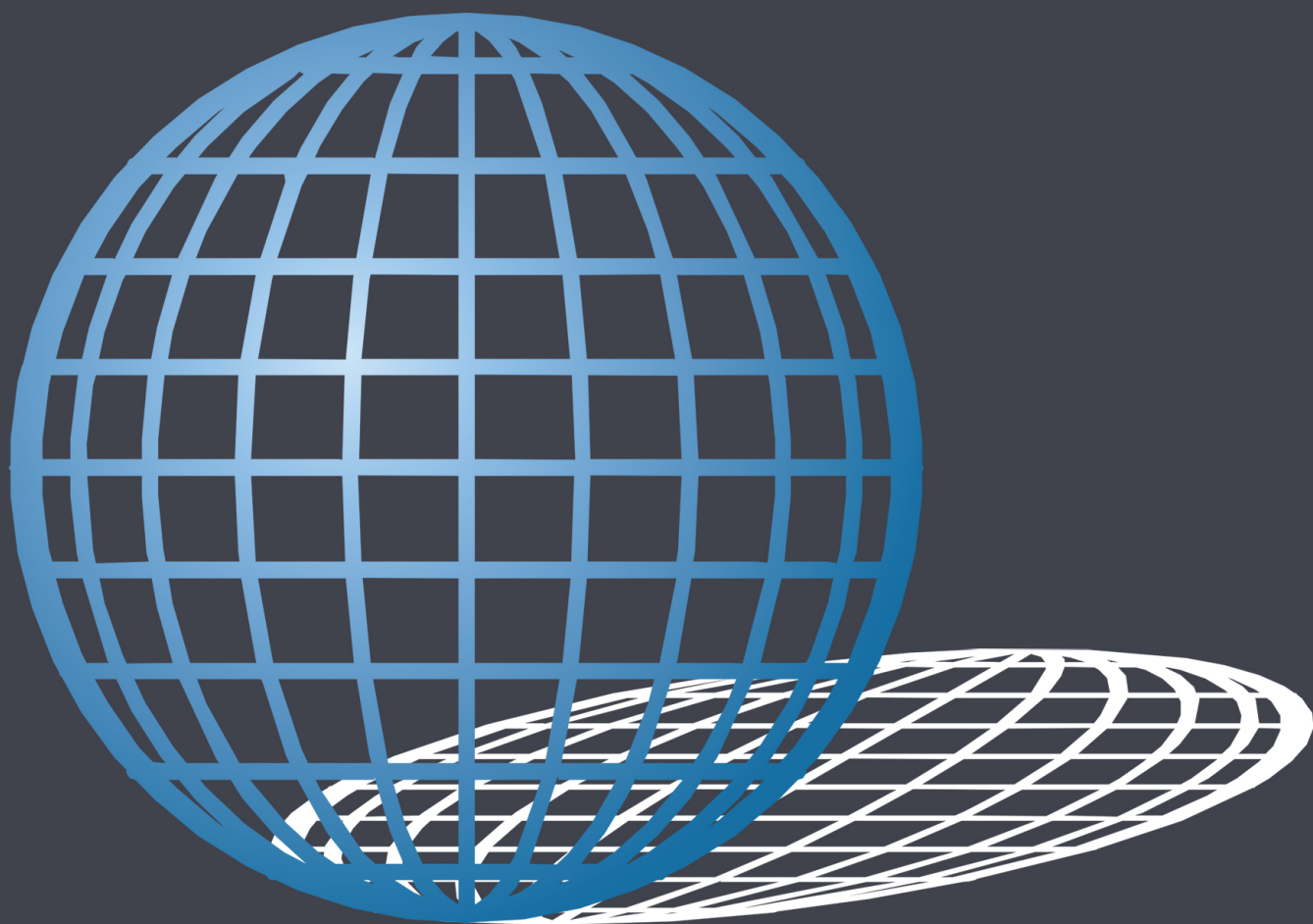

ΑΛΕΞΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ

Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική

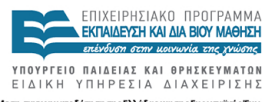

Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά
Συγγράμματα και Βοηθήματα
www.kallipos.gr

HEALLINK
Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΑΛΕΞΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ
Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

*Διεθνείς Σχέσεις
και Διεθνής Πολιτική*

Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά
Συγγράμματα και Βοηθήματα
www.kallipos.gr

Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική

Συγγραφή

Αλέξης Ηρακλείδης

Κριτικός αναγνώστης

Αστέρης Χουλιάρας

Συντελεστές έκδοσης

Γλωσσική Επιμέλεια: Δημήτρης Κονάχος

Γραφιστική Επιμέλεια: Ηλίας Τσιώνης

Τεχνική Επεξεργασία: Ηλίας Τσιώνης

ISBN: 978-960-603-324-7

Copyright © ΣΕΑΒ, 2015

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 3.0. Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον ιστότοπο <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/gr/>

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Ζωγράφου

www.kallipos.gr

Πίνακας συντομεύσεων-ακρωνύμια

ASEAN	Association of Southeast Asian Nations
CEDAW	Committee on the Elimination of Discrimination Against Women
CERD	Committee on the Elimination of Racial Discrimination
CGPM	Conférence Générale des Poids et Mesures
ECOSOC	Economic and Social Council
ECOWAS	Economic Community Of West African States
FAO	Food and Agriculture Organization
FPA	Foreign Policy Analysis
IAEA	International Atomic Energy Agency
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
ICAO	International Civil Aviation Organization
ICISS	International Commission on Intervention and State Sovereignty
ICSID	International Centre for Settlement of Investment Disputes
IDA	International Development Association
IFAD	International Fund for Agricultural Development
IFC	International Finance Corporation
IGO	intergovernmental organization
ILO	International Labour Organization
IMF	International Monetary Fund
IMO	International Maritime Organization
IRA	Irish Republican Army
ITU	International Telecommunication Union
MAD	Mutual Assured Destruction
MIGA	Multilateral Investment Guarantee Agency
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries
PKK	Partiya Karkerên Kurdistanê (Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν)
UNCLOS	United Nations Conference on the Law of the Sea
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
UNIDO	United Nations Industrial Development Organization
UNWTO	United Nations World Tourism Organization
UPU	Universal Postal Union
WBG	World Bank Group
WHO	World Health Organization
WIPO	World Intellectual Property Organization
WMO	World Meteorological Organization
WTO	World Trade Organization
ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ	Διάσκεψη/Οργανισμός για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη
ΔΔ	Διεθνές Δικαστήριο
ΔΔΔΔ	Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης
ΔΚΟ	Διεθνής Κυβερνητικός Οργανισμός ή Διακυβερνητικός Οργανισμός
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΜΟΕ	Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης

Γλωσσάριο όρων

αγγλικά	
absence	απουσία
abstention	αποχή
acquiescence	σιωπηρή συναίνεση
advisory opinions	συμβουλευτικές γνώμες
aggression	επίθεση
agreement	συμφωνία
alternative dispute settlement	εναλλακτική διευθέτηση διαφορών
anything goes	ισχύουν τα πάντα
arms race	κούρσα (ή ανταγωνισμός) των εξοπλισμών
balance of power	ισορροπία ισχύος ή ισορροπία δυνάμεων
behaviouralism	συμπεριφορισμός
bilateral	διμερής
breakthrough	θετικό ρήγμα (για την επίλυση μίας σύγκρουσης)
calculated risk	προβλεπόμενο (ή συνυπολογιζόμενο) ρίσκο
cannon shot	κανονιοβολισμός
capability	ικανότητα
civic nationalism	πολιτικός εθνικισμός
civilized warfare	πολιτισμένος τρόπος διεξαγωγής του πολέμου
clash of civilizations	σύγκρουση πολιτισμών
coercive / dictatorial interference	καταναγκαστική παρέμβαση
commission	επιτροπή
common sense	κοινή λογική
conflict	σύγκρουση/διένεξη
conflict researcher	ερευνητής συγκρούσεων
conflict resolution	επίλυση συγκρούσεων ή μίας σύγκρουσης/διένεξης
conflict settlement	διευθέτηση διενέξεων ή μίας διένεξης
conflict transformation	μεταλλαγή της σύγκρουσης/διένεξης
containment	ανάσχεση
convention	διεθνής σύμβαση
covenant	σύμφωνο
critical geopolitics	κριτική γεωπολιτική
cross-cultural universals	οικουμενικές σταθερές
cultural relativism	πολιτισμικός σχετικισμός
cybernetic model	κυβερνητικό μοντέλο
decision	υποχρεωτική απόφαση (του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ)
diploma	διπλωμένο έγγραφο
discourse	λόγος
double standards	δύο μέτρα και δύο σταθμά
effective participation	αποτελεσματική συμμετοχή (στα κοινά, στην πολιτική σκηνή)
empathy	ενσυναίσθηση
equity	ευθυδικία
facilitation	διευκόλυνση (στα πλαίσια διπλωματικών μεθόδων επίλυσης)
failed state	αποτυχημένο κράτος
fair	δίκαιο ως ορθό ή σωστό με τα κριτήρια της δικαιοσύνης και της ευθυδικίας
falsification	διαψευσιμότητα
fault-line	ρήγμα (στο πλαίσιο της σύγκρουσης πολιτισμών)

foreign policy analysis	ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής
frustration	απογοήτευση από τη ματαιώση (ή διάψευση) επιδιώξεων, ελπίδων, στόχων ή επιτευγμάτων
general association of nations	γενικός σύνδεσμος των εθνών
genocidal state	κράτος γενοκτόνο
genocide	γενοκτονία
geopolitics	γεωπολιτική και αγγλοσαξονική σχολή της γεωπολιτικής
geostrategy	γεωστρατηγική
governance / world governance	διακυβέρνηση / παγκόσμια διακυβέρνηση
grand strategy	υψηλή στρατηγική
great debates	μεγάλες συζητήσεις
groupthink	ομαδοποιημένη σκέψη
hard power	σκληρή ισχύς
Heartland ή Pivot	Κεντρική Γη ή Μοχλός
hegemon	ηγεμόνας
high politics	υψηλή πολιτική
human needs	ανθρώπινες ανάγκες
illegitimate state	μη νομιμοποιημένο κράτος
incremental	συσσωρευτικός (ή προσθετικός κατά στάδια)
integration	ολοκλήρωση-ενσωμάτωση
intergovernmental	διακυβερνητικός
intergovernmental organization	διακυβερνητικός οργανισμός
international law	διεθνές δίκαιο
International Law Commission	Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου του ΟΗΕ
inter-paradigm debate	διαπαραδειγματική συζήτηση
interpretive statement	ερμηνευτική δήλωση
intersubjective	δυποκειμενικός
irredentism	αλτρωτισμός
Islamic liberation theology	ισλαμική θεολογία της απελευθέρωσης
League of Nations	Κοινωνία των Εθνών
legal culture	νομική κουλτούρα
legation	πρεσβεία β' κατηγορίας
low politics	χαμηλή πολιτική
mandate	εντολή
minister plenipotentiary	πληρεξούσιος υπουργός
mirror image	αντικατοπτρισμός (στο πλαίσιο εικόνων/αντιλήψεων/στερεοτύπων)
mutual assured destruction	αμοιβαία σίγουρη καταστροφή
mutual hurting stalemate	αμοιβαία επώδυνο αδιέξοδο
mutual nuclear deterrence	αμοιβαία πυρηνική αποτροπή
my country right or wrong	με τη χώρα μου είτε έχει δίκιο είτε έχει άδικο
nation-building	οικοδόμησης έθνους/ών
nonsense upon stilts	ανοησία πάνω σε ξυλοπόδαρα
normal science	καθιερωμένη ή κανονική επιστήμη
normative	κανονιστικός
normative documents	κανονιστικά κείμενα
Nothing is agreed until everything is agreed.	Τίποτε δεν θεωρείται συμφωνημένη (ή αποδεκτό) αν δεν έχουν όλα γίνει αποδεκτά (το συνολικό πακέτο).
operational environment	επιχειρησιακό περιβάλλον
organizational process model	υπόδειγμα (μοντέλο) οργανωσιακής διαδικασίας στη λήψη αποφάσεων
package deal	πακέτο ή δέσμη συμφωνίας
paradigm	συνολική επιστημονική θεώρηση
paradigm shift	επιστημονική στροφή
pariah state	κράτος παρίας
parity of esteem	ισομέρεια στην εκτίμηση

patterns	κανονικότητες
peace research	έρευνα ειρήνης
peace-keeping	διατήρηση της ειρήνης
peacemaking	αποκατάσταση της ειρήνης διά της χρήσης και ένοπλης βίας
political culture	πολιτικός πολιτισμός
post-behavioural revolution	μετα-συμπεριφορική επανάσταση
post-colonialism	μετααποικιοκρατία
post-conflict-peace building	εδραίωση της ειρήνης μετά από μία ένοπλη σύγκρουση
post-positivist/post-positivism	μεταθετικιστικός/μεταθετικισμός
post-structuralism	μεταδομισμός
power politics	πολιτική της ισχύος
predatory globalization	αρπακτική παγκοσμιοποίηση
preventive defense	αποτρεπτική άμυνα
preventive diplomacy	προληπτική διπλωματία
problem solving	επίλυση προβλήματος
proximity talks	εκ του σύνεγγυς συνομιλίες (στο πλαίσιο διαμεσολάβησης)
proxy wars	πόλεμος διά αντιπροσώπων
rational actor model	υπόδειγμα (μοντέλο) ορθολογικού δράντος
reciprocity	αμοιβαιότητα
recommendation	σύσταση (σε διεθνή διάσκεψη ή διεθνή οργανισμό)
reflectivist / reflectivism	αναστοχαστικός / αναστοχασμός
regional international organization	περιφερειακός διεθνής οργανισμός
reservation	επιφύλαξη
resolution	ψήφισμα (σε διεθνή διάσκεψη ή διεθνή οργανισμό)
respect	σεβασμός
response	αντίδραση
responsibility	ευθύνη, υπευθυνότητα
Responsibility to Protect	Ευθύνη Προστασίας
restraint	συγκράτηση
Rimland	Στεφάνη (στα πλαίσια της αγγλοσαξονικής γεωπολιτικής)
rogue ή criminal state	κράτος απατεώνας ή εγκληματίας
savage humanity	άγρια ανθρωπότητα
security community	κοινότητα ασφάλειας
self-help	αυτοβοήθεια
shuttle diplomacy	παλινδρομική διπλωματία (στα πλαίσια διαμεσολάβησης)
smart power	ευφυής ισχύς
soft law	ήπιο δίκαιο
soft power	ήπια ισχύς
soft track two (diplomacy)	ήπια (διπλωματία) δεύτερης τροχιάς
sophisticated	εκλεπτυσμένος
sovereign	κυρίαρχος
sovereignty as responsibility	η κυριαρχία ως ευθύνη των κρατών
standard of civilization	στάνταρντ (κριτήριο) του πολιτισμού
State Department	το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ
sticking points	Τα δύσκολα σημεία στα οποία «κολλάνε» οι διαπραγματεύσεις.
stimulus	ερέθισμα
timing	η χρονική συγκυρία
Track One diplomacy	διπλωματία πρώτης τροχιάς
transnational	διεθνικός
transnational relations	διεθνικές σχέσεις

treaty	διεθνής συνθήκη
Two Track Diplomacy ή Track Two diplomacy	διπλωματία δεύτερης τροχιάς (ανεπίσημη διπλωματία)
United for Peace	Ενωμένοι για την Ειρήνη
victimhood, victimization	θυματοποίηση
White Man's Burden	Το βάρος που εναποτίθεται στον λευκό άνθρωπο (να εκπολιτίσει τη λοιπή ανθρωπότητα).
window of opportunity	παράθυρο ευκαιρίας
window of vulnerability	παράθυρο τρωτότητας
γαλλικά	
chiffre	τηλεγράφημα κωδικοποιημένο με αριθμούς αντί γραμμάτων
corps diplomatique	διπλωματικό σώμα
discours	λόγος
fin de siècle	το πνεύμα του τέλους του 19ου αιώνα
géopolitique	γεωπολιτική και γαλλική σχολή της γεωπολιτικής
interlocuteur valable	αντάξιος συνομιλητής
les droits de l'homme	τα δικαιώματα του ανθρώπου
mission civilisatrice	πολιτισμική αποστολή
possibilism	δυνητισμός (σε σχέση με τα γεωγραφικά δεδομένα)
raison d'état	Ο λόγος του κράτους. Αντιστοιχεί με τον όρο εθνικό συμφέρον, υπό την έννοια ότι όσον αφορά μία συγκεκριμένη πολιτική απόφαση ενός κράτους, ειδικά στη διεθνή πολιτική, αυτό γίνεται για το καλό της χώρας, και ας μη συνάδει η ενέργεια αυτή με ηθικούς, νομικούς ή άλλους κανόνες.
ressentiment	Φθόνος και μνησικακία που προέρχεται από τη σύγκριση που γίνεται, εν προκειμένω από έναν λαό/έθνος/κράτος/κοινότητα, με κάποιον άλλο/η που εμφανίζεται ή ίσως είναι ανώτερος/η.
γερμανικά	
Anschluss	ένωση (ειδικά όσον αφορά την «ένωση» Αυστρίας-Γερμανίας το 1938)
Geopolitik	γεωπολιτική και γερμανική σχολή της γεωπολιτικής
Gesellschaft	κοινωνία
Kultur	πολιτισμός
Lebensraum	ζωτικός χώρος
Macht	ισχύς
Raum	χώρος
Realpolitik	πολιτική της ισχύος
Selbstbestimmungsrecht	αυτοδιάθεση
Untermenschen	υπάνθρωποι
Vereinbarung	κοινή βούληση των κρατών
Volk	λαός, έθνος
λατινικά	
ad hoc	επί τούτω
bellum justum	δίκαιος πόλεμος
bellum omni contra omnes	πόλεμος όλων εναντίον όλων
contra legem	σε αντίθεση με τον υπάρχοντα νόμο (π.χ. δικαστική απόφαση)
de facto	εκ των πραγμάτων, στην πράξη

de jure	διά νόμου, εκ του νόμου
ex aequo et bono	το ορθόν και το ίσον
ex post facto	μετά το γεγονός
Expressio unius est exclusio alterius.	Η επιλογή μίας από δύο εναλλακτικές αποκλείει την άλλη επιλογή.
forum	διεθνές βήμα (κυρίως στην πολυμερή διπλωματία)
Homo homini lupus	Ο άνθρωπος είναι λύκος για τους άλλους ανθρώπους.
imperium mundi	παγκόσμια αυτοκρατορία
infra legem	εντός του πλαισίου του νόμου
jus ad bellum	η έναρξη ενός πολέμου ως δίκαιη (δικαιολογημένη)
jus cogens	αναγκαστικό (διεθνές) δίκαιο
jus dispositivum	ενδοτικό ή ήπιο δίκαιο
jus gentium	δίκαιο των γενών (κρατών), μετέπειτα γνωστό ως διεθνές δίκαιο.
jus in bello	Το πώς πρέπει διεξάγεται ένας πόλεμος για να παραμείνει δίκαιος.
jus naturale	φυσικό δίκαιο
Lex posterior derogat priori.	Ο επόμενος νόμος (για το ίδιο ζήτημα) καταργεί τον προηγούμενο νόμο.
Lex specialis derogat legi generali.	Ο μεταγενέστερος ειδικός νόμος καταργεί τον προηγούμενο γενικό νόμο.
Nemo plus juris transferre potest ipse habet.	Ουδείς μπορεί να μεταφέρει σε άλλον δικαίωμα το οποίο ο ίδιος δεν έχει.
nulla poene sine lege	Δεν υφίσταται έγκλημα χωρίς να προϋπάρχει ποινή.
opinio juris	πεποίθηση ότι πρόκειται για κανόνα του δικαίου (νομικό κανόνα)
Pacta sunt servanda	Τα συμφωνηθέντα τηρούνται.
praeter legem	εκτός του πλαισίου του νόμου
Quid desiderat pacem preparat bellum ή si vis pacem para bellum	Όποιος θέλει ειρήνη πρέπει να προετοιμάζεται για πόλεμο.
summum jus summa injuria	Η υπέρτατη (πολύ αυστηρή) εφαρμογή του νόμου καταλήγει να γίνεται η υπέρτατη αδικία.
Tractatus pacis toti Christianitati fiendae	Συνθήκη για την εδραίωση της ειρήνης στη χριστιανοσύνη
αραβικά	
asharite	Η συντηρητική παράδοση στο ισλάμ που μειώνει τη σημασία του ορθολογισμού και πιστεύει στη θεϊκή αποκάλυψη.
Khalifah	Ο εκπρόσωπος του Θεού επί τη Γης, ο χαλίφης, ο αρχηγός του χαλιφάτου.
mutazilite	Η ορθολογική παράδοση στο Ισλάμ, που προσδίδει έμφαση στην ελεύθερη βούληση και στην ορθολογική κρίση.
sharia (σαρία)	Το σύνολο των θεωρούμενων ως ιερών κανόνων του παραδοσιακού ισλάμ.
shura	Ο παραδοσιακός ισλαμικός θεσμός της διαβούλευσης από πλευράς ηγεσίας πριν τη λήψη μιας σημαντικής απόφασης.
sunnah (σούννα)	Ισλαμική παράδοση αναφερόμενη στο τι θεωρείται ότι είπε και έκανε ο προφήτης Μωάμεθ, όπως καταγράφεται από τις πρώτες γενιές μουσουλμάνων.
umma	κοινότητα, κοινότητα των πιστών
watan	πατρίδα

ισλαμικές ποινές hadd	μαστίγωμα, ακρωτηριασμός, λιθοβολισμός και άλλες μορφές εκτέλεσης και για μη ειδικά εγκλήματα
-----------------------	---

Στην Άντα και στον Αργύρη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πίνακας συντομεύσεων-ακρωνύμια	4
Γλωσσάριο όρων	5
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	12
Εισαγωγή	16
Κεφάλαιο 1 Διεθνείς Σχέσεις Οι κλασικές σχολές σκέψης και οι μεγάλες συζητήσεις	18
Η παράδοση του ρεαλισμού	19
Ο Θουκυδίδης.....	20
Ο Machiavelli.....	21
Ο Hobbes.....	21
Ο Spinoza	23
Οι πρωτοπόροι σύγχρονοι ρεαλιστές (Μεσοπόλεμος-1960)	23
Ο Niebuhr και ο Carr.....	23
Ο Morgenthau και ο Kennan.....	24
<i><u>Η κλασική ρεαλιστική παράδοση: 10 κύρια σημεία</u></i>	26
Η παράδοση του διεθνισμού-φιλελευθερισμού (1700-1900).....	27
Ο Kant	28
Ο Bentham	29
Ο Cobden	30
Ο ιδεαλισμός (1900-1945).....	31
Ο Angell.....	32
Ο Wilson	33
Ο Mitrany	34
Η επιστημονική πορεία των Διεθνών Σχέσεων: οι μεγάλες συζητήσεις	34
Η πρώτη μεγάλη συζήτηση: Ιδεαλισμός και ρεαλισμός	35
Η δεύτερη μεγάλη συζήτηση: Κοινωνική επιστήμη ή ιστορική επιστήμη;	36
Η διαπαραδειγματική συζήτηση: Οι Διεθνείς Σχέσεις τρισυπόστατες	36
Η τέταρτη μεγάλη συζήτηση: Η έλευση του μεταθετικισμού και κονστρουκτιβισμού	39
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	42
Κεφάλαιο 2 Οι σύγχρονες σχολές των Διεθνών Σχέσεων	43
Ρεαλισμός.....	43
Κύριες θέσεις	43
Νεορεαλισμός και νεοκλασικός ρεαλισμός	44
Οι κύριες τάσεις του ρεαλισμού.....	45
Πλουραλισμός ή φιλελευθερισμός.....	45
Κύριες θέσεις	45
Οι κύριες τάσεις του πλουραλισμού/φιλελευθερισμού	47
Στρουκτουραλισμός	49
Μεταθετικισμός.....	50
Κονστρουκτιβισμός.....	53
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	55
Κεφάλαιο 3 Εξωτερική πολιτική και διπλωματία.....	57
3.Α. Εξωτερική πολιτική.....	57
Η ανάλυση εξωτερικής πολιτικής: Η κλασική περίοδος (1958-1978).....	58
Η σύγχρονη ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής: Η εθνική ταυτότητα.....	60
3.Β. Διπλωματία	66

Η έννοια της διπλωματίας.....	66
Η ιστορική πορεία της διπλωματίας.....	67
Κύριες λειτουργίες της διπλωματίας.....	69
Η αμφισβήτηση της διπλωματίας και πώς ξεπεράστηκε.....	75
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ: Εξωτερική πολιτική.....	79
Κεφάλαιο 4 Ισορροπία ισχύος, στρατηγική και ασφάλεια.....	80
Ισχύς, ισορροπία ισχύος, εξοπλισμοί	80
Ισχύς.....	80
Εξισορρόπηση ισχύος	83
Στρατιωτικοποίηση, εξοπλισμοί.....	84
Στρατηγική	85
Το δίλημμα ασφάλειας	85
Η στρατηγική της αποτροπής με την απειλή αρνητικών κυρώσεων.....	86
Από τη στρατηγική στην ασφάλεια.....	88
Στρατηγική: Κριτική εκ των έσω	88
Στρατηγική: Η κριτική από τον φιλελευθερισμό	89
Οι κριτικές σπουδές ασφάλειας.....	90
Κεφάλαιο 5 Ο πόλεμος.....	93
Ο πόλεμος και τα αίτιά του	93
Είδη πολέμων	93
Τα αίτια των πολέμων	96
Πόλεμος: Η κανονιστική διάσταση	99
Το δόγμα του δίκαιου πολέμου	99
Εισαγωγή.....	99
Το δόγμα του δίκαιου πολέμου (αρχαιότητα-1648).....	100
Ο πόλεμος ως κυριαρχικό δικαίωμα και το καθεστώς του Μεσοπολέμου	104
Κυρίαρχο δικαίωμα	104
Το καθεστώς των Ηνωμένων Εθνών για την ειρήνη και τον πόλεμο	106
Η αυτοάμυνα και χρήση ένοπλης βίας με απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας.....	106
Προληπτική αυτοάμυνα και διεθνής τρομοκρατία.....	107
Προληπτική αυτοάμυνα	107
Διεθνής τρομοκρατία	107
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	110
Κεφάλαιο 6 Συγκρούσεις/διενέξεις και η ειρηνική επίλυση	111
Διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις.....	111
Ρεαλισμός: Επικράτηση από θέση ισχύος.....	112
Πλουραλισμός της παγκόσμιας κοινωνίας: Επίλυση θετικού αθροίσματος	112
Δομισμός: Πόλωση και ανατροπή	113
Γιατί δεν τερματίζεται μία σύγκρουση;.....	114
Πότε τερματίζεται μία ένοπλη σύγκρουση	118
Η ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων	121
Κατηγοριοποίηση.....	121
Δικαστικές μέθοδοι επίλυσης.....	122
Διπλωματικές μέθοδοι επίλυσης	125
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	128
Κεφάλαιο 7 Το διεθνές δίκαιο.....	130
Ορισμός.....	130
Ιστορική εξέλιξη.....	132
Φυσικό δίκαιο και νομικός σχετικισμός.....	132
Η αμφισβήτηση του διεθνούς δικαίου και πώς ξεπεράστηκε	137
Η αμφισβήτηση	137

Η κριτική στην αμφισβήτηση.....	138
Η εδραίωση του διεθνούς δικαίου: πέντε επάλληλες εξελίξεις	140
Από τον ακραιφνή νομικό δυϊσμό στον ήπιο νομικό μονισμό.....	140
Από τον ευρωκεντρισμό στην οικουμενικότητα	141
Το αναγκαστικό διεθνές δίκαιο	141
Το άτομο ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου	142
Το σημερινό εύρος του διεθνούς δικαίου.....	143
Οι πηγές του διεθνούς δικαίου.....	143
Το συμβατικό διεθνές δίκαιο: Οι διεθνείς συνθήκες.....	144
Το εθιμικό διεθνές δίκαιο: Τα διεθνή έθιμα.....	145
Οι γενικές αρχές του δικαίου	146
Επιείκεια, ορθόν και το ίσον	146
Οι αποφάσεις των διεθνών οργανισμών.....	146
Καταληκτικό σχόλιο	147
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	148
Κεφάλαιο 8 Έθνος, εθνικισμός, αυτοδιάθεση	149
Έθνος και εθνικισμός.....	149
Η αρχή των εθνοτήτων ή εθνική αυτοδιάθεση.....	158
Η αυτοδιάθεση των λαών	162
Το σημερινό καθεστώς.....	162
Η κατάσταση μετά τον Ψυχρό Πόλεμο	164
Ο αποσχιστικός εθνικισμός	166
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	168
Κεφάλαιο 9 Τα ανθρώπινα δικαιώματα.....	169
Έννοια και ιστορική προέλευση	169
Η διεθνοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων	177
Ανθρώπινα δικαιώματα, κανονιστικά κείμενα, μηχανισμοί προστασίας.....	181
Η εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων	185
Εξωτερική πολιτική.....	185
Στρατηγικές απόρριψης της δυτικής κριτικής.....	188
Η αμφισβήτηση της οικουμενικότητας: Ο πολιτισμικός σχετικισμός.....	189
Ο πολιτισμικός σχετικισμός	189
Οι «ασιατικές αξίες»	190
Ισλάμ και ανθρώπινα δικαιώματα.....	192
Οικουμενισμός ή πολιτισμικός σχετικισμός;.....	196
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	201
Κεφάλαιο 10 Επέμβαση και ανθρωπιστική επέμβαση	202
Επέμβαση και μη επέμβαση	202
Η ανθρωπιστική επέμβαση	204
Εισαγωγή.....	204
Η ανθρωπιστική επέμβαση κατά τον Ψυχρό Πόλεμο	208
Η ανθρωπιστική επέμβαση κατά τη μεταψυχροπολεμική εποχή	209
Η συζήτηση σήμερα	212
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	215
Κεφάλαιο 11 Γεωπολιτική	216
Εισαγωγή	216
Η κλασική γεωπολιτική (1890-1940).....	219
Η γερμανική σχολή	219
Η αγγλοσαξονική σχολή	222
Η σύγχρονη γεωπολιτική.....	225

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	231
Κεφάλαιο 12 Διεθνής οργάνωση, παγκόσμια διακυβέρνηση	232
Η ιδέα διεθνών θεσμών και μηχανισμών	232
Η διεθνής οργάνωση: Οι διεθνείς οργανισμοί	237
ΔΚΟ: Ορισμός και αυτονομία.....	237
Κατηγορίες διεθνών οργανισμών, λήψη αποφάσεων	238
Ειδικευμένοι Οργανισμοί της οικογένειας του ΟΗΕ	238
Συνδεδεμένοι με τον ΟΗΕ διεθνείς οργανισμοί.....	239
Οι οικουμενικοί γενικοί διεθνείς οργανισμοί.....	239
Η Κοινωνία των Εθνών	239
Τα Ηνωμένα Έθνη.....	246
Η παγκόσμια διακυβέρνηση.....	256
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	259

Εισαγωγή

Το ανά χείρας ηλεκτρονικό βιβλίο επιχειρεί να καλύψει ένα κενό στην ελληνική βιβλιογραφία των Διεθνών Σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής. Η διεθνής πολιτική, όπως αρχικά ονομάζονταν οι Διεθνείς Σχέσεις (όταν ο επιστημονικός αυτός κλάδος δημιουργήθηκε το 1919), είναι η διεθνής πολιτική διάσταση, ο σκληρός πυρήνας της μελέτης των διεθνών σχέσεων, *les grandes affaires* (οι μεγάλες υποθέσεις), όπως λεγόταν στη διπλωματία του 19^{ου} αιώνα.

Η διεθνής πολιτική ερευνά κυρίως τις διακρατικές σχέσεις (εξωτερική πολιτική, διπλωματία) και τα μεγάλα διεθνή πολιτικά ζητήματα, όπως ο πόλεμος και η αναζήτηση της ειρήνης, η ισχύς και η ισορροπία ισχύος, η στρατηγική και η ασφάλεια, η γεωπολιτική, οι συγκρούσεις και η επίλυσή τους, το διεθνές δίκαιο και η διεθνή ηθική, η διεθνής οργάνωση, και πιο πρόσφατα (από τη δεκαετία του 1970 και ειδικά μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου) ο εθνικισμός, οι αποσχιστικές συγκρούσεις, οι ασύμμετρες συγκρούσεις (τρομοκρατία), τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ανθρωπιστική επέμβαση και η παγκόσμια διακυβέρνηση. Εξυπακούεται ότι οι Διεθνείς Σχέσεις μελετούν και άλλες εξίσου σημαντικές πτυχές πέρα από τη διεθνή πολιτική, όπως τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις, γνωστή και ως διεθνής πολιτική οικονομία, τα περιβαλλοντικά ζητήματα, τη δραστηριότητα των διεθνικών ΜΚΟ και τη συναφή παγκόσμια κοινωνία πολιτών. Τα ζητήματα αυτά θα τα θίξουμε μόνο ακροθιγώς, μια και ο κύριος άξονάς μας είναι, όπως είπαμε, η διεθνής πολιτική.

Πριν δεκαπέντε χρόνια είχα συγγράψει ένα παρεμφερές βιβλίο, και τότε με στόχο να καλύψω ένα κενό στην ελληνική βιβλιογραφία, με τίτλο *Η διεθνής κοινωνία και οι θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων: μία κριτική περιδιάβαση* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2000), και πριν δέκα χρόνια ένα άλλο βιβλίο με πιο εισαγωγικό χαρακτήρα, με τίτλο *Διεθνής Κοινωνία: ιστορία, δίκαιο, θεσμοί, διαχείριση ένοπλης βίας. Μία εισαγωγή* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005), το οποίο εξέταζε ζητήματα που δεν είχαν καλυφθεί στον προηγούμενο τόμο, όπως η διπλωματία, το διεθνές δίκαιο και οι διεθνείς οργανισμοί.

Πριν το τέλος του Ψυχρού Πολέμου είχαν δημοσιευτεί εισαγωγικά βιβλία από τους Έλληνες διεθνολόγους που εισήγαγαν τον επιστημονικό κλάδο των Διεθνών Σχέσεων στην Ελλάδα, με πρωτοστάτη τον καθηγητή Θεόδωρο Κουλουμπή. Τα εισαγωγικά αυτά βιβλία τα είχαν συγγράψει ο Γεώργιος Τενεκίδης, ο Γιάννης Κίννας, ο Θεόδωρος Κουλουμπής, ο Χρήστος Ροζάκης και ο Δημήτρης Κώνστας. Το πλέον συνολικό σχετικό βιβλίο ήταν του Θεόδωρου Κουλουμπή, *Διεθνείς Σχέσεις: εξουσία και δικαιοσύνη* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1995), το οποίο στηριζόταν σε παλιότερο βιβλίο του στα αγγλικά. Τα βιβλία αυτά ήταν ξεπερασμένα με το πέρας του Ψυχρού Πολέμου, αν και ορισμένα από αυτά διατηρούν τη σημασία τους σε επιμέρους θεματικές, όπως π.χ. σε σχέση με τον κλασικό ρεαλισμό, την ανάλυση εξωτερικής πολιτικής, τη διπλωματία, το διεθνές δίκαιο ή τους διεθνείς οργανισμούς.

Στη δεκαετία του 1990 το κενό στην ελληνική βιβλιογραφία ήρθε να καλύψει η μετάφραση του δίτομου βιβλίου των James E. Dougherty και Robert L. Pfaltzgraff Jr. *Ανταγωνιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μία συνολική αποτίμηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992) [αρχική έκδοση *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey* (New York: Harper & Row, 1990)], με επιμέλεια από τον Πάρι Βαρβαρούση. Το δίτομο αυτό βιβλίο υπήρξε σταθμός για την εποχή του ως συνολική παρουσίαση των Διεθνών Σχέσεων, εν είδει εγκυκλοπαίδειας της πληθώρας των θεωριών και εννοιών των Διεθνών Σχέσεων.

Στα δεκαπέντε χρόνια μετά την έκδοση του βιβλίου του 2000 μεταφράστηκαν στα ελληνικά ορισμένοι σημαντικοί τόμοι για τις Διεθνείς Σχέσεις που μας δίνουν μία ευκρινή εικόνα των Διεθνών Σχέσεων και των κύριων θεωριών και προβληματισμών του κλάδου. Επισημαίνω τρία τέτοια βιβλία *readers*: Robert Jackson και Georg Sørensen, *Θεωρία και μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: η σύγχρονη συζήτηση* (Αθήνα: Gutenberg, 2006) [αρχική αγγλική έκδοση, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (Oxford: Oxford University Press, 2003)], με επιμέλεια από τον Παναγιώτη Τσάκωνα, John Baylis, Steve Smith και P. Owens (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013) [από την 5^η έκδοση του *The Globalization of World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2011)], αρχικά με επιμέλεια από τον Κώστα Υφαντή, και Andrew Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική αγγλική έκδοση, *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], με επιμέλεια από τον Χρήστο Φραγκονικολόπουλο. Επίσης εκδόθηκε και ένα βιβλίο προορισμένο για ευρύτερο κοινό, των Jill Steans και Lloyd Pettiford, *Εισαγωγή στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα: Εκδόσεις Τουρίκη, 2005) [αρχική αγγλική έκδοση, *Introduction to*

International Relations: Perspective and Themes (London: Person Education Limited, 2005), με επιμελητή τον Ανδρέα Στεργίου.

Κατά την περίοδο 2000-2015 γράφθηκαν από Έλληνες μελετητές διάφορα αξιολογικά βιβλία για επιμέρους ζητήματα των Διεθνών Σχέσεων, όπως του Αστέρη Χουλιάρα, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής* (Αθήνα: Ροές, 2004), του Χρήστου Φραγκονικολόπουλου, *Ο παγκόσμιος ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων: Δυναμική και αδυναμίες στην παγκόσμια διακυβέρνηση* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2007) και άλλα.

Τα προαναφερθέντα βιβλία *readers* των Διεθνών Σχέσεων που μεταφράστηκαν στα ελληνικά, αν και πολύ αξιολογικά, είναι πολύ εκτενή και κάπως δύσχρηστα για τους φοιτητές, ειδικά ο πιο πλήρης τόμος, το βιβλίο με επιμελητές τους Baylis, Smith και Owens. Δυσκολεύουν τους φοιτητές των ελληνικών πανεπιστημίων λόγω της πληθώρας όρων και εννοιών με τις περισσότερες από τις οποίες δεν είναι εξοικειωμένοι. Κατόπιν αυτού, και έχοντας συνείδηση ότι το δικό μου *reader* του 2000 χρειαζόταν αλλαγές, προσθήκες και εκλεπτύνσεις, αποφάσισα να συγγράψω το νέο αυτό βιβλίο. Στόχος μου ήταν ένα βιβλίο σύντομο, ουσιαστικό και, ει δυνατόν, ενδιαφέρον στην ανάγνωση. Περίορισα λοιπόν τις έννοιες και θεωρίες στις απολύτως απαραίτητες.

Το βιβλίο αυτό προορίζεται για προπτυχιακούς φοιτητές σε ελληνικά πανεπιστήμια, ειδικά σε τμήματα Διεθνών Σπουδών ή Πολιτικής Επιστήμης. Ορισμένα όμως κεφάλαια, όπως τα κεφάλαια 8-10 (εθνικισμός, ανθρώπινα δικαιώματα, ανθρωπιστική επέμβαση), κινούνται και σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Αυτό ήταν αναπόφευκτο γιατί τα θέματα είναι από αυτά με τα οποία έχω ασχοληθεί εδώ και πολλά χρόνια.

Ένα από τα κύρια σημεία που, νομίζω, ξεχωρίζουν στο βιβλίο αυτό είναι η ιστορική διάσταση, δηλαδή το πώς και πότε προέκυψαν οι διάφορες αντιλήψεις, θεωρίες, έννοιες, αρχές, δόγματα και τάσεις στη θεωρία και στην πρακτική των Διεθνών Σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής, κάτι που λείπει από τα περισσότερα σύγχρονα γενικά βιβλία Διεθνών Σχέσεων. Επίσης γίνεται μία προσπάθεια παρουσίασης των διαφόρων θεωριών, απόψεων ή διαφωνιών, με τη μορφή του διαλόγου και της λεκτικής αντιπαράθεσης εν είδει *debate*, για να είναι το βιβλίο πιο ενδιαφέρον, αλλά και για να δίνεται η ίδια βαρύτητα –ή, για την ακρίβεια, σχεδόν η ίδια βαρύτητα– στις διστάμενες απόψεις. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι στέκομαι εντελώς ουδέτερος και ότι δεν λαμβάνω, διακριτικά, θέση σε διάφορα σημαντικά θεωρητικά ζητήματα, ειδικά αν έχουν και σαφή πρακτική διάσταση, π.χ. πολιτική της ισχύος (*Realpolitik*) ή συνεργασία και αλληλεξάρτηση, ανυπαρξία διεθνούς ηθικής ή διεθνούς ηθικής, παραδοσιακή στρατηγική ή συνολική ασφάλεια, επίλυση συγκρούσεων με «μηδενικό άθροισμα» ή με κερδισμένους («θετικό άθροισμα»), οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα ή πολιτισμικός σχετικισμός, ανθρωπιστική επέμβαση ή όχι, εθνογένεση ή εθναφύπνιση, πανοραμική γεωπολιτική με «εχθρούς» και «φίλους» ή κριτική γεωπολιτική κ.λπ.

Σημειώνω ότι, όταν αναφέρομαι στις Διεθνείς Σχέσεις ως επιστημονικό κλάδο, γράφεται με κεφαλαία γράμματα και με μικρά γράμματα (διεθνείς σχέσεις) όταν εννοώ την πρακτική πλευρά του διεθνούς γίνεσθαι.

Τέλος, θα ήθελα να αναφέρω τα ονόματα τεσσάρων διεθνολόγων που, ως δάσκαλοι μου, με μύησαν στις Διεθνείς Σχέσεις. Πρόκειται για τους John Burton, John Groom, Chris Mitchell και Dennis Sandole. Για το παρόν βιβλίο θα ήθελα να ευχαριστήσω τον συνάδελφο καθηγητή Αστέρη Χουλιάρα για τις διεισδυτικές παρατηρήσεις του υπό την ιδιότητα του κριτικού αναγνώστη, επισημάνσεις που συνέβαλαν στη βελτίωση του βιβλίου σε πολλά σημεία. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Χρήστο Φραγκονικολόπουλο για την αποσαφήνιση ορισμένων πρόσφατων εννοιών και τάσεων των Διεθνών Σχέσεων τις οποίες δεν είχα επαρκώς κατανοήσει.

Κεφάλαιο 1 Διεθνείς Σχέσεις

Οι κλασικές σχολές σκέψης και οι μεγάλες συζητήσεις

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται οι δύο κύριες ιστορικές παραδόσεις των Διεθνών Σχέσεων, ο ρεαλισμός και ο διεθνισμός-φιλελευθερισμός, και οι κύριοι εκπρόσωποί τους: ο Θουκυδίδης, ο Machiavelli, ο Hobbes, ο Spinoza και οι πιο σύγχρονοι πατέρες του ρεαλισμού, όπως ο Carr ο Morgenthau κ.ά., και οι εκπρόσωποι του φιλελευθερισμού από τον Kant και τον Bentham έως τον Angel, τον Wilson και τον Mitrany. Στη συνέχεια εξετάζεται η πορεία των Διεθνών Σχέσεων ως επιστήμης από την εδραίωσή της το 1919 μέχρι σήμερα, που αποτελεί κατά βάση μίας διαδικασίας κατά την οποία άλλοτε επικρατεί μία σχολή σκέψης (π.χ. ο ιδεαλισμός στον Μεσοπόλεμο ή ο ρεαλισμός το 1945-1970) και άλλοτε υπάρχουν επιστημονικές συζητήσεις (debates) και κρίσεις, οι οποίες ήταν τέσσερις από το 1935 μέχρι σήμερα: (1) ιδεαλισμός εναντίον ρεαλισμού, (2) κλασικισμός εναντίον συμπεριφορισμού (behaviouralism), (3) η διαπαραδειγματική συζήτηση (ρεαλισμός – φιλελευθερισμός – δομισμός) και (4) η σημερινή συζήτηση μεταξύ των τριών προαναφερθεισών σχολών που θεωρούνται θετικιστικές και του μεταθετικισμού που παρουσιάζει πλείονες τάσεις, καθώς η εμπλοκή στην όλη συζήτηση της νέας σχολής του κονστρουκτιβισμού.

Εισαγωγή

Οι Διεθνείς Σχέσεις ως σύγχρονος επιστημονικός κλάδος είναι η μελέτη των σχέσεων μεταξύ των κρατών, καθώς και η μελέτη όλων των σημαντικών ζητημάτων που αναφύονται και ξεπερνούν τα σύνορα μιας χώρας, απασχολώντας δύο ή περισσότερα κράτη και τους λαούς τους. Η διεθνής πολιτική αποτελεί το κύριο υπομνήμα, τον σκληρό πυρήνα των Διεθνών Σχέσεων, που ασχολείται με τη διεθνή πολιτική διάσταση των διεθνών σχέσεων, συγκεκριμένα με τις διακρατικές σχέσεις (εξωτερική πολιτική, διπλωματία) και τα μεγάλα διεθνή πολιτικά ζητήματα, όπως ο πόλεμος (διεθνής και εσωτερικός) και η αναζήτηση της ειρήνης, η ισχύς και η ισορροπία ισχύος, η στρατηγική και η ασφάλεια, οι συγκρούσεις και η επίλυσή τους, η διεθνής διακυβέρνηση (διεθνείς οργανισμοί) και το διεθνές σύστημα. Οι Διεθνείς Σχέσεις έχουν βέβαια και άλλες πολύ σημαντικές διαστάσεις πέρα από τη διεθνή πολιτική, όπως οι διεθνείς οικονομικές σχέσεις και η διεθνής πολιτική οικονομία και η συναφής οικονομική παγκοσμιοποίηση, τα περιβαλλοντικά ζητήματα, οι διεθνικές ΜΚΟ και η διεθνής κοινωνία πολιτών, που όμως δεν θα θίξουμε στο παρόν πόνημα παρά μόνο ακροθιγώς, μια και ο κύριος άξονάς μας είναι, όπως είπαμε, η διεθνής πολιτική.

Οι Διεθνείς Σχέσεις ως επιστημονικός κλάδος έχουν επηρεαστεί από πολλές φιλοσοφικές και επιστημονικές παραδόσεις των κοινωνικών επιστημών. Αρχικά, οι δύο επιστημονικοί κλάδοι που άσκησαν επιρροή ήταν η ιστορία (πρώτα κυρίως η διπλωματική ιστορία, σήμερα γνωστή ως διεθνής ιστορία ή ιστορία των διεθνών σχέσεων) και το διεθνές δίκαιο, που μπορούν να θεωρηθούν ως οι μητέρες επιστήμες των Διεθνών Σχέσεων. Στη συνέχεια, από το 1945 και μετά, την κύρια επιρροή την άσκησε η πολιτική επιστήμη σε τέτοιο σημείο, ώστε θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι Διεθνείς Σχέσεις, και ειδικά η διεθνής πολιτική, είναι η πολιτική επιστήμη στο διεθνές πεδίο, συμπληρώνοντας την πολιτική επιστήμη που ασχολείται με την εσωτερική πολιτική διάσταση ενός ή περισσότερων κρατών (το δεύτερο με συγκριτικό τρόπο, στα πλαίσια της γνωστής ως συγκριτικής πολιτικής). Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, και ειδικά από το 1970 και μετά, όλες οι κοινωνικές επιστήμες είχαν να προσφέρουν, εκτός από την πολιτική επιστήμη και την ιστορία, κυρίως η οικονομία και η κοινωνική ψυχολογία, καθώς ο κλάδος γινόταν όλο και πιο πολυεπιστημονικός. Από τα τέλη τις δεκαετίας του 1980 επιρροή άσκησε σε μερίδα διεθνολόγων και η μεταθετικιστική προσέγγιση (κριτική θεωρία, μεταμοντερνισμός κ.ά.) που άγγιξε τους περισσότερους κλάδους των κοινωνικών επιστημών, από την κοινωνιολογία και την ανθρωπολογία μέχρι την ιστορία και ακόμη και το δίκαιο.

Τα ρεύματα του ρεαλισμού και του φιλελευθερισμού όπως ονομάστηκαν στον 19^ο αιώνα είναι οι κύριες καταστατικές-ιδρυτικές παραδόσεις που ασχολήθηκαν άμεσα με τη διπλωματία, τον πόλεμο, την ειρήνη και τη διεθνή κοινωνία. Η παράδοση του ρεαλισμού θεωρείται κυρίαρχη διαμέσου των αιώνων στην ενάσκηση της διεθνούς πολιτικής και στην πολιτική θεωρία-φιλοσοφία. Ο φιλελευθερισμός (γνωστός και ως διεθνισμός ή ιδεαλισμός) αποτέλεσε, θα λέγαμε, τη νομιμοποιημένη αντιπολίτευση στον ρεαλισμό, ειδικά από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα, καταφέροντας ορισμένες φορές να υποσκελίσει τη ρεαλιστική οπτική στις αποφάσεις των κρατών και να κυριαρχήσει στις διεθνείς σπουδές (όπως το 1919-1935, στις αρχές του νέου κλάδου των Διεθνών Σχέσεων). Υπάρχει επίσης και ο κλασικός μαρξισμός ως μία τρίτη πιο έκκεντρη παρά-

δοση, που ασχολήθηκε έμμεσα με τη διεθνή πολιτική και είναι συνυφασμένος με την επαναστατική εναλλακτική στις διεθνείς σχέσεις, με το πώς θα αλλάξει ο κόσμος.

Σήμερα, στις πρώτες δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα, οι βασικές προσεγγίσεις στις Διεθνείς Σχέσεις είναι πέντε:

- (α) ο ρεαλισμός και ο νεορεαλισμός,
- (β) ο φιλελευθερισμός ή πλουραλισμός,
- (γ) ο στρουκτουραλισμός ή δομισμός,
- (δ) ο μεταθετικισμός,
- (ε) ο κονστρουκτιβισμός,

Η παράδοση του ρεαλισμού

Ένα από τα βασικά αρχικά ζητήματα που έχουν απασχολήσει διαχρονικά τους μελετητές είναι το κατά πόσο η διεθνής πολιτική (κατά πρώτο λόγο τα κράτη στην εξωτερική τους πολιτική) διέπονται ή όχι από διεθνείς κανόνες και ηθικές αξίες. Όσον αφορά την ατομική συμπεριφορά ή την εσωτερική πολιτική των κρατών, η κυρίαρχη άποψη είναι ότι όντως θα πρέπει να διέπονται από κανόνες και αρχές. Το ζήτημα της διεθνούς ηθικής και των διεθνών κανόνων αποτέλεσε –και συνεχίζει και σήμερα να αποτελεί– κομβικό ζήτημα στη συζήτηση μεταξύ ρεαλιστών και φιλελεύθερων μελετητών.¹

Κατά τους κλασικούς παραδοσιακούς ρεαλιστές θεωρητικούς, διπλωμάτες ή πολιτικούς, στη διεθνή ζωή επικρατεί η αναρχία και οι συγκρούσεις και όχι η συνεργασία. Ο πόλεμος είναι εγγενής στη διεθνή κοινωνία και μπορεί να αποφευχθεί μόνο μέσω της ισορροπίας ισχύος. Στην αναρχική διεθνή κοινωνία δεν υπάρχει πεδίο –ή υπάρχει ελάχιστο πεδίο– για ηθική και αρχές, γιατί στη διεθνή κοινωνία δεν υπάρχει παγκόσμια κυβέρνηση. Έτσι επικρατεί αναγκαστικά το εθνικό συμφέρον, το οποίο στηρίζεται στην ισχύ της κάθε χώρας, το οποίο δεν γνωρίζει όρια στη βάση της ηθικής ή του δικαίου, αφού η προτεραιότητα του κράτους στο διεθνές πεδίο είναι το εθνικό συμφέρον. Η τάση αυτή γνωστή και ως *raison d'état* είναι συνυφασμένη με τη σχολή του ρεαλισμού, κατά κύριο λόγο με τη γνωστή ως *Realpolitik*, δηλαδή την πολιτική της ισχύος (*power politics*), που προσβέυει ότι στα ζητήματα που αφορούν το κράτος, την επιβίωση και ανάπτυξή του, δεν υπάρχουν περιθώρια –ή τα περιθώρια είναι ελάχιστα– για αρχές και ηθική, το κρατικό ή εθνικό συμφέρον υπερτερεί των ηθικών, πολιτικών και νομικών αρχών στις σχέσεις μεταξύ των κρατών².

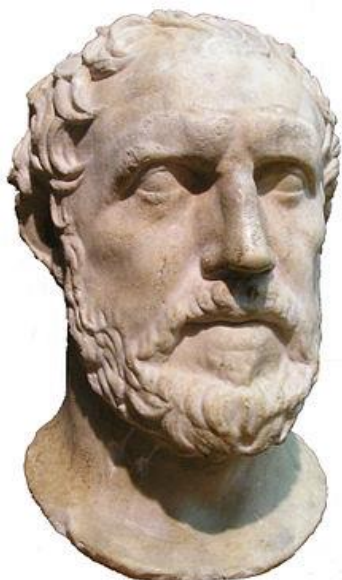
Στη μελέτη των διεθνών σχέσεων πριν καταστούν ξεχωριστός επιστημονικός κλάδος εξέχοντες εκπρόσωποι της τάσης που αργότερα (στον 19^ο αιώνα) έγινε γνωστός ως ρεαλισμός ή πολιτικός ρεαλισμός, είναι στην Ευρώπη ο Θουκυδίδης, ο Niccolò Machiavelli, ο Thomas Hobbes και ο Baruch Spinoza, και στην ανατολική Ασία, ο Ινδός Chanakya ή Kautilya (370-283 π.Χ.) με το έργο του *Arthashastra* (Οικονομία) και ο Κινέζος στρατηγός Sun Tzu (544-496 π.Χ.) με το έργο του *Η τέχνη του πολέμου*.

Από τον χώρο της διπλωματίας και της πρακτικής της εξωτερικής πολιτικής βιρτουόζοι εκφραστές του ρεαλισμού, συνυφασμένοι με την *Realpolitik*, ήταν από τον 17^ο μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα ο καρδινάλιος Richelieu (1585-1642) ως υπουργός Εξωτερικών και πρωθυπουργός της Γαλλίας, ο βασιλιάς της Πρωσίας Φρειδερίκος Β΄ ο Μέγας (1712-1886), ο Klemens von Metternich (1773-1858) ως υπουργός Εξωτερικών και καγκελάριος της Αυστρίας, ο Benjamin Disraeli (1804-1881) ως πρωθυπουργός της Βρετανίας και ο Otto von Bismarck (1815-1898) ως καγκελάριος της Πρωσίας και μετέπειτα της Γερμανίας. Στην Ελλάδα ο κατεξοχήν ρεαλιστής ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος (αν και ήταν φιλελεύθερος). Σε αυτούς που ακολούθησαν περισσότερο τη φιλελεύθερη λογική από πλευράς πολιτικών συγκαταλέγονται ο George Canning (1770-1827) ως υπουργός Εξωτερικών και σύντομος πρωθυπουργός της Βρετανίας, ο William Gladstone (1809-1898) και ο Woodrow Wilson (1856-1924).

Ας δούμε τώρα τις βασικές θέσεις των στοχαστών που κινούνται στον χώρο του κλασικού ρεαλισμού, πριν οι Διεθνείς Σχέσεις καταστούν επιστημονικός κλάδος.

Ο Θουκυδίδης

Ο Αθηναίος ιστορικός Θουκυδίδης (460-395 ή 398 π.Χ.), στο έργο του *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*, υποστήριξε ότι τα κράτη έχουν περιορισμένες επιλογές στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Πριν ληφθεί μία απόφαση από την ηγεσία του κράτους θα πρέπει να σταθμιστούν τα πιθανά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της σχεδιαζόμενης ενέργειας, και ο ηγέτης να κινηθεί με σύνεση και προσοχή, έχοντας υπόψη ότι κάθε πράξη στη διεθνή σκηνή έχει συνέπειες και οι δυνατότητα ελιγμών είναι περιορισμένη. Στο διεθνές επίπεδο (των ελληνικών πόλεων-κρατών ή σε σχέση με την Περσική Αυτοκρατορία, τις φοινικικές πόλεις-κράτη ή άλλες χώρες) υπάρχει μία άλυτη ένταση μεταξύ ισχύος και ηθικών προβληματισμών.³

Θουκυδίδης

Public Domain

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/10/Thucydides-bust-cutout_ROM.jpg

Πιο συγκεκριμένα, σε σχέσεις μεταξύ άνισων κρατών, η δικαιοσύνη και η ηθική δεν έχουν θέση, και επικρατεί ο ισχυρότερος. Αυτό θεωρείται το νόημα του περίφημου διαλόγου Αθηναίων-Μηλίων και αυτού που επακολούθησε, δηλαδή η καταστροφή της Μήλου η οποία δεν υπέκυψε στη λογική της υπεροχής της ισχύος. Οι Μήλιοι επικαλέστηκαν τη δικαιοσύνη και τη διατήρηση της ανεξαρτησίας τους, τονίζοντας ότι δεν είχαν σκοπό να βλάψουν την Αθήνα ή να γίνουν σύμμαχοι της Σπάρτης. Οι στρατηγοί της Αθήνας (της μίας εκ των δύο μεγάλων δυνάμεων της εποχής εκείνης στον ελληνικό κόσμο) τους απάντησαν, προκειμένου να τους πείσουν να παραδοθούν, ότι «το δίκαιο έχει αξία όπου υπάρχει ίση δύναμη για την επιβολή του, [...] ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμη του και ο ασθενής παραχωρεί ό,τι επιβάλλει η αδυναμία του [...]». Με άλλα λόγια, η σώφρων επιλογή σε αυτές τις περιπτώσεις, κατά Θουκυδίδη, είναι ο αδύνατος να υποχωρήσει και έτσι να σωθεί, να μην ανθίσταται επικαλούμενος τη δικαιοσύνη και την ηθική. Η ηθική και η δικαιοσύνη μπορούν να παίζουν ρόλο μόνο μεταξύ ίσων δυνάμεων (π.χ. μεταξύ Σπάρτης και Αθήνας). Σημειωτέον ότι ο Θουκυδίδης παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες στο πρώτο μέρος του πολέμου πολεμούσαν με μισή καρδιά γιατί αισθάνονταν ένοχοι που είχαν παραβιάσει την τριακονταετή ειρήνη.⁴

Ωστόσο ο Θουκυδίδης δεν φαίνεται να επικροτεί την άλωση της Μήλου ούτε να τη θεωρεί αναπόφευκτη. Δηλαδή δεν θα συμφωνούσε με τη θέση των μεταγενέστερων ρεαλιστών, όπως ο Machiavelli, ότι σε αυτά τα θέματα το δίκαιο και η ηθική δεν έχουν καμία απολύτως θέση. Η τελική εικόνα του ρεαλισμού που μας παρουσιάζει ο Θουκυδίδης είναι ενός ρεαλισμού τραγικού, καθώς οι πολιτείες έχουν να αντιμετωπίσουν διεθνείς αναγκαιότητες και εσωτερικές πιέσεις που τις υποχρεώνουν να μην τηρούν ηθικές αρχές στην εξωτερική τους πολιτική. Όμως η μη συμμόρφωση των κρατών σε ηθικές αξίες έχει κόστος. Γιατί κατά τον Θουκυδίδη, μία πολιτεία διαθέτει «ανώτερο πολιτισμό» μόνο αν συνιστά «ηθική κοινότητα». Με άλλα λόγια, το ειδοποιό στοιχείο ενός ανώτερου πολιτισμού είναι η τήρηση ηθικών κανόνων. Θεωρεί ότι η ηθική εγκαταλείπεται από ανάγκη στο διεθνές πεδίο, όταν δεν υπάρχει καμιά άλλη διαθέσιμη επιλογή.⁵

Ο Machiavelli

Ο Φλωρεντίνος θεωρητικός του κράτους Niccolò Machiavelli (1469-1527) ήταν ο πλέον άτεγκτος στο θέμα της ανυπαρξίας ηθικής στη διεθνή πολιτική, κυρίως με το έργο του *Il Principe* (που στα ελληνικά έχει αποδοθεί ως *Ο Ηγεμόνας*). Για τον Machiavelli, η εξωτερική πολιτική των κρατών (του ικανού ηγέτη) συνδυάζει την ισχύ (σύμβολο ο λέων) και την πανουργία (σύμβολο η αλεπού). Οι ανώτερες αξίες για ένα κράτος, όσο μικρό και να είναι, είναι η ελευθερία του (δηλαδή η ανεξαρτησία) και η επιβίωσή του. Ο ηγεμόνας πρέπει να είναι όσο γίνεται ισχυρότερος στρατιωτικά αλλά ταυτόχρονα πανούργος και ευέλικτος, ώστε να εκμεταλλεύεται τις διεθνείς συγκυρίες και ευκαιρίες για να εξασφαλίσει κέρδη για το κράτος του και όσο γίνεται λιγότερες ζημιές. Στον δύσκολο και επικίνδυνο κόσμο που ζούμε πρέπει ο ηγεμόνας να γνωρίζει τους κινδύνους, να λαμβάνει προληπτικά μέτρα για να τους αποφύγει ή μετριάσει, να προλαμβάνει τα τετελεσμένα γεγονότα από ξένα κράτη και να γνωρίζει και να σταθμίζει τα κίνητρά τους. Τελικός στόχος είναι η επιβίωση του κράτους και η απομάκρυνση των απειλών.⁶

Niccolò Machiavelli (πίνακας του Santi di Tito)

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Niccol%C3%B2_Machiavelli#/media/File:Portrait_of_Niccol%C3%B2_Machiavelli_by_Santi_di_Tito.jpg

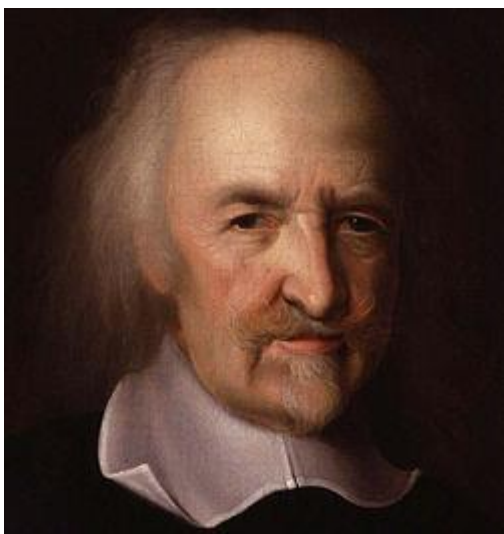
Στο πλαίσιο αυτό ο Machiavelli πιστεύει ότι η ηθική (η χριστιανική ηθική για την εποχή του) δεν έχει θέση και δεν συνεπάγεται κανένα καθήκον στη συμπεριφορά των κρατών στις μεταξύ τους σχέσεις. Ο κύριος στόχος του ηγεμόνα στη διεθνή πολιτική είναι η επιδίωξη, πάση θυσία, του εθνικού συμφέροντος. Στην προσπάθεια αυτή η ηθική δεν μπορεί να θέτει περιορισμούς. Ο Machiavelli φτάνει στο σημείο να υποστηρίζει ότι η ηθική μπορεί να χρησιμοποιηθεί απλώς για να ξεγελάσει τους ανόητους και αφελείς. Όταν πρόκειται για τη σωτηρία της πατρίδας, ο υπεύθυνος και σοβαρός ηγέτης δεν έχει περιθώριο να σκεφτεί με όρους χριστιανικής ηθικής, να σκεφτεί αν κάτι είναι δίκαιο ή άδικο, ανθρωπινό ή στυγνό, θεάρεστο ή κατακριτέο. Αλλιώς θα αποτύχει στο έργο του και θα απολέσει η χώρα του και οι πολίτες της την ευημερία τους και την ασφάλειά τους. Στον διεθνή στίβο τα ψεύδη δεν είναι ψεύδη ή τα εγκλήματα πραγματικά εγκλήματα. Η διεθνής πολιτική, κατά την άποψή του, αποτελεί ένα τελείως ανεξάρτητο πεδίο πολιτικής δράσης, με δικούς του κανόνες που διαφέρουν ριζικά από τους νόμους και τις ηθικές αξίες που ισχύουν στην εσωτερική πολιτική. Αντίθετα, στο εσωτερικό πεδίο ο ηγεμόνας θα πρέπει να τηρεί τους νόμους και την ηθική για να είναι αποδεκτός και δίκαιος ως ηγέτης.⁷

Ο Hobbes

Ο Άγγλος πολιτικός φιλόσοφος Thomas Hobbes (1588-1679), στο έργο του *Leviathan*, εδραίωσε τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου που είναι η βάση του σύγχρονου δημοκρατικού κράτους. Στον *Λεβιάθαν* η διεθνής ζωή εκλαμβάνεται ως μία συνεχής «κατάσταση πολέμου» που πηγάζει από την αναρχία των διεθνών

σχέσεων. Ο Hobbes παρομοιάζει τη διεθνή ζωή με τη «φυσική κατάσταση» (*state of nature*), δηλαδή την κατάσταση που ίσχυε μεταξύ των ανθρώπων στην προπολιτειακή φάση, πριν από τη δημιουργία οργανωμένων κοινωνιών, που ήταν ένα τοπίο ατέρμονης «κατάστασης πολέμου», όπου όλοι στρέφονταν εναντίον όλων (*bellum omni contra omnes*). Στην κατάσταση αυτή οι πάντες κινδύνευαν, ζούσαν υπό τον συνεχή φόβο από τους συνανθρώπους τους, μια και οι άνθρωποι, κατά Hobbes, είναι φύσει επιθετικοί, «λύκοι» για τους συνανθρώπους τους (*homo homini lupus*). Στη φυσική αυτή κατάσταση η ζωή είναι «μοναχική, φτωχή, μίζερη, κτηνώδης και σύντομη».⁸

Στη διεθνή κατάσταση πολέμου, η αναρχία που επικρατεί γεννά τον φόβο ότι θα συμβεί το χειρότερο, δηλαδή η επίθεση και κατάληψη από άλλο κράτος. Ο φόβος αυτός οδηγεί στην οχύρωση και συνεχή επαγρύπνηση. Η πολεμική ετοιμότητα και επιθετική στάση έχει ως αποτέλεσμα το άλλο κράτος να κάνει το ίδιο και εκείνο από φόβο, και το τελικό αποτέλεσμα είναι η μεγαλύτερη ανασφάλεια για όλους. Μπροστά σε αυτή τη γενική κατάσταση επαπειλούμενου πολέμου και γενικής ανασφάλειας, η ιδανική λύση θα ήταν μία διακρατική συνεννόηση που θα οδηγούσε σε συνεργασία και στη σύναψη μη επιθετικών συμφώνων μεταξύ των κρατών. Όμως αυτό δεν καθίσταται δυνατό γιατί δεν μπορούμε ποτέ να είμαστε βέβαιοι για τις πραγματικές προθέσεις του άλλου, ότι πράγματι δεν θέλει το κακό μας. Το ίδιο ισχύει και σε σχέση με την ηθική: Ένα κράτος δεν έχει την πολυτέλεια να δρα στη βάση της ηθικής διεθνώς, γιατί, αν το κάνει, θα θέσει σε κίνδυνο την ίδια του την επιβίωση, διότι η άλλη πλευρά (ο αντίπαλος) είναι απίθανο να συμπεριφερθεί ανάλογα, δηλαδή στη βάση της χριστιανικής ηθικής ή διεθνών αρχών.⁹

Thomas Hobbes

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Hobbes_-_/media/File:Thomas_Hobbes_%28portrait%29.jpg

Σε ορισμένες περιπτώσεις τα κράτη συνάπτουν συμφωνίες μεταξύ τους, και έτσι περιορίζουν για κάποιο διάστημα τον πόλεμο και την απειλή του πολέμου. Τα κυρίαρχα όμως κράτη δεν περιορίζονται παρά μόνο οικειοθελώς και για όσο διάστημα θέλουν από διεθνείς συμφωνίες, κυρίως στο μέτρο που τα συμφέρει και εξυπηρετεί τα εθνικά συμφέροντα στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Αν αυτό πάψει να ισχύει, απορρίπτουν τη συμφωνία ή την αγνοούν, γιατί σε τελική ανάλυση η υπέρτατη αξία είναι η ασφάλεια και επιβίωση ενός λαού και ενός κράτους. Ο Hobbes, ως ο κατεξοχήν υποστηρικτής της «απόλυτης έννοιας της κυριαρχίας» των κρατών, τασσόταν κατά της επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις των άλλων κρατών, ήταν δηλαδή ένας από τους πρώιμους υποστηρικτές της αρχής της μετέπειτα γνωστής ως αρχή της μη επέμβασης. Θεωρεί, όμως, ότι τα πάντα αίρονται υπό το καθεστώς της αναρχίας της διεθνούς πραγματικότητας, όπου το πρώτιστο καθήκον είναι η επιβίωση της χώρας.¹⁰

Ο Spinoza

Ο Ολλανδός εβραϊκής καταγωγής φιλόσοφος Baruch Spinoza (1632-1677), στα έργα του *Πολιτική πραγματεία* και *Θεολογική-πολιτική πραγματεία*, υποστηρίζει και εκείνος ότι το μόνο καθήκον που έχει μία κοινωνία είναι η επιβίωση, διατήρηση δηλαδή του εαυτού της και των μελών της.

Baruch Spinoza

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Baruch_Spinoza_-_media/File:Spinoza.jpg

Κατά τον Spinoza, στο διεθνές πεδίο ισχύει το δίκαιο του ισχυροτέρου. Βασική αρχή του Spinoza είναι ότι «η ισχύς είναι το δίκαιο». Τα άτομα καθώς και τα κράτη έχουν το δικαίωμα να οικειοποιηθούν και να κατέχουν ό,τι τους επιτρέπει η ισχύς τους. Έτσι η διεκδίκηση ενός εδάφους δίνει δικαίωμα κατοχής σε αυτόν με την περισσότερη δύναμη, αν καταφέρει να το κατακτήσει. Τα κράτη είναι κατά βάση φυσικοί εχθροί μεταξύ τους. Ωστόσο μπορεί να υπάρξουν συμφωνίες μεταξύ κρατών που να περιορίσουν για λίγο διάστημα τη μεταξύ τους αντιπαλότητα. Οι συμφωνίες αυτές επέρχονται επειδή σε μια ιστορική συγκυρία υπάρχει σύμπτωση απόψεων και ταύτιση συμφερόντων. Όμως, όπως υποστήριζε και ο Hobbes, όταν η συγκυρία αυτή εκλείπει ή τα δεδομένα αλλάζουν, μπορεί το ένα κράτος ή και τα δύο να άψουν να τηρούν τη συμφωνία, καθιστώντας τη νεκρό γράμμα. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει ηθική ή νομική υποχρέωση τήρησης των συμφωνιών (δηλαδή πρόκειται για το ακριβώς αντίθετο από την όλη λογική του διεθνούς δικαίου που στηρίζεται στη θεμελιώδη αρχή ότι «τα συμφωνηθέντα τηρούνται»). Κατά τον Spinoza, η μόνη υποχρέωση που έχουν τα κράτη είναι προς τους πολίτες τους, τα συμφέροντα των οποίων πρέπει να υπερασπίζονται και μάλιστα με κάθε μέσο, ακόμη και με την ένοπλη βία.¹¹

Οι πρωτοπόροι σύγχρονοι ρεαλιστές (Μεσοπόλεμος-1960)

Στη σύγχρονη εποχή μελετητές των διεθνών σχέσεων που κινήθηκαν σε αυτά τα αχνάρια κατά τις πρώτες δεκαετίες του νέου κλάδου, ασκώντας μεγάλη επιρροή, είναι ο Reinhold Niebuhr, ο Edward Hallett Carr, ο Hans Morgenthau και ο George Kennan.

Ο Niebuhr και ο Carr

Ο Αμερικανός θεολόγος, φιλόσοφος και μελετητής της διεθνούς πολιτικής Reinhold Niebuhr (1892-1971) υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι εγγενώς εγωιστής. Το κύριο κίνητρό του είναι το εγωιστικό πάθος. Εναρμονίζεται με την κοινωνία μόνο αν ουδετεροποιηθεί ο εγωισμός του, κυρίως με το να στραφεί η ενεργητικότητά του στην υπηρεσία της κοινωνίας.

Το εθνικό συμφέρον, παρατηρεί ο Niebuhr, προϋποθέτει προσωπικές θυσίες και υπαγωγή στο κοινωνικό σύνολο, σε μία ανώτερη συλλογική ιδέα του συμφέροντος, στο συμφέρον όλης της κοινωνίας. Υπ' αυτή

την έννοια η επιλογή του εθνικού αντί του ατομικού συμφέροντος μπορεί να θεωρηθεί ως πρόοδος από πλευράς ηθικής. Ωστόσο το εθνικό συμφέρον είναι πιο πιθανό να μεταφραστεί σε εγωιστική επιδίωξη στις σχέσεις με άλλα κράτη. Αυτός δε ο ανώτερος εγωισμός εκδηλώνεται κατά τρόπο πολύ βίαιο και καταστροφικό στη διεθνή πολιτική. Πρόκειται για ένα «ηθικό παράδοξο» που κατορθώνει να μετατρέψει «την ατομική ανιδιοτέλεια σε εθνικό εγωισμό».¹²

Ο Βρετανός ιστορικός, σοβιετολόγος και θεωρητικός της διεθνούς πολιτικής Edward Hallett Carr (1892-1982) τονίζει στο κλασικό βιβλίο του *The Twenty Years Crisis 1919-1939* (1939) την αναρχία των διακρατικών σχέσεων, όπου καθοριστικό ρόλο παίζουν η ισχύς και το στενό εθνικό συμφέρον και όχι ο διεθνής αλtruισμός.

Edward Hallett Carr

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Eh_carr.jpg

Στον Carr βασικό σημείο της κριτικής του στον ιδεαλισμό (όπως τον αποκαλεί) είναι η ιδέα της αρμονίας συμφερόντων. Στη διεθνή κοινωνία, υποστηρίζει, η αρμονία αυτή δεν υπάρχει και, στο μέτρο που υπάρχει, εξυπηρετεί μόνο τα συμφέροντα των ισχυρότερων και των κυρίαρχων ομάδων κρατών και το δικό τους *status quo*. Η δήθεν «αρμονία συμφερόντων» μεταξύ των κρατών (γνωστή αρχή πολλών φιλελευθέρων) συνιστούν στην ουσία κοινωνικό δαρβινισμό, μια και ταυτίζουν το σύνολο με το καλό των ισχυρότερων κρατών. Επίσης οι ιδεαλιστικές ιδέες αποτελούν απλώς έκφραση επιθυμίας του μελετητή για κάτι το καλύτερο διεθνώς και όχι επιστημονική ανάλυση του διεθνούς γίνεσθαι. Η αποφυγή του πολέμου είναι βέβαια ένας νομιμοποιημένος στόχος, αλλά, αν αποτελεί αυτοσκοπό χωρίς κριτική και ανάλυση, θα αποτύχει λόγω της ελλιπούς κατανόησης της διεθνούς πραγματικότητας. Το κύριο αντίδοτο είναι η αποδοχή της διεθνούς πραγματικότητας, όσο δυσάρεστη και να είναι πολλές φορές, και η ανάλυση των αιτιών και των συνεπειών της.¹³

Ο Carr ωστόσο είχε επίγνωση των ορίων της ρεαλιστικής σκέψης στη διεθνή πολιτική. Όπως είχε δεισδυτικά σημειώσει, «ο συνεπής ρεαλισμός αποκλείει τέσσερα πράγματα που αποτελούν απαραίτητα συστατικά οποιασδήποτε αποτελεσματικής πολιτικής σκέψης: έναν ορατό στόχο, μια συγκινησιακή έλξη, το δικαίωμα να έχει κανείς άποψη με βάση την ηθική και το έδαφος για δράση».¹⁴ Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο καταδίκασε τις υπερβολές της πολιτικής της ανάσχεσης της «σοβιετικής απειλής» από τη Δύση.

Ο Morgenthau και ο Kennan

Ο Αμερικανός (γερμανικής εβραϊκής καταγωγής) διεθνολόγος Hans Morgenthau (1904-1980) θεωρείται ο ιδρυτής του σύγχρονου μεταπολεμικού ρεαλισμού, με το βιβλίο του *Politics among Nations* του 1948, βιβλίο-σταθμό στις Διεθνείς Σχέσεις.

Κατά τον Morgenthau, οι συγκρούσεις είναι το ειδοποιό στοιχείο της διεθνούς ζωής και πηγάζουν από την έντονη ανθρώπινη τάση για εξουσία και υπεροχή. Βασική θέση του ρεαλισμού που επικρατεί στη

διεθνή πολιτική είναι η έννοια του συμφέροντος το οποίο ορίζεται με όρους ισχύος. Η διεθνής πολιτική και κάθε μορφή πολιτικής είναι «ο αγώνας για ισχύ». Όποιος και να είναι ο τελικός στόχος της διεθνούς πολιτικής, ο άμεσος στόχος είναι η ισχύς. Ο αγώνας για ισχύ είναι οικουμενικός στον χώρο και στον χρόνο και αποτελεί ένα αδιαμφισβήτητο και εμπειρικά επαληθεύσιμο γεγονός. Τα κράτη έρχονται σε επαφή το ένα με το άλλο κυρίως με βάση ανταγωνισμούς ισχύος. Η βελτίωση της συγκριτικής σχέσης ισχύος με τα άλλα κράτη αποτελεί πρωταρχική επιδίωξη της εξωτερικής αλλά και της εσωτερικής πολιτικής των κρατών. Η διεθνής πολιτική είναι ανεξίτηλα συγκρουσιακή, και αυτό οφείλεται, σε τελική ανάλυση, στην ίδια τη φύση του ανθρώπου που είναι επιθετική και διεκδικητική.¹⁵

Στη διεθνή πολιτική επικρατεί διαφορετική ηθική και ενίοτε συμπεριλαμβάνει πράξεις που θα ήταν καταδικαστέες με βάση τα κριτήρια της καθιερωμένης ηθικής. Όπως ο Machiavelli και ο Hobbes, πιστεύει ότι, αν ένα κράτος κινείται κυρίως με ηθικά κριτήρια, θα κάνει μεγάλα λάθη στην εξωτερική του πολιτική και θα συμπεριφερθεί ανεύθυνα σε σχέση το πρώτιστο καθήκον που είναι η επιβίωσή του, η ασφάλεια και η ευημερία του.

Πλην όμως, ο τελικός στόχος της ισχύος δεν είναι η πλήρης επικράτηση της μίας πλευράς ή ο πόλεμος, αλλά οι ειρηνικές σχέσεις μεταξύ των κρατών, όπως φαίνεται και από τον υπότιτλο του κλασικού του βιβλίου που είναι *The Pursuit of Power and Peace*. Αν και η έμφαση του Morgenthau στην ισχύ και στο εθνικό συμφέρον άφηγε λίγα περιθώρια για την ηθική και τους νομικούς κανόνες, ο ίδιος θεωρούσε ότι η ηθική μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να γίνει σημαντική συνιστώσα, όπως στη θέσπιση ορίων στους πυρηνικούς εξοπλισμούς και στη διεξαγωγή «δίκαιων πολέμων» (σε αυτό το πλαίσιο αντιτάχτηκε στον άδικο, κατά τη γνώμη του, πόλεμο των ΗΠΑ στο Βιετνάμ).¹⁶

Hans Morgenthau

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Hans_Morgenthau.jpg

Κατά τον Morgenthau, ο πολιτικός ρεαλισμός διέπεται από έξι αρχές στην έρευνα και πρακτική των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής:¹⁷

Η πολιτική (εσωτερική και εξωτερική) στηρίζεται στην ανθρώπινη φύση που είναι εγωιστική και ι-διοτελής.

Η πολιτική αποτελεί μια αυτόνομη σφαίρα δραστηριότητας που λειτουργεί επέκεινα οικονομικών ερ-μηνειών ή των αξιωμάτων της ηθικής.

Η διεθνής πολιτική αποτελεί την αρένα των εθνικών συμφερόντων που οδηγούν συνήθως σε σύγκρουση, τα συμφέροντα αυτά όμως δεν είναι στατικά αλλά μεταβάλλονται μπροστά στις συνεχείς αλλαγές που παρουσιάζει η διεθνής πολιτική πραγματικότητα.

Ο ηγέτης στο διεθνές στερέωμα έχει λίγα περιθώρια να κινηθεί στη βάση κανόνων της προσωπικής ηθικής. Η κύρια ηθική ευθύνη του ηγέτη είναι έναντι του λαού του, ο οποίος βασίζεται σε αυτόν για την ασφάλεια και ευημερία του. Ο ηγέτης ή η κυβέρνηση έχει περιορισμένες επιλογές, κυρίως το βέλτιστο για τη χώρα ή, πιο ρεαλιστικά, το μη χειρόν βέλτιστο, ανάλογα με τις εκάστοτε επικρατούσες διεθνείς συνθήκες.

Τα κράτη, ακόμη και τα μεγάλα δημοκρατικά κράτη, δεν πρέπει να προσπαθήσουν να επιβάλουν την ιδεολογία τους στα άλλα κράτη. Αυτό πολύ δύσκολα επιτυγχάνεται και συνήθως μετατρέπεται σε μπουμέρανγκ, απειλώντας το κράτος που επιχειρεί σταυροφορία για καλό σκοπό.

Η πολιτική τέχνη, ως η τέχνη του εφικτού, στηρίζεται στη νηφαλιότητα και στην κατανόηση των ανθρωπίνων ορίων και ατελειών και έχει ως γνώμονα μια απαισιόδοξη εκτίμηση για τη φύση του ανθρώπου.

Ο διπλωμάτης των ΗΠΑ George Kennan (1904-2005) ήταν, μαζί με τον Nicholas Spykman (βλ. Κεφάλαιο 11), ο πατέρας της γνωστής ως στρατηγικής της «ανάσχεσης» (*containment*) της «σοβιετικής απειλής» και, με τις απόψεις του, καίριο πρόσωπο για την έλευση του Ψυχρού Πολέμου. Ωστόσο, ο Kennan αντιλαμβανόταν την ανάσχεση περισσότερο ως οικονομική παρά στρατιωτική. Η ειρωνεία μάλιστα είναι ότι ο πατέρας της ανάσχεσης κατέκρινε την πολιτική ανάσχεσης των ΗΠΑ έναντι της Σοβιετικής Ένωσης κατά τον πρώιμο Ψυχρό Πόλεμο, επειδή στηριζόταν στη λογική της στρατιωτικής ανάσχεσης, διά των νέων όπλων και των οπλικών συστημάτων.¹⁸

George Kennan

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2a/Kennan.jpeg>

Κατά τον Kennan, η συμπεριφορά των κρατών δεν υπόκειται σε ηθική κριτική. Η ηθική δεν μπορεί να αποτελεί καθοριστικό στοιχείο για την εκτίμηση και τη σύγκριση της διεθνούς συμπεριφοράς των κρατών, γιατί στο πλαίσιο αυτό τον καθοριστικό ρόλο τον έχουν άλλα πιο επώδυνα και πρακτικά κριτήρια, κατά κύριο λόγο η *raison d'état* κάθε κράτους, δηλαδή η επιβίωση, η εθνική ασφάλεια και η εξασφάλιση των καίριων εθνικών συμφερόντων. Από την άλλη, ο Αμερικανός διπλωμάτης δεν υποστήριξε την τάση της χώρας του να υποστηρίξει δικτατορικά καθεστώτα στη Λατινική Αμερική ή αλλού απλώς επειδή θεωρούνταν ανάχωμα στη σοβιετική και κομμουνιστική επιρροή, καταδίκασε δε τη στρατιωτική επέμβαση των ΗΠΑ στο Βιετνάμ (όπως και ο Morgenthau). Επίσης δεν πίστευε στα αγαθά που λέγεται ότι φέρνει ο καπιταλισμός και η ελευθερία του διεθνούς εμπορίου και της οικονομίας, και αυτό γιατί στηρίζονται στο στενό συμφέρον και στην απληστία.¹⁹

Στο σημείο αυτό θα καταγράψουμε λακωνικά τα κύρια σημεία του κλασικού ρεαλισμού από τον Θουκυδίδη και τον Machiavelli μέχρι τον Morgenthau και τον Kennan.

Η κλασική ρεαλιστική παράδοση: 10 κύρια σημεία

1. Η ηθική είναι άσχετη (*irrelevant*) με τη διεθνή πολιτική.
2. Η διεθνής κοινωνία είναι σε κατάσταση αναρχίας, σε «κατάσταση πολέμου».

3. Τα κράτη διεθνώς βρίσκονται σε συνεχή κατάσταση «αυτοβοήθειας».
4. Κύριο μέλημα είναι η υπεράσπιση του εθνικού συμφέροντος.
5. Η επιθετικότητα του ανθρώπου και των κρατών είναι εγγενής.
6. Τα κράτη ρέπουν προς την εγωιστική συμπεριφορά.
7. Η επιβίωση αποτελεί το πρωταρχικό μέλημα του κράτους στη διεθνή ζωή.
8. Το κράτος είναι καθοριστικό στο διεθνές γίνεσθαι και κυρίως τα ισχυρά κράτη.
9. Ο ρόλος της ισχύος διεθνώς είναι καίριος.
10. Η ισορροπία ισχύος αποτελεί τον μόνο (ή κύριο) παράγοντα ειρήνης και σταθερότητας.

Η παράδοση του διεθνισμού-φιλελευθερισμού (1700-1900)

Η σύγχρονη σχολή του πλουραλισμού ή φιλελευθερισμού έχει τις ρίζες του σε διάφορες εκφάνσεις του κλασικού φιλελευθερισμού, διεθνισμού και ιδεαλισμού οι οποίες εδραιώθηκαν από την εποχή του Διαφωτισμού και μετά, με κύριους εκπροσώπους στον 18^ο και 19^ο αιώνα τον Adam Smith, τον Immanuel Kant, τον Jeremy Bentham και τον Richard Cobden. Στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα έχουμε τον ιδεαλισμό-διεθνισμό. Επίσης, αξίζει να κάνουμε μνεία στον ειρηνισμό του Leon Tolstoy (1828-1910) και του Mahatma Gandhi (1869-1948), στον προγενέστερο επιστημονικό λειτουργισμό των Henri de Saint-Simon (1760-1825) και August Comte (1798-1857), οι οποίοι πίστευαν ότι θα εξασφαλιζόταν η ειρήνη παγκοσμίως μέσα από τις κοινωνικές επιστήμες που ήταν πανανθρώπινες και ίδιες για όλη την ανθρωπότητα, καθώς επίσης στον ειρηνισμό και στην εξελικτική βελτίωση της κοινωνίας (εσωτερικής και διεθνούς) και της ισότητας της Fabian Society, που ίδρυσε το London School of Economics το 1895 και το Εργατικό Κόμμα στη Βρετανία το 1900.

Κεντρικά σημεία των διαφόρων εκφάνσεων της φιλελεύθερης φιλοσοφικής και επιστημονικής παράδοσης είναι η προστασία των ατομικών ελευθεριών, και κατά πρώτο λόγο η ατομική ελευθερία, η αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση στη βάση φιλελεύθερου συντάγματος, η πίστη στον ορθολογισμό του ανθρώπου, οι ειρηνικές σχέσεις και τα κοινά συμφέροντα και η συνεργασία μεταξύ των κρατών και των λαών, ο θετικός για την ειρήνη ρόλος της ελευθερίας του διεθνούς εμπορίου, η δυνατότητα να εκπαιδευτούν οι άνθρωποι και οι λαοί στο αγαθό της ειρήνης και της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών και η δυνατότητα να δημιουργηθούν αποτελεσματικοί διεθνείς θεσμοί (διεθνείς οργανισμοί και διεθνείς μηχανισμοί) και αρχές (διεθνές δίκαιο, διεθνής ηθική) για να εξέλθει η διεθνής πολιτική από την αβεβαιότητα της διεθνούς αναρχίας και των συγκρούσεων. Όσο για τη φύση του ανθρώπου, πιστεύει ότι ο άνθρωπος δεν είναι ούτε καλός ούτε κακός και πάντως όχι εγγενώς επιθετικός. Το σίγουρο είναι ότι επιδέχεται βελτίωση, αυτό ισχύει και για τις ανθρώπινες κοινωνίες που από επιθετικές μπορεί να γίνουν διαλλακτικές και φιλειρηνικές.

Επίσης, ο φιλελευθερισμός και άλλες πιο σύγχρονες τάσεις, όπως η μελέτη της διεθνούς ηθικής και των κανονιστικών διεθνών σχέσεων, η μελέτη των διεθνών οργανισμών και βέβαια το διεθνές δίκαιο (καθώς και μια πιο ήπια μορφή του ρεαλισμού που ορισμένοι έχουν ονομάσει φιλελεύθερο ρεαλισμό) υποστηρίζουν, σε αντίθεση με τον κλασικό ρεαλισμό, ότι οι διεθνείς κανόνες και αρχές αλλά και η διεθνής ηθική ενυπάρχουν ως παράμετρος της διεθνούς ζωής, αν μη τι άλλο γιατί πρόκειται για αρχές και κανόνες που έχουν υιοθετηθεί από τα κράτη και τους διεθνολόγους ακριβώς για να εξυπηρετήσουν τα καλώς νοούμενα συμφέροντα των κρατών. Στις βασικές αυτές αρχές συμπεριλαμβάνονται η μη επίθεση και μη χρήση ένοπλης βίας (η κατάργηση του επιθετικού πολέμου), η αρχή της κυριαρχίας και ανεξαρτησίας, η αρχή της μη επέμβασης, της εδαφικής ακεραιότητας, του απαραβίαστου των συνόρων κ.ά. Όταν τα κράτη παραβιάζουν τους κανόνες αυτούς, τις περισσότερες φορές δεν ακολουθούν το μοντέλο της ναζιστικής Γερμανίας του Χίτλερ (της πλήρους περιφρόνησης και απόρριψης κάθε διεθνούς ηθικής ή διεθνούς κανόνα), αλλά προβαίνουν συνειδητά σε παραβιάσεις επειδή θεωρούν ότι προασπίζονται κάποια άλλη υψηλότερη αρχή, όπως η επιβίωση της χώρας, η ταυτότητα του κράτους, η τιμή και αξιοπρέπεια του κράτους και του έθνους, το πολιτικό και κοινωνικό του σύστημα, τα οποία κρίνεται ότι έχουν θιγεί, η αίσθηση δικαιοσύνης κ.ά.²⁰

Στοιχεία του φιλελευθερισμού, στην πιο ουτοπική του ειρηνιστική έκφανση, υπάρχουν σε θρησκείες όπως ο βουδισμός, ο κομφουκισμός και ο χριστιανισμός. Ο ειρηνισμός και ο διεθνισμός εμφανίζονται στους στωικούς φιλοσόφους, στον Ζήνωνα (340-246 π.Χ.), στον Χρύσιππο (280-207 π.Χ.), στον Κικέρωνα (106-43 π.Χ.), στον Σενέκα (4 π.Χ.-65 μ.Χ.) και στον Ρωμαίο αυτοκράτορα Μάρκο Αυρήλιο (121-180 μ.Χ.). Οι στωικοί τόνιζαν τα ιδανικά όλης της ανθρωπότητας, καθώς και την ισότητα και δικαιοσύνη μεταξύ των λαών. Στοιχεία του σκεπτικού αυτού εμφανίζονται και στους χριστιανούς θεολόγους των πρωτοχριστιανικών χρό-

νων, όπως ο Ωριγένης (185-254 μ.Χ.) και στον ύστερο Μεσαίωνα ο Θωμάς ο Ακινάτης (Thomas Aquinas, 1226-1274) και στην Αναγέννηση ο Δεσιδέριος Έρασμος (1467-1536) και οι ιδρυτές του διεθνούς δικαίου (βλ. Κεφάλαια 5 και 6).

Ένα πρώτο βήμα στη λογική του διεθνισμού και φιλελευθερισμού ήταν διάφορα σχέδια-προτάσεις για ευρωπαϊκή ειρήνη ήδη από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα και έπειτα, όπως οι προτάσεις του Βρετανού William Penn (1644-1718), ο οποίος πρότεινε τη δημιουργία μίας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας, και του Γάλλου αββά Castel de Saint-Pierre (1658-1743) (βλ. Κεφάλαιο 10), ο οποίος εισηγήθηκε την υιοθέτηση μίας πολυμερούς συνθήκης από όλα τα κράτη της Ευρώπης με την οποία θα δεσμεύονταν να μην προσφεύγουν στον πόλεμο για διακρατικές διενέξεις και τη δημιουργία μίας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας.

Οι προτάσεις αυτές ήταν τότε ανεφάρμοστες για την Ευρώπη της εποχής εκείνης και υπ' αυτήν την έννοια ουτοπικές, με δεδομένη την αντιπαλότητα μεταξύ των κρατών και την εδραίωση, μετά το 1648, της αρχής της κυριαρχίας η οποία δεν δεχόταν περιορισμούς. Ορισμένες δε από τις ιδέες αυτές φαίνονταν στρατευμένες υπέρ της μίας ή της άλλης ευρωπαϊκής δύναμης της εποχής, οπότε δεν έχαιραν μεγάλης αποδοχής.

Ο φιλελεύθερος διεθνισμός ως το τέλος του 19^{ου} αιώνα έχει συνδεθεί κυρίως με τον Smith, τον Kant, τον Bentham και τον Cobden, οι οποίοι ήταν πεπεισμένοι ότι η λογική, ο ορθολογισμός, η ελευθερία, η δικαιοσύνη και η ηθική τελικά θα επικρατούσαν τόσο στο εσωτερικό των κρατών όσο και διεθνώς. Επίσης, και οι τέσσερις ήταν πολέμιοι του ευρωπαϊκού επεκτατισμού και της αποικιοκρατίας.

Ο Σκοτσέζος φιλόσοφος και οικονομολόγος Adam Smith (1723-1790) είναι περίφημος για τη θεωρία του περί «αόρατου χεριού», δηλαδή ότι τα άτομα, επιδιώκοντας το ατομικό τους συμφέρον, χωρίς να το αντιλαμβάνονται, προάγουν και το κοινό συμφέρον μεταξύ ανθρώπων και λαών ή κρατών. Ο Smith, για να είμαστε ακριβείς, δεν υποστήριζε τόσο την τελική διακρατική αρμονία μέσω του εμπορίου, αλλά σ' αυτή την ερμηνεία κατέληξαν άλλοι στον επόμενο αιώνα, οι οποίοι έγιναν γνωστοί ως φιλελεύθεροι.

Θα σταθούμε στις συμβολές του Kant, του Bentham και του Cobden, οι οποίες θεωρούνται πρωτοπόρες για την εποχή τους, γιατί εισήγαγαν καίρια νέα στοιχεία στη μελέτη των διεθνών σχέσεων που συζητούνται κατά κόρον και σήμερα.

Ο Kant

Ο Γερμανός φιλόσοφος Immanuel Kant (1724-1804) θεωρείται ο κατεξοχήν πρώτος εκπρόσωπος του φιλελεύθερου διεθνισμού²¹ και πατέρας του κοσμοπολιτισμού στις διεθνείς σχέσεις, με την έμφασή του στο άτομο και στην ανθρωπότητα ως μίας «παγκόσμιας κοινότητας» όπου οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οπουδήποτε στον κόσμο αφορούν όλους τους λαούς της γης.²²

Στο πλαίσιο αυτής της παγκόσμιας κοινότητας θα έπρεπε να εδραιωθεί το διεθνές δίκαιο και να απογορευτεί ο επιθετικός πόλεμος. Για να καταστεί αυτό δυνατόν και να ξεφύγει η διεθνής κοινότητα από την «κατάσταση εκτός νόμου βαρβαρότητας» που βρισκόταν τότε, απαραίτητο είναι όλο και περισσότερες χώρες να καταστούν ελεύθερες δημοκρατίες. Στη συνέχεια να οργανωθούν σε μία ομοσπονδία (μάλλον εννοούσε συνομοσπονδία) ελευθέρων (δημοκρατικών) κρατών και να συνάψουν μεταξύ τους μία μόνιμη συνθήκη ειρήνης και έναν μηχανισμό επίλυσης των διακρατικών διαφορών με ειρηνικό τρόπο. Κατά τον Kant, σε δημοκρατικά καθεστώτα («ρεπουμπλικανικά» όπως τα έλεγε), σε αντίθεση με τα μοναρχικά (που ένας ή λίγοι αποφασίζουν για τη διεξαγωγή ενός πολέμου), ο πόλεμος με άλλα κράτη θα περιοριζόταν αισθητά γιατί ήταν πιο πιθανό η επιλογή του πολέμου να μην τύχει της έγκρισης της πλειοψηφίας του λαού, ο οποίος λαός θα υφίστατο τα δεινά του πολέμου. Άλλωστε, όπως σημείωνε, σε έναν πόλεμο δεν νικάει αυτός που έχει το δίκαιο με το μέρος του αλλά ο πλέον ισχυρός στρατιωτικά. Ωστόσο ο Kant δεν ήταν αυστηρά ειρηνιστής. Θεωρούσε την ένοπλη βία αναπόφευκτη σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στον αμυντικό πόλεμο, και εφόσον συνέβαλε στην πρόοδο της ανθρωπότητας και στην ελευθερία (γι' αυτό και υποστήριζε την Αμερικανική και Γαλλική Επανάσταση και τους αγώνες των Ιρλανδών για ανεξαρτησία).²³ Επίσης ο Kant, όπως και πολλοί άλλοι διανοητές του Διαφωτισμού τάσσεται κατά της αποικιοκρατίας.²⁴

Immanuel Kant

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant_-_/media/File:Immanuel_Kant_%28painted_portrait%29.jpg

Στην περίφημη σύντομη μελέτη-πρότασή του με τίτλο *Προς μια διαρκή ειρήνη* (1795) καταγράφει μερικές βασικές αρχές για την εξασφάλιση της ειρήνης. Σημειώνουμε τις κυριότερες από αυτές:²⁵

Κανένα κράτος, μεγάλο ή μικρό, δεν θα τίθεται υπό την κυριαρχία άλλου κράτους.

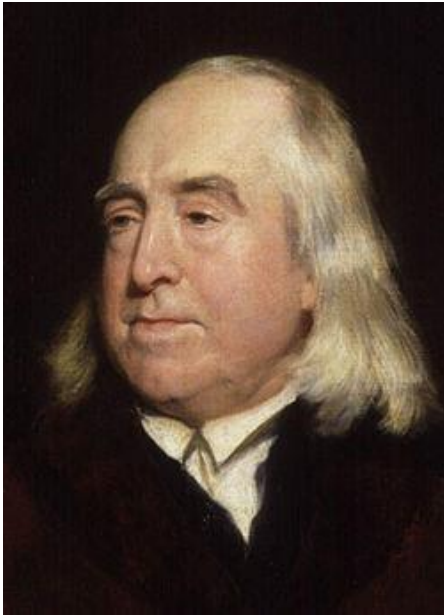
Οι μόνιμοι στρατοί θα καταργηθούν.

Κανένα κράτος δεν θα επεμβαίνει σε άλλα κράτη, όσον αφορά το σύνταγμα και την κυβέρνησή του. Η μόνη εξαίρεση στην οποία επιτρέπεται η επέμβαση είναι η περίπτωση μιας χώρας που σπαράσσεται από εμφύλιο πόλεμο και έχει διασπαστεί σε δύο αντιμαχόμενα τμήματα.

Η κυβέρνηση εκάστης χώρας θα είναι ρεπουμπλικανική (δημοκρατική με σημερινούς όρους). Οι χώρες αυτές θα είναι ειρηνικές στις μεταξύ τους σχέσεις και εσωτερικά θα λειτουργούν στη βάση της δικαιοσύνης, του κράτους δικαίου και του σεβασμού στην αυτονομία του ατόμου.²⁶

Ο Bentham

Ο Βρετανός φιλελεύθερος φιλόσοφος και νομικός Jeremy Bentham (1748-1832), υπέρμαχος της δημοκρατίας και της ιδέας της ισότητας (ειδικά της ελευθερίας, της ισότητας και της ισότητας ανδρών-γυναικών), ήταν ειρηνιστής και οπαδός τους διεθνούς δικαίου (ο όρος «διεθνές δίκαιο» ήταν, σημειωτέον, δικός του, μέχρι τότε το διεθνές δίκαιο λεγόταν «δίκαιο των εθνών», βλ. Κεφάλαιο 6). Τα κύρια έργα του σε σχέση με την ειρήνη και κατά του πολέμου είναι η εργασία του με τίτλο *Σχέδιο για μία οικουμενική και διαρκή ειρήνη* και άλλες τρεις εργασίες που έχουν δημοσιευτεί υπό τον γενικό τίτλο *Αρχές του διεθνούς δικαίου*.

Jeremy Bentham
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Jeremy_Bentham_-_/media/File:Jeremy_Bentham_by_Henry_William_Pickersgill_detail.jpg

Ο Bentham θεωρεί τους πολέμους εξ ορισμού καταστροφικούς και απαρχαιωμένους, ότι αποτελούν πισωγύρισμα, εξυπηρετούν μόνο τους μονάρχες και την άρχουσα τάξη, οι οποίοι αναμένουν κέρδη από τις ένοπλες συγκρούσεις. Αντιθέτως, οι λαοί υποφέρουν από τις ένοπλες συγκρούσεις. Επίσης οι πόλεμοι ενισχύουν την εκτελεστική εξουσία σε βάρος της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Κατά τον Bentham (όπως και κατά τον Kant), τα δημοκρατικά καθεστώτα είναι σε γενικές γραμμές πιο φιλειρηνικά από τα μοναρχικά, αν και παραδέχεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η κοινή γνώμη πρωταγωνιστεί στην αδιαλλαξία, επικρίνοντας τους φιλειρηνικούς ηγέτες. Αυτή την τάση την αποδίδει στην έλλειψη παιδείας σε σχέση με το αγαθό της ειρήνης. Επίσης, δεν είναι γενικά αντιληπτός ο άκρως θετικός ρόλος της ελευθερίας του εμπορίου μεταξύ των χωρών, το οποίο ωφελεί και τις δύο πλευρές και συμβάλλει στην αρμονία των συμφερόντων μεταξύ των λαών και στην εδραίωση της ειρήνης. Αντιθέτως, οι λαοί μαθαίνουν για την ηρωική πλευρά του πολέμου και για το εθνικό γόητρο και γι' αυτό ενίοτε γίνονται φιλοπόλεμοι και δρουν αντίθετα προς τα πραγματικά τους συμφέροντα. Ένα από τα αίτια των πολέμων είναι η ύπαρξη και αναζήτηση αποικιών. Οι αποικίες είναι οικονομικά ζημιολογικές και για τους ίδιους τους αποικιοκρατικούς λαούς. Γι' αυτό νοουθετούσε τόσο τη χώρα του όσο και τη Γαλλία να εγκαταλείψουν πάραυτα τις αποικίες και να επιτρέψουν σ' αυτές να αυτοκυβερνηθούν.²⁷

Ο Bentham κατακρίνει τη μυστική διπλωματία στη διεθνή πολιτική και τη θεωρεί μία από τις πηγές του πολέμου, η οποία εξυπηρετεί μόνο την άρχουσα τάξη και όχι την ειρήνη ή τη δημοκρατική διακυβέρνηση. Απαιτεί την κατάργησή της και την αντικατάστασή της με τη δημόσια διπλωματία. Τάσσεται υπέρ της μείωσης των στρατευμάτων και των εξοπλισμών και πρότείνει τη δημιουργία μίας συνομοσπονδίας κρατών που θα ιδρυόταν από μία διεθνή διάσκεψη. Επίσης υποστηρίζει την ενίσχυση, τον σεβασμό και την κωδικοποίηση του διεθνούς δικαίου²⁸ και, στο πλαίσιο αυτό, την αρχή της μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα των άλλων κρατών. Τάσσεται, όπως και άλλοι διανοητές της εποχής του, υπέρ της δημιουργίας ενός διεθνούς δικαστηρίου στο οποίο θα λύνονταν οι διεθνείς διαφορές ειρηνικά. Μάλιστα, αν και φιλειρηνιστής, έφτανε στο σημείο να προτείνει τη δημιουργία ενός διεθνούς στρατού για την πιστή εφαρμογή των δικαστικών αποφάσεων του διεθνούς αυτού δικαστηρίου.²⁹

Ο Cobden

Ο Βρετανός φιλελεύθερος πολιτικός και ειρηνιστής Richard Cobden (1804-1865) υποστήριζε τις ειρηνικές σχέσεις μεταξύ των χωρών μέσω του εμπορίου και των επαφών. Επιπλέον κατηγορούσε τη χώρα του, τη Βρετανία, για επεκτατικές τάσεις και για την επιτήδεια χρησιμοποίηση της ισορροπίας ισχύος (η οποία, κατ' αυτόν, δεν ισχύει στη διεθνή ζωή, αλλά ήταν βρετανική επινόηση για να χειραγωγεί τις άλλες μεγάλες δυνάμεις και να κυριαρχεί παγκοσμίως). Ο Cobden θεωρείται ως ένας από τους πρώιμους υποστηρικτές του γνωστού

σήμερα ως φιλελεύθερου διεθνισμού στις Διεθνείς Σχέσεις και ένας από τους πρώτους σκαπανείς της ιδέας του λειτουργισμού και της αλληλεξάρτησης στη διεθνή πολιτική.³⁰

Richard Cobden
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Cobden_-_/media/File:Richard_Cobden.gif

Για τον Cobden η ελευθερία του εμπορίου είναι βασικό στοιχείο για την ειρήνη. Είναι πεπεισμένος ότι το διεθνές εμπόριο χωρίς εμπόδια από τα κράτη θα αποτελούσε ισχυρότατο κίνητρο για να πιέζουν οι λαοί τις κυβερνήσεις τους να μην καταφεύγουν στον πόλεμο, μια και τα συμφέροντά τους εξυπηρετούνταν πολύ καλύτερα και με πολύ λιγότερο κόστος χωρίς τις ζημιογόνες πολεμικές επιχειρήσεις.³¹ Ωστόσο δεν υποστηρίζει την ελευθερία του εμπορίου καθαυτή αλλά ως κύριο παράγοντα για την εδραίωση της διεθνούς ειρήνης. Αν αυτό δεν συνέβαινε όπως με το εμπόριο όπλων ή με την εκμετάλλευση μίας περιοχής της γης από άλλη χώρα (ιμπεριαλισμός, αποικιοκρατία), τα απορρίπτει (όχι ελευθερία του εμπορίου «για να κόβουμε λαιμούς», όπως είχε πει χαρακτηριστικά).³² Ως αφοσιωμένος υποστηρικτής της προόδου που θα επερχόταν με την εκβιομηχάνιση και το εμπόριο, είναι κάθετα αντίθετος στον милитарισμό, στη στρατιωτικοποίηση, στους εξοπλισμούς, στην αποικιοκρατική επέκταση και στον ιμπεριαλισμό.³³

Σε αυτό το πλαίσιο ο Cobden ήταν και ένας από τους πλέον ένθερμους υποστηρικτές της «απόλυτης αρχής της μη επέμβασης».³⁴ Κατ' αυτόν, η τήρηση της αρχής της μη επέμβασης ήταν μία απαραίτητη αν και όχι επαρκής παράμετρος της διεθνούς ειρήνης και μπορούσε να συνδυαστεί πιο αποτελεσματικά με το συμφέρον απ' ό,τι μια γενική ευχή ή επιθυμία για την εδραίωση της ειρήνης.³⁵ Καταδίκασε με τον πλέον εμφαντικό τρόπο τις στρατιωτικές επεμβάσεις, ακόμη και αν πράγματι γίνονταν για ευγενείς σκοπούς, π.χ. για το καλό ενός λαού που υπέφερε.³⁶ Κατά τον Cobden, η ελευθερία ενός καταπιεσμένου λαού έπρεπε να επιτευχθεί από τον ίδιο χωρίς ξένη βοήθεια. Όσοι ζητούν ξένη βοήθεια για να απελευθερωθούν δεν είναι ακόμη έτοιμοι για να καρπωθούν το αγαθό της ελευθερίας (κάτι που υποστήριζε και ο σύγχρονός του John Stuart Mill).³⁷ Η μόνη μορφή ένοπλης ξένης επέμβασης που μπορούσε να δεχτεί ήταν εάν ήδη υπήρχε ξένη επέμβαση υπέρ του τυράννου (κάτι που επίσης υποστήριζαν τότε τόσο ο Mill όσο και ο Giuseppe Mazzini) (βλ. Κεφάλαιο 10). Επίσης έδινε μεγάλη σημασία στον ρόλο της διεθνούς κοινής γνώμης και στην ηθική της δύναμη.³⁸ Η καταδίκη της επέμβασης είχε σαν κύριο αποδέκτη τη Βρετανία, της οποίας οι επεμβάσεις έβλαπταν άλλους λαούς αλλά και τον ίδιο τον βρετανικό λαό.³⁹

Ο ιδεαλισμός (1900-1945)

Το άλλο ρεύμα στον ίδιο ευρύτερο χώρο, ο ιδεαλισμός, εμφανίστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και διατηρήθηκε ως τα πρόθυρα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι κυριότεροι εκπρόσωποί του ήταν ο πολιτειολόγος και πρόεδρος των ΗΠΑ Woodrow Wilson, οι Βρετανοί δημοσιογράφοι και δημοσιολόγοι Norman Angell και John A. Hobson (1858-1940), ο Γερμανο-Βρετανός διεθνολόγος Alfred Zimmern (1879-1957), ο Βρετανός ιστορικός Arnold Toynbee (1889-1975), ο Βρετανός φιλόσοφος Bertrand Russell (1872-1970), ο κοινωνιολόγος David Mitrany και ορισμένοι πρωτοπόροι νομικοί διεθνολόγοι (βλ. παρακάτω).

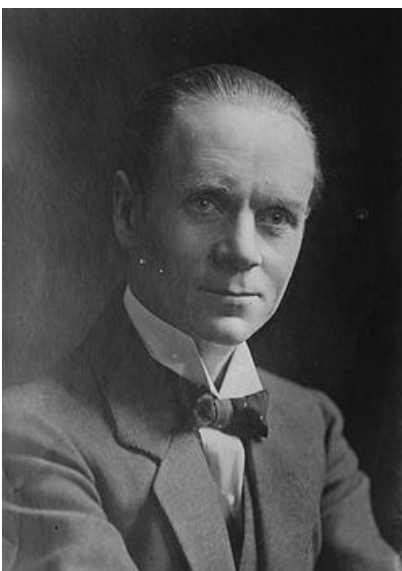
Οι ιδεαλιστές τονίζουν ότι οι πόλεμοι έχουν τη ρίζα τους κυρίως στον ανθρώπινο νου, δηλαδή στο πώς σκεπτόμαστε, στις αντιλήψεις μας, και ότι είναι προϊόν των συνθηκών, π.χ. του ιμπεριαλισμού κατά τις διεισδυτικές επισημάνσεις του Hobson. Οι πόλεμοι και οι συγκρούσεις δεν είναι εγγενείς στις ανθρώπινες κοινωνίες ούτε εδράζονται σε κάποια ανεξίτηλη επιθετική-καταστροφική φύση του ανθρώπινου είδους. Ο άνθρωπος, οι κοινωνίες και τα κράτη μπορούσαν να μάθουν να είναι φιλειρηνικά, γιατί η διακρατική βία όχι μόνο είναι ηθικά και νομικά καταδικαστέα, αλλά φέρνει και άλλη βία, δεν τη μειώνει. Επιπλέον, η ένοπλη βία είναι ασύμφορη, έχει τόσο μεγάλο κόστος, ώστε δεν συνιστάται ως προέκταση της πολιτικής με άλλα μέσα. Ένα από τα κλειδιά για την ειρήνη είναι ο τερματισμός του ιμπεριαλισμού και της αποικιοκρατίας (Hobson), η αυτοδιάθεση των λαών (Wilson) και ένα σύστημα συλλογικής ασφάλειας για όλα τα κράτη.

Στην ιδεαλιστική και ευρύτερη διεθνιστική παράδοση πολύτιμη ήταν και η συμβολή που ήρθε από την παράδοση του διεθνούς δικαίου, από μερίδα πρωτοπόρων για την εποχή τους νομικών διεθνολόγων, όπως ο Νικόλαος Πολίτης (1872-1942), ο Γάλλος Georges Scelle 1878-1961), ο Αυστριακός Hans Kelsen (1881-1973) και ο Αμερικάνος πολιτικός επιστήμονας και νομικός διεθνολόγος Quincy Wright (1890-1970) (βλ. Κεφάλαιο 6). Οι επιστήμονες αυτοί τόνιζαν τις αυξανόμενες σχέσεις διακρατικής συνεργασίας, την αυξανόμενη ισχύ του διεθνούς δικαίου, τη φθίνουσα σημασία της εθνικής κυριαρχίας και των συνόρων στη διεθνή επικοινωνία και στις επαφές, και την αποκήρυξη του πολέμου στις διακρατικές σχέσεις. Ο Scelle θεωρούσε το άτομο ως κατεξοχήν υποκείμενο του διεθνούς δικαίου. Ορισμένοι οραματίζονταν την επικράτηση μιας διεθνούς ηθικής (όπως ο Νικόλαος Πολίτης λίγο πριν τον θάνατό του στην κατεχόμενη Γαλλία το 1942) ή, όπως και άλλοι ιδεαλιστές, την εξέλιξη προς μια παγκόσμια κυβέρνηση.

Θα περιοριστούμε σε μία σύντομη παρουσίαση της συμβολής των Angell, Wilson και Mitrany, γιατί θεωρούνται κατεξοχήν συμβολές στις Διεθνείς Σχέσεις, σε αντίθεση με άλλες που θεωρούνται κυρίως συμβολές στο διεθνές δίκαιο, στην ιστορία ή στη διεθνή οικονομία.

Ο Angell

Ο Norman Angell (1872-1967) θεωρείται κεντρικός εκπρόσωπος του ιδεαλισμού-διεθνισμού. Λίγο χρόνια πριν την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου εξέδωσε ένα πολύκροτο βιβλίο με τίτλο *The Great Illusion* (Η μεγάλη χίμαιρα), στο οποίο υποστήριξε, με σειρά οικονομικών και άλλων ορθολογικών επιχειρημάτων, ότι, αντίθετα απ' ό,τι πίστευαν οι περισσότεροι στην εποχή του, ο πόλεμος δεν ήταν ορθολογική επιλογή με την οποία ένα κράτος αποκομίζει οφέλη. Αντιθέτως έχει τεράστιο κόστος στη σημερινή εποχή με την πρωτοφανή οικονομική αλληλεξάρτηση των ανεπτυγμένων βιομηχανικών κρατών, που εμφανίζεται διεθνώς ιστορικά από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα (και όχι πριν). Παράλληλα αυξανόταν η αναγκαιότητα της δεσμευτικότητας του διεθνούς δικαίου και διεθνών θεσμών που στόχο έχουν να μειώσουν τις ένοπλες διεθνείς συγκρούσεις.⁴⁰

Norman Angell

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Norman_Angell_-_media/File:Norman_Angell_01.jpg

Ο ερχομός του Μεγάλου Πολέμου μπορεί να διέψευσε τον Angell και να τον κατέστησε τον κατεξοχόν ιδεαλιστή τον οποίο κατέκρινε ως ουτοπιστή ο Carr, πλην όμως ο Angell είχε γράψει το βιβλίο του αυτό ακριβώς επειδή φοβόταν την έλευση ενός μεγάλου ευρωπαϊκού πολέμου που κανείς δεν θα ήθελε (ούτε καν η Γερμανία) και θα έβλαπτε ανυπολόγιστα όλα τα ευρωπαϊκά κράτη και τους λαούς. Δεν θεωρούσε ότι ο πόλεμος θα εκλείψει τελείως και η αλληλεξάρτηση (επ' ωφελεία όλων των εμπλεκομένων στο διεθνές εμπόριο και στις ανταλλαγές), θα επικρατούσε παντού ή ότι θα κυριαρχούσε μία ουτοπική «αρμονία συμφερόντων» à la Bentham, αλλά ότι, στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού, η επιδίωξη του οικονομικού πλούτου και της ανάπτυξης δεν συμβάδιζαν με τη διεξαγωγή πολέμων και με τους εξοπλισμούς. Επίσης η αποικιοκρατία ήταν περιττή και άχρηστη, καθώς επίσης και ο ανταγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων για εδαφικά ή αποικιοκρατικά ζητήματα. Γενικότερα, παρά τον ιδεαλιστικό τόνο του Angell, θεωρείται σήμερα ως ο πρώτος υποστηρικτής της σύγχρονης θεωρίας της αλληλεξάρτησης, ο οποίος σε αντίθεση με τον Smith, τον Bentham ή τον Cobden δεν πίστευε ότι η ελευθερία του εμπορίου ήταν κάτι το φυσιολογικό στο οποίο έτειναν αυθόρμητα οι ανθρωπίνες κοινωνίες, αλλά ότι ήταν προϊόν της συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής και των ιδιαίτερων συνθηκών του εκσυγχρονισμού που οδηγούσαν σε μία πιο πολιτισμένη και ορθολογική διαβίωση διεθνώς, καθιστώντας για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας τον πόλεμο παράλογο και ξεπερασμένο.⁴¹

Ο Wilson

Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Woodrow Wilson (1856-1924), πρώην καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο του Princeton, είναι κυρίως γνωστός για τη συμβολή του στον ιδεαλισμό-διεθνισμό με τα περίφημα 14 Σημεία που εξήγγειλε στο Κογκρέσο τον Ιανουάριο του 1918 (πριν τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου), τα οποία εκλήφθηκαν ως το πρόγραμμα για την εξασφάλιση της μεταπολεμικής διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Το πρόγραμμα αυτό περιλάμβανε την εγκατάλειψη της μυστικής διπλωματίας και των μυστικών διακρατικών συμφωνιών, τον δραστικό περιορισμό των εξοπλισμών, τη διευθέτηση του ζητήματος των αποικιών και εδαφικών διεκδικήσεων με ειρηνικό τρόπο και την εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης. Επίσης εισηγήθηκε τη δημιουργία μιας παγκόσμιας ένωσης, εννοούσε έναν οικουμενικό πολιτικό διεθνή οργανισμό (βλ. Κεφάλαιο 12).⁴²

Woodrow Wilson
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Woodrow_Wilson#/media/File:President_Woodrow_Wilson_portrait_December_2_1912.jpg

Ο Wilson πίστευε ότι με τους κατάλληλους διεθνείς θεσμούς και διεθνείς κανόνες και με την επικράτηση του ορθολογισμού οι ηγεσίες των κρατών θα «εξημερώνονταν», με άλλα λόγια η διεθνής «ζούγκλα» θα μετατρέποταν σε οιονεί «ζωολογικό κήπο». Ο Wilson θα μείνει κυρίως γνωστός ως ένας από τους εμπνευστές της Κοινωνίας των Εθνών, ως υποστηρικτής της διάδοσης της φιλελεύθερης δημοκρατίας παγκοσμίως, η οποία στη λογική του Kant (κατά τον ίδιο τον Wilson, ο οποίος τον επικαλείται) θα ήταν κατά των πολέμων, και ως ένας από τους κύριους υποστηρικτές της αρχής της εθνικής αυτοδιάθεσης η οποία, κατά τον 19^ο αιώνα (τότε γνωστή ως αρχή των εθνотήτων), δεν είχε κατορθώσει να γίνει μέρος του διεθνούς δικαίου (σημειωτέον

ότι αργότερα ο Wilson μετάνιωσε που είχε λανσάρει την ιδέα αυτή βλέποντας πόσο δύσκολο ήταν να εφαρμοστεί). Ωστόσο, η αρχή αυτή κατά τον Wilson αφορούσε κυρίως την αρχή της πλειοψηφίας, δηλαδή τη λαϊκή κυριαρχία, και όχι και το δικαίωμα των αποικιών στην αυτοδιάθεση (κάτι που, σημειωτέον, υποστήριζε τότε ο Lenin στη δική του εκδοχή της αρχής της αυτοδιάθεσης) (βλ. Κεφάλαιο 7).⁴³

Ο Mitrany

Ο λειτουργισμός είναι το άλλο νήμα του πλέγματος του φιλελευθερισμού στις διεθνείς σχέσεις και εμφανίστηκε λίγο πριν τελειώσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Συνιστά θεωρία και στρατηγική στο πλαίσιο της διακρατικής ολοκλήρωσης-συσσωμάτωσης (*integration*) και, ταυτόχρονα, ευρύτερη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων στην αναζήτηση της ειρήνης. Κατά τον εμπνευστή της, τον Βρετανό ρουμανικής καταγωγής David Mitrany (1888-1975), στόχος του λειτουργισμού είναι η μεγιστοποίηση της ευημερίας των λαών μέσω της ανάπτυξης διεθνικών (*transnational*) σχέσεων και διεθνών δεσμών, και της δημιουργίας λειτουργικών παγκόσμιων οργανισμών που θα είναι χρήσιμοι και επ' ωφελεία όλων των λαών. Μέσα σ' αυτό το πνεύμα συνεργασίας, επαφών και σχέσεων ο πόλεμος θα καταστεί αδιανόητος, θα έχει ξεπεραστεί από τη λειτουργικότητα των διεθνικών σχέσεων. Τα σύνορα και τα εμπόδια μεταξύ των κρατών θα χάσουν τη σημασία τους, θα επικαλυφθούν από ένα πλέγμα διεθνικών σχέσεων. Η «υψηλή πολιτική» (*high politics*) βέβαια δεν θα καταργηθεί τελείως, αλλά διαμέσου της νέας αυτής λειτουργίας θα αλλάξει ριζικά ο χαρακτήρας των διακρατικών σχέσεων, με ενασχόληση με θέματα κοινωνικής πρόνοιας και διεθνούς συνεργασίας.⁴⁴

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι απόψεις του Mitrany έχουν στηρίξει θεωρητικά την ίδρυση των λειτουργικών παγκόσμιων και περιφερειακών οργανισμών, καθώς και την ιδέα του Jean Monnet για τη δημιουργία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΚ). Με τις ΕΚ, ως γνωστόν, η ιστορική αντιπαράθεση Γαλλίας-Γερμανίας εξαφανίστηκε. Επίσης το όλο σκεπτικό του λειτουργισμού γέννησε μία συναφή θεωρία στον χώρο του φιλελευθερισμού, τον νεολειτουργισμό (Haas, Lindberg, Etzioni, Schmitter κ.ά.), με κύριο παράδειγμα και σημείο αναφοράς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση στην «ηρωική» της εποχή, από την απαρχή της (1951) μέχρι τη Συμφωνία του Μάαστριχτ (1993).

Η επιστημονική πορεία των Διεθνών Σχέσεων: οι μεγάλες συζητήσεις

Η εδραίωση των Διεθνών Σχέσεων ως επιστήμης άρχισε μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το έτος 1919 θεωρείται το έτος ίδρυσης του νέου επιστημονικού κλάδου γιατί τότε δημιουργήθηκε η πρώτη καθηγητική έδρα των Διεθνών Σχέσεων (για την ακρίβεια η πρώτη έδρα «Διεθνούς Πολιτικής» όπως λεγόταν) στο Πανεπιστήμιο της Ουαλίας, στο Aberystwyth, με πρώτο κάτοχο της έδρας τον Zimmern και δεύτερο τον Carr. Από τότε μέχρι σήμερα, οι Διεθνείς Σχέσεις και η διεθνής πολιτική έχουν περάσει από πολλές διακυμάνσεις και επιστημονικές έριδες.

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε καλύτερα την πορεία των Διεθνών Σχέσεων ως επιστημονικού κλάδου απαραίτητη είναι η αναφορά στη θεώρηση του Αμερικανού φιλόσοφου και ιστορικού των επιστημών Thomas Kuhn (1922-1996) για το πώς εξελίσσονται οι επιστήμες.

Κατά τον Kuhn, οι επιστήμες διέρχονται από διάφορα στάδια, διατρέχουν έναν κύκλο με διάφορους σταθμούς. Ξεκινούν από το προεπιστημονικό στάδιο, τη φάση που έχουν περιορισμένη αυθυπαρξία σε σχέση με άλλες συναφείς επιστημονικές πειθαρχίες και σπαράσσονται από αντίπαλες θεωρήσεις που επιζητούν την κυριαρχία στο σύνολο του εκκολαπτόμενου επιστημονικού κλάδου. Στη συνέχεια μία νέα επιστήμη δημιουργείται (και χειραφετείται από την ευρύτερη φιλοσοφία) και εδραιώνεται με άξονα ένα θεωρητικό/επιστημονικό «Παράδειγμα» (*scientific paradigm*) ως βασικό πλαίσιο. Από εκεί και έπειτα η επιστημονική έρευνα διεξάγεται στα πλαίσια της κανονικής ή «καθιερωμένης επιστήμης» (*normal science*) εντός του γενικά αποδεκτού θεωρητικού παραδείγματος. Μετά από ένα χρονικό διάστημα κάνουν την εμφάνισή τους διάφορα δυσεξήγητα φαινόμενα (*anomalies*), που δεν καθίσταται δυνατόν να ερμηνευτούν και να ερευνηθούν ικανοποιητικά με βάση το υπάρχον θεωρητικό πλαίσιο (παράδειγμα). Η κατάληξη είναι η «επιστημονική κρίση», δηλαδή ο ανταγωνισμός μεταξύ του παλαιού παραδείγματος και δύο ή περισσότερων υποψήφιων θεωρητικών παραδειγμάτων για επικράτηση, όπως συνέβαινε και κατά το προεπιστημονικό στάδιο. Η επιστημονική κρίση οδηγεί κάποια στιγμή στην «επιστημονική επανάσταση» και τελικά στην ανάδειξη ενός νέου θεωρητικού παραδείγματος. Έχουμε μία «επιστημονική στροφή» (*paradigm shift*) που οδηγεί στην ανάπτυξη και πάλι της έρευνας στα πλαίσια της καθιερωμένης επιστήμης και ούτω καθεξής.⁴⁵

Η επιστημολογική πορεία των Διεθνών Σχέσεων ως ξεχωριστού κλάδου της πολιτικής επιστήμης πέρασε από μια σειρά από επιστημονικές κρίσεις ή «φιλοσοφικά στάδια», για να χρησιμοποιήσουμε και τη διατύπωση του Karl Deutsch (1912-1992), πρωτοπόρου Γερμανοαμερικανού (πρώην Τσεχοσλοβάκου υπηκόου) πολιτικού επιστήμονα και διεθνολόγου.⁴⁶

Ωστόσο, σε αντίθεση με το σχήμα εξέλιξης των επιστημών που προτείνει ο Kuhn (κυρίως για τις θετικές επιστήμες), τα νέα ανταγωνιστικά παραδείγματα στις Διεθνείς Σχέσεις δεν αντικαθιστούν πάντοτε το προηγούμενο, επιφέροντας μια επιστημονική επανάσταση με την επικράτηση ενός νέου θεωρητικού παραδείγματος, αλλά τα νέα ανταγωνιστικά παραδείγματα συνυπάρχουν με τα προηγούμενα ή με τις νέες εκδοχές τους, σαν να έχουμε μια συνεχή δηλαδή επιστημονική κρίση ή συνεχές φιλοσοφικό στάδιο. Πάντως, οι γνωστές ως «μεγάλες συζητήσεις» (*great debates*) υπήρξαν τέσσερις στις Διεθνείς Σχέσεις από το 1919 μέχρι σήμερα.⁴⁷

Η διαμάχη ιδεαλισμού και ρεαλισμού κατά τον Μεσοπόλεμο (1919-1939), γνωστή ως «πρώτη μεγάλη συζήτηση», όπου το αρχικό θεωρητικό παράδειγμα ήταν ο ιδεαλισμός, και η πρόκληση-επανάσταση ερχόταν από τον ρεαλισμό. Σε αυτή την πρώτη επιστημονική έριδα επικράτησε τελικά το νέο παράδειγμα του ρεαλισμού.

Η διαμάχη συμπεριφορισμού (*behaviouralism*) και κλασικισμού στη δεκαετία του 1960, γνωστή και ως «δεύτερη μεγάλη συζήτηση», που κατέληξε σε έναν συγκερασμό μεταξύ των δύο στα πλαίσια του ρεαλισμού. Εδώ υπήρξε συγχώνευση στα πλαίσια του κυρίαρχου ρεαλισμού.

Η γνωστή αρχικά ως μετασυμπεριφορική επανάσταση (*post-behavioural revolution*) κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970, γνωστή στη συνέχεια ως «διαπαραδειγματική συζήτηση» (*inter-paradigm debate*), με την ανταγωνιστική συνύπαρξη και πολυετή επιστημονική κρίση μεταξύ τριών διαφορετικών προσεγγίσεων: (1) του ρεαλισμού και νεορεαλισμού, (2) του πλουραλισμού ή φιλελευθερισμού και νεοφιλελευθερισμού (προσοχή, δεν πρόκειται για τον οικονομικό νεοφιλελευθερισμό) και (3) του στρουκτουραλισμού.

Η συνεχιζόμενη διαμάχη μεταξύ ρεαλισμού, φιλελευθερισμού και στρουκτουραλισμού, και μεταξύ αυτών των τριών (που εκλαμβάνονται από τους επικριτές τους ως εκφάνσεις του επιστημονικού θετικισμού) με τα δύο νέα ρεύματα, του μεταθετικισμού (γνωστού και ως αναστοχασμού) και του κονστρουκτιβισμού (1990 έως σήμερα).

Η πρώτη μεγάλη συζήτηση: Ιδεαλισμός και ρεαλισμός

Ο ιδεαλισμός του Μεσοπολέμου φάνηκε προς στιγμή να κυριαρχεί στις Διεθνείς Σχέσεις για περίπου 15 χρόνια, μέχρι περίπου τα μέσα της δεύτερης δεκαετίας του Μεσοπολέμου. Κεντρικός άξονας της συζήτησης ήταν ο πρώτος οικουμενικός πολιτικός διεθνής οργανισμός, η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ), και το πώς θα λειτουργούσε αποτελεσματικά, εξασφαλίζοντας την ειρήνη και την ειρηνική επίλυση των διαφορών.

Οι υποστηρικτές της ιδέας της ΚτΕ αποκλήθηκαν ιδεαλιστές από τους αντίπαλους τους, τους ρεαλιστές. Στον χώρο του νέου κλάδου των Διεθνών Σχέσεων, που εμφανίστηκε κυρίως στη Βρετανία και στις ΗΠΑ, κυριάρχησε μέχρι το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1930 ο ιδεαλισμός και η πίστη στον αποτελεσματικό ρόλο για της ΚτΕ για την εξασφάλιση της ειρήνης και της διεθνούς συνεργασίας. Αυτή η κυριαρχία ήταν πιο εμφανής στη Βρετανία, όπου οι περισσότεροι κάτοχοι εδρών στις Διεθνείς Σχέσεις ανήκαν στον χώρο του ιδεαλισμού-διεθνισμού, όπως ο Zimmern (στο Aberystwyth και μετά στην Οξφόρδη), ο Philip Noel-Baker (1889-1982) στο London School of Economics και ο διάδοχός του εκεί Charles Manning (1894-1978).⁴⁸

Στη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου, το άστρο της ΚτΕ φάνηκε κατώτερο των περιστάσεων, με τον διεθνή οργανισμό ανίκανο να σταματήσει ή να απαντήσει αποτελεσματικά στις παραβιάσεις και επεκτατικές τάσεις της Ιταλίας (κατάληψη Αιθιοπίας), της Ιαπωνίας (κατάληψη Μαντζουρίας) και την περιφρόνηση από τον Χίτλερ της μίας μετά την άλλη των δεσμεύσεων της Γερμανίας με βάση τη Συνθήκη των Βερσαλλιών (βλ. Κεφάλαιο 12). Έτσι δεν άργησε να εμφανιστεί στο προσκήνιο ο ρεαλισμός ως πειστικότερη περιγραφή και ερμηνεία των διεθνών πραγμάτων, με κύριους εκπροσώπους τον Carr και τον Γερμανοβρετανό Georg Schwarzenberger (1908-1991) στη Βρετανία, και τους Niebuhr και Nicholas Spykman (1893-1943) στις ΗΠΑ, οι οποίοι υποστήριζαν τις γνωστές θέσεις του ρεαλισμού (βλ. ανωτέρω και πίνακα με 10 σημεία του ρεαλισμού).

Η δεύτερη μεγάλη συζήτηση: Κοινωνική επιστήμη ή ιστορική επιστήμη;

Η δεύτερη μεγάλη επιστημονική συζήτηση έλαβε χώρα στη δεκαετία του 1960 και αφορούσε κυρίως τη μέθοδο μελέτης των διεθνών φαινομένων, συγκεκριμένα το αν οι Διεθνείς Σχέσεις ήταν ή είχαν γίνει κοινωνική επιστήμη ή παρέμεναν κατά βάση ιστορική σπουδή, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για την επιστημονική μέθοδο και τη μεθοδολογία.⁴⁹

Συμπεριφοριστές διεθνολόγοι, όπως οι Αμερικάνοι Morton Kaplan (1921-2013), ο J. David Singer (1925-2009), ο Anatol Rapoport (1911-2007) κ.ά., εισήγαγαν στη μελέτη των διεθνών φαινομένων νέες εφαρμοσμένες μεθόδους και θεωρίες, κυρίως ποσοτικές και άλλες μεθόδους επακριβούς εμπειρικής έρευνας όπως οι λοιπές κοινωνικές επιστήμες, κατά το θετικιστικό πρότυπο που επικρατούσε τότε. Ο στόχος ήταν η δημιουργία μιας πιο συστηματικής επιστήμης, με τη συλλογή έγκυρων πληροφοριών και λεπτομερή ερμηνεία, ώστε να αμβλυνθούν οι ιδεολογικές τοποθετήσεις με την επικράτηση επιστημονικά πιο αντικειμενικών και αξιακά αποχρωματισμένων εμπειρικών γενικεύσεων.⁵⁰

Οι κλασικιστές με πρωταγωνιστή τον Αυστραλοβρετανό Hedley Bull (1932-1985), ηγετική μορφή, μαζί με τον Βρετανό Martin Wight (1913-1972), της βρετανικής σχολής του ρεαλισμού, αντέτειναν ότι οι νέες αυτές μέθοδοι και η νέα μεθοδολογία δεν συμβάλλουν ιδιαίτερα στις Διεθνείς Σχέσεις και ότι η μόνη αξία λόγου προσέγγιση για την ανάλυση και άντληση ουσιαστικών συμπερασμάτων για τη διεθνή ζωή είναι η παραδοσιακή ιστορική μέθοδος, δηλαδή η άριστη γνώση της επιστημονικής ιστορίας (των ιστορικών γεγονότων και της σημασίας τους), η μελέτη των αρχειακών πηγών, των απομνημονευμάτων κ.λπ., και σε αυτή τη βάση η εξαγωγή θεωριών και επιστημονικών συμπερασμάτων για τη διεθνή πολιτική.⁵¹

Οι συμπεριφοριστές, περνώντας στην αντεπίθεση, υποστήριξαν ότι υπήρχε εδώ θεμελιώδης διαφωνία μεταξύ «παράδοσης» και «επιστήμης». Στην πρώτη περίπτωση τα συμπεράσματα ήταν αυθαίρετα και, θέλοντας και μη, αναδείκνυαν κυρίως την ιστορική μοναδικότητα. Έτσι άθελά τους οι κλασικιστές καταργούν την πολιτική επιστήμη και άλλους κλάδους των κοινωνικών επιστημών, οι οποίοι εδράζονται στην αποδοχή ότι υπάρχουν πολλά κοινά σημεία μεταξύ των διαφορετικών ιστορικών πλαίσίων και γεγονότων. Με την κλασική ιστορική παράδοση, υποστήριξαν, δεν ξεπερνιόταν και η γεγονοτολογική εξιστόρηση της παραδοσιακής διπλωματικής ιστορίας. Οι παραδοσιακοί διεθνολόγοι ανταπάντησαν ότι δεν τάσσονται υπέρ της μοναδικότητας, θεωρούν όμως ότι με τις ποσοτικές μεθόδους χάνεται η ουσία, το ποιοτικό στοιχείο δεν μετριέται και ότι με τις ποσοτικές μεθόδους μπορεί κανείς να εξαγάγει όποιο αποτέλεσμα θέλει, με κατάλληλη χειραγώγηση των δεδομένων που αποτιμώνται ποσοτικά. Η επιστημονική αυτή έριδα φάνηκε προς στιγμήν και σαν μια διαφορά μεταξύ της αμερικανικής και της βρετανικής σχολής διεθνολόγων της εποχής εκείνης, με συμπεριφοριστές τους πρώτους και κλασικιστές τους δεύτερους.

Ο τελικός απολογισμός της δεύτερης επιστημονικής συζήτησης είναι ότι ο συμπεριφορισμός δεν αποτέλεσε μια πραγματική εκ θεμελίων αμφισβήτηση των βασικών αξιωμάτων του ρεαλισμού, δηλαδή μια «επιστημονική επανάσταση» που να εισάγει ένα νέο κυρίαρχο θεωρητικό παράδειγμα το οποίο να αντικαθιστά εκ θεμελίων τον ρεαλισμό στον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων. Έτσι η επιστημονική κρίση σε σχέση με τη μεθοδολογία δεν οδήγησε σε επιστημονική επανάσταση. Η κατάληξη ήταν ο συγκερασμός των μεθόδων, μια και δεν διαφωνούσαν ως προς τις βασικές προαποδοχές οι οποίες κινούνταν και για τις δύο πλευρές στον χώρο του ρεαλισμού (πρωταρχική σημασία των κρατών ως διεθνών δρώντων, σημασία της ισχύος και της ισορροπίας ισχύος, διεθνής αναρχία, αυτόβοήθεια κ.λπ.) (βλ. Κεφάλαιο 2).⁵²

Η διαπαραδειγματική συζήτηση: Οι Διεθνείς Σχέσεις τρισυπόστατες

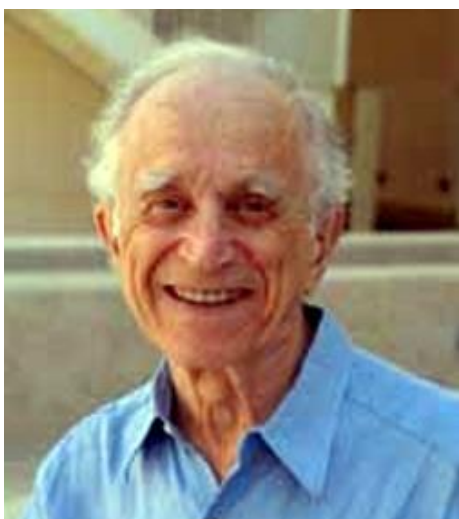
Η ουσιαστική κριτική του ρεαλισμού ήρθε λίγο αργότερα και εγκαινιάστηκε επίσημα, για το σύνολο της πολιτικής επιστήμης, από τον Αμερικανό πολιτικό επιστήμονα David Easton (1917-2014) το 1969, και ονομάστηκε «μετασυμπεριφορική επανάσταση». Ο Easton επισήμανε τα εξής σημεία, όλα με καίρια σημασία και για τις Διεθνείς Σχέσεις:⁵³

(α) Η ουσία προηγείται της τεχνικής μεθόδου. Αντί του γνωστού αφορισμού του συμπεριφορισμού ότι είναι προτιμότερο να κάνει κανείς λάθος παρά να είναι ασαφής, ο μετασυμπεριφορισμός προτάσσει ότι είναι προτιμότερη η ασάφεια αλλά για σημαντικά ζητήματα, παρά η ακρίβεια σε θέματα χωρίς πολιτική σημασία.

(β) Η μέχρι τώρα επιστημονική έρευνα κρύβει μία ιδεολογία εμπειρικού συντηρητισμού. Με το να ερευνά εντός των παραδεδεγμένων πλαισίων της κοινωνίας είναι σαν να τα αποδέχεται ως ικανοποιητικά και αιώνια. Έτσι αποφεύγει να τα αμφισβητήσει.

(γ) Οι κοινωνικές επιστήμες δεν υπήρξαν ποτέ αξιακά ουδέτερες. Η αναγνώριση αυτού του γεγονότος επιτρέπει τη μεγαλύτερη επίγνωση των ορίων των ερευνητών και των περιορισμών τους που βασίζονται σε αξιολογικές προτιμήσεις. Η δήθεν ουδέτερη στάση των κοινωνικών επιστημόνων ουσιαστικά ενισχύει την υπάρχουσα κατάσταση με το να υποσκάπτει την ικανότητα και τη θέληση του επιστήμονα να προβληματιστεί για την ευρύτερη σκοπιμότητα της γνώσης του.

(δ) Οι επιστήμονες χωρίς ενδιαφέρον για την προαγωγή των αξιών του ανθρώπινου πολιτισμού γίνονται ανεύθυνοι τεχνοκράτες που απλώς «μαστορεύουν» την κοινωνία. Η γνώση ενέχει και την ευθύνη για πράξη. Η υπεύθυνη πράξη, με βάση την επιστημονική γνώση, πρέπει να στοχεύει στην εξέλιξη και βελτίωση των κοινωνιών και όχι στη στασιμότητα ή οπισθοδρόμησή τους.

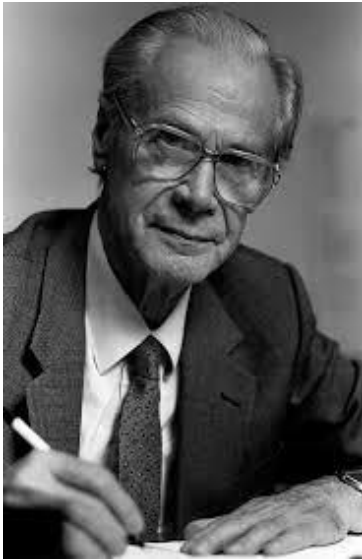

David Easton

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:DavidEaston.JPG>

Στις Διεθνείς Σχέσεις η επιστημονική κρίση-επανάσταση εναντίον του ρεαλισμού ήρθε από πολλές πλευρές. Η πρώτη κατά μέτωπο επίθεση ξεκίνησε με το έργο του Αυστραλού John Burton (1915-2010), θέτοντας έτσι τις βάσεις για την ανάδειξη του πλουραλισμού (ή φιλελευθερισμού) στην επόμενη δεκαετία. Την ίδια περίπου εποχή ο ρεαλισμός υποσκαπτόταν πιο έμμεσα από την πολυεπιστημονική προσέγγιση της «έρευνας συγκρούσεων» των Burton, Kenneth Boulding (1910-1993), Morton Deutsch και Herbert Kelman, της «έρευνας για την ειρήνη» του Johan Galtung και της έρευνας της συσσωμάτωσης-ολοκλήρωσης των Karl Deutsch, Ernest Haas (1924-2003) κ.ά. Η αμφισβήτηση του ρεαλισμού απέκτησε ευρεία νομιμοποίηση στον κλάδο, με τα έργα του James Rosenau (1924-2011) και του Richard Rosecrance, και με έργα της επόμενης γενιάς των μετασυμπεριφοριστών όπως ο Joseph Nye, ο Robert Keohane, ο John Vasquez, ο Michael Doyle κ.ά., οι οποίοι τόνισαν τις «διεθνικές σχέσεις» (*transnational relations*) και τους εσωτερικούς παράγοντες (π.χ. δημοκρατικό ή απολυταρχικό καθεστώς) σε αντίθεση με τις αυστηρά κρατοκεντρικές σχέσεις. Παράλληλα υπήρχαν και θεωρητικοί που εισήγαγαν στις διεθνείς σχέσεις στοιχεία από τον μαρξισμό και τη θεωρία της εξάρτησης, όπως ο Immanuel Wallerstein κ.ά.

Σύμφωνα με τον Burton, ο ρεαλισμός ερευνά τις διεθνείς σχέσεις επιλεκτικά και τελείως αυθαίρετα. Στόχος του ρεαλισμού είναι η απλή επιβεβαίωση κοινότοπων ρήσεων, η απλή επαλήθευση και όχι η «διαψευσιμότητα» (*falsification*), το βασικό κριτήριο για την επιστημονική εξέλιξη που είχε προκρίνει ο Karl Popper (1902-1994). Έτσι στην ουσία ο ρεαλισμός δεν κάνει τίποτε άλλο από το να εδραιώνει τις υπάρχουσες ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των κρατών με βάση την ισχύ τους. Η πολιτική της ισχύος και η επιδίωξη της συνεχούς αύξησης της στρατιωτικής ισχύος είναι αντιπαραγωγικές, μια και, όπως παρατηρεί ο Burton, επιφέρουν έντονη καχυποψία, αντιπαλότητα, ανεξέλεγκτους ανταγωνισμούς και εξοπλισμούς.⁵⁴

John Burton

Creative Commons

https://en.wikipedia.org/wiki/File:John_Wear_Burton.jpg

Κατά τον Burton, ο ρεαλισμός κινείται αποκλειστικά με τους πολύ περιοριστικούς όρους του «μηδενικού αθροίσματος» (φάσμα νικητή-ηττημένου) στις διακρατικές σχέσεις και στη σύγκρουση Ανατολής-Δύσης κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, με κίνδυνο ακόμη και την πυρηνική σύγκρουση, αναμέτρηση που βέβαια θα σήμαινε το τέλος του κόσμου. Δεν δημιουργούνται έτσι οι προϋποθέσεις για πραγματική ειρήνη και ομαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ αντιπάλων, για συνολική επίλυση μιας σύγκρουσης. Επιπλέον, με τον στείρο κρατοκεντρισμό του ρεαλισμού παραβλέπεται η έντονη και όλο και πιο αποτελεσματική δραστηριότητα των μη κρατικών δρώντων, καθώς και ο αυξανόμενος ρόλος των διεθνικών σχέσεων. Στην ουσία, ο ρεαλισμός δεν ζει στο παρόν αλλά στο παρελθόν. Δεν φαίνεται να έχει αντιληφθεί ότι έχει επέλθει μετάβαση σε μια νέα, διαφορετική διεθνή κοινωνία, μια «παγκόσμια κοινωνία» (*world society*), με όλα τα θετικά και τα αρνητικά της στοιχεία, όπου τα σύνορα και η κυριαρχία των κρατών έχουν, εν πολλοίς, περιοριστεί ή σχετικοποιηθεί. Το τελικό συμπέρασμα του Burton, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, είναι ότι ο ρεαλισμός είναι ανεπαρκέστατη θεωρία για τη μελέτη των διεθνών σχέσεων, λόγω του στατικού της προσανατολισμού και της ανικανότητάς της να συλλάβει την πολύπλοκη σύγχρονη πραγματικότητα, που συνεχώς μεταλλάσσεται, και να δώσει πειστικές απαντήσεις στο αιώνιο πρόβλημα της ειρήνης και του πολέμου.⁵⁵

Αποτέλεσμα της αμφισβήτησης του κυρίαρχου ρεαλισμού ήταν να υπάρχουν από τα μέσα της δεκαετίας 1970 και έως το 1990 τρεις ξεχωριστές προσεγγίσεις στις διεθνείς σχέσεις, τρία ανταγωνιστικά θεωρητικά/επιστημονικά παραδείγματα:⁵⁶

1. ο ρεαλισμός και νεορεαλισμός,
2. ο πλουραλισμός ή φιλελευθερισμός (και νεοφιλελευθερισμός),
3. ο στρουκτουραλισμός.

Εκάστη προσέγγιση βλέπει μπροστά της έναν «διαφορετικό κόσμο»,⁵⁷ άλλους δρώντες, άλλα διεθνή προβλήματα, άλλο διεθνές σύστημα, ακόμη και άλλες αντιπαλότητες ή άλλες πτυχές και συνιστώσες σε κάθε σύγκρουση. Το πρακτικό αποτέλεσμα είναι να προτείνει άλλες επιλογές στην εξωτερική πολιτική και στην πρόληψη, διαχείριση και επίλυση των κρίσεων και των συγκρούσεων. Ο ανταγωνισμός αυτός συνεχίζεται και σήμερα, στον μεταδιπολικό κόσμο (1990 έως σήμερα), με την προσθήκη και της «τρίτης μεγάλης συζήτησης», όπως συχνά λέγεται, ή ακριβέστερα της τέταρτης, αφού η τρίτη έμεινε γνωστή ως διαπαραδειγματική αντί ως τρίτη συζήτηση που θα ήταν πιο ακριβής διατύπωση.

Η τέταρτη μεγάλη συζήτηση: Η έλευση του μεταθετικισμού και κονστρουκτιβισμού

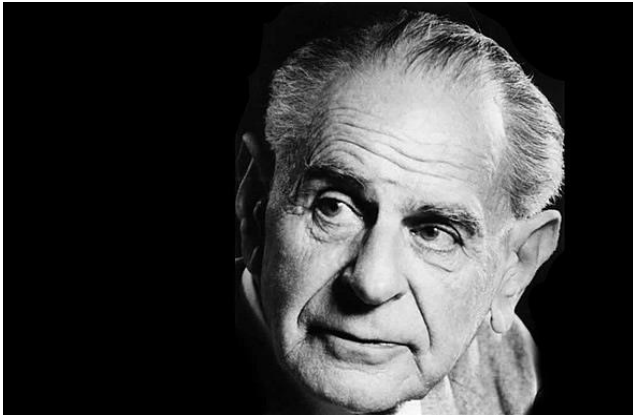
Η μεταθετικιστική (*post-positivist*) ή αναστοχαστική (*reflectivist*) πρόκληση στις Διεθνείς Σχέσεις πρωτοεμφανίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ως μικρή απόκλιση, με πρωταγωνιστές αρχικά και πάλι τον Burton, θεωρητικούς των γνωστών ως κανονιστικών διεθνών σχέσεων (*normative international relations*) και στη συνέχεια οπαδούς της κριτικής θεωρίας, του μεταμοντερνισμού και του φεμινισμού. Στα πλαίσια της τέταρτης μεγάλης συζήτησης υπάρχει και η προσπάθεια συγκερασμού θετικισμού και μεταθετικισμού που γίνεται από τον γνωστό ως κονστρουκτιβισμό (βλ. Κεφάλαιο 2).

Βασική θέση του μεταθετικισμού στις Διεθνείς Σχέσεις είναι ότι ο ρεαλισμός, ο πλουραλισμός-φιλέλευθερισμός και ο στρουκτουραλισμός είναι προσεγγίσεις αθεράπευτα θετικιστικές και εμπειρικές. Δεν είναι τρεις εναλλακτικές θεωρήσεις των Διεθνών Σχέσεων που η καθεμία τους αντιλαμβάνεται και προσεγγίζει μία διαφορετική διεθνή κοινωνία. Είναι απλώς τρεις εκδοχές του ίδιου ακριβώς κόσμου. Η έμφαση και η δοσολογία μπορεί να αλλάζουν, αλλά το τελικό μείγμα που προσφέρεται δεν διαφέρει και πολύ. Σε τελική ανάλυση και οι τρεις εκδοχές, και ειδικά ο ρεαλισμός, δεν αποτελούν παρά απλό αναμάσημα και περιγραφή της συμβατικής λογικής που διέπει την εξωτερική πολιτική των κρατών. Δεν αμφισβητούν τίποτε και έτσι συμβάλλουν στη διαίωνιση της κατάστασης όπως έχει, την εκλογικεύουν και τη νομιμοποιούν.⁵⁸

Εάν θελήσουμε να κατανοήσουμε τη μεταθετικιστική επίθεση κατά των παραδοσιακών διεθνών σχέσεων, θα πρέπει να εξετάσουμε τι περιγράφεται ως θετικισμός-εμπειρισμός και γιατί συνιστά, κατά αυτή την άποψη, μέγα επιστημονικό ολίσθημα.⁵⁹

Ο θετικισμός στις κοινωνικές επιστήμες ξεκινάει ιστορικά στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα με τον Comte, στον οποίο οφείλεται και ο όρος θετικισμός ειδικά σε σχέση με την κοινωνιολογία. Κατά τον θετικισμό, η επιστημονική γνώση πηγάζει από την παρατήρηση, η οποία παρατήρηση και έρευνα μπορεί να αποβεί ακριβής όπως συμβαίνει στις φυσικές (θετικές) επιστήμες. Υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ του υποκειμένου (του ερευνητή) που ερευνά και του αντικειμένου του. Ο ερευνητής είναι σε θέση να κρίνει αντικειμενικά και ανεπηρέαστα όταν μελετάει ένα φαινόμενο. Ο στόχος του ερευνητή είναι η αναζήτηση των εξελικτικών αιτιακών νόμων που ισχύουν στην κοινωνία. Η αλήθεια στην επιστημονική έρευνα εδράζεται στην αντιστοιχία με την εξωτερική πραγματικότητα. Μια πιο εκλεπτυσμένη εκδοχή του θετικισμού είναι ο λογικός εμπειρισμός ή λογικός θετικισμός του γνωστού ως «κύκλου της Βιέννης» (Rudolf Carnap, Ernest Nagel, Carl Gustaf Hempel, Karl Popper κ.ά.).

Κατά τον λογικό θετικισμό του Popper, η επιστήμη και η επιστημονική γνώση είναι οι μόνες γνήσιες μορφές γνώσης στις οποίες μπορεί να φθάσει ο άνθρωπος, οι εγγύτερες στη σχεδόν άφραστη αλήθεια ή πραγματικότητα. Όλες οι άλλες απόψεις εκτός επιστήμης αποτελούν αυθαίρετες επιλογές για λόγους ιδεολογικούς, εθνικούς, θρησκευτικούς, αισθητικούς, προσωπικούς ή συναισθηματικούς. Το βασικό κριτήριο για την επιστημονική γνώση είναι η επαλήθευση. Αν ένα συμπέρασμα ή μια θεωρία υπόκειται σε επαλήθευση και πάνω απ' όλα, κατά τον Popper, αν υπόκειται σε διαψευσιμότητα (*falsification*), τότε συνιστά επιστημονικό ισχυρισμό (*conjecture*). Στο μέτρο που μία θεώρηση περνάει τα διάφορα τεστ επαλήθευσης και διαψευσιμότητας, διατηρείται ως θεωρία. Αν όχι, αντικαθίσταται από μία άλλη θεωρία που δίνει περισσότερες και πιο πειστικές απαντήσεις και, υπ' αυτή την έννοια, βρίσκεται εγγύτερα στην εξωτερική πραγματικότητα. Αν μία πρόταση ή θεωρία δεν είναι εμπειρικά επαληθεύσιμη ή διαψεύσιμη ή είναι έτσι διατυπωμένη, ώστε να διαφεύγει εντέχνως την επαλήθευση ή διαψευσιμότητα (χαρακτηριστική περίπτωση ο μαρξισμός), τότε δεν είναι επιστημονική. Επίσης υποστηρίζει ότι η επιστημονική πορεία της γνώσης είναι εξελικτική.⁶⁰

Karl Popper

<http://www.flickr.com/photos/lseibray/3833724834/in/set-72157623156680255/>

Η μελέτη των Διεθνών Σχέσεων από το 1945 και έπειτα ακολούθησε, κατά την άποψη της μεταθετικιστικής (αναστοχαστικής) κριτικής, τον κλασικό θετικισμό ή τον λογικό θετικισμό. Η έρευνά τους, κατά τους μεταθετικιστές, διέπεται από τέσσερις επιστημολογικές αρχές που και οι τέσσερις είναι λανθασμένες:⁶¹

- (α) Σαφής διάκριση μεταξύ των αντικειμενικών στοιχείων, γεγονότων κ.λπ. από τη μία και των αξιών από την άλλη.
- (β) Η κοινωνία, όπως και ο φυσικός κόσμος, διέπεται από κανονικότητες (*patterns*) που είναι δυνατό να αποκαλυφθούν από τις θεωρίες που έχουν στη διάθεσή τους οι κοινωνικοί επιστήμονες.
- (γ) Η κοινωνική επιστήμη είναι ενιαία, και μπορούν να χρησιμοποιηθούν λίγο πολύ οι ίδιες μεθοδολογίες σε όλες τις επιστημονικές πειθαρχίες των κοινωνικών επιστημών.
- (δ) Ο καθορισμός της αλήθειας μιας επιστημονικής θεωρίας ή υπόθεσης εργασίας κρίνεται με βάση την αντιστοιχία της με τα γεγονότα, υπακούει δηλαδή στην εμπειρική επιστημολογία.

Οι αναστοχαστικές τάσεις στις Διεθνείς Σχέσεις απορρίπτουν και τις τέσσερις αυτές αρχές. Τονίζουν, μεταξύ άλλων, ότι δεν υπάρχει και ουδέποτε δύναται να υπάρξει αντικειμενική γνώση, έγκυρα αντικειμενικά κριτήρια ανεξάρτητα από την ανθρώπινη σκέψη και τις αξίες και προτιμήσεις του ερευνητή. Η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι προφανής, έτοιμη προς εξέταση, φτάνει να είναι κανείς καλός παρατηρητής και να διαθέτει τα κατάλληλα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία. Δεν υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ γνώσης και αναγκών του ερευνητή ή της συγκεκριμένης κοινωνίας. Τα κριτήρια για το τι ισχύει ως έγκυρη γνώση δεν εδράζονται στη φύση ή στην κοινωνική πραγματικότητα αλλά σε ανθρώπινα κριτήρια που δεν είναι δεδομένα, αλλά είναι ανθρώπινες επινοήσεις, δηλαδή δεν τα επιβάλλει η εξωτερική πραγματικότητα, αλλά υιοθετούνται από μία επιστημονική κοινότητα ή σχολή σκέψης. Επίσης, ο μεταθετικισμός δεν συμφωνεί ότι οι Διεθνείς Σχέσεις είναι εντελώς ξεχωριστός και ιδιαίτερος κλάδος, ανεξάρτητος από την κοινωνική και πολιτική θεωρία, αμφισβητείται δηλαδή η σαφής διάκριση που γίνεται, ειδικά από τον ρεαλισμό, μεταξύ των Διεθνών Σχέσεων και των λοιπών κοινωνικών επιστημών.

Ρεαλιστές και φιλελεύθεροι διεθνολόγοι (οι δεύτεροι κυρίως Αμερικανοί) αποκρούουν τις μεταθετικιστικές θεωρήσεις ως ανεδαφικές και λανθασμένες. Οι κύριες κατηγορίες εναντίον τους είναι ότι δεν διαθέτουν επιστημονικό-θεωρητικό πρόγραμμα που να κατευθύνει την έρευνα. Δεν διαθέτουν υποθέσεις εργασίας που να υπόκεινται σε επαλήθευση ή διαψευσιμότητα. Οι θετικιστές διεθνολόγοι έχουν την τάση να επιλέγουν για την κριτική τους τον μεταμοντερνισμό, για ευνόητους λόγους, μια και είναι πιο τρωτός με τη θέση του ότι «ισχύουν τελικά τα πάντα και τίποτα» (*anything goes*), επομένως αποκλείεται η σύγκριση μεταξύ θεωριών για το ποια είναι η επιστημονικά ορθότερη θεώρηση. Επίσης ελλοχεύει συνεχώς ο κίνδυνος της σύγχυσης

μεταξύ επιστημονικής γνώσης και ιδεολογίας ή δοξασίας. Το αποτέλεσμα θεωρείται ότι είναι η στασιμότητα της επιστήμης και της επιστημονικής εξέλιξης. Τελικά με τον μεταθετικισμό (ειδικά με τον μεταμοντερνισμό) δεν παράγεται γνώση στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων και πάντως όχι γνώση με πρακτική διάσταση στην εφαρμογή της διεθνούς πολιτικής. Με τέτοιες θέσεις ειδικά οι μεταμοντέρνοι διεθνολόγοι τινάζουν στον αέρα τη μελέτη των διεθνών σχέσεων, της πολιτικής επιστήμης και των κοινωνικών επιστημών στο σύνολο τους.⁶²

Καταλήγοντας, η συζήτηση μεταξύ θετικισμού και μεταθετικισμού θεωρείται συγκριτικά η πιο συνολική που έχει λάβει χώρα μέχρι σήμερα στον κλάδο. Η συνεχιζόμενη από το 1990 ανταγωνιστική θεωρητική συζήτηση μπορεί να αποβεί δημιουργική, στην προσπάθεια κάθε σχολής σκέψης να αποδείξει την υπεροχή της (στη λογική των θετικών στοιχείων του ανταγωνισμού) και μπορεί να οδηγήσει τελικά στην ανάδειξη και εδραίωση ενός πιο περιεκτικού και πιο εκλεπτυσμένου (*sophisticated*) νέου θεωρητικού παραδείγματος των Διεθνών Σχέσεων. Ωστόσο, είναι ταυτόχρονα ψυχοφθόρα και αποσταθεροποιητική όσο διατηρείται χωρίς επιτυχείς συγκερασμούς ή την ανάδειξη ενός νέο θεωρητικού παραδείγματος ή έστω τη μείωση του αριθμού των ανταγωνιστικών παραδειγμάτων.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Banks, M., 'The Inter-Paradigm Debate', M. Light & A.J.R. Groom (Ed.) *International Relations: A Handbook of Current Theory* (London: Frances Pinter, 1985).
- Baylis, J. & S. Smith (Ed.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2^η έκδοση, 2001).
- Baylis, J., S. Smith & P. Owens (Ed.), *Παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013) [από 5^η έκδοση, *The Globalization of World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2011)].
- Beitz, C.R., *Political Theory and International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1979).
- Booth, K. & S. Smith (Ed.), *International Relations Theory Today* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).
- Bull, H., *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977).
- Burton, J.W., *International Relations: A General Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1965).
- Burton, J.W., *World Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972).
- Carr, E.H., *The Twenty Years Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations* (London: Macmillan, 1939).
- Easton, D., 'The New Revolution in Political Science', *American Political Science Review*, 58, 4 (1969).
- Griffiths, M., *Fifty Key Thinkers in International Relations* (London: Routledge, 1999).
- Groom, A.J.R. & M. Light (Ed.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* (Pinter Publishers, 1994).
- Holsti, K.J., *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory* (Boston: Allen & Unwin, 1987).
- Jackson, R. & G. Sørensen, *Θεωρία και μεθοδολογία των διεθνών σχέσεων: η σύγχρονη συζήτηση* (Αθήνα: Gutenberg) [αρχική έκδοση, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (Oxford: Oxford University Press, 2003)].
- Mitrany, D., *A Working Peace System* (Chicago: Quadrangle, 1966) [1943].
- Morgenthau, H., *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Alfred A. Knopf, 1948).
- Nardin, N. & D.R. Mapel (Ed.), *Traditions of International Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- Olson, W. & A.J.R. Groom, *International Relations Then and Now* (London: Routledge, 1991).
- Parkinson, F., *The Philosophy of International Relations* (Beverly Hills: Sage, 1977).
- Smith, S., K. Booth & M. Zalewski (Ed.), *International Theory: Positivism and Beyond* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
- Vasquez, J.A., *Classics of International Relations* (Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996).
- Vasquez, J.A., *The Power of Power Politics: A Critique* (London: Frances Pinter, 1983).
- Viotti, P.R. & M.V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism* (New York: Macmillan, 1993).

Κεφάλαιο 2

Οι σύγχρονες σχολές των Διεθνών Σχέσεων

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι σύγχρονες αντίπαλες σχολές (θεωρητικά παραδείγματα) των Διεθνών Σχέσεων, με έμφαση στα κύρια σημεία τους και στους κύριους εκπροσώπους εκάστης σχολής: ο ρεαλισμός, ο νεορεαλισμός και άλλες σύγχρονες τάσεις του ρεαλισμού, ο φιλελευθερισμός (ή πλουραλισμός) και ο νεοφιλελευθερισμός, καθώς και άλλες συναφείς σύγχρονες τάσεις τους, ο στρουκτουραλισμός, ο μεταθετικισμός (κριτική θεωρία, μεταμοντερνισμός, κανονιστική θεώρηση κ.ά.) και ο κονστρουκτιβισμός.

Ρεαλισμός

Κύριες θέσεις

Οι περισσότεροι θεωρητικοί των Διεθνών Σχέσεων που έχουν ασχοληθεί με τον ρεαλισμό θεωρούν ότι κύριες θέσεις του ρεαλισμού, από το κλασικό βιβλίο του Morgenthau μέχρι σήμερα, συνοψίζονται στα εξής πέντε σημεία:⁶³

1. Στον κεντρικό ρόλο των κρατών ως κύριων διεθνών δρώντων,
2. Στον προεξέχοντα ρόλο της ισχύος ως κύριου παράγοντα για την ασφάλεια και επιβίωση των κρατών και για την εξασφάλιση των ειρηνικών σχέσεων,
3. Στη σαφή διάκριση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής,
4. Στη λήψη αποφάσεων από τα κράτη με βάση το μοντέλο του ενιαίου ορθολογικού δρώντος που ενεργεί με γνώμονα το εθνικό συμφέρον,
5. Στην επικράτηση των συγκρούσεων στις διεθνείς σχέσεις, από τον ανταγωνισμό και την εκμετάλλευση μέχρι την ένοπλη σύγκρουση, αντί της συνεργασίας και της αλληλεξάρτησης.

Τα κράτη, και πιο συγκεκριμένα οι κυβερνήσεις (αυτοί που λαμβάνουν τις αποφάσεις στην εξωτερική πολιτική), είναι οι μοναδικοί ή οι κύριοι πρωταγωνιστές στη διεθνή σκηνή. Αυτό σημαίνει ότι στα κράτη (κυβερνήσεις, υπουργεία εξωτερικών) θα πρέπει να επικεντρωθεί η διεθνολογική έρευνα. Οι Διεθνείς Σχέσεις είναι η μελέτη της εξωτερικής πολιτικής των κρατών και των συνασπισμών τους, η διακρατική πολιτική. Η πεμπτοσύνη της έρευνας είναι η διπλωματική και στρατιωτική συμπεριφορά των κρατών, οι διακρατικές πολιτικο-στρατιωτικές σχέσεις. Η διεθνής πολιτική μοιάζει σαν ένα «παιχνίδι μπιλιάρδου» κατά την εύστοχη παρομοίωση του Arnold Wolfers, όπου μόνο το εξωτερικό περιβάλλον των σφαιρών έρχεται σε επαφή.⁶⁴ Οι πρωταγωνιστές της διεθνούς κοινωνίας είναι τα ισχυρά κράτη. Μέσω των κρατών, και κυρίως των ισχυρών κρατών, προωθούνται, τροποποιούνται ή αποκλείονται οι πρωτοβουλίες των διεθνών οργανισμών ή των διεθνών μη κυβερνητικών οργανώσεων που θέλουν να αναπτύξουν διεθνή πολιτική δραστηριότητα. Ειδικά όσον αφορά τους διεθνείς οργανισμούς, η προσέγγιση του ρεαλισμού είναι ότι αυτοί δεν διαθέτουν ανεξάρτητη βούληση από αυτή των κρατών-μελών τους. Η δραστηριότητά τους ελέγχεται από τα κράτη-μέλη και ειδικά από τα ισχυρότερα κράτη.

Τα κράτη επιδιώκουν να συγκεντρώνουν ισχύ, είτε ως αυτοσκοπό είτε ως μέσο για άλλες επιδιώξεις. Έτσι εξασφαλίζουν το εθνικό τους συμφέρον, με ισχύ που μεταφράζεται σε επιρροή. Η διεθνής πολιτική είναι κατά βάση «ο αγώνας για ισχύ» (Morgenthau).⁶⁵ Ακόμη και σε σχέσεις συνεργασίας, η ισχύς είναι παρούσα – πρόκειται για «πολιτική της ισχύος υπό μεταμφίεση» (Schwarzenberger).⁶⁶ Κατά συνέπεια το πρωταρχικό μέλημα του κλάδου των Διεθνών Σχέσεων είναι η κατανόηση και ανάλυση του πώς λαμβάνει χώρα ο αγώνας για ισχύ, πώς διαμορφώνονται οι σχέσεις ισχύος και πώς αυτός ο αγώνας μπορεί να ρυθμίζεται και να εξισορροπείται έτσι ώστε να αποφευχθούν οι ένοπλες συγκρούσεις. Το τελευταίο μπορεί να επιτευχθεί κατά κύριο λόγο μέσω της ισορροπίας ισχύος, της αποτροπής και των αμυντικών συμμαχιών ή συνασπισμών. Οποιαδήποτε έρευνα εκτός αυτού του πλαισίου είναι στην καλύτερη περίπτωση ασήμαντη, στη χειρότερη στρεβλή και

ουτοπική, οδηγώντας σε λάθος συμπεράσματα, ενώ η πρακτική εφαρμογή τέτοιων θέσεων από κυβερνήσεις θέτει σε κίνδυνο τα εν λόγω κράτη και, γενικότερα, τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια.

Το κράτος, ως η βασική μονάδα ανάλυσης των Διεθνών Σχέσεων, συμπεριφέρεται ορθολογικά, με βάση το υπόδειγμα του «ορθολογικού δρώντος» (*rational actor model*).⁶⁷ Η εξωτερική πολιτική περιγράφεται και αναλύεται σαν το κράτος να είναι μία ενιαία μονάδα (ένας δρων), που μπορεί και κρίνει και να σταθμίζει προσεκτικά, με κριτήρια ορθολογικά, τις εναλλακτικές δυνατότητες που έχει, με βάση τις γνώσεις και πληροφορίες που διαθέτει. Η επιδίωξη είναι η εξασφάλιση και μεγιστοποίηση των κερδών και η ελαχιστοποίηση των ζημιών. Έτσι οι επιλογές μπορούν να γίνουν κατανοητές από τους άλλους (τόσο από τα άλλα κράτη όσο και από τους μελετητές), να αξιολογηθούν και να εντοπιστούν τα λάθη στην εθνική στρατηγική (βλ. Κεφάλαιο 3.Α.).

Θεμελιώδης θέση του ρεαλισμού είναι ότι υπάρχει σαφής διάκριση και διαφορά μεταξύ διεθνούς κοινωνίας και εσωτερικής εθνικής-κρατικής κοινωνίας, μεταξύ εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής. Η εθνική κοινωνία έχει νόμους και αρχές. Βασίζεται στη συνεργασία, στις κοινές αξίες και σε ευρέως αποδεκτούς κανόνες συμπεριφοράς. Όποιος εκτρέπεται, αμφισβητεί, παρανομεί ή επαναστατεί αποτελεί εξαίρεση και υφίσταται τις συνέπειες του νόμου και της τάξης. Αντιθέτως, η διεθνής κοινωνία είναι αναρχική. Αυτή η «αναρχική κοινωνία», κατά το οξύμωρο σχήμα που εισήγαγε ο Hedley Bull (δηλαδή αναρχική μεν, αλλά κοινωνία),⁶⁸ είναι ανταγωνιστική, με περιορισμένη, περιστασιακή και επισφαλή τάξη, κυρίως σε περιφερειακό επίπεδο, όπως στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ή στο πλαίσιο αμυντικών συνασπισμών όπως το ΝΑΤΟ.

Τέλος, στη διεθνή πολιτική, τόσο στο παρελθόν όσο και σήμερα, επικρατεί η τάση για αντιπαράθεση και εκμετάλλευση, παρά για συνεργασία, αλληλοκατανόηση και ειρήνη. Ως εκ τούτου, πρώτιστο μέλημα του κράτους στη διεθνή σκηνή είναι η υπεράσπιση και προαγωγή του εθνικού (κρατικού) συμφέροντος και η εθνική άμυνα (το υπόδειγμα του «κράτους-οχυρού»). Το κλειδί είναι η «αυτοβοήθεια» (*self-help*), αλλιώς ένα κράτος θα συρρικνωθεί, θα γίνει υποχείριο ενός άλλου ισχυρότερου κράτους ή θα κατακτηθεί.

Νεορεαλισμός και νεοκλασικός ρεαλισμός

Ο Kenneth Waltz (1924-2013), με το βιβλίο του *Theory of International Politics* (1979), το οποίο για τον ρεαλισμό θεωρείται εφάμιλλο με το κλασικό βιβλίο του Morgenthau, είναι ο ιδρυτής και κύριος εμπνευστής του γνωστού ως νεορεαλισμού ή δομικού ρεαλισμού. Σε αντίθεση με τον κλασικό ρεαλισμό, δεν θεωρεί την ανθρώπινη επιθετικότητα ως την πηγή του αγώνα για ισχύ αλλά τη δομή του διεθνούς συστήματος.⁶⁹

Κατά τον νεορεαλισμό του Waltz και της σχολής του, το κύριο καθοριστικό στοιχείο στην πρακτική και στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής βρίσκεται στη δομή του εκάστοτε ισχύοντος διεθνούς συστήματος, στα αλληλεξαρτώμενα δομικά στοιχεία του και στα μεταβλητά χαρακτηριστικά του. Το βασικό στοιχείο της δομής του διεθνούς συστήματος είναι η κατανομή ισχύος ανάμεσα στα κράτη. Τα κράτη είναι μεν νομικά ίσα και κυρίαρχα (αρχή της κυρίαρχης ισότητας), αλλά υπάρχουν μεταξύ τους διαφορές ως προς την ισχύ και επιρροή που διαθέτουν. Στο πλαίσιο της διεθνούς αναρχίας που επικρατεί, όλα τα κράτη είναι ίδια στις βασικές τους λειτουργίες στη διεθνή σκηνή, ανεξαρτήτως των άλλων χαρακτηριστικών τους (ιδεολογία, πολίτευμα κ.λπ.), τα οποία ο Waltz δεν θεωρεί σημαντικά στη διαμόρφωση της διεθνούς πολιτικής. Οι κύριες διαφορές μεταξύ κρατών είναι στις δυνατότητές τους με βάση την ισχύ που οδηγεί σε ιεράρχηση μεταξύ τους. Με δεδομένη την καθοριστική σημασία της ισχύος, οι μεγάλες δυνάμεις είναι αυτές που διαμορφώνουν την ισορροπία στο διεθνές σύστημα. Ωστόσο, ο στόχος των μεγάλων δυνάμεων και των λοιπών κρατών δεν είναι η μεγιστοποίηση της ισχύος αλλά η μεγιστοποίηση της ασφάλειας. Αντίθετα, η μεγιστοποίηση της ισχύος μιας μεγάλης δύναμης μπορεί να αποβεί δυσλειτουργική και να επιφέρει κρίσεις και ακόμη και ένοπλη σύγκρουση.⁷⁰

Ο Waltz θεωρεί τα διπολικά διεθνή συστήματα πιο σταθερά και λιγότερο συγκρουσιακά από τα πολυπολικά συστήματα, όπως η ισορροπία ισχύος άλλων εποχών. Οι ηγέτες και οι κυβερνήσεις που ασκούν τη διεθνή πολιτική είναι δέσμιοι του ισχύοντος διεθνούς συστήματος στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν την ασφάλεια και επιβίωση των κρατών τους. Ο νεορεαλισμός κινείται σε μία ντετερμινιστική λογική και δεν παρέχει στην ηγεσία καμία καθοδήγηση για το πώς να αντιμετωπίσει τα προβλήματα της διεθνούς πολιτικής που αναφύονται. Για τον Waltz, η προαγωγή του εθνικού συμφέροντος, το κύριο ζητούμενο κατά τον ρεαλισμό στην εξωτερική πολιτική, κινείται σαν με αυτόματο πιλότο ο οποίος καθοδηγεί κάθε φορά την εξωτερική πολιτική των κρατών.⁷¹

Άλλοι θεωρητικοί αυτής της απαισιόδοξης αντίληψης της διεθνούς σκηνής είναι ο Robert Gilpin, ο οποίος τονίζει και την οικονομική διάσταση στο διεθνές σύστημα,⁷² ο Joseph Griego⁷³ και ο John Mearsheimer. Ο Mearsheimer, ο οποίος θεωρείται ο κατεξοχήν εκπρόσωπος του γνωστού ως επιθετικού νεο-ρεαλισμού (σε αντίθεση με τον αμυντικό νεορεαλισμό του Waltz και του Gilpin), οραματίζεται μια επιστροφή στον Ψυχρό Πόλεμο και στην όλη λογική του, γιατί ήταν ένα σύστημα πιο σταθερό. Κατ' αυτόν, τα κράτη δεν είναι ποτέ ικανοποιημένα με την ισχύ που διαθέτουν και με το υπάρχον status quo, επιδιώκουν συνεχώς περισσότερη ισχύ σε βάρος των άλλων κρατών και μόνο έτσι θεωρούν ότι μπορεί να εξασφαλίσουν την ειρήνη. Υποστηρίζει ως πλέον ασφαλές διεθνές σύστημα όχι τόσο το διπολικό (όπως ο Waltz) αλλά την παγκόσμια ηγεμονία μίας υπερδύναμης (εννοεί προφανώς την ηγεμονία των ΗΠΑ), αν και παραδέχεται ότι αυτό είναι μάλλον ανέφικτο.⁷⁴

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και έπειτα έχουν εμφανιστεί διάφορες πιο ήπιες μορφές ρεαλισμού, οι οποίες αντλούν στοιχεία από τον κλασικό ρεαλισμό αλλά και από τον φιλελευθερισμό και τον κονστρουκτιβισμό. Λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τον εσωτερικό παράγοντα, τις διαφορές μεταξύ των κρατών (και όχι μόνο τις διαφορές ισχύος) και τις ιδιαιτερότητες της κάθε χώρας, τον ρόλο του ατόμου, τις αντιλήψεις των ηγετών και το πώς και γιατί κατανοούν τη διεθνή πραγματικότητα και την κατανομή ισχύος με έναν συγκεκριμένο τρόπο, τις σχέσεις κράτους-κοινωνίας, τα κίνητρα των κρατών κ.ά. Η νέα αυτή πιο περίτεχνη και λιγότερο απλουστευτική μορφή του ρεαλισμού έχει ονομαστεί σύγχρονος ρεαλισμός ή νεοκλασικός ρεαλισμός.

Οι κύριες τάσεις του ρεαλισμού

Μια χρήσιμη διάκριση που μπορεί να γίνει σε σχέση με τον ρεαλισμό είναι η διάκριση στον άκαμπτο ή δογματικό ρεαλισμό και στον ευέλικτο ή ήπιο ρεαλισμό. Ο πρώτος προσδίδει υπέρμετρη έμφαση στον ρόλο της ισχύος (στρατιωτικής κυρίως) και στην αποτελεσματικότητα της πολιτικής αυτής και στον κυρίαρχο ρόλο των ισχυρών κρατών στο διεθνές στερέωμα.

Σήμερα ο ρεαλισμός μπορεί να διακριθεί σε τέσσερα τουλάχιστον είδη, εκφάνσεις ή τάσεις:⁷⁵

Κλασικός ρεαλισμός (Θουκυδίδης, Machiavelli, Carr, Morgenthau και οι σύγχρονοι υποστηρικτές τους). Η έμφαση εδώ είναι στον αγώνα για ισχύ χάριν του εθνικού συμφέροντος και της επιβίωσης, ο οποίος έχει τις ρίζες του στην ανθρώπινη φύση και στον αναρχικό διεθνές σύστημα.

Νεορεαλισμός ή δομικός ρεαλισμός: αμυντικός (Waltz, Gilpin) και επιθετικός (Mearsheimer). Το ίδιο το αναρχικό διεθνές σύστημα οδηγεί στην ανασφάλεια και στις συγκρούσεις και όχι η φύση του ανθρώπου. Το διπολικό ή ηγεμονικό μονοπολικό διεθνές σύστημα οδηγεί σε μεγαλύτερη διεθνή ειρήνη και σταθερότητα.

Φιλελεύθερος ρεαλισμός (Wight, Bull, Buzan, δηλαδή η γνωστή ως βρετανική σχολή). Η διεθνής αναρχία περιορίζεται με τη δραστηριότητα των διεθνών οργανισμών, με τη διπλωματία και με τους κανόνες και αρχές του διεθνούς δικαίου και από την αποτρεπτική ικανότητα στη βάση της ισορροπίας ισχύος.

Νεοκλασικός ρεαλισμός. Συγκερασμός ρεαλισμού με τον φιλελευθερισμό, αντλώντας ορισμένα στοιχεία και από τον κονστρουκτιβισμό.

Πλουραλισμός ή φιλελευθερισμός

Κύριες θέσεις

Οι κύριες θέσεις του πλουραλισμού ή φιλελευθερισμού δεν είναι τόσο ευδιάκριτες όπως είναι στον ρεαλισμό. Υπάρχουν διάφορες τάσεις και σχολές. Ωστόσο, παρά τις πολλές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους και τη διαφορά στην έμφαση, μπορεί κανείς να διακρίνει ένα μίνιμουμ θέσεων που λίγο πολύ εκπροσωπούν τους μελετητές των Διεθνών Σχέσεων οι οποίοι μπορεί να χαρακτηριστούν ως πλουραλιστές ή φιλελεύθεροι.⁷⁶

Καταρχήν υποστηρίζεται ότι η διεθνής κοινωνία είναι πολύ πιο σύνθετη και περίπλοκη από ό,τι παρουσιάζεται στον ρεαλισμό. Δεν είναι ούτε αναγκαστικά αναρχική ούτε επικρατεί ο ανταγωνισμός και η ισχύς, παρά μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις. Η πρακτική των διεθνών σχέσεων λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας κοινωνίας που, όπως κάθε κοινωνία, έχει τόσο στοιχεία συνεργασίας όσο και στοιχεία ανταγωνισμού και διενέξεων, πολιτική της ισχύος και πολιτική μη ισχύος, νομιμοποιημένες και μη νομιμοποιημένες σχέσεις. Η επιθετικότητα και η συναφής αναζήτηση της ισχύος δεν είναι εγγενή στοιχεία στον άνθρωπο ή στα κράτη, ως μέλη του διεθνούς συστήματος, αλλά προϊόντα συγκεκριμένων συνθηκών. Δεν αποτελούν τη μόνη ή την πλέον αποτελεσματική στρατηγική. Η ισχύς, ως ικανότητα καθορισμού της εκάστοτε διμερούς ή

πολυμερούς ημερήσιας διάταξης και του επηρεασμού των αποτελεσμάτων, δεν στηρίζεται στη στρατιωτική υπεροχή παρά μόνο σε ειδικές περιπτώσεις. Η στρατηγική της στρατιωτικής ισχύος χρησιμοποιείται μόνο σε ακραίες περιπτώσεις που αφορούν εδαφικά ή στρατιωτικά θέματα και όχι στο μεγαλύτερο φάσμα των διεθνών σχέσεων, και εκεί που χρησιμοποιείται παρουσιάζει φθίνουσα αποτελεσματικότητα.

Αντίθετα από ό,τι πρεσβεύει ο ρεαλισμός, δεν αντιμετωπίζεται σήμερα στο διεθνές επίπεδο μια διακρατική και κρατοκεντρική κοινωνία αλλά μια κοινωνία «πολυκεντρική», με διάφορους κυβερνητικούς, «υποκυβερνητικούς», διακυβερνητικούς, μη κυβερνητικούς διεθνείς δρώντες. Το ποιος πρωταγωνιστεί σε κάθε περίπτωση είναι θέμα εμπειρικό (το οποίο θα αναδειχτεί από τη σχετική έρευνα) και όχι αξιωματικό. Επιπλέον, οι λειτουργίες των ίδιων των κρατών έχουν μεταλλαχτεί, καθώς από κράτη-οχυρά έχουν εξελιχθεί κατά πρώτο λόγο σε κράτη πρόνοιας. Υπάρχουν πολλοί άλλοι διεθνείς, διεθνικοί (*transnational*) ή εσωτερικοί πρωταγωνιστές που μπορούν και αναπτύσσουν ανεξάρτητες πρωτοβουλίες, με στόχο να επηρεάσουν την πολιτική των κρατών ή να αλλάξουν τη διεθνή κοινωνία. Υπάρχει έντονη και αποτελεσματική δραστηριότητα των διεθνών (διακυβερνητικών) οργανισμών ή οργάνων τους και εκπροσώπων τους, όπως ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ, ο Πρόεδρος της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή ο Ύπατος Αρμοστής για τις Εθνικές Μειονότητες του ΟΑΣΕ (Οργανισμός για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη). Αναμφισβήτητη είναι και η δραστηριότητα των διεθνικών μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ), όπως η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού, η Διεθνής Αμνηστία, οι επιτροπές του Ελσίνκι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η Greenpeace, το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών κ.λπ., καθώς και των ισχυρών πολυεθνικών εταιρειών σε εύθραυστες χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου. Αυξάνεται και η διεθνής διάσταση των επαναστατικών οργανώσεων, των απελευθερωτικών (αποσχιστικών) κινημάτων και των τρομοκρατικών οργανώσεων (π.χ. Αλ Κάιντα).

Σε θέματα πολιτικά, οικονομικά, περιβαλλοντικά (μείωση των ρύπων, απαγόρευση χρήσης ορισμένων χημικών ουσιών που μολύνουν το περιβάλλον) αλλά ενίοτε και στρατιωτικά-αμυντικά (π.χ. κατάργηση των ναρκών κατά προσωπικού, μείωση εξοπλισμών, αφοπλισμός, κατάργηση πυρηνικών όπλων), η ημερήσια διάταξη τίθεται όλο και περισσότερο από διεθνικές ΜΚΟ και μαζικά κοινωνικά κινήματα, και λιγότερο από τις κυβερνήσεις. Οι κυβερνήσεις/κράτη τίθενται στις περιπτώσεις αυτές σε άμυνα (ειδικά τα μεγάλα κράτη) και ακολουθούν εκόντες άκοντες ή ανθίστανται στις προκλήσεις αυτές των καιρών (π.χ. οι ΗΠΑ, η Ρωσία και η Κίνα τάχθηκαν σαφώς κατά της δημιουργίας του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, το οποίο όμως κατάφερε να ιδρυθεί και να λειτουργήσει).

Επίσης η μονάδα ανάλυσης για τον ερευνητή των διεθνών σχέσεων δεν είναι τα κράτη αλλά οι σχέσεις των διαφόρων διεθνών δρώντων και η εκάστοτε θεματική που τίθεται. Οι σχέσεις αυτές μπορεί να διαπνέονται από φιλία και συνεργασία ή ανταγωνισμό και σύγκρουση, να είναι σχέσεις αμοιβαίας αποδοχής ή ισχύος και εκμετάλλευσης. Οι διεθνείς σχέσεις δεν ανταποκρίνονται στην εικόνα του μπιλιάρδου αλλά περισσότερο προς έναν «ιστό αράχνης», κατά τη γνωστή παρομοίωση του Burton.⁷⁷ Εξετάζονται οι διενέξεις, τόσο οι διεθνείς όσο και οι εσωτερικές με διεθνή διάσταση, οι διεθνικές συγκρούσεις (π.χ. η σύγκρουση Παλαιστινίων και Ισραήλ), τα παγκόσμια προβλήματα, όπως τα θέματα που αφορούν το ενεργειακό, το περιβαλλοντικό, το τραπεζικό, το διεθνές εμπόριο, την ολοκλήρωση και ενοποίηση κρατών ή η αντίθετη διαδικασία, η διάσπαση, επίσης η ανάπτυξη, ο εκσυγχρονισμός και το χάσμα Βορρά-Νότου.

Όσο για την περίφημη διάκριση μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού/διεθνούς στην οποία επιμένει ο ρεαλισμός από την εποχή του Machiavelli και του Hobbes, η απάντηση είναι η ακόλουθη: Αν ίσχυε παλαιότερα έως ένα σημείο (λόγω μειωμένων επικοινωνιών και μέσων μεταφοράς ατόμων και προϊόντων, πιο αδιαπέραστων συνόρων κ.λπ.), έχει πλέον χάσει τη σημασία της στον ολοένα και πιο αλληλεξαρτώμενο κόσμο, ειδικά από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, και ακόμη περισσότερο σήμερα με την παγκοσμιοποίηση, με τα θετικά και τα αρνητικά της σημεία. Είναι πολύ δύσκολο να διακρίνει κανείς τι είναι ακραιφνώς διεθνές και τι αποκλειστικά εσωτερικό. Τα σύνορα των κρατών δεν είναι σε θέση να θέσουν φραγμούς στις επαφές, στην επικοινωνία και στην αλληλεπίδραση, στη διεθνική συνεργασία, στην παγκόσμια οικονομία, στο διαδίκτυο, στη διεθνή βοήθεια σε επαναστατικά ή αυτονομιστικά κινήματα, σε τρομοκρατικές ενέργειες ή σε παράνομες αγοραπωλησίες όπλων. Εσωτερικοί παράγοντες όπως ο εθνικισμός, η εθνική ταυτότητα, η εθνοτική σύσταση του πληθυσμού, η θρησκεία, η θρησκευτική ταυτότητα, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, το επίπεδο νομιμοποίησης του κράτους, το πολιτικό σύστημα, η κομματική διάρθρωση μιας χώρας, η πολιτική κουλτούρα, το είδος και η ποιότητα της ηγεσίας και της ελίτ, η κοινή γνώμη (ειδικά σε πλουραλιστικές κοινωνίες) αποτελούν πλέον βασικές συνιστώσες της διεθνούς ζωής πολύ σημαντικές από ποτέ άλλοτε (βλ. Κεφάλαιο 3). Οι παράγοντες αυτοί πολλές φορές αποδεικνύονται καθοριστικοί σε θέματα εξωτερικής πολιτικής ή στην εξέλιξη

μιας διεθνούς ή εσωτερικής διένεξης (βλ. π.χ. τη διένεξη Ισραήλ-Παλαιστινίων, Αθήνας-Σκοπίων ή την υποστήριξη της Γερμανίας στην Κροατία και Σλοβενία κατά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας το 1991-1992).

Όσο για τη θέση του ρεαλισμού ότι υφίσταται αντιστοιχία διεθνούς κοινωνίας με αναρχία και εσωτερικής κοινωνίας με τάξη και ασφάλεια, αυτό δεν ισχύει παρά μόνο εν μέρει. Αναρχία και συγκρούσεις μπορεί να υπάρχουν και στο εσωτερικό των κρατών και μάλιστα σε μεγάλη κλίμακα (εσωτερικός πόλεμος) και για πολλά χρόνια, όπως στις περιπτώσεις του Λιβάνου, του Σουδάν, του Μιανμάρ, της Σρι Λάνκα, του Κονγκό, της Σομαλίας, της Αιθιοπίας, της Αγκόλας, της Τουρκίας, της Συρίας, του Ιράκ, της Υεμένης ή της Λιβύης). Δεν είναι δεδομένο ότι τα κράτη λειτουργούν ως συνεκτικές, ιεραρχικά δομημένες και ολοκληρωμένες μονάδες που εμπνέουν πίστη στους πολίτες τους. Σε πολλές περιπτώσεις, η εσωτερική τάξη και η έλλειψη εκτεταμένης βίας δεν είναι το κατάλληλο κριτήριο. Ο νόμος και η τάξη δεν σημαίνουν κατ' ανάγκη αποδεκτή, νομιμοποιημένη εξουσία και αποδοχή κοινών κανόνων και αξιών. Ένα κράτος, μία κυβέρνηση, το κυρίαρχο έθνος ή η κυρίαρχη ελίτ, μπορεί να βρίσκεται υπό αμφισβήτηση και χωρίς να υπάρχουν ταραχές, επανάσταση ή απελευθερωτικός αγώνας. Μπορεί να τίθενται υπό αμφισβήτηση από τη μειοψηφία, από μία ή πλέον ευμεγέθεις εθνικές ή εθνοτικές μειοψηφίες ή μειονότητες (όπως σε διάφορα νέα κράτη που προήλθαν από την πρώην Σοβιετική Ένωση ή την πρώην Γιουγκοσλαβία) ή ακόμη και από την πλειοψηφία (βλ. για παράδειγμα τη σταδιακή διάβρωση της κεντρικής εξουσίας στο σαχικό Ιράν ή στην Αιθιοπία του Selassie κατά τη δεκαετία του 1970).

Τέλος, σε σχέση με τη λήψη αποφάσεων αξίζει να σημειώσουμε τα εξής. Στην πράξη, η λήψη αποφάσεων στην εξωτερική πολιτική των κρατών σπάνια γίνεται με κριτήρια ορθολογικά του τύπου «ερέθισμα-αντίδραση», βασισμένα σε εισροές-εκροές ισχύος, αρκετές φορές ακόμη και σε περιπτώσεις κρίσης όπου γίνεται συνειδητή προσπάθεια για ορθολογική απόφαση. Όταν όμως κανείς ανοίξει το ερμητικά κλειστό από τον ρεαλισμό «μαύρο κουτί», δηλαδή τον δρώντα οργανισμό που παίρνει αποφάσεις, διαπιστώνει πόσο οι αποφάσεις στην εξωτερική πολιτική σπανίως ακολουθούν ή έχουν την πολυτέλεια να ακολουθήσουν μία αυστηρή καρτεσιανή λογική, αλλά αντιθέτως ακολουθούν, θέλοντας και μη, μια «ψυχολογική λογική», με βάση κανόνες ψυχολογικούς ή με βάση τη συγκυρία και τις περιστάσεις. Η εικόνα της πραγματικότητας, δηλαδή η αντίληψη και γνώση της πραγματικότητας που οδηγεί σε αποφάσεις, είναι σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετη, με αποτέλεσμα να είναι μεγάλο το φάσμα των λανθασμένων εκτιμήσεων και ατυχών αποφάσεων στα διεθνή τεκταινόμενα, ειδικά όταν αφορούν έναν αντίπαλο. Το ορθολογικό μοντέλο δεν μας λέει ούτε γιατί ούτε πώς λαμβάνονται συγκεκριμένες αποφάσεις, αλλά πώς ιδανικά θα έπρεπε να έχουν ληφθεί μόνο με προκρούστεια κριτήρια ισχύος και εθνικού συμφέροντος στο πλαίσιο της στενής ρεαλιστικής οπτικής, με άλλα λόγια κάτι το δεοντολογικό αντί του πραγματικού (ρεαλιστικού) (βλ. Κεφάλαιο 3.Α).

Οι κύριες τάσεις του πλουραλισμού/φιλελευθερισμού

Στην ευρύτερη παράδοση του διεθνισμού, πλουραλισμού και φιλελευθερισμού υπάρχουν τα τελευταία χρόνια τέσσερις βασικές τάσεις: (1) ο φιλελεύθερος διεθνισμός, (2) ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός, (3) ο νεοϊδεαλισμός, και (4) ο πλουραλισμός της παγκόσμιας κοινωνίας.

Ο κεντρικός άξονας του φιλελεύθερου διεθνισμού είναι η «δημοκρατική ειρήνη» (Michael Doyle, Bruce Russett κ.ά.), δηλαδή το φαινόμενο της «ξεχωριστής ειρήνης» μεταξύ των δημοκρατικών χωρών που αποτελεί το πρότυπο για μία μελλοντική παγκόσμια ειρήνη, αν δηλαδή όλα τα κράτη γίνουν φιλελεύθερες πλουραλιστικές δημοκρατίες. Η θέση αυτή έχει τις ρίζες της στη διαρκή ειρήνη του Kant, που πρέσβευε, όπως είδαμε (βλ. Κεφάλαιο 1), ότι οι δημοκρατίες είναι πιο φιλειρηνικές από τα απολυταρχικά καθεστώτα (κάτι που υποστήριζε εν μέρει και ο Bentham). Η σημερινή έρευνα, η οποία καλύπτει και τον 19^ο αιώνα, συνάγει το συμπέρασμα ότι οι δημοκρατίες δεν διεξάγουν πολέμους μεταξύ τους, συγκρούονται ενόπλιως μόνο με μη δημοκρατικά καθεστώτα. Σε ένα δημοκρατικό πλαίσιο και σε σχέσεις μεταξύ πλουραλιστικών δημοκρατιών, σπανίως οι κρίσεις κορυφώνονται σε τέτοιο βαθμό, ώστε να οδηγήσουν σε ένοπλη αντιπαράθεση, και αυτό, αν γινόταν, συνέβαινε παλιότερα και όχι μετά το 1945 (π.χ. ο πόλεμος ΗΠΑ-Βρετανίας το 1812 ή ΗΠΑ-Ισπανίας στην Κούβα το 1898). Τα στοιχεία της έρευνας είναι τόσο αδιαμφισβήτητα, ώστε οι εκπρόσωποι της σχολής αυτής να υποστηρίζουν ότι πρόκειται για την πιο ισχυρή γενίκευση που μπορεί να συναχθεί στη διεθνή πολιτική, για έναν εμπειρικό νόμο ίσως μοναδικό στις Διεθνείς Σχέσεις.⁷⁸

Ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός (Robert Keohane, Joseph Nye κ.ά.) φιλοδοξούσε να αποτελέσει τη νέα ορθοδοξία στον ευρύτερο χώρο του φιλελευθερισμού-πλουραλισμού και φαίνεται να το έχει σχεδόν επιτύχει στις ΗΠΑ. Οι κύριες θέσεις του μπορεί να συνοψιστούν στα ακόλουθα σημεία:⁷⁹

(α) Οι κύριοι δρώντες στη διεθνή σκηνή είναι όντως τα κράτη, όπως υποστηρίζει ο ρεαλισμός.

(β) Τα διεθνή καθεστώτα και η δραστηριότητα των διεθνών οργανισμών περιορίζουν τη διεθνή αναρχία και ανασφάλεια.

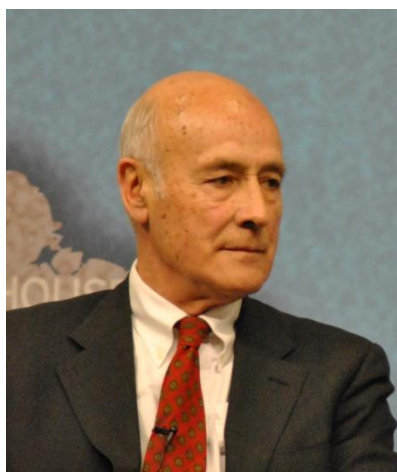
(γ) Η ενοποίηση-ολοκλήρωση σε διακρατικό επίπεδο συνεχίζεται παρά τις διάφορες δυσκολίες που υπάρχουν.

(δ) Όσον αφορά τα κίνητρα, τα κράτη δέχονται τη συνεργασία μεταξύ τους εφόσον από τη συνεργασία υπάρχουν οφέλη, και ας κερδίζει ενδεχομένως η άλλη πλευρά συγκριτικά περισσότερα. Με άλλα λόγια, τα κράτη στοχεύουν στο «απόλυτο κέρδος» όχι στο «συγκριτικό κέρδος», όπως υποστηρίζουν οι νεορεαλιστές.

Robert Keohane

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Robert_O._Keohane_at_Chatham_House_2015.jpg

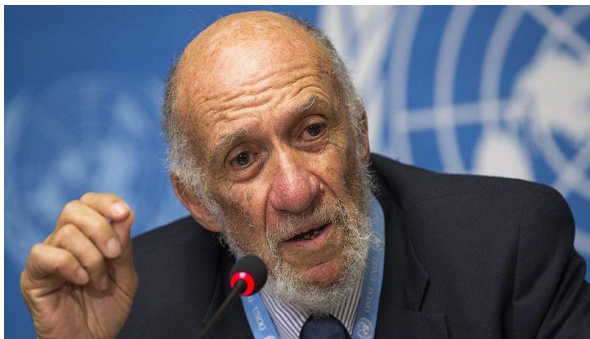
Joseph Nye

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Joseph_Nye_-_Chatham_House_2011.jpg

Όπως φαίνεται, ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός έχει πλησιάσει τόσο πολύ τον νεορεαλισμό, ώστε οι διαφορές μεταξύ τους να είναι δυσδιάκριτες, ειδικά όσον αφορά τον ήπιο ρεαλισμό και αμυντικό νεορεαλισμό. Γι' αυτό και γίνεται λόγος για την ονομαζόμενη «νέο-νέο συζήτηση» (νεορεαλισμός-νεοφιλελευθερισμός) με σημεία σύγκλισης και απόκλισης.⁸⁰

Ο νεοϊδεαλισμός βρίσκεται στον αντίποδα του θεσμικού νεοφιλελευθερισμού, υποστηρίζοντας την αύξηση του ουσιαστικού ρόλου των διεθνών θεσμών και τον εκδημοκρατισμό τους, καθώς και την ισχυροποίηση της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών, με φωνή αποτελεσματική και ανεξάρτητη από τα κράτη, και ειδικά από τα ισχυρά κράτη (Richard Falk, David Held, S.H. Mendlowitz). Τα κοινωνικά κινήματα και η κοινωνία πολιτών θα πρέπει να αντιληφθούν τις δυνατότητες που έχουν για να επηρεάσουν τα πράγματα σε καί-

ριους τομείς όπως το περιβάλλον, η διανεμητική δικαιοσύνη, η αντιμετώπιση του χάσματος Βορρά-Νότου, η πείνα, οι αδικίες που προκαλούν οι οικονομικές πτυχές της παγκοσμιοποίησης και του παγκόσμιου τραπεζικού συστήματος. Ως ιδεαλιστές προχωρούν και παραπέρα, προτείνοντας τη δημιουργία ενός κοσμοπολιτικού μοντέλου δημοκρατίας, περιφερειακών κοινοβουλίων και ενός διεθνούς δικαστηρίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁸¹

Richard Falk

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Richard_Falk.jpg

Όσον αφορά τον πλουραλισμό της παγκόσμιας κοινωνίας (John Burton, Edward Azar, Chris Mitchell, A.J.R. Groom, Michael Banks), βρίσκεται εγγύτερα στον νεοϊδεαλισμό, καθώς επίσης και στις διάφορες μεταθετικιστικές αναλύσεις που ήρθαν αργότερα, ειδικά με την κριτική θεωρία. Η κύρια προσφορά της, πέρα από τη συνολική κριτική στον ρεαλισμό (βλ. Κεφάλαιο 1) και την πειστική περιγραφή της νέας παγκόσμιας κοινωνίας, είναι η επεξεργασία της επίλυσης συγκρούσεων (βλ. Κεφάλαιο 5), η έννοια της νομιμοποίησης και η ιδέα περί απαράβατων ανθρωπίνων αναγκών (*human needs*), που πρέπει, με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, να ικανοποιηθούν για να αποφευχθούν ή επιλυθούν οι έντονες διεθνείς, εθνοτικές και άλλες πολύχρονες συγκρούσεις.

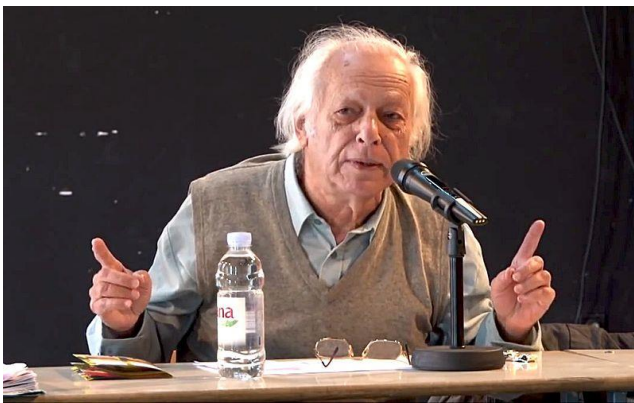
Στρουκτουραλισμός

Ο στρουκτουραλισμός (ή δομισμός), ή θεωρία «κέντρου-περιφέρειας», έχει τις ρίζες του στον μαρξισμό και κυρίως στις λενινιστικές θέσεις περί ιμπεριαλισμού και στα παράγωγά τους. Το άλλο σκαλοπάτι αυτής της τάσης, πάλι με μαρξιστικές αποχρώσεις, ήταν η θεωρία της εξάρτησης (*dependencia*). Στις Διεθνείς Σχέσεις άρχισε να κερδίζει έδαφος ως το τρίτο εναλλακτικό θεωρητικό παράδειγμα από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 έως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, με τα έργα των Immanuel Wallerstein, André Gunter Frank (1929-2005), Johan Galtung, Giovanni Arrighi (1937-2009), Samir Amin κ.ά.⁸² Αξίζει να σημειωθεί ότι η αρχική ιδέα γι' αυτή την τάση είχε έρθει από τον Έλληνα οικονομολόγο Αργύρη Εμμανουήλ (1911-2001), με το έργο του *Échange inégal* (Ανιση ανταλλαγή) του 1962.

Immanuel Wallerstein

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Profesor_Immanuel_Wallerstein_dialoga_con_prensa_%28599944088%29.jpg

Samir Amin

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Samir_Amin.jpg

Οι κύριες θέσεις του στρουκτουραλισμού στις Διεθνείς Σχέσεις είναι ότι στη διεθνή πολιτική σκηνή καθοριστικό ρόλο παίζουν οι οικονομικές σχέσεις εξάρτησης μεταξύ του ισχυρού κέντρου (του «Βορρά») και της ανίσχυρης και εξαρτημένης περιφέρειας (του «Νότου»). Πρόκειται για μια παγκόσμια δομή, ένα παγκόσμιο σύστημα αυξανόμενης εκμετάλλευσης, αντίστοιχο με την εσωτερική εκμετάλλευση του προλεταριάτου από την αστική τάξη. Το παγκόσμιο αυτό σύστημα είναι ενιαίο, ένα παγκόσμιο σύστημα καπιταλιστικής παραγωγής και εκμετάλλευσης. Υπάρχει ιεράρχηση και διαστρωμάτωση, από το κέντρο στην περιφέρεια, με τις τοπικές ελίτ στην περιφέρεια να παίζουν τον ρόλο γεφυροποιού με το κέντρο προς όφελος, εννοείται, του δεύτερου.

Η παγκόσμια αυτή δομή έχει μια δική της ανεξάρτητη πορεία, μια λογική και δυναμική που είναι πολύ δύσκολο να αλλάξει. Δεν είναι θέμα προσωπικών ή κρατικών επιλογών και κινήτρων. Η βία και η εκμετάλλευση είναι ενσωματωμένες στην παγκόσμια δομή.

Η παραπάνω δομή εξακολουθεί να ισχύει και σήμερα, στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο. Μάλιστα, με την επικράτηση του καπιταλισμού στο κέντρο και την εξ αυτής ενδυνάμωσή του, η εξάρτηση και εκμετάλλευση έχουν αυξηθεί. Επιπλέον, σήμερα, η σχέση κέντρου-περιφέρειας έχει προσλάβει και μια αυξανόμενη πολιτισμική διάσταση, την αντιπαράθεση του δυτικού προτύπου με το ισλάμ, την πλέον πολιτικοποιημένη και ευρεία πολιτισμική ιδεολογία της περιφέρειας.

Μεταθετικισμός

Οι κύριες τάσεις και τα πεδία ενασχόλησης του μεταθετικισμού ή αναστοχασμού στις Διεθνείς Σχέσεις είναι τα ακόλουθα, κατά την ταξινόμηση που είχε προτείνει ο Steve Smith στις αρχές της νέας χιλιετίας:⁸³

(α) κριτική θεωρία, με τον μεταγενέστερο John Burton, και κυρίως με τους Robert Cox, Andrew Linklater, τον αρχικό Richard K. Ashley κ.ά.,

(β) μεταμοντερνισμός, με τους James Der Derrian, R.B.J. Walker, Michael Shapiro και τον μεταγενέστερο Ashley κ.ά.,

(γ) διεθνής κανονιστική θεώρηση ή διεθνής ηθική θεώρηση, με τους Michael Walzer, Charles Beitz κ.ά.,

(δ) ιστορική κοινωνιολογία, με τους Charles Tilly (1929-2008), Theda Scocpol, Michael Mann κ.ά., δηλαδή κατά βάση όχι διεθνολόγους,

(ε) φεμινιστική θεωρία, με τις Cynthia Enloe, Jean Bethke Elshtain, J. Ann Tickner, Spike Peterson κ.ά.

Στη δεύτερη δεκαετία της νέας χιλιετίας ο μεταμοντερνισμός είναι γνωστότερος ως μεταδομισμός (*post-structuralism*), και έχει προστεθεί και μία ακόμη θεώρηση στις μεταθετικιστικές θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, η γνωστή ως μετααποικιοκρατία (*post-colonialism*).⁸⁴

Οι τάσεις αυτές του μεταθετικισμού διαφωνούν μεταξύ τους σε πολλά σημεία, καμιά φορά και έντονα, οπότε ακριβέστερο είναι να μιλάει κανείς για μεταθετικιστικές θεωρίες και αντικείμενα έρευνας και όχι για μία ξεκάθαρη σχολή ή θεωρητικό παράδειγμα. Αυτό όμως στο οποίο είναι σύμφωνες όλες οι τάσεις και τα πεδία έρευνας είναι η απόρριψη των βασικών θετικιστικών επιστημολογικών προτάσεων των άλλων σχολών, και ειδικότερα η απόρριψη των θέσεων του ρεαλισμού. Κατακρίνονται επίσης έντονα εκείνες οι μορφές του φιλελευθερισμού (ειδικά ο αμερικανικός θεσμικός νεοφιλελευθερισμός) που, αντί να ασκούν κριτική στον ρεαλισμό, τείνουν αντίθετα να τον πλησιάζουν και σχεδόν να τον εναγκαλίζονται, με προφανές αποτέλεσμα ο φιλελευθερισμός να αποδυναμώνεται και να φτωχαίνει θεωρητικά.

Οι μεταθετικιστικές προσεγγίσεις συγκλίνουν λίγο πολύ σε τέσσερα βασικά σημεία:⁸⁵

(α) στην πλήρη επίγνωση των αξιών και άλλων υποκειμενικών στοιχείων που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της επιστημονικής έρευνας, δηλαδή ότι τα στοιχεία και τα γεγονότα δεν μιλούν από μόνα τους·

(β) στην αναγνώριση της πολιτικής και κανονιστικής διάστασης, την οποία στην ουσία διαθέτουν όλα τα θεωρητικά παραδείγματα στις Διεθνείς Σχέσεις (είτε το αντιλαμβάνονται είτε όχι)·

(γ) ότι, παρά τα δύο προηγούμενα σημεία, οι περισσότερες τάσεις στον αναστοχασμό (πλην του μεταμοντερνισμού) δεν αποκλείουν τη δυνατότητα αξιολόγησης των υπέρ και των κατά κάθε θεώρησης, και ως είναι μεταξύ τους τυπικά μη συγκρίσιμες.

(δ) στον προβληματισμό, στον αναστοχασμό και στην αποδόμηση της διαδικασίας δημιουργίας των διαφόρων θεωριών και της θεωρητικής γνώσης γενικότερα.

Η συμβολή των σχολών που εμπίπτουν στον χώρο του μεταθετικισμού θα μας απασχολήσει σε διάφορα κεφάλαια του βιβλίου αυτού, κυρίως η κριτική που ασκούν σε ορισμένα θέσφατα του ρεαλισμού (π.χ. εξωτερική πολιτική, ισορροπία ισχύος, στρατηγική, γεωπολιτική, βλ. Κεφάλαια 3, 4 και 9). Εδώ θα παρουσιάσουμε πολύ συνοπτικά την κανονιστική θεώρηση (που ιστορικά ήταν και η πρώτη σε αυτόν τον χώρο), την κριτική θεωρία και τον μεταμοντερνισμό ή μεταδομισμό.

Η διεθνής κανονιστική θεώρηση απευθύνεται στην ηθική διάσταση των διεθνών σχέσεων. Οι θεωρητικοί αυτοί βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ Διεθνών Σχέσεων, πολιτικής φιλοσοφίας και διεθνούς δικαίου, και διακρίνονται σε δύο σχολές: στους οπαδούς του κοσμοπολιτισμού, όπως ο πολιτικός φιλόσοφος John Rawls (1921-2002), και οι διεθνολόγοι Charles Beitz, John Vincent κ.ά., καθώς και στους οπαδούς του κοινοτισμού, όπως οι διεθνολόγοι Michael Walzer, Jack Donnelly, Terry Nardin, Melvyn Frost, κ.ά. Οι πρώτοι έ-

χουν ως σημείο αναφοράς τον Kant (και δευτερευόντως τον Bentham) και οι δεύτεροι τον Georg Hegel (1870-1831) και τον John Stuart Mill (1806-1873).

Ο κοσμοπολιτισμός στις κανονιστικές Διεθνείς Σχέσεις έχει ως βάση τον ορθολογισμό του ανθρώπου ως αυτόνομου ηθικού δρώντος. Θεωρεί ότι υπάρχουν παγκόσμιες αξίες και αλήθειες οι οποίες, όταν εκπληρώνονται, συμβάλλουν στην καλύτερευση της διεθνούς κοινωνίας και στην ειρήνη. Η πηγή των ηθικών αξιών είναι το άτομο ως ο βασικός πυρήνας της ανθρωπότητας, και τα σημεία αναφοράς είναι το άτομο και η ανθρωπότητα, όχι το κράτος, το έθνος ή η κοινότητα. Αντίθετα, στον κοινοτισμό η βάση των ηθικών αρχών και σχέσεων είναι η κοινότητα, το έθνος και το κράτος, και μόνο μέσα από τη συμμετοχή σε μια πολιτική κοινότητα μπορεί το άτομο να βρει την ηθική, τα δικαιώματα, τη δικαιοσύνη.⁸⁶

Ακολουθώντας τη διάκριση των Διεθνών Σχέσεων σε τρεις παραδόσεις (τις παραδόσεις του Machiavelli, του Kant και του Grotius) όπως είχε προτείνει ο Martin Wight,⁸⁷ θα προσθέταμε μια τρίτη σχολή στις διεθνείς κανονιστικές σχέσεις, τον διεθνισμό,⁸⁸ την παράδοση του Grotius, δηλαδή το θεωρητικό παράδειγμα του διεθνούς δικαίου που κατεξοχήν ασχολείται με κανονιστικές αρχές και ηθικές αξίες.

Η κανονιστική θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων, γνωστή και ως διεθνής ηθική (*international ethics*), καλύπτει τόσο παραδοσιακά θέματα, όπως η βία, ο πόλεμος (π.χ. «ο δίκαιος» και ο «άδικος» πόλεμος) και η ειρήνη, όσο και άλλα σημαντικά ζητήματα που θέτουν δύσκολα διεθνή ηθικά διλήμματα, όπως η διανεμητική δικαιοσύνη, η ανθρωπιστική επέμβαση, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η αυτοδιάθεση των λαών και ο ρόλος των μειονοτήτων, η αυτονομία των κρατών κ.ά.

Όσον αφορά την κριτική θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, οι κύριες ρίζες της βρίσκονται στη νεομαρξιστικής προέλευσης κριτική σχολή της Φρανκφούρτης (Theodor Adorno, Walter Benjamin, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas κ.ά.).⁸⁹ Ο προάγγελος της κριτικής θεωρίας στις Διεθνείς Σχέσεις μπορεί να θεωρηθεί ο John Burton, αν και ο ίδιος είχε κινηθεί αυτόνομα, χωρίς να έχει επηρεαστεί από τη σχολή της Φρανκφούρτης.⁹⁰

Θα σταθούμε στις θέσεις του Robert Cox, ο οποίος έχει επηρεαστεί και από τον Antonio Gramsci (1891-1937). Ο Cox ξεκινάει με τη θέση ότι δεν υπάρχει θεωρία που να μην είναι για κάποιον και για κάτι. Πάντοτε έχει κάποιο σκοπό και δεν δημιουργείται στο κενό. Θα πρέπει να μην περιορίζεται στη θεώρηση μέσα από το αποκλειστικό πρίσμα μίας θεωρίας αλλά να μελετά σε βάθος την ίδια τη διαδικασία της θεωρητικοποίησης. Έτσι δίνεται η δυνατότητα να επιλέξει κανείς από διαφορετικές οπτικές, με στόχο την ανεύρεση μιας εναλλακτικής διεθνούς τάξης.⁹¹

Μία κριτική θεωρία των Διεθνών Σχέσεων συμπεριλαμβάνει, κατά τον Cox, τα ακόλουθα σημεία:⁹²

1. Στέκεται κριτικά μπροστά στην κυρίαρχη διεθνή κοινωνία και αναρωτιέται πώς προέκυψε.
2. Μελετά το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο (διεθνές και εσωτερικό) συνολικά και προσπαθεί να κατανοήσει τη διαδικασία της αλλαγής τόσο στο σύνολό της όσο και στα διάφορα επιμέρους μέρη.
3. Δεν δέχεται ότι υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής κοινωνίας, κράτους και κοινωνίας πολιτών, με την εξωτερική πολιτική να είναι ο εκφραστής των «γνήσιων κρατικών συμφερόντων». Αντιθέτως θεωρεί ότι υπάρχει έντονη διάδραση και αλληλουχία μεταξύ των δύο σε σημείο, ώστε να είναι σχεδόν αδύνατο να υπάρξει διάκριση μεταξύ τους.
4. Προϋποθέτει μια θεωρία της ιστορίας, και αντιλαμβάνεται την ιστορία ως μια διαδικασία συνεχούς αλλαγής και μετατροπής.
5. Αμφισβητεί τις καταβολές και τη νομιμοποίηση των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών (εσωτερικών και διεθνών), και στοχεύει στο να καθορίσει ποια στοιχεία είναι παγκόσμια στη διεθνή τάξη και ποια ιστορικά προσδιορισμένα.
6. Υποστηρίζει ότι η θεωρία των Διεθνών Σχέσεων θα πρέπει να αποτελεί βασικό οδηγό για τη δημιουργία μιας εναλλακτικής διεθνούς κοινωνίας.

Η μεταμοντέρνα ή μεταδομική προσέγγιση εμπνέεται από τα έργα κλασικών μεταμοντέρνων στοχαστών, όπως ο Michel Foucault (1926-1984), ο Jacques Derrida (1930-2004) και ο Jean-François Lyotard (1924-1998). Οι μεταμοντέρνοι συγγραφείς των Διεθνών Σχέσεων έχουν μεταξύ τους αρκετές διαφορές, αλλά συμφωνούν με τη γνωστή διατύπωση του Lyotard ότι ο μεταμοντερνισμός είναι η σχολή σκέψης που απορρί-

ππει κάθε είδους «μετα-αφήγησης». Δηλαδή απορρίπτονται οι θεωρίες που υποστηρίζουν ότι διαθέτουν τα θεμέλια της γνώσης, ότι έχουν ανακαλύψει τις μεγάλες αλήθειες για τον κόσμο, όπως π.χ. ο μαρξισμός, η φροϊδική ψυχανάλυση κ.λπ. Οι μεταμοντέρνοι υποπτεύονται ότι η κριτική θεωρία είναι και εκείνη εντέλει μία μετα-αφήγηση. Κατά τον Foucault, η ισχύς παράγει γνώση και τανάπαλιν, και προτείνεται μία γενεαλογική προσέγγιση της ιστορίας, για να αποκαλυφθεί πώς ορισμένα «καθεστώτα αλήθειας», ορισμένοι λόγοι (*discourses*) κυριάρχησαν επί των άλλων. Κατά τον Derrida, ο κόσμος είναι κατασκευασμένος σαν ένα κείμενο (άλλωστε, όλες οι θεωρίες εκφράζονται σε κείμενα), υπό την έννοια ότι η ερμηνεία του κόσμου ανταποκρίνεται στις έννοιες και στις δομές της γλώσσας. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να συλλάβει κανείς τον κόσμο με την παραδοσιακή επιστημονική έρευνα, αλλά μόνο να τον ερμηνεύσει. Ο Derrida αναλύει λοιπόν το πώς είναι κατασκευασμένα τα κείμενα, προτείνοντας ως στρατηγικές την αποδόμηση και τη «διπλή ανάγνωση». Η αποδόμηση βασίζεται στην άποψη ότι τα δήθεν σταθερά νοήματα και οι σχέσεις εντός της γλώσσας είναι στην ουσία κατασκευές, συχνά τοποθετημένες σε ιεραρχικά δίπολα (όπου το ένα είναι εξ ορισμού ανώτερο/καλύτερο από το άλλο, π.χ. καλό-κακό, άσπρο-μαύρο, πλούσιο-φτωχό, δίκαιο-άδικο κ.λπ.). Διά της αποδόμησης η κατασκευή αυτή θα έρθει στο φως και θα φανεί πως είναι κάθε άλλο παρά κάτι το φυσικό, δεδομένο ή αντικειμενικό.⁹³

Με βάση τα παραπάνω, μεταμοντέρνοι θεωρητικοί των Διεθνών Σχέσεων, όπως ο Der Derrian, ο Walker, ο Campbell, ο Ashley, ο Shapiro κ.ά., αποδομούν, προβαίνουν σε διπλή ανάγνωση και παρουσιάζουν τον λόγο της ισχύος-γνώσης σε διάφορες θεματικές, όπως η διεθνής αναρχία, η ένοπλη βία, τα σύνορα και η συμβολική σημασία τους, η κυριαρχία, η ατομική και συλλογική ταυτότητα, η ασφάλεια, η διπλωματία, η γεωπολιτική κ.ά., και στοιχειοθετείται το συμπέρασμα ότι συνιστούν κοινωνικές κατασκευές-αφηγήσεις.

Οι διάφορες μεταθετικιστικές θεωρίες φιλοδοξούν να αντικαταστήσουν τις θετικιστικές προσεγγίσεις. Παρά τη σημαντική συμβολή τους κατά τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια (που θα τη διαπιστώσουμε και στα επόμενα κεφάλαια), η επικράτησή τους στο σύνολο των Διεθνών Σχέσεων δεν επιτεύχθηκε. Ένα βασικό μειονέκτημά τους είναι ότι είναι η πληθώρα θεωρήσεων και οι διαφωνίες μεταξύ τους. Επίσης, ειδικά ο μεταμοντερνισμός ή μεταδομισμός παρουσιάζει έλλειμμα ως προς την πρακτική πλευρά, δηλαδή στο «διά ταύτα», στην ενάσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Έχει κατηγορηθεί επίσης ότι είναι τόσο θεωρητικός, ώστε δεν ανταποκρίνεται στον πραγματικό κόσμο, στον οποίο βέβαια η αναμενόμενη μεταμοντέρνα απάντηση είναι ότι τέτοιος κόσμος, πραγματικός, δεν υφίσταται έξω από τις ερμηνείες μας γι' αυτόν (βλ. και τέλος Κεφαλαίου 1).

Κονστρουκτιβισμός

Οι κύριοι εκπρόσωποι του κονστρουκτιβισμού (ή κοινωνικού κονστρουκτιβισμού) στις Διεθνείς Σχέσεις είναι ο Alexander Wendt, ο Nicholas Onuf και ο Friedrich Kratochwil.⁹⁴

Κατά τον κονστρουκτιβισμό, δεν υπάρχει μία εξωτερική αντικειμενική πραγματικότητα, δεν υπάρχει ένας κόσμος εκτός της ανθρώπινης συνείδησης και επίγνωσης των πραγμάτων. Το διεθνές σύστημα δεν υπάρχει από μόνο του ως διεθνής δομή (όπως υποστηρίζουν κυρίως οι ρεαλιστές). Αποτελεί ανθρώπινο δημιουργήμα πνευματικής φύσης και όχι υλικό δημιουργήμα, ένα πλέγμα από ιδέες, αρχές και νοήματα που έχουν κατασκευάσει συγκεκριμένοι άνθρωποι υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Αν η νοηματοδότηση αυτή αλλάξει, τότε θα αλλάξει και το διεθνές σύστημα. Υπ' αυτήν την έννοια το περίφημο θέμα της διεθνούς αναρχίας που είχε απασχολήσει τη διάνοηση από τον Hobbes μέχρι σήμερα είναι κοινωνική κατασκευή. Όπως τονίζει ο Wendt σε ένα σημαντικό άρθρο του, «η αναρχία προσλαμβάνει το νόημα που του αποδίδουν τα κράτη». Ο κύριος χαρακτήρας των διεθνών σχέσεων είναι διυποκειμενικός (*intersubjective*), εδράζεται σε μία διυποκειμενική αντίληψη-επίγνωση την οποία αποδέχονται οι άνθρωποι ως αληθινή σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον και εκφράζει τα διακριτά τους συμφέροντα και τη συλλογική τους ταυτότητα ως έθνος, εθνοτική ομάδα ή κράτος, με τις εκάστοτε πολιτισμικές τους ιδιαιτερότητες.⁹⁵

Ωστόσο, οι κονστρουκτιβιστές διεθνολόγοι θεωρούν το κράτος κεντρικό πρωταγωνιστή και το διεθνές σύστημα κρατοκεντρικό (όπως ο ρεαλισμός), αλλά δεν θεωρούν τα εθνικά συμφέροντα των κρατών ως δεδομένα όπως οι ρεαλιστές.⁹⁶ Κατά τον Wendt, ο κονστρουκτιβισμός (α) δέχεται τα κράτη ως τις κύριες μονάδες ανάλυσης των Διεθνών Σχέσεων, (β) οι βασικές δομές του συστήματος των κρατών είναι διυποκειμενικές και όχι υλικές και (γ) οι ταυτότητες των κρατών και τα συμφέροντά τους κατασκευάζονται και δεν αποτελούν προϊόν του συστήματος, της φύσης του ανθρώπου ή της εσωτερικής πολιτικής.⁹⁷

Μία από τις επιδιώξεις του κονστρουκτιβισμού ήταν να οδηγήσει σε ένα νέο κυρίαρχο θεωρητικό παράδειγμα το οποίο θα συνδύαζε τις δύο παραδοσιακές θετικιστικές θεωρήσεις (ρεαλισμό και φιλελευθερι-

σμό) με τις μεταθετικιστικές θεωρήσεις. Όμως αυτό δεν το έχει επιτύχει μέχρι σήμερα, ούτε έχει επιτύχει το έλασσον, να καταστήσει τις μεταθετικιστικές θεωρήσεις πιο κατανοητές και αποδεκτές από τις πιο παραδοσιακές Διεθνείς Σχέσεις. Έτσι η κατάληξη είναι να υπάρχει, από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μέχρι σήμερα, μία ακόμη ανταγωνιστική σχολή (θεωρητικό παράδειγμα) στον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων που θεωρητικά και επιστημολογικά βρίσκεται μεταξύ θετικισμού και μεταθετικισμού, χωρίς ωστόσο να κερδίσει την αποδοχή ούτε των διαφόρων μεταθετικιστικών τάσεων αλλά ούτε του φιλελευθερισμού και σίγουρα όχι του ρεαλισμού.⁹⁸

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Ashley, R.K., 'The Poverty of Neorealism', R.O. Keohane (Ed.), *Neorealism and its Critics* (New York: Columbia University Press, 1986).
- Baldwin, D.A. (Ed.), *Neorealism and Neoliberalism: the Contemporary Debate* (New York: Columbia University Press, 1993).
- Baylis, J. & S. Smith (Ed.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2^η έκδοση, 2001).
- Baylis, J., S. Smith & P. Owens (Ed.), *Παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013) [από 5^η έκδοση, *The Globalization of World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2011)].
- Brown, C., *International Relations Theory: New Normative Approaches* (New York: Harvester Wheatsheaf, 1992).
- Brown, M.E. κ.ά. (Ed.), *Debating the Democratic Peace* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1996).
- Bull, H., *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977).
- Burchill, S. & A. Linklater (Ed.), *Theories of International Relations* (Basingstoke: Macmillan, 1995).
- Campbell, D.T., *Writing Security: Unites States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992).
- Cox, R.W., 'Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory', R.O. Keohane (Ed.), *Neorealism and its Critics* (New York: Columbia University Press, 1986).
- Der Derrian, J. & M.J. Shapiro (Ed.), *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics* (New York: Lexington Book, 1989).
- Donnelly, J., *Realism and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).
- Doyle, M.W., 'Liberalism and World Politics', *American Political Science Review*, 80, 4 (1986).
- Dunn, T., M. Kurki & S. Smith (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (Oxford: Oxford University Press, 3^η έκδοση, 2013).
- Galtung, J., *The True Worlds: A Transnational Perspective* (New York: The Free Press, 1980).
- Gilpin, R., *War and Change in World Politics* (New York: Cambridge University Press, 1981).
- Hoffmann, M., 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', *Millennium: Journal of International Studies*, 16, 2 (1987).
- Keohane, R.O. & J.S. Nye (Ed.), *Transnational Relations and World Politics* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971).
- Keohane, R.O. & J.S. Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little, Brown & Co, 1977).
- Keohane, R.O. (Ed.), *Neorealism and its Critics* (New York: Columbia University Press, 1986).
- Mearsheimer, J., 'Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War', S. Lynn-Jones (Ed.), *The Cold War and after: Prospects for Peace* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1993).
- Russett, B., *Grasping the Democratic Peace* (Princeton: Princeton University Press, 1993).
- Smith, S., 'Positivism and Beyond', S. Smith, K. Booth & M. Zalewski (Ed.), *International Theory: Positivism and Beyond* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
- Walker, R.B.J., *Inside/Outside: International Relations as Political Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Wallerstein, I., *The Modern World System* (San Diego: Academic Press, 1974).

Waltz, K.N., *Theory of International Politics* (New York: McGraw-Hill, 1979).

Wendt, A., 'Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, 46, 2 (1992).

Κεφάλαιο 3

Εξωτερική πολιτική και διπλωματία

Σύνοψη

Στο πρώτο μέρος του κεφαλαίου αυτού εξετάζεται η εξωτερική πολιτική. Αρχικά παρουσιάζονται οι κύριες συνεισφορές της μελέτης της εξωτερικής πολιτικής, γνωστής ως ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής κατά την κλασική της περίοδο, από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η κύρια σημερινή πτυχή της μελέτης της εξωτερικής πολιτικής που άπτεται της ανάλυσης των συγκρούσεων και αφορά κυρίως την εθνική ή άλλη συλλογική ταυτότητα σε σχέση με την ετερότητα, οπτική που δεν ξεκινάει το 1990, όπως πολλοί πιστεύουν (δηλαδή με τις μεταθετικιστικές αναλύσεις και τον κονστρουκτιβισμό), αλλά πολύ πριν, με την έμφαση που είχε δοθεί στις εθνικές εικόνες-στερεότυπα που, μετά το 1990, έγιναν γνωστές ως εθνικές αφηγήσεις και κοινωνικές κατασκευές.

Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται η διπλωματία, ξεκινώντας από τον ορισμό και την ιστορική της πορεία. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι κύριες λειτουργίες της διπλωματίας, δηλαδή η εκπροσώπηση, η επικοινωνία, η διμερής και πολυμερής διαπραγμάτευση και η συλλογή έγκυρων πληροφοριών. Καταλήγουμε με την αμφισβήτηση της διπλωματίας ως μυστικής, οπισθοδρομικής, οργάνου των ισχυρών κρατών, και ως δυσλειτουργικής για την επίλυση συγκρούσεων, και βλέπουμε πώς η αμφισβήτησή της τελικά ξεπεράστηκε, με τη διπλωματία να συνεχίζει να είναι απαραίτητη για την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής των κρατών.

3.A. Εξωτερική πολιτική

Η εξωτερική πολιτική είναι η επίσημη διεθνής συμπεριφορά των κρατών, η πολιτική τους στη διεθνή σκηνή, οι πράξεις, οι αντιδράσεις, η στάση και οι στόχοι ενός κράτους σε σχέση με άλλα κράτη και διεθνή ζητήματα. Είναι «η προσπάθεια των κυβερνήσεων να επηρεάσουν ή να διαχειριστούν γεγονότα και εξελίξεις που διαδραματίζονται εκτός συνόρων, συνήθως αλλά όχι αποκλειστικά, μέσα από τις σχέσεις που αναπτύσσουν με κυβερνήσεις άλλων κρατών».⁹⁹

Ο τελικός στόχος της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους είναι, όπως είχε υποστηρίξει ο Morgenthau (βλ. Κεφάλαιο 1), η προαγωγή του εθνικού συμφέροντος μίας χώρας (κατ' αυτόν με όρους ισχύος),¹⁰⁰ όπως αυτό ορίζεται από την κυβέρνησή της σε μία δεδομένη ιστορική στιγμή, με στόχο τη μεγιστοποίηση των κερδών και την ελαχιστοποίηση των ζημιών.¹⁰¹

Το εθνικό συμφέρον είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τους κύριους στόχους, τις επιδιώξεις και τις προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Αφορά κατά πρώτο λόγο τα ζωτικής σημασίας θέματα σε σχέση με άλλα κράτη, και τα διεθνή ή παγκόσμια ζητήματα, που συνδέονται με την επιβίωση της χώρας, την άμυνά της, την ασφάλεια και την εδαφική της ακεραιότητα. Ο όρος *εθνικό συμφέρον* αντικατέστησε τον παλαιότερο όρο που χρησιμοποιούνταν στη διπλωματία που ήταν το *raison d'état*, κάτι που συνέβη σταδιακά κατά τον 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με την ανάπτυξη της έννοιας του έθνους-κράτους και με τη διάδοση του εθνικισμού. Τα ζητήματα που άπτονται των ζωτικών εθνικών συμφερόντων και κατά πρώτο λόγο η εξωτερική κυριαρχία (ανεξαρτησία), η επιβίωση και η ασφάλεια μιας χώρας εμπίπτουν σε αυτό που λέγεται «υψηλή πολιτική» (*high politics*), σε αντίθεση τη «χαμηλή πολιτική» (*low politics*), που αφορά οικονομικά και άλλα ζητήματα μικρότερης σημασίας μεταξύ των κρατών, τα οποία είναι πιο εύκολα στον χειρισμό τους και οδηγούν ευκολότερα σε αμοιβαία συμφέρουσες λύσης «θετικού αθροίσματος» από ό,τι τα ζητήματα υψηλής πολιτικής. Σήμερα, με την αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση και τη μεγάλη σημασία των οικονομικών παραμέτρων στη διεθνή –αλλά και εσωτερική ζωή των κρατών– η διάκριση υψηλής-χαμηλής πολιτικής είναι πιο δυσδιάκριτη, καθώς επίσης και η κλασική διάκριση του ρεαλισμού μεταξύ εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής.¹⁰²

Η λήψη αποφάσεων «είναι κεντρικής σημασίας στην πολιτική διαδικασία»,¹⁰³ εννοείται τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική πολιτική. Ο επιστημονικός χώρος της Ανάλυσης Εξωτερικής Πολιτικής (FPA: *foreign policy analysis*) είναι η μελέτη της εξωτερικής πολιτικής των κρατών, δηλαδή του πώς λαμβάνονται και γιατί οι συγκεκριμένες αποφάσεις και πρωτοβουλίες στη διεθνή ζωή από τα κράτη γενικά ή από συγκεκριμένα κράτη σε συγκεκριμένες καταστάσεις που αναφέρονται. Το κύριο μέσο και όργανο της εξωτερικής πολιτικής είναι η διπλωματία (βλ. Κεφάλαιο 3.B.).

Η ανάλυση εξωτερικής πολιτικής: Η κλασική περίοδος (1958-1978)

Η χρυσή εποχή για την ανάλυση εξωτερικής πολιτικής ήταν από το τέλος της δεκαετίας του 1950 μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970,¹⁰⁴ ξεκινώντας από τα έργα του ζεύγους Sprout, του Glenn Snyder (1924-2013) και των συνεργατών τους και το συλλογικό έργο υπό την επιμέλεια του Herbert Kelman¹⁰⁵ και καταλήγοντας με τα έργα του James Rosenau (1924-2011), του Graham Allison και του Robert Jervis στη δεκαετία του 1970.¹⁰⁶ Από τότε λίγα έχουν προστεθεί στη γνώση μας σχετικά με την εξωτερική πολιτική και το πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις στα διεθνή ζητήματα,¹⁰⁷ με κύρια εξαίρεση καίριες συμβολές που έχουν έρθει από την ανάλυση συγκρούσεων και πιο τις τελευταίες δεκαετίες από τον μεταθετικισμό και τον κονστρουκτιβισμό.

Η αρχική θεώρηση της ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής συμβάδιζε με τη σχολή του ρεαλισμού στην παραδοσιακή του εκδοχή, όπως εμφανίζεται από τον Morgenthau και τους οπαδούς του, με την έμφαση στο μοντέλο του ορθολογικού δράντος (*rational actor model*),¹⁰⁸ όπως το αποκάλεσε ο Allison, που έχει ως γνώμονα το εθνικό συμφέρον (βλ. Κεφάλαιο 2). Κατά βάση πρόκειται για ένα μοντέλο λήψης αποφάσεων που συνάδει με τον «οικονομικό άνθρωπο» (*homo economicus*) που κινείται στο φάσμα κόστους-οφέλους. Στη βάση αυτή εντοπίζεται η φύση του προβλήματος, τίθεται ένας εφικτός αντικειμενικός στόχος με βάση την ιεράρχηση των προτιμήσεων, αξιολογείται η αποτελεσματικότητα, η αξιοπιστία, το κόστος, τα διαθέσιμα μέσα, και λαμβάνονται οι αποφάσεις που είναι πιθανότερο να έχουν επιτυχή έκβαση.¹⁰⁹

Πρόκειται για μια θεώρηση που μοιάζει με την οπτική της πιχεβιοριστικής ψυχολογίας (B.F. Skinner κ.ά.) που ασχολείται αποκλειστικά με το ερέθισμα (*stimulus*) και την αντίδραση (*response*) σε αυτό, και πώς, μέσω του κατάλληλου ερεθίσματος, θα επιτευχθεί το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα (αντίδραση), με το άτομο (τον δράντα οργανισμό) να τίθεται σε ένα «μαύρο κουτί», εν προκειμένω το κράτος που λαμβάνει αποφάσεις στην εξωτερική πολιτική. Κατά το μοντέλο του ορθολογικού δράντος, οι κυβερνητικές αποφάσεις, πρωτοβουλίες και στάσεις στην εξωτερική πολιτική συνιστούν προσεκτικές και συνετές στρατηγικές αυτών που λαμβάνουν αποφάσεις. Προέρχονται από μια συνεκτική μονάδα (μια ενωμένη ομάδα) η οποία στοχεύει στην αύξηση της ισχύος, των κερδών και της εθνικής ασφάλειας και που έχει πλήρη επίγνωση των μέσων και μοχλών πίεσης που διαθέτει, και των εξωτερικών πολιτικών και τάσεων στα άλλα κράτη. Αυτό το υπόδειγμα λήψης αποφάσεων δεν αφήνει περιθώρια για να εντοπίσει ο μελετητής στρεβλές αντιλήψεις ή ανταγωνιστικές εσωτερικές πιέσεις ή διαφορετικές εκτιμήσεις.¹¹⁰

Η πιο γνωστή εκδοχή του υποδείγματος αυτού για την ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής είναι του George Modelski (1926-2014), με την εξωτερική πολιτική να αποτελείται από εισροές ισχύος (επιδράσεις του διεθνούς συστήματος και των εσωτερικών παραγόντων ισχύος των κρατών) και εκροές ισχύος (τις αποφάσεις που αποσκοπούν στη μεγιστοποίηση της ισχύος), με την πραγματική διαδικασία λήψης αποφάσεων να μην εξετάζεται και να μην ενδιαφέρει την έρευνα.¹¹¹ Όμως το υπόδειγμα αυτό δεν μας λέει γιατί και πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις αλλά πώς αυτές ιδανικά θα έπρεπε να ληφθούν για τη μεγιστοποίηση του εθνικού συμφέροντος.

Επίσης στον κλασικό ρεαλισμό και ακόμη περισσότερο στον νεορεαλισμό (δομικό ρεαλισμό) η εξωτερική πολιτική καθορίζεται από τη δομή του διεθνούς συστήματος (βλ. Κεφάλαιο 2). Αν το διεθνές σύστημα είναι διπολικό, τριπολικό ή ισορροπίας ισχύος με πέντε ή έξι κράτη, αντίστοιχη θα είναι και η εξωτερική πολιτική των μεγάλων, μεσαίων ή μικρών κρατών. Η εξωτερική πολιτική σε αυτή τη λογική, όπως υποστηρίζει ο Kenneth Waltz και οι νεορεαλιστές οπαδοί του (βλ. Κεφάλαιο 2), είναι μηχανιστική, σχεδόν κενή περιεχομένου με πολύ περιορισμένα περιθώρια δράσης για τους υπουργούς εξωτερικών και ανώτατους διπλωμάτες που λαμβάνουν αποφάσεις.¹¹² Η λήψη της απόφασης είναι εν πολλοίς εκτός ερμηνείας, με τα κράτη να εκλαμβάνονται ως ενιαίες μονάδες, με το διεθνές σύστημα και την ισορροπία ισχύος που ισχύει να καθορίζουν τη συμπεριφορά τους σαν σε αυτόματο πιλότο.¹¹³

Όμως, όταν οι διεθνολόγοι είχαν να κάνουν με συγκεκριμένες αποφάσεις και αντιδράσεις των κρατών στην εξωτερική τους πολιτική, γρήγορα διαπίστωσαν ότι το υπόδειγμα αυτό του ρεαλισμού δεν τους βοηθούσε στο να αντιληφθούν, εξηγήσουν ή προβλέψουν την πραγματική εξωτερική πολιτική των κρατών. Διάφορες αποφάσεις και αντιδράσεις στην εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων φαινόταν κάθε άλλο παρά ορθολογικές. Μία ερμηνεία γι' αυτό ήταν η διαπίστωση ότι η έλλειψη ορθολογισμού οφείλεται στο γεγονός ότι εξ ορισμού η πληροφόρηση που έχουν αυτοί που λαμβάνουν αποφάσεις στον χώρο της εξωτερικής πολιτικής είναι αναγκαστικά ελλιπής, ανεπαρκής και ενίοτε και ανακριβής. Έγινε λόγος συνεπώς για «περιορισμένο ορθολογισμό» (Herbert Simon), κατά τον οποίο η λήψη αποφάσεων αποτελεί «μία συμβιβαστική πράξη ανάμεσα σε αποτελέσματα που φέρουν διαφορετική αξία και δεν μπορούν να υπολογιστούν με ακρίβεια, καθώς δεν είναι δυνατό να αναλυθούν και να επιλεγούν όλα τα σενάρια».¹¹⁴

Το κλειδί όμως στον γρίφο βρισκόταν αλλού, όπως και με τα αεροπορικά δυστυχήματα, στο άνοιγμα του μαύρου κουτιού. Με το άνοιγμα του μαύρου κουτιού, δηλαδή με το πώς και γιατί λήφθηκε η συγκεκριμένη απόφαση στην εξωτερική πολιτική, διαπιστώθηκε ότι πολλοί άλλοι παράγοντες υπεισέρχονται και, αν δεν τους εντοπίσουμε και κατανοήσουμε κατά περίπτωση, τότε η λήψη αποφάσεων στην εξωτερική πολιτική συχνά φαίνεται ακατανόητη, προδήλως εσφαλμένη, παράλογη, ακόμη και αυτοκαταστροφική. Ας δούμε λοιπόν εν συντομία και χρονολογικά τα κύρια ψηφία του οικοδομήματος της ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής από τη χρυσή της εποχή το 1960-1978, η οποία εμπλούτισε τις γνώσεις μας και βοήθησε στην πληρέστερη περιγραφή, ερμηνεία και εξήγηση των αποφάσεων της εξωτερικής πολιτικής των κυβερνήσεων. Σημειωτέον ότι πολλές από τις τάσεις και ερμηνείες της συμβαδίζουν με την αντίστοιχη έρευνα που έχει γίνει πάνω στη λήψη αποφάσεων σε άλλες κοινωνικές επιστήμες και κυρίως στην κοινωνική ψυχολογία, στην πολιτική επιστήμη και στη διοίκηση επιχειρήσεων.

Στην ανάλυση εξωτερικής πολιτικής η πρώτη συμβολή ήρθε με τη διάκριση μεταξύ του «επιχειρησιακού» (*operational*) και του «ψυχολογικού περιβάλλοντος» ή άλλως των εξωτερικών αντικειμενικών παραγόντων και των υποκειμενικών παραγόντων, με κύριους εισηγητές τον Harold και την Margaret Sprout.¹¹⁵ Την ίδια εποχή πιο διεισδυτική και πιο συνολική ήταν η συμβολή του Glen Snyder και των συνεργατών του (η οποία είχε ήδη ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1950) με την έμφαση που έδινε στη δράση στην εξωτερική πολιτική η οποία προέρχεται και βασίζεται κατά κύριο λόγο στις επικρατούσες αντιλήψεις, δηλαδή κατά κύριο λόγο στον ορισμό μίας κατάστασης. Οι βασικοί δομικοί παράγοντες στη λήψη αποφάσεων, με τις αντιλήψεις να τις διαπερνούν όλες, είναι κατά τον Snyder τέσσερις μέχρι τη λήψη της απόφασης: (1) το εσωτερικό πλαίσιο αυτών που λαμβάνονται αποφάσεις, (2) το εξωτερικό πλαίσιο γι' αυτούς που λαμβάνουν τις αποφάσεις, (3) η εν γένει κοινωνική δομή και συμπεριφορά του εν λόγω κράτους και (4) η διαδικασία λήψης αποφάσεων και πώς λαμβάνει χώρα κατά περίπτωση.¹¹⁶

Στη συνέχεια η έρευνα έδειξε ότι συχνά οι αποφάσεις δεν είναι τίποτε άλλο από μια μέση συμβιβαστική λύση που ικανοποιεί τους περισσότερους συντελεστές, προϊόν ακούσιο ή εκούσιο της διελκυστίνδας μεταξύ διαφόρων διαμορφωτών της εξωτερικής πολιτικής, δηλαδή ατόμων ή κρατικών υπηρεσιών με διαφορετικές απόψεις και διαφορετικά έννομα συμφέροντα (*vested interests*), όπως έχει δείξει ο Graham Allison με το μοντέλο «οργανωσιακής διαδικασίας» (*organizational process model*) λήψης απόφασης, όπως το είχε αποκαλέσει.¹¹⁷ Επίσης, ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής παίζει και η αντιπολίτευση, ειδικά αν είναι ισχυρή και κυρίως σε δικομματικά συστήματα, που μπορεί να περιορίζει τις εναλλακτικές, καθώς επίσης και σημαντικοί εξωκυβερνητικοί παράγοντες, όπως πανίσχυροι οικονομικοί δρώντες, ομάδες πίεσης αλλά και η κοινή γνώμη, που μπορεί σε μία συγκεκριμένη περίπτωση να πιέζει αφόρητα τους διαμορφωτές της εξωτερικής πολιτικής. Ένα άλλο στοιχείο είναι και ρόλος που μπορεί να παίζει ο μεγάλος φόβος του πολιτικού κόστους για τις κυβερνήσεις.

Η εξωτερική πολιτική σε ένα συγκεκριμένο θέμα εξαρτάται από τη θεματική του (*issue area*, όπως επισήμανε ο Rosenau)¹¹⁸ και μπορεί σε μία συγκεκριμένη στιγμή να είναι κατά βάση απλώς προσθετική, συσσωρευτική (*incremental*), δηλαδή να προχωράει με ασύνδετα ή αποσπασματικά βήματα σχεδόν κατά λάθος, όπως έχει δείξει ο David Braybrooke και ο Charles Lindblom,¹¹⁹ γνωστό και ως *muddling through* (κουτσοκαταφέρνω, τα καταφέρνω τσαλαβουτώντας), με οριακή επίτευξη των στόχων που έχουν τεθεί.¹²⁰ Συναφής είναι και ο γνωστός ως «γραφειοκρατικός παράγοντας» (οι αποφάσεις με βάση τυποποιημένες διαδικασίες), όπως τον παρουσιάζει ο Allison¹²¹ ή ο John Steinbruner με το κυβερνητικό μοντέλο (*cybernetic model*) (το μοντέλο αυτό το είχε συλλάβει πρώτος στην πολιτική επιστήμη και στη διεθνή πολιτική ο Karl Deutsch με το κλασικό βιβλίο του *The Nerves of Government*), με αυτοματοποιημένες διαδικασίες που λαμβάνονται σχεδόν ενστικτωδώς προκειμένου να αντιδράσει κανείς στην υπερπληθώρα σύνθετων εισερχομένων μηνυμάτων.¹²²

Σημαντικός είναι και ο ρόλος της γνωστής ως «ομαδοποιημένης σκέψης» (*groupthink*), όρος που εισήγαγε ο Irving Janis (1918-1990), που οδηγεί σε εσφαλμένες, ακόμη και ολέθριες αποφάσεις, λόγω της ομαδικής δυναμικής, εν προκειμένω της πίεσης για ομοφωνία σε ομάδες λήψης αποφάσεων, χωρίς περιθώρια για αποκλίνουσα άποψη (ή για εισροή αντίθετων πληροφοριών) ιδιαίτερα σε περιπτώσεις κρίσεων.¹²³ Επίσης υπάρχει και ο παράγοντας προσωπικότητα του ηγέτη, τα πιστεύω του και οι αγκυλώσεις του, όπως μας δείχνει ο Ole Holsti, που επίσης μπορεί να οδηγήσουν σε στρεβλές αντιλήψεις και ατυχείς αποφάσεις.¹²⁴ Γενικότερα, ο ψυχολογικός παράγοντας, δηλαδή κατά κύριο λόγο οι αντιλήψεις – εικόνες – στερεότυπα για τον «Άλλο» είναι καθοριστικές στη λήψη αποφάσεων, ειδικά σε διεθνείς συγκρούσεις (βλ. Κεφάλαιο 6).¹²⁵

Μία ιδιαίτερη υποκατηγορία της μελέτης της λήψης αποφάσεων που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι οι διεθνείς κρίσεις, η οποία λόγω της κρισιμότητας της κατάστασης πιέζει για όσο γίνεται πιο άμεση, νηφάλια και ορθολογική λήψη αποφάσεων. Εδώ αυτό που παρατηρείται είναι η ανάγκη λήψης αποφάσεων το γρηγορότερο, υπό έντονη πίεση και ανασφάλεια, με μία δυναμική που οδηγεί στην ομοφωνία αλλά και σε δυνατότητες απόκλισης, ειδικά γι' αυτούς που καλούνται να εκτελέσουν αποφάσεις με τις οποίες διαφωνούν. Στον τομέα των διεθνών κρίσεων και της λήψης αποφάσεων σημαντική είναι η συμβολή του Charles Hermann,¹²⁶ του Oran Young για τον ρόλο των μεσολαβητών στην αποκλιμάκωση των διεθνών κρίσεων,¹²⁷ του Thomas Schelling για την κατάλληλη στρατηγική στις διεθνείς κρίσεις,¹²⁸ καθώς και η συλλογική μελέτη υπό τον Ole Holsti για τη διεθνή κρίση που οδήγησε, χωρίς καμία μεγάλη δύναμη να το επιζητεί, στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο).¹²⁹

Σε γενικές γραμμές, οι αποφάσεις στην εξωτερική πολιτική σπανίως ακολουθούν ή έχουν την πολυτέλεια να ακολουθήσουν μια αυστηρή καρτεσιανή λογική, αλλά αντιθέτως ακολουθούν, θέλοντας και μη, μια «ψυχολογική λογική», με βάση κανόνες ψυχολογικούς ή με βάση τη συγκυρία και τις περιστάσεις. Η εικόνα της πραγματικότητας, δηλαδή η αντίληψη και γνώση της πραγματικότητας που οδηγεί σε αποφάσεις, είναι σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετη. Στηρίζεται σε στρεβλές γενικεύσεις που προέρχονται και από τραυματικές εμπειρίες της χώρας και του λαού της, με αποτέλεσμα να είναι μεγάλο το φάσμα των δυνητικά λανθασμένων εκτιμήσεων και ατυχών αποφάσεων στα διεθνή τεκταινόμενα, ειδικά όταν αφορούν έναν αντίπαλο ή ιστορικό εχθρό, όπως δείχνουν πειστικά δύο σημαντικοί τόμοι, το εκτενές βιβλίο του Robert Jervis *Perception and Misperception in International Politics* και ο συλλογικός τόμος *Structure of Decision: The Cognitive Maps of Political Elites*, με κεφάλαια από τον Robert Axelrod, τον Ole Holsti και άλλους, με τα οποία τελειώνει η χρυσή εποχή της κλασικής ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής που άκμασε κυρίως στις ΗΠΑ.¹³⁰ Το ενδιαφέρον και η ειρωνεία είναι ότι οι διάφορες παρατηρήσεις για τη μη ορθολογική λήψη αποφάσεων ήρθαν από τη μελέτη της εξωτερικής πολιτικής κατά κύριο λόγο των ΗΠΑ κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, δηλαδή της υπερδύναμης που όλοι οι άλλοι, και κυρίως η Σοβιετική Ένωση και το κομμουνιστικό μπλοκ, ο Τρίτος Κόσμος και ακόμη και πολλά κράτη του τότε Πρώτου Κόσμου, όπως η Ελλάδα ή η Τουρκία, θεωρούσαν κατεξοχήν ορθολογική με τον πλέον περίτεχνο (*sophisticated*), ικανό, συγκεντρωτικό και πανούργο μηχανισμό λήψης αποφάσεων στην εξωτερική πολιτική, με στόχο την αποτελεσματική χειραγώγηση όλων των άλλων κρατών και την παγκόσμια ηγεμονία.

Robert Jervis

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Robert_Jervis_%287045512599%29.jpg

Η σύγχρονη ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής: Η εθνική ταυτότητα

Οι σύγχρονες τοποθετήσεις στον χώρο της ευρύτερης εξωτερικής συμπεριφοράς των κρατών δεν είναι μόνο προϊόν της τέταρτης μεγάλης συζήτησης (βλ. Κεφάλαιο 1), όπως πολλοί πιστεύουν, δηλαδή η συμβολή του μεταθετικισμού και του κονστρουκτιβισμού στις Διεθνείς Σχέσεις, με έμφαση στο δίπτυχο «εμείς και οι άλλοι», δηλαδή στην εθνική ταυτότητα και στην ετερότητα. Έχει μακρά ιστορία στη μελέτη των Διεθνών Σχέ-

σεων και ξεκινάει κυρίως από το έργο του Kenneth Boulding (1910-1993) για την καθοριστική σημασία των «εικόνων» στα τέλη της δεκαετίας του 1950.¹³¹ Ωστόσο η συμβολή αυτή δεν είχε ενσωματωθεί τότε όσο χρειαζόταν στην ανάλυση εξωτερικής πολιτικής γιατί καταγινόταν κυρίως με μία άλλη θεματική, τις συγκρούσεις (βλ. Κεφάλαιο 6).

Το πρώτο κύμα έρευνας που ξεκίνησε στο τέλος της δεκαετίας του 1950 συνεχίστηκε στις επόμενες δύο δεκαετίες σε σχέση κυρίως με διεθνείς κρίσεις και συγκρούσεις. Το θεωρητικό οπλοστάσιο που χρησιμοποιήθηκε ήταν αυτό της κοινωνικής ψυχολογίας, με την ενσωμάτωση εννοιών και θεωριών όπως ο εθνοκεντρισμός, οι εικόνες-στερεότυπα, οι αντιλήψεις, οι προκαταλήψεις, η ανάγκη για γνωστική συνέπεια-ισορροπία, η ομαδική κοινωνική δυναμική, η διαδικασία μάθησης και η πολιτική κοινωνικοποίηση.

Το δεύτερο κύμα της συναφούς έρευνας ήρθε στη δεκαετία του 1980, όταν άρχισε να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη, και στις Διεθνείς Σχέσεις, η μελέτη του εθνικισμού και των εθνοτικών σχέσεων που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα πειθαρχιών, αρχικά την κοινωνική ανθρωπολογία και στη συνέχεια την πολιτική κοινωνιολογία, τη συγκριτική πολιτική επιστήμη και άλλους κλάδους.

Το τρίτο και πιο πρόσφατο κύμα εμφανίστηκε από το 1990 και μετά και προέρχεται και αυτό από ένα ευρύ φάσμα των κοινωνικών επιστημών και κινείται κυρίως στον χώρο των αναστοχαστικών προσεγγίσεων και του κονστρουκτιβισμού, που τονίζουν ακόμη περισσότερο τον εσωτερικό παράγοντα στη λήψη αποφάσεων και, κυρίως, τον ρόλο του εθνικισμού και της εθνικής ταυτότητας, με γνώμονα την «κατασκευή» του εθνικού συμφέροντος και της ανασφάλειας και την κατασκευή και ανάγκη του «Άλλου» ως απειλής και ως εχθρού.¹³²

Η εξωτερική πολιτική δεν καθορίζεται από την αντικειμενική εξωτερική πραγματικότητα, από το «τι είναι», αλλά από το «τι νομίζουμε ότι είναι», από το νόημα που προσδίδουμε σ' αυτήν. Κατά τη ρήση του Αμερικανού κοινωνιολόγου William Isaac Thomas (1863-1947), «αν οι άνθρωποι ορίσουν μία κατάσταση ως πραγματική είναι πραγματική στις συνέπειές της», αφού οδηγεί σε αντίστοιχη συμπεριφορά που προκαλεί ανάλογη αντίδραση από την άλλη πλευρά. Τα κράτη είναι δημιουργοί της διεθνούς πραγματικότητας με τις αντιλήψεις και με τις πράξεις τους που βασίζονται στις αντιλήψεις αυτές. Δηλαδή μία χώρα μπορεί να διαμορφώσει μια πιο συμφέρουσα γι' αυτήν πραγματικότητα ή το αντίθετο, να επιφέρει μία δυσμενή αυτοεκπληρούμενη προφητεία.¹³³

Αναλυτικά οι εικόνες, αναπαραστάσεις ή στερεότυπα διακρίνονται στο γνωστικό στοιχείο (το τι γνωρίζουμε διανοητικά γι' αυτό), το αξιοκρατικό και το συναισθηματικό στοιχείο (τι αξία δίνεται και τα αντίστοιχα συναισθήματα που προκαλεί) και στο πρακτικό ή συμπεριφορικό, τι αναμένεται ως στάση με βάση τις δύο προηγούμενες διακρίσεις.¹³⁴ Οι εθνικές εικόνες, δηλαδή οι εικόνες του εθνικού εαυτού, και οι διεθνείς εικόνες, το πώς γίνονται αντιληπτοί και αξιολογούνται οι «άλλοι», σπάνια είναι ουδέτερες. Η γνωστική πτυχή, το σύνολο των χαρακτηριστικών που διακρίνει κανείς όταν σκέπτεται «εμάς» ή τους «άλλους», χρωματίζεται με αξιολόγηση (βάσει του αξιολογικού κώδικα του καθενός) και από συναισθήματα. Χαρακτηρίζονται από εθνοκεντρισμό, βλέπουν δηλαδή τον κόσμο σταθερά από μία και μόνο οπτική γωνία, με ιδιαίτερα θετική την άποψη και εκτίμησή μας για τον εθνικό εαυτό και αρνητική των εθνικών «άλλων».¹³⁵ Το αποτέλεσμα είναι τα αντιθετικά δίπολα ζεύγη τα οποία είναι και τα πιο σταθερά γιατί ψυχολογικά δεν επιφέρουν γνωστική ανισορροπία που επιζητεί εναρμόνιση μεταξύ πιστεύω (γνώσεων), αξιολόγηση συναισθημάτων και αναμενόμενη συμπεριφορά.¹³⁶

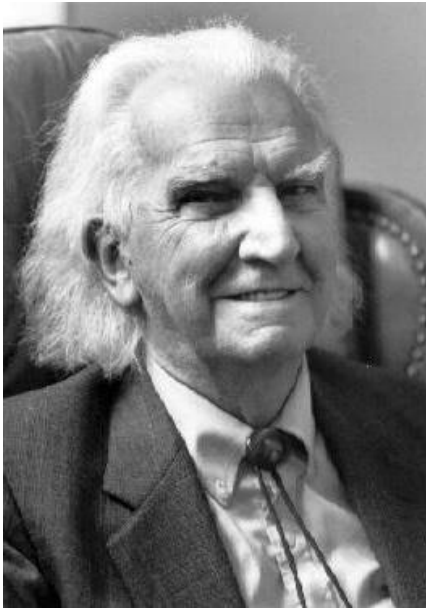
Σε αυτή τη βάση προβλέπεται και αναμένεται μια συγκεκριμένη συμπεριφορά. Καταγράφεται και αξιολογείται μόνο ό,τι ενισχύει το αρχικό σχήμα. Όποια πληροφορία το θέτει σε αμφιβολία παραλλάσσεται ή απορρίπτεται ως εκ του πονηρού δεν θεωρείται έγκυρη πληροφορία. Οι εθνικές και διεθνείς εικόνες πολύ δύσκολα αλλάζουν γιατί αποτελούν τον απαραίτητο «γνωστικό χάρτη», τον μπούσουλα για να κατανοηθεί η περίπλοκη, αντιφατική και ασαφής διεθνής πραγματικότητα, ειδικά όταν αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της θετικής εθνικής ταυτότητας.¹³⁷ Οι γνωστές ως «εικόνες του εχθρού» και η δαιμονοποίηση του άλλου (βλ. επίσης Κεφάλαιο 6) διαθέτουν συνήθως τα εξής στοιχεία: (α) παντελή έλλειψη εμπιστοσύνης στον εχθρό, ο οποίος θεωρείται εντελώς αναξιόπιστος και εγγενώς επιθετικός εναντίον μας, (β) ο ένοχος είναι ο εχθρός, για όλα φταίει εκείνος, σε αυτόν αποκλειστικά οφείλεται η ένταση και η μη ειρηνική επίλυση της σύγκρουσης, (γ) ταύτιση του εχθρού με ό,τι το χειρότερο υπάρχει, δηλαδή το ακριβώς αντίθετο από εμάς που έχουμε τις καλύτερες των προθέσεων, (δ) η λογική του μηδενικού αθροίσματος, δηλαδή ό,τι βλάπτει τον εχθρό ευνοεί εμάς και το αντίθετο, (ε) απόρριψη οποιασδήποτε ταύτισης ή ομοιότητας με τον αντίπαλο ο οποίος κρίνεται απάνθρωπος και ο χειρότερος δυνατός εχθρός σε σύγκριση με άλλους αντιπάλους σε αντίπαλες δυάδες ανά τον κόσμο (βλ. επίσης Κεφάλαιο 6).¹³⁸

Σε μία διένεξη η εικόνα του εχθρού είναι αμοιβαία. Υπάρχει με μικρές παραλλαγές «αντικατοπτρισμός» (*mirror image*).¹³⁹ Οι διπολικές αυτές εικόνες-στερεότυπα που είναι προϊόν της δυναμικής της διαμάχης ενισχύονται και από τους εγγενείς φραγμούς της ανθρώπινης φύσης, και συγκεκριμένα τους έμφυτους περιορισμούς στην ικανότητα αντίληψης που έχουν όλοι ανεξαιρέτως οι άνθρωποι, την περιορισμένη γνωστική ικανότητα, την αδυσώπητη πίεση της ομαδικής δυναμικής των κοινωνικών ομάδων (κομορμισμός) προκειμένου να γίνουμε αποδεκτοί από την ομάδα στην οποία ανήκουμε και για να μην υποστούμε δυσάρεστες συνέπειες και εξοστρακισμό.¹⁴⁰

Ο ανθρώπινος νους έχει έμφυτη την τάση να μην ανέχεται την πολυπλοκότητα και τις πολλαπλές και αντιφατικές ερμηνείες και αφηγήσεις. Θέλει να καταλήγει σε διπολικά στερεότυπα (ισχυρό-άνισχυρο, μαύρο-άσπρο, καλό-κακό). Αντιλαμβάνεται τα απλά και γνώριμα μηνύματα πολύ περισσότερο από ό,τι τα καινοφανή και τα δυσνόητα. Ενστικτωδώς απορρίπτει ή έχει μεγάλη δυσκολία να αποδεχτεί την αμφισημία, το ασαφές, το διφορούμενο.¹⁴¹ Το αποτέλεσμα είναι ότι, όπως είχε διατυπώσει αποφθεγματικά ο Karl Deutsch στο *Nerves of Government*, «κανένα αντικείμενο που γνωρίζουμε να μην είναι εντελώς μοναδικό: αν ήταν ριζοσπαστικά μοναδικό, ούτε θα μπορούσε να παρατηρηθεί ούτε να καταγραφεί ούτε να γίνει τότε γνωστό».¹⁴²

Με αυτή τη διαδικασία μπορεί και βάζει κανείς τάξη στο χάος των σύνθετων εισερχόμενων μηνυμάτων που λαμβάνει. Επιπλέον, κάθε μορφή γνώσης που είναι σημαντική έχει και συναισθηματική διάσταση. Ακόμη και η ίδια η ευφυΐα, για να τεθεί σε ενέργεια και να λειτουργήσει, χρειάζεται συναισθηματική ώθηση, όπως υποστηρίζει η φροϊδική ψυχολογία και η αναπτυξιακή ψυχολογία του Jean Piaget. Η δυναμική της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας –σ’ αυτή την περίπτωση του έθνους ή της στενής ομάδας των ιθυνόντων– τείνει προς την ομοφωνία, ειδικά όταν πρόκειται για ζωτικά ζητήματα στα οποία διακυβεύεται η βιωσιμότητα της ομάδας, της κοινωνίας, του έθνους, η φυσική ή η πολιτισμική της ύπαρξη.

Οι διπολικές εθνοκεντρικές εικόνες και στρεβλές αντιλήψεις είναι ειλικρινείς αντιλήψεις της πλειοψηφίας σε μία χώρα. Αποκτώνται στο στάδιο της πολιτικής κοινωνικοποίησης, ειδικά στα σχολεία, στα οποία ειδικά το μάθημα της ιστορίας (και όχι μόνο) στοχεύει όχι στη μάθηση της επιστημονικής ιστορίας αλλά στο πώς θα δημιουργήσει ένθερμους πατριώτες έτοιμους εν ανάγκη και να θυσιάσουν για την πατρίδα. Μετά το σχολείο λίγοι θέτουν –ή τολμούν να θέσουν– σε αμφισβήτηση τα «θέσφατα» αυτά, ακόμη και αν είναι κοινωνικοί επιστήμονες, πολιτικοί ή διπλωμάτες μια και δεν έχουν την πολυτέλεια και τον χρόνο για επιστημονική επαλήθευση. Άλλωστε, πρόκειται για ψυχολογικά ιδιαίτερα ικανοποιητικές αναπαραστάσεις που μας κάνουν να αισθανόμαστε πολύ υπερήφανοι που είμαστε Έλληνες, Γάλλοι, Τούρκοι, Σέρβοι, Αμερικανοί, Ρώσοι, Ιρανοί ή Κινέζοι. Γιατί λοιπόν να τις αλλάξουμε; Η κατάληξη είναι οι αντιλήψεις αυτών που λαμβάνουν αποφάσεις να αποτελούν, όπως είχε παρατηρήσει ο Boulding, «ένα μείγμα αφηγηματικής ιστορίας, μνήμες περασμένων γεγονότων, ιστορίες και συζητήσεις» που τυχαίνει να τους έχουν εντυπωθεί με την προσθήκη ενός τεράστιου όγκου από άσχετες μεταξύ τους πληροφορίες που έχουν συλλεχθεί αυθαίρετα.¹⁴³ Αν σε όλα αυτά προσθέσουμε ότι το διεθνές σύστημα, και ειδικά οι διεθνείς διενέξεις, παράγουν στους χειριστές της εξωτερικής πολιτικής έντονα συναισθήματα και φόρτιση, «θα ήταν έκπληξη», όπως λέει ο Boulding, «αν βρίσκονταν κάποιες [διεθνείς] εικόνες που να έμοιαζαν έστω και οριακά με τον πλέον ελαστικό δυνατό καθορισμό της πραγματικότητας».¹⁴⁴

Kenneth Boulding

<http://iprafoundation.org/kenneth-boulding/>

Η συλλογική ταυτότητα επηρεάζει τη λήψη αποφάσεων. Η εθνική ταυτότητα, δηλαδή ο αυτοορισμός ενός λαού ή έθνους, η αφήγηση του «εθνικού εαυτού», αποτελεί (αντίθετα από ό,τι πιστεύει ο ρεαλισμός στις Διεθνείς Σχέσεις) σημαντικό στοιχείο της εξωτερικής πολιτικής των κρατών. Αποτελεί πλέον βασική διαπίστωση στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων (πλην του χώρου του μηχανιστικού νεορεαλισμού) ότι οι εθνικές ταυτότητες των κρατών και η κυρίαρχη εθνική (κρατική) ιδεολογία παίζουν πολύ πιο καίριο ρόλο από ό,τι θεωρούνταν παλιότερα, στην εξωτερική τους συμπεριφορά, σε σημείο μάλιστα ώστε συχνά μία διένεξη ή μια ένταση διακρατική να κρύβει στην ουσία πρωτίστως μία σύγκρουση εθνικών ταυτοτήτων και αντιτιθέμενων αυτοεικόνων. Π.χ. σε σύγχρονες μελέτες σχετικά με την απαρχή του Ψυχρού Πολέμου, ένα από τα πιο ενδιαφέροντα συμπεράσματα για την αντισοβιετική υστερία των ΗΠΑ στη δεκαετία του 1950, που επιδείνωσε τον Ψυχρό Πόλεμο, δεν ήταν η πραγματική σοβιετική στρατιωτική απειλή στην ασφάλεια των ΗΠΑ και της Δύσης ή μία έστω παρανοϊκή αίσθηση της απειλής. Ήταν η σοσιαλιστική πρόκληση-απειλή στον αμερικανικό μύθο του διεθνούς προτύπου και της παγκόσμιας αποστολής του, η Σοβιετική Ένωση και οι ιδέες της απειλούσαν να αντικαταστήσουν τις ΗΠΑ στην εμπροσθοφυλακή της ιστορίας. Δηλαδή δεν επρόκειτο για στοιχειώδη ορθολογική αντίδραση επιβίωσης έναντι μίας πραγματικής στρατιωτικής απειλής (η γνωστή ρεαλιστική θέση) αλλά για κατασκευασμένο κίνδυνο (συνειδητό ή όχι) που είχε σχέση με την αυτοταυτότητα, με τους «εθνικούς γεωπολιτικούς μύθους» και την αίσθηση απειλής τους.¹⁴⁵

Η εθνική ταυτότητα δεν συνέχει μόνο το άτομο με την κοινωνία του αλλά και την κοινωνία (κράτος) με τον κόσμο. Η αίσθηση του έθνους και της εθνικής ταυτότητας παίζει ζωτικό ρόλο στην αντίληψη μιας κοινωνίας για το διεθνές περιβάλλον της. Είναι καθοριστική στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής, υπό την έννοια ότι καθορίζει τις παραμέτρους μέσα στις οποίες λειτουργεί η εξωτερική πολιτική· ορίζει ποια είναι τα εθνικά συμφέροντα εντός και εκτός της χώρας.¹⁴⁶

Το ζήτημα της συλλογικής ταυτότητας και της διαδικασίας ταύτισης σε σχέση με τον Άλλο είναι καθοριστικά. Για να μπορέσει μία πληθυσμιακή ομάδα να καταστήσει εαυτήν διακριτή και ικανή να εμπνεύσει ένα μαζικό κίνημα εθνικισμού και εθνικής ταυτότητας θα πρέπει να έχει καταφέρει να εγείρει ένα συλλογικό ψυχολογικό όριο, «εθνοτικά σύνορα» μεταξύ του εαυτού της και της ετερότητας. Αυτό πολλές φορές είναι ετεροκαθορισμένο, ξεκινάει από έξω, δηλαδή από το πώς μας αντιλαμβάνεται/ορίζει ο σημαντικός Άλλος, στη συγκεκριμένη κατάσταση και στον χώρο, καθορισμός που μπορεί να γίνει αποδεκτός ή όχι, στην προσπάθεια ανεύρεσης/σύνθεσης/ορισμού του συλλογικού εαυτού. Ο καθορισμός αυτός σε κάποια ιστορική στιγμή καθίσταται η κύρια μορφή διάκρισης και συλλογικής ταυτότητας που οδηγεί σε πολιτική κινητοποίηση εναντίον του απειλητικού Άλλου. Η εξωτερική απειλή ενισχύει την εσωτερική αυτοταυτότητα και συνοχή. Δεν υπάρχουν παγκόσμια σταθερά κριτήρια για τη διχοτόμηση αυτή. Μπορεί τα σύμβολα που καθορίζουν την ομαδική ταυτότητα σε σχέση με την ετερότητα να είναι αρκετά ευδιάκριτα. Αυτό όμως δεν είναι απαραί-

τητο, ούτε η πολιτισμική απόσταση ενισχύει την αντιπαλότητα και τη μονιμότητα των εθνικών συνόρων. Τα «εθνικά σύνορα» αλλάζουν ανάλογα με το ποιος είναι ο Άλλος. Μπορεί να μεταλλαχτούν, από γλωσσικά να γίνουν κυρίως θρησκευτικά, ή να τονιστούν άλλα στοιχεία στη γλώσσα (π.χ. άλλη γραφή, άλλη διάλεκτος ή νέα διάλεκτος).¹⁴⁷

Ας δούμε ένα παράδειγμα μεταλλαγής των εθνοτικών συνόρων. Η κροατική εθνική ταυτότητα, όπως είχε διαμορφωθεί στην Αυστροουγγαρία κατά τον 19^ο αιώνα με κυρία απειλητική ετερότητα τους Ούγγρους, τόνιζε τη νοτιοσλαβική πολιτισμική και γλωσσική της ιδιαιτερότητα και υποστήριζε την ένωση των νοτιοσλαβικών λαών σε ένα έθνος, γι' αυτό μάλιστα επέλεξε ως κροατικά τη διάλεκτο εκείνη των κροατικών που ήταν περίπου ταυτόσιμη με τη γλώσσα των Σέρβων όπως είχε διαμορφωθεί από τον Σέρβο γλωσσολόγο Vuk Karasic. Στη συνέχεια, στο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων (μετέπειτα Γιουγκοσλαβία), στο οποίο επικράτησαν οι Σέρβοι –δηλαδή με τους Σέρβους ως τον κατεξοχήν Άλλο–, άρχισαν οι Κροάτες να τονίζουν τον καθολικισμό ως ειδοποιό στοιχείο της κροατικής ταυτότητας. Κατόπιν επί Τίτο (ο οποίος ήταν Κροάτης) τόνισαν και πάλι τους κοινούς νοτιοσλαβικούς δεσμούς και την κοινή γλώσσα με τους Σέρβους (σερβοκροατικά). Σήμερα, ο κροατικός εθνικισμός επιχειρεί να αποκαθάρει τη γλώσσα του από τη σερβική επιρροή και κλίνει προς κροατικές διαλέκτους που διαφέρουν από τα καθιερωμένα σεβροκροατικά.

Η έντονη και στενή επαφή με μια δυναμική κουλτούρα που διαθέτει μεγάλη αίγλη στην εποχή της μπορεί να επιφέρει το κατά Friedrich Nietzsche (1844-1900) *ressentiment*, δηλαδή φθόνο και μνησικακία, μια αίσθηση υπαρξιακού φθόνου και μίσους για τον εμφανιζόμενο ή φερόμενο ως πολιτιστικά-διανοητικά ανώτερο.¹⁴⁸ Τα συναισθήματα αυτά δημιουργούνται επειδή δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι είμαστε υποδεέστεροι και απαιτούμε ισότητα και σεβασμό από τον «Άλλο». Η υπαρξιακή αυτή απειλή μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία/επινόηση/κατασκευή μίας νέας εθνικής ταυτότητας στα πλαίσια της αναζήτησης/εδραίωσης συλλογικής αξιοπρέπειας και αυτοεκτίμησης, δηλαδή μίας άξιας συλλογικής ταυτότητας. Ή αλλιώς μπορεί να οδηγήσει σε ενσωμάτωση στον κυρίαρχο πολιτισμό. Μία τρίτη επιλογή είναι ενδιάμεσες στρατηγικές μερικής ενσωμάτωσης, όπως αυτή των Ουκρανών και Λευκορώσων επί Ρωσικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο αιώνα. Έτσι φαίνεται ότι δημιουργήθηκε λίγο πολύ η ολλανδική συλλογική (μετέπειτα εθνική) ταυτότητα, από την ισπανική, η γαλλική από την αγγλική, η γερμανική από τη γαλλική, η τουρκική από την ελληνική, περσική και αραβική, η ρωσική από τη γερμανική και πολωνική και ούτω καθεξής.

Τα παραπάνω φωτίζονται και από ένα άλλο συναφές μονοπάτι, από τη συμβολή του Henri Tajfel και των συνεργατών του. Ο Tajfel, αντλώντας από τη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης και κατηγοριοποίησης του Leon Festinger, θεωρεί ότι η αυτοταυτότητα μίας πολιτισμικής ομάδας αποκρυσταλλώνεται με βάση την κοινωνική κατηγοριοποίηση, την κοινωνική σύγκριση και την ψυχολογική αίσθηση της ομαδικής διαφορετικότητας. Το τελικό αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι ένας θετικός ή ένας αρνητικός ορισμός της ταυτότητας ως μέλους μιας ξεχωριστής ομάδας. Ο αρνητικός κοινωνικός ορισμός προκαλεί έντονη εσωτερική ψυχολογική σύγκρουση γιατί, όπως σημειώνει ο Tajfel, οι άνθρωποι είναι πλασμένοι για να έχουν μια θετική εικόνα του εαυτού τους και της ομάδας στην οποία ανήκουν. Ο αρνητικός ορισμός δύναται να καταστεί θετικός με διάφορες επιλογές κατά τον Tajfel.¹⁴⁹

Henri Tajfel

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/28/Henri_Tajfel.jpg

Μία επιλογή είναι το ατομικό πέρασμα στην κυρίαρχη ομάδα που διαθέτει θετική αυτοταυτότητα (π.χ. Κούρδοι της Τουρκίας που έγιναν Τούρκοι έως τη δεκαετία του 1960, ή Τάταροι ή Ουκρανοί που έγιναν Ρώσοι στη Ρωσική Αυτοκρατορία), με άλλα λόγια η ατομική ενσωμάτωση, με παράλληλη απόρριψη της ξεχωριστής πολιτισμικής ταυτότητας της μειοψηφίας. Μια δεύτερη είναι η ομαδική αυτοεξαφάνιση (και μη δημιουργία ξεχωριστής συλλογικής οντότητας), με την ομαδική μετάβαση στην κυρίαρχη ομάδα με παράλληλη εξαφάνιση της ομαδικής ταυτότητας ως εθνοτικής (π.χ. ενσωμάτωση Βλάχων και Αρβανιτών στην Ελλάδα κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα). Μια τρίτη επιλογή είναι η ενίσχυση της θέσης της κοινότητάς τους σε σχέση με τον «Άλλο» με τα κριτήρια αξιολόγησης του Άλλου, ώστε να μπορεί να υπάρξει έτσι, αν είναι δυνατό, ισότητα και αλληλοσεβασμός (π.χ. Γαλλοκαναδοί, Φλαμανδοί Βελγίου, Σκωτσέζοι, Βάσκοι ή οι Αφροαμερικάνοι σήμερα που ακολουθούν το πρότυπο του προέδρου Barack Obama). Τέλος, μια τέταρτη στρατηγική είναι η ανάπτυξη μιας θετικής αυτοταυτότητας, με την απόρριψη της εγκυρότητας της αρνητικής σύγκρισης, με την αναγωγή σε άλλες αξίες και ιδιαιτερότητες (π.χ. οι Μαύροι –και όχι πια Νέγροι– των Μαύρων Πανθήρων του Malcolm X στις ΗΠΑ).

Στον χώρο των διακρατικών σχέσεων, μία ενδιαφέρουσα συναφής περίπτωση που μπορεί να εξεταστεί από την οπτική του νιτσεικού *ressentiment* της θεωρητικής ερμηνείας του Tajfel είναι η αντίδραση των κρατών και λαών που θεωρήθηκαν «απολίτιστα» κατά τον ευρωπαϊκό 19^ο αιώνα, στη βάση του «στάνταρντ του πολιτισμένου» (βλ. Κεφάλαιο 7) και η σημερινή αντίδραση των κρατών που κατακρίνονται ως στυγνοί παραβάτες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πολιτών τους (βλ. Κεφάλαιο 9).

Στην περίπτωση του 19^{ου} αιώνα μπορεί κανείς να διακρίνει τρεις βασικές στρατηγικές από πλευράς «απολίτιστων» κρατών. Πρώτον, την απόρριψη της δυτικής άποψης περί απολίτιστου και του ισχυρισμού ότι οι πραγματικά απολίτιστοι και βάρβαροι ήταν οι Ευρωπαίοι, στάση που άλλωστε προϋπήρχε στην Κίνα (όλοι οι μη Κινέζοι θεωρούνταν «βάρβαροι», αρχικά γειτονικοί λαοί, όπως οι Ιάπωνες, οι Κορεάτες, οι Βιετναμέζοι, οι Τουρκομάνοι και οι Μογγόλοι, και μετά οι Ευρωπαίοι και Αμερικανοί όταν ήρθαν σε επαφή με το Μέσο Βασίλειο της Κίνας),¹⁵⁰ και η οποία επικράτησε στην Κίνα μέχρι σχεδόν το τέλος του 19^{ου} αιώνα.¹⁵¹ Δεύτερον, την ενσωμάτωση ευρωπαϊκών προτύπων, αλλά όχι συνολικά, ούτε την πλήρη τους εφαρμογή, όπως στην περίπτωση του *Tanzimat* (Μεταρρυθμίσεις) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1839-1878) και στην ισχυροποίηση του στρατού και του πολεμικού ναυτικού κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα.¹⁵² Τρίτον, τον μιμητισμό, ακολουθώντας πλήρως τα πρότυπα του «στάνταρντ», όπως έκανε εσπευσμένα η Ιαπωνία μετά το πρώτο σοκ που υπέστη στα μέσα του 19^{ου} αιώνα με την επαφή της με τις ΗΠΑ και τα ευρωπαϊκά κράτη¹⁵³ ακολουθώντας πάνω από όλα το δίκαιο του πολέμου (τον πολιτισμένο τρόπο διεξαγωγής του πολέμου), αν και τόνισε ότι προσαρμόστηκε σε μία νομική επινόηση (στο «στάνταρντ») και όχι στον πολιτισμό καθ'αυτόν, μια και οι Ιάπωνες είχαν ήδη τον δικό τους πολιτισμό και κράτος δικαίου.¹⁵⁴

Ας περάσουμε όμως τώρα στην πιο πρακτική καθημερινή εξωτερική πολιτική που ασκούν τα κράτη, δηλαδή στον επίσημο διάλογο που ασκούν διεθνώς, ο οποίος είναι γνωστός ως διπλωματία.

3.B. Διπλωματία

Η έννοια της διπλωματίας

Η διπλωματία, όπως και η ειρήνη, είναι ο αντίποδας του πολέμου. Υποδηλώνει την επιλογή των ειρηνικών μέσων και του διαλόγου αντί των απειλών και της βίας στις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Ο διάλογος, κατά τον φιλόσοφο Tzvetan Todorov, είναι μία επιλογή μεταξύ των δύο άκρων που είναι ο μονόλογος και ο πόλεμος.¹⁵⁵

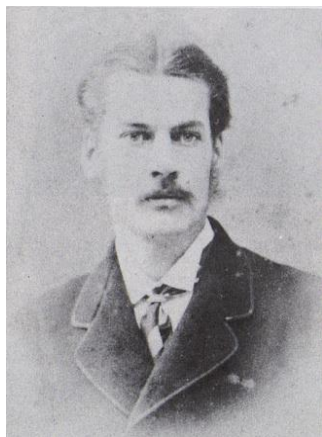
Υπό την ευρύτερη έννοια, η διπλωματία εμφανίζεται λίγο πολύ συνώνυμη με την εξωτερική πολιτική. Ωστόσο η διπλωματία αποτελεί υποκατηγορία της εξωτερικής πολιτικής. Στην εξωτερική πολιτική συμπεριλαμβάνεται και η χρήση ή απειλή χρήσης βίας, κάτι που κανονικά δεν συμβαίνει με τη διπλωματία (η φράση «διπλωματία των κανονιοφόρων» αποτελεί οξύμωρο σχήμα που χρησιμοποιείται ως έκφραση ειρωνικά).¹⁵⁶

Η διπλωματία είναι ένα από τα μέσα ή όργανα που χρησιμοποιούνται για να φέρουν σε πέρας τα κράτη την εξωτερική τους πολιτική, αλλά δεν στηρίζεται στον πόλεμο ή στη βία. Αντιθέτως, στηρίζεται στον διάλογο, στις διαπραγματεύσεις, στην πειθώ, στις συμφωνίες και στον σεβασμό στο διεθνές δίκαιο. Διπλωματία είναι οι τακτικές και οργανωμένες επαφές ανάμεσα σε κράτη ή άλλους διεθνείς δρώντες, που διεξάγονται μέσω επισήμων εκπροσώπων.¹⁵⁷

Η κύρια αποστολή της διπλωματίας είναι ο επίσημος διακρατικός (διακυβερνητικός) διάλογος και η διαπραγμάτευση, προκειμένου να διερευνηθούν σημεία κοινών συμφερόντων και αντιλήψεων ή να εντοπιστούν και να αντιμετωπιστούν σημεία τριβής και σύγκρουσης. Η διπλωματία έχει διττή έννοια. Σημαίνει (α) την τεχνική και τη διεθνώς αποδεκτή διαδικασία μέσω της οποίας έκαστο κράτος επιχειρεί να επιτύχει ειρηνικά την εξωτερική του πολιτική και (β) θεσμό του κράτους, δηλαδή τη διπλωματική υπηρεσία (που αποτελείται από τους διπλωμάτες) και τις λειτουργίες και δραστηριότητές της. Οι κανόνες της διπλωματικής διαδικασίας και εκπροσώπησης διαμορφώθηκαν σταδιακά από τον 15^ο αιώνα έως τις μέρες μας.¹⁵⁸

Η ρίζα της λέξης διπλωματία είναι ελληνική και λατινική. Ετυμολογικά προέρχεται από τα αρχαία ελληνικά, δηλαδή ένα έγγραφο διπλωμένο. Τέτοια έγγραφα γνωστά στα λατινικά ως *diploma*, τα εξέδιδαν οι ρωμαϊκές αρχές για όσους δικαιούνταν να χρησιμοποιήσουν τις αυτοκρατορικές οδούς. Στους νεώτερους χρόνους χρησιμοποιήθηκε στην Ευρώπη με την έννοια του διπλωμένου εγγράφου των διαπιστευτηρίων που προσκομίζει ο εκάστοτε πρέσβης από τον αρχηγό του κράτους του στον αρχηγό του κράτους στο οποίο διαπιστεύεται, το οποίο είναι και το πειστήριο ότι ενεργεί ως πληρεξούσιος απεσταλμένος.¹⁵⁹

Ας δούμε τώρα μερικούς κλασικούς ορισμούς της διπλωματίας. Κατά τον γνωστό ορισμό του Βρετανού διπλωμάτη και ειδικού στην Άπω Ανατολή (και κυρίως της Ιαπωνίας), Sir Ernest Satow (1843-1929) «διπλωματία είναι η εφαρμογή της ευφυΐας και του τακτ στη διεξαγωγή των σχέσεων μεταξύ των κυβερνήσεων ανεξαρτήτων χωρών [...] ή πιο συνοπτικά η διεξαγωγή των σχέσεων με ειρηνικά μέσα».¹⁶⁰ Όμως, όπως είχε παρατηρήσει ο Hedley Bull, ο ορισμός αυτός είναι περισσότερο ορισμός του πώς πρέπει να φέρεται ο ιδανικός διπλωμάτης και όχι πώς απαραίτητα συμπεριφέρεται, γιατί προφανώς υπάρχουν διπλωμάτες μη ευφυείς ή διπλωμάτες χωρίς τακτ που όμως δεν παύουν να είναι διπλωμάτες.¹⁶¹

Ernest Satow

Public Domain.

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:YoungSatow.jpg>

Ο Βρετανός διπλωμάτης και θεωρητικός της διπλωματίας, Sir Harold Nicolson (1886-1968) μας προσφέρει τον ακόλουθο ορισμό της διπλωματίας: «η διαχείριση των διεθνών σχέσεων διαμέσου της διαπραγμάτευσης, η μέθοδος με την οποία αυτές οι σχέσεις προσαρμόζονται από τους πρέσβεις και άλλους απεσταλμένους, το επάγγελμα ή η τέχνη του διπλωματικού». Κατά Nicolson, η ουσία της διπλωματίας είναι εντέλει η εφαρμογή της κοινής λογικής (*common sense*).¹⁶²

Harold Nicolson

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Harold_Nicolson.jpg

Κατά έναν από τους πιο λακωνικούς ορισμούς που διατυπώθηκε από τον Βρετανό διπλωμάτη και πανεπιστημιακό Adam Watson (1914-2007), «διπλωματία είναι ο διάλογος ανάμεσα σε ανεξάρτητα κράτη».¹⁶³

Γενικά η διπλωματία είναι (1^{ον}) υποτιμήμα της ευρύτερης εξωτερικής πολιτικής των κρατών και, ειδικά από το 1950 και έπειτα, και των διεθνών οργανισμών. Επίσης (2^{ον}), είναι η χρήση ειρηνικών μέσων, κατά βάση της πειθούς, για την προαγωγή του εθνικού συμφέροντος στη διεθνή σκηνή. Επιπλέον (3^{ον}), στοχεύει στην εδραίωση ομαλών σχέσεων, μεταξύ των κρατών, ακόμη και αν είναι εχθροί μεταξύ τους, αν π.χ. ανήκουν σε εκ διαμέτρου αντίθετα ιδεολογικά στρατόπεδα ή έχουν μεταξύ τους σοβαρές διαφορές και διενέξεις σε σημείο που η μία να είναι –ή να φαίνεται ότι είναι– αναθεωρητική των συνόρων και επεκτατική.

Η διπλωματία συμπεριλαμβάνει τόσο την εκτέλεση της εξωτερικής πολιτικής όσο και τη διαμόρφωσή της και διαχωρίζεται σε διμερή και πολυμερή. Ασκείται δε καταρχήν από τους διπλωμάτες, τον υπουργό εξωτερικών και τον πρωθυπουργό ή πρόεδρο της χώρας (σε χώρες με προεδρικό καθεστώς) και σε παλιότερες εποχές κατεχοχίην από τους βασιλείς και αυτοκράτορες.

Η ιστορική πορεία της διπλωματίας

Παρά την καθυστερημένη καθιέρωση του όρου «διπλωματία», η διπλωματία προϋπήρχε επί αιώνες στην αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα, ακόμη και πριν την υιοθέτηση του θεσμού από τις ιταλικές πόλεις-κράτη της Αναγέννησης, που αποτέλεσε και το πρότυπο για την ευρεία διάδοση του θεσμού αυτού στην υπόλοιπη Ευρώπη στη συνέχεια.¹⁶⁴

Ο ρόλος του επίσημου «αγγελιοφόρου» απεσταλμένου ως κομιστή των επίσημων θέσεων μιας κρατικής οντότητας είναι από τις παλαιότερες λειτουργίες της διπλωματίας από τότε που οι ανθρώπινες κοινωνίες έπαψαν να είναι νομαδικές και δημιουργήθηκε μια στοιχειώδης πολιτική οργάνωση που είχε ανάγκη να έρθει σε μη βίαιη επαφή με άλλες κοινότητες.¹⁶⁵

Ήδη από την αρχαιότητα είχε καθιερωθεί ο θεσμός του διπλωμάτη –του «κήρυκα» στην ομηρική εποχή, του «αγγέλου» ή «προξένου» στην αρχαία Ελλάδα ή του *mal'ach* στο βιβλικό Ισραήλ– κατά πρώτο λόγο ως αγγελιοφόρου των επίσημων θέσεων της μίας ή της άλλης πλευράς ή ως αντιπροσώπου κατά τη σύναψη μίας συμφωνίας ή συνθήκης ειρήνης μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατικών οντοτήτων. Το άτομο αυτό

έχαιρε προστασίας (δεν φυλακιζόταν και δεν κινδύνευε να φονευτεί) σε ορισμένους πολιτισμούς ήδη πριν από το 1000 π.Χ.¹⁶⁶

Η επικοινωνία μέσω του επίσημου αντιπροσώπου, η διαπραγμάτευση για τα μεγάλα θέματα της ειρήνης και του πολέμου ή η συνομιλότητα συμφωνιών γρήγορα οδήγησαν σε εθιμικούς κανόνες σεβασμού και απαραβίαστου των αντιπροσώπων αυτών. Ο σεβασμός και το απαραβίαστο άρχισαν να τηρούνται ευρέως, τουλάχιστον από τις πιο πολιτισμένες αρχαίες κοινωνίες, ακριβώς γιατί η λειτουργία του απεσταλμένου αυτού ήταν πολύ σημαντική. Χωρίς το απαραβίαστο των διπλωματών, η επίσημη αυτή επικοινωνία μεταξύ κρατών θα ήταν αδύνατη. Επιπλέον λειτουργούσε με βάση την αμοιβαιότητα, υπήρχε αμοιβαίος σεβασμός του απαραβίαστου. Αν πάλι κάποιος το παρέβαινε, τότε ανάλογη μάλλον θα ήταν η μοίρα του δικού του απεσταλμένου, με αποτέλεσμα τη διακοπή της επικοινωνίας.

Το πιο παλιό διασωθέν διπλωματικό έγγραφο που έχει εντοπίσει μέχρι σήμερα η αρχαιολογική σκαπάνη είναι μία επίσημη επιστολή που έστειλε ένα βασίλειο της ανατολικής Μεσογείου σε ένα άλλο βασίλειο το 2500 π.Χ., όπου εκεί διαπιστώνει κανείς ότι υπήρχαν στοιχειώδεις διπλωματικές σχέσεις, αποστολή εκπροσώπου, η ιδέα της ισότητας μεταξύ των πολιτικών αυτών οντοτήτων και ένας από τότε αποδεκτός τρόπος επίσημης προσφώνησης και επικοινωνίας.¹⁶⁷

Η διπλωματία εδραιώθηκε ως θεσμός στην ιταλική διεθνή κοινωνία των πόλεων-κρατών, με την καθιέρωση μόνιμων εκπροσωπήσεων σε άλλες χώρες (ιταλικές πόλεις-κράτη) είτε με προξένους (τους γνωστούς ως «πράκτορες») που είχαν προξενικά καθήκοντα είτε με επίσημες μόνιμες αντιπροσωπείες (το αντίστοιχο των μετέπειτα γνωστών ως πρεσβειών). Στο πλαίσιο αυτό χρημάτισαν ως αντιπρόσωποι μεγάλες μορφές του ύστερου Μεσαίωνα και της ιταλικής Αναγέννησης όπως ο Dante Alighieri (1265-1321), ο Francesco Petrarca (1304-1374), ο Giovanni Boccaccio (1313-1375) και ο Machiavelli.¹⁶⁸

Κατά τον 16^ο αιώνα, ο θεσμός των μόνιμων εκπροσωπήσεων σε άλλες χώρες διαδόθηκε σε όλη την Ευρώπη, και έτσι είχαμε στις πρωτεύουσες των χωρών πρεσβείες στις οποίες προΐστανται πληρεξούσιος υπουργός (*minister plenipotentiary*) εάν επρόκειτο για *legation* (πρεσβεία β' κατηγορίας) ή πρέσβης (*ambassador*) αν επρόκειτο για πρεσβεία. Από το 1945 και μετά οι *legations* έχουν καταργηθεί, και υπάρχουν μόνο πρεσβείες της οποίων ο προϊστάμενος καλείται πρέσβης και ας είναι βαθμολογικά πρεσβευτής.¹⁶⁹

Οι μόνιμες αυτές εκπροσωπήσεις σε άλλες χώρες ήταν κάτι το απαραίτητο, ειδικά πριν τα μέσα του 19^{ου} αιώνα (πριν την έλευση και διάδοση του σιδηροδρόμου, του τηλεγράφου και του τηλεφώνου), σε εποχές που οι μεταφορές και η επικοινωνία ήταν πολύ χρονοβόρες και περιορισμένες. Κατά τον 18^ο αιώνα έγινε αποδεκτό ότι οι διπλωμάτες σε ξένες χώρες τυγχάνουν ειδικών προνομίων και ασυλιών που εκφεύγουν από τη δικαιοδοσία της χώρας στην οποία βρίσκονται, και επίσης υιοθετήθηκε ο θεσμός του «διπλωματικού σώματος» (*corps diplomatique*), δηλαδή των ευρισκόμενων στην πρωτεύουσα μίας χώρας ξένων διπλωματών. Στο Συνέδριο της Βιέννης (1815) αποφασίστηκε η ιεράρχηση των διπλωματικών κατά τρόπο κοινώς αποδεκτό για όλες τις χώρες. Στη Βιέννη τα περί ιεραρχίας και διαδικασιών στηρίχτηκαν στη βασική αρχή περί ισότητας των κρατών και των εκπροσώπων τους, αρχή που είχε ωριμάσει, σταδιακά, από τη Συνθήκη της Βεσφαλίας έως το 1815.¹⁷⁰

Ο 19^{ος} αιώνα θεωρείται η κλασική εποχή της διπλωματίας με κέντρο την Ευρώπη, με τη διπλωματία και την εξωτερική πολιτική στα χέρια ορισμένων ανθρώπων, κυρίως αριστοκρατικής καταγωγής.¹⁷¹ Εξέχουσες προσωπικότητες της διπλωματίας που άφησαν τη σφραγίδα τους με τις ικανότητες τους και τις απόψεις τους περί διπλωματίας υπήρξαν, στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, οι Γάλλοι υπουργοί Εξωτερικών Talleyrand (1754-1838) και François Guizot (1787-1974), ο Αυστριακός υπουργός Εξωτερικών και καγκελάριος Clemens von Metternich (1773-1859), οι Βρετανοί υπουργοί Εξωτερικών Castlereagh (1769-1822) και George Canning (1770-1827), και ο Ιωάννης Καποδίστριας (1776-1831), ως υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας, και ο Βρετανός πρέσβης Stratford Canning (1786-1880). Κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα διακρίθηκαν στη διπλωματία, μεταξύ πολλών άλλων, ο υπουργός Εξωτερικών και καγκελάριος της Ρωσίας Alexander Gorchakov (1798-1883), οι Ρώσοι πρέσβεις Pyotr Shuvalov (1827-1889) και Nikolay Ignatiev (1832-1908), ο Γερμανός καγκελάριος Otto von Bismarck (1815-1898), ο υπουργός Εξωτερικών της Αυστροουγγαρίας Gyula Andrássy (1823-1890) και οι υπουργοί Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Mehmed Fuad Pasha (1814-1869) και Αλέξανδρος Καραθεοδωρής Πασάς (1833-1906).

Κύριες λειτουργίες της διπλωματίας

Τα πλέον πρόσφατα νομικά κείμενα για τη διπλωματία και τις λειτουργίες της είναι τα Σύμφωνα της Βιέννης για τις Διπλωματικές Σχέσεις του 1961 και για τις Προξενικές Σχέσεις του 1963. Επίσης, ανάλογο καθεστώς με αυτό των διπλωματών ισχύει και για τους εκπροσώπους των παγκόσμιων διεθνών (διακρατικών) οργανισμών, με βάση το Σύμφωνα της Βιέννης για την Αντιπροσώπηση των Κρατών σε Σχέση με Διεθνείς Οργανισμούς Οικουμενικού Χαρακτήρα του 1975.

Όπως είπαμε, ο κύριος ρόλος και η κύρια γενική και πρωταρχική λειτουργία της διπλωματίας είναι ο επίσημος διακρατικός διάλογος και η διαπραγμάτευση, προκειμένου να διερευνηθούν σημεία κοινών συμφερόντων και αντιλήψεων ή να εντοπιστούν και να αντιμετωπιστούν σημεία τριβής και σύγκρουσης.

Οι κύριες λειτουργίες της διπλωματίας και της διπλωματικής υπηρεσίας στην εκτέλεση του έργου της θεωρούνται τέσσερις συν η επικουρική των προξενικών λειτουργιών.¹⁷²

- (α) η εκπροσώπηση μιας χώρας σε άλλες χώρες (με πρεσβείες, γενικά προξενεία, προξενεία και υποπροξενεία) και σε διεθνείς οργανισμούς και διασκέψεις (μόνιμες αντιπροσωπεΐες ή *ad hoc* αντιπροσωπεΐες),
- (β) η επικοινωνία και ο επίσημος διάλογος μεταξύ κρατών ή μεταξύ κρατών και διεθνών οργανισμών,
- (γ) η διαπραγμάτευση σε διμερές και πολυμερές επίπεδο με στόχο την κατάληξη σε συμφωνία,
- (δ) η συλλογή έγκυρων πληροφοριών.

Βασικός στόχος μίας διπλωματικής αντιπροσωπείας σε ξένο κράτος είναι η εφαρμογή της εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με τη χώρα αυτή, η προαγωγή του εθνικού συμφέροντος και η βελτίωση της διεθνούς θέσης και διεθνούς εικόνας της χώρας στην άλλη χώρα (ή σε έναν διεθνή οργανισμό ή στη διεθνή κοινή γνώμη). Ο Πρέσβης και η πρεσβεία σε μια άλλη χώρα ή η αντιπροσωπεία σε έναν διεθνή οργανισμό ή διάσκεψη είναι επιφορτισμένοι να εκτελούν τις εντολές του «κέντρου» (της κεντρικής υπηρεσίας, δηλαδή του υπουργείου εξωτερικών εκάστου κράτους).

Στην προαγωγή του εθνικού συμφέροντος συμπεριλαμβανόταν ήδη από τότε που καθιερώθηκε η διπλωματική εκπροσώπηση και η προαγωγή του εμπορίου και των ανταλλαγών μεταξύ των δύο χωρών, οι πολιτισμικές και μορφωτικές σχέσεις και γενικότερα η συνεργασία. Το κύριο βάρος σε αυτή τη διαδικασία το φέρει η πρεσβεία που βρίσκεται στην πρωτεύουσα του άλλου κράτους, με τον διαπιστευμένο Πρέσβη της και τους διπλωματικούς που υπηρετούν υπό τις οδηγίες και την καθοδήγησή του. Τα προξενεία (γενικά προξενεία, προξενεία ή υποπροξενεία που βρίσκονται σε άλλες πόλεις) τελούν υπό τις εντολές του Πρέσβη ή του Επιτετραμμένου (του αρχηγού της αντιπροσωπείας, αν δεν υπάρχει πρέσβης σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο).

Τα κράτη μπορεί να έχουν ή να μην έχουν διπλωματικές σχέσεις –δηλαδή επίσημες διακρατικές σχέσεις– μεταξύ τους σε μόνιμη και τρέχουσα βάση. Αυτό ισχύει στο μέτρο που αναγνωρίζουν το ένα το άλλο νομικά *de jure*, *de facto* ή καθόλου. Αν αναγνωρίζονται μόνο *de facto*, τότε δεν δύναται να εγκαθιδρυθεί πρεσβεία (με προϊστάμενο Πρέσβη) αλλά μόνιμη αντιπροσωπεία, αν το θελήσει, όπως ήταν η περίπτωση παλιότερα της ελληνικής, ισπανικής ή τουρκικής αντιπροσωπείας στο Ισραήλ, το οποίο τα κράτη αυτά δεν αναγνώριζαν *de jure*. Αυτό ισχύει και σε περίπτωση που πρόκειται για «μη κράτος» που όμως τα εν λόγω κράτη ή ο ΟΗΕ αναγνωρίζει ως οντότητα με διεθνή προσωπικότητα, όπως π.χ. ο Οργανισμός για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης και η Παλαιστινιακή Αρχή. Από την άλλη, αν υπάρχει αμοιβαία νομική αναγνώριση, η ίδρυση ή όχι πρεσβείας και το άνοιγμα συγκεκριμένων προξενείων είναι θέμα συνεννόησης και αμοιβαίας αποδοχής μεταξύ των δύο κρατών.

Η δεύτερη λειτουργία, η επικοινωνία με άλλα κράτη και άλλους διεθνείς πρωταγωνιστές (κυρίως με διεθνείς οργανισμούς), είναι η πλέον στοιχειώδης λειτουργία της διπλωματίας. Ανάγεται στην ιστορικά πρώτη διαδικασία της διπλωματίας που είναι η μεταφορά μηνυμάτων, ο ρόλος του επίσημου αγγελιοφόρου ενός κράτους προς ένα άλλο. Χωρίς αυτήν την απαραίτητη διαδικασία δεν μπορεί να μιλήσει κανείς για διεθνείς

σχέσεις και πολύ περισσότερο για την ύπαρξη διεθνούς κοινωνίας.¹⁷³ Σε παλιότερες εποχές, μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, που η επικοινωνία ήταν πολύ δύσκολη με τις ελάχιστες απευθείας επαφές μεταξύ αρχηγών κρατών ή Υπουργών Εξωτερικών, το μήνυμα το οποίο μεταδιδόταν επίσημα από τον επιτόπιο πρέσβη και η απάντηση που έπαιρνε ήταν, προφανώς, καίριας σημασίας για τη διεθνή πολιτική των κρατών και για το επίπεδο των μεταξύ τους σχέσεων. Μια και οι εντολές και οι νέες κατευθυντήριες γραμμές που λάμβανανε καθυστερούσαν πολύ, ο εκάστοτε πρέσβης είχε μεγάλη ευχέρεια πρωτοβουλιών, πολλές φορές καθορίζοντας εκείνος την εξωτερική πολιτική του κράτους του στο ξένο κράτος ή στη διεθνή διάσκεψη.

Ας δούμε τρία παραδείγματα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που είχε καίρια σημασία για τους επαναστατημένους Έλληνες του 1821 ήταν το 1827, όταν ο ναύαρχος Codrington έστειλε επιστολή ζητώντας οδηγίες από τον Βρετανό πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη (και όχι από τη βρετανική κυβέρνηση), προκειμένου να λάβει τις οδηγίες το ταχύτερο δυνατό για το πώς να αντιμετωπίσει τις τυχόν ενισχύσεις από την Αίγυπτο που θα λάμβανε ο Ιμπραήμ, ο οποίος εκείνη την περίοδο είχε σχεδόν καταστείλει πλήρως την Ελληνική Επανάσταση. Ο Βρετανός πρέσβης Stratford Canning, ο οποίος όπως και ο Codrington ήταν φιλέλληνας, έγραψε στον ναύαρχο να αντιμετωπίσει την κατάσταση, αν χρειαστεί, και με κανονιοβολισμό (*cannon shot*). Η συνέχεια είναι γνωστή, η ναυμαχία του Ναβαρίνου. Ένα άλλο παράδειγμα μετά από πενήντα χρόνια είναι η στάση που τήρησε ο Ρώσος πρόξενος στο Βελιγράδι το 1876, που, ενώ είχε οδηγίες από τον Ρώσο υπουργό Εξωτερικών Gorchakov και τον τσάρο να αποθαρρύνει την εξέγερση των Σέρβων εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έκανε το αντίθετο, υπακούοντας στις αντίθετες οδηγίες που του είχε δώσει ο άμεσος προϊστάμενός του, ο Ρώσος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη Ignatiev. Ένα τρίτο παράδειγμα αποτελεί η Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης για τη βαλκανική κρίση (Δεκέμβριος 1876-Ιανουάριος 1877), με τον κύριο Βρετανό εκπρόσωπο, λόρδο Salisbury, να κινείται στο ίδιο μήκος κύματος με τον Ρώσο ομόλογό του Ignatiev, κάτι που έκανε έξαλλο τον Βρετανό πρωθυπουργό Disraeli, ο οποίος στη διάσκεψη επιθυμούσε σύμπλευση με τους Οθωμανούς και όχι με τους Ρώσους.

Οι επαγγελματίες διπλωμάτες έχουν γίνει ειδικοί στην ακρίβεια της διατύπωσης, η οποία έχει μεγάλη σημασία. Πρέπει να είναι σε θέση να πουν τη λέξη ή φράση που αρμόζει σε κάθε περίπτωση. Γι' αυτούς ο «σεβασμός για τη λέξη αποτελεί το πρώτιστο καθήκον», για να θυμηθούμε μία φράση από το *Markings*, το ιδιότυπο ημερολόγιο που μας άφησε ο Dag Hammarskjöld¹⁷⁴ (1905-1961), ο γενικός γραμματέας των Ηνωμένων που σκοτώθηκε κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του στα τέλη του 1961 στη Ndola στα σύνορα Κονγκό-Νότιας Ροδεσίας σε αεροπορικό δυστύχημα, τα αίτια του οποίου έχουν μείνει ανεξιχνίαστα. Οι διπλωματικοί οφείλουν να γνωρίζουν και να ειδικεύονται στην επιλογή και χρήση των κατάλληλων εκφράσεων, στην κατάλληλη, κατά περίπτωση, έμφαση, τόνο, απόχρωση ή υπαινιγμό που απαιτείται προκειμένου να μεταφέρουν, με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια –ή «δημιουργική ασάφεια», αν αυτή απαιτείται– το μήνυμα της δικής τους πλευράς.

Στη διεθνή διπλωματία τις περισσότερες φορές υπάρχει μία γλώσσα που επικρατεί στην επικοινωνία. Μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα η γλώσσα της διπλωματίας ήταν τα λατινικά, στη συνέχεια και μέχρι το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η κοινή γλώσσα στην οποία λάμβανε χώρα η επικοινωνία μεταξύ των κρατών ήταν τα γαλλικά, και μετά τον ρόλο αυτόν ανέλαβαν τα αγγλικά, με ορισμένες εξαιρέσεις κατά περιοχές, όπως η χρήση των ρωσικών μεταξύ των μελών του Ανατολικού Μπλοκ κατά τον Ψυχρό Πόλεμο. Επίσης, μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα η συντριπτική πλειοψηφία των διπλωματών καριέρας (όπως είναι γνωστοί οι επαγγελματίες διπλωμάτες) προέρχονταν από την αριστοκρατία και, εν γένει, από τα προνομιούχα στρώματα εκάστης χώρας, σε σημείο ώστε οι μορφωμένοι και ικανοί από άλλα κοινωνικά στρώματα να μην τολμούσαν να υποβάλλουν υποψηφιότητα για να γίνουν μέλη της διπλωματικής υπηρεσίας της χώρας τους. Αυτό μπορεί να αντέβαινε στην αρχή της ισότητας και των ίσων ευκαιριών όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, ωστόσο είχε μία θετική λειτουργία, διευκόλυνε την επικοινωνία των διπλωματών μεταξύ τους μια και ανήκαν στην ίδια κοινωνική τάξη με την ίδια μόρφωση και κουλτούρα, και ως προέρχονταν από διαφορετικές χώρες.

Η τρίτη σημαντική λειτουργία, η διαπραγμάτευση, δηλαδή οι επίσημες συνομιλίες μεταξύ εκπροσώπων των κρατών, διπλωματών ή άλλων ειδικών (νομικών ή άλλων ανάλογα με το υπό συζήτηση θέμα) που σκοπό έχουν την κατάληξη σε κοινό κείμενο, από μία ομιλία ή κοινό ανακοινωθέν μέχρι ένα ψήφισμα ή μία πολιτικά ή νομικά δεσμευτική συμφωνία. Η διαπραγμάτευση προϋποθέτει ότι τα συμφέροντα και οι επιδιώξεις των κρατών συμπίπτουν ή μπορεί να συμπέσουν ή πάντως να βρουν κάποιο κοινό παρονομαστή. Εδώ η επιτυχία ενός διπλωμάτη είναι να εντοπίσει τα σημεία κοινού ενδιαφέροντος και κυρίως κοινών φόβων και ανησυχιών, και έτσι να βρεθεί συμφωνία χωρίς υπέρμετρες αμοιβαίες υποχωρήσεις και θυσίες. Κύρια τεχνική είναι να κατορθώσουν να πείσουν τους εκπροσώπους του άλλου κράτους ότι είναι προς το συμφέρον τους να κάνουν αυτό που θέλει η άλλη πλευρά.

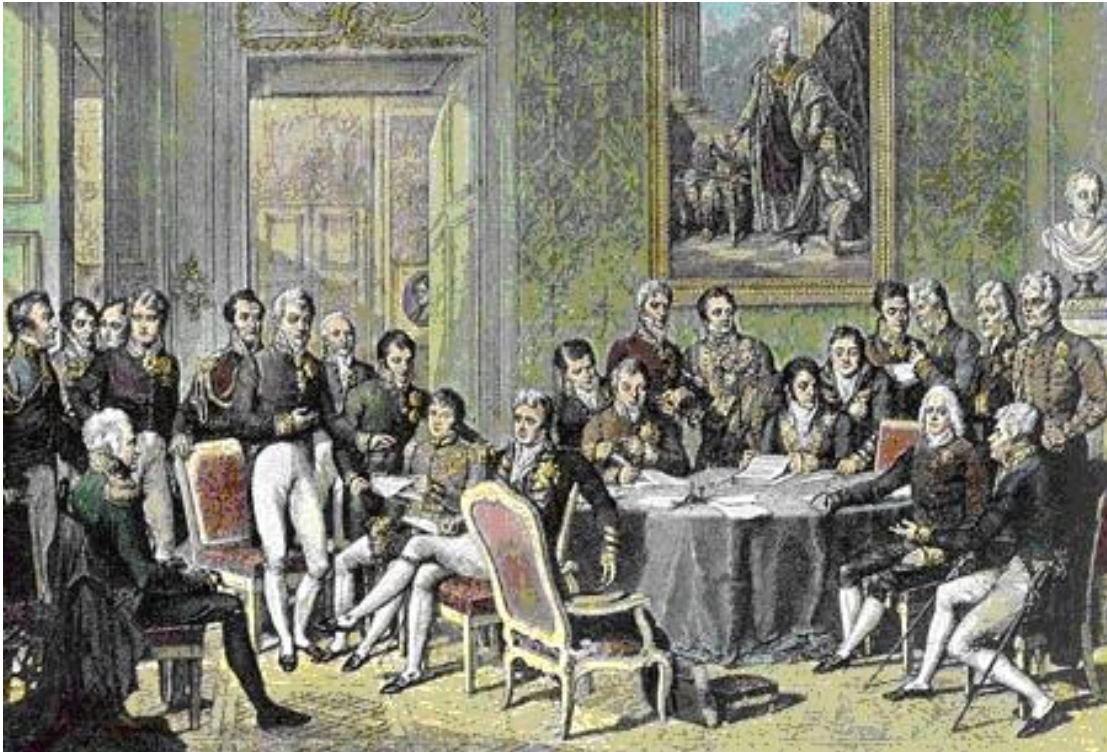
Η διαπραγμάτευση είναι ή διμερής (μεταξύ δύο κρατών) ή πολυμερής (μεταξύ τριών ή περισσότερων κρατών) στα πλαίσια, συνήθως, μίας πολυμερούς διάσκεψης ή ενός διεθνούς οργανισμού ή οργάνου του. Η πολυμερής διπλωματία, γνωστή και ως συνεδριακή διπλωματία, έχει παρουσιάσει αλματώδη εξέλιξη από την ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών και ειδικά από το 1945. Αρχικά, οι περισσότερες πολυμερείς διαπραγματεύσεις λάμβαναν χώρα μετά από πόλεμο υπό τη μορφή διασκέψεων.¹⁷⁵

Σημαντικές διασκέψεις ήταν αυτές που έλαβαν χώρα στα πλαίσια της Ειρήνης της Βεστφαλίας (1641-1648), με την οποία τερματίστηκε ο Τριακονταετής Πόλεμος στην Ευρώπη· το Συνέδριο¹⁷⁶ της Βιέννης που οδήγησε στην Τελική Πράξη του Συνεδρίου της Βιέννης το 1815 και με την οποία έληξαν οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι στην Ευρώπη· το Συνέδριο των Παρισίων του 1856 με το οποίο έληξε ο Κριμαϊκός Πόλεμος· το Συνέδριο του Βερολίνου του 1878, με το οποίο διευθετήθηκε η κατάσταση στα Βαλκάνια μετά τον Ρωσο-Οθωμανικό Πόλεμο του 1878· οι διασκέψεις της Χάγης για τον Αφοπλισμό (1899, 1907)· η Διάσκεψη των Παρισίων με την οποία έληξε ο Μεγάλος Πόλεμος (όπως ήταν γνωστός τότε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος), η οποία έλαβε χώρα στις Βερσαλλίες και σε τέσσερα προάστια των Παρισίων το 1919· και η Διάσκεψη των Παρισίων (1946) μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η κύρωση της Συνθήκης του Μούνστερ (Συνθήκη Βεστφαλίας, 1648), του [Gerard ter Borch](#)
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Peace_of_Westphalia#/media/File:Westfaelischer_Friede_in_Muenster_%28Gerard_Terborch_1648%29.jpg

Το Συνέδριο της Βιέννης (1814-1815)

https://www.google.gr/search?q=vienna+congress+1815&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwic9cucqr3KAhWJzROKHY8CAToQ_AUIBygB&biw=1280&bih=665-q=vienna+congress+1815&tbn=isch&tbs=sur:f&imgsrc=3rPsX24y8pivRM%3A

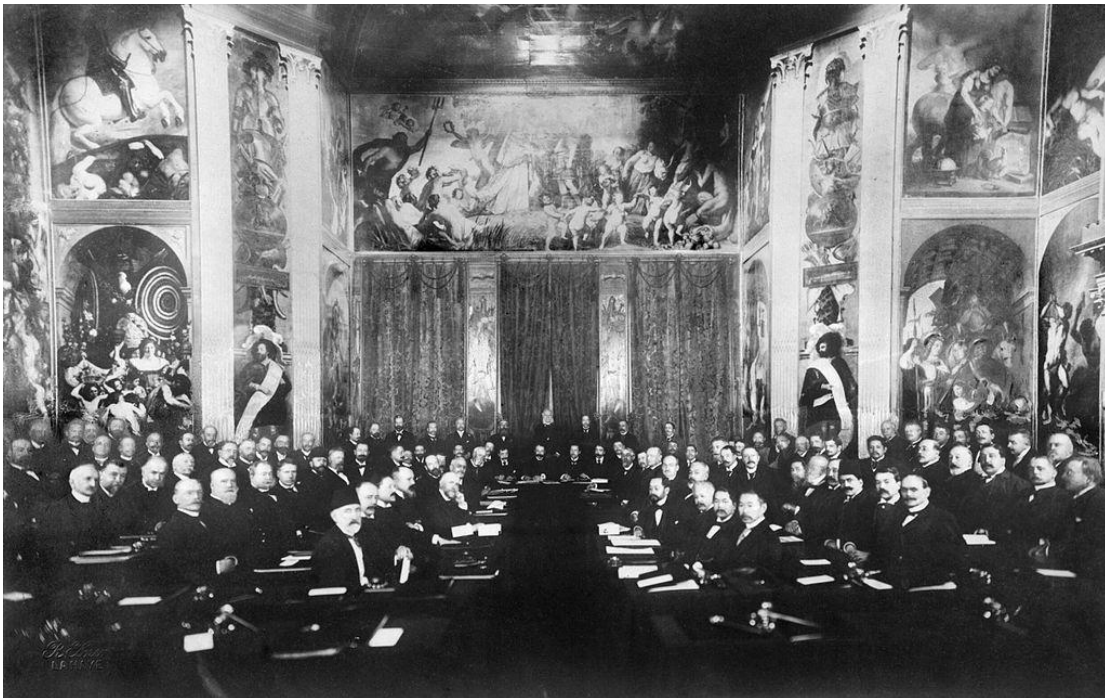
Το Συνέδριο των Παρισίων (1856), του Édouard Debufet
Public Domain

https://www.google.gr/search?q=congress+of+paris+1856&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjlsvFq73KAhUCSBoKHSzjBMoQ_AUIBygB-q=congress+of+paris+1856&tbn=isch&tbs=sur:f&imgsrc=gDOPB7JKF16rIM%3A

Το Συνέδριο του Βερολίνου (1878), του [Anton von Werner](#)
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Congress_of_Berlin_-_/media/File:Berliner_kongress.jpg

Η πρώτη Διάσκεψη της Χάγης για τον Αφοπλισμό (1899)
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Hague_Conventions_of_1899_and_1907_-_/media/File:The_First_International_Peace_Conference,_the_Hague,_May_-_June_1899_HU67224.jpg

Η δεύτερη Διάσκεψη της Χάγης για τον Αφοπλισμό (1907)

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vredesconferentie_Den_Haag,_Tweede_1907 -
_Second_Peace_Conference_The_Hague_1907.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vredesconferentie_Den_Haag,_Tweede_1907_-_Second_Peace_Conference_The_Hague_1907.jpg)

Η υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλλιών (1919) στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, του William Orpen
Public Domain

[https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Versailles_-_/media/File:William_Orpen -
_The_Signing_of_Peace_in_the_Hall_of_mirrors,_Versailles_1919,_Ausschnitt.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Versailles_-_/media/File:William_Orpen_-_The_Signing_of_Peace_in_the_Hall_of_mirrors,_Versailles_1919,_Ausschnitt.jpg)

Η διεξαγωγή των πολυμερών διαπραγματεύσεων είναι συνήθως δύσκολη και πολύπλοκη. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι οι συνομιλίες για την εκπόνηση σημαντικών διακηρύξεων, όπως οι διακηρύξεις των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα (1948), για την αποαποικιοποίηση (1960), για τις φιλικές σχέσεις μεταξύ των κρατών (1970) ή η Τελική Πράξη του Ελσίνκι (1975) στο πλαίσιο της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ). Ειδικά όταν πρόκειται για διεθνή νομικά κείμενα, δηλαδή για δεσμευτικές συμφωνίες, τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο δύσκολα, με μακρόσυρτες πολυμερείς διαπραγματεύσεις που μπορεί να κρατήσουν χρόνια, όπως οι διεθνείς συμβάσεις για το δίκαιο της θάλασσας, για τα πυρηνικά ή συμβατικά όπλα, για το δίκαιο των συνθηκών κ.λπ. Οι πολυμερείς αυτές διαπραγματεύσεις είναι πολύ επίπονες, όχι μόνο γιατί επιχειρούν να συμβιβάσουν τις διαφορετικές τοποθετήσεις και τα συμφέροντα πολλών κρατών ή διαφορετικών συνασπισμών κρατών αλλά και επειδή η «γλώσσα» τους είναι η νομική και χρειάζεται πολύ προσεκτική διατύπωση, μια και συνεπάγεται δικαιώματα και υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν και πρέπει να εφαρμόσουν, αλλιώς θα θεωρηθεί ότι παρανομούν διεθνώς.

Στο πλαίσιο της συνεδριακής-πολυμερούς διπλωματίας έχει αναπτυχθεί και κάτι που καμία φορά λέγεται «κοινοβουλευτική διπλωματία» (όρος που συνδέεται με τον Dean Rusk, τον υπουργό εξωτερικών των ΗΠΑ επί προεδρίας Kennedy, στις αρχές της δεκαετίας του 1960), με την οποία εννοείται η δημιουργία ομάδων κρατών και των αντιπροσωπειών τους που συνασπίζονται μεταξύ τους («η ισχύς εν τη ενώσει»), είτε περιστασιακά –ανάλογα με το θέμα– είτε πιο μόνιμα, όπως π.χ. η Ομάδα των 77 χωρών (G-77 των λιγότερο ανεπτυγμένων κρατών), οι Αραβικές χώρες, η Δυτική Ομάδα και Ανατολική Ομάδα επί Ψυχρού Πολέμου στον ΟΗΕ ή η Δυτική Ομάδα (Νατοϊκή ομάδα), η Ανατολική Ομάδα (Σύμφωνο της Βαρσοβίας) και η Ομάδα των Ουδετέρων και Αδεσμεύτων στη ΔΑΣΕ (Διάσκεψη για την Ειρήνη και την Ασφάλεια της Ευρώπης) κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, προκειμένου να προαγάγουν τις θέσεις και να γίνουν αποδεκτές, έστω και αποδυναμωμένες, και από τις υπόλοιπες αντιπροσωπείες.

Η συλλογή πληροφοριών ήταν και αυτή μία ακόμη από τις κλασικές λειτουργίες των πρεσβειών και προξενείων, του πρέσβη, των υφισταμένων του διπλωματικών και των ακολούθων ή συμβούλων σε διάφορα επιμέρους θέματα (εμπορικός ή οικονομικός ακόλουθος ή σύμβουλος, στρατιωτικός ή ναυτικός ακόλουθος, μορφωτικός ακόλουθος, ακόλουθος ή σύμβουλος τύπου). Η σημασία της πληροφόρησης έχει σήμερα περιοριστεί αισθητά, μια και υπάρχουν άλλα κανάλια πληροφόρησης, ταχύτερα (όπως ο τύπος, τα ΜΜΕ και το διαδίκτυο) ή οι γνώσεις που έχουν μελετητές που ειδικεύονται στην εν λόγω χώρα ή περιοχή.

Ωστόσο ο διπλωμάτης, και ειδικά ο Πρέσβης, διατηρεί ακόμη τη σημασία του ως συλλέκτης έγκυρων πληροφοριών και ως άνθρωπος που εκτιμά την πολιτική κατάσταση σε μία χώρα. Καταρχάς, έχει –ή θα πρέπει να έχει– άμεση πρόσβαση και εκτεταμένες και σε βάθος επαφές με την ηγεσία και την ελίτ της χώρας στην οποία βρίσκεται. Οι επαφές αυτές, καθώς και οι ανταλλαγές απόψεων που έχει με τους άλλους συναδέλφους για την πολιτική κατάσταση της χώρας στην οποία είναι διαπιστευμένος, καθιστούν ακόμη και σήμερα τους διπλωμάτες και ειδικά τους πρέσβεις –ειδικά, εννοείται, τους ικανούς και οξυδερκείς– σημαντική πηγή πληροφοριών για τις κυβερνήσεις τους. Οι πληροφορίες αυτές μεταφέρονται με απόρρητα τηλεγραφήματα (παλαιότερα με κωδικοποιημένα τηλεγραφήματα *chiffre*, δηλαδή τηλεγραφήματα με αριθμούς που αντιστοιχούσαν σε γράμματα) ή με τις περιοδικές συνολικές εκθέσεις-εκτιμήσεις που κάνει ο Πρέσβης ετησίως, ή πιο συχνά αν χρειαστεί, οι οποίες στέλνονται με τον διπλωματικό σάκο.¹⁷⁷ Οι εκθέσεις αυτές και άλλα έγγραφα και τηλεγραφήματα αποτελούν σημαντική πηγή για τον ερευνητή της ιστορίας των διεθνών σχέσεων (διπλωματικής ιστορίας), αλλά ακόμη και για αυτόν που ασχολείται με την έρευνα της εσωτερικής πολιτικής, κοινωνικής ή οικονομικής κατάστασης μίας χώρας σε μία συγκεκριμένη ιστορική στιγμή.

Οι προξενικές λειτουργίες που λαμβάνουν χώρα είτε στα προξενία ή στο προξενικό τμήμα μιας πρεσβείας αφορούν την προστασία των συμφερόντων της αποστέλλουσας χώρας και των υπηκόων της που βρίσκονται στην άλλη χώρα, την έκδοση διαβατηρίων, τις θεωρήσεις, τις βίζες, την παροχή βοήθειας στους υπηκόους της χώρας αποστολής (π.χ. οικονομική βοήθεια, βοήθεια αν τελούν υπό κράτηση ή προσάγονται σε δικαστήριο κ.λπ.) ή στα πλοία ή αεροσκάφη που φέρουν τη σημαία της χώρας τους.

Η αμφισβήτηση της διπλωματίας και πώς ξεπεράστηκε

Παρά τις τόσες σημαντικές λειτουργίες που έχει επιτελέσει διαχρονικά η διπλωματία και οι διπλωμάτες και που συνεχίζει να επιτελεί και σήμερα, η διπλωματία και οι διαδικασίες της αντιμετώπισαν αμφισβήτηση, ειδικά κατά τους προηγούμενους δύο αιώνες, κατά τον 19^ο και ακόμη περισσότερο κατά τον 20^ο αιώνα.

Οι κύριες κριτικές αφορούσαν (α) τη μυστική διπλωματία, (β) τη διπλωματία ως οπισθοδρομική και όργανο των αντιδραστικών δυνάμεων και (γ) τη διπλωματία ως δυσλειτουργική στον διάλογο και στην επίλυση συγκρούσεων.¹⁷⁸

Ιστορικά η κριτική στη μυστικότητα της διπλωματίας ξεκινάει με τον Bentham ο οποίος τη θεωρούσε ως μία από τις πηγές του πολέμου (βλ. Κεφάλαιο 1). Ο πρώτος ο οποίος εφάρμοσε «δημόσια διπλωματία», εξηγώντας στο κοινό της εξωτερική πολιτική που ασκούσε ήταν ο Canning, προς μεγάλη δυσαρέσκεια των συντηρητικών διπλωματών όπως ο Metternich.¹⁷⁹

Ωστόσο η διπλωματία είναι από τη φύση της κατ' ανάγκη μυστική και απόρρητη, γιατί μόνο έτσι μπορεί να είναι αποδοτική και αποτελεσματική. Η μυστικότητα και το απόρρητο βοηθάει στην πιο ειλικρινή και ανοικτή επικοινωνία μεταξύ των μερών, ειδικά όταν τα δύο μέρη έχουν σοβαρές διαφωνίες μεταξύ τους. Η ανοικτή ή δημόσια διπλωματία αντίθετα –όπου τα πράγματα είναι δημόσια και προσιτά στην κοινή γνώμη και στα ΜΜΕ– δρα αρνητικά, μια οι αντιπρόσωποι, προκειμένου να εντυπωσιάσουν ως δεινοί ρήτορες, τεί-

νουν να απευθύνονται κυρίως στο δικό τους ακροατήριο για εσωτερική κατανάλωση, και έτσι γίνονται πιο επιθετικοί με αποτέλεσμα να οδηγούν τις συνομιλίες σε αποτυχία.

Χαρακτηριστικό είναι ότι στις περιπτώσεις εκείνες όπου μία διάσκεψη ή διμερείς συνομιλίες μεταφέρονται από την ανοικτή (δημόσια) διαδικασία στην κλειστή διαδικασία υπάρχει συνήθως σχεδόν αυτόματα χαμήλωμα των τόνων, σκηνικό που είναι καταλληλότερο για την εδραίωση ενός υπεύθυνου, ειλικρινούς και εποικοδομητικού διαλόγου με στόχο την εξεύρεση, αν αυτό είναι δυνατόν, ενός κοινά αποδεκτού αποτελέσματος, με μία συμφωνημένη απόφαση στη μορφή γραπτού κειμένου (ψηφισμα, διακήρυξη, σύμβαση, πολιτικό κείμενο κ.λπ.), χωρίς ηττημένους και χαμένους αλλά με δύο κερδισμένους (βλ. τέλος Κεφαλαίου 6).

Η γνωστή ως μυστική διπλωματία έχει αποκτήσει κακό όνομα, ακριβώς επειδή μέχρι το 1918, τα κράτη –και κατά πρώτο λόγο οι μεγάλες δυνάμεις– συνήθιζαν να συνομολογούν συμφωνίες που δεν γνώριζαν το φως της ημέρας ή συμφωνίες που διέθεταν μυστικά άρθρα ή μυστικές ρήτρες. Είναι προφανές ότι η μυστικότητα οφειλόταν στο ότι στρέφονταν συνήθως εναντίον κάποιου άλλου κράτους ή λαού που δεν συμμετείχε στις συνομιλίες. Κατά τον 19^ο αιώνα η διπλωματία «κεκλεισμένων των θυρών», όπου «μαγειρευόταν» ερήμην των άλλων λαών η τύχη της Ευρώπης και του κόσμου ολόκληρου, επέσυρε την μίση των φιλελεύθερων και των σοσιαλιστικών κύκλων στην Ευρώπη, και τέθηκε το θέμα της διαφάνειας, της δημοσιότητας και του κοινοβουλευτικού ελέγχου.¹⁸⁰

Χάριν παραδείγματος, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έλαβαν χώρα διάφορες μυστικές συμφωνίες, προκειμένου να παρασυρθούν διάφοροι ηγέτες να συμμαχήσουν με τη μία ή με την άλλη πλευρά, σε σημείο ώστε κάποιοι κυριολεκτικά «παζάρευαν» για να δουν ποιος θα τους δώσει περισσότερα για να προσχωρήσουν, με το αζημίωτο, στην πλευρά του. Χαρακτηριστική περίπτωση ήταν οι επιστολές του Βρετανού ύπατου αρμοστή στην Αίγυπτο Sir Henry McMahon προς τον μεγάλο σαρίφη της Χετζάζης Hussein Ibn Ali με τις οποίες το Λονδίνο δεσμευόταν να δημιουργηθεί μεγάλο αραβικό κράτος στην Αραβία, στη Συρία και στη Μεσοποταμία, στην περίπτωση που οι Άραβες θα συνέδραμαν τους Βρετανούς στον πόλεμο κατά της συμμάχου της Γερμανίας, Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όμως, κατά την ίδια ακριβώς εποχή, η Βρετανία και η Γαλλία είχαν συνομολογήσει, το 1916, τη μυστική συμφωνία Sikes-Picot, για τον μελλοντικό διαμοιρασμό της περιοχής αυτής μεταξύ τους. Η μυστική αυτή συμφωνία έγινε ευρέως γνωστή όταν δημοσιοποιήθηκε και καταγγέλθηκε από την επαναστατική κυβέρνηση των Σοβιέτ, την άνοιξη του 1918.

Το 1918 ο πρόεδρος των ΗΠΑ Woodrow Wilson, στα περίφημα 14 Σημεία (Ιανουάριος του 1918), κατέκρινε, μεταξύ άλλων, τη μυστική διπλωματία που οδηγούσε σε μυστικές και ανίερές συμφωνίες που έκριναν τις τύχες των λαών. Υποστήριξε, αντίθετα, η διπλωματία να διεξάγεται ανοικτά και δημόσια και οι διάφορες διακρατικές συμφωνίες να είναι σε γνώση όλων.

Η δεύτερη αμφισβήτηση της διπλωματίας είναι ότι πρόκειται για «παιχνίδι» των Μεγάλων Δυνάμεων που επιβάλλουν τη θέλησή τους στους πιο αδύνατους ή στους ηττημένους σε έναν πόλεμο. Η κριτική αυτή είχε κατά βάση τρεις ιδεολογικές ρίζες κατά τον 19^ο αιώνα, τον εθνικισμό των αδύνατων «αλύτρωτων» εθνών που ήθελαν να γίνουν κράτη, τον φιλελευθερισμό και τον σοσιαλισμό, δηλαδή και τις τρεις αμφισβητήσεις στο σύστημα της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας του 19^{ου} αιώνα. Στον 20^ο αιώνα η αμφισβήτηση ήρθε αρχικά από τον κομμουνισμό, στη συνέχεια από τον φασισμό και τον ναζισμό και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, από το κίνημα της αποαποικιοποίησης και, πιο πρόσφατα, από τον ισλαμικό φονταμενταλισμό.

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία (1917), η νέα επαναστατική κυβέρνηση των Σοβιέτ υπό τον Lenin και τον Trotsky, αμφισβήτησε τη διπλωματία και το διεθνές δίκαιο ως έκφραση και όργανα της κυρίαρχης αστικής τάξης που εκμεταλλευόταν και χειραγωγούσε τις κοινωνίες και την ανθρωπότητα στο σύνολό της, καταγγέλλοντάς την ως όργανο του ιμπεριαλισμού. Παρεμφερής ήταν και η τοποθέτηση, μετά από τριάντα χρόνια, της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας όταν κυριάρχησε το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας υπό τον Mao Zedong (το 1949) και η Κίνα βρέθηκε απομονωμένη (πλην των αρχικών σχέσεών της με την ιδεολογικά συγγενή της Σοβιετική Ένωση οι οποίες στη συνέχεια κακοφόρμισαν).

Επίσης οι κανόνες της διπλωματίας και η σημασία τους για την ειρήνη και τη συνεργασία δεν είχαν βέβαια καμία θέση για τα «κράτη εγκληματίες» (*rogue states*) του Μεσοπολέμου, όπως η ναζιστική Γερμανία. Για τον Hitler οι Γερμανοί διπλωμάτες ήταν χρήσιμοι μόνο στο μέτρο που μπορούσαν να βοηθήσουν στη δόξα και στο όραμα του Τρίτου Ράιχ, δηλαδή στην κατάκτηση της Ευρώπης διά της ένοπλης βίας και στη ναζιστική γερμανική ηγεμονία του κόσμου. Δηλαδή, οι ναζιστές θεωρούσαν τη διπλωματία στην υπηρεσία της αναθεώρησης των συνόρων και επικουρική του επιθετικού πολέμου.

Οι πιο πρόσφατες αμφισβητήσεις –συνολικές και εκείνες– έχουν έρθει από τις φονταμενταλιστές ισλαμικές χώρες, αρχικά από το Ιράν υπό τον Khomeini (1902-1989), το Αφγανιστάν των Ταλιμπάν ή σήμερα

το ISIS (Islamic State of Iraq and Syria) στα εδάφη που έχει κατακτήσει στο Ιράκ και της Συρία (εξυπακούεται βέβαια ότι το ISIS δεν αποτελεί κράτος, και κανένα κράτος δεν το αναγνωρίζει).

Οι περισσότερες από τις αμφισβητήσεις αυτές γρήγορα ξεπεράστηκαν, ακριβώς γιατί δεν υπάρχει στο διεθνές πλαίσιο καμία άλλη διαδικασία ή λειτουργία που να την αντικαταστήσει και να επιτελέσει αυτά που επιτελεί η διπλωματία σε έναν κόσμο ανεξάρτητων κρατών. Όλα τα κράτη τελικά αποδέχτηκαν το υπάρχον σύστημα της διπλωματίας, επειδή τα νέα κράτη αντιλήφθηκαν ότι κατά βάση δεν πρόκειται για έκφραση συγκεκριμένης ιδεολογίας ή δόλιας τεχνικής για τη χειραγώγηση των «αδων που δεν κατέχουν τη διπλωματική γλώσσα και τέχνη» αλλά για μέθοδο και λειτουργία που είναι χρήσιμη και απαραίτητη σε όλους. Επιπλέον βασίζεται σε κάτι που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση: στην ισότητα μεταξύ όλων, μικρών και μεγάλων, ισχυρών και ανίσχυρων. Είναι πλουραλιστική και στη διάθεση όλων, στο μέτρο που δεν θέλουν να αλλάξουν τον κόσμο κατακτώντας τον με ωμή βία και ακραίο ρατσισμό, όπως επιζητούσε ο Hitler.

Ωστόσο, οι αμφισβητήσεις αυτές δεν έπесαν στο κενό, αφού είχαν όντως κάτι το αξιοσημείωτο να πουν. Ειδικά η άποψη των φιλελεύθερων του 19^{ου} αιώνα και του 20^{ου} αιώνα βρήκε μια χρήσιμη λύση σε σχέση με την ανάγκη του απορρήτου και της μυστικότητας. Τόσο στην Κοινωνία των Εθνών όσο και στον ΟΗΕ, για να ισχύει μία συνθήκη, θα πρέπει να έχει κατατεθεί στη γραμματεία του Οργανισμού. Η Κοινωνία των Εθνών, μάλιστα, ήταν ακόμη πιο αυστηρή, δηλώνοντας ότι καμία συμφωνία δεν θα είχε δεσμευτικό χαρακτήρα αν προηγουμένως δεν είχε κατατεθεί. Για τον ΟΗΕ, η μη κατάθεση σημαίνει ότι τότε δεν μπορεί κανένα κράτος να επικαλείται τη συμφωνία ενώπιον οργάνων των Ηνωμένων Εθνών, συμπεριλαμβανομένου του Διεθνούς Δικαστηρίου. Επιπλέον, πριν την κατάθεση στον ΟΗΕ, υπάρχει η δημοσίευση της συμφωνίας στη χώρα, μέσα από τη διαδικασία κύρωσης της συμφωνίας στη βουλή εκάστης χώρας. Από την άλλη, υπάρχει υποχρέωση εκ μέρους των κρατών να μην καθιστούν δημόσια την αλληλογραφία τους με άλλα κράτη, παρ'ότι αν αυτό έχει συμφωνηθεί μεταξύ τους.

Αν και οι αμφισβητήσεις αυτές έχουν πια ξεπεραστεί σε διακρατικό επίπεδο, υπάρχουν ακόμη αντιρρήσεις που έρχονται από μία άλλη οπτική των πραγμάτων. Στον επιστημονικό κλάδο των Διεθνών Σχέσεων έχουν ακουστεί επικρίσεις για τη διπλωματία και για τον διπλωματικό διάλογο γενικότερα. Οι αμφισβητήσεις αυτές έχουν έρθει κυρίως από τον John Burton στην περίοδο 1960-1980.

Ο Burton, ο οποίος πριν γίνει πανεπιστημιακός είχε χρηματίσει μόνιμος υφυπουργός εξωτερικών της Αυστραλίας και γνώριζε τη διπλωματία από πρώτο χέρι, εναντιώθηκε στην παραδοσιακή διπλωματία όπως εμφανιζόταν κατά τον Ψυχρό Πόλεμο στις σχέσεις Ανατολής-Δύσης, η οποία στην ουσία αποτελούσε, όπως επισημαίνει, διάλογο κωφών και τη συνταγή για αντιπαράθεση. Αντί να φέρνει την εκτόνωση και την αλληλοκατανόηση, έριχνε λάδι στη φωτιά, τόσο διμερώς όσο και πολυμερώς, στα διεθνή *fora*. Με τη λογική που διέπει την παραδοσιακή διπλωματία, που είναι η προαγωγή του στενού εθνικού συμφέροντος της μίας πλευράς σε βάρος της άλλης, δύσκολα μπορεί μία διένεξη, κατά τον Burton, είτε λέγεται Παλαιστινιακό είτε Κυπριακό, να κάνει την απαραίτητη υπέρβαση και να δει τη διαφορά με όρους «θετικού αθροίσματος» σε μία προσπάθεια από κοινού επίλυσης ενός δύσκολου προβλήματος που έχει δυσβάστακτο κόστος και για τις δύο πλευρές. Αντιθέτως στην παραδοσιακή διπλωματία οι υπάρχουσες διαφορές γίνονταν συνήθως αντιληπτές στη λογική του «μηδενικού αθροίσματος», δηλαδή με έκβαση νικητή-ηττημένου, κερδισμένου-χαμένου. Άλλωστε, η λογική του διπλωμάτη είναι παραδοσιακά το “my country right or wrong” (είμαι υπέρ της χώρας μου είτε έχει δίκιο είτε έχει άδικο),¹⁸¹ ως εκ τούτου υπάρχουν λίγα περιθώρια για αμοιβαίους συμβιβασμούς πλην της τακτικής υποχώρησης ή του ξεγελάσματος του αντιπάλου.¹⁸²

Αν και η αμφισβήτηση αυτή ήταν καίρια, εντούτοις και εδώ επήλθε ενσωμάτωση των προβληματισμών αυτών σε μία πολύ πιο εκλεπτυσμένη μορφή διπλωματίας, καθώς όλο και περισσότεροι διπλωμάτες και πολιτικοί «μαθαίνουν» νέες μεθόδους και τεχνικές επίλυσης των διαφορών και των διστάμενων απόψεων, κυριολεκτικά μαθαίνουν «επίλυση συγκρούσεων» όπως τη δίδασκε ο Burton και άλλοι, με την έμφαση που έδινε στην επίλυση θετικού αθροίσματος με αμοιβαία συμφέροντες λύσεις και για τα δύο ή περισσότερα μέρη στη διαφορά. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές σε πιο πρόσφατες προσπάθειες επίλυσης συγκρούσεων στην πράξη, όπως στη Διαδικασία του Όσλο για το Παλαιστινιακό (αρχές δεκαετίας 1990) και στην περίπτωση της επίλυσης του Βορειοϊρλανδικού και Νοτιοαφρικανικού προβλήματος και πιο πρόσφατα στις συνομιλίες του 2015 για την επίλυση του Κυπριακού.

Στις τελευταίες δεκαετίες η διπλωματία έχει αλλάξει αισθητά. Υπάρχει μεγάλη αύξηση της πολυμερούς διπλωματίας και της σημασίας της, ιδιωτική ή ανεπίσημη διπλωματία, οικονομική και πολιτιστική διπλωματία, διπλωματική δραστηριότητα από άλλες υπηρεσίες του κράτους, προσωπική διπλωματία σε επίπεδο πολιτικών και άλλων παραγόντων, διπλωματία κορυφής (από τους πρωθυπουργούς ή αρχηγούς του κράτους)

και αυξημένος ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης στα διεθνή ζητήματα, καθώς και χρησιμοποίηση ειδικών σε διάφορα θέματα. Οι εξελίξεις αυτές έχουν μειώσει τον ρόλο της και την αίγλη της διπλωματικής υπηρεσίας και των πρέσβων στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής των κρατών τους, χωρίς όμως να εξαφανίσουν ή να καταστήσουν τη διπλωματική εκπροσώπηση και τις λειτουργίες της περιττές.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ: Εξωτερική πολιτική

- Allison, G.T., *The Essence of Decision* (Boston: Little, Brown and Co, 1971).
- Axelrod, R. (Ed.), *Structure of Decision: The Cognitive Maps of Political Elites* (Princeton: Princeton University Press, 1976).
- Bloom, W., *Personal Identity, National Identity and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Boulding, K.E., 'National Images and International Systems', *Journal of Conflict Resolution*, 3, 2 (1959).
- Connolly, W.E., *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox* (Ithaca: Cornell University press, 1991).
- Hermann, C.F. (Ed.), *International Crises: Insights from Behavioral Research* (New York: The Free Press, 1972).
- Janis, I., *Victims of Groupthink* (Boston: Houghton Mifflin, 1972).
- Jervis, R., *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976).
- Kelman, H.C. (Ed.), *International Behavior: A Social-Psychological Analysis* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1965).
- Newmann, I.R., 'Self and Other in International Relations', *European Journal of International Relations*, 2, 2 (1996).
- Rosenau, J.N., *The Scientific Study of Foreign Policy* (New York: The Free Press, 1971).

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ: Διπλωματία

- Berridge, G.R., *Diplomacy: Theory and Practice* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010).
- Hamilton, K. & R. Langhorne, *The Practice of Diplomacy: its Evolution, Theory and Administration* (London: Routledge, 2002) [1995].
- Kaufmann, J., *Conference Diplomacy: An Introduction* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1988).
- Nicolson, H., *Diplomacy* (Oxford: Oxford University Press, 1950).
- Watson, A., *Diplomacy: The Dialogue between States* (London: Mathuen, 1982).
- White, B., 'Diplomacy', J. Baylis & S. Smith (Ed.), *The Globalization of International Politics: An Introduction to International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2001).
- Θεοδωρόπουλος, Β., *Εξωτερική πολιτική, διπλωματία, διπλωμάτες* (Αθήνα: Φυτράκης, 1990).

Κεφάλαιο 4

Ισορροπία ισχύος, στρατηγική και ασφάλεια

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό καταρχήν εξετάζονται η έννοια της ισχύος και η ισορροπία ισχύος (προέλευση, θεωρία και λειτουργία κυρίως με βάση τον ρεαλισμό και κριτική στη θεωρία). Κατόπιν εξετάζονται η στρατιωτικοποίηση και οι εξοπλισμοί και οι δυσλειτουργίες τους. Στη συνέχεια αναλύονται η στρατηγική και ειδικότερα το γνωστό ως δίλημμα ασφάλειας και η αποτροπή (απειλή αρνητικών κυρώσεων) και διερευνάται εάν και υπό ποιες συνθήκες μπορεί να επιτύχει ως στρατηγική και γιατί μπορεί να αποτύχει. Το κεφάλαιο καταλήγει με μια λεπτομερή παρουσίαση της κριτικής στην παραδοσιακή στρατηγική που προήλθε από την ίδια τη στρατηγική (κυρίως από τον πιο ήπιο ρεαλισμό) και από τις άλλες σχολές σκέψης των Διεθνών Σχέσεων, από διάφορες εκφάνσεις του φιλελευθερισμού και από τις γνωστές ως κριτικές σπουδές ασφαλείας που κινούνται στον χώρο των μεταθετικιστικών αναλύσεων και του κονστρουκτιβισμού.

Ισχύς, ισορροπία ισχύος, εξοπλισμοί

Ισχύς

Η έννοια της ισχύος (*power*) είναι από τις κεντρικές, πλέον πολυσυζητημένες έννοιες των Διεθνών Σχέσεων και κυρίως λόγω του σκληρού της πυρήνα, της διεθνούς πολιτικής. Όπως είδαμε (Κεφάλαιο 1) κατά τον ρεαλισμό (Morgenthau, Waltz κ.ά.), η ενδυνάμωση της συγκριτικής θέσης ισχύος αποτελεί τον πρωταρχικό στόχο ενός κράτους για να κινηθεί με μεγαλύτερη ευχέρεια, μεγαλύτερη επιρροή, περισσότερες δυνατότητες και λιγότερους κινδύνους στη διεθνή σκηνή, και να επιβιώσει αλώβητο.

Η ισχύς χρησιμοποιείται στη διεθνή πολιτική και στη διπλωματία με πέντε βασικά νοήματα και τα πέντε σε σχέση με τα κράτη: (1) η ισχύς ως στόχος των κρατών και των ιθυνόντων στο διεθνές στερέωμα, (2) η ισχύς ως το μέτρο για να υπολογιστεί η επιρροή ή ο έλεγχος πάνω σε άλλους διεθνείς δρώντες, σε γεγονότα και θεματικές, (3) η ισχύς ως νίκη σε μία σύγκρουση και εξασφάλιση της ασφάλειας, (4) η ισχύς ως έλεγχος πάνω σε πηγές και δυνατότητες και (5) ισχύς ως ένα στάτους που ορισμένα κράτη διαθέτουν και άλλα όχι. Η ισχύς ενός κράτους υπολογίζεται κυρίως με έμφαση στη στρατιωτική και οικονομική της ισχύ. Τα κράτη με αξιοσημείωτη ισχύ στο διεθνές σύστημα είναι γνωστά ως μεσαίες δυνάμεις, περιφερειακές δυνάμεις, μεγάλες δυνάμεις και υπερδυνάμεις ή ηγεμόνες (*hegemons*).¹⁸³

Οι πλέον διαδεδομένες και επεξεργασμένες έννοιες της ισχύος στην πολιτική επιστήμη και στις Διεθνείς Σχέσεις είναι δύο. Η μία έννοια της ισχύος συνίσταται στην πολιτική, οικονομική, στρατιωτική και άλλη ικανότητα (*capability*) ενός κράτους και αποτιμάται με όρους όπως η κατάσταση της οικονομίας, ο πληθυσμός, οι στρατιωτικές δυνάμεις, οι εξοπλισμοί και τα οπλικά συστήματα, η ικανότητα της ηγεσίας, η δεξιότητα της διπλωματίας κ.ά. Η άλλη έννοια της ισχύος ορίζεται στην κλασική Πολιτική Επιστήμη (Harold Lasswell, Robert Dahl κ.ά.) ως μια ιδιαίτερη μορφή επιρροής: η ικανότητα να επιφέρει κανείς το αποτέλεσμα που θέλει αντιστρέφοντας την αρχική στάση του άλλου μέρους που ήταν διαφορετική, η δε μη αντιστροφή να έχει για το άλλο μέρος μεγάλο κόστος.¹⁸⁴

Τις τελευταίες δεκαετίες γίνει συχνά διάκριση μεταξύ «σκληρής ισχύος» (*hard power*) και «ήπιας ισχύος» (*soft power*), με την πρώτη να είναι καταναγκαστική και τη δεύτερη να στηρίζεται στο ότι είναι ελκυστική. Ο Joseph Nye είναι ο άνθρωπος που καθιέρωσε την έννοια του *soft power*, δηλαδή τη μη εξαναγκαστική πιεστική ισχύ, την ισχύ/επιρροή που δεν στηρίζεται σε στρατιωτικά ή οικονομικά μέσα ή σε αντίστοιχες απειλές ή προσπάθειες εξαγοράς, αλλά θεμελιώνεται στην πειθώ, η οποία με τη σειρά της βασίζεται στην ελκυστικότητα πολιτικών και πολιτιστικών αξιών που οι άλλοι αποδέχονται και θέλουν να μιμηθούν. Ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως παρατηρεί ο Nye, χρειάζεται ένας συνδυασμός σκληρής και ήπιας ισχύος για να υπάρχει το αναμενόμενο αποτέλεσμα, συνδυασμός ο οποίος έχει ονομαστεί «ευφυής ισχύς» (*smart power*).¹⁸⁵ Κατά τον [Chester Crocker](#), η ευφυής ισχύς «συνίσταται στη στρατηγική χρήση της διπλωματίας, στην πειθώ, στην ανάπτυξη ικανοτήτων και στην προβολή ισχύος και επιρροής με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι αποδοτική και να διαθέτει πολιτική και κοινωνική νομιμοποίηση».¹⁸⁶

Ισορροπία ισχύος

Η ισορροπία ισχύος (*balance of power*) ή ισορροπία δυνάμεων, όπως είναι γνωστή στα ελληνικά στη διπλωματική ιστορία, αποτελεί θεμελιακή έννοια και θεωρία με την οποία γίνεται αντιληπτό το διεθνές σύστημα στα πλαίσια της αναρχίας. Αναλυτικά εμφανίζεται ως αξίωμα της διεθνούς ζωής, ως πολιτική επιδίωξη των κρατών, ως ισότητα ισχύος και ως υπεροχή ισχύος. Κατά πολλούς ρεαλιστές διεθνολόγους, θεωρείται η πλέον σαφής θεωρία της διεθνούς πολιτικής και των Διεθνών Σχέσεων.¹⁸⁷

Η συμβατική άποψη του ρεαλισμού είναι ότι η ιδέα εμφανίζεται στον Θουκυδίδη ως προς τα αίτια του Πελοποννησιακού Πολέμου, αν και ο ίδιος δεν χρησιμοποίησε τον όρο αυτόν ή κάτι αντίστοιχο. Πρόκειται για την κλασική διατύπωση ότι η τελική αιτία του πολέμου ήταν η αύξηση της δύναμης των Αθηναίων και ο φόβος που προκαλούσε το γεγονός αυτό στη Σπάρτη.¹⁸⁸ Το πρώτο εργαστήριο στο οποίο εφαρμόστηκε στην πράξη συνειδητά η πολιτική της ισορροπίας ισχύος ήταν οι ιταλικές πόλεις-κράτη της Αναγέννησης.¹⁸⁹ Εκεί γεννήθηκε και ως έννοια η ισορροπία ισχύος, όχι από τον Machiavelli αλλά από τον σύγχρονό του ιστορικό, πολιτικό και φίλο του, Francesco Guicciardini (1483-1540).¹⁹⁰

Ο Emer de Vattel (1714-1767) ορίζει την ισορροπία ισχύος «ως μία κατάσταση όπου καμία δύναμη [κράτος] δεν βρίσκεται σε προεξέχουσα θέση ώστε να μπορεί να επιβάλλει τον νόμο στους άλλους».¹⁹¹ Ο Vattel μάλιστα υποστήριζε ότι η διατάραξη της ισορροπίας ισχύος αποτελεί μία από τις δύο εξαιρέσεις στην αρχή της μη επέμβασης που επιτρέπουν στρατιωτική επέμβαση.¹⁹² Σε επίπεδο διεθνούς συμβατικού κειμένου διατυπώθηκε ρητά για πρώτη φορά στη Συνθήκη της Ουτρέχτης (1713), ως αρχή που συμβάλλει στην ειρήνη στην Ευρώπη.¹⁹³

Η χρυσή εποχή της ισορροπίας ισχύος θεωρείται η περίοδος 1815-1914, όσον αφορά τις γνωστές τότε ως μεγάλες δυνάμεις (αρχικά πέντε και μετά έξι μεγάλες δυνάμεις), με πρωταγωνιστή τη Βρετανική Αυτοκρατορία, η οποία συνήθως κατάφερε να βρίσκεται με τον νικητή συνασπισμό όταν θεωρούνταν ότι απειλούνταν η ισορροπία ισχύος (π.χ. Κριμαϊκός Πόλεμος, 1853-1856). Η ισορροπία ισχύος εμφανίζεται και στη διπολική εποχή του Ψυχρού Πολέμου, η οποία λόγω «αμοιβαίας πυρηνικής αποτροπής» («ισορροπίας τρόμου») ήταν πιο προβλέψιμη και συνέβαλε περισσότερο στη διεθνή σταθερότητα και διακρατική ειρήνη, από ό,τι η ισορροπία ισχύος με πέντε ή έξι πρωταγωνιστές.¹⁹⁴

Ωστόσο η ισορροπία ισχύος παραμένει αμφιλεγόμενη έννοια. Όπως επισημαίνουν ο Martin Wight (1913-1972) και ο Inis L. Claude (1922-2013), η ισορροπία ισχύος έχει εμφανιστεί με διαφορετική έννοια από διεθνολόγους και διπλωμάτες από τον 18^ο αιώνα μέχρι σήμερα, ακόμη και στα έργα των κλασικών ρεαλιστών. Υπάρχουν εννέα (Wight)¹⁹⁵ έως δεκατρία (Claude) νοήματα¹⁹⁶ με τα οποία έχει χρησιμοποιηθεί ο όρος «ισορροπία ισχύος» από κράτη (πολιτικούς, διπλωμάτες) και από αναλυτές: (1) ως η ίση κατανομή ισχύος, (2) η υπάρχουσα κατανομή ισχύος, (3) οποιαδήποτε κατανομή ισχύος, (4) η διαδικασία και προσπάθεια εξισορρόπησης της ισχύος, (5) η διαδικασία και προσπάθεια δημιουργίας ανισορροπίας ισχύος, (6) η ηγεμονία ή επιδίωξη ηγεμονίας, (7) η υπεροχή ισχύος ενός κράτους, (8) η πολιτική της ισχύος γενικά, (9) η ανισορροπία ισχύος που μπορεί να οδηγήσει σε αστάθεια και πόλεμο, (10) η αρχή της υπεροχής ισχύος ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος υπεροχής από άλλο κράτος, (11) μία εγγενής τάση ή νόμος της διεθνούς πολιτικής που τείνει προς την εξισορρόπηση της ισχύος, (12) η διεθνής σταθερότητα και αρμονία με βάση την ισχύ, ή (13) η μεγαλοπρεπής ουδετερότητα.

Martin Wight

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wight.JPG>

Ακόμη και ο Morgenthau, που θεωρούσε την ισορροπία ισχύος ως ένα οικουμενικό όργανο της πολιτικής το οποίο εφαρμόζουν τα κράτη με τελικό στόχο την ειρήνη και ασφάλεια, κατέληξε με το να ανατρέπει το σκεπτικό της, υποστηρίζοντας ότι τα κράτη αγωνίζονται όχι τόσο για την επίτευξη ή διατήρηση της ισορροπίας αλλά περισσότερο για την ανισορροπία υπέρ αυτών, την ανωτερότητά τους σε ισχύ σε σχέση με τους άλλους. Ο ίδιος μάλιστα χρησιμοποιεί αυτή την τόσο σημαντική κατ' αυτόν θεωρία με τέσσερα διαφορετικά νοήματα: ως πολιτική η οποία στοχεύει σε ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα, ως μία κατάσταση, ως ισορροπία στη διανομή της ισχύος και ως οποιαδήποτε διανομή ισχύος.¹⁹⁷

Σε γενικές γραμμές, πάντως, η ισορροπία ισχύος κατανοείται κυρίως: (α) ως μία διεθνής κατάσταση ισορροπίας, ανισορροπίας ή κατανομής ισχύος, (β) ως μία συνειδητή πολιτική στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής με την οποία επιδιώκεται η ισορροπία με κριτήριο τις δυνατότητες ισχύος, ή η ισχυροποίηση ενός κράτους ώστε να βελτιωθεί η θέση του στην ιεραρχία με βάση την ισχύ και (γ) ως ένα διεθνές σύστημα στο οποίο λειτουργούν οι σχέσεις μεταξύ των κρατών στη βάση της ισορροπίας ισχύος.

Κατά τους θιασώτες της ισορροπίας ισχύος, το σύστημα αυτό εμποδίζει την επιβολή και ηγεμονία ενός κράτους επί των άλλων, εξασφαλίζει αποτελεσματικότερα την ασφάλεια, σταθερότητα και ειρήνη, προστατεύει τα κράτη και αποτελεί μια συνετή πολιτική για την επιβίωση των κρατών και του υπάρχοντος διεθνούς συστήματος.

Η ισορροπία ισχύος, όπως υποστηρίζει ο Hedley Bull, ιστορικά έχει παρουσιάσει τρεις βασικές θετικές λειτουργίες κατά τους τελευταίους αιώνες. Πρώτον, έχει αποτρέψει τη δημιουργία μίας παγκόσμιας αυτοκρατορίας διά των κατακτήσεων και έτσι έχει συμβάλει στη διατήρηση του διακρατικού διεθνούς συστήματος. Δεύτερον, έχει συμβάλει στην ανεξαρτησία και επιβίωση μικρών κρατών, μην επιτρέποντας την ενσωμάτωσή τους σε γειτονικά ισχυρότερα κράτη. Εδώ θα προσθέταμε ότι έχει συμβάλει ακόμη και στην ανεξαρτησία και επέκταση αδύναμων κρατών, όπως η Ελλάδα ή το Βέλγιο κατά τον 19^ο αιώνα. Τρίτον, έχει βοηθήσει στο να δημιουργηθεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπόρεσαν και αναπτύχθηκαν οι θεσμοί της παγκόσμιας τάξης, όπως η διπλωματία, το διεθνές δίκαιο, οι διεθνείς οργανισμοί, η διευθέτηση των διαφορών και τα πλαίσια μέσα στα οποία επιτρέπεται να κινείται ο πόλεμος και οι συγκρούσεις.¹⁹⁸

Ωστόσο μπορεί να αποφεύχθηκε η εδραίωση μίας παγκόσμιας αυτοκρατορίας ή κάτι αντίστοιχο με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (ή την Κινέζικη Αυτοκρατορία στην ανατολική Ασία), πλην όμως ο ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός και η αποικιοκρατία έλαβαν χώρα ακριβώς κατά την εποχή που η ισορροπία ισχύος αποτελούσε το επίσημο δόγμα των μεγάλων δυνάμεων. Οι μεγάλες δυνάμεις τη χρησιμοποιούσαν όχι τόσο για αυτοσυγκράτηση αλλά για επέκταση της δύναμής τους σε βάρος των μικρότερων κρατών.¹⁹⁹

Μπορεί ορισμένα κράτη, όπως η Ελλάδα, η Ρουμανία ή το Βέλγιο, να δημιουργήθηκαν, να επέζησαν και ακόμη και να επεκτάθηκαν (το Βέλγιο στο τεράστιο Κονγκό ή η Ελλάδα στη Θεσσαλία), εν πολλοίς και λόγω της ισχύουσας, σε μία συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, ισορροπίας των μεγάλων δυνάμεων που επέτρεπε τέτοιες εξελίξεις. Άλλοι όμως λαοί κατακτήθηκαν και απώλεσαν την ανεξαρτησία τους με τη συνεχή επέκταση των ευρωπαϊκών χωρών στην Ευρώπη ή στην Ασία και στην Αφρική (ιμπεριαλισμός, αποικιοκρατία) ή δεν την απέκτησαν γιατί δεν εξυπηρετούσε την τρέχουσα ισορροπία ισχύος των μεγάλων δυνάμεων (π.χ. Τσέχοι, Κροάτες, Σλοβένοι, Αρμένιοι). Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση στην Ευρώπη είναι βέβαια η Πολωνία, η οποία στα πλαίσια της ευρωπαϊκής ισορροπίας ισχύος διαμελίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα από τη Ρωσία, την Αυστρία και την Πρωσία και παρέμεινε διηρημένη υπό ξένη κυριαρχία μέχρι το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ανακτώντας την ανεξαρτησία της μόλις το 1918. Επίσης η Βουλγαρία της Συνθήκης του Βερολίνου (1878) άφηνε, λόγω ισορροπίας ισχύος μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων, βουλγαρόφωνες περιοχές εκτός της αυτόνομης Βουλγαρίας, για να μην ισχυροποιηθεί υπερβολικά η Ρωσία στα Βαλκάνια, όπως προέβλεπε η προηγηθείσα Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1878), με τη δημιουργία μίας αυτόνομης αλλά μεγάλης Βουλγαρίας.

Όσο για την αναρχία της διεθνούς κοινωνίας, μπορεί να περιορίζεται μέσω του συστήματος της ισορροπίας ισχύος, ωστόσο ο πόλεμος δεν εξαφανίζεται με αυτήν. Έχει χρησιμοποιηθεί και για να επαναφέρει την ισορροπία ισχύος που υποτίθεται ότι απειλείται ή για να την αλλάξει διά της ένοπλης βίας. Με άλλα λόγια, έχουμε πολέμους ακριβώς για λόγους ισορροπίας ισχύος αντί για λόγους αμυντικούς, ακόμη και στον 19^ο αιώνα (τον κατεξοχήν αιώνα της ισορροπίας ισχύος) και ακόμη και μεταξύ μεγάλων δυνάμεων (Κριμαϊκός Πόλεμος, πόλεμος Γαλλίας-Αυστροουγγαρίας στη διαδικασία ιταλικής ενοποίησης, Πρωσοαυστριακός Πόλεμος, Γαλλογερμανικός Πόλεμος).

Γενικότερα, η κατάληξη της ιστορικής έρευνας, σχετικά με το αν ισχύει ή όχι και σε ποιον βαθμό η ισορροπία ισχύος ως δομικό χαρακτηριστικό του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, είναι ότι άλλοτε ίσχυσε και άλλοτε

όχι, ότι υπήρξε περισσότερο αρχή που διατυμπανιζόταν από κυβερνήσεις και διπλωμάτες της εποχής εκείνης ως κάτι το ευκαίριο, παρά σιδηρούς κανόνες που εφαρμοζόταν τις περισσότερες φορές και συνέβαλλε στην ειρήνη.²⁰⁰

Εξισορρόπηση ισχύος

Στη συναφή έννοια της εξισορρόπησης ισχύος το ζητούμενο είναι η εξισορρόπηση ισχύος με τον ισχυρότερο (π.χ. Πακιστάν έναντι Ινδίας, Συρία έναντι Ισραήλ, Ελλάδα σε σχέση με την Τουρκία): η επίτευξη δηλαδή ισορροπίας ισχύος (κυρίως στρατιωτικής) που επιδιώκει να δημιουργήσει μια κατάσταση αμοιβαίας αποτροπής που περιορίζει δραστικά την πιθανότητα πολέμου. Υπάρχουν κατά βάση δύο είδη εξισορρόπησης ισχύος: η «εσωτερική εξισορρόπηση», δηλαδή από την πλευρά του ίδιου του κράτους που ισχυροποιείται στρατιωτικά, οικονομικά κ.λπ., όπως είχε κάνει η Γερμανία πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η Ελλάδα πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους, και η «εξωτερική εξισορρόπηση», δηλαδή η ανεύρεση ισχυρών συμμάχων ή συμμετοχή σε αμυντική συμμαχία ή συνασπισμό. Εξυπακούεται ότι το ένα δεν αποκλείει το άλλο και μπορεί να συνδυαστούν.²⁰¹

Η στρατηγική αυτή θεωρείται η πιο αποτελεσματική συνταγή για την επίτευξη της ειρήνης. Όπως είναι φανερό, πρόκειται για μία ιδιαίτερα απαισιόδοξη σύλληψη της διεθνούς ζωής που επιδιώκει το έλασσον, τον «μη πόλεμο», γιατί θεωρεί μόνο αυτή την επιδίωξη δυνατή στο υπάρχον διεθνές σύστημα, όπου επικρατούν τα συμφέροντα των κρατών και η επιθετικότητα (εννοείται, κατά τη ρεαλιστική σχολή σκέψης). Η λογική της εξισορρόπησης πηγάζει από την πεποίθηση ότι, εφόσον δύο δυνάμεις είναι λίγο πολύ ίσες μεταξύ τους από πλευράς ισχύος, δεν θα διακινδυνεύσουν πόλεμο, γιατί οι ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ ίσων είναι σφοδρότερες και πιο πολύνεκρες, με βαριές καταστροφές και για τα δύο μέρη, και το ζητούμενο, η στρατιωτική νίκη, είναι πολύ δύσκολη και αμφίβολη. Το σκεπτικό αυτό το βρίσκουμε στον αρχαίο Κινέζο στρατηγό Sun Tzu και στον στρατηγό και θεωρητικό Carl von Clausewitz (1780-1831).

Sun Tzu

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Enchoen27n3200.jpg>

Η αντίπαλη άποψη συμφωνεί με την προηγούμενη μόνο σε ένα σημείο: στο ότι η ένοπλη σύγκρουση μεταξύ στρατιωτικά ισοδύναμων αντιπάλων είναι όντως σφοδρότερη και το αποτέλεσμά της πολύ αμφίβολο. Ωστόσο υποστηρίζει ότι, όταν υπάρχει διαφορά ισχύος, ο αδύναμος δεν επιτίθεται γιατί αυτό θα ήταν σκέτη

παραφροσύνη. Ο δε ισχυρότερος δεν χρειάζεται καν να χρησιμοποιήσει απειλές και ένοπλη βία. Με την ισχύ του και μόνο μπορεί να επιτύχει, σε συνδυασμό με κατάλληλη διπλωματία, τις θέσεις του και τα εθνικά του συμφέροντα. Αν αντίθετα αισθανθεί ότι ο πιο ανίσχυρος τον φθάνει στρατιωτικά, τότε μπορεί να γίνει απειλητικός προκειμένου να αποσοβήσει αυτόν τον κίνδυνο, κάτι που επίσης παραπέμπει στην ερμηνεία του Θουκυδίδη για το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου (ο φόβος της αύξησης της ισχύος της Αθήνας οδήγησε τη Σπάρτη στην επίθεση). Κατά τους επικριτές της ισορροπίας ή εξισορρόπησης ισχύος, τα κράτη στην πράξη δεν ενδιαφέρονται τόσο για την ισορροπία δυνάμεων, αλλά για την ισορροπία ισχύος που τα ευνοεί ατομικά, όπως φάνηκε στην περίπτωση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο αιώνα.²⁰²

Επίσης, η τάση για ισορροπία δυνάμεων παγιώνει τις ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ κρατών, την υπερίσχυση των ισχυρότερων κρατών, δίνει λαβή για πολιτική της ισχύος σε βάρος των πιο μικρών και αδύναμων κρατών και δικαιολογεί ακόμη και τον πόλεμο προκειμένου να διατηρηθεί ή επιτευχθεί η επιθυμητή ισορροπία ή ανισορροπία.

Για να δούμε όμως πού καταλήγει η εκτενής έρευνα μισού και πλέον αιώνα στο θέμα αυτό. Το συμπέρασμα είναι σχεδόν αδιάσειστο: ότι στη διεθνή πολιτική των τελευταίων αιώνων δεν επαληθεύεται η πρώτη θέση αλλά η δεύτερη. Η πιθανότητα πολέμου και άλλων μορφών ένοπλης βίας για την επίλυση των διαφορών μεταξύ κρατών είναι πιο πιθανή όταν τα δύο μέρη είναι στρατιωτικά ίσα ή υπάρχει μικρή διαφορά στρατιωτικής ισχύος μεταξύ τους. Δηλαδή η ισορροπία ισχύος ή η εξισορρόπηση ισχύος δεν οδηγεί στην ειρήνη και τη σταθερότητα αλλά πιο συχνά στο αντίθετο, στην ένοπλη σύγκρουση. Μάλιστα, όταν δύο κράτη είναι ίσης ισχύος, οι απειλές αντιμετωπίζονται με αντίστοιχες απειλές, η δύναμη με δύναμη, με αποτέλεσμα οι πιθανότητες πολέμου να αυξάνονται. Η πιθανότητα πολέμου αυξάνεται ακόμη και αν μία αναθεωρητική δύναμη πλησιάζει σε ισχύ τον ισχυρότερο αντίπαλο. Επίσης, η επιθετική στρατηγική των απειλών, αλλά ακόμη και ο πόλεμος, μπορεί να ξεκινήσει όχι από τον ισχυρότερο αλλά και από τον λιγότερο ισχυρό, ειδικά όταν πρόκειται για εδαφικά θέματα, μεταξύ άλλων για να τον αιφνιδιάσει (στη στρατιωτική στρατηγική ο επιτιθέμενος έχει, ως γνωστόν, στρατιωτικό πλεονέκτημα έναντι του αμυνομένου), όπως η χιτλερική Γερμανία το 1939 εναντίον της στρατιωτικά ισχυρότερης Γαλλίας.²⁰³

Στρατιωτικοποίηση, εξοπλισμοί

Η αύξηση των εξοπλισμών, οι στρατιωτικές δαπάνες και γενικά η προτεραιότητα ενός κράτους στη στρατιωτική-αμυντική του θωράκιση (στρατιωτικοποίηση) βρίσκονται στην καρδιά της *Realpolitik* υπό τη στενή έννοια, δηλαδή της πολιτικής της ισχύος. Η βάση του σκεπτικού αυτού βρίσκεται στο γνωστό ρωμαϊκό απόφθεγμα του Ρωμαίου συγγραφέα του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. Publius Flavius Vegetius ότι «όποιος θέλει ειρήνη πρέπει να προετοιμάζεται για πόλεμο» (*quid desiderat pacem preparat bellum* ή *si vis pacem para bellum*),²⁰⁴ δηλαδή η αποτρεπτική υπόθεση ότι η στρατιωτική ενδυνάμωση μίας χώρας είναι το κύριο εχέγγυο κατά του πολέμου.²⁰⁵

Η θέση αυτή της άμυνας διά της επιθετικής τοποθέτησης, αποτελεί προσφιλή άποψη των ιεράκων σε όλες τις εποχές. Η αντίθετη θέση υποστηρίζει ότι το «κράτος-οχυρό» ή «σκαντζόχοιρος» ως στρατηγική επιλογή είναι αυτοκαταδικασμένη, και αντιτάσσει δύο άλλα αποφθέγματα: «όποιος παίζει με τη φωτιά από αυτήν θα καεί» και «όποιος ζει με το σπαθί από αυτό θα φονευθεί». Δηλαδή, όποιος προετοιμάζεται για πόλεμο είναι πιθανότερο να τον προκαλέσει και να ζημιωθεί από αυτόν.²⁰⁶

Η σχολή του ρεαλισμού, ειδικά του άκαμπτου, τάσσεται αναφανδόν υπέρ των εξοπλισμών και της στρατιωτικοποίησης για αποτρεπτικούς και αμυντικούς λόγους. Όπως είχε υποστηρίξει ο Morgenthau, «οι άνθρωποι δεν πολεμούν επειδή έχουν όπλα. Έχουν όπλα επειδή τα θεωρούν απαραίτητα για να πολεμήσουν».²⁰⁷ Οι εξοπλισμοί δεν οδηγούν σε πόλεμο.²⁰⁸

Ωστόσο εδώ, όπως στην περίπτωση της εξισορρόπησης ισχύος αλλά και των αμυντικών συνασπισμών, η εμπειρική έρευνα διαψεύδει τις προσδοκίες του ρεαλισμού. Οι εξοπλισμοί έχουν σε αρκετές περιπτώσεις προηγηθεί πολέμων και θερμών επεισοδίων μεταξύ κρατών, αν και βέβαια οι εξοπλισμοί από μόνοι τους δεν αποτελούν την κύρια ή τη μόνη αιτία ή αφορμή πολέμου.²⁰⁹

Οι εξοπλισμοί ενισχύουν την ένταση και την αίσθηση απειλής στην άλλη πλευρά, δίνουν την εντύπωση ότι ο αντίπαλος δεν επιδιώκει αποτροπή αλλά επιβολή διά της στρατηγικής της στρατιωτικής ισχύος. Από την άλλη, η χώρα που προβαίνει σε εξοπλισμούς αδυνατεί να αντιληφθεί πόσο απειλητική φαντάζει στην άλλη πλευρά (βλ. παρακάτω το δίλημμα ασφάλειας).

Ο εξοπλισμός του ενός οδηγεί συνήθως σε ανταγωνιστικό εξοπλισμό από τον αντίπαλο, με βάση τη δράση-αντίδραση. Από ένα σημείο και έπειτα η «κούρσα των εξοπλισμών» (*arms race*), μέσω της θετικής

ανάδρασης, επιφέρει έναν φαύλο κύκλο ανεξέλεγκτο, που διαθέτει δική του δυναμική, η οποία μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε πόλεμο και όχι στην εδραίωση της καλής γειτονίας. Ο φαύλος αυτός κύκλος ανατρέπεται πολύ δύσκολα με μια πρωτοβουλία σταδιακής και αμοιβαίας μείωσης των εξοπλισμών και της έντασης, αν βρίσκει ανταπόκριση από την άλλη πλευρά.²¹⁰

Γενικότερα, η έμφαση στους εξοπλισμούς επιφέρει την ενδυνάμωση και εδραίωση εθνικιστών και αδιάλλακτων ηγετών. Δημιουργείται ένα ισχυρό «στρατιωτικό-βιομηχανικό κατεστημένο» (έκφραση του προέδρου των ΗΠΑ Dwight Eisenhower), πολιτικά κόμματα ή ηγέτες που κυριολεκτικά «ζουν» από τους εξοπλισμούς και τη λογική τους, τη συνεχή αντιπαράθεση. Εύλογα κάνουν το παν για να μεγαλοποιήσουν τον δήθεν κίνδυνο, ειδικά όταν καταρτίζεται ο κρατικός προϋπολογισμός (χαρακτηριστική η περίπτωση των ΗΠΑ στον Ψυχρό Πόλεμο). Έτσι όμως μία χώρα μπορεί να εγκλωβιστεί στην απειλή να βλέπει τις απειλές αλλά ακόμη και την ένοπλη βία ως αποδεκτή διάσταση της εξωτερικής πολιτικής και μέσο για την επίλυση διακρατικών διενέξεων.²¹¹

Επιπλέον, και από την καθαρά στρατιωτική πλευρά των πραγμάτων, οι εξοπλισμοί έχουν εμφανή μειονεκτήματα που δύσκολα αντιμετωπίζονται, πέρα βέβαια από το τεράστιο οικονομικό κόστος τους που κυριολεκτικά γονατίζει μία χώρα (χαρακτηριστική η περίπτωση της Ελλάδας, η οποία έφτασε να δαπανά για τους εξοπλισμούς και τις ένοπλες δυνάμεις το 4% του ΑΕΠ, ενώ κίνδυνος επίθεσης από άλλο κράτος δεν υφίσταται εδώ και πολλές δεκαετίες). Καταρχήν, τα οπλικά συστήματα μέχρι να φθάσουν στον προορισμό τους, είναι συνήθως απαρхайωμένα λόγω της αλματώδους εξέλιξης της στρατιωτικής τεχνολογίας. Αν οι εξοπλισμοί σε ένα είδος, π.χ. πολεμικά αεροσκάφη, πύραυλοι ή τανκς, βασίζονται σε μία πηγή, υπάρχει εξάρτηση από τον προμηθευτή. Όμως η ανεξάρτηση από έναν προμηθευτή, με την εξασφάλιση πλειόνων προμηθευτών, δημιουργεί τεχνικά προβλήματα (διαφορετικά ανταλλακτικά, βλήματα κ.λπ.) και σαφώς πολύ μεγαλύτερη οικονομική επιβάρυνση. Γενικά, οι εξοπλισμοί υποθηκεύουν το μέλλον στο σήμερα, κατά τους ειδικούς για τουλάχιστον δέκα χρόνια. Μέχρι να αποκτηθούν, η κατάσταση μπορεί να έχει αλλάξει άρδην. Να είναι άλλη η απειλή, άλλος ο εχθρός ή να μην υπάρχει εχθρός. Όμως με την υποθήκευση αυτή του μέλλοντος διαιώνίζεται μία υπάρχουσα διακρατική σύγκρουση, μια και οποιαδήποτε προσέγγιση και ειρηνική επίλυση των διαφορών θα αντέβαινε προς τους δαπανηρούς εξοπλισμούς και το σκεπτικό τους.

Στρατηγική

Στρατηγική είναι ο τρόπος με τον οποίο τα κράτη χρησιμοποιούν τη στρατιωτική τους ισχύ για να επιτύχουν πολιτικούς στόχους.²¹² Στρατηγικές σπουδές είναι η αναζήτηση των αιτιών, διαδικασιών και αποτελεσμάτων της πολιτικής της ισχύος και ειδικά των απειλών, της αποτροπής και του εξαναγκασμού με βάση τη στρατιωτική ισχύ και την απειλή του πολέμου.²¹³

Η σύγχρονη στρατηγική έχει τις ρίζες της κυρίως στις επισημάνσεις του Clausewitz για τον πόλεμο και τη διεξαγωγή του. Η κλασική εποχή της μελέτης της στρατηγικής στις Διεθνείς Σχέσεις θεωρείται η περίοδος 1950-1970. Η παραδοσιακή μορφή της στρατηγικής ακολουθεί εθνοκεντρική λογική, δηλαδή τη διάμρφωση της εξωτερικής πολιτικής υπό την οπτική ενός κράτους.

Το δίλημμα ασφάλειας

Στη στρατηγική ενυπάρχει ένα δίλημμα ή παράδοξο, το γνωστό «δίλημμα της ασφάλειας», που έγινε αντιληπτό στις στρατηγικές σπουδές ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 με τα έργα του Γερμανοαμερικανού διεθνολόγου John H. Herz (1908-2005) και του Βρετανού ιστορικού Herbert Butterfield (1900-1979). Το δίλημμα ως σύλληψη βρίσκεται στο σκεπτικό του Hobbes κατά τον 17^ο αιώνα (βλ. Κεφάλαιο 1).

Το δίλημμα ασφάλειας συνίσταται στο γεγονός ότι μια προσπάθεια αυτοπροστασίας ενός κράτους με εξοπλισμούς, με στόχο την ασφάλειά του, έχει το ανεπιθύμητο αποτέλεσμα να αυξάνει την ανασφάλεια του αντιπάλου που θεωρεί την πράξη αυτή απειλητική, με αποτέλεσμα να αντιδρά ανάλογα. Πρόκειται για συνηθισμένο φαινόμενο σε εχθρικές δυνάμεις: Γάλλοι-Γερμανοί (1800-1945), ΗΠΑ-Σοβιετική Ένωση (1948-1989), Ινδία-Πακιστάν (1947-σήμερα), Ισραήλ-Αίγυπτος (1948-1977), Ελλάδα-Τουρκία, Κίνα-Ιαπωνία ή Ιράν-Ιράκ. Η κάθε πλευρά θεωρεί την αυτοπροστασία της με αμυντική θωράκιση, συμμαχίες και αμυντικά δόγματα, καθαρά αμυντική και αποτρεπτική. Συνεπώς θεωρεί ότι δεν απειλεί κανέναν και πάντως όχι τον αντίπαλο. Από την άλλη, δεν θεωρεί την αντίδραση του αντιπάλου που προβαίνει και εκείνος σε εξοπλισμούς ως αμυντική αλλά απειλητική και προκλητική. Ο αντίπαλος σε μία κατάσταση αντιπαράθεσης, όπως π.χ. η αμερικανοσο-

βιετική, η αραβοϊσραηλινή ή η ελληνοτουρκική, δεν μπορεί βέβαια να μπει στη θέση του άλλου. Όσο και να το επιχειρήσει νοερά (π.χ. σε μια διαδικασία προσομοίωσης), δεν μπορεί να είναι ποτέ απόλυτα βέβαιος ότι ο άλλος δεν θα τον βλάψει αν του δοθεί η ευκαιρία. Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν μπορεί να διακινδυνεύσει να φανεί πιο διαλλακτικός, οπότε κινείται με όρους χειρότερου δυνατού σεναρίου.²¹⁴

Το αποτέλεσμα αυτής της δράσης-αντίδρασης είναι η μεγαλύτερη αίσθηση ανασφάλειας και από τις δύο πλευρές, που με τη σειρά της επιφέρει μεγαλύτερο κίνδυνο για παρερμηνείες, παρεξηγήσεις και κρίσεις. Πάντως, και μόνο το γεγονός ότι το δίλημμα γίνεται αντιληπτό σε δύο αντίπαλα μέρη (πράγμα όχι εύκολο σε μία αντιπαράθεση) αποτελεί ένα πρώτο βήμα για μια μελλοντική προσπάθεια απεμπλοκής από τον φαύλο κύκλο που προκαλείται προκειμένου να ανοίξει η οδός της ύφεσης στις σχέσεις δύο αντιπάλων.

Η στρατηγική της αποτροπής με την απειλή αρνητικών κυρώσεων

Στις Διεθνείς Σχέσεις και κυρίως στη διεθνή πολιτική, η στρατηγική της αποτροπής είναι συνυφασμένη με την πολιτική της ισχύος και την ισορροπία ισχύος (βλ. ανωτέρω). Η αποτροπή εμφανίστηκε στον κλάδο στη δεκαετία του 1950 κυρίως στις ΗΠΑ, για να προσδώσει θεωρητικό υπόβαθρο και στρατιωτικό δόγμα στην «ανάσχεση» του «σοβιετικού επεκτατισμού» (βλ. Κεφάλαιο 1). Μάλιστα, επί τρεις δεκαετίες η αποτροπή θεωρήθηκε ίσως η πιο σημαντική σχολή σκέψης από άποψη επιρροής στις αμερικανικές μελέτες των Διεθνών Σχέσεων στο πλαίσιο του ρεαλισμού και ταίριαζε με την πολιτική των ΗΠΑ ως υπερδύναμη κατά τον Ψυχρό Πόλεμο.²¹⁵

Η αποτροπή στην πιο γενική της μορφή ορίζεται όπως η ισχύς, δηλαδή ως η επιτυχής αλλαγή πλευράς του αντιπάλου λόγω της στάσης μας, η οποία εν προκειμένω είναι απειλητική. Πιο συγκεκριμένα, η στρατηγική της αποτροπής ορίζεται ως η απειλή «αρνητικών κυρώσεων» –και όχι «θετικών κυρώσεων», δηλαδή κινήτρων ή επιβράβευσης– ή, αλλιώς, ως δέσμευση ότι θα υπάρχουν επώδυνα αντίποινα σε περίπτωση μη συμμόρφωσης με τις θέσεις και με τα συμφέροντα αυτού που επισείει την απειλή.²¹⁶ Η αποτροπή είναι επιτυχής αν ο εκφοβισμός και μόνο με την απειλή φέρει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Δηλαδή με τη δαμόκλειο σπάθη της απειλής ο αντίπαλος πείθεται ή εξαναγκάζεται (παρά, εννοείται, την αρχική του θέληση) να αλλάξει την πολιτική του. Έτσι δεν θα χρειαστεί να πραγματοποιηθεί η «τιμωρία». Το αντίθετο, βέβαια, συμβαίνει με τις επιβραβεύσεις («θετικές κυρώσεις»), όπου η επιτυχία σημαίνει πληρωμή του τιμήματος, αμοιβή για τη συμμόρφωση.²¹⁷

Η αποτροπή είναι έννοια κοινωνιοψυχολογική που εδράζεται στην αξιοπιστία.²¹⁸ Αν όμως η απειλή αποτύχει και δεν πραγματοποιηθεί αυτό που είχε απειληθεί, τότε ο απειλών καθίσταται εντελώς αναξιόπιστος, και η φήμη του αναξιόπιστου θα τον ακολουθεί για πολύ καιρό. Ο Henry Kissinger είχε πει το προφανές: μία μπλόφα που εκλαμβάνεται ως πραγματική απειλή είναι προτιμότερη από μία γνήσια απειλή που όμως θεωρείται μπλόφα.²¹⁹

Για να έχει σοβαρές πιθανότητες αξιοπιστίας μία απειλή, θα πρέπει:²²⁰

- η απειλή που επικρεμάται να έχει καταστεί ολοφάνερη στον αντίπαλο,
- οι προθέσεις αυτού που επισείει την απειλή να φαίνονται σοβαρές και ειλικρινείς (όχι μπλόφα ή για το θεαθήναι),
- να αφορά ζητήματα που «πονάνε» τον αντίπαλο, να θέτει δηλαδή σε κίνδυνο αξίες που γι' αυτόν είναι πάρα πολύ σημαντικές,
- να υπάρχει η στρατιωτική, οικονομική ή άλλη ικανότητα εφαρμογής της απειλούμενης αρνητικής κύρωσης (εννοείται σε σχέση με αυτό που απειλείται).

Ωστόσο, άλλο η αποτροπή όπως τη συλλαμβάνει η θεωρία της στρατηγικής και άλλο όπως εφαρμόζεται στην πράξη από τα κράτη ή άλλους διεθνείς δρώντες. Το γενικό συμπέρασμα της σχετικής έρευνας είναι ότι επιτυγχάνεται δύσκολα και σε σχετικά λίγες περιπτώσεις, ακόμη και αν εφαρμόζεται από ένα στρατιωτικά ή οικονομικά ισχυρότερο μέρος έναντι ενός ασθενέστερου. Δηλαδή το μάθημα της ιστορικής εμπειρίας είναι ότι πρόκειται για άκρως επισφαλή στρατηγική επιλογή, κάτι που επισημαίνουν οι ειδικοί στα στρατηγικά. Επιπλέον είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει σε όξυνση της κατάστασης αντί σε σταθερότητα και μόνιμη ανάσχεση.²²¹

Ας δούμε λοιπόν πότε δεν επιτυγχάνει η εκτόξευση απειλών. Μία συνήθης αιτία είναι να μη γίνει καν αντιληπτή και κατανοητή από τον αντίπαλο. Να περάσει δηλαδή απαρατήρητη επειδή διατυπώθηκε καλυμμένα και διπλωματικά.

Μπορεί επίσης να μη θεωρηθεί αξιόπιστη η απειλή, είτε γιατί επικρατεί η άποψη ότι ο απειλών δεν διαθέτει την απαραίτητη στρατιωτική ή άλλη ικανότητα (ανάλογα με το τι απειλείται) για να την πραγματοποιήσει, είτε γιατί του λείπει η θέληση ή γιατί μπλοφάρει. Αυτή ήταν η επικρατούσα άποψη στην Αθήνα και στη Λευκωσία (Ελληνοκύπριοι) σχετικά με τον κίνδυνο τουρκικής απόβασης και εισβολής από το 1964 έως και το 1974 (με εξαίρεση τον Νοέμβριο του 1967, όπου προ της αξιόπιστης τουρκικής απειλής ανακλήθηκε η ελληνική μεραρχία που είχε σταλεί κρυφά το 1964). Μία παρεμφερής περίπτωση είναι ότι «δεν θα τολμήσει» γιατί, ακόμη και αν έχει τη διάθεση και την πρόθεση να επιτεθεί, «δεν θα τον αφήσουν οι μεγάλοι», κάτι που επίσης ίσχυε ειδικά στο ελληνοκυπριακό σκεπτικό (Μακάριος) σε σχέση με την Τουρκία, ότι τυχόν εισβολή στην Κύπρο δεν θα επιτρεπόταν από την Ουάσιγκτον που θα παρενέβαινε αποφασιστικά, όπως είχε κάνει τον Ιούνιο του 1964 ο πρόεδρος Johnson με τη «σκληρή επιστολή» του προς τον Τούρκο πρωθυπουργό İnönü.

Ένας άλλος λόγος που η αποτροπή δύναται να αποτύχει είναι όταν η απειλή που εκτοξεύεται εκλαμβάνεται ως τόσο ακραία και υπερβολική, ώστε να μη λογίζεται ως πραγματική απειλή ή άξια λόγου αλλά περισσότερο ως έκφραση οργής, ύφους και στυλ του συγκεκριμένου ηγέτη ή ρητορικό σχήμα.

Άλλος λόγος που η απειλή μπορεί να μην επιτύχει είναι τα οφέλη από τη μη συμμόρφωση να θεωρούνται υπέρτερα των πιθανολογούμενων ζημιών από την εφαρμογή της απειλής από τον αντίπαλο. Στο μέτρο που μία απειλή για συμμόρφωση αφορά ζωτικά συμφέροντα, δεν επιτρέπονται συμβιβασμοί, πρόκειται για ζητήματα αδιαπραγμάτευτα. Εδώ τοποθετείται η ινδική απειλή επέμβασης στο Ανατολικό Πακιστάν τον χειμώνα του 1971. Το Πακιστάν θεωρούσε (ορθώς) ότι διακυβευόταν η εδαφική του ακεραιότητα. Η στάση του ηγέτη της Σερβίας Milošević τον Φεβρουάριο του 1999 είναι μία ακόμη τέτοια περίπτωση. Αν και δεν αμφέβαλλε ότι τελικά η επίθεση του NATO θα λάμβανε χώρα, θεωρούσε ότι θα επιβίωνε από την επίθεση και ότι οι νατοϊκοί βομβαρδισμοί θα συσπείρωναν τον σερβικό λαό από πίσω του στον κοινό «αντιιμπεριαλιστικό αγώνα» της πατρίδας.

Άλλος συναφής λόγος για να μην επιτύχει μία απειλή είναι να θεωρείται απαράδεκτη για λόγους αρχής, ειδικά αν εκλαμβάνεται ως ανεπίτρεπτη μορφή τιμωρίας που προσβάλλει νομιμοποιημένα δικαιώματα. Οι συγκεκριμένες απειλές μπορεί να θεωρούνται προσβλητικές για την αξιοπρέπεια και την τιμή της χώρας.

Μία άλλη χαρακτηριστική περίπτωση αποτυχίας της απειλής είναι να μπορεί ο αντίπαλος να προβάλει από την πλευρά του εξίσου αξιόπιστες απειλές. Στη λογική αυτή κινήθηκε, ως γνωστόν, το αμερικανικό (και δυτικό) δόγμα της ανάσχεσης του «σοβιετικού κινδύνου» (άσχετα αν ο κίνδυνος αυτός δεν ευσταθούσε ειδικά στο στρατιωτικό επίπεδο μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, όπως δείχνει η σύγχρονη έρευνα).²²² Έτσι προέκυψε και η γνωστή «αμοιβαία πυρηνική αποτροπή» και «ισορροπία του τρόμου» λόγω της βεβαιότητας της αμοιβαίας καταστροφής, όσο μαζικό και να ήταν ένα πρώτο, αιφνιδιαστικό πυρηνικό πλήγμα.

Επιπλέον, μπορεί να αρνηθεί ο εχθρός να ενδώσει, ακόμη και αν η απειλή είναι αξιόπιστη και να αντιδράσει ηρωικά («Θερμοπύλες»), παράλογα ή συνειδητά αυτοκαταστροφικά. Μία εκδοχή της στρατηγικής αυτής είναι η απειλή της «καμένης γης» (θα την αποκαλούσαμε σύνδρομο του Σαμπών ή του ολοκαυτώματος στο Αρκάδι): «θα αυτοκαταστραφώ αλλά μαζί θα καταστρέψω και σένα», όπως είχε απειλήσει η αποσχιστική Κατάνγκα (στο Κονγκό) την πανίσχυρη βελγική εταιρεία εξόρυξης χαλκού στην περιοχή αυτή, την Union Minière de Haut Katanga, όταν η εταιρεία, από κύριος σύμμαχος της Κατάνγκας, άρχισε το 1962 να παίρνει αποστάσεις από την αποσχιστική κυβέρνηση.

Τέλος, μπορεί η απειλή να επιτύχει στο συγκεκριμένο σημείο αλλά να υπάρξει κλιμάκωση αλλού από την πλευρά του αντιπάλου.

Καταλήγοντας, η στρατηγική αποτελεί ένα πολύ αμβλύ εργαλείο που προσιδιάζει σε καταστάσεις αντιπαλότητας και όχι σε ομαλές σχέσεις. Κατά βάση προσπαθεί να αποτρέψει τον αντίπαλο, δεν στοχεύει στην επίλυση της διένεξης και στην ομαλοποίηση των σχέσεων. Διατηρείται έτσι μία εύφλεκτη κατάσταση. Οι απειλές μπορούν τελικά να φέρουν το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα από το επιδιωκόμενο: αντί της αποτροπής και της ανάσχεσης, να οδηγούν σε θερμό επεισόδιο ή και σε εκτεταμένη σύρραξη με καταστροφικά αποτελέσματα.

Από τη στρατηγική στην ασφάλεια

Στρατηγική: Κριτική εκ των έσω

Στη στρατηγική και στις στρατηγικές σπουδές ασκήθηκε έντονη κριτική από αντιπάλους του ρεαλισμού, και ειδικά από τους διεπιστημονικούς υποκλάδους της έρευνας ειρήνης και της επίλυσης συγκρούσεων. Η αμφισβήτηση αυτή έγινε ακόμη πιο αποτελεσματική όταν ήρθε από τον ίδιο τον υποκλάδο των στρατηγικών σπουδών, καταδεικνύοντας τις αντιφάσεις και τα αδιέξοδα στα οποία οδηγεί, τόσο επιστημονικά όσο και πρακτικά, ως γνώμονας στην ανάλυση και άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Κύριοι εκπρόσωποι της κριτικής αυτής είναι οι Βρετανοί Ken Booth και Barry Buzan.

Από τον χώρο των στρατηγικών σπουδών μία πρώτη κριτική είναι ότι η παραδοσιακή στρατηγική είναι σαφώς εθνοκεντρική, υπό την έννοια ότι ερευνά και βλέπει την πραγματικότητα με στενές παρωπίδες του «εμείς» έναντι του εχθρικού και απειλητικού «Άλλου», στάση που διαστρεβλώνει την πραγματικότητα και δεν αρμόζει σε επιστημονικό λόγο.²²³

Μία άλλη κριτική είναι ότι αποβαίνει στρατιωτικός αναγωγισμός, με το να θέτει την όλη συζήτηση των διακρατικών σχέσεων και αντιπαραθέσεων σε επίπεδο μέτρησης, καταγραφής και αξιολόγησης των στρατιωτικών συστημάτων και εξοπλισμών και να θεωρεί αυτή την οπτική ως την αντικειμενική πραγματικότητα. Έτσι παρουσιάζει μια εμμονή στη στρατιωτική ισορροπία, στην ποσοτική και ποιοτική αναβάθμιση των εξοπλισμών, στις στρατιωτικές τεχνολογίες αιχμής, στα «παράθυρα τρωτότητας» (*windows of vulnerability*), στη διάταξη των οπλικών συστημάτων, των μεραρχιών, των πολεμικών πλοίων και των πολεμικών αεροσκαφών. Οποιαδήποτε, έστω και περιορισμένη, αλλαγή στα μεγέθη αυτά έχει για την οπτική αυτή τεράστια σημασία και καίριες συνέπειες. Σε συνδυασμό και με διάφορα απλοϊκά αποφθέγματα περί πολέμου και στρατηγικής από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, καταντάει ένα παιχνίδι αριθμών (π.χ. σαν ένα ηλεκτρονικό παιχνίδι τύπου *stratego* για εφήβους), που βέβαια μπορεί να το παίξουν εξίσου καλά, και μάλλον καλύτερα, οι ειδήμονες του αντιπάλου, ειδικά αν είναι ισχυρότεροι. Έτσι, η διεθνής πολιτική εμφανίζεται σαν μία χονδροειδής μηχανιστική διαδικασία πολιτικής της ισχύος. Κατά συνέπεια, όπως παρατηρεί ο Ken Booth, ένας από τους κύριους εκπροσώπους της «νέας στρατηγικής» (των «κριτικών σπουδών ασφάλειας» όπως ονομάστηκαν στη συνέχεια), έχουμε στην ουσία όχι «νεοκλαυζεβιτσικούς», όπως αυτοαποκαλούνται οι ειδικοί στα στρατηγικά, αλλά «αντικλαυζεβιτσικούς». Και αυτό γιατί δεν κρίνεται ο αντίπαλος ως προς την πολιτική του, τις αντιλήψεις του, τα προβλήματα που αντιμετωπίζει και τους στόχους του (όπως υποστήριζε ο Clausewitz) αλλά μόνο ως στρατός και ως τεχνολογία.²²⁴

Από τον χώρο του ρεαλισμού έχουν πηγάσει και άλλες κριτικές. Υποστηρίζεται ότι ναι μεν υπάρχει το θέμα της ανασφάλειας που απορρέει από τη διεθνή αναρχία και από τον φόβο των προθέσεων του αντιπάλου (που μπορεί να εκμεταλλευτεί μία χειρονομία καλής θέλησης προς ίδιον όφελος), αλλά από την άλλη δεν είναι όλα τα κράτη καταδικασμένα για πάντα σε ανταγωνισμό και αντιπαλότητα. Με ή χωρίς την πιθανότητα πολέμου, η αντιπαράθεση έχει μεγάλο κόστος. Οι ήπιοι ρεαλιστές σημειώνουν ότι υπάρχουν ολοφάνερα οφέλη από τη συνεννόηση που περιορίζει την πιθανότητα ένοπλης σύγκρουσης και κρίσεων. Στις συμφωνίες ειρήνης ή περιορισμού των εξοπλισμών υπάρχει βέβαια ο κίνδυνος εξαπάτησης και παρασπονδίας από τον αντίπαλο. Πρόκειται όμως για «προβλεπόμενο ρίσκο» (*calculated risk*) σε αυτές τις περιπτώσεις. Υπάρχουν, από την άλλη, σήμερα, όλο και πιο αποτελεσματικές μορφές επαλήθευσης π.χ. με ΜΟΕ (μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης) σε διμερές και πολυμερές επίπεδο, καθώς και η υιοθέτηση από μια χώρα μιας στάσης εμφανώς «μη προκλητικής άμυνας», π.χ. με προμήθεια σαφώς αμυντικών οπλικών συστημάτων. Ο κίνδυνος της επιθετικότητας και του πολέμου μπορεί να μην εκλείψει τελείως, αλλά πάντως θα είναι μικρότερος από τους κινδύνους και το κόστος του ανταγωνισμού των εξοπλισμών και των μεγάλων στρατιωτικών δαπανών.²²⁵

Ένα από τα πιο απτά αποτελέσματα αυτής της κριτικής από την ίδια τη στρατηγική ανάλυση και από τον ευρύτερο χώρο στον οποίο ανήκει, τον ρεαλισμό, είναι να μη χρησιμοποιείται πια ο όρος «στρατηγικές σπουδές» και «στρατηγική», αλλά «σπουδές ασφάλειας» και «ασφάλεια», με τη στρατηγική ως υποκατηγορία για τη στρατιωτική τεχνική πλευρά της ασφάλειας. Η υποτιθέμενη αιτία ύπαρξης της στρατηγικής, η ασφάλεια, έγινε το γένος, και η στρατηγική περιήλθε σε δευτερεύουσα μοίρα. Έτσι αναδείχτηκε μία πιο διευρυμένη έννοια της ασφάλειας, λιγότερο στρατοκεντρική και εθνοκεντρική, που λαμβάνει υπόψη την ασφάλεια δύο ή περισσότερων κρατών, την «κοινή ασφάλειά» τους, όπως πλέον λέγεται, και όχι την ασφάλεια του ενός και μόνο σε βάρος του άλλου.

Γενικά έχει ωριμάσει η άποψη ότι η ασφάλεια είναι έννοια πολύ ευρύτερη από τη στρατιωτική ασφάλεια. Το πλέγμα ασφάλεια-ανασφάλεια είναι και πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, περιβαλλοντικό και ανθρωπινό («ανθρώπινη ασφάλεια»)²²⁶ και –θα προσθέταμε, ακολουθώντας τον κονστρουκτιβισμό και τον μεταθετικισμό– πολιτισμικό και συλλογικής (εθνικής-εθνοτικής) ταυτότητας. Επιπλέον, στον σημερινό μεταδιπολικό κόσμο της αλληλεξάρτησης και της «ώριμης αναρχίας» (κατά τον Barry Buzan)²²⁷ η ασφάλεια είναι περισσότερο διεθνής παρά αποκλειστικά εθνική. Δεν αφορά μόνο ένα κράτος και την ασφάλειά του. Η ασφάλεια δημιουργεί ένα «σύμπλεγμα ασφάλειας» μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών, «μία αλληλεξάρτηση ασφάλειας» που δεν επιτρέπει τη μεμονωμένη επιδίωξη ασφάλειας χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι φόβοι και η ανασφάλεια των άλλων κρατών, και ειδικά των γειτονικών. Η μονομερής επιδίωξη της ασφάλειας αυξάνει την ανασφάλεια. Σε τελική ανάλυση, η επίτευξη της ασφάλειας ως εξαφάνιση του «υπαρξιακού φόβου» από τον Άλλο βασίζεται κυρίως στην υποκειμενική αίσθηση ανασφάλειας.²²⁸

Στρατηγική: Η κριτική από τον φιλελευθερισμό

Από τον χώρο της πλουραλιστικής-φιλελεύθερης παράδοσης των Διεθνών Σχέσεων υπάρχουν πολλές προσεγγίσεις στο θέμα της ασφάλειας που θέτουν σε αμφισβήτηση την παραδοσιακή στρατηγική.

Πρωτίστως υπάρχει η παλιότερη ιδέα περί συλλογικής ασφάλειας. Η συλλογική ασφάλεια υποστηρίζει ότι το πρόβλημα της ασφάλειας των κρατών μπορεί καλύτερα να επιλυθεί όχι μονομερώς από κάθε κράτος αλλά μέσω της συλλογικής δέσμευσης συνδρομής σε οποιοδήποτε κράτος του αμυντικού συμφώνου απειλείται από κάποιο άλλο. Κεντρικό σημείο της συλλογιστικής αυτής είναι η αποτροπή και η τιμωρία του επιτιθέμενου. Η πλέον ιδεαλιστική της σύλληψη βρίσκεται στην αναζήτηση της ασφάλειας σε παγκόσμιο επίπεδο. Βασίζεται στην αρχή ότι ο επιτιθέμενος εναντίον οποιουδήποτε κράτους-μέλους του ΟΗΕ θα τιμωρείται και η επίθεσή του θα αποτυγχάνει. Στην πράξη αυτό σημαίνει εμπλοκή του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, στο πλαίσιο της «επιβολής ειρήνης» εν ανάγκη και διά της ένοπλης βίας.

Μπροστά σε αυτή την κατάσταση, η πλέον ρεαλιστική περίπτωση εφαρμογής της συλλογικής άμυνας θεωρείται όχι η παγκόσμια αλλά η περιφερειακή αμυντική συμμαχία ή συνασπισμός, όπως το NATO και οι διμερείς ή πολυμερείς συμφωνίες. Στο πλαίσιο αυτό τα κράτη-μέρη απορρίπτουν τη χρήση βίας στις μεταξύ τους σχέσεις και μαθαίνουν να εμπιστεύονται το ένα το άλλο, περιορίζοντας έτσι τους κινδύνους της διεθνούς αναρχίας στη γεωγραφική τους περιοχή. Το μειονέκτημα εδώ είναι ότι όσοι βρίσκονται εκτός της εν λόγω συμμαχίας μπορεί να αισθάνονται απειλούμενοι από αυτήν, όσο και αν διακηρύσσει ότι είναι καθαρά αμυντική (π.χ. η σημερινή Ρωσία αισθάνεται απειλούμενη από την πραγματοποιηθείσα επέκταση του NATO προς ανατολάς με νέα μέλη).

Από τον χώρο του γνωστού ως θεσμικού νεοφιλελευθερισμού στις Διεθνείς Σχέσεις τονίζεται η αυξανόμενη σημασία των διεθνών θεσμών στην πρόληψη, αποσόβηση ή ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων. Υπάρχει βέβαια επίγνωση ότι οι διεθνείς οργανισμοί και τα όργανά τους δεν αποτελούν πανάκεια αλλά ότι συμβάλλουν στη μείωση της έντασης, στην ανταλλαγή απόψεων, στην επαλήθευση και εφαρμογή των ανειλημμένων υποχρεώσεων, στον συντονισμό σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος, στον τονισμό των οφελών από τη συνεργασία αντί της αντιπαράθεσης. Δημιουργείται έτσι το πλαίσιο για διάλογο και ειρηνική διάδραση που μειώνει την ανασφάλεια μεταξύ των κρατών και συμβάλλει στη διεθνή σταθερότητα.²²⁹

Συναφής είναι και η συζήτηση για τα γνωστά ως «διεθνή καθεστώτα».²³⁰ Τα διεθνή καθεστώτα είναι ένα πλέγμα αρχών, κανόνων, προσδοκιών και διαδικασιών λήψης αποφάσεων στο οποίο συγκλίνουν οι διεθνείς δρώντες όσον αφορά σε ένα ζήτημα που τους απασχολεί. Τα διεθνή καθεστώτα είναι προϊόντα της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης και ανάγκης συνεργασίας και περιορίζουν την επιρροή των ισχυρών κρατών και, γενικότερα, τη διεθνή αναρχία. Έχουν εφαρμογή σε οριοθετημένους τομείς και βασίζονται στην αρχή της αμοιβαιότητας, η δε συμμετοχή είναι οικειοθελής και ανοικτή σε άλλους. Τα καθεστώτα έχουν περίπου τις ίδιες λειτουργίες όπως και οι θεσμοί (άλλωστε ορισμένα καθεστώτα γίνονται θεσμοί ή δημιουργούν θεσμούς ή όργανα, όπως το καθεστώς της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή των ειρηνευτικών δυνάμεων και ειρηνευτικών επιχειρήσεων).²³¹

Επίσης υπάρχει και η θέση περί της ειρήνης και ασφάλειας μέσω της δημοκρατικής διακυβέρνησης, η «δημοκρατική ειρήνη» (βλ. Κεφάλαιο 2), καντιανής προέλευσης, η οποία υποστηρίζει ότι τα κράτη που είναι δημοκρατικά είναι πιο φιλειρηνικά από τα απολυταρχικά καθεστώτα. Σε ένα δημοκρατικό πλαίσιο, και σε σχέσεις μεταξύ πλουραλιστικών δημοκρατικών κρατών, σπάνια οι κρίσεις κορυφώνονται σε τέτοιο σημείο, ώστε να οδηγήσουν σε πόλεμο. Υπό αυτή την έννοια, η δημοκρατική διακυβέρνηση συμβάλλει στην αύξηση

της περιφερειακής ασφάλειας, καθώς οι περιοχές όπου υπάρχουν δημοκρατίες αποτελούν «ζώνες ειρήνης». Στην εποχή μας οι ζώνες αυτές καλύπτουν τη Δυτική Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική, τη Λατινική Αμερική και άλλες περιοχές.²³²

Παραμφερείς είναι και δύο άλλες συζητήσεις στα πλαίσια του φιλελευθερισμού-διεθνισμού. Η μία στηρίζεται στο γεγονός της καταφανούς μείωσης των διακρατικών πολέμων από το 1945 μέχρι σήμερα σε σύγκριση με προηγούμενες περιόδους. Παρατηρείται ότι οι διακρατικοί πόλεμοι είναι ξεπερασμένοι (κάτι που είχε υποστηρίξει πριν εκατό χρόνια κυρίως ο Angell, βλ. Κεφάλαιο 1), όπως ξεπερασμένες έγιναν γύρω στο 1800 οι μονομαχίες στην Ευρώπη.²³³ Μία άλλη συζήτηση είναι το αυξανόμενο σημερινό ενδιαφέρον για την έννοια της «κοινότητας ασφαλείας» (*security community*) που είχε εισαγάγει πριν εξήντα χρόνια ο Karl Deutsch.²³⁴ Με τον όρο αυτόν εννοούσε μία περιοχή της υφελίου που έχει τόσο ολοκληρωθεί, ώστε έχει δημιουργηθεί μία αίσθηση κοινότητας που δεν επιτρέπει τη βίαιη σύγκρουση. Θεωρείται απλούστατα αδιανόητη. Οι διαφορές μεταξύ κρατών φυσικά δεν θα εκλείψουν, αλλά η μόνη αποδεκτή οδός αντιμετώπισης της διένεξης είναι ο διάλογος και η ειρηνική επίλυση των διενέξεων. Υπάρχει δηλαδή κάτι περισσότερο και από ένα καθεστώς ασφαλείας. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η Βόρεια Αμερική και η περιοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανταποκρίνονται σε αυτή την έννοια της κοινότητας ασφαλείας.²³⁵

Μία άλλη προσέγγιση που επίσης βρίσκει τις ρίζες της στον Kant είναι ο διεθνισμός. Στην αρχική πιο ουτοπική περίοδο στις Διεθνείς Σχέσεις, κατά τον Μεσοπόλεμο, υποστήριζε την αυστηρή εφαρμογή του διεθνούς δικαίου, συμπεριλαμβανομένης της ειρηνικής επίλυσης των διεθνών διαφορών, με τη διεθνή δικαστική οδό, διμερώς ή πολυμερώς (στην Κοινωνία των Εθνών). Σήμερα παρουσιάζει τουλάχιστον τρεις τάσεις στα θέματα ασφαλείας. Μία είναι η σχολή της ειρήνης διά της εφαρμογής του διεθνούς δικαίου.²³⁶ Μία δεύτερη είναι η σχολή των διεθνών κανονιστικών σχέσεων που υποστηρίζει την ανάδειξη μίας διεθνώς αποδεκτής ηθικής στη διεθνή πολιτική. Μία τρίτη τάση θεωρεί την ασφάλεια ως ένα «παγκόσμιο αγαθό» στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, που από την πλευρά της εγκυμονεί νέες απειλές για την ασφάλεια πλειόνων χωρών και λαών. Υποστηρίζεται ότι σήμερα δεν μπορεί η ασφάλεια να μείνει στα στενά πλαίσια της εθνικής ασφαλείας. Η αναδυόμενη «παγκόσμια κοινωνία πολιτών» έχει επωμιστεί παγκόσμια ευθύνη σε θέματα που θίγουν την ασφάλεια του ατόμου, τις μειονότητες, θέματα ανισοτήτων, περιβαλλοντικές καταστροφές κ.λπ.²³⁷

Μία συνολική κριτική στην παραδοσιακή έννοια της ασφαλείας και της στρατηγικής, καθώς και στην πολιτική της ισχύος είχε έρθει αρχικά από τον χώρο της έρευνας ειρήνης και επίλυσης συγκρούσεων (βλ. Κεφάλαιο 5).²³⁸ Πιο πρόσφατα οι γνωστές ως «κριτικές σπουδές ασφαλείας», παίρνοντας το νήμα από την έρευνα ειρήνης και την επίλυση συγκρούσεων και από ορισμένες επισημάνσεις του φιλελευθερισμού, έχουν ανοίξει νέους ορίζοντες τόσο στην επιστημονική συζήτηση του χώρου όσο και στην πρακτική πλευρά, την αναζήτηση μιας πιο συνολικής και αποτελεσματικής ειρήνης και ασφαλείας.

Οι κριτικές σπουδές ασφαλείας

Κατά τις κριτικές σπουδές ασφαλείας, η παραδοσιακή στρατηγική ακολουθεί τα πρότυπα του Ψυχρού Πολέμου, είναι στενή και άκαμπτη και δεν διανοίγει την οδό για την πραγματική ειρήνη και ασφάλεια. Η παραδοσιακή στρατηγική, έχοντας στρατιωτικοποιήσει πλήρως τη μελέτη της ασφαλείας, δεν είναι σε θέση να εμπλουτιστεί από την πλούσια παράδοση που υπάρχει σε παραπλήσιους κλάδους των Διεθνών Σχέσεων, όπως η έρευνα των αιτίων, της πρόληψης και της αντιμετώπισης των συγκρούσεων και των πολέμων, διεθνών και εσωτερικών. Εγκλωβισμένη καθώς είναι στη στρατιωτική λογική της αποτροπής, δεν έχει αντιληφθεί ότι έχει μειωθεί κατά πολύ ο ρόλος της στρατιωτικής ικανότητας ως παράγοντα ισχύος και ασφαλείας των κρατών. Επιπλέον, διαπλέκεται με τις κυβερνήσεις και είναι υπερβολικά συνδεδεμένη με αυτές στην προαγωγή του εκάστοτε εθνικού (ακριβέστερα κυβερνητικού) αφηγήματος, ώστε δεν διαθέτει τα εχέγγυα της επιστημονικής ανεξαρτησίας. Σήμερα, μάλιστα, καθώς εμμένει στον ψυχροπολεμικό τρόπο σκέψης, καταλήγει στην ουσία να υπεραμύνεται του ιεραρχικού διεθνούς συστήματος, όπου οι μεγάλες δυνάμεις, σε ένα διευθυντήριο, με προεξέχοντα τον ρόλο των ΗΠΑ, θα δρουν ως οι «παγκόσμιοι αστυνόμοι». Υποστηρίζει δηλαδή στην ουσία τον ηγεμονισμό μιας *Pax Americana*, όπου οι ΗΠΑ (με ή χωρίς το NATO) με τη στρατιωτική τους υπεροχή θα διατηρούν την ειρήνη.²³⁹

Η συμβολή της σχολής αυτής προκρίνει κυρίως τέσσερις θεματικές: την απειλή, το κράτος, την ασφάλεια-ανασφάλεια και τον χαρακτήρα της διεθνούς κοινωνίας.

Όσον αφορά τις απειλές, θεωρεί ότι δεν είναι προφανείς και αυταπόδεικτες όπως υποστηρίζουν οι στρατηγικοί αναλυτές της παραδοσιακής ρεαλιστικής σχολής σκέψης. Δεν εδράζονται σε αντικειμενικά γεγο-

νότα ή συνθήκες, όπως στις διαφορές στρατιωτικής ισχύος ή στη δεδομένη ύπαρξη απειλητικών γειτόνων.²⁴⁰ Ο κόσμος των απειλών και των αντίστοιχων απαντήσεων σ' αυτές αποτελεί «κοινωνική κατασκευή». Αποκτά διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο σε διαφορετικές κοινωνίες, με βάση την ιστορική μνήμη και κυρίως την κυρίαρχη εθνική αφήγησή της, την αντίληψη της συλλογικής (εθνικής) ταυτότητας και ετερότητας (το ποιος είναι ο Άλλος), την ιδεολογία, τους πολιτιστικούς παράγοντες, τους κυβερνώντες, την ελίτ, το κατεστημένο. Η ανασφάλεια μπορεί να αφορά απειλή της συλλογικής ταυτότητας-αφήγησης από την ύπαρξη ή ταυτότητα-αφήγηση του Άλλου. Οι εχθροί δημιουργούν ο ένας τον άλλο ως προβολή των δικών τους φόβων και ανασφαλειών στον αντίπαλο. Χαρακτηριστική περίπτωση ήταν η κατασκευή της σοβιετικής απειλής στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και έπειτα, η οποία δεν βασιζόταν στις πραγματικές στρατιωτικές δυνατότητες της Σοβιετικής Ένωσης αλλά κυρίως στον φόβο μήπως η κομμουνιστική ιδεολογία έχει απήχηση και διαδοθεί και σε άλλες χώρες. Παρεμφερής ήταν και η δυτική αντίδραση στην Κορέα το 1950 ή αργότερα των ΗΠΑ στο Βιετνάμ. Η αντίδραση δεν ήταν δεδομένη. Αν η νοηματοδότηση της απειλής ήταν διαφορετική, θα ήταν άλλη και η αντίδραση.²⁴¹

Ως προς τον ρόλο του κράτους στο πλαίσιο της κατασκευής της απειλής, παίζει κεντρικό ρόλο όχι μόνο το συγκεκριμένο κράτος (με τις ιδιαιτερότητές του, που το κάνουν να συμπεριφέρεται με έναν άλφα τρόπο), αλλά το κράτος ως αυτόνομη «ιδανική πολιτική κοινότητα», ως ο φύλακας κατά των απειλών της διεθνούς κοινωνίας και των εξωτερικών ή και εσωτερικών απειλών, ως ο υπερασπιστής των αξιών μίας κοινωνίας, γι' αυτό και διαθέτει εθνική κυριαρχία, μία ακόμη κοινωνική κατασκευή.²⁴²

Στο σημείο αυτό, ορισμένες τάσεις της κριτικής ανάλυσης της ασφάλειας, ειδικά η μεταμοντέρνα, προχωρούν ακόμη παραπέρα. Βασική συνισταμένη είναι ότι, σε τελική ανάλυση, το ίδιο το κράτος αποβαίνει ένα από τα κύρια αίτια, μία από τις κύριες πηγές ανασφάλειας και απειλής για τους πολίτες του, ειδικά στο μέτρο που επικρατεί η κρατική-εθνική αντίληψη της ασφάλειας. Η ίδια η διαφοροποίηση και ιεράρχηση μεταξύ κρατών, από τη μία, και λαού ή πολιτών, από την άλλη, δημιουργεί μια ιεραρχική σχέση σε βάρος των δευτέρων.²⁴³ Αντίθετα η ασφάλεια πρέπει να αφορά κατά πρώτο λόγο τους πολίτες (την προστασία του πολίτη), τον λαό, την κοινότητα και όχι το κράτος. Τα κράτη «αποτελούν μέρος του προβλήματος αντί της λύσης του».²⁴⁴ Το κράτος, με τους ιθύνοντές του κατασκευάζουν την έξωθεν απειλή και ανασφάλεια. Το κράτος έχει ανάγκη την αίσθηση εξωτερικά προσδιορισμένης ανασφάλειας. Χρειάζεται τον λόγο του κινδύνου για να εξασφαλίσει και να ενισχύσει την ταυτότητά του που με αυτόν τον τρόπο βασίζεται στην υπόσχεση-δέσμευση να εξασφαλίσει στους πολίτες του την πολυπόθητη ασφάλειά τους. Οι πολίτες με τον τρόπο αυτόν γίνονται πιστοί υπήκοοι του κράτους και το κράτος τούς χειραγωγεί κατά βούληση.²⁴⁵

Όταν ένα θέμα τίθεται με όρους εθνικής ασφάλειας, τον λόγο έχει η στρατιωτική ασφάλεια και η όλη λογική της. Το ζήτημα τίθεται με όρους κατάστασης έκτακτης ανάγκης, και τότε το πρόσταγμα το έχουν διαδικασίες ή κίςτα δημοκρατικές που δύσκολα ελέγχονται. Την πρωτοβουλία την έχουν οι στρατιωτικοί, οι υπηρεσίες ασφαλείας και ιέρακες διπλωμάτες και πολιτικοί μέσα σε ένα πέπλο άκρας μυστικότητας και απορρήτου. Εντέλει, για να ξεφύγουμε από αυτή τη λογική, χρειάζεται μια διαφορετική αντίληψη της ασφάλειας, όχι με αντικείμενο το κράτος, όχι μια κρατοκεντρική ασφάλεια αλλά μια «λαοκεντρική», «κοινωνιοκεντρική» ή «ατομοκεντρική» επινόησή της.²⁴⁶

Όσον αφορά το διεθνές σύστημα, τα απτά χαρακτηριστικά του δεν δημιουργούν τη δομή της όπως υποστηρίζουν οι νεορεαλιστές (βλ. Κεφάλαιο 2). Η διεθνής δομή άλλωστε είναι και εκείνη «κοινωνική κατασκευή», με βάση την επινόηση της διχοτόμησης μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής κοινωνίας.²⁴⁷ Η διεθνής αναρχία και η ανασφάλεια είναι αυτό που τα κράτη επιλέγουν (αφηγούνται) ότι είναι. Αποτελεί το χειρότερο δυνατό αποτέλεσμα της «διαλεκτικής μεταξύ αυτού που βλέπουμε και αυτού που φανταζόμαστε».²⁴⁸ Αν ήταν άλλη η κοινωνική κατασκευή, θα ήταν διαφορετικό και το διεθνές σύστημα το οποίο θα προέκυπτε.²⁴⁹ Η απλουστευτική και εύκολα κατανοητή κατασκευή του ρεαλισμού δημιουργεί τη συγκεκριμένη δομή της διεθνούς αναρχίας. Ο λόγος του ρεαλισμού, της πολιτικής και στρατηγικής της ισχύος και των εντελώς ασυμβίβαστων συγκρούσεων οδηγεί τα κράτη στην εκατέρωθεν απειλητική τους στάση. Δηλαδή το πρόβλημα της διεθνούς ανασφάλειας βρίσκεται ακριβώς στην ιδεολογία του ρεαλισμού της ισχύος (*power politics*) που αναπαράγει τη συμπεριφορά των κρατών, που τείνει στην αντιπαράθεση και στον ανταγωνισμό. Η πολιτική της ισχύος ενθαρρύνει μία συμπεριφορά που επιφέρει τη σύγκρουση, τις διακρατικές κρίσεις και ακόμη και ένοπλες συγκρούσεις και όχι την καλή γειτονία, τη συνεργασία, την ειρήνη και ασφάλεια.²⁵⁰

Εντέλει, η συλλογιστική του ρεαλισμού που αποτελεί μέρος της λογικής της αντιπαράθεσης πρέπει να αλλάξει. Να αντικατασταθεί, όπως έχει λεχθεί, το *software* του ρεαλισμού με ένα *software* ειρήνης που να τονίζει την καλή γειτονία, τον διάλογο, τη συνεργασία και την ειρηνική επίλυση των διαφορών. Κλειδί εδώ

είναι μια αντίληψη της ασφάλειας που θα είναι πολυδιάστατη και όχι κρατοκεντρική. Θα εδράζεται στην κοινή ασφάλεια. Μόνο έτσι μπορεί να ξεπεραστεί η ανασφάλεια και η απειλητική στάση που προέρχεται από τον φόβο και το άγχος για τις προθέσεις του άλλου (το «δίλημμα ανασφάλειας» που είπαμε παραπάνω) και από την επικράτηση του ρεαλισμού και της ισχύος.²⁵¹

Εξυπακούεται ότι πολλοί, ειδικά οι παραδοσιακοί ή άκαμπτοι ρεαλιστές, διαφωνούν κάθετα με όλα αυτά και τα βρίσκουν εξωπραγματικά και μη ρεαλιστικές συνταγές. Το βέβαιο πάντως είναι ότι, είτε το θέλουμε είτε όχι, μετά την αρχική κριτική της έρευνας ειρήνης και επίλυσης συγκρούσεων (βλ. Κεφάλαιο 6) και, στη συνέχεια, με την κριτική και τη μεταμοντέρνα ανάλυση της ασφάλειας και της διεθνούς κοινωνίας, είναι πιο δύσκολο να δει κανείς τον κόσμο αποκλειστικά με τις απλουστευτικές παρωπίδες του ρεαλισμού και της παραδοσιακής στρατηγικής.

Κεφάλαιο 5

Ο πόλεμος

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό ξεκινάει με το τι είναι πόλεμος και τα είδη του, και με τα κύρια αίτια του πολέμου (ορθολογικά κριτήρια, εσφαλμένες αντιλήψεις κ.ά.), καθώς επίσης και με τα αίτια της ανθρώπινης επιθετικότητας. Στη συνέχεια εξετάζεται ιστορικά η κανονιστική διάσταση του πολέμου, συγκεκριμένα το δόγμα του δίκαιου πολέμου (αρχαιότητα, Μεσαίωνας, Αναγέννηση) και οι κύριοι εκπρόσωποι του (Αριστοτέλης, Κικέρων, Αυγουστίνος, Θωμάς Ακινάτης και οι τέσσερις κύριοι ιδρυτές του διεθνούς δικαίου), η θετικιστική περίοδος (1648-1918), ο Μεσοπόλεμος και το σημερινό καθεστώς απαγόρευσης της χρήσης ένοπλης βίας που εδραιώθηκε με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών.

Ο πόλεμος και τα αίτιά του

Είδη πολέμων

Ο πόλεμος είναι το διαμετρικά αντίθετο της ειρήνης, η πιο ακραία και ολοκληρωτική μορφή ένοπλης σύγκρουσης. Είναι η χρήση εκτεταμένης ένοπλης βίας μεταξύ κρατών, η σύγκρουση μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων δύο ή περισσότερων κρατών πέρα από το επίπεδο των περιορισμένων θερμών επεισοδίων. Οι πόλεμοι είναι κατά βάση δύο ειδών, διεθνείς, δηλαδή διακρατικοί, και εσωτερικοί, αν και υπάρχουν, όπως θα δούμε, και ενδιάμεσες ή σύνθετες κατηγορίες πολέμων.

Οι διακρατικοί πόλεμοι διακρίνονται σε αμυντικούς πολέμους και επιθετικούς (επεκτατικούς-κατακτητικούς). Οι διακρίσεις που αναφέραμε δεν καλύπτουν όλο το φάσμα των ένοπλων συγκρούσεων και των αιτίων τους ανά τους αιώνες. Υπάρχουν επίσης πόλεμοι δυναστικοί (ειδικά εμφύλιοι πόλεμοι στην Ισπανία πριν από τον 20^ο αιώνα), θρησκευτικοί (οι τέσσερις Σταυροφορίες και εν μέρει ο Τριακονταετής Πόλεμος του πρώτου μέρους του 17^{ου} αιώνα) και ιμπεριαλιστικοί-αποικιοκρατικοί πόλεμοι, οι κατακτήσεις με τις οποίες τα ευρωπαϊκά κράτη υποδούλωσαν τη Βόρεια και Νότια Αμερική και στη συνέχεια εκτεταμένες περιοχές της Αφρικής και τμήματα της Ασίας. Υπάρχουν επίσης ολοκληρωτικοί πόλεμοι (όπως οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι) και ηγεμονικοί πόλεμοι που στόχο έχουν τη διεθνή ηγεμονία μίας μεγάλης δύναμης ή ενός συνασπισμού κρατών.²⁵²

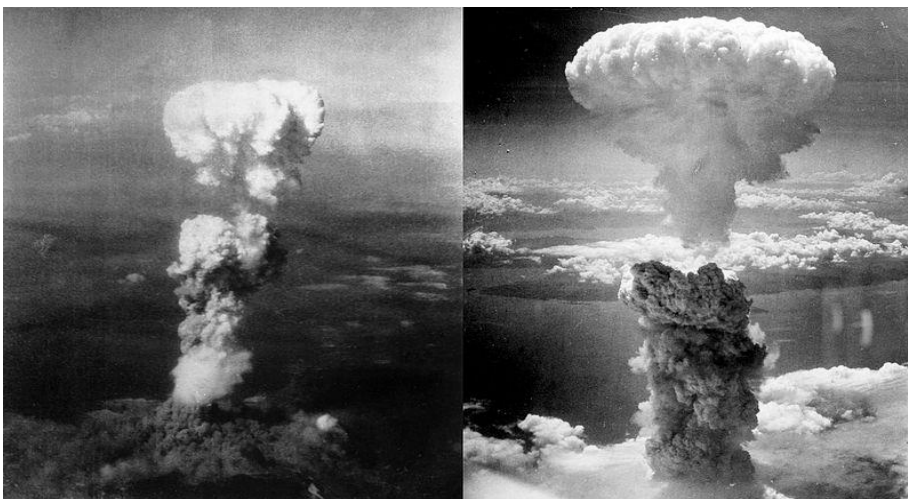
Από πλευράς μέσων και της έκτασης της ένοπλης βίας που χρησιμοποιείται, οι πόλεμοι διακρίνονται σε ανταρτοπολέμους, όπως η Κουβανική Επανάσταση υπό τον Fidel Castro (1953-1959), συμβατικούς πολέμους και πυρηνικούς πολέμους.

Εξυπακούεται ότι δεν έχουν υπάρξει πυρηνικοί πόλεμοι, λόγω της «αμοιβαίας πυρηνικής αποτροπής» (*mutual nuclear deterrence*) (γνωστής και ως MAD: *mutual assured destruction*: αμοιβαία σίγουρης καταστροφής) που ίσχυσε κατά τον κατά τον Ψυχρό Πόλεμο και κρατάει και στη μεταψυχροπολεμική εποχή. Από την άλλη, βέβαια, έλαβαν χώρα οι δύο φοβερές πυρηνικές επιθέσεις των ΗΠΑ προς το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εναντίον της Ιαπωνίας (τον Αύγουστο του 1945).

Η Χιροσίμα μετά τον πυρηνικό βομβαρδισμό από τις ΗΠΑ

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4b/Hiroshima_Aftermath_-_cropped_Version.jpg

Ρετουσαρισμένες φωτογραφίες της έκρηξης της πυρηνικής βόμβας στη Χιροσίμα (αριστερά) και στο Ναγκασάκι (δεξιά)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Atomic_bombing_of_Japan.jpg

Στη σύγχρονη εποχή, δηλαδή μετά το 1945, οι διακρατικοί πόλεμοι έχουν μειωθεί κατά πολύ σε σχέση με τους εσωτερικούς πολέμους, κάτι που έγινε ακόμη πιο αισθητό μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου το 1989. Κατά έναν πρόσφατο υπολογισμό από το 1990 μέχρι σήμερα το 90% των πολέμων (ένοπλων συγκρούσεων) είναι μη διακρατικοί πόλεμοι, γνωστοί και ως «νέοι πόλεμοι», «μετανεωτερικοί» ή «μεταβεσφαλικοί» πόλεμοι. Στους πολέμους αυτούς που δεν είναι διακρατικοί (αν και αρκετοί έχουν και διεθνή διάσταση), κεντρική σημασία έχουν συνήθως τα ζητήματα συλλογικής ταυτότητας για τους αντιπάλους, και ως επί το πλείστον η σύγκρουση είναι ασύμμετρη, με τα εμπλεκόμενα μέρη να διαθέτουν πολύ διαφορετική ισχύ, με τη μια πλευρά (συνήθως το κράτος) πολύ πιο ισχυρό στρατιωτικά και οργανωτικά. Οι πόλεμοι αυτοί λέγονται και «ασύμμετροι πόλεμοι» ή «πόλεμοι ταυτοτήτων», κάτι που τους καθιστά πολύ έντονους και δύσκολους στην ειρηνική επίλυση (βλ. γι' αυτή την πτυχή και Κεφάλαιο 6).²⁵³

Οι μη διεθνείς πόλεμοι, οι εσωτερικοί πόλεμοι, είναι ως επί το πλείστον πιο μακροχρόνιες ένοπλες συγκρούσεις αλλά συνήθως με πιο περιορισμένη χρήση ένοπλης βίας σε σχέση με τους διακρατικούς πολέμους. Τους πολέμους αυτούς μπορούμε να τους διακρίνουμε σε πέντε βασικές κατηγορίες:

(Α) Εμφύλιοι πόλεμοι, όπου το ζητούμενο είναι η κεντρική εξουσία του εν λόγω κράτους. Θα αναφερθούμε στις πλέον γνωστές και πολύνεκρες τέτοιες συγκρούσεις από το 1918 μέχρι σήμερα. Στον Μεσοπόλεμο έλαβε χώρα ο ρωσικός εμφύλιος πόλεμος (1918-1922), ο πρώτος κινεζικός εμφύλιος πόλεμος (1927-1936) και ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος (1935-1939), και μετά το 1945, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949), ο δεύτερος κινεζικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1950), ο εμφύλιος πόλεμος του Λιβάνου (1975-1990), ο εμφύλιος πόλεμος της Αγκόλας (1975-2002), ο εμφύλιος πόλεμος της Μοζαμβίκης (1977-1992), ο εμφύλιος πόλεμος της Σομαλίας (1986 μέχρι σήμερα), ο πρώτος (2011) και ο δεύτερος εμφύλιος πόλεμος της Λιβύης (2014 μέχρι σήμερα) και ο εμφύλιος πόλεμος της Συρίας (2011 μέχρι σήμερα). Ο πιο μακροχρόνιος εμφύλιος από το 1900 μέχρι σήμερα υπήρξαν της Αγκόλας και της Σομαλίας.

Σκηνή από τον εμφύλιο πόλεμο της Ισπανίας (1936-1939): ερείπια στην Guernica (από τα Γερμανικά Αρχεία)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-H25224_Guernica_Ruinen.jpg

(Β) Αντιαποικιακοί πόλεμοι, όπως οι τρεις κουβανικοί απελευθερωτικοί αγώνες κατά της Ισπανίας κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα (1868-1878, 1879-1880, 1895-1898), ο αγώνας ανεξαρτησίας της Ινδονησίας από την Ολλανδία (1945-1949) και οι αγώνες για ανεξαρτησία της Αγκόλας από την Πορτογαλία (1961-1974), της Μοζαμβίκης από την Πορτογαλία (1964-1974) και της Ζιμπάμπουε από το καθεστώς εποίκων της Νότιας Ροδεσίας (1965-1979). Μία παλιότερη εκδοχή των αντιαποικιακών πολέμων ήταν οι πόλεμοι εποίκων εναντίον της «μητέρας πατρίδας», όπως ο Αμερικανικός Πόλεμος Ανεξαρτησίας (1775-1783) και οι λατινοαμερικανικοί πόλεμοι ανεξαρτησίας (1791-1829).

(Γ) Αυτονομιστικοί ή αποσχιστικοί πόλεμοι, οι οποίοι στόχο έχουν την αυτονομία ή ανεξαρτησία τμήματος ενός ανεξάρτητου κράτους, όπως ο αποσχιστικός πόλεμος της Μπιάφρας (Ανατολικής Νιγηρίας) (1967-Ιανουάριος 1970), του Μπανγκλαντές (Ανατολικού Πακιστάν το 1971, ο πιο σύντομος και πιο πολύνεκρος), της Ερυθραίας από την Αιθιοπία (1961-1991), του Νότιου Σουδάν (1961-1972, 1983-2005), των Ταμίλ από τη Σρι Λάνκα (1983-2009), των Κούρδων από το Ιράκ (1960-1970, 1974-1975, 1983-1991) και την Τουρκία (1984 μέχρι σήμερα), το Κόσοβο από τη Γιουγκοσλαβία/Σερβία (1997-1999), το Ναγκόρνο-Καραμπάχ από το Αζερμπαϊτζάν, ή η Αμπχαζία και η Νότια Οσετία από τη Γεωργία. Ο πιο μακροχρόνιος αγώνας για ανεξαρτησία μετά το 1945 είναι αυτός των Καρένων στη Μιανμάρ (πρώην Βιρμανία), που ξεκίνησε το 1949 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Μία ιδιαίτερη κατηγορία αποσχιστικών συγκρούσεων είναι τα αποσχιστικά-ενωτικά, αυτά που επιδιώκουν απόσχι-

ση και ένωση με άλλο κράτος, όπως το αρμενικό Ναγκόρνο-Καραμπάχ στο Αζερμπαϊτζάν (ένωση με την Αρμενία) ή η Νότια Οσετία στη Γεωργία (ένωση με την αυτόνομη Βόρεια Οσετία, η οποία βρίσκεται στη Ρωσική Ομοσπονδία).

(Δ) Εθνοτικοί πόλεμοι (μεταξύ δύο οι περισσότερων εθνοτικών ομάδων, με στόχο της επικράτησης σε ένα κράτος ή μία περιοχή, όπως η σύγκρουση Αρμενίων και Αζέρων στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ πριν τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης (1988-1991), οι πολλαπλές συγκρούσεις στο Κονγκό (1996-2013) και ο πιο πρόσφατος εθνοτικός και εμφύλιος στο Νότιο Σουδάν (Δεκέμβριος 2013 μέχρι σήμερα).

(Ε) Διεθνικοί (*transnational*) ασύμμετροι πόλεμοι (π.χ. η σύγκρουση Ισραήλ και Οργανισμού για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης ή του Ισραήλ με τη Γάζα και παλιότερα με τους Παλαιστίνιους στον Λίβανο ή η σημερινή σύγκρουση με το «Ισλαμικό Κράτος» που έχει καταλάβει τμήματα του Ιράκ και της Συρίας).

Υπάρχουν όμως ένοπλες συγκρούσεις που είναι ταυτόχρονα και διακρατικές και εσωτερικές/διεθνικές, όπως η ευρύτερη αραβοϊσραηλινή σύγκρουση, μεταξύ Ισραήλ και αραβικών κρατών (με τέσσερις αραβοϊσραηλινούς πολέμους, το 1948, το 1956, το 1967 και το 1973) και Ισραήλ και Παλαιστινίων, ή διακρατικές και εσωτερικές/αποσχιστικές, όπως η σύγκρουση στο Κασμίρ, η οποία ξεκίνησε ως διακρατική το 1947, μεταξύ Πακιστάν και Ινδίας (με τρεις πολέμους στο Κασμίρ, το 1947, το 1965 και το 1999). Αρκετοί από αυτούς τους πολέμους λέγονται «πόλεμοι διά αντιπροσώπων» (*proxy wars*), όπου η μία ή και οι δύο πλευρές που συγκρούονται λαμβάνουν εκτεταμένη εξωτερική βοήθεια, και έτσι συγκρούονται έμμεσα και άλλες πλευρές.

Τα αίτια των πολέμων

Η μελέτη του πολέμου έχει απασχολήσει την έρευνα και από τους αρχαίους χρόνους, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις τον Ηρόδοτο, τον Θουκυδίδη και τον Sun Tzu. Η κύρια έμφαση που δινόταν στην έρευνα παλιότερα ήταν στα αίτια ενός πολέμου, στη διεξαγωγή του, στα αποτελέσματα και στη δικαιολόγηση ή μη συγκεκριμένων πολέμων, και λιγότερο στους πολέμους γενικότερα. Αυτό οφειλόταν, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι ο πόλεμος θεωρούνταν κάτι το δεδομένο και αναπόφευκτο.²⁵⁴

Κατά την περίφημη ρήση που αποδίδεται στον θεωρητικό της στρατηγικής και του πολέμου Πρώσο Carl von Clausewitz (1780-1831), ο πόλεμος είναι «η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα». Αποτελεί δηλαδή μία στρατηγική επιλογή στην υπηρεσία των επιδιώξεων και στόχων ενός κράτους στην εξωτερική του πολιτική. Ιδού ένα πρώτο, ορθολογικό αίτιο του πολέμου, αν και βέβαια η απειλή πολέμου και ο πόλεμος ενέχουν πολλαπλούς κινδύνους, και μπορεί το κόστος να είναι τόσο μεγάλο, ώστε να είναι ασύμφορος, ώστε να μη δικαιολογείται η προσφυγή στον πόλεμο.

Carl von Clausewitz

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/04/Carl_von_Clausewitz.PNG

Μεταξύ των πολλών ορθολογικών λόγων για την στρατηγική επιλογή του πολέμου είναι οι ακόλουθοι: η αύξηση της στρατιωτικής ασφάλειας, ο πλουτισμός, η επέκταση σε γειτονικές περιοχές με στόχο την ισχυροποίηση της χώρας, η αποδυνάμωση ενός εχθρού, η αποσόβηση μίας επανάστασης ή απόσχισης, η αρωγή σε έναν σύμμαχο που υφίσταται επίθεση, η προστασία ζωτικών οικονομικών και άλλων συμφερόντων (πηγές ενέργειας, όπως το πετρέλαιο ή το νερό), η διατήρηση της ελευθερίας των θαλασσών ή εξασφάλιση σημαντικών σημείων εξόδου προς τη θάλασσα (π.χ. θερμές θάλασσες, στενά, λιμάνια), η διεξαγωγή ενός μικρού πολέμου τώρα αντί ενός μεγάλου στη συνέχεια κ.ά.²⁵⁵

Οι διαφορές μεταξύ δύο χωρών και δύο αντιπάλων μπορεί να είναι πράγματι τόσο αγεφύρωτες –ή έτσι τουλάχιστον να φαίνεται στους δύο αντιπάλους–, ώστε να επικρατήσει η άποψη ότι η μόνη λύση πρακτικά να φαίνεται ότι είναι ένας πόλεμος, όπως π.χ. το 1912 με τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, με μήλο της έριδος τη μεγάλη περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που ήταν γνωστή ως Μακεδονία. Σε αυτό το πλαίσιο, ο πόλεμος εμφανίζεται στο προσκήνιο όταν ένα κράτος ζητάει αλλαγή του συνοριακού status quo και μία άλλη ανθίσταται. Η επίλυση μιας τέτοιας διένεξης είναι πολύ δύσκολο να επέλθει με ειρηνικά μέσα. Άλλωστε, όπως δείχνει η έρευνα, οι περισσότερες πολεμικές συρράξεις λαμβάνουν χώρα μεταξύ γειτονικών χωρών για εδαφικά ζητήματα.²⁵⁶

Ορθολογικό είναι και το κριτήριο για επεκτατικούς πολέμους, υπό την έννοια ότι ο επιτιθέμενος θεωρεί ότι η επίθεση θα είναι προς όφελός του και επιτυχής, π.χ. η εισβολή της ναζιστικής Γερμανίας στην Πολωνία (1^η Σεπτεμβρίου 1939, το έναυσμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου), η επίθεση του Ιράκ εναντίον του Ιράν (Σεπτέμβριος 1980, πόλεμος Ιράκ-Ιράν), η κατάληψη των νήσων Φόκλαντ-Μαλβίνas από την Αργεντινή (Απρίλιος 1982, πόλεμος των Φόκλαντ) ή η εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ (Αύγουστος 1990) κ.λπ.

Μία ένοπλη σύγκρουση μπορεί να ξεσπάσει αν η μία πλευρά θεωρεί ότι η στιγμή είναι η κατάλληλη για να επιλύσει, μια και καλή, μία χρονίζουσα διένεξη με έναν ενοχλητικό γείτονα. Σε περιπτώσεις επαναστάσεων και απελευθερωτικών αγώνων μπορεί η συγκυρία σε μία ιστορική στιγμή να θεωρείται ευνοϊκή, όπως στην περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης στην Πελοπόννησο το 1821 (λόγω της δέσμευσης των οθωμανικών δυνάμεων στην Ήπειρο εναντίον του Αλή Πασά), στη Ρωσική Επανάσταση τον Οκτώβριο του 1917 ή στην απόσχιση της Νοτιοανατολικής Νιγηρίας (Μπιάφρας) τον Μάιο του 1967. Δηλαδή να θεωρείται ότι η ευκαιρία δεν θα έπρεπε να μείνει ανεκμετάλλευτη, γιατί δύσκολα θα ξαναπαρουσιαζόταν στο μέλλον, για να θυμηθούμε τη γνωστή φράση του Lenin τον Οκτώβριο του 1917, «χθες ήταν νωρίς, αύριο θα είναι πολύ αργά».

Το ξέσπασμα ενός πολέμου μπορεί να επέλθει από ατυχείς ενέργειες που φέρνουν την ένοπλη αντιπαράθεση πιο κοντά, από στρεβλή αντίληψη της πραγματικότητας στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή,²⁵⁷ από εσφαλμένη εκτίμηση ή από αποτυχία της απειλής-αποτροπής, όπως συνέβη με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που καμία από τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής, παρά τον έντονο ανταγωνισμό των εξοπλισμών που υπήρχε τότε, δεν φαινόταν να θέλει, ούτε καν ο μεγαλομανής κάιζερ Γουλιέλμος Β΄.

Πόλεμος μπορεί να προκληθεί από διάφορα αίτια, σε συνδυασμό με ξέφρενους εξοπλισμούς, εξισορρόπηση ισχύος ή απειλητικές συμμαχίες. Άλλα γνωστά αίτια των διακρατικών πολέμων είναι οι επιθετικοί ηγέτες, η μιλιταριστική, εθνικιστική, ρατσιστική ή ιμπεριαλιστική ιδεολογία ή η εχθρική και απειλητική στάση που δημιουργεί ένα κλίμα έντασης. Ένοπλη σύγκρουση μπορεί να επέλθει και για λόγους ανθρωπιστικούς ή θρησκευτικούς (σταυροφορία, ισλαμικός πόλεμος) ή αν λόγοι εθνικής τιμής και υπερηφάνειας ενός κράτους ή λαού συνδυαστούν με άλλους λόγους, όπως στην περίπτωση της Ρωσίας στον πόλεμο της εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1877-1878.

Ένας άλλος τρόπος κατηγοριοποίησης των αιτιών ενός πολέμου είναι με βάση τα κίνητρα που οδηγούν στον εν λόγω πόλεμο: εργαλειακά κίνητρα και μη εργαλειακά κίνητρα, όπως λόγοι ανθρωπιστικοί, αρωγής σε εθνοτικούς αδελφούς, βοήθειας σε απελευθερωτικά κινήματα, επειδή θεωρείται ότι έχουν δίκαιο που εξεγέρθηκαν, ή για λόγους θρησκευτικούς ή ιδεολογικούς.

Σε ένα διαφορετικό επίπεδο ανάλυσης ο πόλεμος θεωρείται προϊόν του διεθνούς συστήματος, ως συστημική δυσλειτουργία της ισορροπίας ισχύος και προϊόν της διεθνούς αναρχίας κατά τον ρεαλισμό και νεορεαλισμό, π.χ. το διπολικό σύστημα του Ψυχρού Πολέμου ήταν το πιο σταθερό με λιγότερους πολέμους από τα συστήματα πριν και μετά.²⁵⁸ Επίσης, ο ιμπεριαλισμός έχει θεωρηθεί ιστορικά μία από τις κατεξοχήν αιτίες των ένοπλων συγκρούσεων, από τον Bentham και τον Cobden μέχρι τον Lenin και τον Hobson.

Σε ένα άλλο επίπεδο ανάλυσης πάλι, ο πόλεμος εμπίπτει και σε μία ευρύτερη συζήτηση, στις λεγόμενες «μικροκοσμικές θεωρίες περί βίαιης σύγκρουσης»,²⁵⁹ και κατά κύριο λόγο στη συζήτηση περί ανθρωπίνης επιθετικότητας.

Η επιθετικότητα, όρος της βιολογίας και της ψυχολογίας, έχει περιέλθει και στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής ήδη από την εποχή του Thomas Hobbes στον 17^ο αιώνα (το περίφημο *homo homini lupus*), και εδραιώθηκε μετά το 1945, ειδικά με τις σχετικές απόψεις του Hans Morgenthau (βλ. Κεφάλαιο 1).

Ο άνθρωπος (και οι ανθρωπίνες κοινωνίες) είναι το κατεξοχήν έμβιο ον που είναι ικανό να σκοτώσει, και μάλιστα σε ευρεία κλίμακα, τους όμοιούς του, χωρίς αυτό να θεωρείται, απαραίτητα, τερατούργημα. Η επιθετικότητα έχει απασχολήσει, κατά τον 20^ό αιώνα πλείονες επιστημονικούς κλάδους, και κατά κύριο λόγο την ψυχανάλυση (π.χ. Sigmund Freud, Erich Fromm), την κοινωνική ψυχολογία (π.χ. Mujafer Sherif, John Dollard, Leonard Berkowitz, Albert Bandura, Jerome Frank, Stanley Milgram κ.ά.), την ανθρωπολογία (π.χ. Ashley Montagu, Robert Ardrey), την ηθολογία, δηλαδή τη συμπεριφορά των ζώων σε φυσικό περιβάλλον (Konrad Lorenz, John Paul Scott, Desmond Morris) και την κοινωνιοβιολογία (Edward O. Wilson). Η κυρία συζήτηση περιστρέφεται στο κατά πόσο η επιθετικότητα είναι εγγενής ή επίκτητη και ποια είναι τα κύρια αίτια στη δεύτερη περίπτωση.²⁶⁰

Οι κύριες ερμηνευτικές θεωρίες της επίκτητης επιθετικότητας είναι οι ακόλουθες:

- η άκρως απογοητευτική ματαίωση σημαντικών επιδιώξεων, γεγονός που επιφέρει έντονα αισθήματα απογοήτευσης (*frustration*), οργή και επιθετική διάθεση, και στην ανάγκη να ξεσπάσει κανείς στον υπεύθυνο της αποτυχίας ή ματαίωσης, ή έστω σε κάποιον άλλο ως υποκατάστατο (Dollard και Doob),
- η υπάρχουσα κοινωνική και πολιτική κατάσταση ή δομή (Fromm),
- η συγκυρία η οποία διάκειται ευνοϊκά προς επιθετικές στρατηγικές (Montagu),
- η εξουσία που ευνοεί ή προτάσσει τη χρήση βίας (Milgram),
- η εκμάθηση και υιοθέτηση προτύπων χρήσης βίας (π.χ. μέσω των ΜΜΕ ή κινηματογραφιών ταινιών) (Bandura, Scott),

το συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο ή ο συγκεκριμένος εθνικισμός που θεωρεί την επιθετικότητα κάτι το αξιόπαινο και ευνοεί τη στάση αυτή (ειδικά, όπως παρατηρεί η φεμινιστική ανάλυση, σε κοινωνίες έντονα ανδροκρατικές όπου επικρατούν πλήρως οι γνωστές «ανδρικές αξίες»). Σε αυτή την περίπτωση η συμφυλιωτική στάση θεωρείται φυγομαχία, δειλία, ενδοτισμός και κάθε άλλο παρά άξια εκτίμησης στάση.

Καταλήγοντας όσον αφορά την επιθετικότητα, ασχέτως του αν είναι έμφυτη ή επίκτητη, αυτή ενισχύεται από τα εξής: επειδή εκλαμβάνεται ως (α) αποτελεσματική στρατηγική, (β) αποδεκτός τρόπος συμπεριφοράς, (γ) και όχι πράξη άδικη ή ανήθικη, ή (δ) ύστατη λύση αν όλες οι μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης έχουν αποτύχει.

Αν και πολλές φορές ο πόλεμος και γενικά οι αφύσικες ακραίες καταστάσεις φέρνουν στην επιφάνεια το καλύτερο στον άνθρωπο, π.χ. ηρωισμό, αυτοθυσία, αλtruισμό, βοήθεια σε τραυματισμένους ή άοπλους κ.λπ., όπως σημειώνει στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Georg Hegel, ταυτοχρόνως όμως φέρνουν στην επιφάνεια και το χειρότερο στον άνθρωπο και δίνουν ρόλο σε βίαιους ανθρώπους, όπως είχε επισημάνει πριν από τον Hegel, ο Immanuel Kant.

Το ξέσπασμα βίας μπορεί να έχει και ψυχολογικά λυτρωτική λειτουργία, ειδικά μετά από περίοδο στυγνής καταπίεσης και εξευτελισμού, όπως η στυγνή αποικιοκρατία και ο ρατσισμός των ιμπεριαλιστών αποικιοκρατών, όπως είχε υποστηρίξει ο ψυχίατρος και αγωνιστής Franz Fanon.²⁶¹

Τέλος, υπάρχει και η ένοπλη βία ως αναγκαία σε μία «δίκαιη» επανάσταση, χωρίς την οποία δεν θα υπήρχε λυτρωμός, άποψη που υιοθετείται σήμερα ευρέως, ακόμη και στον από τη φύση του συντηρητικό νομικό χώρο του διεθνούς δικαίου. Πρόκειται για το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, που δεν αποκλείει τη χρήση βίας, ειδικά από πλειοψηφίες εναντίον στυγνών μειονοτικών διακυβερνήσεων, π.χ. Νότια Αφρική επί καθεστώτος απαρτχάιντ (βλ. Κεφάλαιο 7).

Πόλεμος: Η κανονιστική διάσταση

Στο κανονιστικό επίπεδο η διεθνής κοινωνία έχει περάσει από τέσσερις κύριες φάσεις από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα: (1^η) το καθεστώς του δικαίου πολέμου, (2^η) ο πόλεμος ως κυρίαρχο δικαίωμα, (3^η) το καθεστώς της Κοινωνίας των Εθνών και της απαγόρευσης του πολέμου κατά τον Μεσοπόλεμο και (4^η) το καθεστώς του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών της απαγόρευσης της χρήσης ή απειλής ένοπλης βίας από κράτη εναντίον άλλων κρατών.²⁶²

Το δόγμα του δικαίου πολέμου

Εισαγωγή

Η κατεξοχήν έκφανση του επιτρεπτού πολέμου, δηλαδή του πολέμου υπό ορισμένες συνθήκες, είναι γνωστή ως «δίκαιος πόλεμος» (*bellum justum*) ή δόγμα του δικαίου πολέμου. Η αντίληψη αυτή του δικαίου πολέμου θεωρεί επιτρεπτό τον πόλεμο όταν πληρούνται ορισμένες συνθήκες. Αν υπάρχει δίκαιη αιτία, δίκαια κίνητρα, τότε μπορεί να διεξαχθεί πόλεμος. Γενικότερα, η χρήση ένοπλης βίας είναι δικαιολογημένη αν συμβάλλει στη μελλοντική ειρήνη, στην άρση της στυγνής καταπίεσης και στη δικαιοσύνη.

Το δόγμα του δικαίου πολέμου διήλθε από τρεις περιόδους: της κλασικής ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας (400 π.Χ.-300 μ.Χ.), της χριστιανικής περιόδου (300-1500) και της κοσμικής περιόδου της ανάδυσης του διεθνούς δικαίου κατά την ύστερη Αναγέννηση έως τη Συνθήκη της Βεσφαλίας (1500-1648). Στη συνέχεια με τη Συνθήκη της Βεσφαλίας και τα επακόλουθά της (κυρίως τη σταδιακή εδραίωση της αρχής της κυριαρχίας και του δικαιώματος στον πόλεμο) το δόγμα του δικαίου πολέμου σιγά σιγά εξαφανίστηκε.²⁶³

Η όλη ιδέα του δικαίου πολέμου έχει δύο άξονες: (α) το πότε και υπό ποιες συνθήκες δικαιολογείται ένας πόλεμος ώστε να θεωρηθεί δίκαιος (γνωστό ως *jus ad bellum*), δηλαδή το *bellum justum* καθαυτό και (β) πώς πρέπει διεξάγεται ένας πόλεμος για να παραμείνει δίκαιος (γνωστό ως *jus in bello*).

Η ιδέα περί δικαίου πολέμου κινείται στο μέσον μεταξύ των δύο άκρων, της σχολής του ρεαλισμού που θεωρεί τη δικαιοσύνη και τα ηθικά διλήμματα ουτοπικά και τον πόλεμο δεδομένο στη διεθνή ζωή (Θουκυδίδης, Machiavelli, Hobbes, Spinoza, Clausewitz, και σύγχρονοι ρεαλιστές όπως ο Morgenthau) και του ειρηνισμού ή πασιφισμού (στωικοί φιλόσοφοι, Βούδας, Χριστός, Έρασμος, Bentham, Cobden, Tolstoy, Gandhi και σύγχρονοι ειρηνιστές όπως ο Kenneth Boulding). Κατά τη μέση αυτή οδό, του δικαίου πολέμου, ο πόλεμος είναι καταδικαστέος, όπως επιμένουν οι ειρηνιστές, αλλά υπό ορισμένες ακραίες συνθήκες αναπόφευκτος και αναγκαίος ως η ύστατη ενδεδειγμένη λύση.

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου το δόγμα του δικαίου πολέμου επανήλθε στις συζητήσεις στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου και κυρίως στις Διεθνείς Σχέσεις, ειδικά στις κανονιστικές. Ένας από τους κύριους άξονες της πρόσφατης συζήτησης είναι η ιδέα της γνωστής ως «ανθρωπιστικής επέμβασης», που οι υποστηρικτές της θεωρούν την κατεξοχήν σημερινή εκδήλωση του δικαίου και δικαιολογημένου πολέμου (κυρίως οι φιλελεύθεροι), αντλώντας επιχειρήματα και κριτήρια από το δόγμα του δικαίου πολέμου. Οι αντίπαλοι της ιδέας αυτής τη θεωρούν σχήμα οξύμωρο, γιατί πιστεύουν ότι είναι αδύνατον η χρήση ένοπλης βίας να

είναι για καλό, απλώς αποτελεί πρόσχημα για τη βίαιη και εξουσιαστική επέμβαση των ισχυρών κρατών εναντίον των πιο αδύναμων κρατών (βλ. Κεφάλαιο 8).

Το δόγμα του δίκαιου πολέμου (αρχαιότητα-1648)

Η γενική ιδέα ενός δίκαιου πολέμου βρίσκεται σε πολλούς αρχαίους πολιτισμούς, συγκεκριμένα στους αρχαίους Κινέζους, Ινδούς και Αιγύπτιους, στους Βαβυλώνιους, στους Εβραίους, στους αρχαίους Έλληνες και, κυρίως, στους Ρωμαίους.

Ο Πλάτων (428-347 π.Χ.) θεωρούσε τον πόλεμο αναγκαίο κακό σε ορισμένες περιπτώσεις, ειδικά αν ο στόχος του ήταν η ειρήνη και αν διεξαγόταν με αυτοσυγκράτηση, χωρίς ακραίες εκδηλώσεις βίας και καταστροφής.²⁶⁴

Ο Μένκιος (372-259 π.Χ.), ο μεγαλύτερος Κινέζος κομφουκιστής φιλόσοφος, θεωρούσε δίκαιες αιτίες για έναν πόλεμο το δικαίωμα στην άμυνα εναντίον ξένης επιδρομής, στην ανατροπή ενός τυραννικού καθεστώτος αλλά και στην επέκταση της επικράτειας μίας αγαθής κυβέρνησης, με την κατάκτηση υπανάπτυκτων λαών με στόχο τον εκπολιτισμό τους (κάτι που είχε υποστηρίξει και ο Κομφούκιος).²⁶⁵

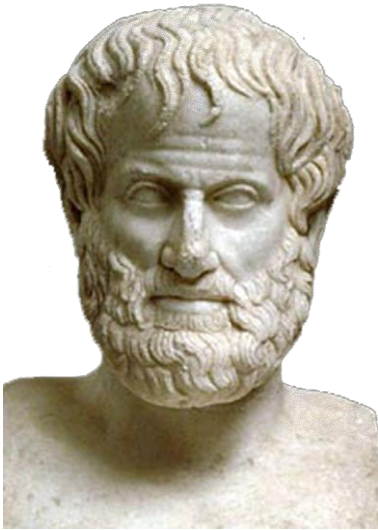

Μένκιος

Public Domain.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Mencius>

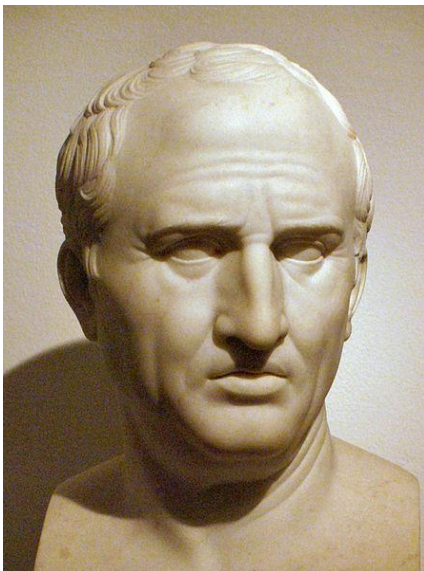
Ο όρος «δίκαιος πόλεμος» αναφέρεται, από ό,τι φαίνεται, για πρώτη φορά από τον Αριστοτέλη (384-322 π.Χ.). Κατά τον Αριστοτέλη, ο πόλεμος είναι δίκαιος και δικαιολογημένος (α) αν έχουμε πέσει θύματα επίθεσης προκειμένου να αποφευχθεί η υποδούλωση μας (με σημερινούς όρους ο αμυντικός πόλεμος), (β) αν μας έχουν βλάψει ή έχουν βλάψει τους συμμάχους μας, (γ) αν στόχος του πολέμου είναι η ειρήνη (εννοείται μια πιο μόνιμη ειρήνη), (δ) αν διεξάγεται προκειμένου να εδραιωθούν ηγέτες που εξυπηρετούν καλύτερα τον λαό, και (ε) αν ο πόλεμος αυτός μας δίνει την ευκαιρία να γίνουμε κύριοι αυτών που αξίζει να γίνουν σκλάβοι. Κατά την αντίληψη της εποχής που ασπαζόταν και ο Αριστοτέλης, δεν ήταν όλοι οι άνθρωποι ίσοι μεταξύ τους, μια μερίδα ανθρώπων ήταν από τη φύση τους (εγγενώς) δούλοι, κατάλληλοι για κατάκτηση και υποδούλωση.²⁶⁶

Αριστοτέλης

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aristotle_Bust_White_Background_Transparent.png

Οι Ρωμαίοι, με τη μεγάλη συμβολή στο δίκαιο και στη νομική επιστήμη, κατέστησαν την ιδέα του δικαίου πολέμου νομικό δόγμα. Ο κύριος θεμελιωτής του *jus ad bellum* θεωρείται ο Κικέρων (106-43 π.Χ.). Κατά τον Κικέρωνα, οι κύριες δίκαιες αιτίες για έναν πόλεμο (δίκαιο πόλεμο) είναι να αποκαταστήσει κανείς μια βλάβη που έχει υποστεί και να εκδικηθεί γι' αυτό που υπέστη, να εκδιώξει έναν κατακτητή και για να αποκαταστήσει την τιμή του. Κατά τον Ρωμαίο στωικό φιλόσοφο, η υποδούλωση είναι το χειρότερο που μπορεί να συμβεί σε έναν λαό, χειρότερη και από τον θάνατο ακόμα. Όπως στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη, ο απώτερος στόχος του πολέμου πρέπει να είναι η ειρήνη. Επίσης, για να λάβει χώρα ένας δίκαιος πόλεμος, θα πρέπει να υπάρξει επίσημη κήρυξη του πολέμου. Μη δίκαιοι πόλεμοι είναι αυτοί που λαμβάνουν χώρα χωρίς πρόκληση ή προηγούμενη βλάβη.²⁶⁷

Κικέρων

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:M-T-Cicero.jpg>

Στους πρώτους χριστιανούς, προτού η χριστιανική θρησκεία γίνει επίσημη θρησκεία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ο πόλεμος καταδικαζόταν, τον θεωρούσαν θείκη ποινή για τα αμαρτήματα του επίγειου κόσμου και ως κάτι το κακό και αντίθετο προς τη Θεία Πρόνοια. Στη συνέχεια, όμως, με τον Μεγάλο Κωνσταν-

ντίνο και τον χριστιανισμό επίσημη θρησκεία του Ρωμαϊκού κράτους, παρουσιάστηκε η ανάγκη να επιτρέπεται ο πόλεμος και στα πλαίσια του χριστιανισμού.²⁶⁸

Στο σημείο αυτό καίρια ήταν η συμβολή του αγίου Αυγουστίνου (353-430), επισκόπου Ιππώνος στη Νουμιδία της βόρειας Αφρικής. Ο Αυγουστίνος θεωρούσε τον πόλεμο κάτι το κακό, ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν αποδεκτός από τον Θεό, όταν αμύνεσαι από επίθεση, υπερασπίζεσαι την ασφάλεια και τιμή σου, αντιδράς σε μία βλάβη που έχεις υποστεί και εάν δεν επιδιώκεις με τον πόλεμο ισχύ, εκδίκηση ή επεκτατισμό και δεν ευχαριστιέσαι με τη χρήση βίας. Ποιος όμως θα ερμήνευε τη Θεία Βούληση για πόλεμο; Αυτό θα το έκανε ο ηγέτης του κράτους και η ανθρώπινη συνείδηση.²⁶⁹

Ο άγιος Αυγουστίνος

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Augustinus_1.jpg

Οκτώ αιώνες μετά ο δίκαιος πόλεμος έγινε ένα πιο συνεκτικό δόγμα, με τη συμβολή του σχολαστικού φιλόσοφου και θεολόγου Θωμά Ακινάτη (Thomas Aquinas, 1225-1274).

Θωμάς Ακινάτης του Fra Bartolommeo

Public Domain

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thomas_Aquinas_by_Fra_Bartolommeo.jpg

Ο Ακινάτης έθετε τρεις προϋποθέσεις για τον δίκαιο πόλεμο: (1) κήρυξη πολέμου από το αρμόδιο ανώτατο κρατικό όργανο, μεταξύ άλλων για να δοθεί χρόνος στον αντίπαλο να επιδιώξει ειρηνική επίλυση, (2) δίκαιη αιτία, συγκεκριμένα η αποκατάσταση μίας βλάβης που έχουμε υποστεί από κάποιον που δεν δέχεται να μας αποζημιώσει ή να μας επιστρέψει αυτό που μας πήρε, και (3) σωστή πρόθεση, δηλαδή να στοχεύει σε καλούς σκοπούς, όπως η εξασφάλιση της ειρήνης και όχι η εκδίκηση, το πάθος για ισχύ ή ανάγκη να βλάψουμε τον άλλο όσο γίνεται περισσότερο, δηλαδή η προοπτική της χρήσης βίας να επιφέρει «κάποιο καλό» και να αποφύγει «κάποιο κακό», όχι να επιφέρει περισσότερο κακό, και ο πόλεμος αυτός να συμβάλει στη δικαιοσύνη. Κατά τον Ακινάτη, η δίκαιη αιτία στοιχειοθετείται αν η δημόσια αρχή που προσέφευγε σε αυτόν ήταν βέβαιη ότι έχει το δίκαιο με το μέρος της, όπως τεκμηριώνεται και από το γεγονός ότι ο αντίπαλος ήταν που είχε πρώτος παραβιάσει τα νόμιμα δικαιώματα της άλλης πλευράς. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να έχουν εξαντληθεί όλα τα ειρηνικά μέσα διευθέτησης της διαφοράς, με διαπραγματεύσεις ή με διαιτησία. Ο ηθικός χαρακτήρας των προθέσεων μπορούσε να διαπιστωθεί και στην πράξη από τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου. Υπ' αυτήν την έννοια, ένας κατά τα άλλα δίκαιος πόλεμος μπορούσε κατά τη διεξαγωγή του, δηλαδή με το πώς διεξάγεται από έναν στρατό, να μετατραπεί σε άδικο πόλεμο. Αντιλαμβανόταν επίσης ότι σε έναν πόλεμο μπορεί να υπάρχουν και αθώα θύματα (οι άοπλοι), πλην όμως θα πρέπει να αποβούν θύματα κατά λάθος και όχι από πρόθεση.²⁷⁰

Στη συνέχεια, κατά την Αναγέννηση, περισσότερες νομικές αποσαφηνίσεις για τον δίκαιο πόλεμο ήρθαν με τους τέσσερις ιδρυτές του διεθνούς δικαίου (βλ. Κεφάλαιο 7) , τους δύο Ισπανούς θεολόγους και νομικούς, τον δομινικανό μοναχό Francisco de Vitoria (1480-1546), καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Σαλαμάνκας, και τον ιησουίτη μοναχό Francisco Suarez (1548-1617), τον προτεστάντη Ιταλό Alberico Gentili (1552-1608), καθηγητή Νομικής στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, και τον Ολλανδό νομικό και διπλωμάτη Hugo Grotius (1583-1645). Και οι τέσσερις κινήθηκαν στα αχνάρια του Κικέρωνα, του Αυγουστίνου και του Ακινάτη. Επίσης ασχολήθηκαν και με το πώς πρέπει να διεξάγεται ένας πόλεμος, τονίζοντας την ανάγκη να μην πλήττονται οι αθώοι (οι άοπλοι), και ειδικά τα μικρά παιδιά, σε έναν πόλεμο (γνωστή αργότερα ως «αρχή της διάκρισης»). Επιπλέον, υποστήριζαν να υπάρχει αναλογία αρχικού πλήγματος του εχθρού με την αντίδραση, δηλαδή «οφθαλμός αντί οφθαλμού και όχι «οφθαλμός αντί οδόντος» (γνωστή αργότερα ως η «αρχή της αναλογικότητας»). Ένα ακόμη θέμα που τους απασχόλησε είναι αυτό που αποκαλείται σήμερα πρώτο κτύπημα ή προληπτική αυτοάμυνα, η οποία διακρίνεται σε δύο είδη: όταν η επίθεση από τον αντίπαλο είναι επικείμενη, και σε κτύπημα όταν ο κίνδυνος είναι απώτερος και μελλοντικός και όχι άμεσος, αλλά θέλουμε να τον προλάβουμε από νωρίς, γνωστό διεθνώς ως αποτρεπτική άμυνα (*preventive defense*). Ο Francisco de Vitoria και ο Grotius τάσσονταν υπέρ της πρώτης μορφής άμυνας, ο Gentili υπέρ της δεύτερης.

Ειδικότερα, ο Vitoria υποστήριζε ότι ο πόλεμος πρέπει να διεξάγεται από τη δίκαιη πλευρά με διασταγμό και αυτοσυγκράτηση και όχι με στόχο τον προσηλυτισμό ή τη δόξα, και θα πρέπει οι νικητές να είναι μετριοπαθείς και όχι εκδικητικοί. Πίστευε ότι μπορεί και οι δύο αντίπαλοι να νομίζουν ότι έχουν δίκαιο, όμως αυτό ήταν αδύνατον, γιατί ο δίκαιος πόλεμος και από τις δύο πλευρές είναι αδιανόητος. Η λύση που δίνει ο Vitoria είναι ότι η μία πλευρά έχει πράγματι το δίκαιο με το μέρος της και διεξάγει δίκαιο πόλεμο, ενώ η άλλη που νομίζει ότι έχει δίκαιο πάσχει από «αόρατη άγνοια» όπως την είχε αποκαλέσει.²⁷¹

Ο Gentili τόνιζε την ανάγκη πριν διεξαχθεί ένας πόλεμος να εξαντληθούν όλες οι προσπάθειες ειρηνικής επίλυσης, ειδικά με τη μέθοδο της διαιτησίας. Αντίθετα από τον Vitoria πίστευε ότι ήταν δυνατόν και οι δύο πλευρές να έχουν δίκαιο και να διεξάγουν και οι δύο έναν δίκαιο πόλεμο. Επίσης το γεγονός ότι η μία πλευρά έχει ίσως πιο πολύ δίκαιο δεν κάνει αυτόματα την άλλη πλευρά άδικη.²⁷²

Ο Grotius ήταν της άποψης ότι ο πόλεμος, ως δίκαιος, εμφανιζόταν ως υποκατάστατο νομικής ενέργειας, ως αρωγή για να υπερασπιστεί το κράτος τα νόμιμα δικαιώματά του, μια και δεν υπήρχε μια διεθνής δικαστική αρχή που θα μπορούσε να αποδώσει δικαιοσύνη. Κατά τον Grotius, ένας πόλεμος δεν είναι δίκαιος αν στόχος του είναι να αποκτήσει κανείς πλουσιότερα εδάφη και αν πρόκειται για κατάκτηση άλλων, δήθεν για το καλό τους, παρά τη θέλησή τους. Επίσης, δεν θεωρούσε δίκαιο τον πόλεμο που προερχόταν από την επιθυμία ενός λαού για ελευθερία.²⁷³

Ο πόλεμος ως κυριαρχικό δικαίωμα και το καθεστώς του Μεσοπολέμου

Κυρίαρχο δικαίωμα

Η δεύτερη κανονιστική περίοδος, γνωστή ως θετικιστική όσον αφορά το διεθνές δίκαιο και τον πόλεμο, στηρίζεται στην κυριαρχία των κρατών. Η αρχή αυτή κατέστησε τον πόλεμο, οποιοδήποτε πόλεμο –και όχι μόνο τον δίκαιο πόλεμο– δικαίωμα κάθε κράτους στο πλαίσιο της νέας θεμελιώδους αρχής της κυριαρχίας των κρατών. Με άλλα λόγια, ο πόλεμος κατέστη αναφαίρετο κυρίαρχο δικαίωμα στο πλαίσιο της ενάσκησης της εξωτερικής πολιτικής.²⁷⁴

Ωστόσο η επικρατούσα άποψη ήταν ότι το δικαίωμα στον επιθετικό πόλεμο δεν είναι ανεξέλεγκτο. Περιορίζεται από τις αρχές της αναλογικότητας και της διάκρισης και από τη γενική τάση για αυτοσυγκράτηση και νηφαλιότητα στον πόλεμο. Κατά την αρχή της αναλογικότητας, η αιτία για να προσφύγει μία χώρα στην ένοπλη βία θα πρέπει να είναι αρκούντως σοβαρή, για να δικαιολογεί τα δεινά του πολέμου. Επίσης η επίθεση και οι καταστροφές που θα προκαλέσει η μία πλευρά δεν θα πρέπει να είναι δυσανάλογες αλλά ανάλογες (ισοδύναμες) με αυτές που προκάλεσε ή θα προκαλούσε η άλλη πλευρά. Κατά την αρχή της διάκρισης, οι αθώοι, δηλαδή οι άοπλοι, δεν θα γίνονται ηθελημένα θύματα των εχθροπραξιών. Με άλλα λόγια, μπορεί στη θετικιστική περίοδο να εξέλειπε η ανάγκη της δίκαιης αιτίας, αλλά υπήρχαν κανόνες που όριζαν πώς διεξάγεται με επιτρεπτό, δηλαδή «πολιτισμένο» και «ανθρωπιστικό» τρόπο ένας πόλεμος, δηλαδή το *jus in bello*.²⁷⁵

Κατά τον 19^ο αιώνα, με τα νέα οπικά συστήματα, ο πόλεμος έγινε πολύ πιο καταστροφικός από ό,τι πριν, ακόμη και σε σύγκριση με τις μάχες κατά τους Ναπολεόντειους Πολέμους. Έτσι, μετά το Συνέδριο της Βιέννης (1814-1815) άρχισε για πρώτη φορά να αναπτύσσεται το ειρηνιστικό κίνημα, ως κάτι το πιο μαζικό, αρχικά στις ΗΠΑ, μετά στη Βρετανία και, από τα μέσα της δεκαετίας του 1840, στην υπόλοιπη Ευρώπη (το πρώτο Παγκόσμιο Συνέδριο Ειρήνης έλαβε χώρα στο Λονδίνο το 1843). Πριν τον 19^ο αιώνα υπήρχαν μόνο μεμονωμένες φωνές ορισμένων στοχαστών ειρηνιστών, με τα διάφορα σχέδια ειρήνης (βλ. Κεφάλαιο 1) και η δράση, από την Αναγέννηση και μετά, κυρίως ορισμένων χριστιανικών εκκλησιών, με πιο αξιοσημείωτη την περίπτωση της [Religious Society of Friends](#), δηλαδή οι Quakers (οι κουάκεροι). Λίγο μετά άρχισε να εδραιώνεται το κατεξοχήν *jus in bello*, το δίκαιο του πολέμου, με έμφαση στην αρχή της διάκρισης, με πρωτοβουλία του Henry Dunant (1828-1910), ο οποίος κινητοποιήθηκε μετά από την πολύνεκρη μάχη του Σολφερίνο (24 Ιουνίου 1859), στην οποία υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, βλέποντας πολλούς αβοήθητους τραυματίες να πεθαίνουν στο πεδίο της μάχης χωρίς ιατρική βοήθεια.

Η αποθέωση του πολέμου, του Vasily Vereshchagin (1871)

Public Domain.

<https://en.wikipedia.org/wiki/File:Apotheosis.jpg> Ο πόλεμος στον Μεσοπόλεμο (1919-1939)

Η τρίτη κανονιστική περίοδος άρχισε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με το καθεστώς που καθιέρωσε η Κοινωνία των Εθνών (1919). Το καθεστώς αυτό έθεσε σε πιο στερεή νομική και θεσμική βάση την ειρηνική επίλυση των διακρατικών διαφορών (ίδρυση του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης), αλλά αρχικά δεν έφθασε μέχρι του σημείου να απαγορεύσει πλήρως τον επιθετικό πόλεμο. Εξακολουθούσε να αποτελεί επιλογή αν η διαδικασία ειρηνικής επίλυσης (στο Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης, σε διεθνή διαιτησία ή με προσφυγή στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών) αποτύγχανε, δεν κατέληγε σε απόφαση ή απλούστατα το εν λόγω κράτος δεν υιοθετούσε τη σχετική απόφαση και επέλεγε την επίθεση, φτάνει να περίμενε τρεις μήνες (μήπως και ηρεμήσουν τα πνεύματα) πριν κηρύξει πόλεμο και επιτεθεί.²⁷⁶

Στις αρχές του Μεσοπολέμου έγιναν προσπάθειες για να απαγορευτεί ο επιθετικός πόλεμος. Οι δύο πρώτες απέτυχαν, το Σχέδιο Συνθήκης για την Αμοιβαία Αρωγή (1923) και το Πρωτόκολλο της Γενεύης για την Ειρηνική Επίλυση των Διεθνών Διαφορών (1924). Η τρίτη προσπάθεια ήταν επιτυχής, με το Σύμφωνο για την Αποκήρυξη του Πολέμου ως Οργάνου για την Άσκηση Εθνικής Πολιτικής, γνωστό ως Σύμφωνο Briand-Kellogg (1928). Αρχικά ίσχυε για τα κράτη-μέρη του Συμφώνου (για όσα κράτη το υπέγραψαν και το κύρωσαν), αλλά στη συνέχεια θεωρήθηκε μέρος του γενικού εθιμικού διεθνούς δικαίου. Ωστόσο το Σύμφωνο αυτό άφηνε κενά που έδιναν περιθώρια για παρεκτροπές, π.χ. δεν καταδίκασε άλλες πράξεις χρήσης ένοπλης βίας, με λιγότερη βία από ό,τι ένας πόλεμος. Επιπλέον, δεν αποσαφηνίζει την έννοια της αυτοάμυνας και, με τη διατύπωση περί «εθνικής πολιτικής», άφηνε το παράθυρο ανοικτό για επιθετικό πόλεμο με άλλα κριτήρια, θρησκευτικά, ιδεολογικά, εθνοτικά, ανθρωπιστικά, δηλαδή αν ένας πόλεμος δεν συνιστούσε προφανή προαγωγή της εθνικής πολιτικής και του εθνικού συμφέροντος.²⁷⁷

Πάντως η κυρίαρχη νομική άποψη κατά τον Μεσοπόλεμο (1918-1939) ήταν κατά του επιθετικού πολέμου, και θεωρούσε το σύμφωνο απαγόρευσης του πολέμου και την ειρηνική επίλυση στα πλαίσια της Κοινωνίας των Εθνών μεγάλα ιστορικά επιτεύγματα της διεθνούς κοινωνίας. Όμως ο πόλεμος διατηρούσε μέρος της έλξης του. Υποστηριζόταν από μία ομάδα νομικών που συνέδεσαν το όνομά τους με την προσπάθεια ανατροπής του συστήματος των Βερσαλλιών, κυρίως Γερμανών νομικών του Μεσοπολέμου που συνέδεσαν το όνομα τους με το Τρίτο Ράιχ και τον ναζισμό, καθώς και από θιασώτες της γερμανικής σχολής της γεωπολιτικής που υποστήριζαν, και μάλιστα νομοτελειακά, τον επεκτατισμό των μεγάλων δυνάμεων (βλ. Κεφάλαιο 9).²⁷⁸

Το καθεστώς των Ηνωμένων Εθνών για την ειρήνη και τον πόλεμο

Η αυτοάμυνα και χρήση ένοπλης βίας με απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας

Η νέα παγκόσμια διεθνής κοινωνία, όπως εγκαινιάζεται με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, τη «Βίβλο» της σημερινής διεθνούς κοινωνίας, δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι η διεθνής ειρήνη και ασφάλεια είναι ο πρωταρχικός στόχος του νέου κόσμου που προέκυψε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ειρήνη αποτελεί πλέον αυτοσκοπό, το υπέρτατο αγαθό της σύγχρονης οργανωμένης διεθνούς (παγκόσμιας, οικουμενικής) κοινωνίας.²⁷⁹

Κατά τη διατύπωση στο «Προοίμιο» του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών,
«Εμείς, οι λαοί των Ηνωμένων Εθνών, αποφασισμένοι:

Όπως σώσουμε τις επερχόμενες γενεές από τη μάστιγα του πολέμου, η οποία δύο φορές στο διάστημα μίας γενιάς επέφερε άφατη θλίψη στην ανθρωπότητα [...]

Προς τον σκοπό αυτόν:

Θα είμαστε ανεκτικοί και θα ζούμε ειρηνικά ως καλοί γείτονες, θα ενώσουμε τις δυνάμεις μας για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας,

θα εξασφαλίσουμε, με την παραδοχή αρχών και την καθιέρωση μεθόδων, όπως η ένοπλη βία χρησιμοποιείται μόνο για το κοινό συμφέρον όλων [...].»

Στο Κεφάλαιο 1 του Χάρτη, όπου διαλαμβάνονται οι σκοποί και οι αρχές των Ηνωμένων Εθνών, ο πρώτος σκοπός (Άρθρο 1, παράγραφος 1) αναφέρεται ως εξής:²⁸⁰

«Να διατηρούν τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια και προς τον σκοπό αυτόν να λαμβάνουν τελεσφόρα συλλογικά μέτρα για την πρόληψη και αποτροπή των απειλών κατά της ειρήνης και για την καταστολή επιθετικών ενεργειών [...].»

Ο σκοπός αυτός ενισχύεται από τον επόμενο σκοπό (Άρθρο 1, παράγραφος 2) ο οποίος μιλάει για την ανάπτυξη «φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών, με βάση τον σεβασμό στην αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών και στη λήψη όλων των κατάλληλων μέτρων για την ενίσχυση της παγκόσμιας ειρήνης».

Ο στόχος της ειρήνης και η απαγόρευση του πολέμου εδραιώνονται σε δύο σημεία του άρθρου 2 του Χάρτη τα οποία θεωρούνται σταθμός για τη διεθνή κοινωνία, στην παράγραφο 3 που αναφέρεται και πάλι στον διακανονισμό των διεθνών διαφορών με ειρηνικά μέσα και στην καίρια παράγραφο 4, που δηλώνει ότι τα κράτη-μέλη «θα απέχουν στις διεθνείς τους σχέσεις από την απειλή ή χρήση βίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας οποιουδήποτε Κράτους [...]» (έμφαση δική μας).

Με βάση τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, η χρήση βίας (εννοείται ένοπλης βίας) επιτρέπεται μόνο σε δύο περιπτώσεις:²⁸¹

(1^{ον}) Όταν πρόκειται για αυτοάμυνα, συγκεκριμένα για «το φυσικό δικαίωμα ατομικής ή συλλογικής νόμιμης άμυνας» σε περίπτωση που μια χώρα έχει υποστεί ένοπλη επίθεση, μέχρις ότου το Συμβούλιο Ασφαλείας λάβει τα αναγκαία μέτρα για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας (Άρθρο 51).

(2^{ον}) Όταν υπάρχει σχετική απόφαση από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ στο πλαίσιο της γνωστής ως «επιβολής της ειρήνης» (ή σχετική απόφαση της Γενικής Συνέλευσης υπό την έκτακτη διαδικασία «Ενωμένοι για την Ειρήνη»).

Με βάση το Κεφάλαιο 7 του Χάρτη, το Συμβούλιο Ασφαλείας μπορεί, αν διαπιστώσει «απειλή της ειρήνης», «διατάραξη της ειρήνης» ή «επιθετική πράξη» κράτους, να επέμβει στρατιωτικά ή να εξουσιοδοτήσει επέμβαση «από αέρα, θάλασσα και ξηρά» (Άρθρο 42), ειδικά αν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι άλλα μέτρα (Άρθρο 41) για την εδραίωση της ειρήνης δεν έχουν τελεσφορήσει.

Προληπτική αυτοάμυνα και διεθνής τρομοκρατία

Προληπτική αυτοάμυνα

Η πλειοψηφία των κρατών και οι περισσότεροι διακεκριμένοι νομικοί διεθνολόγοι υποστηρίζουν ότι το άρθρο 51 επιτρέπει την άμυνα μόνο αν και εφόσον έχει ήδη εκδηλωθεί επίθεση, που πρακτικά σημαίνει τα στρατεύματα ή οπλικά συστήματα του εχθρού να έχουν περάσει τα σύνορα του αμυνόμενου κράτους ή να έχουν εξέλθει από τα σύνορα του επιτιθέμενου και να κατευθύνονται κατά του αμυνόμενου κράτους. Συνεπώς, με βάση το υπάρχον νομικό καθεστώς όπως έχει καθιερωθεί μέχρι σήμερα στον ΟΗΕ δεν επιτρέπεται η προληπτική αυτοάμυνα, έννοια που έχει, όπως είδαμε, τις ρίζες του στον 16^ο και 17^ο αιώνα, στους πατέρες του διεθνούς δικαίου.

Όμως ορισμένα κράτη, όπως το Πακιστάν (επίθεση κατά του Κασμίρ το 1948), το Ισραήλ (ισραηλινή επίθεση στον Αραβοϊσραηλινό Πόλεμο του Ιουνίου 1967, ο ισραηλινός βομβαρδισμός του ιρακινού πυρηνικού αντιδραστήρα στο Osirak το 1981) και οι ΗΠΑ, σε διάφορες περιπτώσεις, έχουν προβεί σε χρήση ένοπλης βίας, επικαλούμενα προληπτική αυτοάμυνα. Πλην όμως, το σκεπτικό που προτάσσουν τα κράτη αυτά για προληπτικό πλήγμα δεν έχει πείσει τη διεθνή κοινωνία ή τον ΟΗΕ, με εξαίρεση την ισραηλινή περίπτωση τον Ιούνιο του 1967 (πρόκειται για τον γνωστό στους Ισραηλινούς ως Πόλεμο των Έξι Ημερών), όταν το Ισραήλ προέβη σε προληπτικό πλήγμα εναντίον της Αιγύπτου, της Συρίας και της Ιορδανίας.

Ωστόσο τη δυνατότητα προληπτικής αυτοάμυνας την έχουν υποστηρίξει όχι μόνο ορισμένα κράτη αλλά και ορισμένοι επιφανείς σύγχρονοι νομικοί διεθνολόγοι. Το σκεπτικό τους βασίζεται στην έννοια του φυσικού δικαιώματος στην αυτοάμυνα (Άρθρο 51 του Χάρτη). Υποστηρίζεται ότι δεν νοείται ο ΟΗΕ να είχε την πρόθεση να περιορίσει τόσο πολύ το φυσικό αυτό δικαίωμα των κρατών. Όσο για την αναφορά στην εκδήλωση ένοπλης επίθεσης που υπάρχει στο εν λόγω άρθρο, είναι κατ' αυτούς απλώς ενδεικτική μίας περίπτωσης, της πιο ακραίας, στην οποία εφαρμόζεται η αυτοάμυνα. Αλλά ακόμη και αυτοί που δέχονται το πρώτο πλήγμα για αυτοάμυνα τονίζουν ότι θα πρέπει (α) να είναι προφανές ότι η επίθεση είναι όντως επικείμενη στο άμεσο μέλλον, β) να μην υπάρχει απαραίτητος χρόνος για να αντιμετωπιστεί η επίθεση διαφορετικά ή αφού θα έχει εκδηλωθεί, και (γ) η μη προσφυγή στο πρώτο πλήγμα να σημαίνει βέβαιη ήττα και μεγάλες καταστροφές στο αμυνόμενο κράτος. Τονίζουν επίσης την αναλογικότητα του προληπτικού πλήγματος. Δεν νοείται δηλαδή το προληπτικό πλήγμα να είναι δυσανάλογο προς την προβλεπόμενη επίθεση.²⁸²

Σήμερα το αμυνόμενο κράτος δεν επιτρέπεται να αντιδράσει σε περιορισμένο πλήγμα του εχθρού με βομβαρδισμό πόλεων, με εισβολή ή με μαζικό πλήγμα σε όλα τα μέτωπα. Αν η αμυντική δραστηριότητα ξεπεράσει κατά πολύ την πρόκληση, κάτι που είναι εύκολα υπολογίσιμο (αριθμός θυμάτων, καταστροφές, οπλικά συστήματα κ.λπ.), το εν λόγω κράτος θα καταδικαστεί από τον ΟΗΕ και από τη διεθνή κοινή γνώμη. Η έρευνα μάλιστα δείχνει ότι η αναλογικότητα έχει τηρηθεί τις περισσότερες φορές από τα κράτη.

Διεθνής τρομοκρατία

Με βάση τις θέσεις των περισσότερων νομικών διεθνολόγων, πολύ πριν από το φοβερό τρομοκρατικό χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 από την ισλαμιστική τρομοκρατική οργάνωση Αλ Κάιντα στους δίδυμους πύργους της Νέα Υόρκης, το γνωστό διεθνώς ως «9/11», με πάνω από 2.996 νεκρούς, το νόμιμο δικαίωμα στην αυτοάμυνα δεν ισχύει μόνο αν ένα κράτος είχε υποστεί στρατιωτική επίθεση από άλλο κράτος, αλλά θεωρούνταν ότι ίσχυε και σε περίπτωση τρομοκρατικής ενέργειας μεγάλου διαμετρήματος.²⁸³

Φωτογραφίες του CNN από το τρομοκρατικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001

Εύλογη χρήση

https://el.wikipedia.org/wiki/Επιθέσεις_της_11ης_Σεπτεμβρίου_2001_-_media/File:Story.crash.sequence.jpg

Αν η τρομοκρατική ενέργεια έχει διαπραχθεί από κράτος ή με τη βοήθεια ενός κράτους (ή κρατών) ή αν η τρομοκρατική οργάνωση που διέπραξε την ειδεχθή αυτή πράξη υποστηρίζεται ή δρα ανεξέλεγκτα σε ένα κράτος που «κλείνει τα μάτια», τότε το κράτος που υπέστη το μεγάλο τρομοκρατικό πλήγμα μπορεί να ασκήσει το δικαίωμα στην αυτοάμυνα με τη χρήση ένοπλης βίας. Δηλαδή η ένοπλη επίθεση των ΗΠΑ κατά του Αφγανιστάν, μετά την πάροδο εύλογου χρόνου (μήπως και οι Ταλιμπάν που τότε κυβερνούσαν στο Αφγανιστάν εξέδιδαν τον Osama bin Laden) θεωρήθηκε, σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, θεμιτή και όχι παράνομη ενέργεια. Σε αυτό το σημείο δεν υπάρχουν διχογνωμίες μεταξύ των έγκυρων ειδικών στο διεθνές δίκαιο. Οι διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους αφορούν κυρίως τα ακόλουθα σημεία:

- την έκταση του τρομοκρατικού πλήγματος που να δικαιολογεί αυτοάμυνα: αν είναι δηλαδή απαραίτητο το πολύ μεγάλο πλήγμα (τύπου Νέας Υόρκης) ή αν αρκεί και μικρότερο τρομοκρατικό πλήγμα ή αν αρκεί και μικρότερο τρομοκρατικό πλήγμα, π.χ. όπως αυτό στο Παρίσι την 13^η Νοεμβρίου του 2015, με διακόσιους νεκρούς και πεντακόσιους τραυματίες·
- την αρχή της αναλογικότητας: αυστηρή αναλογικότητα στα αντίποινα («οδόντα αντί οδόντος») ή λίγο περισσότερη τιμωρία («οφθαλμόν αντί οδόντος»)·
- την αρχή της διάκρισης: απόλυτη αποφυγή «παράπλευρων απωλειών» ή σχετική αποφυγή·

- τη βίαιη ανταπόδοση ως ύστατη λύση εναντίον του κράτους που σαφώς καλύπτει και δεν εκδίδει τρομοκράτες έπειτα από τρομοκρατική πράξη ή πιο άμεσα, δηλαδή όχι μόνο ως ύστατη λύση·
- τον ακριβή ορισμό της τρομοκρατικής ενέργειας και την ανάγκη προσκόμισης αποδεικτικών στοιχείων γι' αυτήν·
- το πόσο μπορεί να καθυστερήσει τη βίαιη αυτοάμυνα ενός κράτος ως αντίδραση για να θεωρείται νόμιμη αυτοάμυνα.

Καταλήγοντας, δεν θεωρείται απαραίτητη απόφαση του ΟΗΕ για τη χρήση βίας ειδικά εναντίον τρομοκρατικών πράξεων της διάστασης της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001. Το κύριο νέο στοιχείο που εμφανίζεται με τις πρόσφατες αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας το 2001-2002 είναι ότι οι διεθνείς τρομοκρατικές πράξεις θεωρούνται πλέον και «απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας».²⁸⁴

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Arend, A.C. & R.J. Beck, *International Law and the Use of Force* (London: Routledge, 1993).
- Bandura, A., *Aggression: A Social Learning Analysis* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1973).
- Berkowitz, L., *Aggression: A Social-Psychological Analysis* (New York: McGraw Hill, 1962).
- Brown, S., *The Causes and Prevention of War* (New York: St. Martin's Press, 1994).
- Christopher, C., *The Ethics of War and Peace* (Saddle River: Prentice Hall, 2004).
- Elbe, J. von, 'The Evolution of the Concept of the Just War in International Law', *American Journal of International Law*, 33,4 (1939).
- Holsti, K.J., *The State, War, and the State of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
- Howard, M., *The Causes of War and Other Essays* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983).
- Kaldor, M., *New Wars and Old War: Organized Violence in Global Society* (Cambridge: Polity Press, 2006).
- Luard, E., *War in International Society* (New Haven: Yale University Press, 1986).
- Montagu, A. (Ed.), *Man and Aggression* (New York: Oxford University Press, 1968).
- Nussbaum, A., 'Just War – A Legal Concept?', *Michigan Law Review*, 42, 3 (1943)
- Storr, A., *Human Aggression* (New York: Atheneum, 1971).
- Tuck, R., *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant* (Oxford: Oxford University Press, 1999).
- Van Creveld, M., *The Transformation of War* (New York: Free Press, 1991).
- Vasquez, J.A., *The War Puzzle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).
- Walzer, M., *Just and Unjust Wars* (New York: Basic Books, 1977).
- Wright, Q., *A Study of War* (Chicago: University of Chicago Press, 1942).

Κεφάλαιο 6

Συγκρούσεις/διενέξεις και η ειρηνική επίλυση

Σύνοψη

Εξετάζονται και αναλύονται οι συγκρούσεις/διενέξεις (conflict): το πώς γίνονται αντιληπτές και επιλύονται από τις διαφορετικές σχολές των Διεθνών Σχέσεων, το γιατί δεν τερματίζονται οι διενέξεις/συγκρούσεις και πότε τερματίζονται οι ένοπλες αντιπαραθέσεις (διεθνείς ή εσωτερικές). Εξετάζονται επίσης οι κύριες μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης των διενέξεων, οι οποίες διακρίνονται σε δικαστικές και διπλωματικές μεθόδους επίλυσης, και η διαδικασία επίλυσης των διπλωματικών μεθόδων από την τεχνική της πλευρά και από πλευράς ουσίας στην αναζήτηση της ειρηνικής επίλυσης.

Στη μελέτη των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής οι συγκρούσεις ή διενέξεις (conflict), δηλαδή κάθε μορφή αντιπαραθέσης από τις νομικές διαφορές έως τον πόλεμο, αποτελούν κεντρικά ζητήματα.

Για να υπάρξει διένεξη ή σύγκρουση σε διακρατικό, εσωτερικό ή διεθνικό επίπεδο, η οποία δύσκολα επιλύεται ειρηνικά και έχει οδηγήσει, ή μπορεί να οδηγήσει, σε ένοπλη αντιπαραθέση, απαραίτητα είναι τουλάχιστον τα εξής ειδοποιά στοιχεία:

- (α) η ύπαρξη δύο ή περισσότερων αντιτιθέμενων μερών με αντίστοιχη ηγεσία και οργάνωση,
- (β) τα μέρη να επιδιώκουν ή να αναζητούν ή να θέλουν να κατέχουν την ίδια αξία, θέση ή ιδιότητα (έδαφος, αξίωμα, επιρροή, κυριαρχία κ.λπ.),
- (γ) η αξία, θέση ή ιδιότητα αυτή να είναι αδύνατο ή πολύ δύσκολο να διαμοιραστεί μεταξύ των αντίπαλων μερών, δηλαδή εμφανίζεται ως «μηδενικού αθροίσματος» (zero-sum), όπου μπορεί να υπάρξει μόνο «κερδισμένος» και «ηττημένος» ή δύο «χαμένοι» (αν κανείς δεν πετύχει) και όχι δύο κερδισμένοι,
- (δ) να έχει αναπτυχθεί αμοιβαία καχυποψία, αντιπάθεια, μίσος, φόβος και εχθρότητα.

Στη θεωρία των διενέξεων/συγκρούσεων ξεχωρίζουν δύο βασικές τάσεις: αυτή που τονίζει την αντικειμενική διάσταση (το ασυμβίβαστο των αξιών και το εγγενές των διενέξεων) και αυτή που δίνει την κύρια έμφαση στην υποκειμενική πλευρά της διένεξης (στην υποκειμενική αντίληψη της πραγματικότητας, στις εθνικές και διεθνείς εικόνες-αναπαραστάσεις, στην αμοιβαία εχθρότητα και έλλειψη εμπιστοσύνης κ.λπ.). Η πρώτη τάση θεωρεί τις σοβαρές διενέξεις ως εξ ορισμού μηδενικού αθροίσματος, η δεύτερη υποστηρίζει ότι στις περισσότερες περιπτώσεις υπάρχουν περιθώρια για αποτέλεσμα «θετικού αθροίσματος», αφού τα περί μηδενικού αθροίσματος αποτελούν αντίληψη και οι αντιλήψεις αλλάζουν. Στην αντικειμενική άποψη περί σύγκρουσης κινείται ο ρεαλισμός και ο στρουκτουραλισμός, στην υποκειμενική ο πλουραλισμός-φιλελευθερισμός και οι περισσότερες εκφάνσεις του μεταθετικισμού στις Διεθνείς Σχέσεις.

Διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις²⁸⁵

Η ανάλυση και επίλυση των διαφορών, συγκρούσεων, αντιπαραθέσεων και πολέμων παρουσιάζεται διαφορετική για κάθε σχολή των Διεθνών Σχέσεων. Στον ρεαλισμό αποτελεί κυρίως υποκατηγορία της έρευνας του πολέμου, των διεθνών κρίσεων και της στρατηγικής. Θεωρείται κάτι το δεδομένο και φυσιολογικό στην αναρχική διεθνή κοινωνία. Στον πλουραλισμό αποτελεί ένα από τα κύρια θέματα της έρευνας με κύρια έμφαση στην υποκειμενική διάσταση και στην ειρηνική επίλυση. Στον στρουκτουραλισμό πάλι τονίζεται το στοιχείο της δομής για τη σύγκρουση και δίνεται έμφαση στις ασύμμετρες ενδοκοινωνικές ή παγκόσμιες διενέξεις. Στις αναστοχαστικές θεωρίες και στον κονστρουκτιβισμό αποτελεί μέρος του λόγου τον οποίο διαθέτει κάθε μορφής εξουσίας. Οι διενέξεις και συγκρούσεις εξετάζονται από την οπτική της εκάστοτε αφήγησης, π.χ. στον λόγο του ρεαλισμού ή της γεωπολιτικής υπάρχει η κατασκευή του απειλητικού Άλλου ως κύριου αίτιου της αντιπαραθέσης, στην προσπάθεια ενίσχυσης και εδραίωσης του «εμείς».

Ρεαλισμός: Επικράτηση από θέση ισχύος

Ο ρεαλισμός θεωρεί, όπως είπαμε, τη διεθνή (διακρατική) κοινωνία κατεξοχήν συγκρουσιακή (βλ. Κεφάλαια 1 και 2). Οι διενέξεις που μπορούν να καταλήξουν και σε ένοπλη σύγκρουση οφείλονται σε λόγους που δεν μπορούν να εκλείψουν ποτέ από τη διεθνή κοινωνία στο μέτρο που είναι αναρχική. Μία προσπάθεια συνοπτικής παρουσίασης των κύριων αντικειμενικών αιτίων των συγκρούσεων και πολέμων στις διάφορες τάσεις του ρεαλισμού θα συμπεριλάμβανε μεταξύ άλλων τις εξής:

Την επιθετική συμπεριφορά που εκλαμβάνεται ως εγγενής στον άνθρωπο.

Την επιθετικότητα των κρατών που οφείλεται στο υπάρχον διεθνές σύστημα, ειδικά αν δεν είναι διπολικό (που θεωρείται πιο σταθερό).

Το γεγονός ότι τα κράτη είναι «εγωιστές», έχουν ως στόχο τους την αύξηση των κερδών και οφελών τους σε βάρος των άλλων κρατών. Δεν αρκούνται μόνο στο να κερδίζουν αλλά στο να κερδίζουν συγκριτικά περισσότερο σε σχέση με τους άλλους.

Την τάση των κρατών που ως μέλη της αναρχικής διεθνούς (διακρατικής) κοινωνίας έχουν ως ειδοποιό γνώρισμα την αναζήτηση ισχύος στο διεθνές σύστημα και ως προς αυτό δεν έχουν άλλη επιλογή.

Τις διαφορές ισχύος και εθνικών συμφερόντων μεταξύ κρατών που καθιστούν τις αρμονικές και φιλικές σχέσεις ανέφικτες και την αμοιβαία αλληλεξάρτηση (αντί της εξάρτησης) αδύνατη.

Την υπέρμετρη ισχυροποίηση ενός αντιπάλου που απειλεί την ισχύουσα ισορροπία ισχύος.

Το εντελώς ασυμβίβαστο των αξιών και επιδιώξεων των μελών της διεθνούς κοινωνίας. Το γεγονός ότι οι σοβαρές συγκρούσεις είναι πράγματι (και όχι μόνο στο μυαλό των πρωταγωνιστών) «μηδενικού αθροίσματος».

Στα πλαίσια αυτά η μόνη εφικτή ειρήνη είναι η απουσία ένοπλης βίας. Η απόλυτη ειρήνη είναι ανέφικτη και συνεπώς δεν αποτελεί ρεαλιστική επιδίωξη διεθνώς για ένα υπεύθυνο κράτος. Οι στόχοι ενός κράτους μπορούν να επιτευχθούν διεθνώς είτε με πόλεμο, είτε με την αποτελεσματική χρήση αποτροπής, δηλαδή με την εκτόξευση και υλοποίηση απειλών ή με την επιτυχή χρήση θετικών κυρώσεων (βλ. Κεφάλαιο 4). Έτσι εξασφαλίζεται ο «μη πόλεμος» με τον αντίπαλο. Ο χρυσός κανόνας για τα κράτη στη διεθνή πολιτική είναι η γνωστή ρήση του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών και πρωθυπουργού λόρδου Palmerston (1784-1865), ότι για «τα έθνη δεν έχουν μόνιμους φίλους ή συμμάχους, έχουν μόνο μόνιμα συμφέροντα». Με άλλα λόγια, οι υψηλοί και ευγενείς στόχοι και αξίες των κρατών «θα χαθούν» αν δεν προνοούν συνεχώς για την εξασφάλιση των εθνικών τους συμφερόντων και, κατά κύριο λόγο, για την ασφάλεια τους.

Η ειρηνική επίλυση μίας σύγκρουσης είναι νοητή μόνο από θέση ισχύος. Επιτυγχάνεται κυρίως ή αποκλειστικά με την επιβολή, χειραγωγή, εξαγορά ή εξαπάτηση του αντιπάλου. Επικρατεί ο ισχυρότερος ή, ακριβέστερα, ο ισχυρότερος που ακολουθεί και επιτήδεια στρατηγική. Όσο για τον ασθενέστερο, θα πρέπει να επιδιώξει σχετική ισορροπία ισχύος ή πάντως αξιόπιστη αποτροπή με συμμαχίες με άλλα ισχυρότερα κράτη, αν θέλει η διαπραγμάτευση να μην αποβεί σε βάρος του. Γενικά, σε οποιαδήποτε διαπραγμάτευση με τον αντίπαλο θα πρέπει να ακολουθείται σκληρή διαπραγματευτική τακτική: εμμονή σε μαξιμαλιστικούς στόχους και υποχωρήσεις με μεγάλη φειδώ, μόνο αν υπάρχουν απτά ανταλλάγματα. Η επιδίωξη είναι να επιτευχθεί στο τέλος το μίνιμουμ των επιδιώξεών μας, με τα κέρδη να υπερτερούν των ζημιών, και το αντίθετο να συμβαίνει για τον αντίπαλο.

Στις μεγάλες διενέξεις η συμφιλιοτική στάση δεν αρμόζει, εκτός από σπάνιες περιπτώσεις (π.χ. ίσως εάν υπάρχουν αξιόπιστες εγγυήσεις από ισχυρούς συμμάχους). Με εξαίρεση την τακτική υποχώρηση (κατευνασμό), οποιαδήποτε συμφιλιοτική στάση μπορεί να αποδειχτεί μοιραία. Ο αντίπαλος θα την εκλάβει ως αδυναμία, ενδοτικότητα, με αποτέλεσμα να του «ανοίξει η όρεξη» και να γίνει ακόμη πιο απαιτητικός και άπληστος. Απαραίτητη, λοιπόν, είναι η στρατηγική που κινείται με γνώμονα το χειρότερο δυνατό ενδεχόμενο.

Πλουραλισμός της παγκόσμιας κοινωνίας: Επίλυση θετικού αθροίσματος

Η οπτική αυτή θεωρεί ότι η υποκειμενική πλευρά, δηλαδή το πώς την αντιλαμβάνεται κανείς, τι νόημα προσδίδει στα γεγονότα, είναι αποφασιστικής σημασίας σε μία αντιπαράθεση. Οι πατέρες της σχολής αυτής στις Διεθνείς Σχέσεις είναι ο Kenneth Boulding και ο John Burton,²⁸⁶ και στην κοινωνική ψυχολογία ο Muzafer Sherif (1906-1988), ο Morton Deutsch, ο Herbert Kelman, ο Dean Pruitt κ.ά. Η δεύτερη γενιά αναλυτών των

συγκρούσεων σε αυτό το όλο σκεπτικό περιλαμβάνει τους Chris Mitchell, A.J.R. Groom, Ronald Fisher, David Druckman, Edward Azar, Louis Kriesberg, Jay Rothman κ.ά.

Οι διενέξεις και κυρίως οι χρόνιες ιστορικές αντιπαράθεσεις, οι οποίες έχουν οδηγήσει κατά καιρούς και σε ένοπλες συγκρούσεις, δημιουργούν ιδιαίτερα δυσμενείς εικόνες-στερεότυπα για τον αντίπαλο (τις γνωστές και ως «εικόνες του εχθρού»). Η υποκειμενική αυτή πλευρά καθορίζει την αντικειμενική σύγκρουση συμφερόντων –ο ασυμβίβαστο των επιδιώξεων– σε σημείο που τα δύο να γίνονται αδιαχώριστα. Έτσι, τελικά, «δεν κάνω διάλογο» με τον αντίπαλο, «δεν διαπραγματεύομαι» με αυτόν, όχι επειδή μια λύση με αμοιβαίους συμβιβασμούς θα ήταν επιζήμια, αλλά επειδή «είναι εχθρός μου» και σε καμία περίπτωση δεν «τον εμπιστεύομαι».

Η στάση του πλουραλιστή ερευνητή συγκρούσεων (*conflict researcher*) απέναντι σε μία συγκεκριμένη διένεξη και στην επίλυσή της είναι καταρχήν ουδέτερη. Δεν είναι ούτε με τον ισχυρό ούτε με τον αδύναμο ούτε με τη δύναμη του *status quo* ούτε με την αντίθετη (αναθεωρητική ή επαναστατική) δύναμη ούτε με το κράτος ούτε με την επαναστατική οργάνωση. Κατά βάση προσπαθεί να αναλύσει μια διένεξη και να κατανοήσει τις θέσεις της κάθε πλευράς. Μάλιστα, πλην πρόδηλων περιπτώσεων αδικίας και στυγνής μονομερούς βίας (π.χ. Hitler, Mussolini και Ιάπωνες ηγέτες κατά τον Μεσοπόλεμο, Saddam Hussein και Milošević στη δεκαετία του 1980 και 1990) δεν θεωρεί ότι ένα από τα δύο μέρη έχει δίκαιο και είναι «αθώο», και το άλλο έχει άδικο και είναι επιθετικό ή εγγενώς επεκτατικό. Η θέση του αναλυτή είναι ότι και τα δύο μέρη πιστεύουν ειλικρινά ότι (α) το δίκαιο είναι με το μέρος τους και ότι (β) όντως απειλούνται από την άλλη πλευρά. Επίσης, αναγνωρίζεται ότι οι διενέξεις μπορεί σε ορισμένες ιστορικές στιγμές να είναι λειτουργικές, ειδικά αν χρειάζεται μια σχέση από «ασύμμετρη», δηλαδή από σχέση ισχυρού-αδύναμου, καταπιεστή-καταπιεζόμενου, κυρίαρχου έθνους και εθνοτικής μειονότητας, κρατους και επαναστατικής ομάδας, να γίνει πιο «συμμετρική», ώστε να δημιουργηθεί το κατάλληλο πλαίσιο για τον τερματισμό της ειρηνικά, με αλλαγή πλευσης από την ισχυρότερη πλευρά και διαπραγμάτευση. Αν όμως το κόστος της συνεχιζόμενης σύγκρουσης φτάσει να υπερβεί τα όποια οφέλη από τη συνέχιση της αντιπαράθεσης και να γίνει δυσβάστακτο, τότε μπορεί να αρχίσει να ωριμάζει η ιδέα και η ανάγκη ειρηνικής διευθέτησης και διαλόγου με τον αντίπαλο.

Η βιώσιμη λύση του ρεαλισμού, με υπερφαλάγγιση του ενός από τον άλλο, με επιτυχείς στρατηγικές σε βάρος του, τις περισσότερες φορές αποδεικνύονται εφήμερες. Στην καλύτερη περίπτωση προσφέρουν απλή καθυστέρηση, ανάπαυλα ή εθνική ικανοποίηση για εσωτερική κατανάλωση. Η αντιπαράθεση σύντομα θα αναζωπυρωθεί (π.χ. οι πολλαπλές αλλά εφήμερες στρατιωτικές νίκες του Ισραήλ έναντι των Παλαιστινίων, και των Τούρκων ή Ιρακινών έναντι των Κούρδων). Ειδικά όταν πρόκειται για διενέξεις εθνικές ή εθνοτικές μεταξύ εθνών ή εθνοτικών ομάδων, η τελική πορεία προς μία βιώσιμη ειρηνική λύση έρχεται με την αποδοχή και τον σεβασμό της «συλλογικής ταυτότητας» εκάστου μέρους, δηλαδή με «λύσεις αποδοχής» του άλλου μέρους όπως αυτό επιθυμεί να αυτοπροσδιορίζεται και όχι με λύσεις «άρνησής του».²⁸⁷

Η συνολική λύση επέρχεται με απευθείας διαπραγματεύσεις ή με μορφές μεσολάβησης, με στόχο την πραγματική «επίλυση της διένεξης» (*conflict resolution*), σε αντίθεση με απλή «διευθέτηση της διένεξης» (*conflict settlement*), με λύση που θα είναι προς όφελος και των δύο πλευρών στη διένεξη. Θα πρέπει να ικανοποιεί τις ουσιαστικές ανάγκες και των δύο και να μην αποτελεί προϊόν επιβολής και εξαπάτησης αλλά πραγματικής και ουσιαστικής επικοινωνίας μεταξύ τους. Σε αντίθεση με τον ρεαλισμό και τον στρουκτουραλισμό, ο πλουραλισμός πρεσβεύει ότι λίγες διενέξεις είναι στη βάση τους πραγματικά μηδενικού αθροίσματος. Οι περισσότερες είναι, όπως παρατηρεί ο Burton και άλλοι που τον ακολούθησαν, στην ουσία «θετικού αθροίσματος», υπό την έννοια ότι επιδέχονται όχι μόνο ικανοποιητικό ισομερές μοίρασμα της διαφοράς (της «πίτας») αλλά και αύξηση της «πίτας». Και αυτό γιατί λίγες διαφορές είναι πράγματι τόσο περιορισμένης ποσότητας όσο φαίνονται στην αρχή. Στην ουσία κρύβουν βαθύτερες ανάγκες, όπως η αίσθηση ασφάλειας, η αυτοεκτίμηση και η ανάπτυξη που δεν είναι σε περιορισμένη ποσότητα αλλά τις απολαμβάνουν ικανοποιητικά μόνο και τα δύο μέρη ταυτόχρονα.²⁸⁸

Δομισμός: Πόλωση και ανατροπή

Ο δομισμός ή στρουκτουραλισμός, όπως και ο ρεαλισμός, θεωρεί τις διενέξεις κατεξοχήν αντικειμενικές συγκρούσεις συμφερόντων, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο δομικό στοιχείο που το θεωρεί εγγενές σε μία σύγκρουση που δεν επιλύεται. Οι μεγάλες διενέξεις οφείλονται στη φύση των δομών που υπάρχουν σε όλες τις κοινωνίες, συμπεριλαμβανομένου και του παγκόσμιου συστήματος. Πηγές σύγκρουσης που διαθέτουν δομικό χαρακτήρα είναι οι ακόλουθες: η «δομική βία», ο εξωτερικός αλλά και «εσωτερικός αποικισμός», ο αποικισμός και νεοαποικισμός, ο ιμπεριαλισμός και νεοϊμπεριαλισμός, η ταξική πάλη σε εσωτερικό και παγκόσμιο

επίπεδο, η εγγενής διαφορά κυρίαρχων και κυριαρχουμένων σχεδόν σε όλες τις κοινωνίες, οι «ασύμμετρες διενέξεις» στη διεθνή και εσωτερική κοινωνία και η εξάρτηση και εκμετάλλευση κέντρου-περιφέρειας στο παγκόσμιο σύστημα. Σε διεθνές επίπεδο, μεταξύ κρατών, πρόκειται κατά βάση για την ανισότητα και ανισορροπία που προέρχεται από την ανταλλαγή και τις σχέσεις ανταλλαγής, που καθιστούν το ένα μέρος εξαρτημένο, υποδεέστερο και πιο αδύναμο από τον άλλο, με λίγα περιθώρια για την ανασκευή αυτής της σχέσης. Από τον χώρο του δομισμού ο πλέον γνωστός διεθνολόγος αναλυτής είναι ο Νορβηγός Johan Galtung, πατέρας της γνωστής ως έρευνας ειρήνης (*peace research*).

Johan Galtung

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Johan_Galtung.jpg

Στο μέτρο που μια διένεξη δεν είναι συμμετρική αλλά ασύμμετρη, δηλαδή είναι μεταξύ άνισων κρατών ή κρατών και επαναστατικού ή αποσχιστικού κινήματος, θα πρέπει να πολωθεί στο έπακρο από τη δομικά ή στρατιωτικά πιο ανίσχυρη πλευρά. Μόνο έτσι θα μπορούσει να δημιουργηθεί το κατάλληλο πλαίσιο για την επίλυση που θα ικανοποιεί την ασθενέστερη πλευρά, είτε (1) με στρατιωτική νίκη του πιο αδύναμου, στην περίπτωση αποσχιστικού (απελευθερωτικού κινήματος) ή επανάστασης, είτε (2) με αντιστροφή ρόλων μεταξύ δυνάστη και δυναστευομένου (π.χ. Γαλλική ή Ρωσική Επανάσταση), ή (3) με μία εντελώς νέα κατάσταση, μία νέα δομή που θα καταργεί την αρχική σύγκρουση και τα αίτιά της και την επικράτηση του ενός επί του άλλου, όπως προβλέπεται από το κομμουνιστικό μοντέλο ανατροπής του καπιταλιστικού συστήματος, από το αναρχικό μοντέλο ή από διάφορα ουτοπικά σχήματα.

Γιατί δεν τερματίζεται μία σύγκρουση;

Ο τερματισμός μίας βίαιης σύγκρουσης είναι δυνατό να λάβει χώρα διά της οδού της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, όπως θα δούμε παρακάτω (βλ. παρακάτω). Από την άλλη, η ειρηνική επίλυση είναι δύσκολο εγχείρημα. Δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε τις χρονίζουσες περιπτώσεις της αραβοϊσραηλινής διένεξης, της διένεξης Ινδίας-Πακιστάν, του πολέμου ΗΠΑ-Βιετνάμ, του οκταετούς πολέμου Ιράν-Ιράκ, του Κουρδικού προβλήματος στο Ιράκ και την Τουρκία ή του πολέμου της Βοσνίας (1991-1995). Ακόμη και όταν έχουν λήξει οι εχθροπραξίες, πάλι η ειρηνική επίλυση μπορεί να διαφεύγει από τα αντίπαλα μέρη επί χρόνια, όπως με την Κύπρο (από το 1974), το Ναγκόρνο-Καραμπάχ (από το 1992), την Υπερδνειστερία (από το 1992), την Αμπχαζία (από το 1992), το Κόσοβο (από το 1999) ή την Νότια Οσετία (από το 2008). Σε ορισμένες διακρατικές και εθνοτικές συγκρούσεις έρχεται νέα ένοπλη φάση, νέος γύρος, όπως με τους τέσσερις αραβοϊσραηλινούς πολέμους και τους τέσσερις πολέμους μεταξύ Ινδίας-Πακιστάν και ιστορικά με τις ρωσοοθωμανικές, τις γαλλογερμανικές και τις ελληνοτουρκικές ένοπλες συγκρούσεις. Σταμάτησαν οριστικά μόνο όταν τελικά άλλαξε εντελώς το πλαίσιο, π.χ. η ΕΟΚ στην περίπτωση της Γαλλίας και της Γερμανίας ή η προσέγγιση Βενιζέλου-Kemal (1930) που διατηρήθηκε μέχρι το 1954.

Πολλές φορές έχουμε να κάνουμε με ιστορικές συγκρούσεις πολλών δεκαετιών, ενίοτε και με εναλλαγές στον ρόλο του θύτη και του θύματος, π.χ. Γαλλία-Γερμανία (Ναπολεόντειοι Πόλεμοι, Γαλλογερμανικός Πόλεμος του 1870-1871, Α΄ και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος), ή Έλληνες-Τούρκοι/Οθωμανοί (1821-1830, 1897, 1912, 1919-1922, 1974). Όπως συμβαίνει και με άλλες σχέσεις, συγκρουσιακές ή μη, από ένα σημείο και έ-

πειτα η σχέση, όποια και να είναι, διατηρείται σταθερή και αναπαράγεται, συνεπεία της παγίωσης των στερεοτύπων και της αντίστοιχης, σχεδόν αυτόματης, συμπεριφοράς των πρωταγωνιστών.²⁸⁹

Το τελικό πρακτικό αποτέλεσμα που παρατηρείται είναι το παράδοξο να υπάρχουν προφανείς λογικές λύσεις, προφανείς τουλάχιστον στους καλοπροαίρετους τρίτους και για πολλούς αναλυτές, όμως στα δύο αντίπαλα μέρη να μην έχει ωριμάσει η ανάγκη του διαλόγου με στόχο την ανεύρεση από κοινού αποδεκτής λύσης. Συνήθως τα μέρη είναι τόσο εγκλωβισμένα στη διένεξή τους ώστε να θεωρούν την από κοινού λύση μη ρεαλιστική επιλογή. Σε αρκετές περιπτώσεις αυτό έχει οδηγήσει σε μαξιμαλιστικές αδιαπραγμάτευτες τοποθετήσεις και από τις δύο πλευρές που δεν επιτρέπουν καμία από κοινού αναζήτηση ειρηνικής λύσης.

Για την πληρέστερη κατανόηση του προβλήματος, τα κυριότερα εμπόδια κατά της ειρηνικής από κοινού επίλυσης μπορεί να τοποθετηθούν σε πέντε επίπεδα ανάλυσης: (1) στα εμπόδια που αφορούν και τις δύο πλευρές στη διένεξη, (2) στα εμπόδια που έχουν σχέση με τις ιδιομορφίες της μίας πλευράς αν πρόκειται για κράτος, (3) τις ιδιομορφίες της άλλης πλευράς αν δεν είναι κράτος, δηλαδή πρόκειται για επαναστατικό, αποσχιστικό ή άλλο κίνημα, (4) σε αυτά τα εμπόδια που συνδέονται με άλλα κράτη που, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, έχουν εμπλακεί ή δρουν υπέρ του ενός ή του άλλου μέρους στη διένεξη και (5) σε αυτά που έχουν σχέση με τις ανεπάρκειες και την αδυναμία των διεθνών οργανισμών, του διεθνούς δικαίου και της διεθνούς κοινωνίας γενικότερα (ΟΗΕ) να παρέμβουν κατά καίριο τρόπο προκειμένου να υπάρξει επιτυχής διαχείριση της διένεξης και βιώσιμη επίλυση (εξού και η «Ατζέντα για την Ειρήνη» που είχε προτείνει ο γενικός γραμματέας του ΟΗΕ Boutros-Ghali μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και οι προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση του γενικού γραμματέα Kofi Annan).

Στη σύντομη αυτή παρουσίαση των δυσκολιών θα περιοριστούμε στο πρώτο επίπεδο ανάλυσης, δηλαδή στα εμπόδια που συνήθως ισχύουν και για τους δύο αντιπάλους σε μία οξεία και μακρόχρονη σύγκρουση που υπήρξε ή παραμένει βίαιη.²⁹⁰

Οι μεγάλες και χρόνιες συγκρούσεις/διενέξεις αυτού του είδους εκλαμβάνονται από τα αντίπαλα μέρη, συνειδητά ή ασυνειδητά, ως μη επιλύσιμες ειρηνικά. Με άλλα λόγια, θεωρείται ότι είναι αδύνατη η εξεύρεση αμοιβαία αποδεκτής λογικής συμβιβαστικής λύσης. Για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία της έρευνας συγκρούσεων, πρόκειται για ασυμβίβαστη διαφορά δεδομένης μη διαμοιράσιμης ποσότητας, δηλαδή για αντικειμενική σύγκρουση «μηδενικού αθροίσματος», με μόνη πιθανή έκβαση νικητή και ηττημένο, όπως δηλαδή κατανοεί τις συγκρούσεις ο ρεαλισμός. Τα δύο μέρη παγώνονται στις ασυμβίβαστες θέσεις τους. Η μόνη αποδεκτή στρατηγική είναι η επιβολή της επιθυμητής λύσης στον αντίπαλο.²⁹¹

Υπό αυτές τις συνθήκες, η στρατιωτική λύση και γενικότερα ο εξαναγκασμός του αντιπάλου θεωρείται η πλέον ενδεδειγμένη στρατηγική για την επίτευξη του επιθυμητού στόχου. Την εν λόγω περιοχή δεν μπορούν να την κατέχουν και οι δύο από κοινού ή ισότιμα, και βέβαια δεν νοείται η εγκατάλειψη της περιοχής στον εχθρό, είτε πρόκειται για τη Μακεδονία (1890-1912), την Αλσατία-Λωρραίνη (1870-1940), τη Σμύρνη (το 1919-1922), το Κόσοβο (1989-1999), την Κύπρο (1964 μέχρι σήμερα) ή το Κασμίρ (1947 μέχρι σήμερα).²⁹²

Σε ένοπλες συγκρούσεις συχνά απειλείται η εδαφική ακεραιότητα μίας χώρας. Άλλωστε, οι περισσότερες διακρατικές συρράξεις έχουν την πηγή τους σε εδαφικές διαφορές μεταξύ γειτονικών κρατών.²⁹³ Η υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας αποτελεί πρώτιστο καθήκον ενός κράτους και αναμφίβολα νομιμοποιημένο δικαίωμά του. Δύσκολα επιβιώνει μία κυβέρνηση που εμφανίζεται ενδοτική σε ένα τέτοιο μείζον ζήτημα. Η μη απεμπόληση εθνικών εδαφών αμαχητί αποτελεί και θέμα γοήτρου για μία χώρα. Με άλλα λόγια μία χώρα θα μπορούσε να παραχωρήσει έδαφος μόνο αφού αγωνιζόταν σθεναρά και στο τέλος υφίστατο στρατιωτική ήττα. Επίσης, η εδαφική ακεραιότητα μπορεί όντως να συνδέεται με την επιβίωση και ανάπτυξη της χώρας, ειδικά αν η διαμάχη αφορά περιοχές με πλούσιο υπέδαφος, ζωτική έξοδο προς τη θάλασσα, σημαντικό λιμάνι ή άλλη συγκοινωνιακή οδό ή στρατηγικά ζωτική περιοχή, χωρίς τις οποίες η χώρα θα αισθανόταν ιδιαίτερα τρωτή και μη βιώσιμη.

Στο ψυχολογικό επίπεδο, η ανάγκη για ολότητα και ακεραιότητα, ατομικά και συλλογικά (στην περίπτωση αυτή εδαφικά και εθνικά), αποτελεί θεμελιώδη ανάγκη, η έλλειψή της επιφέρει μεγάλη ψυχολογική ένταση και ανασφάλεια.²⁹⁴ Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι οι λέξεις «απόσχιση», «αποσκίρτηση», «διάλυση», «διάσπαση» ή «χωρισμός» είναι απαξιοτικές όπως ήταν το «διαζύγιο» στην Ευρώπη σε παλιότερες εποχές. Όταν κινδυνεύει μία χώρα να απολέσει τμήμα του εδάφους ή το έχει απολέσει, χρησιμοποιούνται συνήθως συναισθηματικά φορτισμένοι όροι, όπως «συρρίκνωση» του έθνους, «χαμένες πατρίδες» ή «καταστροφή», ή παραστατικές αναφορές που παραπέμπουν στο ανθρώπινο σώμα, όπως «ακρωτηριασμός», «διαμελισμός» ή «αποκεφαλισμός», «χτύπημα στο μαλακό υπογάστριο». Μπροστά σε αυτόν τον μεγάλο φόβο, ο οποίος μπο-

ρεί και να είναι εντελώς αστήρικτος (όπως στην Τουρκία το περίφημο «σύνδρομο των Σεβρών»), η ηγεσία μπορεί να αντιδράσει υπερβολικά ή παρανοϊκά, όπως κατά καιρούς η Τουρκία ή η Ρωσική Ομοσπονδία (και οι δύο λαοί με τραυματικές ιστορικές μνήμες από αρκετές εισβολές στο έδαφός τους).

Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι καθαυτή η κλασική έννοια της κυριαρχίας (ή έστω η κατασκευή της) είναι αδιαίρετη.²⁹⁵ Οι λύσεις της συγκυριαρχίας έχουν βέβαια εφαρμοστεί ιστορικά, όπως η βρετανοαιγυπτιακή επί του Σουδάν ή η περίπτωση των ελεύθερων πόλεων, όπως το Ντάντσιχ κατά τον Μεσοπόλεμο (ιδέα που είχε κυκλοφορήσει και για την περίπτωση της Κωνσταντινούπολης στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου). Ωστόσο σε έντονες αντιπαραθέσεις, ειδικά στα πλαίσια του εθνικού κράτους, θεωρούνται απαράδεκτες, ειδικά για την ισχυρότερη ή πλειοψηφούσα πλευρά, όπως οι προτάσεις συγκυριαρχίας (για την ακρίβεια «τρικυριαρχίας») στην Κύπρο από τη Βρετανία το 1957-1958 (Σχέδιο Macmillan). Χαρακτηριστική είναι η στάση των Ισραηλινών και των Παλαιστινίων στην κατά τα άλλα λογική ιδέα της συγκυριαρχίας Ισραηλινών και Παλαιστινίων στα Ιεροσόλυμα.

Ένα άλλο βασικό εμπόδιο είναι ότι σε όλες ανεξαιρέτως τις διενέξεις, και ακόμη περισσότερο στις βίαιες συγκρούσεις ή αυτές που παραμένουν σε επίπεδα ψυχρού πολέμου και έντασης, υπάρχει έντονη αμοιβαία καχυποψία, φόβος, διπολικά στερεότυπα και εθνοκεντρισμός, που διαστρεβλώνουν τις εκατέρωθεν αντιλήψεις και περιορίζουν τη δυνατότητα νηφάλιας κρίσης. Η δαιμονοποίηση περιλαμβάνει: άκρα δυσπιστία και παντελή έλλειψη εμπιστοσύνης, ευθύνη και ενοχή μόνο του άλλου για τη σύγκρουση, ταύτιση του αντιπάλου με το κακό, επικράτηση της λογικής του «μηδενικού αθροίσματος» («το κέρδος του ζημιά μου» και το ανάποδο, «ο θάνατός του η ζωή μου»). Θεωρείται βέβαιο ότι ο εχθρός διαθέτει δεινή διπλωματία και ικανότατους διπλωμάτες. Η πολιτική του εκλαμβάνεται ως μακρόχρονη, άριστα σχεδιασμένη και αταλάντευτα επιθετική. Έτσι π.χ. ένα στρατιωτικό σχέδιο του αντιπάλου στο συρτάρι διά παν ενδεχόμενον εκλαμβάνεται ως προμελετημένη προσεχής επίθεση. Ούτε λίγο ούτε πολύ, ο εχθρός είναι ο χειρότερος δυνατός αντίπαλος, η προσωποποίηση του Κακού. Αυτή η στάση έχει οδηγήσει όχι λίγες φορές σε υπερβολικές ή και ανόητες αντιδράσεις, με μηδαμινή πιθανότητα να συμβεί το κακό αυτό εκλαμβάνεται ως βεβαιότητα. Μάλιστα, όσο δεν εμπιστευόμαστε τον άλλο, τόσο δεν μπαίνουμε καν στον κόπο να εξετάσουμε σε βάθος τα κίνητρά του και να κατανοήσουμε τη συμπεριφορά του, η οποία ίσως να προέρχεται από φόβο ή οργή που εμείς οι ίδιοι του έχουμε άθελά μας προκαλέσει, αποτελεί δηλαδή αντίδραση στη δική μας κάθε άλλο παρά φιλική στάση και συμπεριφορά.²⁹⁶

Οι συγκρούσεις, ειδικά οι ένοπλες, προκαλούν βαθύτατη συναισθηματική φόρτιση, πόνο, άγχος, οργή, μια και άλλωστε η απειλή συνήθως αφορά την ίδια την ύπαρξη των αντιπάλων, την πολιτισμική ή ακόμη και τη φυσική τους επιβίωση στη συγκεκριμένη περιοχή. Εδώ βασικό ρόλο παίζει και η ιστορική μνήμη-αφήγηση τραυμάτων και θυματοποίησης (*victimhood, victimization*) από την προσφυγή στη βία του αντιπάλου εναντίον μας στο παρελθόν, όπως έχουν δείξει ο Αμερικανός ψυχίατρος και αναλυτής συγκρούσεων τουρκοκυπριακής καταγωγής Vamik Volkan²⁹⁷ και ο Αμερικανός αναλυτής συγκρούσεων και πρώην διπλωμάτης των ΗΠΑ Joseph Montville.

Κατά τον Montville, η θυματοποίηση διαθέτει συνήθως τρία στοιχεία που την καθιστούν μεγάλο εμπόδιο σε οποιοδήποτε διάλογο μεταξύ των δύο πλευρών: (α) μακρόχρονη ιστορία βίας, τραυματικής επίθεσης από τον αντίπαλο που φόνευσε τους δικούς μας, (β) πεποίθηση ότι η επίθεση του εχθρού δεν είχε καμία απολύτως δικαιολογία, και (γ) φόβος ότι η επίθεση θα επαναληφθεί στο άμεσο μέλλον σε πρώτη ευκαιρία, οπότε επικρατεί η κραυγή «ποτέ ξανά».²⁹⁸ Υπάρχει ενίοτε «συμμετρική ψυχολογία θυματοποίησης»,²⁹⁹ με τις τραυματικές μνήμες να είναι αμοιβαίες, ειδικά σε μακρόχρονες συγκρούσεις, με εναλλαγή του ρόλου του θύτη-θύματος, όπως στην περίπτωση των Γάλλων-Γερμανών, Σέρβων-Αλβανών, Ελλήνων-Τούρκων ή Πολωνών-Ρώσων. Υπάρχει και η περίπτωση να θεωρούνται θύτες κάποιοι επειδή έχουν κάποια γλωσσική ή εθνοτική συνάφεια με άλλους που υπήρξαν θύτες, όπως στην περίπτωση των Αρμενίων του Ναγκόρνο-Καραμπάχ που θεώρησαν τους Αζέρους Τούρκους, κάνοντας τον συνειρμό με τη γενοκτονία των Αρμενίων από τους «Τούρκους» (για την ακρίβεια από τους Νεότουρκους το 1915-1916). Υπάρχει και η πιο ακραία περίπτωση εθνικιστών φονταμενταλιστών Ισραηλινών που θεωρούν ότι οι Άραβες είναι οι «νέοι ναζί» οι οποίοι στόχο έχουν να τους εξολοθρεύσουν.

Όσο βαθύτερα τα τραύματα και περισσότερες οι θυσίες που έχουν υποστεί τα δύο μέρη στον μεταξύ τους αγώνα, τόσο δυσκολότερη είναι η ανεύρεση συμβιβαστικής λύσης, διότι καθίσταται αδήριτη η ανάγκη δικαιολόγησης των θυσιών και της επιλογής της στρατιωτικής λύσης (για τα κράτη) ή του ένοπλου αγώνα (για τα απελευθερωτικά ή επαναστατικά κινήματα). Η δυναμική αυτή συχνά οδηγεί σε αυτοπαγίδευση. Η ε-

πένδυση που έχει γίνει είναι τέτοια, ώστε είναι αβάστακτο να υπονοηθεί ότι οι θυσίες, από ένα σημείο και έπειτα, ήταν άσκοπες γιατί υπήρχε το περιθώριο για έντιμη λύση με την άλλη πλευρά.³⁰⁰

Η δαιμονοποίηση και ο εθνοκεντρισμός μπορεί να ενισχυθούν από τον πολιτισμικό παράγοντα, δηλαδή από τη σύγκρουση δύο διαφορετικών και αγεφύρωτων πολιτισμικών κόσμων (ή δύο πολιτισμών/θρησκειών κατά Samuel Huntington), όπως στην περίπτωση του Παλαιστινιακού (μουσουλμάνοι και χριστιανοί Άραβες εναντίον Ισραηλινών εβραίων), του Κυπριακού (χριστιανοί Έλληνες εναντίον μουσουλμάνων Τούρκων), του Ναγκόρνο-Καραμπάχ (χριστιανοί Αρμένιοι εναντίον μουσουλμάνων τουρκογενών Αζέρων), του Νοτιοσουλτανικού (Αφρικανοί χριστιανοί και παγανιστές εναντίον Αράβων μουσουλμάνων) ή της Σρι Λάνκα (ινδοευρωπαίοι βουδιστές Σιγχάλα εναντίον δραβίδων ινδουιστών Ταμίλ).

Από την άλλη, καθαυτές οι έντονες πολιτισμικές διαφορές δεν αποτελούν αναγκαίο στοιχείο για τη γένεση, σφοδρότητα ή μακροβιότητα της σύγκρουσης, όπως βλέπουμε στην περίπτωση της Βόρειας Ιρλανδίας (1969-1997), των αποσχιστικών συγκρούσεων στην Αιθιοπία (1961-1991) ή στον πόλεμο της Βοσνίας (1992-1995). Επιπλέον, δεν υπάρχουν στεγανοί θρησκευτικοπολιτισμικοί κόσμοι που συγκρούονται. Μάλιστα, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι, όπου τα «πολιτισμικά σύνορα», δηλαδή η πολιτισμική, εθνοτική, γλωσσική ή θρησκευτική διάκριση, είναι πιο δυσδιάκριτα, η διένεξη μπορεί να συνεχίζεται και να κλιμακώνεται, μεταξύ άλλων για να ενισχυθούν και να παγιωθούν τα όρια μεταξύ των δύο λαών, κατά την κλασική υπόθεση του Γερμανού νεοκαντιανού κοινωνιολόγου Georg Simmel (1858-1918) και του Αμερικανού δομολειτουργιστή κοινωνιολόγου Lewis Coser (1913-2003), ότι η εξωτερική απειλή δημιουργεί ή ενισχύει την εσωτερική συνοχή της απειλούμενης ομάδας.³⁰¹

Πάντως, πέρα από τις έντονες ή μη πολιτισμικές διαφορές, οι μεγάλες ιστορικές συγκρούσεις συνήθως άπτονται της θεμελιώδους συλλογικής ταυτότητας των αντίπαλων λαών. Αποτελούν έντονες συγκρούσεις εθνικών ή εθνοτικών ταυτοτήτων. Η ύπαρξη του «Άλλου» ως εχθρού είναι ζωτική για τη διατήρηση της ταυτότητάς «μας» όπως έχει δείξει ο Volkan.³⁰² Έχουμε ανάγκη τον «Άλλο» ως εχθρό, ως αντίπαλο δέος, τους άλλους ως «βαρβάρους», όπως οι Έλληνες τους Τούρκους και τανάπαλιν. Γι' αυτό παρατηρείται οι συγκρούσεις αυτές να λαμβάνουν τον χαρακτήρα τιτάνιας μάχης μεταξύ «Καλού και Κακού», σαν να είναι «ηθικές σταυροφορίες», σύμφωνα με τον Βρετανό διεθνολόγο και αναλυτή συγκρούσεων Chris Mitchell.³⁰³ Η άποψη ενός ανθρώπινου, πολιτισμένου «Άλλου», άξιου σεβασμού, με τον οποίο θα μπορούσαμε να κάνουμε εποικοδομητικό διάλογο προκειμένου να ζήσουμε ειρηνικά μαζί ή σε δύο γειτονικά κράτη, δεν είναι εύκολα αποδεκτή, καθώς η όλη ταυτότητά μας έχει δομηθεί με βάση τη δαιμονοποίηση του «Άλλου», χαρακτηριστική η περίπτωση Ελλήνων και Τούρκων, ειδικά, θα λέγαμε, για την ελληνική πλευρά.³⁰⁴

Ο εσωτερικός παράγοντας είναι ένα ακόμη εμπόδιο στην αποκλιμάκωση και επίλυση συγκρούσεων. Η εσωτερική νομιμοποίηση ευνοεί την αδιάλλακτη στάση ως τη μόνη που μπορεί να εξασφαλίσει την επιβίωση του εν λόγω λαού ή κράτους, όπως φαίνεται στην περίπτωση του Κυπριακού ή του Παλαιστινιακού. Όταν μια διαμάχη συνεχίζεται, η σημασία του εσωτερικού παράγοντα ολοένα και αυξάνεται, σε σημείο ώστε συχνά να καταλήγει να γίνεται βασική τροχοπέδη σε οποιαδήποτε προσπάθεια επίλυσης. Η ηγεσία και η αντιπολίτευση δεν διακινδυνεύουν μια συμβιβαστική πολιτική, ειδικά αν αυτή είναι πολύ δημοφιλής. Τρέμουν το περίφημο «πολιτικό κόστος», ακόμη και αν είναι πασιφανές ότι η αδιάλλακτη στάση είναι επιζήμια πια και δεν φέρνει κανένα αποτέλεσμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ είναι η στάση της Ελλάδας στο γνωστό Μακεδονικό, από το 1991 μέχρι σήμερα, που τα μόνα που έχει καταφέρει είναι να εδραιώσει την ΠΓΔΜ διεθνώς ως «Μακεδονία», να υποσκάπτει τη σταθεροποίηση της χώρας αυτής και να δίνει λαβή στην ιδέα μιας Μεγάλης Αλβανίας και μιας Μεγάλης Βουλγαρίας). Μπροστά στον φόβο του πολιτικού κόστους, συχνά η κυβέρνηση και η αντιπολίτευση ανταγωνίζονται η μια την άλλη στην αδιαλλαξία, όπως έχει συμβεί πολλές φορές στη διένεξη Ελλάδας-Τουρκίας από το 1974 μέχρι σήμερα ή στο Κυπριακό.

Συνήθως μια ένοπλη αντιπαράθεση έχει την τάση να προκρίνει τους πλέον ασυμβίβαστους ηγέτες, δηλαδή εκείνους που είναι διατεθειμένοι να συνεχίζουν τον αγώνα και τις θυσίες για τα «εθνικά δίκαια». Σε τέτοιες συγκρούσεις οποιαδήποτε συμβιβαστική στάση κινδυνεύει να χαρακτηριστεί «εθνική μειοδοσία» (ειδικά από την αντιπολίτευση που επιδιώκει να αναλάβει τα ηνία της χώρας), μια και πρόκειται για ζητήματα μεγίστης σημασίας, όπως η εδαφική ακεραιότητα και ανεξαρτησία, η εθνική ασφάλεια και η τιμή του έθνους. Γενικά ευνοούνται οι ανένδοτοι, όπως π.χ. στο Κυπριακό (Μακάριος, Τάσος Παπαδόπουλος, Rauf Denktaş, Eroğlu) ή στην αραβοϊσραηλινή διένεξη (Nasser, Begin, Netanyahu, Assad) ή μιλιταριστών που δεν μπορούν να αντιληφθούν άλλη λύση από τη στρατιωτική (π.χ. Γρίβας, ελληνική Χούντα υπό τον Ιωαννίδη, Τούρκοι στρατιωτικοί σε σχέση με το Κουρδικό).

Μία παραλλαγή του εμποδίου αυτού είναι η λειτουργικότητα της διένεξης και για τις δυο πλευρές, ειδικά αν ενισχύει, όπως είπαμε, την εσωτερική συνοχή, την εδραίωση της εθνικής ταυτότητας και περιορίζει ή μηδενίζει τις εσωτερικές διαφορές. Επιπλέον, αν εξυπηρετεί συγκεκριμένα συμφέροντα ορισμένων ομάδων που έχουν επενδύσει στη σύγκρουση και στη συνέχισή της για την πολιτική επιρροή τους ή κέρδη από την αγορά όπλων. Εδώ ανευρίσκεται και μία από τις αιτίες της επιτυχούς υπερφαλάγγισης των μετριοπαθών από τους ιέρακες.³⁰⁵

Το ζήτημα της ασυμμετρίας της διένεξης είναι επίσης ένα κλασικό, αν και λιγότερο γνωστό εμπόδιο στην αναζήτηση ειρηνικής από κοινού επίλυσης.³⁰⁶ Η αντιπαράθεση μπορεί να είναι ασύμμετρη από πλευράς ισχύος αλλά και δομικά και νομικά, ειδικά αν πρόκειται για σύγκρουση μεταξύ μιας κρατικής οντότητας με ένα «μη κράτος», με ένα απελευθερωτικό κίνημα, όπως ο Οργανισμός για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης, το PKK στην Τουρκία ο IRA στη Βόρεια Ιρλανδία ή η βασκική ETA στην Ισπανία. Μια κυβέρνηση δεν θέλει να ξεκινήσει διάλογο σε ίση βάση με επαναστάτες και «τρομοκράτες» και με αυτόν τον τρόπο να νομιμοποιήσει εν μέρει τους ισχυρισμούς της άλλης πλευράς. Το κράτος συνήθως δεν δέχεται καν το άλλο μέρος ως «αντάξιο συνομιλητή» και ούτε καν ως το άλλο μέρος στη σύγκρουση. Διατείνεται ότι δεν υφίσταται σύγκρουση αλλά υπάρχουν μόνο μεμονωμένα επεισόδια βίας από κάποιους εξτρεμιστές ή τρομοκράτες, ή ότι το όλο θέμα συνιστά κατάφωρη επέμβαση τρίτου κράτους που βοηθάει τρομοκράτες. Το επαναστατικό ή απελευθερωτικό (αντιαποικιακό ή αποσχιστικό) κίνημα από την άλλη μπορεί να μην είναι διατεθειμένο να διαπραγματευτεί με τον ισχυρότερο αντίπαλο όσο η ασυμμετρία ισχύος παραμένει έντονη, όπως στην περίπτωση του πολέμου την Αλγερίας στη δεκαετία του 1950. Αυτό καθιστά τις διαπραγματεύσεις με ισοτιμία σχεδόν αδύνατες.

Τέλος, ένα άλλο εμπόδιο στην ειρηνική επίλυση που έχει μελετηθεί πιο πρόσφατα είναι ο φόβος που δημιουργείται όταν δεν υπάρχουν βάσιμες διεθνείς εγγυήσεις για την αυστηρή εφαρμογή των συμφωνηθέντων. Ο φόβος αυτός παρατηρείται κυρίως στο λιγότερο ισχυρό μέρος σε μία διένεξη, ειδικά αν έχει πικρή πείρα από παρασπονδίες του αντιπάλου του στο παρελθόν.³⁰⁷

Πότε τερματίζεται μία ένοπλη σύγκρουση

Πότε άραγε τελειώνει ένας πόλεμος ή μία ένοπλη σύγκρουση; Οι εχθροπραξίες μπορεί να τερματιστούν (α) με πλήρη στρατιωτική νίκη, όπως ο Ισπανοαμερικανικός Πόλεμος του 1898, ο Α΄ και Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος ή ο πόλεμος του Ιουνίου του 1967 μεταξύ Ισραήλ και Αιγύπτου, Συρίας και Ιορδανίας, (β) με διεθνή στρατιωτική επέμβαση η οποία σώζει το ένα εκ των δύο μερών από βέβαιη (ή σχεδόν βέβαιη) ήττα από την άλλη πλευρά, όπως η περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης, με τη σωτήρια επέμβαση της Βρετανίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας (1827-1829), και με τη στρατιωτική επέμβαση της Ινδίας υπέρ των Βεγγάλων του Ανατολικού Πακιστάν (1971), (γ) με υποχώρηση του ενός εκ των δύο μερών που αποδέχεται τις θέσεις του άλλου, όπως τελικά κατέληξε ο πόλεμος Γαλλίας-Αλγερινών και ο Πόλεμος ΗΠΑ-Βορείου Βιετνάμ, (δ) με σχετική αλλά όχι ακόμη πλήρη στρατιωτική υπεροχή του ενός μέρους το οποίο, στη συνέχεια, επιλέγει να μην ακολουθήσει τη στρατιωτική λύση μέχρι τέλους αλλά να διαπραγματευτεί από θέση ισχύος, ή (ε) με τερματισμό της ένοπλης σύγκρουσης χωρίς σαφή νίκη του ενός επί του άλλου ή μονομερή υποχώρηση, όπως ο πόλεμος του Οκτωβρίου του 1973 μεταξύ Αιγύπτου και Ισραήλ.

Στους διακρατικούς πολέμους ο τερματισμός έρχεται συχνά με την πλήρη ή μερική νίκη του ενός επί του άλλου, με τον ηττημένο να παραδίνεται και να συνομολογεί συνθήκη ειρήνης με τον νικητή. Στους εσωτερικούς πολέμους η έρευνα δείχνει ότι επέρχεται τερματισμός της σύγκρουσης με νίκη του ενός επί του άλλου στα περίπου δύο τρίτα των περιπτώσεων.³⁰⁸ Ωστόσο, αν αφαιρέσουμε τους κλασικούς εμφύλιους και περιοριστούμε στους εθνοτικούς ή αποσχιστικούς πολέμους, τότε η στρατιωτική νίκη του κράτους που θέτει τέρμα στη διένεξη είναι λιγότερο συχνή, ειδικά από το 1990 και μετά.³⁰⁹

Εδώ θα ασχοληθούμε με την ανωτέρω «δ» και, κυρίως, με την «ε» περίπτωση. Οι περιπτώσεις αυτές, με τον τερματισμό των εχθροπραξιών, οδηγούν είτε σε τελική ειρηνική επίλυση (ως αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων, μεσολάβησης κ.λπ.) είτε σε ανακωχή χωρίς επιτυχή ειρηνική επίλυση, παραμένουν δηλαδή «παγωμένες» συγκρούσεις, όπως π.χ. το Κασμίρ, η Κύπρος, το Ναγκόρνο-Καραμπάχ, η Νότια Οσετία, η Αμπχαζία ή Υπερδνειστερία. Στις περιπτώσεις αυτές, οι πιο διαδεδομένες ερμηνείες για τον τερματισμό (έστω και πρόσκαιρο) της ένοπλης φάσης είναι η εξάντληση, το αμοιβαίο στρατιωτικό αδιέξοδο, η ορθολογική επιλογή για ειρηνική λύση από τα αντιμαχόμενα μέρη και η επιτυχής εμπλοκή τρίτου μέρους σε μεσολαβητικό ρόλο.

Μια περίπτωση που μπορεί να οδηγήσει σε λήξη των εχθροπραξιών είναι όταν και τα δύο μέρη στην ένοπλη σύγκρουση καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει ρεαλιστική προοπτική για επιπλέον κέρδη στο πεδίο της μάχης. Με άλλα λόγια, δεν υφίσταται ρεαλιστική δυνατότητα αποφασιστικής νίκης ούτε για το ένα ούτε για το άλλο μέρος, υπάρχει δηλαδή αμοιβαία «μη νίκη». Ένα ενισχυτικό στοιχείο εν προκειμένω είναι η κατάσταση όπως έχει διαμορφωθεί με την ένοπλη σύρραξη να μη θεωρείται απαράδεκτη, δηλαδή ο συσχετισμός στρατιωτικής ισχύος και κεκτημένων που έχει προκύψει να είναι αποδεκτός ως βάση για τις συνομιλίες που θα προκύψουν, και αυτό να ισχύει και για τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές.³¹⁰ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της περίπτωσης αποτελούν ο τερματισμός του πολέμου Αιγύπτου-Ισραήλ το 1973, του πολέμου στο Νότιο Σουδάν στις αρχές του 1972 και ο πρόσκαιρος τερματισμός των εχθροπραξιών (διήρκεσε τέσσερα χρόνια, από το 1970 έως το 1974) στην περίπτωση των Κούρδων στο Ιράκ το 1970.

Μία παραλλαγή του ανωτέρω είναι όταν και για τους δύο αντιπάλους το κόστος της συνέχισης της σύγκρουσης (έμψυχο, οικονομικό κ.λπ.) ξεπερνάει κατά πολύ τα οφέλη από τη συνέχιση της διένεξης. Πρόκειται για «αμοιβαία επώδυνο αδιέξοδο» (*mutual hurting stalemate*), όπως το ονόμασε ο I. William Zartman.³¹¹ Και οι δύο αντίπαλοι έχουν χτυπηθεί σε τέτοιο βαθμό, που είναι δύσκολο ή σχεδόν αδύνατο να συνεχίσουν τον ένοπλο αγώνα. Υπάρχει δηλαδή «συμμετρία κόστους». Από την άλλη, ίδιον πολλών πολέμων, ειδικά των εθνοτικών και αποσχιστικών συγκρούσεων, είναι να μη βρίσκεται λύση ακόμη και όταν οι τρίτοι διαπιστώνουν ότι η κατάσταση διαθέτει τα στοιχεία της συμμετρίας επώδυνου κόστους, όπως φάνηκε, μεταξύ άλλων, στην περίπτωση του πολέμου της Βοσνίας (1992-1995), ειδικά από πλευράς Σερβοβόσνιων που εξακολουθούσαν να επιμένουν στη στρατιωτική νίκη και στην πλήρη επικράτηση ενώ ήταν από ένα σημείο και έπειτα αδύνατη.

Μία άλλη συναφής εκδοχή είναι να καταλήξουν και τα δυο μέρη ότι με μία ειρηνική επίλυση έχουν περισσότερα να κερδίσουν παρά να χάσουν και ότι, εν πάση περιπτώσει, στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή υπάρχει ρεαλιστική πιθανότητα πραγματικής αλλαγής στη στάση του αντιπάλου, αλλαγή που ανοίγει τον δρόμο για έντιμη και βιώσιμη λύση. Σε αυτές τις περιπτώσεις χρειάζεται χρόνος για να πειστεί ειδικά το ασθενέστερο μέρος ότι δεν θα αποβεί θύμα εκμετάλλευσης από τον ισχυρότερο, ειδικά ενόψει πικρών εμπειριών του παρελθόντος.³¹² Ένα άλλο ενδεχόμενο είναι η πλήρης εξάντληση, όπου τα αντιμαχόμενα μέρη είναι εξουθενωμένα οικονομικά, στρατιωτικά και από πλευράς ηθικού, ώστε να μην είναι σε θέση να κάνουν ούτε ένα βήμα για επανέναρξη των εχθροπραξιών.

Μία διαφορετική συγκυρία είναι η γνωστή ως «μεταλλαγή της διένεξης» (*conflict transformation*), δηλαδή όταν παρουσιάζονται νέα δεδομένα τα οποία αλλάζουν βασικές πτυχές της όλης διαφοράς, σε σημείο ώστε να διανοίγονται προοπτικές για πολιτικές λύσεις και όχι μόνο στρατιωτικές. Η μεταλλαγή μπορεί να συνίσταται σε μια ουσιαστική αλλαγή στην ηγεσία, στο πολίτευμα (π.χ. εναλλαγή από δημοκρατικό σε στρατιωτικό καθεστώς και τανάπαλιν), στην κυρίαρχη ιδεολογία, στον διεθνή προσανατολισμό της χώρας, στις συμμαχίες της, σε αλλαγές στο διεθνές ή περιφερειακό σύστημα (π.χ. τέλος του Ψυχρού Πολέμου) ή σε μία συνολική αλλαγή του όλου σκηνικού.³¹³

Το αποτέλεσμα αυτό φάνηκε στη Γαλλία το 1958-1959 με την άνοδο του στρατηγού de Gaulle η οποία οδήγησε στον τερματισμό του πολύνεκρου πολέμου της Αλγερίας το 1962. Σε άλλες περιπτώσεις όμως το παράθυρο ευκαιρίας που παρουσιάζεται με τη μεταλλαγή είναι εφήμερο ή απατηλό. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν η περίπτωση του Ιράκ και των Κούρδων το 1969-1970 με την άνοδο, πραξικοπηματικά, του κόμματος Μπάαθ στην εξουσία. Η αλλαγή αυτή, από ένα εθνικιστικό καθεστώς σε ένα καθεστώς με σοσιαλιστικά και λαϊκά εχέγγυα, έδωσε ελπίδες για ειρήνευση, οι οποίες στη συνέχεια όμως αποδείχτηκαν φρούδες. Όσο για τον εκδημοκρατισμό της χώρας, μπορεί να προσφέρει το απαραίτητο πλαίσιο και την ευκαιρία για αλλαγή και ειρήνευση, όπως στην περίπτωση των Μόρο (μουσουλμάνων) στις Φιλιππίνες, μετά την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος του Marcos το 1989. Αυτό όμως δεν είναι δεδομένο και ακόμη και στην περίπτωση των Μόρο χρειάστηκαν δώδεκα χρόνια από το ξεκίνημα της διαδικασίας επίλυσης για να επιτευχθεί ειρηνική λύση (που επιτεύχθηκε το 2001 και ξανά το 2014). Στην περίπτωση της Γεωργίας, του Αζερμπαϊτζάν και, εν μέρει, της Μολδαβίας (ειδικά στα πρώτα δύο χρόνια της ανεξαρτησίας της), ο σχετικός εκδημοκρατισμός σε συνδυασμό με τον εθνικισμό της κυρίαρχης εθνότητας επιδείνωσαν την κατάσταση και οδήγησαν στο ξέσπασμα αποσχιστικών συγκρούσεων (Υπερδνειστερία και Γκαγκαούζοι στη Μολδαβία, Αμπχαζία και Νότια Οσετία στη Γεωργία). Επίσης στο Σουδάν, και μάλιστα σε δύο περιπτώσεις, ο εκδημοκρατισμός γέννησε ελπίδες που όμως τελικά δεν τελεσφόρησαν (το 1965 και το 1986).

Ένας ακόμη λόγος τερματισμού ενός πολέμου που έχει παρουσιαστεί είναι το ισχυρότερο μέρος (το κυρίαρχο κράτος) να είναι διατεθειμένο να αναζητήσει συμβιβαστική λύση, παρά το γεγονός ότι έχει την

πρωτοβουλία των κινήσεων στο στρατιωτικό πεδίο και θα μπορούσε, κατά τα φαινόμενα, να εξασφαλίσει στρατιωτική λύση στο ορατό μέλλον. Από την άλλη, απαραίτητο είναι η καινοφανής αυτή λύση να διαθέτει αυξημένο κύρος και εσωτερική νομιμοποίηση, ώστε να μπορεί «να περάσει» τη συμβιβαστική πολιτική λύση εσωτερικά στο κοινό του, χωρίς να υπάρχουν πολλές φωνές για ενδοτισμό, προδοσία και ξεπούλημα.

Ένα εύλογο ερώτημα που τίθεται εδώ είναι το γιατί το κράτος να δεχτεί να συμβιβαστεί ενώ είναι σε θέση να επιβάλει την επίλυση της αρεσκείας του διά των όπλων. Στο σημείο αυτό υπάρχουν διάφορες ερμηνείες. Στη συλλογιστική της σχολής του ρεαλισμού οι διαπραγματεύσεις θα πρέπει να αποφεύγονται και να επιχειρούνται μόνο από θέση ισχύος (βλ. παραπάνω). Η συγκυρία που αναφέραμε επιτρέπει στο κράτος εν πολλοίς να επιβάλλει, με πιο εύσημο και πειστικό τρόπο, τη θέλησή του με λίγες μόνο παραχωρήσεις.

Πέρα από αυτή τη ρεαλιστική συλλογιστική, υπάρχουν και άλλοι πιθανοί λόγοι για μία τέτοια στάση. Ένας λόγος είναι η νέα μορφή του κράτους, που πηγάζει από τη ριζική μετατροπή που προαναφέραμε. Σε μία πιο δημοκρατική κοινωνία, οι στρατιωτικές λύσεις σε εσωτερικά θέματα θεωρούνται λύσεις ακραίες, που χρησιμοποιούνται σπάνια ως ύστατες λύσεις ανάγκης (π.χ. η Βρετανία με το Βορειοϊρλανδικό). Ως εκ τούτου, παρά τη στρατιωτική υπεροχή, είναι πιθανό να επιδιωχθεί ειρηνική επίλυση. Παράλληλα μπορεί να έχει επικρατήσει η άποψη ότι η στρατιωτική νίκη μπορεί να αποβεί πύρρεια, απλή ανάπαυλα στις εχθροπραξίες και πάντως αποτελεσματική μόνο με τη συνεχή στυγνή καταπίεση και χρήση βίας που δεν συνάδουν με τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το τελευταίο ειδικά σημείο είχε προβληματίσει ιδιαίτερα τους Ισραηλινούς στη δεκαετία του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990, που έκρουσαν τον κώδωνα του κινδύνου ότι το Ισραήλ κινδύνευε να γίνει Νότια Αφρική (απαρτχάιντ) σε σχέση με τους Παλαιστίνιους και ίσως κράτος παρίας. Επίσης δεν θα πρέπει να αποκλειστεί εντελώς το ενδεχόμενο η μία πλευρά να έχει αντιληφθεί τις δίκαιες αιτιάσεις της άλλης και, πάρα τη στρατιωτική της ισχύ και την ικανότητα στρατιωτικής νίκης, να είναι διατεθειμένη να διακινδυνεύσει ένα αποφασιστικό βήμα για την ειρηνική επίλυση, όπως φάνηκε στην περίπτωση του Ισραήλ και των Παλαιστινίων στη δεκαετία του 1990, με κύριο πρωταγωνιστή τον υπουργό Εξωτερικών Shimon Peres και τον πρωθυπουργό Yitzhak Rabin (ο οποίος όμως το πλήρωσε τραγικά με τη ζωή του). Επίσης, στην περίπτωση του Κυπριακού, το 25 με 30% των Ελληνοκυπρίων έχει αντιληφθεί τις δίκαιες αιτιάσεις των Τουρκοκυπρίων και την ευθύνη των Ελληνοκυπρίων για το αδιέξοδο της περιόδου 1964-1974, αλλά δυστυχώς δεν αποτέλεσαν την πλειοψηφία στο δημοψήφισμα του 2004 για το Σχέδιο Annan.

Μία άλλη περίπτωση που μπορεί να οδηγήσει σε τερματισμό και επίλυση είναι όταν η μία πλευρά πρόκειται να χάσει ή έχει ήδη απολέσει την απαραίτητη για τον αγώνα της στρατιωτική βοήθεια. Αυτό συνέβη με τους Νοτιοσουδανούς προς το τέλος του 1971, οδηγώντας τους σε πραγματισμό και συμβιβαστική στάση (αντί να επιζητούν ανεξαρτησία, δέχτηκαν αυξημένη αυτονομία). Κάτι ανάλογο έλαβε χώρα, εν μέρει, με τους Μόρο στις Φιλιππίνες το 1976 (ο αιφνίδιος τερματισμός της βοήθειας από το γειτονικό Σαμπάχ της Μαλαισίας και από τη Λιβύη του Gaddafi). Αντίθετα, στην περίπτωση των Κούρδων, κατά την άνοιξη του 1975, ο απρόσμενος τερματισμός της καίριας ιρανικής βοήθειας που παρείχε ο σάχης του Ιράν, χωρίς τη δέουσα προειδοποίηση από τους Ιρανούς, δεν έδωσε τη δυνατότητα στους Κούρδους να αντιδράσουν έγκαιρα, για να αποφύγουν ή να μετριάσουν τη στρατιωτική κατάρρευση του κουρδικού μετώπου, δείχνοντας ίσως υποχωρητική στάση.

Τέλος, μία ένοπλη σύγκρουση μπορεί να επιλυθεί επειδή έλαβε χώρα επιτυχής επίσημη ή ανεπίσημη μεσολάβηση, η οποία εκδηλώνεται την κατάλληλη στιγμή, όταν η κατάσταση είναι ώριμη για λύση, πράγμα που πρακτικά σημαίνει ότι συντρέχει ένας ή περισσότεροι από τους ανωτέρω λόγους που αναφέραμε. Αυτό φάνηκε στην περίπτωση του Νότιου Σουδάν το 1971-1972 με τις διαμεσολαβητικές προσπάθειες του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών και του Παναφρικανικού Συμβουλίου Εκκλησιών, με οικοδεσπότη τον αυτοκράτορα Haile Selassie στην Αντίς Αμπέμπα. Μία άλλη μορφή διαμεσολάβησης είναι η γνωστή ως «πιεστική διαμεσολάβηση», όπως η Συμφωνία του Dayton στο Βοσνιακό με την πίεση των ΗΠΑ (1995). Όμως, σε αυτές τις περιπτώσεις, δεν αρκεί συνήθως η πίεση από έναν ισχυρό τρίτο παράγοντα. Χρειάζεται να συντρέχουν ταυτόχρονα και ένας ή περισσότεροι άλλοι παράγοντες από αυτούς που αναφέραμε παραπάνω. Μία τρίτη παραλλαγή είναι η μεσολάβηση να συνδυαστεί με σταμάτημα των εξοπλισμών από τον κύριο σύμμαχο, όπως η περίπτωση των ΗΠΑ (υπουργός Εξωτερικών Henry Kissinger) που άσκησαν έτσι αποτελεσματική πίεση στο Ισραήλ τον Οκτώβριο του 1973, με αποτέλεσμα ο πόλεμος Αιγύπτου-Ισραήλ να τερματιστεί και να επιτευχθεί ανακωχή και στη συνέχεια, λίγα χρόνια μετά, να επιτευχθεί η Συμφωνία Ειρήνης του Camp David μεταξύ Αιγύπτου-Ισραήλ, με τις καλές υπηρεσίες του προέδρου των ΗΠΑ Jimmy Carter (1979), η οποία ισχύει μέχρι και σήμερα.

Οι ανωτέρω συγκυρίες από μόνες τους ή σε διάφορους συνδυασμούς έχουν οδηγήσει σε τερματισμό των εχθροπραξιών. Πλην όμως συχνά οι συνομιλίες αποτυγχάνουν γιατί η ευκαιρία –το παράθυρο ευκαιρίας (*window of opportunity*) όπως λέγεται– που παρουσιάζεται με τη συγκεκριμένη συγκυρία είναι, τις περισσότερες φορές, υπό αίρεση και έχει πεπερασμένα χρονικά όρια.

Η ειρηνική επίλυση είναι πολύ δύσκολο εγχείρημα, ωστόσο είναι δυνατή. Άλλωστε κάθε πόλεμος κάποτε «τελειώνει», ακόμη και ο Τριακονταετής ή ο Εκατονταετής.³¹⁴ Με την ειρηνική επίλυση των διαφορών θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

Η ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων

Κατηγοριοποίηση

Οι κύριες καθιερωμένες μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης των διενέξεων είναι οι διαπραγματεύσεις, η μεσολάβηση, οι καλές υπηρεσίες, η συνδιαλλαγή, ο δικαστικός διακανονισμός και η διαιτησία. Πρόκειται για μεθόδους γνωστές, που εφαρμόζονταν πολύ πριν διατυπωθούν στο Άρθρο 33, παράγραφος 1 του Χάρτη (στο εν λόγω άρθρο υπάρχει ενδεικτική αναφορά στις μεθόδους, όχι συνολική). Οι μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης των διενέξεων είναι ιεραρχικά ισότιμες μεταξύ τους. Τα κράτη μπορεί σε μία συγκεκριμένη διένεξη να χρησιμοποιήσουν όποια μέθοδο θέλουν ή συνδυασμό μεθόδων.

Επίσης μία μέθοδος, η διαπραγμάτευση, συνήθως εμφίλοχωρεί, με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, σε όλες σχεδόν τις λοιπές. Η κύρια εξαίρεση σε αυτό είναι σε ορισμένες μεσολαβήσεις όπου οι σχέσεις μεταξύ των δύο πλευρών είναι τόσο τεταμένες ή υπάρχει μη αναγνώριση της άλλης πλευράς. Σε αυτή την περίπτωση ο μεσολαβητής δεν επιχειρεί να φέρει τις δύο πλευρές στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων για να συζητήσουν μεταξύ τους διμερώς ή με εκείνον ως συντονιστή, με βάση τη λύση που τους προτείνει. Το σκηνικό αυτό φάνηκε σε διάφορες μεσολαβήσεις στο Κυπριακό, στον εμφύλιο πόλεμο της Νιγηρίας του 1966-Ιανουάριος 1970 (μεσολαβήσεις του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας), στο Παλαιστινιακό πριν από τη Διαδικασία του Όσλο στις αρχές της δεκαετίας του 1990, στον εμφύλιο πόλεμο της Βοσνίας (1992-1995) ή στην περίπτωση του Κοσόβου (το 1999). Εδώ υπάρχουν δύο χαρακτηριστικοί τρόποι να προσπεραστεί το εμπόδιο. Ο ένας είναι οι γνωστές ως «εκ του σύνεγγυς συνομιλίες» (*proximity talks*), με τις δύο πλευρές να δέχονται να βρίσκονται στο ίδιο κτίριο ή στην ίδια πόλη, αλλά ο μεσολαβητής να βλέπει ξεχωριστά την κάθε πλευρά και να μη βρίσκονται ποτέ μαζί και οι τρεις. Ο δεύτερος είναι η γνωστή ως «παλινδρομική διπλωματία» (*shuttle diplomacy*), όπου ο μεσολαβητής πηγαίνει μεταξύ των δύο πρωτευουσών ή στρατηγείων των δύο πλευρών. Και οι δύο αυτές μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν στην περίπτωση του Κυπριακού, και ίσως εκεί να πρωτοεμφανίστηκαν και οι αντίστοιχοι όροι.

Οι μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης των διαφορών διακρίνονται, στο σύνολο τους, με τρεις βασικούς τρόπους.

Η πλέον γνωστή και πιο συμβατική διάκριση είναι μεταξύ δικαστικών (ή δικανικών) μεθόδων επίλυσης από τη μία και διπλωματικών (ή πολιτικών) μεθόδων από την άλλη. Οι δικαστικές μέθοδοι είναι δύο, η διαιτησία (δηλαδή η θέσπιση και πρόσκαιρη λειτουργία ενός *ad hoc* διαιτητικού δικαστηρίου) και ο δικαστικός διακανονισμός σε ένα από τα μόνιμα διεθνή δικαστήρια που υπάρχουν (το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης και άλλα πιο ειδικευμένα δικαστήρια στα πλαίσια διεθνών συμβάσεων ή διεθνών οργανισμών). Όλες οι άλλες μέθοδοι είναι διπλωματικές, ακόμη και η συνδιαλλαγή που σε μορφή θυμίζει περισσότερο διαιτητικό δικαστήριο.

Μία άλλη διάκριση που προέρχεται κυρίως από τον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων γνωστό ως «επίλυση συγκρούσεων» (*conflict resolution*) είναι μεταξύ «ενδογενών» και «εξωγενών» μεθόδων. Οι ενδογενείς είναι αυτές που αναλαμβάνουν τα ίδια τα άμεσα εμπλεκόμενα μέρη σε μία διένεξη. Όταν εμπλακεί και ένα τρίτο μέρος στη διαδικασία επίλυσης, τότε η ενδογενής μέθοδος γίνεται εξωγενής. Είναι προφανές ότι η πλέον ξεκάθαρη μορφή ενδογενούς μεθόδου είναι η διαπραγμάτευση, δηλαδή το πώς τα δύο μέρη συνομιλούν μεταξύ τους χωρίς μεσολαβητές ή «επιδιαιτητές», όπως καμιά φορά λέγεται απαξιωτικά στα ελληνοκυπριακά συμφραζόμενα. Όλες οι λοιπές μέθοδοι είναι εξωγενείς με εξαίρεση τις καλές υπηρεσίες ή την «διευκόλυνση» (*facilitation*) όπως είναι γνωστή, οι οποίες βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ των δύο, αφού τον κύριο λόγο τον έχουν οι διμερείς διαπραγματεύσεις με υποβοηθητικό τον ρόλο του τρίτου μέρους.

Μία τρίτη διάκριση που προέρχεται και αυτή από τον κλάδο της επίλυσης συγκρούσεων είναι εκείνη που τοποθετεί το σύνολο των διαδικασιών που αναφέραμε μέχρι τώρα στην κατηγορία των «επίσημων μορ-

φών επίλυσης», υπό την έννοια ότι κινούνται στο αυστηρά διακρατικό επίπεδο, με την εμπλοκή αποκλειστικά των κρατών και των διεθνών (διακρατικών) οργανισμών, εννοείται μέσω των επίσημων εκπροσώπων τους. Η επίσημη αυτή διακριτική διαδικασία ονομάζεται «διπλωματία πρώτης τροχιάς» (*Track One diplomacy*) ή απλώς «πρώτη τροχιά», σε αντίθεση με τη «διπλωματία δεύτερης τροχιάς» (*Two Track Diplomacy* ή *Track Two diplomacy*, όρος που εισήγαγαν οι William Davidson και Joseph Montville),³¹⁵ «δεύτερη τροχιά» ή αλλιώς «εναλλακτική διευθέτηση διαφορών» (*alternative dispute settlement*), με την οποία εννοείται η εμπλοκή ιδιωτών ή ΜΚΟ και όχι κρατικών ή διακρατικών εκπροσώπων. Η δεύτερη αυτή διαδικασία σπανίως είναι αυτόνομη. Συνήθως είναι επικουρική της πρώτης και εμφανίζεται κατά κύριο λόγο στο προδιαπραγματευτικό διερευνητικό στάδιο, αν και υπάρχουν περιπτώσεις που παρέμεινε ενεργή και καίρια μέχρι την τελική επίλυση, όπως στην περίπτωση του Νοτίου Σουδάν το 1972 με το Αφρικανικό Συμβούλιο Εκκλησιών ή στην περίπτωση των Νάγκα στην Ινδία το 1975.

Η διπλωματία δεύτερης τροχιάς ακολουθεί κατά βάση το πρότυπο του John Burton, το οποίο είχε εγκαινιάσει κυρίως στην περίπτωση του Κυπριακού στα μέσα της δεκαετίας του 1960, δηλαδή της συμμετοχής διακεκριμένων προσωπικοτήτων από κάθε πλευρά, με επιρροή στη κοινωνία και στην ηγεσία τους, που ίσως έχουν χρηματίσει και σε ανώτερα δημόσια αξιώματα.³¹⁶ Όταν οι προσωπικότητες αυτές απηχούν τις απόψεις των ηγεσιών τους ή εξακολουθούν να έχουν δημόσιο αξίωμα, τότε η διαδικασία έχει αποκληθεί και «σκληρή δεύτερη τροχιά», «μιάμιση τροχιά» ή «ημιεπίσημες συνομιλίες». Η δε «τρίτη τροχιά» ή «ήπια δεύτερη τροχιά» (*soft track two*) θεωρείται αυτή που αφορά την κοινωνία πολιτών σε διάφορα επίπεδα, την οποία έχει εγκαινιάσει κυρίως ο Herbert Kelman,³¹⁷ ο οποίος, σημειωτέον, είχε επηρεαστεί (ήταν παρών ως παρατηρητής) από την αρχική προσπάθεια του Burton και των συνεργατών του.³¹⁸

Δικαστικές μέθοδοι επίλυσης

Οι δικαστικοί ή δικανικοί τρόποι επίλυσης των διεθνών διαφορών συνιστούν εμπλοκή τρίτου μέρους στον ρόλο του δικαστή, προκειμένου να εκδίκασει την υπόθεση και να καταλήξει σε τελεσίδικη υποχρεωτική για τους διαδίκους απόφαση. Η εκδίκαση γίνεται με βάση τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, εκτός αν οι διάδικοι αποφασίσουν το δικαστήριο να στηριχτεί, συνολικά ή εν μέρει, στις αρχές της γνωστής ως επιείκειας, το γνωστό και ως ορθό και ίσο (βλ. Κεφάλαιο 7). Η εκδίκαση μίας διεθνούς διαφοράς βασίζεται στη σύμφωνη γνώμη και των δύο ή περισσότερων μερών (σημειωτέον ότι οι διάδικοι είναι μόνο τα κράτη), δηλαδή στο γεγονός ότι αποδέχονται οικειοθελώς τη διαδικασία αυτή ως αρμόζουσα και κατάλληλη για την επίλυση της μεταξύ τους διαφοράς. Δέχονται τη διαδικασία συνήθως είτε επειδή πιστεύουν ότι θα κερδίσουν την υπόθεση είτε επειδή έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οποιαδήποτε τελεσίδικη δικαστική απόφαση, που θα λύσει οριστικά το ζήτημα, είναι προτιμότερη από την υπάρχουσα εκκρεμότητα.

Το μεγάλο πλεονέκτημα της εκδίκασης ως μεθόδου ειρηνικής επίλυσης θεωρείται το γεγονός ότι, όταν ξεκινήσει η διαδικασία, θα καταλήξει σε λύση, σε συγκεκριμένη υποχρεωτική απόφαση που κανονικά επιλύει οριστικά την υπάρχουσα διαφορά. Αντίθετα, οι πολιτικές-διπλωματικές μέθοδοι επίλυσης, όπως η μεσολάβηση ή η διαπραγμάτευση, μπορεί να αποτύχουν και να μην επιφέρουν οριστική επίλυση, ακόμη και αν επιτευχθεί συμφωνία. Ένα άλλο βασικό πλεονέκτημα των δικαστικών διαδικασιών είναι το αμερόληπτο και ακριβοδίκαιο της κρίσης και η εφαρμογή γνωστών και γενικά αποδεκτών νομικών κανόνων και αρχών. Ο δικαστής αποφασίζει με βάση το διεθνές δίκαιο και τη δικαιοσύνη, γνωστή εν προκειμένω και ως ευθυδικία (*equity*), και κανονικά δεν επηρεάζεται από την αντίστοιχη ισχύ των κρατών. Επιπλέον, η δικαστική ετυμηγορία διαθέτει μεγάλο κύρος, ειδικά αν πρόκειται για το Διεθνές Δικαστήριο, κάτι που συμβάλλει στον μελλοντικό σεβασμό της απόφασης. Υπάρχει και ένας άλλος λόγος, πιο κρυφός, που καμιά φορά συνηγορεί υπέρ της δικαστικής οδού, το γεγονός ότι ένα τρίτο μέρος παίρνει την τελική απόφαση, οπότε οι διάδικοι πιο δύσκολα μπορεί να κατηγορηθούν ως υπεύθυνοι από την κοινή γνώμη τους για ένα τυχόν δυσμενές ή όχι απόλυτα ικανοποιητικό αποτέλεσμα (αν και βέβαια μπορεί να κατηγορηθούν ότι δεν υπερασπίστηκαν με τον καλύτερο τρόπο την υπόθεσή τους στο Δικαστήριο ή ότι κακώς δέχτηκαν να προσφύγουν στο Δικαστήριο).

Αν μία χώρα επιλέξει τη δικαστική οδό, θα πρέπει στη συνέχεια να σταθμίσει με μεγάλη προσοχή τι της ταιριάζει περισσότερο, το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, άλλα διεθνή δικαστήρια πιο ειδικευμένα ή ένα διαιτητικό δικαστήριο. Τα υπέρ του Διεθνούς Δικαστηρίου περιλαμβάνουν το μεγάλο κύρος του, το γεγονός ότι θεωρείται πιο αμερόληπτο και προσεκτικό στις κρίσεις του, ειδικά μια και οι αποφάσεις του προάγουν και ερμηνεύουν με κύρος το διεθνές δίκαιο. Αντίθετα, τα προσόντα ενός διαιτητικού δικαστηρίου, σε σχέση με το Διεθνές Δικαστήριο, είναι η μεγαλύτερη ελαστικότητα ως προς το εύρος του υπό εκδίκαση θέματος, ως προς τη διαδικασία, και το κυριότερο είναι η δυνατότητα επιλογής των δικαστών – έτσι μπορεί να επιλεγούν ως

δικαστές οι κατεξοχήν ειδήμονες και πλέον έμπειροι νομικοί στο συγκεκριμένο θέμα. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, μπορεί τα κράτη να μην εμπιστεύονται την αμεροληψία του Δικαστηρίου (όπως παραδοσιακά δυσπιστεί η Τουρκία, επειδή στον Μεσοπόλεμο είχε υποστεί ζημία από απόφαση του Δικαστηρίου) ή τις ικανότητες ή τις γνώσεις των συγκεκριμένων δικαστών του Δικαστηρίου της Χάγης στο εν λόγω θέμα, οπότε προτιμούν τη διεθνή διαιτησία. Κατά μία άποψη, η διαιτησία είναι πιο προσφυής, ειδικά αν ο στόχος είναι η ανεύρεση συμβιβαστικής λύσης και όχι μίας λύσης με νικητή και ηττημένο.

Το μέγαρο του ΔΔΔΔ και του ΔΔ στη Χάγη
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/File:International_Court_of_Justice.jpg

Σύννοδος της ολομέλειας του ΔΔ της Χάγης για το ζήτημα του Κοσόβου (10-12-2009)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grand_Hall_de_Justice_de_Palais_de_La_Paix_à_La_Haye_Pays-Bas.jpg

Οι δικαστικές μέθοδοι έχουν χρησιμοποιηθεί σε πολύ λίγες περιπτώσεις διεθνών διαφορών ακόμη και από τα κράτη που θεωρούνται σύγχρονα και δημοκρατικά και γενικά σέβονται τη διεθνή έννομη τάξη (της οποίας άλλωστε είναι και δημιουργοί όπως θα σημειώνει και μία ριζοσπαστική κριτική που βλέπει το διεθνές

δίκαιο ως δυτικό ή ευρωπαϊκό). Στον Μεσοπόλεμο το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης έλαβε δικαστική απόφαση σε τριάντα δύο περιπτώσεις, και μετά το 1945 το Διεθνές Δικαστήριο έχει εξετάσει μέχρι σήμερα (2015) 161 περιπτώσεις, εκ των οποίων περίπου οι μισές είναι δικαστικές αποφάσεις και οι άλλες μισές συμβουλευτικές γνώμες (*advisory opinions*).

Στα μειονεκτήματα των διεθνών δικαστηρίων είναι ότι οι διάδικοι είναι, όπως είπαμε, μόνο τα κράτη (εξαιρέση το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων), δεν μπορεί να είναι π.χ. ο Οργανισμός για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης, το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο στη Νότια Αφρική επί απαρτχάιντ ή μη αναγνωρισμένες αποσχιστικές οντότητες (Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου, Αμπχαζία, Νότια Οσετία ή Δημοκρατία του Σομαλilαντ). Επίσης, ένας τεχνικός λόγος για τις σχετικά λίγες εκδικάσεις είναι η μη δυνατότητα επίτευξης σύμφωνης γνώμης μεταξύ των δύο μερών για προσφυγή. Ένας άλλος προφανής τεχνικός λόγος για την περιορισμένη εμβέλεια της δικαστικής οδού είναι ότι οι περισσότερες διαφορές είναι κυρίως πολιτικής υφής. Όσον αφορά τις διακρατικές διαφορές, τα κυριότερα μειονεκτήματα της δικαστικής οδού είναι τα ακόλουθα:³¹⁹

- Η εκδίκαση προσφέρει λύση επιβεβλημένη από ένα τρίτο μέρος και μάλιστα τελεσίδικη, σε αντίθεση με μία συμφωνία στην οποία τα μέρη καταλήγουν με τη βούληση τους.
- Σε αντίθεση με τις πολιτικές μεθόδους επίλυσης, στην εκδίκαση τα κράτη εγκαταλείπουν τη δυνατότητα που διαθέτουν, ως κυρίαρχα κράτη, να επηρεάσουν το αποτέλεσμα έως το τέλος και να το δεχτούν ή όχι. Αυτό είναι πολλές φορές ανήκουστο στην εξωτερική πολιτική, ειδικά αν πρόκειται για θέματα που θεωρούνται ζωτικής εθνικής σημασίας.
- Με την προσφυγή στην εκδίκαση η διένεξη «παγώνει», η δικαστική νίκη γίνεται αυτοσκοπός και αποκτά τη δική της δυναμική, μην επιτρέποντας στα δύο μέρη να επανατοποθετηθούν στη διαφορά και να φανούν πιο συμβιβαστικά. Η δημοσιότητα που συνήθως λαμβάνουν οι διαδικασίες αυτές δεν επιτρέπει υποχωρήσεις από τα δύο μέρη, αλλά μόνο μία ηράκλεια προσπάθεια δικαστικού αγώνα για τα «εθνικά δίκαια» μέχρι το τέλος.
- Όλες οι εκδικάσεις διαθέτουν το στοιχείο του απρόβλεπτου, και ακόμη και ο πιο βέβαιος για τη νίκη του διάδικος μπορεί να βρεθεί προ εκπλήξεων. Υπάρχει και πιθανότητα δικαστικής ήττας, κάτι που τα περισσότερα κράτη δεν διακινδυνεύουν.
- Παρά τη γνωστή θέση περί αμεροληψίας, το δικαστήριο μπορεί να φανεί μεροληπτικό. Μπορεί να υπάρχουν φόβοι ότι το δικαστήριο δεν θα συλλάβει την ουσία του προβλήματος, θα παραμείνει στην επιφάνεια, θα παρασυρθεί από προσωπικές εκτιμήσεις, προτιμήσεις, προκαταλήψεις ή ιδεολογίες.
- Πολλοί νομικοί κανόνες είναι ασαφείς και δεν είναι μεταξύ τους απόλυτα εναρμονισμένοι. Μπορεί να συγκρούονται ή να αντιφάσκουν, όπως π.χ. η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών και η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών. Αυτό συμβαίνει ακόμη και στα πλαίσια μίας διεθνούς σύμβασης, όπως με τη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας, μια και συνήθως αποτελεί προϊόν συμβιβαστικών λύσεων μετά από επίπονες και πολύχρονες πολυμερείς διαπραγματεύσεις.
- Αν η απόφαση θεωρηθεί άδικη και μεροληπτική, αυτό σίγουρα δεν θα συμβάλει στην εκτόνωση της κρίσης ή στην επίλυση της διαφοράς. Μπορεί η απόφαση να μην εφαρμοστεί, και ας είναι υποχρεωτική, ή να οδηγήσει στην αναμόχλευση άλλων διαφορών προκειμένου να «ισοφαρίσει» το μέρος που κρίνει ότι αδικήθηκε.
- Κυρίως όμως το μεγάλο μειονέκτημα της δικανικής οδού είναι ότι, λόγω της όλης διαδικασίας και του τελικού υποχρεωτικού χαρακτήρα της, αφαιρείται από τα αντιμαχόμενα μέρη η δυνατότητα να πάρουν αποφάσεις και, ενδεχομένως, να επανατοποθετηθούν στη διένεξη ή να προβούν σε ανταλλάγματα κ.λπ.³²⁰ Η φύση της διαδικασίας, όντας νομική, είναι περιοριστική και σχολαστικά τυπική. Δύσκολα μπορεί να αγγίξει φόβους, ανησυχίες, αντιλήψεις απειλής ή την αίσθηση της συλλογικής ταυτότητας και το γόητρο της χώρας, που συνήθως αποτελούν και τους βαθύτερους λόγους της αντιπαλότητας. Επίσης, το διεθνές δίκαιο και η εφαρμογή του από ένα δικαστήριο είναι από τη φύση τους συντηρητικοί θεσμοί. Το γεγονός αυτό αναγκάζει τα κράτη που αισθάνονται ότι αδικούνται από το υπάρχον διεθνές νομικό καθεστώς να μην προσφεύγουν σε διαδικασία εκδίκασης. Αν ένα κράτος επιζητεί αλλαγή ενός νομικού καθεστώτος που το θεωρεί άδικο και μεροληπτικό είναι εύλογο να μη θέλει να προσφύγει σε έναν δικαστικό μηχανισμό.

Διπλωματικές μέθοδοι επίλυσης

Σε οξείες διαμάχες όπου διακυβεύεται η ειρήνη και η ασφάλεια, η πιο διαδεδομένη μέθοδος ειρηνικής επίλυσης των διαφορών είναι, όπως είπαμε, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των κύριων πρωταγωνιστών και, κατά δεύτερο λόγο, η εμπλοκή επίσημου τρίτου μέρους (κράτους ή διακρατικού οργανισμού) σε ιδιαίτερα ενεργό ρόλο, δηλαδή (δια)μεσολαβητικό, ή, πιο διακριτικά, με την παροχή καλών υπηρεσιών ή διευκόλυνσης. Η εμπλοκή τρίτου μέρους συνήθως, καταλήγει σε απευθείας διαπραγματεύσεις μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών. Αυτές οι πολιτικές-διπλωματικές μέθοδοι ειρηνικής επίλυσης προτιμώνται από τα μέρη, αν έχουν καταλήξει ότι ο εξαναγκασμός του αντιπάλου είναι ανέφικτος και η συνέχιση της αντιπαράθεσης επιζήμια και αδιέξοδη. Ο βασικός λόγος για την προτίμηση αυτή είναι ότι τα μέρη ελέγχουν το αποτέλεσμα. Σε αντίθεση με τις δικαστικές μεθόδους, παραμένουν οι πρωταγωνιστές στη διαδικασία επίλυσης από την αρχή ως το τέλος. Μπορούν ανά πάσα στιγμή να διακόψουν τον διάλογο ή να μη δεχτούν την επιτευχθείσα πρόοδο των συνομιλιών. Θεωρείται θεμιτό να καταγγείλουν το άλλο μέρος για κακή πίστη, έλλειψη ειλικρινούς διάθεσης για ειρηνική επίλυση, να μη συμφωνήσουν ή να απορρίψουν τις συμβιβαστικές προτάσεις του μεσολαβητή ή, στο τέλος, να μην καταλήξουν σε υπογραφή ή κύρωση, αν θεωρηθεί ότι η συμφωνία αντιβαίνει προς τα εθνικά συμφέροντα.

Για να υπάρξουν διαπραγματεύσεις ή επίσημη μεσολάβηση, θα πρέπει η μία πλευρά να αναγνωρίζει την άλλη ως «αντάξιο συνομιλητή» (*interlocuteur valable*), κάτι που δύσκολα συμβαίνει ειδικά σε συγκρούσεις που, όπως είπαμε, δεν είναι διακρατικές, όπως μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστινίων, Βρετανίας και IRA, Βελιγραδιού και Αλβανών Κοσοβάρων ή Τουρκίας και PKK.

Διακρατικές ή μη, οι διαπραγματεύσεις ή η μεσολάβηση μπορούν να λάβουν χώρα με σοβαρές πιθανότητες να οδηγήσουν σε αίσιο τέλος, εάν ισχύουν στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή και για τα δύο μέρη στη διένεξη πέντε προϋποθέσεις.³²¹

1^ο) Εάν οι ζημιές και οι θυσίες (νεκροί, καταστροφές, οικονομικό κόστος, φόβος, ανασφάλεια κ.λπ.) από τη συνέχιση της σύγκρουσης έχουν πλέον αποβεί δυσβάστακτες.

2^ο) Εάν και τα δύο μέρη έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι μέθοδοι εξαναγκασμού του αντιπάλου να δεχτεί τις απόψεις μας (δηλαδή να του επιβάλουμε τις απόψεις μας) δεν επιτυγχάνουν και ούτε προβλέπεται να επιτύχουν στο μέλλον (σε βάθος χρόνου).

3^ο) Εάν οι τελικές θέσεις των δύο πλευρών δεν είναι διαμετρικά αντίθετες όπως αρχικά φαίνονταν ή είχε επισήμως τεθεί. Με άλλα λόγια, υπάρχει διαπραγματευτικό περιθώριο για αμοιβαίες υποχωρήσεις. Τα δύο μέρη είναι διατεθειμένα να προβούν σε συμβιβασμούς, σε περιορισμό των μέγιστων επιδιώξεών τους, και πιστεύουν ότι η στιγμή είναι ώριμη για κάτι τέτοιο.

4^ο) Εάν και για τα δύο μέρη ο απολογισμός οφελών-ζημιών από τη συμφωνία όπως έχει διαμορφώνεται, σε σύγκριση με τα οφέλη-ζημιές, από τη μη επίλυση, κλίνουν σαφώς προς τα οφέλη με τη συμφωνία.

5^ο) Εάν το τελικό πακέτο λύσης δεν κρίνεται απαράδεκτο και άδικο, αλλά κρίνεται λογικό, με λογικές υποχωρήσεις και από τις δύο πλευρές, και οι θυσίες και ζημιές που απαιτούνται για το τελικό πακέτο λύσης δεν θεωρούνται υπερβολικές, δηλαδή μπορούν οι δύο πλευρές «να ζήσουν με αυτές» (*live with them*), όπως λέγεται στη γλώσσα της ειρηνικής επίλυσης των διενέξεων.

Οι πιο παραδοσιακές διπλωματικές διασκέψεις ή συναντήσεις για ειρηνική επίλυση ξεκινούν συνήθως με αντιπαράθεση και σφοδρές αλληλοκατηγορίες, δηλαδή με «αμοιβαία απόρριψη», με επιχειρηματολογία για το πόσο δίκαιο έχει η μία πλευρά και πόσο άδικη και αδιάλλακτη είναι η άλλη.³²² Αυτό συμβαίνει συνήθως στην έναρξη της επίσημης διαδικασίας, όπου οι διαξιφισμοί είναι σχεδόν απαραίτητοι ως πρώτη κίνηση, μια και τα δυο μέρη τοποθετούνται επίσημα με ακροατή όχι μόνο τον αντίπαλο αλλά και με διεθνές και εσωτερικό ακροατήριο. Το στάδιο αυτό αποτελεί «διάλογο κωφών» («παράλληλους μονόλογους»), για να θυμηθούμε μια φράση του Γιώργου Σεφέρη σε άλλα συμφραζόμενα, η οποία, αν συνεχιστεί, δεν θα υπάρξει ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ των αντιπάλων και το εγχείρημα θα καταλήξει σε αδιέξοδο. Ωστόσο, από μόνη της η αντιπαράθεση αυτής της μορφής έχει τη χρησιμότητά της. Υπάρχουν έτσι ξεκάθαρα διατυπωμένες

και καταγεγραμμένες οι τοποθετήσεις και οι αιτιάσεις εκάστης πλευράς (που ίσως δεν είχαν γίνει και τόσο αντιληπτές) και οι οποίες θα πρέπει να αντιμετωπιστούν και να ληφθούν υπόψη, για να μπορεί να προκύψει ικανοποιητικό σχέδιο λύσης.³²³

Όταν κατά την αντιπαράθεση αυτή έχουν τηρηθεί οι τύποι και οι εκπρόσωποι των δύο πλευρών δεν έχουν περιπέσει σε ύβρεις και σκαιή συμπεριφορά, δεν αποκλείεται να δημιουργηθεί μεταξύ των εκπροσώπων των δύο πλευρών μία στοιχειώδης αμοιβαία εμπιστοσύνη, ειδικά αν αρχίσει να επικρατεί η εκτίμηση ότι ο αντίπαλος δεν μας εξαπατά και όντως αυτή τη φορά θέλει να επιτευχθεί ειρηνική αμοιβαία αποδεκτή λύση και συμφιλίωση. Έτσι μπορεί στη συνέχεια, στα παρασκήνια και στις πιο άτυπες συναντήσεις, να τεθεί σε τροχιά μια νέα δυναμική που να οδηγήσει ακόμη και σε «θετικό ρήγμα» (*breakthrough*), με ουσιαστική επικοινωνία και εποικοδομητικό διάλογο μεταξύ των δύο πλευρών.

Ένας λόγος για αυτή την πιθανή στροφή είναι ότι, επειδή ακριβώς η εικόνα που υπάρχει για τον αντίπαλο είναι η χειρότερη δυνατή, η πρόσωπο με πρόσωπο επαφή μπορεί να οδηγήσει στη διαπίστωση ότι τελικά ο αντίπαλος δεν είναι τόσο απεχθής όπως νομίζαμε πριν. Εξυπακούεται βέβαια ότι κάποιοι διαπραγματευτές και ηγέτες θα είναι πάντοτε καχύποπτοι, ειδικά οι ιέρακες και οι αθεράπευτα εθνικιστές, όσο λογικοί και συμβιβαστικοί να φαίνονται και να είναι οι αντίπαλοι (τους τυχόν συμβιβαστικούς τους θα τους εκλάβουν ως επιτήδεια στρατηγική και καλοστημένα ψεύδη).

Αν όλα αυτά ξεπεραστούν και η στιγμή φαίνεται ώριμη για διάλογο, συνήθως προηγείται ένας προσεκτικός διερευνητικός διάλογος, το γνωστό ως προδιαπραγματευτικό ή προμεσολαβητικό στάδιο, για να διαπιστωθεί αν το *timing* είναι πράγματι κατάλληλο και οι δυο πλευρές ή οι μεσολαβητές δεν θα χάσουν τον καιρό τους.

Υπάρχουν δύο συνήθεις πορείες προκειμένου να οδηγηθούν σε αίσιο τέλος: (1) η σταδιακή διαδικασία από τα εύκολα στα δύσκολα θέματα, στα οποία σκαλώνουν συνήθως οι συνομιλίες (τα *sticking points*), προκειμένου να δημιουργηθεί μία θετική δυναμική και (2) η διαδικασία με στόχο μία συμφωνία δέσμη ή «πακέτο» (*package deal*), μία συνολική προσπάθεια εξισορρόπησης ζημιών-οφελών όπου, και για τα δύο μέρη, τα κέρδη θα υπερτερούν των ζημιών και των όποιων οφελών από τη διατήρηση της διένεξης.³²⁴ Και στις δύο αυτές διαδικασίες μπορεί οι δύο πλευρές να έχουν αποφασίσει επί της αρχής ότι καμία συμφωνία ή σύμπτωση απόψεων κατά τη διάρκεια της διαδικασίας δεν ισχύει, αν δεν έχουν συμφωνηθεί όλα, το γνωστό *nothing is agreed until everything is agreed* (χαρακτηριστικό παράδειγμα οι συνομιλίες για το Κυπριακό το 2008-2010 μεταξύ Χριστόφια και Talat).

Στην πράξη οι διαπραγματεύσεις ακολουθούν συνήθως είτε το πρότυπο της αρχής του ελάχιστου δυνατού παρονομαστή (αυτό γίνεται κυρίως σε πολυμερείς διαπραγματεύσεις) είτε την αρχή του μοιράσματος της απόστασης μεταξύ των αρχικά ασυμβίβαστων θέσεων των δύο πλευρών. Μία τρίτη μέθοδος που έχει εφαρμοστεί στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης και στον χώρο των βιομηχανικών σχέσεων, είναι η αναβάθμιση των κοινών συμφερόντων των μερών και ο επανακαθορισμός της υπάρχουσας διαμάχης με τελικό στόχο την κάλυψη των ευρύτερων αναγκών και των δύο χωρίς κατ' ανάγκη να γίνονται υπέρμετροι συμβιβασμοί.³²⁵ Η τρίτη αυτή μέθοδος αποτελεί και μία από τις βάσεις των μη καθιερωμένων διαπραγματεύσεων που επιδιώκουν την επίλυση βίαιων διενέξεων με τη σταδιακή αύξηση των διαπραγματεύσιμων αξιών.

Από πλευράς ουσίας αξίζει να διακρίνουμε τρεις κύριες οδούς που μπορούν να οδηγήσουν σε αμοιβαία αποδεκτή επίλυση με από κοινού συμφωνία των δύο μερών:

1. την έμφαση στα απτά μετρήσιμα συμφέροντα και μεγέθη, δηλαδή στον αντικειμενικό παράγοντα,
2. την έμφαση στις διαφορετικές αντιλήψεις, αίσθηση απειλής και συλλογικές ταυτότητες, δηλαδή στον υποκειμενικό παράγοντα,³²⁶
3. τη διαδικασία που είναι γνωστή ως «επίλυση προβλήματος».

Αν τα δύο μέρη εστιάσουν την προσοχή τους στα απτά συμφέροντα, στο ασυμβίβαστο των αξιών, στο κόστος της συνεχιζόμενης διένεξης, και αφήσουν συνειδητά κατά μέρος, όσο είναι δυνατό, την υποκειμενική διάσταση της σύγκρουσης (έλλειψη εμπιστοσύνης, εχθρότητα, αίσθηση απειλής κ.λπ.), ίσως μπορέσουν να κινηθούν σε ένα πιο νηφάλιο και ορθολογικό πλαίσιο. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο θα διερευνηθεί κατά πόσο υπάρχει ή όχι κοινό έδαφος για προσέγγιση. Στη διαδικασία αυτή αποφεύγεται η γνωστή τάση να γίνεται κατά κόρον χρήση ιστορικών επιχειρημάτων και «ιστορικών δικαίων». Η εξ ορισμού μονομερής εθνική ιστορία, η οποία έχει ως κύριο στόχο την ενίσχυση του συλλογικού εγώ, δυσκολεύει ακόμη περισσότερο τα πράγματα.

Άλλωστε, σε κάθε ιστορικό δίκαιο υπάρχει και ιστορικός αντίλογος, με τα δύο μέρη να φθάνουν ως το απώτερο παρελθόν με ακραίους αναχρονισμούς. Η έμφαση δίνεται, όσο δύσκολο και αν είναι αυτό (π.χ. στην περίπτωση των Παλαιστινίων ή των Ελληνοκυπρίων), στη σημερινή ιστορική στιγμή, κυρίως στο σημερινό κόστος της αντιπαράθεσης, με τελική επιδίωξη την ανεύρεση λύσης που να καλύπτει και τα δύο μέρη, χωρίς να υπάρχουν υπέρμετρες θυσίες και δυσβάστακτοι συμβιβασμοί.

Όμως, επειδή στις μεγάλες και χρόνιες διενέξεις κεντρικό ρόλο παίζουν τα ζητήματα συλλογικής ταυτότητας, οι αντιλήψεις/στερεότυπα για τον εχθρό και η ανικανότητα ουσιαστικής επικοινωνίας, μία άλλη οδός είναι η έμφαση σε αυτή τη διάσταση της διένεξης. Το ζητούμενο εδώ είναι η βαθύτερη αλληλοκατανόηση μέσω της αποδοχής του άλλου ως ίσου και ταυτόχρονα ως διαφορετικού. Παραπέμπει δηλαδή στην ταύτιση και αλληλοκατανόηση με τον Άλλο, στην ενσυναίσθηση (*empathy*), στη συμβολική αντιστροφή των ρόλων και στην «ισομέρεια στην εκτίμηση» (*parity of esteem*), όπως αναφέρεται στη Συμφωνία του Μπέλφαστ (της Μεγάλης Παρασκευής) του 1998 στην επίλυση του προβλήματος της Βόρειας Ιρλανδίας. Ωστόσο μία τέτοια διαδικασία, που από μόνη της είναι πολύ δύσκολη και επώδυνη, μπορεί να καταλήξει σε αδιέξοδο και όχι στην αμοιβαία αποδοχή και τον αλληλοσεβασμό που είναι το ζητούμενο. Η ίδια η εθνική ταυτότητα ενδέχεται να εδράζεται σε μεγάλο βαθμό στην ύπαρξη του άλλου ως του μεγάλου εχθρού. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της σύγκρουσης Ισραηλινών και Παλαιστινίων, Ινδών και Πακιστανών, Κινέζων και Ιαπώνων, Γάλλων και Γερμανών παλιότερα, και βέβαια Ελλήνων και Τούρκων. Γενικά, μία τέτοια διαδικασία αρμόζει περισσότερο σε συγκρούσεις που έχουν για κάποιο λόγο, π.χ. λόγω του δυσβάστακτου κόστους της συνεχιζόμενης διένεξης, ήδη διατρέξει τον κύκλο τους ως αντιπαραθέσεις και βρίσκονται πια στο στάδιο ανεύρεσης βιώσιμης λύσης.

Ένας άλλος κίνδυνος με μία τέτοια διαδικασία είναι να συμβεί το ακριβώς αντίθετο, να οδηγήσει σε υπερβολική συμπάθεια, του τύπου «δεν διαφέρουμε και πολύ», «τον κατανοώ πλήρως», «είμαστε σχεδόν ίδιοι» και «κατά βάθος καλών προθέσεων και οι δύο». Οπότε το προφανές συμπέρασμα είναι ότι «θα συνεννοηθούμε» με καλή πίστη και μάλιστα σύντομα. Πρόκειται για ολισθηρό δρόμο, σχεδόν εξίσου επικίνδυνο όπως το αδιέξοδο της διπλωματικής αντιπαράθεσης, που μπορεί να οδηγήσει σε πρόχειρες και επιφανειακές λύσεις που δεν αγγίζουν την ουσία της διαφοράς (την αντικειμενική, την ψυχολογική και της ταυτότητας). Μπορεί να υπάρξει ανατροπή της κατάστασης και στη συνέχεια αλληλοκατηγορίες και επιστροφή στο αρχικό μηδενικό σημείο, με την επιπλέον δυσάρεστη γεύση ότι ο αδυσώπητος αντίπαλος «εκμεταλλεύτηκε αναίσχυντα την καλοσύνη μας».

Προτιμότερο είναι λοιπόν να εξάγονται, από τις πρώτες επαφές και συνομιλίες, συμπεράσματα όπως το ακόλουθο: Εξακολουθώ να μη τους συμπαθώ, συνεχίζω να μην τους εμπιστεύομαι, «δεν μου αρέσουν τα έθιμα τους, οι συνήθειές τους, οι πολιτισμικές τους αξίες και οι ιδέες τους, αλλά τώρα αντιλαμβάνομαι για πρώτη φορά ότι και εκείνοι έχουν φόβους όπως και εμείς, ανάγκες δικαιολογημένες και αξίες που θέλουν να ικανοποιηθούν (όπως και εμείς) και γι' αυτό και γίνονται ανένδοτοι και επίμονοι, όπως και εμείς».³²⁷

Εκτός από τις δύο ανωτέρω προσεγγίσεις (απτά συμφέροντα ή συλλογική ταυτότητα), σε έναν διάλογο μπορεί να εγκατασταθεί μία πορεία που έχει ως κύριο στόχο τη συνολική επίλυση της διένεξης. Είναι η αντιμετώπιση της σύγκρουσης ως ένα πρόβλημα και των δύο αντιπάλων που εμποδίζει την εκπλήρωση «μη υλικών κοινωνικών αναγκών» και για τους δύο λαούς (αναγκών ζωτικών όπως η επιβίωση, η ανάπτυξη, η ασφάλεια, ο εκδημοκρατισμός κ.λπ.). Η διαδικασία εδώ είναι αυτή της «επίλυσης προβλήματος» (*problem solving*) που εισηγήθηκε και επεξεργάστηκε ο Burton. Η ουσία της βρίσκεται σε έναν από κοινού επανακαθορισμό της όλης διένεξης και από τα δύο μέρη ως κοινού προβλήματος προς επίλυση από κοινού με βάση τις βαθύτερες ανάγκες και των δύο μερών.³²⁸

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Azar, E.A. & J.W. Burton (Ed.), *International Conflict Resolution* (Brighton: Wheatsheaf, 1986).
- Banks, M. (Ed.), *Conflict in World Society: A New Perspective in International Relations* (Brighton: Wheatsheaf, 1984).
- Burton, J.W., *Conflict and Communication* (London: Macmillan, 1969).
- Burton, J.W., 'Resolution of Conflict', *International Studies Quarterly*, 16, 1 (1972).
- Burton, J.W., *Deviance, Terrorism and War* (London: Martin Robertson, 1979).
- Deutsch, M., *The Resolution of Conflict* (New Haven: Yale University Press, 1973).
- Druckman, D. (Ed.), *Negotiations: Social-Psychological Perspectives* (Beverly Hills: Sage, 1977).
- Fisher, R.J., *The Social Psychology of Inter-group and International Conflict Resolution* (New York: Springer Verlag, 1989).
- Galtung, J., *Peace Research, Education, Action: Essays in Peace Research* (Κοπεγχάγη: Christian Ejlers, 1975).
- Groom, A.J.R., 'Paradigms in Conflict: The Strategist, the Conflict Researcher and the Peace Researcher', *Review of International Studies*, 14, 2 (1988).
- Heraclides, A., 'The Ending of Unending Conflicts: Separatist Wars', *Millennium: Journal of International Studies*, 26, 3 (1997).
- Jervis, R., *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976).
- Jeong, H.W., *Peace and Conflict Studies: An Introduction* (Vermont: Ashgate, 2000).
- Merrills, C.R., *International Dispute Settlement* (London: Sweet & Maxwell, 1984).
- Miall, H., O. Ramsbothan, & T. Woodhouse, *Contemporary Conflict Resolution* (Cambridge: Polity Press, 1999).
- Mitchell, C.R., *The Structure of International Conflict* (London: Macmillan, 1981).
- Rothman, J., *From Confrontation to Cooperation: Resolving Ethnic and Regional Conflict* (London: Sage, 1992).
- Rubin, J.Z., D.G. Pruitt & Sung Hee Kim, *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement* (New York: McGraw-Hill, 1994).
- Sandole, D.J.D. & H. van den Merwe (Ed.), *Conflict Resolution Theory and Practice: Integration and Application* (Manchester: Manchester University Press, 1993).
- Sherif, Mujafer, *Group Conflict and Co-operation* (London: Routledge and Kegan Paul, 1970).
- Väyrynen, R. (Ed.), *New Directions in Conflict Theory: Conflict Resolution and Conflict Transformation* (London: Sage, 1991).
- Vasquez, J.A. κ.ά. (Ed.), *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995).
- V.D. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies* (Northvale: Jason Aronson, 1988).
- Zartman, I.W. (Ed.), *Elusive Peace: Negotiating an End to Civil Wars* (Washington: Brookings Institution, 1995).
- Zartman, I.W. & L. Rasmussen (Ed.), *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques* (Washington: United States Institute of Peace, 1997).

Ηρακλείδης, Α., *Ανάλυση και επίλυση συγκρούσεων: μία εισαγωγή* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2011).

Κεφάλαιο 7

Το διεθνές δίκαιο

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό ξεκινάει με την έννοια «διεθνές δίκαιο» πριν από το 1945 και μετά το 1945. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η ιστορική πορεία του διεθνούς δικαίου από τους προπάτορές του στην Αναγέννηση μέχρι σήμερα, με έμφαση στις εξής θεματικές: φυσικό δίκαιο και νομικός θετικισμός, η αμφισβήτηση του διεθνούς δικαίου και πώς ξεπεράστηκε, και η εδραίωση του διεθνούς δικαίου (με το πέρασμα από τον νομικό δυϊσμό στον ήπιο μονισμό, από τον ευρωκεντρισμό στην οικουμενικότητα, με την αποδοχή του αναγκαστικού διεθνούς δικαίου και με το σημερινό μεγάλο εύρος του διεθνούς δικαίου που καλύπτει πάνω από 20 θέματα). Κατόπιν παρουσιάζονται οι πηγές του διεθνούς δικαίου, δηλαδή οι συμβάσεις, τα διεθνή έθιμα, οι γενικές αρχές του δικαίου, οι αποφάσεις των διεθνών οργανισμών, καθώς και η έννοια της επιείκειας.

Ορισμός

Το διεθνές δίκαιο ή δημόσιο διεθνές δίκαιο (σε αντιδιαστολή με το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο)³²⁹ είναι το σώμα των δεσμευτικών κανόνων και αρχών που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ των κρατών και άλλων διεθνών «υποκειμένων» και «μελών» της διεθνούς κοινωνίας. Τα διεθνή υποκείμενα είναι οι φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο. Τα μέλη είναι τα υποκείμενα εκείνα που διαθέτουν την ικανότητα παραγωγής κανόνων του διεθνούς δικαίου (δικαιοπαραγωγική ικανότητα), δηλαδή εν προκειμένω τα κράτη και οι διεθνείς (διακρατικοί ή διακυβερνητικοί) οργανισμοί.

Σήμερα (δηλαδή από το 1945 και μετά) τα υποκείμενα του διεθνούς δικαίου είναι (1) τα κράτη, (2) οι διεθνείς οργανισμοί (οι διακρατικοί θεσμοί) και (3) σε ορισμένες περιπτώσεις τα άτομα ή ομάδες ατόμων (κυρίως μειονότητες), όταν απορρέουν για τα άτομα ή τις ομάδες αυτές δικαιώματα και υποχρεώσεις απευθείας από κανόνες του διεθνούς δικαίου ειδικά σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, εφόσον ένα άτομο είναι θύμα καταπάτησης των δικαιωμάτων αυτών από κράτη ή κρατικές υπηρεσίες ή αν ορισμένα άτομα ή οργανώσεις είναι θύτες, έχουν διαπράξει διεθνή εγκλήματα (πειρατεία, αεροπειρατεία, τρομοκρατία, γενοκτονία και άλλα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας). Υποκείμενα του διεθνούς δικαίου είναι οι εθνικές, εθνοτικές, θρησκευτικές, φυλετικές ή άλλες μειονότητες (ατομικά, ως μέλη μειονοτήτων ή ενίοτε και συλλογικά) στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου των μειονοτικών δικαιωμάτων, ειδικά από το 1990 και μετά.

Το διεθνές δίκαιο διακρίνεται σε γενικό διεθνές δίκαιο, δηλαδή αυτό που αφορά όλα ανεξαίρετως τα κράτη στις μεταξύ τους σχέσεις, και στο ειδικό διεθνές δίκαιο, αυτό που αφορά δύο ή περισσότερα κράτη αλλά όχι όλα τα κράτη.

Τον όρο «διεθνές δίκαιο» (*international law*) εισήγαγε το 1780 ο Bentham για να αποδώσει καλύτερα την έννοια του *jus gentium* η οποία μέχρι την εποχή εκείνη αποκαλείτο «δίκαιο των εθνών», σαν να αφορούσε το εσωτερικό δίκαιο των «εθνών», δηλαδή των κρατών, ενώ πρόκειται για τα κράτη (έθνη) στις μεταξύ τους σχέσεις.³³⁰

Οι ορισμοί του διεθνούς δικαίου που επικρατούσαν μέχρι το 1945 όριζαν το διεθνές δίκαιο ως το δίκαιο (το σύνολο των νομικών κανόνων) που ισχύει μόνο μεταξύ των κρατών. Ας δούμε έναν από τους κλασικούς ορισμούς αυτού του είδους που κυκλοφορούσαν στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Για το διαπρεπή νομικό Lassa Oppenheim (1858-1919), καθηγητή του διεθνούς δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ, το διεθνές δίκαιο «είναι ο κορμός εκείνος των συμβατικών και εθιμικών κανόνων που θεωρούνται νομικά δεσμευτικοί από τα πολιτισμένα κράτη στις μεταξύ τους σχέσεις».³³¹

Η αντίληψη αυτή επικρατούσε και στο πλαίσιο του νεόκοπου Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης (ΔΔΔΔ), παρά τη δημιουργία ορισμένων διεθνών οργανισμών κατά τον 19^ο αιώνα και τη γένεση του πρώτου οικουμενικού πολιτικού διεθνούς οργανισμού, της Κοινωνίας των Εθνών. Υπήρξαν σημαντικές φωνές που εξέφρασαν ζωηρή διαφωνία προς αυτή τη σύλληψη του διεθνούς δικαίου, όπως αυτή του Georges Scelle, ο οποίος υποστήριξε ότι τα πραγματικά υποκείμενα του διεθνούς δικαίου είναι τα άτομα,³³² αλλά η άποψη αυτή εύρισκε πολύ λίγη απήχηση πριν το 1945.

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μετά το διεθνές δίκαιο ήταν πλέον ένα δίκαιο ξεχωριστό από το δημόσιο δίκαιο (ή «δημόσιο δίκαιο της Ευρώπης» όπως λεγόταν από τους νομικούς και διπλωμάτες μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα), και ο επιστημονικός κλάδος του Διεθνούς Δικαίου απέβη πλέον διακριτή νομική επι-

στήμη με ξεχωριστές πανεπιστημιακές έδρες του Διεθνούς Δικαίου (πρώτα στον γερμανικό κόσμο, λίγο μετά στη Βρετανία, στις ΗΠΑ και στην Ιταλία, κατόπιν στη Γαλλία, στην Ελβετία, στο Βέλγιο και στη Ρωσία, και μετά στη λοιπή Ευρώπη). Από τότε θεωρήθηκε το δίκαιο που διέπει τις σχέσεις μεταξύ των *πολιτισμένων* κρατών.³³³

Στο σημείο αυτό απαραίτητη είναι μία παρένθεση σχετικά με τη διάκριση μεταξύ «πολιτισμένων» και «μη πολιτισμένων» λαών ή κρατών (εθνών), «βάρβαρων» ή ακόμη και «αγρίων», σύλληψη που εδραιώθηκε κατά τον Διαφωτισμό στον 18^ο αιώνα, και στη συνέχεια βρήκε απήχηση στο υπό διαμόρφωση διεθνές δίκαιο στον 19^ο αιώνα. Η διάκριση μεταξύ πολιτισμένων, βαρβάρων και αγρίων είναι κυρίως του Montesquieu (1689-1755) στο περίφημο βιβλίο του *Το πνεύμα των νόμων* (1748), και υιοθετήθηκε από τους περισσότερους διανοητές, μεταξύ των οποίων και πολλοί φιλελεύθεροι, από τον Adam Smith μέχρι τον John Stuart Mill. Στο διεθνές δίκαιο ήταν το κυρίαρχο δόγμα μέχρι το 1914 όσον αφορούσε τα υποκείμενα/μέλη (τα κράτη) του διεθνούς δικαίου από τον Αμερικανό Henry Wheaton (1785-1848) στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα μέχρι τον Γερμανοβρετανό Oppenheim στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Η διεθνής κοινωνία και το διεθνές δίκαιο από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν κυρίως ευρωπαϊκό. Ήταν οι σχέσεις (διπλωματικές, νομικές, εμπορικές, πολιτιστικές και άλλες) των κρατών της «πολιτισμένης ανθρωπότητας» μεταξύ τους και σε σχέση με άλλους «υποδεέστερους» κόσμους. Ο ένας υποδεέστερος κόσμος ήταν η λεγόμενη «βάρβαρη ανθρωπότητα» που αποτελούνταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία τυπικά είχε γίνει δεκτή στον «πολιτισμένο κόσμο», μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο (στο Συνέδριο των Παρισίων το 1856), και τα λίγα ανεξάρτητα κράτη της Αφρικής και της Ασίας, δηλαδή η Περσία (Ιράν), το Σιάμ (Ταϊλάνδη), η Κίνα, η Ιαπωνία και η Αβησσυνία (Αιθιοπία). Και σε ακόμη κατώτερο σκαλοπάτι ήταν η λεγόμενη τότε «άγρια ανθρωπότητα» (*savage humanity*), που ήταν το κατεξοχήν έδαφος για να αναπτύξει η «πολιτισμένη ανθρωπότητα» τη λεγόμενη «πολιτισμική αποστολή» της (*mission civilisatrice* κατά του Γάλλου, *White Man's Burden* κατά τους Άγγλους ή *Manifest Destiny* κατά τους Αμερικανούς), δηλαδή να εκπολιτίσει του «αγρίου» ή όσους από αυτούς επιδέχονταν «εκπολιτισμό». Στην «πολιτισμική αποστολή» συμπεριλαμβάνονταν όλες οι περιοχές της γης που είχαν κατακτηθεί ή αποτελούσαν αποικίες ή προτεκτοράτα, είτε αποτελούνταν από «βαρβάρους» (οι Ινδοί των Ινδιών) ή «αγρίους» (οι περισσότεροι Αφρικανοί, οι γηγενείς κάτοικοι της Αυστραλίας και της Πολυνησίας και οι Ινδιάνοι της Αμερικής).

Το κριτήριο για την ένταξη στη διεθνή κοινωνία και στο διεθνές δίκαιο ήταν αρχικά ο χριστιανισμός και στη συνέχεια ο πολιτισμός, δηλαδή το πόσο «πολιτισμένη» θεωρούνταν μία χώρα, εννοείται με τα ισχύοντα ευρωπαϊκά κριτήρια του 19^{ου} αιώνα. Η *χριστιανική* διεθνής κοινωνία, από την Αναγέννηση μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, αντικαταστάθηκε από τη διεθνή κοινωνία των *πολιτισμένων κρατών*, δηλαδή αρχικά των ευρωπαϊκών κρατών και των κρατών ευρωπαϊκής προέλευσης της Αμερικής. Το διεθνές δίκαιο ήταν μέχρι το 1914 το διακρατικό δίκαιο των «πολιτισμένων κρατών», στο οποίο άλλα κράτη, μη χριστιανικά και μη ευρωπαϊκά ή μη ευρωπαϊκής προέλευσης, μπορούσαν να ενταχθούν στη «λέσχη των πολιτισμένων κρατών» και να γίνουν μέλη μόνο αν κατάφεραν να περάσουν το λεγόμενο τότε «τεστ του πολιτισμένου» ή «στάνταρντ του πολιτισμού» (*standard of civilization*). Δηλαδή έπρεπε να δείξουν εμπράκτως ότι είναι πολιτισμένα κράτη με το να τηρούν εφεξής ορισμένους θεμελιώδεις κανόνες διεθνούς συμπεριφοράς, και κατά κύριο λόγο να σέβονται τις συμφωνίες που έχουν υπογράψει με άλλα κράτη, να έχουν διπλωματικές σχέσεις, να σέβονται τους κανόνες του πολέμου κ.λπ. Επιπλέον, να είναι οργανωμένα στο πλαίσιο ενός ευνομούμενου κράτους που είναι συνάμα κράτος δικαίου και δεν ακολουθεί «βάρβαρες παραδόσεις», όπως π.χ. ανθρωποθυσίες, δουλεία, σφαγές ή ακρωτηριασμοί αμάχων ή αιχμαλώτων, ακρωτηριασμοί εγκληματιών, θανάτωση γυναικών όταν πεθαίνει ο σύζυγός τους (το ινδικό έθιμο *σουτέ*) κ.λπ.³³⁴

Το διεθνές δίκαιο ως παγκόσμιο εμφανίζεται μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με την Κοινωνία των Εθνών (1919-1939), αν και μεγάλα τμήματα της ανθρωπότητας, ειδικά στην Αφρική και στη νοτιοανατολική Ασία βρίσκονταν ακόμη υπό καθεστώς αποικιοκρατίας, οπότε ούτε λόγος μπορούσε να γίνει για ίση ή ισότιμη συμμετοχή σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινών αξιών και διεθνών κανόνων απανταχού της γης. Σήμερα, με την τεράστια εξέλιξη που έχει γνωρίσει το διεθνές δίκαιο, από το 1945 και έπειτα, η ανωτέρω στενή τοποθέτηση ότι το δίκαιο αφορά τις νομικές σχέσεις μεταξύ των κρατών και μόνο δεν υφίσταται πια. Εξυπακούεται βέβαια ότι έχει εκλείψει και η αναφορά σε *πολιτισμένα κράτη*, μια και όλα τα κράτη θεωρούνται πολιτισμένα από το γεγονός ότι είναι ανεξάρτητα κράτη (κάτι που βέβαια δεν συμβαίνει σήμερα με το αιμοσταγές «Ισλαμικό Κράτος»)³³⁵. Το βασικό σημείο που μπορεί κανείς να διατηρήσει από την παλιότερη σύλληψη του διεθνούς δικαίου είναι ότι το διεθνές δίκαιο είναι το δίκαιο που ισχύει *κατά πρώτο λόγο* όσον αφορά τα κράτη στις μεταξύ τους σχέσεις.

Ιστορική εξέλιξη

Φυσικό δίκαιο και νομικός σχετικισμός

Στοιχεία διεθνούς δικαίου υπήρχαν στην αρχαιότητα και στον Μεσαίωνα, υπό την έννοια ότι οι τότε πολιτικές οντότητες συνομολογούσαν μεταξύ τους συμφωνίες. Όμως το διεθνές δίκαιο ως τμήμα του δικαίου, ως γενικό διεθνές δίκαιο, γεννήθηκε στον 16^ο και στον 17^ο αιώνα, με τους θεωρούμενους ως κύριους πατέρες του διεθνούς δικαίου, τον Vitoria, τον Suarez, τον Gentili, τον Grotius και ορισμένους άλλους.³³⁶

Francisco de Vitoria

Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Francisco_de_Vitoria_-_media/File:Francisco_vitoria.jpg

Francisco Suarez

Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Francisco_Suárez_-_media/File:Franciscus_Suarez,_S.I._%281548-1617%29.jpg

Alberico Gentili

Public Domain.

https://it.wikipedia.org/wiki/Alberico_Gentili_-_media/File:Alberico_Gentili.jpg

Hugo Grotius, του [Michiel Jansz van Mierevelt](#) (1631)

Public Domain.

https://www.google.gr/search?q=hugo+grotius&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0CAcQ_AUoAWoVChMIgP6SplzYyAIVAscaCh3OIw2i&biw=1280&bih=665-imgsrc=ZkabYauHuqXtBM%3A

Στην αρχική σύλληψη του διεθνούς δικαίου υπήρχε εν πολλοίς η αίσθηση μιας «κοινής για όλους ανθρωπότητας». Η αίσθηση αυτής της κοινής ανθρωπότητας συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα με τους Γερμανούς νομικούς Samuel Pufendorf (1632-1694) και Christian Wolff (1679-1754), και με τον Ελβετό διπλωμάτη και νομικό Emer de Vattel.³³⁷

Οι τέσσερις πατέρες του διεθνούς δικαίου ανήκαν όλοι στη σχολή του γνωστού ως «φυσικού δικαίου», θεώρηση που την έφτασαν στην πλέον εκλεπτυσμένη της μορφή ο Pufendorf και ο Wolff. Επίσης αξιολογείται, λίγο μετά, και το έργο του Vattel, ο οποίος κινείται μεταξύ φυσικού δικαίου και θετικισμού, της επόμενης σχολής του διεθνούς δικαίου.³³⁸

Samuel Pufendorf
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_von_Pufendorf_-_/media/File:Samuel_von_Pufendorf.jpg

Christian Wolff
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Christian_Wolff_%28philosopher%29_-_/media/File:Christian_Wolff.jpg

Emer de Vattel, από ανώνυμο καλλιτέχνη (1760), Bibliothèque publique et universitaire de Neuchâtel
<http://lumières.unil.ch/projets/droit-nature/>

Αλλά τι είναι το φυσικό δίκαιο (*jus naturale*); Το φυσικό δίκαιο αφορά το σύνολο των αρχών που πρέπει να ελέγχουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, εν προκειμένω την κρατική συμπεριφορά εντός και εκτός συνόρων, και εδραιώνεται στην ηθική που προέρχεται από τον Θεό (κατά τον χριστιανισμό) και από τη φύση του ανθρώπου ως λογικού και κοινωνικού όντος. Πρόκειται για ιδέα που έχει τις ρίζες της στους Έλληνες και στους Ρωμαίους στωικούς φιλόσοφους και στη χριστιανική παράδοση του ύστερου Μεσαίωνα, ειδικά στο φυσικό δίκαιο όπως το αντιλαμβάνονταν κατά κύριο λόγο ο Θωμάς ο Ακινάτης. Στον Ακινάτη το φυσικό δίκαιο ταυτίστηκε με το «Θεϊκό Δίκαιο», με «τον Νόμο του Θεού», το οποίο (φυσικό δίκαιο) γινόταν αντιληπτό στους ανθρώπους διαμέσου της ανθρώπινης λογικής και συνείδησής τους. Υπό αυτήν την έννοια η φυσική κατάσταση πραγμάτων στο διεθνές πεδίο δεν είναι η διεθνής αναρχία, και ας επικρατεί πολλές φορές στην πρακτική των διακρατικών σχέσεων. Και πάντως η αναρχία μπορούσε να ξεπεραστεί με την ανεύρεση των κανόνων του φυσικού δικαίου που υπάρχουν (προϋπάρχουν) και χωρίς την εκπεφρασμένη βούληση των κρατών.

Στη συνέχεια, από τον 18^ο αιώνα και έπειτα, και υπό την επήρεια του καθεστώτος της ευρωπαϊκής διεθνούς κοινωνίας που άρχισε να εδραιώνεται με τη Συνθήκη της Βεσφαλίας (1648), άρχισε να κερδίζει έδαφος, και ειδικά κατά τον 19^ο αιώνα να επικρατεί, ο νομικός θετικισμός. Η θετικιστική σχολή υποστηρίζει ότι το διεθνές δίκαιο –και κάθε δίκαιο– είναι έργο των ανθρώπων, στη συγκεκριμένη περίπτωση των κυρίαρχων κρατών, που εκφράζεται με τη βούλησή τους και μόνο, είτε ρητά (με τη συνομολόγηση διεθνών συνθηκών) είτε σιωπηρά, με την πρακτική των κρατών σε συγκεκριμένα θέματα που γίνεται με την αίσθηση ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, τηρείται άγραφος κανόνας δικαίου (το διεθνές εθιμικό δίκαιο) που δεσμεύει όλα τα κράτη ή ορισμένα κράτη σε μία γεωγραφική περιοχή. Το διεθνές δίκαιο είναι κατά τη νομική ορολογία «θετικό δίκαιο» (*lex lata*). Με άλλα λόγια, δεν μπορεί να υφίσταται δίκαιο διεθνές επέκεινα της βούλησης των κρατών της διεθνούς κοινωνίας.

Την υψηλότερη έκφρασή του τη βρήκε ο νομικός θετικισμός του 18^{ου} αιώνα στο έργο του Γερμανού νομικού Georg Frederic von Martens (1751-1821). Κατά τον 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η επικράτηση του θετικισμού ήταν σχεδόν πλήρης, με πιο διακεκριμένους εκπροσώπους του γνωστού ως «κλασικού θετικισμού» τους Γερμανούς νομικούς August Wilhelm Heffter (1796-1880) και Heinrich Triepel (1868-1946), τον Γάλλο Louis Renault (1843-1918), τους Ελβετούς Johann Caspar Bluntschli (1808-1881) και Alphonse Rivier (1835-1898), τον Αργεντινό Carlos Calvo (1824-1906), τον Ρώσο Fyodor Fyodorovich Martens (1845-1909), τους Βρετανούς John Westlake (1828-1913), Thomas Erskine Holland (1835-1926) και Lassa Oppenheim (1858-1919), τον Αμερικανό John Bassett Moore (1860-1947) και άλλους. Όμως ορισμένοι διαπρεπείς νομικοί ενσωμάτωναν στα έργα τους και πολλά στοιχεία από το φυσικό δίκαιο, όπως ο Αμερικανός Henry Wheaton, ο Άγγλος Robert Phillimore (1810-1885), ο Σκοτσέζος James Lorimer (1818-1890) και ο Ιταλός Pasquale Fiore (1837-1914), ο οποίος συνέλαβε πρώτος την ιδέα του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

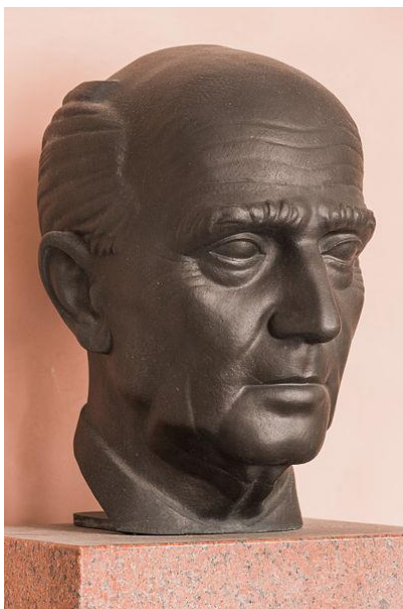
Στη συνέχεια, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και στον Μεσοπόλεμο, ο κλασικός θετικισμός υπέστη μετωπική επίθεση, με διάφορες σημαντικές συμβολές, όπως με την αντικειμενική σχολή του δικαίου του συ-

νταγματολόγου Leon Duguit (1859-1928), που ακολούθησαν νομικοί διεθνολόγοι, όπως ο Νικόλαος Πολίτης και ο Georges Scelle, τη μονιστική σχολή της Βιέννης των Hans Kelsen και Alfred Verdross (1890-1980), και τη δικαστική αντίληψη του διεθνούς δικαίου του Hersch Lauterpacht (1897-1960). Ταυτόχρονα στον Μεσοπόλεμο είχαμε μία μερική επιστροφή και ενδιαφέρον για το φυσικό δίκαιο, από συγγραφείς όπως ο James L. Brierly (1881-1955), κάτι που ενισχύθηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ειδικά στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (στη λογική ότι τα δικαιώματα αυτά υπάρχουν ασχέτως από τη ρητή βούληση των κρατών).

Νικόλαος Πολίτης
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Nikolaos_Politis_-_/media/File:Nikolaos_Politis_1927.jpg

Hans Kelsen

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hans_Kelsen_%28Nr._17%29_-_Bust_in_the_Arkadenhof,_University_of_Vienna_-_0289.jpg

Γενικότερα στη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου έχουν μεγάλοι επιρροή, από τότε που ξεκίνησε μέχρι σήμερα, οι ίδιοι οι νομικοί διεθνολόγοι.³³⁹ Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι δεν υφίσταται εκτελεστική εξουσία στη διεθνή κοινωνία ούτε διακρατική νομοθετική εξουσία που να καθορίζουν το διεθνές δίκαιο (πέρα βέβαια από τις αποφάσεις του ΟΗΕ και των διεθνών δικαστηρίων, βλ. παρακάτω). Το διεθνές δίκαιο ήταν προϊόν των κρατών στις μεταξύ τους σχέσεις με την καθοδήγηση και συμβολή των νομικών διεθνολόγων.

Δεν είναι τυχαίο ότι στις πηγές του διεθνούς δικαίου (βλέπε για τις πηγές παρακάτω) συμπεριλαμβάνονται ως «επιβοηθητικά μέσα καθορισμού των κανόνων του δικαίου» και οι διδασκαλίες των πλέον διακεκριμένων νομικών διεθνολόγων των διαφόρων κρατών. Έχουμε δηλαδή εδώ προνομιακή μεταχείριση των επιστημόνων ως δημιουργών (μία άλλη τέτοια περίπτωση είναι ρόλος των συνταγματολόγων στο συνταγματικό δίκαιο και στην εκπόνηση συνταγμάτων). Έτσι, μία συζήτηση για την εξέλιξη του διεθνούς δικαίου είναι ταυτόχρονα και συζήτηση για τις απόψεις και συζητήσεις των νομικών που θεωρήθηκαν αυθεντίες στο υπό διαμόρφωση διεθνές δίκαιο.

Η αμφισβήτηση του διεθνούς δικαίου και πώς ξεπεράστηκε

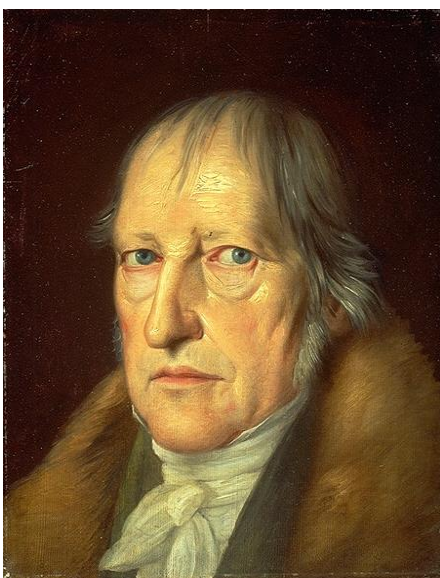
Η αμφισβήτηση

Από την εποχή που εμφανίστηκε το διεθνές δίκαιο, κατά τον 16^ο αιώνα μέχρι και το 1914 (ή ακόμη και ως το 1945), η νομική του υπόσταση ως δικαίου και ως κάτι που μπορεί να υπερισχύσει των κρατών –της βούλησής τους και της κυριαρχίας τους– ετίθετο υπό αμφισβήτηση. Το κύριο σημείο στο οποίο επικεντρωνόταν η αμφισβήτηση αυτή είναι η έλλειψη καταναγκασμού, κυρώσεων και επιβολής συνεπεία της έλλειψης ανώτερης εξουσίας που να επιβάλει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτό. Ακόμη και όσοι δέχονταν ότι το διεθνές δίκαιο είναι δίκαιο το θεωρούσαν έως το 1918 υποδεέστερο του εσωτερικού δικαίου εκάστης χώρας και υποστήριζαν την υπερίσχυση του εσωτερικού έναντι του διεθνούς δικαίου σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ των δύο έννομων τάξεων.

Η θέση ότι το διεθνές δίκαιο δεν έχει τον χαρακτήρα του δικαίου –και πάντως ενός δικαίου που να είναι υπεράνω του κράτους– έχει παράδοση στην εποχή της νεωτερικότητας και βρίσκει τις ρίζες του κυρίως στα έργα των Thomas Hobbes, Georg Hegel (1770-1831) και John Austin (1790-1859).

Κατά τον Hobbes, όπου δεν υπάρχει ισχύς δεν υπάρχει δίκαιο. Η άποψη αυτή του Hobbes βασίζεται και στην αρχή της απόλυτης κυριαρχίας με την οποία ήταν συνυφασμένος στη βάση της οποίας το κράτος γενικότερα υπερισχύει του δικαίου (εσωτερικού και διακρατικού).³⁴⁰

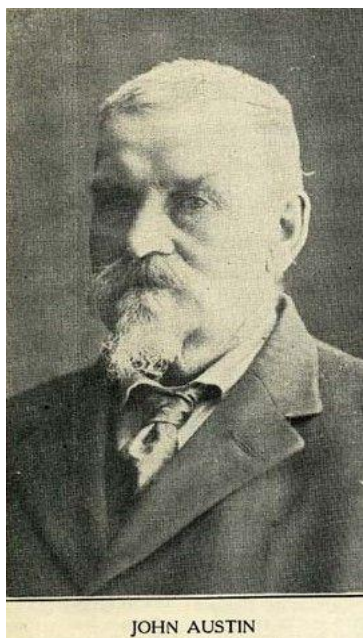
Κατά τον μεγάλο Γερμανό φιλόσοφο Hegel και τους οπαδούς του κατά τον 19^ο αιώνα, όπως ο Heinrich von Treitschke (1834-1896), το κράτος ως «ιδέα», «οργανική ολότητα» αλλά και ως δημιουργός του δικαίου, δεν είναι νοητό να περιορίζεται ή να αυτοπεριορίζεται από το δίκαιο που το ίδιο το κράτος έχει δημιουργήσει.³⁴¹

Georg Hegel. του [Jakob Schlesinger](#) (1831)
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Georg_Wilhelm_Friedrich_Hegel_-_media/File:Hegel_portrait_by_Schlesinger_1831.jpg

Κατά τον Βρετανό νομικό Austin, «ο νόμος είναι η διαταγή του κυρίαρχου [sovereign]». Ο κυρίαρχος είναι ο δημιουργός του δικαίου. Στη διεθνή κοινωνία, εφόσον δεν υπάρχει ανώτερη εξουσία, ένας κυρίαρχος επί των κρατών, δεν μπορούμε να μιλάμε για δίκαιο παρά μόνο για «θετικούς ηθικούς κανόνες» που έχουν επιβληθεί από την κοινή γνώμη.³⁴²

Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/John_Austin_%28legal_philosopher%29_-_/media/File:John_Austin.jpg

Η κριτική στην αμφισβήτηση

Η ανατροπή αυτής της αμφισβήτησης του διεθνούς δικαίου και η εδραίωσή του ως δικαίου, αν και δικαίου διαφορετικού από το εσωτερικό δίκαιο και την εσωτερική (των κρατών) συνταγματική έννομη τάξη, έχει ακολουθήσει διάφορα μονοπάτια μέχρι τη σημερινή (μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) πλήρη αποδοχή του διεθνούς δικαίου ως δικαίου και ως δεσμευτικού. Θα σταθούμε σε τέσσερα σημεία: (α) στο φυσικό δίκαιο και στη λογική του, (β) στον κλασικό θετικισμό, (γ) στον περιορισμό της αυθαιρεσίας που πηγάζει από την κυριαρχία και (δ) στην ύπαρξη δικαίου ακόμη και χωρίς την ύπαρξη αποτελεσματικού καταναγκασμού.³⁴³

Η αμφισβήτηση του διεθνούς δικαίου με βάση την παντοδυναμία της κυριαρχίας και της ισχύος δεν γίνεται δεκτή, όπως είναι φυσικό, από τη σχολή του φυσικού δικαίου, η λογική της οποίας έχει εν μέρει επιστρέψει στις μέρες μας όπως έχουμε πει. Στον Grotius, στον Puffendorf, στον Wolff και στους πιο σύγχρονους οπαδούς του φυσικού δικαίου, η κυριαρχία του κράτους (έννοια καινοφανής τότε) περιορίζεται από το φυσικό δίκαιο το οποίο είναι υποχρεωτικό για τα κράτη.³⁴⁴ Με άλλα λόγια, η κυριαρχία δεν δύναται να δικαιολογήσει τις παράνομες ενέργειες του κράτους ή να προστατεύσει από τη διεθνή κατακραυγή τα κράτη που παρανομούν. Παρεμφερής είναι και η τοποθέτηση του διεθνισμού, ειδικά από την εποχή του Kant και του Bentham και έπειτα (βλ. Κεφάλαιο 1).

Σήμερα, σε αυτό το γενικό πλαίσιο που έχει τις ρίζες του στο φυσικό δίκαιο και στη δικαιοσύνη, η έννοια του δικαίου δεν είναι απλώς ένα σύνολο κανόνων τους οποίους τα κράτη έχουν δεχτεί με την υπογραφή τους, όπως υποστηρίζει ο νομικός θετικισμός. Άλλο νόμος και επιμέρους νόμοι και άλλο δίκαιο, εν προκειμένω το σύστημα του διεθνούς δικαίου στο σύνολό του. Το διεθνές δίκαιο, όπως και κάθε δίκαιο, στηρίζεται σε κάποιες γενικές αρχές του δικαίου που μπορεί να μην υπάρχουν ρητά διατυπωμένες σε συμβατικά κείμενα. Επίσης, δεν νοείται να θεμελιώνεται το δίκαιο –και το διεθνές δίκαιο– μόνο στην κρατική βούληση. Άλλωστε και το κράτος θεμελιώνεται με βάση το δίκαιο, ως κράτος δικαίου. Σε τελική ανάλυση, το διεθνές δίκαιο, και το δίκαιο γενικότερα, θεμελιώνεται στην περί δικαίου συνείδηση των λαών και στην περί δικαίου συνείδηση του ανθρώπου.³⁴⁵

Η παραπάνω αμφισβήτηση του διεθνούς δικαίου έχει σκοντάψει ακόμη και στον φυσικό της σύμμαχο, στον χώρο του νομικού θετικισμού. Οι αρχικές θέσεις περί απόλυτης κυριαρχίας των κρατών που τις συναντάμε σε αρκετούς θετικιστές (όπως π.χ. ο Holland που ήταν πιο θετικιστής και από τον Austin) άρχισαν να μετριάζονται στον 19^ο αιώνα, ειδικά στο πλαίσιο του θετικισμού του Georg Jellinek (1851-1911) και του Triepel. Κατά τον Jellinek, ο νομικός χαρακτήρας του διεθνούς δικαίου όντως υφίσταται. Η δεσμευτικότητά του απορρέει από την ιδιαίτερη ικανότητα του κράτους να «αυτοπεριορίζεται» και να «δεσμεύεται». Ο Triepel θεμελιώνει το διεθνές δίκαιο με τη θεωρία του περί «κοινής βούλησης των κρατών» (*Vereinbarung*), που θεωρείται ίσως η υψηλότερη θεμελίωση που έχει επιτύχει ο νομικός θετικισμός μέχρι τις αρχές του 20^{ού} αιώνα. Με την έννοια αυτή ο Triepel εννοούσε ότι η κοινή αυτή βούληση υπερτερούσε των κατ' ιδίαν βουλήσεων (κυριαρχιών) των επιμέρους κρατών, και με αυτόν τον τρόπο κατοχυρωνόταν η δεσμευτικότητα των κανόνων του διεθνούς δικαίου.³⁴⁶

Επίσης κυριαρχία δεν σημαίνει αυθαιρεσία. Η κυριαρχία δεν μπορεί πλέον να θεωρηθεί απόλυτη και αδέσμευτη, όπως συνέβαινε εν πολλοίς μέχρι το 1914 και εν μέρει μέχρι και το 1939. Η απόλυτη κυριαρχία είναι, κατά τον Scelle, ο «κακός δαίμονας» στη διεθνή σκηνή που μπορεί να δικαιολογήσει «κάθε αυθαίρετη πράξη των κυβερνήσεων».³⁴⁷ Η λογική κατάληξη της ιδέας ότι η κυριαρχία είναι υπεράνω του διεθνούς δικαίου ή οποιουδήποτε δικαίου οδηγεί στο ολοκληρωτικό κράτος, όπως το αντιλαμβάνονταν θεωρητικοί όπως ο Γερμανός Carl Schmitt (1888-1985), ο κατεξοχήν πολιτικός φιλόσοφος της ιδέας του ολοκληρωτικού κράτους κατά τον 20^ό αιώνα και αντίπαλος του Kelsen και της ιδέας ενός ισχυρού διεθνούς δικαίου. Θεωρείται πλέον γενικά αποδεκτό –και πολύ περισσότερο με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών– ότι ουδείς μπορεί να κάνει λόγο για κράτος ή κυριαρχία υπεράνω του διεθνούς δικαίου και του δικαίου γενικότερα.

Στην ίδια την έννοια της κυριαρχίας ενυπάρχει ένα μεγάλο παράδοξο. Όπως είχε σημειώσει ο Αμερικανός νομικός και διεθνής δικαστής Philip Jessup (1897-1986): Η κυριαρχία «αποτελεί νομικό δημιουργήμα και ως τέτοιο αποτελεί παράδοξο ή απόλυτη αδυνατότητα, γιατί, αν ένα κράτος είναι κυρίαρχο με την απόλυτη έννοια του όρου, δεν γνωρίζει κανένα δίκαιο και ως εκ τούτου καταργεί, τη στιγμή της δημιουργίας του, τον ίδιο τον νομικό του δημιουργό».³⁴⁸

Η έλλειψη καταναγκασμού σε περίπτωση παραβιάσεων του διεθνούς δικαίου και η έλλειψη μίας διεθνούς εκτελεστικής εξουσίας, η οποία μπορεί να επιβάλει την τήρηση των κανόνων του διεθνούς δικαίου, είναι από τις πλέον συνηθισμένες αντιρρήσεις που ακούμε μέχρι και σήμερα για το διεθνές δίκαιο. Το διεθνές δίκαιο μπορεί να μην επιβάλλεται όπως το εσωτερικό δίκαιο, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι δεν αποτελεί δίκαιο, δηλαδή ένα σύστημα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που δεσμεύουν τα κράτη. Τα κράτη που παραβαίνουν το διεθνές δίκαιο όντως το παραβαίνουν, ασχέτως αν θα καταστεί δυνατό να υποστούν κυρώσεις, με την ίδια λογική που ένας ο οποίος εγκληματεί, με βάση το εσωτερικό ποινικό δίκαιο, παρανομεί, ασχέτως αν θα συλληφθεί και αν θα τιμωρηθεί ή όχι.³⁴⁹

Το βέβαιο είναι ότι από το 1945 και μετά η μεγάλη πλειονότητα των κρατών και ακόμη και τα μεγάλα κράτη τις περισσότερες φορές σέβονται το διεθνές δίκαιο και τηρούν τους κανόνες του και, όταν εκφεύγουν από τους κανόνες αυτούς, το πράττουν επειδή θεωρούν ότι απειλούνται άμεσα ζωτικά εθνικά τους συμφέροντα. Ακόμη και ο Hans Morgenthau, γνωστός για τις θέσεις του περί ισχύος και περιορισμένης ηθικής στη διεθνή πολιτική, επισημαίνει ότι «στα 400 χρόνια ύπαρξής του το διεθνές δίκαιο τηρείται ως επί το πλείστον με ευλάβεια».³⁵⁰

Ειδικά από το 1945 και μετά, και κυρίως από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, τα κράτη που παρανομούν, που παραβαίνουν τη διεθνή νομιμότητα υφίστανται μεγάλο κόστος, τίθενται σε ένα είδος «μαύρης λίστας» στον ΟΗΕ και θεωρούνται «κράτη παρίες» (*pariah states*) ή «αποτυχημένα κράτη» (*failed states*) με περιορισμένη εμβέλεια και χωρίς κύρος. Αυτό συμβαίνει, αν και δυστυχώς σε μικρότερο βαθμό, αν μία χώρα που παρανομεί είναι μεγάλη και πολύ ισχυρή, όπως π.χ. η Κίνα, οι ΗΠΑ, η Σοβιετική Ένωση ή η Ρωσική Ομοσπονδία. Οι δε μεσαίες χώρες, και ακόμη περισσότερο οι μικρές, έχουν ακόμη μικρότερα περιθώρια να παρανομήσουν είτε πρόκειται για θέματα διακρατικά, π.χ. να κάνουν επιθετικό πόλεμο (π.χ. Ιράκ στο Κουβέιτ το 1991) ή εσωτερικά, π.χ. στυγνές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή εθνοκαθάρσεις και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Καταλήγοντας, τα κράτη σέβονται και τείνουν να ακολουθούν το διεθνές δίκαιο κυρίως για τους εξής λόγους: (1) για λόγους συμφέροντος, επειδή οι κανόνες του διεθνούς δικαίου τους εξυπηρετούν, (2) για λόγους ανταποδοτικότητας έναντι των άλλων κρατών (και αφού και τα άλλα κράτη το τηρούν), (3) προ του φόβου της διεθνούς αταξίας και αναρχίας αν δεν υπάρχει και δεν τηρείται το διεθνές δίκαιο, (4) γιατί φοβούνται την απομόνωση και την αμαύρωση της διεθνούς τους εικόνας, (5) επειδή φοβούνται και θέλουν να αποφύ-

γουν τυχόν τιμωρία (π.χ. εμπάργκο), ειδικά αν έλθει από ισχυρές χώρες ή έχει τις ευλογίες του ΟΗΕ, (6) επειδή υπάρχει ταύτιση με συγκεκριμένους διεθνείς κανόνες ή/και (7) επειδή θέλουν να πρωταγωνιστούν ως προοδευτικά και «ηθικά κράτη», με συμβολή στο διεθνές δίκαιο, κάτι που προφανώς ενισχύει διεθνώς την ήπια ισχύ τους (*soft power*, βλ. Κεφάλαιο 4).³⁵¹

Η εδραίωση του διεθνούς δικαίου: πέντε επάλληλες εξελίξεις

Σήμερα ο νομικός χαρακτήρας του διεθνούς δικαίου και η πραγματικότητα που έχει δημιουργήσει δεν τίθενται σε αμφιβολία, παρά μόνο από περιθωριακές φωνές εκτός του χώρου του διεθνούς δικαίου, ειδικά στον χώρο του άκρατου εθνικισμού, του θρησκευτικού φονταμενταλισμού ή διαφόρων χονδροειδών εκδοχών του μαρξισμού, του άκαμπτου ρεαλισμού. Επίσης αμφισβητείται από ορισμένες εκφάνσεις των γνωστών ως κριτικών νομικών σπουδών και της μετααποικιοκρατικής θεώρησης. Οι τελευταίες δύο θεωρούν το διεθνές δίκαιο ως προϊόν της δυτικής παγκόσμιας ηγεμονίας.³⁵² Προφανώς συγχέουν την αρχική προέλευση του διεθνούς δικαίου που όντως ήταν ευρωπαϊκή και δυτική με τις εξελίξεις των τελευταίων εκατό ετών που το έχουν καταστήσει πραγματικά διεθνές και παγκόσμιο.

Αξίζει να επισημανθούν πέντε βασικές εξελίξεις που συνέβαλαν αποφασιστικά στην εδραίωση του διεθνούς δικαίου: (1^ο) το πέρασμα από τον αυστηρό «δυισμό» στον ήπιο «μονισμό»· (2^ο) το πέρασμα από τον ευρωκεντρισμό στην οικουμενικότητα· (3^ο) η επικράτηση του γνωστού ως «αναγκαστικού διεθνούς δικαίου»· (4^ο) η αποδοχή του ατόμου ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου· και (5^ο) η ανάπτυξη που έλαβε το διεθνές δίκαιο από το 1945 μέχρι σήμερα.

Από τον ακραιφνή νομικό δυισμό στον ήπιο νομικό μονισμό

Στο διεθνές δίκαιο ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα επικρατούσε η γνωστή ως «δυναδική θεωρία» ή «δυισμός», κατά τον οποίο υπήρχε πλήρης διαχωρισμός και διάκριση μεταξύ της εσωτερικής έννομης τάξης και της διεθνούς έννομης τάξης. Άλλο πεδίο εφαρμογής είχε η μία έννομη τάξη και άλλο η άλλη, τις πράξεις των ατόμων και των κρατικών υπηρεσιών η μία, το δίκαιο μεταξύ των κρατών η άλλη. Η θέση αυτή βρήκε την κύρια αρχική έκφραση της στον Triepel και στον Ιταλό νομικό και διεθνή δικαστή Dionisio Anzilotti (1879-1950), στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ των δύο έννομων τάξεων επικρατούσε μέχρι το 1945 η εσωτερική έννομη τάξη. Αν πάλι διεθνείς υποχρεώσεις είχαν γίνει νόμος του κράτους και υπήρχε σύγκρουση των νόμων αυτών με το Σύνταγμα του εν λόγω κράτους, τότε επικρατούσε το Σύνταγμα και όχι ο νόμος με τη διεθνή προέλευση.³⁵³

Η θέση του ακραιφνούς δυισμού ήταν πειστική κυρίως σε παλαιότερες εποχές που υπήρχαν λίγες πολυμερείς συμφωνίες γενικού χαρακτήρα. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει σήμερα με την πληθώρα υποχρεώσεων των κρατών που προέρχονται από τις δεσμεύσεις τους στα πλαίσια του ΟΗΕ ή περιφερειακών οργανισμών (π.χ. Συμβούλιο της Ευρώπης, Ευρωπαϊκή Ένωση) και εφόσον τώρα πλέον και τα άτομα είναι, σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως είπαμε, υποκείμενα του διεθνούς δικαίου, όταν πρόκειται για ανθρώπινα δικαιώματα ή για την ποινική ευθύνη ατόμων για τρομοκρατία ή εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.³⁵⁴

Σήμερα τα όρια μεταξύ εσωτερικού και διεθνούς δικαίου –όπως άλλωστε μεταξύ διεθνών σχέσεων/διεθνούς πολιτικής και εσωτερικής πολιτικής– είναι πολύ πιο δυσδιάκριτα, γι' αυτό ο αυστηρός δυισμός έχει εγκαταλειφθεί και έχει κερδίσει έδαφος η γνωστή ως μονιστική θεωρία, που είχε υποστηρίξει κατά τον Μεσοπόλεμο ο Kelsen και η νομική σχολή της Βιέννης. Κατά τον ριζικό μονισμό του Kelsen, η διάκριση μεταξύ εσωτερικού και διεθνούς δικαίου είναι πλασματική και αυθαίρετη. Αποτελεί απλώς απόρροια του δόγματος της κυριαρχίας. Με το να δεσμεύει μόνο το κυρίαρχο κράτος είναι σαν να μη δεσμεύει κανέναν και να τοποθετεί το διεθνές δίκαιο σε υποδεέστερη ιεραρχικά θέση από το εσωτερικό δίκαιο. Αντίθετα, σε περίπτωση σύγκρουσης εσωτερικού και διεθνούς δικαίου υπερέχει το δεύτερο (και όχι το πρώτο, όπως υποστήριζε ο δυισμός), κάτι που έχει επικρατήσει στο διεθνές δίκαιο σήμερα, και είναι υποχρεωμένα να δεχτούν το διεθνές δίκαιο και τα εθνικά δικαστήρια, αλλιώς παρανομούν.³⁵⁵

Ίσως η τελική απάντηση στην όλη συζήτηση μεταξύ μονισμού και δυισμού να βρίσκεται στη συμβιβαστική λύση που πρότεινε ο Βρετανός νομικός διεθνολόγος Gerald Fitzmaurice (1901-1982). Ο Fitzmaurice αποδέχεται ότι τα πεδία εφαρμογής είναι συνήθως διαφορετικά και, επιπλέον, ότι έκαστο δίκαιο είναι υπέρτατο στο πεδίο του. Στη σχετικά σπάνια όμως περίπτωση που θα προκύψει σύγκρουση, δεν πρόκειται για σύγκρουση μεταξύ δύο έννομων τάξεων αλλά για σύγκρουση υποχρεώσεων. Σε αυτή την περίπτωση το εθνικό

δικαστήριο δεν θα πρέπει να βασιστεί στο εσωτερικό δίκαιο, το οποίο κρίνεται ανεπαρκές εν προκειμένω, γιατί αλλιώς το εν λόγω δικαστικό όργανο θα παρανομεί διεθνώς.³⁵⁶

Πάντως, όταν συντασσόταν ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών στον Άγιο Φραγκίσκο το 1945, μία αντιπροσωπεία είχε προσπαθήσει να συμπεριλάβει άρθρο που δεν θα επέτρεπε στα κράτη να αποφύγουν τις υποχρεώσεις επικαλούμενα διατάξεις του εσωτερικού τους δικαίου. Τότε η στιγμή δεν είχε ακόμη ωριμάσει για να υιοθετηθεί μία τέτοια διάταξη. Αυτό συνέβη αργότερα με το Άρθρο 27 της Συνθήκης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών (1969) και με το αντίστοιχο άρθρο στη Διακήρυξη του ΟΗΕ για τις Αρχές του Διεθνούς Δικαίου (1970).

Από τον ευρωκεντρισμό στην οικουμενικότητα

Το διεθνές δίκαιο έλαβε τον σημερινό του χαρακτήρα και τη σημερινή του γενική αποδοχή από το 1919 και έπειτα, και ειδικά μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και το όλο νομικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε έκτοτε. Η οικουμενικότητα του διεθνούς δικαίου εμφανίστηκε αρχικά κυρίως με τις Διασκέψεις Ειρήνης της Χάγης (1899 και 1907), στη συνέχεια με την Κοινωνία των Εθνών και τελικά με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (1945) και τις εξελίξεις που ακολούθησαν με την αποαποικιοποίηση στη δεκαετία του 1960, δηλαδή με την ανεξαρτησία των αποικιών.

Μετά το 1945 υπήρχαν φόβοι ότι το διεθνές δίκαιο θα το αμφισβητούσαν και θα το υπέσκαπταν δύο κατηγορίες κρατών: (α) από τα κομμουνιστικά κράτη (γνωστός τότε και ως Δεύτερος Κόσμος) υπό την καθοδήγηση και την ποδηγέτηση της Σοβιετικής Ένωσης, στο όραμα της παγκόσμιας επανάστασης και της επικράτησης του σοσιαλισμού παγκοσμίως και (β) τα κράτη του Τρίτου Κόσμου ή του Κινήματος των Ανεξαρτητών.

Ο φόβος ήταν ότι θα απέρριπταν το διεθνές δίκαιο ως ηγεμονικό δημιούργημα της Ευρώπης και της Δύσης, ως όργανο του καπιταλισμού, της προσπάθειας για νεοαποικιοκρατία και νομικό-πολιτισμικό ιμπεριαλισμό. Αν και αρχικά ακούστηκαν κάποιες φωνές προς αυτή την κατεύθυνση, η θέση αυτή δεν επικράτησε στον Δεύτερο ή Τρίτο Κόσμο. Υπήρχαν κυρίως αντιρρήσεις για ορισμένες πτυχές του διεθνούς δικαίου που φαίνονταν να εξυπηρετούν τα δυτικά ή οικονομικά ισχυρά κράτη. Αρχικά και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970, η Σοβιετική Ένωση «κρυβόταν» πίσω από το δόγμα της μη επέμβασης στα εσωτερικά, το οποίο θεωρούσε ότι συμπεριλάμβανε ακόμη και τη λεκτική κριτική για παραβιάσεις των ατομικών (αστικών) δικαιωμάτων και πολιτικών δικαιωμάτων (βλ. Κεφάλαιο 9). Οι χώρες του Τρίτου Κόσμου από την πλευρά τους εστίασαν την προσοχή τους κυρίως στη δημιουργία ενός νομικού καθεστώτος για μια «Νέα Διεθνή Οικονομική Τάξη» και στο λεγόμενο δίκαιο της ανάπτυξης και το γνωστό ως «δικαίωμα στην ανάπτυξη».

Το βέβαιο είναι ότι όλα ανεξαιρέτως τα κράτη μπορούν και συμμετέχουν στη δημιουργία, συμπλήρωση και μερική μεταλλαγή του υπάρχοντος διεθνούς δικαίου, ακριβώς γιατί έχει επικρατήσει η άποψη ότι το διεθνές δίκαιο είναι θεμελιώδες για τη διεθνή κοινωνία και απαραίτητο για όλα τα κράτη και τους λαούς τους. Επίσης έχουμε περάσει από την αρχική μομφή ότι το διεθνές δίκαιο είναι για τη λείψα των ισχυρών που χειραγωγούν τους πιο ανίσχυρους, στη θέση ότι το διεθνές δίκαιο είναι –ή μπορεί να γίνει– το όπλο των μικρών κρατών έναντι των ισχυρών της γης, περιορίζοντας την πολιτική της ισχύος που ασκούν. Χαρακτηριστικό είναι ότι όσον αφορά σημαντικά ζητήματα, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, το δίκαιο της θάλασσας, το νέο δίκαιο του περιβάλλοντος ή η διεθνής ποινική ευθύνη, οι ΗΠΑ, η Ρωσία (όπως παλαιότερα η Σοβιετική Ένωση ως υπερδύναμη) και η Κίνα δεν συναινούν και δεν αποδέχονται να υπογράψουν τις σχετικές αποφάσεις και συμφωνίες, και βρίσκουν τον εαυτό τους «στη γωνία» στο διεθνές γίγνεσθαι.

Το αναγκαστικό διεθνές δίκαιο

Η ιδέα ενός αναγκαστικού διεθνούς δικαίου, ιεραρχικά ανώτερου από το υπόλοιπο διεθνές δίκαιο που τα κράτη δεν μπορούν να αλλάξουν, παρά μόνο μετά από υιοθέτηση ενός άλλου ανάλογου γενικού διεθνούς κανόνα, βρίσκει τις ρίζες της στη ρωμαϊκή διάκριση του δικαίου σε δίκαιο με τη στενή αυστηρή έννοια του όρου (*jus strictum*) και του λοιπού δικαίου, γνωστού ως «ενδοτικού» ή «επιτρεπτού» δικαίου (*jus dispositivum*). Την αναλογία αυτή τη βλέπουμε στην εσωτερική έννομη τάξη μεταξύ των διατάξεων του Συντάγματος και των νόμων: Δεν νοείται νόμος αντισυνταγματικός, και αν προκύψει καταργείται, οι δε διατάξεις του Συντάγματος αλλάζουν μόνο με ειδική ρύθμιση (π.χ. αναθεώρηση του Συντάγματος) και πάντως με νέες διατάξεις ίσης βαρύτητας με τις προηγούμενες που αντικαθίστανται.³⁵⁷

Η ιδέα ενός αναγκαστικού διεθνούς δικαίου (*jus cogens* όπως είναι γνωστό στους νομικούς) έχει τις ρίζες της στο φυσικό δίκαιο που θεωρούσε ορισμένους σημαντικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου, όπως αυτούς του φυσικού δικαίου, υπεράνω του εκουσίου (θετικού) δικαίου που φέρει τη σφραγίδα της βούλησης των κρατών. Στη συνέχεια, η ιδέα περί φυσικού δικαίου εγκαταλείφθηκε ως μη αποδεκτή με την επικράτηση του νομικού θετικισμού, κατά τον οποίον τα κράτη ήταν ελεύθερα, με δεδομένη και την κυριαρχία και ανεξαρτησία τους, να δεσμεύονται ή να αλλάζουν τους παλαιότερους κανόνες κατά βούληση, χωρίς τα όρια και τους περιορισμούς που υποδηλώνει η υιοθέτηση ενός αναγκαστικού δικαίου.

Η ιδέα και η ανάγκη ενός αναγκαστικού δικαίου επανήλθε σταδιακά στον Μεσοπόλεμο, με τους Πολίτη, Scelle, Kelsen και άλλους, και θεμελιώθηκε από τους νομικούς στις δεκαετίες 1950-1960, σε σημείο ώστε η θέση αυτή να τυγχάνει γενικής αποδοχής μεταξύ των περισσότερων νομικών διεθνολόγων όλων των νομικών παραδόσεων του κόσμου.

Η ύπαρξη του αναγκαστικού διεθνούς δικαίου έγινε αποδεκτή από την Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου των Ηνωμένων Εθνών, με εισηγητές τους Lauterpacht, Fitzmaurice και Waldock στο πλαίσιο της εκπόνησης του σχεδίου σύμβασης για το δίκαιο των συνθηκών. Στη συνέχεια έλαβε χώρα η επίσημη αποδοχή του στο άρθρο 53 της Διεθνούς Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών (1969).

Κατά το Άρθρο 53, «Μία συνθήκη είναι άκυρη αν συγκρούεται με αναγκαστικό κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου, [...] ως αναγκαστικός κανόνας του γενικού διεθνούς δικαίου είναι ένας κανόνας αποδεκτός και αναγνωρισμένος από τη διεθνή κοινότητα των κρατών στο σύνολό της, από τον οποίο ουδεμία παρέκκλιση επιτρέπεται και που δύναται να τροποποιηθεί μόνο από μεταγενέστερο κανόνα του διεθνούς δικαίου που έχει τον ίδιο χαρακτήρα».³⁵⁸

Όταν εμφανίστηκε το σχέδιο του σχετικού άρθρου, υπήρχαν ορισμένες αντιρρήσεις, ειδικά από την πλευρά της Γαλλίας, η οποία θεώρησε ότι η διάταξη αυτή δυναμιτίζει τον θεμελιώδη υποχρεωτικό χαρακτήρα των διεθνών συνθηκών (το περίφημο *pacta sunt servanda*, το ότι οι συμφωνίες τηρούνται, στο οποίο εδράζεται το διεθνές δίκαιο στο σύνολό του όπως είχε τονίσει ο Kelsen). Το αποτέλεσμα των αντιρρήσεων αυτών ήταν να υιοθετηθεί ένα επιπλέον άρθρο, το Άρθρο 66, παράγραφος α, που προβλέπει ότι, αν προκύψει διένεξη μεταξύ κρατών για την ύπαρξη συγκεκριμένου αναγκαστικού κανόνα και της σύγκρουσής του με μία διεθνή σύμβαση, τότε οι διαφορές αυτές θα υποβάλλονται στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για να αποφανθεί.³⁵⁹

Σήμερα δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υφίσταται και είναι γενικά αποδεκτό από τη διεθνή κοινότητα των κρατών το αναγκαστικό διεθνές δίκαιο, γεγονός που έχει συμβάλει ιδιαίτερα στο κύρος του σύγχρονου διεθνούς δικαίου. Εκεί ωστόσο που υπάρχει ασάφεια είναι ποιοι από τους γενικούς κανόνες και τις αρχές του διεθνούς δικαίου συμπεριλαμβάνονται στο *jus cogens*. Οι περισσότεροι νομικοί θεωρούν ότι το αναγκαστικό διεθνές δίκαιο συμπεριλαμβάνει τη μη χρήση βίας, την απαγόρευση της επίθεσης, την κυρίαρχη ισότητα των κρατών, την εδαφική ακεραιότητα των κρατών, την απαγόρευση της γενοκτονίας και των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, την προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ειδικά την απαγόρευση των φυλετικών διακρίσεων και της δουλείας, καθώς επίσης και την αυτοδιάθεση των λαών.

Το άτομο ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου

Το άτομο, όπως είπαμε, δεν θεωρούνταν υποκείμενο του διεθνούς δικαίου μέχρι το 1945, παρά τις απόψεις περί του αντιθέτου ορισμένων νομικών του Μεσοπολέμου, με πιο χαρακτηριστική περίπτωση αυτήν του Scelle.

Αυτή η κατάσταση έχει αλλάξει άρδην, ξεκινώντας με το Σύμφωνο κατά της Γενοκτονίας του Δεκεμβρίου του 1948, με την Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Δεκεμβρίου του 1948 και με το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που ακολούθησε, καθώς επίσης και, πιο πρόσφατα, με το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, που άρχισε να λειτουργεί το 2002 για να εκδικάζει υποθέσεις γενοκτονίας, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και εγκλημάτων πολέμου. Επίσης, σε περιφερειακό επίπεδο, έχουμε την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1950), με βάση την οποία ένα κράτος αλλά και ένα άτομο (προαιρετική ρήτρα) μπορεί να προσφύγει στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης (βλ. Κεφάλαιο 9).

Το σημερινό εύρος του διεθνούς δικαίου

Το σημερινό διεθνές δίκαιο έχει παρουσιάσει αλματώδη εξέλιξη σε βάθος και σε εύρος και ως προς τις θεματικές που καλύπτει. Μία προσπάθεια ταξινόμησης των τομέων που καλύπτονται μέχρι σήμερα θα περιλάμβανε τουλάχιστον 20 κατηγορίες:³⁶⁰

- οι κανόνες που αφορούν τη θέση των κρατών στο διεθνές δίκαιο (π.χ. αναγνώριση κρατών, ανεξαρτησία-κυριαρχία, κυρίαρχη ισότητα κρατών κ.ά.),
- το δίκαιο που αφορά τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια (π.χ. μη χρήση βίας, μη επέμβαση, εδαφική ακεραιότητα, ειρηνική επίλυση των διαφορών κ.ά.),
- το δίκαιο που αφορά την οικονομική ανάπτυξη (π.χ. διεθνές εμπόριο, διεθνές νομισματικό σύστημα, διεθνείς επενδύσεις, πολυεθνικές εταιρίες, διεθνή δάνεια, οικονομική προστασία, φυσικοί πόροι κ.ά.),
- οι κανόνες που αφορούν τη διεθνή ευθύνη των κρατών,
- οι κανόνες που αφορούν τη διαδοχή κρατών ή κυβερνήσεων,
- το διπλωματικό και προξενικό δίκαιο,
- το δίκαιο των διεθνών συνθηκών,
- το δίκαιο που αφορά υδάτινες περιοχές (κανάλια, ποτάμια, λίμνες),
- το δίκαιο της θάλασσας,
- το δίκαιο του αέρα,
- το δίκαιο του διαστήματος,
- το δίκαιο που αφορά τους διεθνείς οργανισμούς,
- οι διαδικαστικοί και άλλοι κανόνες που αφορούν διεθνή δικαστήρια,
- το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων,
- το διεθνές δίκαιο που αφορά το άτομο (π.χ. τα θέματα ασύλου, εθνικότητας, έκδοσης καταζητούμενων κ.ά.),
- το προσφυγικό δίκαιο,
- το δίκαιο των ένοπλων συγκρούσεων (το οποίο είναι από τα παλαιότερα του διεθνούς δικαίου),
- το διεθνές ποινικό δίκαιο (πειρατεία, γενοκτονία, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, τρομοκρατία, εμπορία ναρκωτικών κ.ά.),
- το δίκαιο του περιβάλλοντος,
- το δίκαιο των μειονοτήτων.

Οι πηγές του διεθνούς δικαίου

Οι κύριες πηγές του διεθνούς δικαίου, με βάση και το άρθρο 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου, είναι τρεις: (α) οι διεθνείς συμβάσεις, γενικές ή ειδικές, που καθιερώνουν κανόνες που έχουν δεχτεί ρητά τα κράτη, (β) τα διεθνή έθιμα, ως γενική πρακτική παραδεδεγμένη ως κανόνας δικαίου και (γ) οι γενικές αρχές του δικαίου που είναι αποδεκτές από τα κράτη.

Επιπλέον, ένα διεθνές δικαστήριο μπορεί να λάβει υπόψη του δικαστικές αποφάσεις και τις διδασκαλίες των πιο διακεκριμένων νομικών διεθνολόγων «ως επιβοηθητικά μέσα καθορισμού των κανόνων του Δικαίου». Επίσης μία απόφαση διεθνούς δικαστηρίου μπορεί να ληφθεί με βάση «το ορθόν και το ίσον» (*ex aequo et bono*), τη γνωστή και ως «επιείκεια», αν αυτό συμφωνηθεί από τους διάδικους.

Αλλά τι εννοούμε με τον όρο *πηγές*; Είναι αυτό στο οποίο στηρίζεται κανείς για να στοιχειοθετήσει ότι υπάρχει μία αρχή ή κανόνας του διεθνούς δικαίου, τι περιεχόμενο έχει και πώς μπορεί να βρει εφαρμογή σε μία συγκεκριμένη κατάσταση.³⁶¹

Το συμβατικό διεθνές δίκαιο: Οι διεθνείς συνθήκες

Ο γενικός όρος για τη βασική αυτή πηγή του διεθνούς δικαίου είναι «διεθνές συμβατικό δίκαιο» ή «δίκαιο των συνθηκών», με κεντρικά όργανα τις «διεθνείς συμβάσεις» (*conventions*) ή «διεθνείς συνθήκες» (*treaties*).

Οι συμβάσεις ή συνθήκες είναι (1^{ον}) γραπτές (σε σπάνιες περιπτώσεις υπάρχουν προφορικές συμφωνίες, γνωστές ως «συμφωνίες κυρίων») και (2^{ον}) η αποδοχή της σύμβασης ή συνθήκης είναι ρητή και σαφής. Μία σύμβαση δεν είναι υποχρεωτική και δεν δεσμεύει κράτη που δεν είναι κράτη-μέρη της εν λόγω σύμβασης ή συνθήκης. Κατ' εξαίρεση μπορεί να θεωρηθεί ότι και τα άλλα κράτη δεσμεύονται από μία σύμβαση ή από ορισμένες διατάξεις της, επειδή η συγκεκριμένη σύμβαση ή ορισμένες διατάξεις της θεωρείται ότι κωδικοποιούν προϋπάρχον διεθνές νομικό έθιμο. Συνθήκη ή σύμβαση είναι μία συμφωνία που συνάπτεται μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών ή κρατών και διεθνών οργανισμών ή διεθνών οργανισμών μεταξύ τους, που περιέχει κανόνες συμπεριφοράς δεσμευτικούς για τα δύο ή περισσότερα μέρη στη σύμβαση. Οι πιο συνήθεις συμβάσεις είναι αυτές που αφορούν τη σύσταση, τροποποίηση ή ακύρωση μίας ενοχικής σχέσης (δηλαδή αμοιβαίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, παροχή υπηρεσιών κ.λπ.) ή για τη θέση σε εφαρμογή ή αναγνώριση κανόνων του διεθνούς δικαίου.³⁶²

Οι συμφωνίες είναι διμερείς (*bilateral*), δηλαδή μεταξύ δύο μερών (που μπορεί να είναι δύο κράτη, ένα κράτος και ένας διεθνής οργανισμός ή δυο διεθνείς οργανισμοί) ή μεταξύ δύο ομάδων κρατών, και πολυμερείς (*multilateral*), μεταξύ τριών ή περισσότερων μερών.

Οι συμβάσεις ή συνθήκες είναι γραπτά κείμενα που συνήθως αποτελούνται από ένα προοίμιο και διατακτικό (το κατεξοχήν υποχρεωτικό μέρος), που αποτελείται από σειρά άρθρων. Βασίζονται, όπως είπαμε, στην εκφρασμένη βούληση των κρατών. Ιστορικά έχουν εμφανιστεί διάφορες ονομασίες για τις συνθήκες ή συμβάσεις, αυτό όμως δεν αλλάζει την ουσία τους που έγκειται στο ότι είναι ρητές και νομικά υποχρεωτικές. Μεταξύ των ονομασιών αναφέρουμε τις εξής που απαντώνται συχνότερα:³⁶³

Συνθήκη (*treaty*), όρος που συνήθως υιοθετείται για περιπτώσεις συμφωνιών ειρήνης μετά από πόλεμο (π.χ. Συνθήκη της Βεσφαλίας του 1648, Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων το 1946), για συμμαχίες (π.χ. Συνθήκη της Ουάσιγκτον του 1949, με την οποία δημιουργήθηκε το ΝΑΤΟ) ή για ζητήματα ουδετερότητας ή διαιτησίας.

Σύμβαση (*convention*), που είναι ο πιο συνήθης όρος με τον οποίο αποκαλούνται οι συμφωνίες εκείνες που έχουν πολυμερή χαρακτήρα και δημιουργούν ή κωδικοποιούν γενικούς κανόνες του διεθνούς δικαίου (π.χ. Σύμβαση της Χάγης για τον Αφοπλισμό του 1899, Σύμβαση κατά της Δουλείας του 1926, Σύμβαση για την Κατάργηση του Πολέμου του 1928, Σύμβαση για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969, Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982).

Σύμφωνο (*covenant*), όρος που συνηθίζεται σήμερα για πολυμερείς συμβάσεις που αφορούν κυρίως τα ανθρώπινα δικαιώματα (π.χ. Σύμφωνο Αστικών κα Πολιτικών Δικαιωμάτων του 1966) ή σε διμερείς συμφωνίες αμοιβαίας μη επίθεσης μεταξύ κρατών, αλλά και η ιδρυτική πράξη της Κοινωνίας των Εθνών που ήταν το Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών ([Covenant of the League of Nations](#)).

Χάρτης ή Χάρτα, όπως ο Καταστατικός Χάρτης (ή απλώς Χάρτης) των Ηνωμένων Εθνών.

Πρωτόκολλο, συνήθως συμφωνία συμπληρωματική άλλης ευρύτερης συμφωνίας (π.χ. Πρωτόκολλο της Γενεύης για την Ειρηνική Επίλυση των Διαφορών του 1929, το Προαιρετικό Πρωτόκολλο στο Σύμφωνο Αστικών κα Πολιτικών Δικαιωμάτων του 1966).

Τελική Πράξη, συνήθως αφορά συμφωνίες μετά από διεθνείς διασκέψεις (π.χ. Τελική Πράξη της Διάσκεψης της Βιέννης του 1815, Τελική Πράξη της Διάσκεψης Ειρήνης της Λοζάνης το 1923 ή Τελική Πράξη του Ελσίνκι του 1975 που αν και τυπικά όχι σύμβαση διέθετε και νομική χροιά, ειδικά όσον αφορά το πρώτο της μέρος, τις περίφημες Δέκα Αρχές που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ των κρατών).

Επίσης υπάρχουν και άλλοι όροι, που έχουν χρησιμοποιηθεί, όπως διακήρυξη, γενική πράξη, συμφωνία (*agreement*) ή διακοίνωση.

Από πλευράς ουσίας μία βασική διάκριση είναι μεταξύ των συμβάσεων με τις οποίες δημιουργούνται ή κωδικοποιούνται γενικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου (αυτές είναι εξ ορισμού πολυμερείς) και συμβάσεων που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών αλλά που δεν μπορούν να δεσμεύουν το σύνολο των κρατών.

Για να είναι μία συνθήκη έγκυρη πρέπει να έχει συνομολογηθεί από κράτος (κυβέρνηση) ή διεθνή οργανισμό. Οι συμβάσεις στη σημερινή εποχή δεν επιτρέπεται να είναι μυστικές ή να έχουν μυστικά άρθρα,

μυστικές ρήτρες ή μυστικά πρωτόκολλα, και οι συμβάσεις κανονικά κατατίθενται επίσημα στον ΟΗΕ. Επίσης, δεν μπορούν να αντιβαίνουν στο αναγκαστικό διεθνές δίκαιο. Για να αρχίσει να ισχύει μία συνθήκη, θα πρέπει να έχει υπογραφεί και κυρωθεί από τα νόμιμα όργανα (κοινοβούλιο) των εν λόγω κρατών. Υπάρχει και η διαδικασία μεταγενέστερης προσχώρησης σε μία πολυμερή σύμβαση, που πάλι απαιτεί κύρωση εσωτερική. Κατά την υιοθέτηση μιας πολυμερούς σύμβασης μπορεί ένα κράτος να προβεί σε «επιφυλάξεις» (*reservations*) ή «ερμηνευτικές δηλώσεις» (*interpretive statements*), που είναι ηπιότερες από τις επιφυλάξεις, για ορισμένα άρθρα της σύμβασης. Ωστόσο, οι επιφυλάξεις ή ερμηνευτικές δηλώσεις δεν θα πρέπει να αφορούν τα θεμελιώδη άρθρα της εν λόγω σύμβασης ή την ουσία της όλης σύμβασης. Με τη διαδικασία της κύρωσης εσωτερικά μία διεθνής συνθήκη γίνεται νόμος του κράτους και ισχύει και εσωτερικά για τα εκτελεστικά και δικαστικά όργανα, αν αφορά θέματα που θα έχουν εσωτερική εφαρμογή, όπως π.χ. η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Πλην των συμβάσεων υπάρχουν και ορισμένες συμφωνίες με μικρότερη σημασία, κατά βάση συμπληρωματικές άλλων συμβάσεων για τις οποίες δεν απαιτείται διαδικασία κύρωσης.

Το εθιμικό διεθνές δίκαιο: Τα διεθνή έθιμα

Τα διεθνή έθιμα αποτελούν βασική πηγή του διεθνούς δικαίου, εφόσον (1^ο) έχει εδραιωθεί ότι υπάρχει πολύχρονη σχετική κρατική πρακτική από τα περισσότερα κράτη, και (2^ο) υπό τον όρο η πρακτική αυτή να έχει τον χαρακτήρα νομικής υποχρέωσης. Η διατύπωση του σχετικού άρθρου 37, παράγραφος Ι β, του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου είναι η εξής: «ως αποτελούντα απόδειξιν γενικής πρακτικής παραδεδεγμένης ως κανόνος δικαίου». Πρόκειται για το γνωστό ως *opinio juris*, ότι δηλαδή η τέλεση των πράξεων αυτών δεν επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών, αλλά «επιβάλλεται υπό προϋπάρχοντος άγραφου νομικού κανόνος». Επίσης, δεν υπάρχουν μόνο διεθνή έθιμα οικουμενικά (που ισχύουν για όλα τα κράτη), αλλά, σε ορισμένες περιπτώσεις, και ηπειρωτικά (που βρίσκουν εφαρμογή σε μία ήπειρο ή υποήπειρο, όπως π.χ. η Λατινική Αμερική) ή και πιο περιορισμένα περιφερειακά έθιμα, που δεσμεύουν ορισμένα μόνο κράτη σε μία συγκεκριμένη περιοχή της γης.³⁶⁴

Πλην όμως, για να γίνει αποδεκτό ότι ισχύει ένα διεθνές έθιμο σε γεωγραφικά πιο περιορισμένο επίπεδο, θα πρέπει το έθιμο αυτό να μην έρχεται σε καταφανή αντίθεση με διεθνείς συμβατικές υποχρεώσεις και με το αναγκαστικό διεθνές δίκαιο, δηλαδή με την ιεραρχικά υψηλότερη βαθμίδα των διεθνών κανόνων, π.χ. μπορεί δύο χώρες να έχουν έναντι όλων των κρατών 12 μίλια χωρικά ύδατα (κάτι που επιτρέπεται ως ανώτατο όριο από τη Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας του 1982) και μεταξύ τους να έχουν εθιμικά 6 μίλια χωρικά ύδατα, δεν μπορούν όμως να έχουν μεταξύ τους 14 μίλια χωρικά ύδατα.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα εθιμικών κανόνων, οι περισσότεροι από τους οποίους στη συνέχεια βρέθηκαν να αναφέρονται και σε συμβατικά κείμενα, είναι οι εξής: η αρχή ότι οι συμβάσεις εφαρμόζονται και δεν αθετούνται, η αρχή της υπερίσχυσης μίας διεθνούς συνθήκης έναντι του εσωτερικού νόμου σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ τους, η αρχή της συνέχειας του κράτους και της διαδοχής κρατών, οι αρχές που διέπουν την αναγνώριση του κράτους ή την αναγνώριση εμπολέμων, η αρχή της αναλογικότητας και η αρχή της διάκρισης κατά τη διεξαγωγή ενός πολέμου, η αρχή της ανοικτής θάλασσας και οι αρχές που τη διέπουν, η αρχή και το δικαίωμα στην αβλαβή διέλευση ξένων πλοίων από χωρικά ύδατα, οι βασικές αρχές περί υφαλοκρηπίδας, η αρχή ότι η στρατιωτική κατάληψη συνεπεία πολέμου δεν μπορεί να οδηγήσει σε προσάρτηση, η αρχή της εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων πριν την προσφυγή σε ένα διεθνές δικαστήριο κ.ά.

Ορισμένα έθιμα έπαψαν να είναι έθιμα και αντικαταστάθηκαν από μία νέα υποχρέωση στα πλαίσια μίας σύμβασης, όπως π.χ. η αρχή των τριών ναυτικών μιλίων κατά τον 19^ο αιώνα, η αρχή του κυρίαρχου δικαιώματος για επιθετικό πόλεμο που καταργήθηκε το 1928 με το Σύμφωνο Brian-Kellogg, καθώς επίσης και οι αρχές (εθιμικές και συμβατικές) ότι υπάρχει δικαίωμα πολέμου σε περίπτωση διατάραξης της ισορροπίας ισχύος (18^{ος}-19^{ος} αιώνας) που δεν υφίσταται από το 1919 και μετά.

Στη σημερινή εποχή, η βασική διάκριση μεταξύ συμβατικού και εθιμικού δικαίου είναι λιγότερο σαφής και ευδιάκριτη από ποτέ άλλοτε. Αυτό συμβαίνει λόγω του πολλαπλασιασμού των αποφάσεων του ΟΗΕ που έχουν τον χαρακτήρα ερμηνείας ή καταγραφής προϋπαρχόντων διεθνών εθίμων, με αποτέλεσμα να μην είναι σαφές τι είναι πραγματικά νέο και τι προϋπάρχον έθιμο ή προσθήκη σε έθιμο. Επίσης, το μακρόχρονο των εθίμων για να λογιστούν ως εθιμικοί κανόνες έχει εν μέρει εκλείψει, καθώς ξεπηδούν πλέον νέοι εθιμικοί κανόνες (όπως αυτοί που αφορούσαν την υφαλοκρηπίδα), οι οποίοι στη συνέχεια γίνονται σύντομα και συμβατικοί κανόνες. Έτσι, σε αρκετές περιπτώσεις ακόμη και κράτη που δεν υπέγραψαν ή κύρωσαν μία πολυμε-

ρή σύμβαση μπορεί να θεωρηθεί ότι δεσμεύονται από ορισμένες διατάξεις της, όπως π.χ. η αρχή των 12 μιλίων ως το ανώτατο όριο χωρικών υδάτων στη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982.

Οι γενικές αρχές του δικαίου

Η τρίτη βασική πηγή του διεθνούς δικαίου, οι γενικές αρχές του δικαίου, συμπεριλαμβάνει τρεις κατηγορίες αρχών.

Μία κατηγορία είναι οι αρχές εκείνες που εμφανίστηκαν αρχικά στο εσωτερικό δίκαιο, όπως η αρχή της καλής πίστης, η αρχή της ευθύνης στην περίπτωση κατάχρησης δικαιώματος, η αρχή ότι δεν υπάρχει έγκλημα χωρίς ποινή (*nulla poene sine lege*), η αρχή του σεβασμού του δεδικασμένου, η αρχής της επανόρθωσης προηγούμενης ζημίας, η έννοια του αδικαιολόγητου πλουτισμού και η αρχή της επιείκειας, η αρχή της ευθυδικίας κ.ά.

Μία δεύτερη κατηγορία αρχών είναι αυτές που εφαρμόζονται τόσο στο εσωτερικό όσο και στο διεθνές δίκαιο, όπως η αρχή της τήρησης των συμφωνηθέντων (*pacta sunt servanda*) ή η αρχή της σιωπηρής συναίνεσης» (*acquiescence*) κ.ά.

Υπάρχουν επίσης και οι αρχές της γνωστής ως «νομικής λογικής», όπως οι ακόλουθες αρχές: ότι οι μεταγενέστεροι ειδικοί νόμοι καταργούν τους προηγούμενους γενικούς νόμους (*lex specialis derogat legi generali*), ότι ο επόμενος νομικός κανόνας καταργεί τον προηγούμενο (*lex posterior derogat priori*), ότι ουδείς μπορεί να μεταφέρει σε άλλον δικαιώματα που ο ίδιος δεν κατέχει (*nemo plus juris transfere potest ipse habet*), ότι η επιλογή μίας από δύο εναλλακτικές αποκλείει την άλλη επιλογή (*expressio unius est exclusio alterius*) κ.ά.

Επιείκεια, ορθόν και το ίσον

Η αρχή της επιείκειας βρίσκει τις ρίζες της στον Αριστοτέλη, ο οποίος θεωρούσε την επιείκεια ως διορθωτική του νόμου, προκειμένου μία δικαστική απόφαση να καταλήξει σε πιο δίκαιο αποτέλεσμα. Κατά τον Αριστοτέλη, σε ειδικές περιπτώσεις ο νόμος πρέπει να ερμηνεύεται με ηπιότητα, προκειμένου να επιφέρει δίκαιο αποτέλεσμα, ένα αποτέλεσμα που ο νομοθέτης θα είχε ενδεχομένως προβλέψει αν είχε υπόψη του τη συγκεκριμένη περίπτωση (όλοι οι νόμοι είναι κατ' ανάγκη γενικοί, αφού είναι αδύνατον να προβλέψουν όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις που θα προκύψουν).³⁶⁵

Με άλλα λόγια, μια εφαρμογή του νόμου άκρως αυστηρή, κατά γράμμα, εν προκειμένω συγκεκριμένων διατάξεων του δικαίου από ένα δικαστήριο θα οδηγούσε σε πρόδηλη αδικία. Όπως έλεγαν οι Ρωμαίοι νομικοί, *summum jus summa injuria* (υπέρτατη εφαρμογή του νόμου ίσον υπέρτατη αδικία).³⁶⁶

Κατά τη γνωστή διάκριση που έχει κάνει ο Γάλλος νομικός διεθνολόγος Charles Rousseau (1902-1993), η αρχή της επιείκειας δύναται να βρει εφαρμογή με τρεις τρόπους: ως διορθωτική λειτουργία (*infra legem*), ως συμπληρωματική λειτουργία (*praeter legem*) και ως καταλυτική λειτουργία (*contra legem*).³⁶⁷

Στόχος της διάταξης περί ορθού και ίσου είναι να επιτευχθεί μία *fair* (δίκαιη) και λογική εφαρμογή του διεθνούς δικαίου. Μπορεί η αρχή της επιείκειας να μην αποτελεί καθαυτή πηγή δικαίου, πλην όμως μπορεί να παίζει ρόλο στη διαδικασία κατάληξης σε απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου και άλλων διεθνών δικαστηρίων.

Παρά τη σχετική πρόβλεψη του Άρθρου 38, παράγραφος 2 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου –που όπως και όλο το Άρθρο 38 ίσχυε και για το Καταστατικό του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης– ουδέποτε μέχρι σήμερα έχει ζητηθεί η εφαρμογή του από διάδικους στο Διεθνές Δικαστήριο και έχει βρει μηδαμινή εφαρμογή σε διαιτητικά δικαστήρια. Είναι προφανές ότι οι διάδικοι αποφεύγουν τη ρητή αναφορά σε εφαρμογή του ορθού και του ίσου, ακριβώς γιατί έτσι αυξάνεται το απρόβλεπτο της δικαστικής απόφασης και δίνει ίσως υπερβολική –τουλάχιστον από την οπτική των κρατών– αυτονομία στον διεθνή δικαστή.

Οι αποφάσεις των διεθνών οργανισμών

Στον ΟΗΕ και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς ή διασκέψεις υπάρχουν κατά βάση τριών ειδών αποφάσεις, γνωστές στον ΟΗΕ με τον γενικό όρο «ψηφίσματα» (*resolutions*): (α) οι νομικά υποχρεωτικές και άμεσα εκτελεστές, γνωστές στον ΟΗΕ ως «αποφάσεις» (*decisions*), όπως είναι π.χ. τα περισσότερα ψηφίσματα του

Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ· (β) οι μη υποχρεωτικές που εκφράζουν ευχή, όπως οι περισσότερες αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, γνωστές ως «συστάσεις» (*recommendations*)· και (γ) μία ενδιάμεση κατηγορία ψηφισμάτων, που, ενώ εκ πρώτης όψεως και τυπικά δεν είναι υποχρεωτικές, μπορεί όμως να θεωρηθούν υποχρεωτικές λόγω του μεγάλου κύρους τους, που πηγάζει από τη σοβαρότητα των θεμάτων που τίγονται, τη σαφή νομική υφή τους και από τον τρόπο που ελήφθη η σχετική απόφαση (με συντριπτική πλειοψηφία ή ομοφωνία).³⁶⁸

Θα σταθούμε στην τρίτη, την ενδιάμεση κατηγορία, που είναι και πιο δύσκολα κατανοητή, ειδικά για τους μη νομικούς. Μία σειρά από πολύ σημαντικές αποφάσεις του ΟΗΕ ή άλλων οργανισμών ή οργάνων τους, π.χ. της ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ (Διάσκεψη/Οργανισμός για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη) μπορεί να έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα πολιτικό ή ακόμη και νομικό. Η βούληση εδώ εκφράζεται με τη θετική ψήφο των κρατών, με ομοφωνία ή «συναίνεση» (χωρίς δηλαδή έκφραση αντίρρησης από ένα ή περισσότερα κράτη) από επίσημους αντιπροσώπους (πρέσβεις ή άλλους διπλωμάτες ή νομικούς), υπουργούς εξωτερικών ή ενίοτε και στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο, από τους αρχηγούς κρατών ή κυβερνήσεων. Χαρακτηριστικές τέτοιες περιπτώσεις είναι διακηρύξεις του ΟΗΕ, όπως η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του 1948, η Αντιαποικιακή Διακήρυξη του 1960, η Διακήρυξη για τις Φιλικές Σχέσεις μεταξύ των Κρατών του 1970 και η Καταληκτική Πράξη της Συνόδου Κορυφής του ΟΗΕ του 2005, επίσης η Τελική Πράξη του Ελσίνκι του 1975 και μια σειρά από άλλα Κείμενα της ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ, όπως το Κείμενο της Κοπεγχάγης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του 1990 και η Χάρτα των Παρισίων για τη Νέα Ευρώπη του 1991. Ο μη αυστηρά νομικός χαρακτήρας των κειμένων αυτών δεν σημαίνει ότι οι αποφάσεις αυτές δεν επιφέρουν δικαιώματα και υποχρεώσεις ή δεν διαθέτουν νομική διάσταση. Θεωρούνται συνήθως «ήπιο δίκαιο» (*soft law*) από τους νομικούς. Η κύρια διαφορά είναι ότι οι παραβιάσεις τους δεν οδηγούν σε νομικές-δικαστικές κυρώσεις σε ένα διεθνές δικαστήριο, αν και αυτό είναι πάλι σχετικό, γιατί ορισμένες από αυτές μπορεί να θεωρηθούν, λόγω του κύρους τους, και νομικά υποχρεωτικές, και μάλιστα διεθνή δικαστήρια ή διεθνείς δικαστές τις έχουν επικαλεστεί (όπως έχει γίνει ειδικά με την Τελική Πράξη του Ελσίνκι του 1975).³⁶⁹

Καταλήγοντας, αξίζει να σημειωθεί ότι ορισμένες διακηρύξεις και άλλα σημαντικά ψηφίσματα του ΟΗΕ αποτελούν πηγή και για το συμβατικό διεθνές δίκαιο.

Καταληκτικό σχόλιο

Σήμερα και εδώ και έξι δεκαετίες γίνονται στον χώρο της επιστήμης του διεθνούς δικαίου εκτεταμένες συζητήσεις για την ουσία και τον χαρακτήρα του διεθνούς δικαίου. Η θέση του διεθνούς δικαίου ως κατά βάση νομικών κανόνων συνεχίζει να είναι η πλέον διαδεδομένη συμβατική σύλληψη του διεθνούς δικαίου και, θα προσθέταμε, η πλέον εύκολα κατανοητή από τους μη νομικούς. Ωστόσο, από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, έχουν εμφανιστεί και άλλες θεωρίες που διευρύνουν την έννοια του διεθνούς δικαίου και την τοποθετούν σε ένα άλλο πλαίσιο. Κατά μία άποψη, το διεθνές δίκαιο δεν είναι απλώς σύνολο κανόνων αλλά κάτι πολύ περισσότερο, «ένα κανονιστικό σύστημα», δηλαδή ένα σύστημα κοινών αρχών που διέπουν τη διεθνή κοινωνία, η εναρμόνιση με το οποίο θεωρείται υποχρεωτική και η παραβίασή του έχει σοβαρό κόστος στη διεθνή εικόνα αλλά και στη διεθνή νομιμοποίηση μίας χώρας.³⁷⁰ Υπάρχει και η πλέον ριζοσπαστική θέση, η Σχολή Διεθνούς Δικαίου του Πανεπιστημίου του Yale, υπό τον Myres McDougal (1906-1998), που υποστηρίζει ότι το διεθνές δίκαιο –και κάθε δίκαιο– δεν είναι τόσο κανόνες αλλά μία κοινωνική διαδικασία λήψης αποφάσεων που είναι αποτελεσματική και εξουσιαστική. Οι συζητήσεις αυτές μπορεί να τρομάζουν τους πιο παραδοσιακούς νομικούς και διπλωμάτες, όμως δεν τίθεται κανένα ζήτημα αμφισβήτησης του νομικού χαρακτήρα, της υποχρεωτικότητας ή της μεγάλης σημασίας του διεθνούς δικαίου.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Brierly, J.L., *The Law of Nations* (Oxford: Clarendon Press, 1936, 2^η έκδοση).
- Brownlie, I., *Principles of Public International Law* (Oxford: Clarendon Press, 1973).
- Bull, H., *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977).
- Encyclopedia of Public International Law*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law (Amsterdam: Elsevier, 1995-2000).
- Gong, G.W., *The Standard of 'Civilization' in International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984).
- Grewe, W. G., *The Epochs of International Law* (Berlin: Walter de Gruyter, 2000).
- Higgins, R., *The Development of International Law Through the Political Organs of the United Nations* (Oxford: Clarendon Press, 1963).
- Koskenniemi, M., *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).
- Legohérel, H., *Histoire du droit international public* (Paris: Presses Universitaires de France, 1996).
- McNair, A.D., *The Law of Treaties* (Oxford: Clarendon Press, 1938).
- Nussbaum, A., *A Concise History of the Law of Nations* (New York: Macmillan, 1947).
- Oppenheim's International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2008, 9^η έκδοση), Ed. Robert Jennings & Arthur Watts [1905].
- Politis, N., *New Aspects of International Law* (Washington: Carnegie Endowment of International Peace, 1928).
- Scelle, G., *Precis de droit des gens* (Paris, 1932).
- Shaw, M., *International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).
- Wallace, R., *International Law* (London: Sweet & Maxwell, 2002).
- Ιωάννου, Κ., Κ. Οικονομίδης, Χ. Ροζάκης & Α. Φατούρος, *Δημόσιο διεθνές δίκαιο* (Αθήνα Σάκκουλας, 1990).
- Τενεκίδης, Γ.Κ., *Δημόσιο διεθνές δίκαιο* (Αθήνα: Αργύρης Παπαζήσης, 1963).

Κεφάλαιο 8

Έθνος, εθνικισμός, αυτοδιάθεση

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό χωρίζεται σε τέσσερα μέρη: (1) έθνος και εθνικισμός, (2) αρχή των εθνοτήτων ή εθνική αυτοδιάθεση, (3) αυτοδιάθεση των λαών και (4) αποσχιστικός εθνικισμός. Στο πρώτο μέρος εξετάζονται οι έννοιες έθνος και εθνικισμός, οι υποστηρικτές του στον 19^ο αιώνα και οι θεωρητικοί του εθνικισμού στον 20^ο αιώνα με τις κύριες θεωρίες τους, που είναι ο αρχεγονισμός, ο μοντερνισμός και ο εθνοσυμβολισμός. Επίσης σε αυτό το πλαίσιο εξετάζεται ο «πολιτικός εθνικισμός» (civic nationalism) και «πολιτισμικός» ή «εθνοτικός εθνικισμός», ο εθνικισμός σε αντιδιαστολή με τον πατριωτισμό, καθώς και οι εθνικές αφηγήσεις. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η κανονιστική πλευρά του εθνικισμού, δηλαδή η αρχή των εθνοτήτων (19^{ος} αιώνας) ή εθνική αυτοδιάθεση (αρχές 20^{ου} αιώνα) και η ιστορική πορεία της αρχής αυτής μέχρι τη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων (1919-1920), καθώς και οι απόψεις των νομικών της εποχής. Στο τρίτο μέρος εξετάζεται η μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών του ΟΗΕ, που δεν αφορά έθνη καθατά αλλά αποικίες και πλειοψηφίες. Παρουσιάζεται εν συντομία ή σύγχρονη συζήτηση για μερική ή συνολική αναθεώρηση του καθεστώτος απαγόρευσης της μονομερούς ανεξαρτησίας (απόσχισης). Τέλος, (μέρος τέταρτο) εξετάζονται ορισμένα από τα κύρια συμπεράσματα της σύγχρονης έρευνας για τον αποσχιστικό εθνικισμό, την κύρια σημερινή μορφή της βίαιης αυτοδιάθεσης.

Έθνος και εθνικισμός

Στη σημερινή μεταψυχροπολεμική εποχή οι διεθνείς προκλήσεις για την ειρήνη και ασφάλεια προέρχονται κυρίως από εσωτερικές συγκρούσεις και κυρίως από αυτές με εθνοτικό ή αποσχιστικό χαρακτήρα, δηλαδή κατεξοχήν συγκρούσεις που αφορούν την εθνική αυτοδιάθεση, το περίφημο *εθνικό ζήτημα* που απασχολεί τη διεθνή κοινωνία από τον 19^ο αιώνα, τον γνωστό και ως «αιώνα των εθνοτήτων», με πρώτη περίπτωση τον επιτυχή ελληνικό αγώνα για εθνική ανεξαρτησία (1821-1830). Η αυτοδιάθεση αποτελεί και θεωρία για την εδραίωση της ειρήνης, υπό την έννοια ότι, κατά τους υποστηρικτές της, η πιστή εφαρμογή της αυτοδιάθεσης συμβάλλει στη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, στην εδραίωση μιας πιο δίκαιης και πιο φιλελεύθερης διεθνούς κοινωνίας και, αντιθέτως, η μη εφαρμογή της αρχής αυτής οδηγεί σε αδικία και καταπίεση που, με τη σειρά τους, επιφέρουν αιματηρές συγκρούσεις.

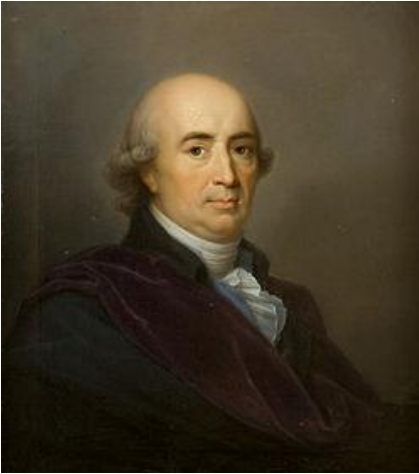
Ο εθνικισμός είναι η ιδεολογία που θεωρεί ότι η εθνική οντότητα πρέπει να συμπίπτει με την κρατική οντότητα.³⁷¹ Επιδιώκει τη συλλογική πολιτική έκφραση, ανάπτυξη και επιβίωση ενός έθνους, την ένωση των μελών ενός έθνους υπό μία πολιτική στέγη (με ανεξαρτησία, ένωση, ίδρυση αυτονομίας ή ομόσπονδου κράτους) και σε ορισμένες περιπτώσεις τον αλτρωτισμό (*irredentism*), δηλαδή την επέκταση με εθνοτικά ή εθνικά κριτήρια σε άλλα κράτη.³⁷² Ορισμένα ανεξάρτητα έθνη (εθνικά κράτη ή έθνη-κράτη) καταλήγουν και στον επιθετικό σοβινιστικό εθνικισμό (π.χ. ο γερμανικός ναζισμός, ο ιταλικός φασισμός, ο ιαπωνικός επιθετικός εθνικισμός το 1931-1945), κατακτώντας άλλες χώρες.

Το έθνος ορίζεται με αντικειμενικά κριτήρια (γλώσσα, πολιτισμός, ήθη και έθιμα, θρησκεία, εδαφική περιοχή, κ.λπ.) και κυρίως με υποκειμενικά κριτήρια (τη συλλογική ταυτότητα, τη συνείδηση ή βούληση ότι ανήκουμε σε ένα σύνολο). Κατά βάση, το έθνος είναι ένα σύνολο ανθρώπων που έχουν πιστέψει ότι έχουν κοινή καταγωγή και κοινή ιστορία.³⁷³

Ο εθνικισμός συνέπесе ιστορικά και συμπορεύτηκε με το αίτημα για λαϊκή κυριαρχία. Εκεί ίσως βρίσκεται και το μυστικό της επιτυχίας του εθνικισμού, στο ότι κατόρθωσε –παρά το τόσο αίμα που χύθηκε εν ονόματί του– να εδραιωθεί ως η μεγαλύτερη σε εύρος συλλογική ταυτότητα που είναι σε θέση να αποκτήσει κρατική οντότητα.³⁷⁴

Η συζήτηση για τη νέα έννοια του έθνους και διάφορες πτυχές του εθνικισμού απασχόλησαν αρκετές μεγάλες μορφές του Διαφωτισμού και τον «διευρυμένο 19^ο αιώνα». Τα πρώτα σπέρματα της έννοιας του έθνους βρίσκονται στον Giambattista Vico (1768-1744) και στον Montesquieu.³⁷⁵ Επίσης η έννοια ενυπάρχει ως ένα σημείο και στους θεωρητικούς του κοινωνικού συμβολαίου, και κατά κύριο λόγο στον Jean-Jacque Rousseau (1712-1778), καθώς και στον David Hume (1711-1776) αλλά και στον Kant με την έμφασή του στην αυτονομία των ανθρώπων και των λαών. Η φιλελεύθερη εκδοχή του εθνικισμού είναι συνυφασμένη με τον Johann Gottfried Herder (1744-1803), τον Jeremy Bentham, τον Giuseppe Mazzini (1805-1872) και τον

John Stuart Mill (1806-1873), η συντηρητική εκδοχή του με τον Edmund Burke (1729-1797), τον Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), τον Ernest Renan (1823-1892) και τον Leopold Ranke (1795-1886), η σοσιαλιστική με τον Otto Bauer (1881-1938), τον Lenin (1870-1924) και τον Stalin (1878-1953), και η φασιστική με τον Charles Maurras (1868-1952).³⁷⁶

Johann Gottfried Herder
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Gottfried_Herder_-_media/File:Herder_by_Kügelgen.jpg

Johann Gottlieb Fichte
Public Domain

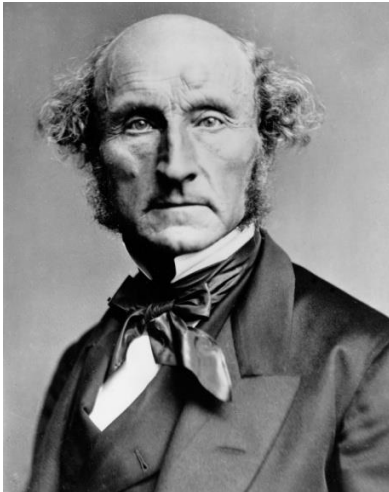
https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Gottlieb_Fichte#/media/File:Johann_Gottlieb_Fichte.jpg

Giuseppe Mazzini

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Giuseppe_Mazzini_-_/media/File:Giuseppe_Mazzini.jpg

John Stuart Mill

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/John_Stuart_Mill_-_/media/File:John_Stuart_Mill_by_London_Stereoscopic_Company,_c1870.jpg

Ernest Renan

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Joseph_Ernest_Renan,_by_F._Mulnier.jpg

Otto Bauer

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sennecke_-_Otto_Bauer,_1919.jpg

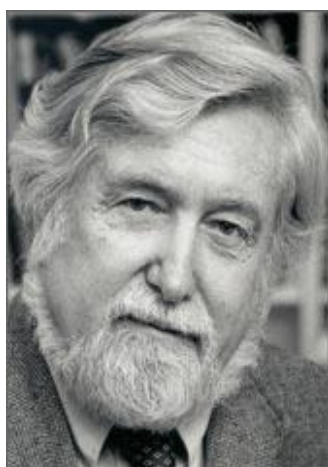
Η εναρκτήρια ημερομηνία του εθνικισμού ως ιδεολογίας και λόγου (*discourse*) τοποθετείται στην Ευρώπη από τους σύγχρονους ιστορικούς στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Οι πιο συνήθεις ημερομηνίες για την απαρχή του είναι οι ακόλουθες: το 1775 με τον πρώτο διαμελισμό της Πολωνίας, το 1776 με την Αμερικανική Ανακήρυξη Ανεξαρτησίας, το 1789 και το 1792, με την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης και με την έναρξη της δεύτερης φάσης της Γαλλικής Επανάστασης, και το 1807 με τις *Ανακοινώσεις προς το γερμανικό έθνος* του Fichte.³⁷⁷

Όπως θα ανέμενε κανείς, το φαινόμενο του εθνικισμού αποτέλεσε ένα από τα μεγάλα ζητήματα που απασχόλησαν τα κράτη και τη διεθνή κοινωνία από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα, με πρώτη, όπως είπαμε, την ελληνική περίπτωση το 1821-1830. Ωστόσο, η επιστημονική μελέτη του φαινομένου του εθνικισμού περιέργως καθυστέρησε σε σύγκριση με άλλα σημαντικά ζητήματα. Η πρώτη γενιά των μελετητών του εθνικισμού αποτελείται από τη γενιά του 1910 και του 1920, από τους Carlton Hayes (1882-1964),³⁷⁸ Hans Kohn (1891-1971),³⁷⁹ Alfred Cobban (1901-1968),³⁸⁰ Edward Hallett Carr³⁸¹ και Louis Leo Snyder (1907-1993).³⁸² Οι μελετητές αυτοί ασχολήθηκαν κυρίως με την ιστορία του εθνικισμού και της ιδέας του έθνους και όχι με το πώς δημιουργούνται τα έθνη και ο εθνικισμός, και το ζήτημα του εθνικισμού συνέχιζε να παρουσιάζει περιορισμένο επιστημονικό ενδιαφέρον για τις κοινωνικές επιστήμες μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Μάλιστα, με τα τόσα φοβερά που συνέβησαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, εν ονόματι και του επιθετικού εθνικισμού, ο εθνικισμός –ειδικά ο αποσχιστικός ή εθνοτικός– θεωρήθηκε ξεπερασμένος, και η έμφαση από την πολιτική επιστήμη δινόταν στην ολοκλήρωση-ενσωμάτωση (*integration*).

Η πρώτη μελέτη για τον εθνικισμό της δεύτερης γενιάς μελετητών ήταν του Karl Deutsch στη δεκαετία του 1950, ο οποίος προσπάθησε να απαντήσει στο γιατί υφίσταται το έθνος, ο εθνικισμός και η εθνική κινητοποίηση. Η κύρια ατζέντα του ήταν να θέσει τον εθνικισμό στην υπηρεσία της «οικοδόμησης εθνών» (*nation-building*) εκ των άνω, ώστε ο αναδυόμενος τότε από την αποικιοκρατία Τρίτος Κόσμος να ακολουθήσει τα αχνάρια του Πρώτου Κόσμου που κτίστηκε στη βάση του εθνικισμού και των εθνικών κρατών (άλλο αν αυτό εν μέρει επιτεύχθηκε ακόμη και στη Δύση).³⁸³ Οι νέες πιο ουσιαστικές μελέτες για τον εθνικισμό άρχισαν δύο δεκαετίες αργότερα, με πρώτο το έργο του Elie Kedourie (1926-1992), το οποίο ακολούθησαν τα έργα των Ernest Gellner (1925-1995), Benedict Anderson, Anthony D. Smith, Eric Hobsbawm (1917-2012), John Armstrong, Walker Connor, John Breuilly κ.ά.³⁸⁴

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει πληθώρα θεωριών για τον εθνικισμό. Η επικρατούσα τάση είναι να διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες με διάφορες υποκατηγορίες, διάκριση την οποία πρότεινε ο Anthony Smith: αρχεγονισμός, μοντερνισμός και εθνοσυμβολισμός, με επικρατέστερη θεώρηση τον μοντερνισμό και δεύτερο τον εθνοσυμβολισμό.³⁸⁵

Ο αρχεγονισμός διακρίνεται σε τρία είδη: (1) σε αυτόν που θεωρεί ότι η ύπαρξη εθνών είναι προαιώνια και εγγενής στη φύση του ανθρώπου και των κοινωνιών, δηλαδή ότι βρίσκονται με όρους κοινωνιοβιολογίας στο DNA όλων των ανθρωπίνων ομάδων (Pierre van den Berghe),³⁸⁶ (2) ότι έθνη υπήρχαν και παλιότερα, στην αρχαιότητα και στον Μεσαίωνα, όχι με όρους βιολογίας αλλά με πολιτισμικούς όρους, στη βάση πολιτισμικών και εθνοτικών κριτηρίων που διάκριναν «εμάς» από τους «άλλους» (Clifford Geertz,³⁸⁷ Walker Connor,³⁸⁸ κ.ά.) και (3) ότι σε ορισμένες ιστορικές περιπτώσεις οι ρίζες ενός έθνους ή η ύπαρξη ενός πρωτοεθνικισμού βρίσκεται πριν από τη νεωτερική εποχή, στον Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση, ειδικά όσον αφορά ένα τμήμα της ελίτ, δηλαδή τους διανοούμενους και την αριστοκρατία σε ορισμένα ήδη ανεξάρτητα κράτη (Adrian Hastings, Joseph Llobera, Liah Greenfeld).³⁸⁹

Clifford Geertz

<https://it.wikipedia.org/wiki/File:Geertz.jpg>

Κατά τον μοντερνισμό, το έθνος, ως συλλογική ταυτότητα, και η αντίστοιχη ιδεολογία του εθνικισμού είναι προϊόν των δύο τελευταίων αιώνων της ανθρώπινης ιστορίας (Gellner, Hobsbawm, Anderson, Breuilly κ.ά.). Προηγουμένως, η όποια εθνοτική/πολιτισμική συλλογική (και σε καμία περίπτωση εθνική) ταυτότητα ή ταύτιση ήταν ανύπαρκτη ή χωρίς πολιτική σημασία, και πάντως επικρατούσαν άλλες πολύ πιο καθοριστικές συλλογικές ταυτίσεις, όπως της εντοπιότητας (πόλη, χωριό, επαρχία χώρας), της θρησκείας ή του θρησκευτικού δόγματος (σουνίτης ή σίιτης μουσουλμάνος, καθολικός, προτεστάντης ή ορθόδοξος χριστιανός, ινδουιστής ή βουδιστής κ.λπ.) ή της νομιμοφροσύνης στον ηγεμόνα, της ταύτισης με μία κοινωνική τάξη, της ταύτισης με ένα κράτος-πόλη, δουκάτο, πριγκιπάτο, μπεϊλίκι, εμιράτο κ.λπ. Τα έθνη και ο εθνικισμός είναι ανθρώπινες κατασκευές και μύθοι που δημιουργήθηκαν από τα τέλη του 18^{ου} και συνεχίζουν να δημιουργούνται μέχρι σήμερα, με τους ιδεολόγους εκάστου έθνους να επινοούν την παράδοση και την εθνική ιστορία εκάστου καινούριου έθνους, από το τι είναι Άγγλος, Γάλλος, Γερμανός ή Έλληνας χθες, μέχρι το τι είναι Ερυθραίος, Μολδαβός ή Βόσνιος σήμερα.³⁹⁰

Ernest Gellner

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ernest_Gellner_2.jpg

Eric Hobsbawm

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eric_Hobsbawm.jpg

Ο εθνοσυμβολισμός (Smith, Armstrong, Hutchinson) συμφωνεί ως προς το σύγχρονο του έθνους και του εθνικισμού, διαφωνεί όμως ως προς τα πλαίσια της κατασκευής ενός έθνους. Θεωρεί ότι οι μυθοπλαστικές ικανότητες των ελίτ και των εθνικών ιστορικών περιορίζονται από ορισμένα προϋπάρχοντα εθνοτικά-πολιτισμικά στοιχεία και ιστορικά γεγονότα. Δηλαδή, ο εθνικισμός όντως «κατασκευάζει» το έθνος και όχι το αντίθετο, αλλά τα εθνοτικά σύμβολα προϋπάρχουν (γλώσσα, θρησκεία, κουλτούρα, κοινή ζωή και ιστορία σε μία περιοχή) και δεν «εφευρίσκονται» από το μηδέν, στο κενό. Υπό αυτή την έννοια πιο εύκολα πείθει ο ελληνικός, ο γαλλικός, ο σερβικός, ο ιρλανδικός, ο αρμενικός, ο κουρδικός, ο εβραϊκός ή ο τουρκικός εθνικός μύθος και εθνικισμός από ό,τι η προσπάθεια δημιουργίας μίας παγκυπριακής εθνικής συνείδησης ή μίας νοτιοσλαβικής (γιουγκοσλαβικής), βρετανικής, πανσλαβικής ή οθωμανικής εθνικής συνείδησης. Με άλλα λόγια, αν δεν προϋπάρχουν εθνοτικές ρίζες, δεν ριζώνει ένα εθνικό δέντρο ή, αν προς στιγμή φανεί ότι επικρατεί ως ταυτότητα, είναι εύθραυστη, εφήμερη και περιορισμένη μόνο σε μία ομάδα ελίτ και όχι στον ευρύτερο λαό.³⁹¹

Μία συνήθης διάκριση που συνήθως γίνεται σε σχέση με τον εθνικισμό είναι μεταξύ αυτού που λέγεται «πολιτικός εθνικισμός» (*civic nationalism*) και «πολιτισμικός» ή «εθνοτικός εθνικισμός». Ο πολιτικός ξεπηδάει κυρίως σε ήδη ανεξάρτητα κράτη με ισχυρή κεντρική εξουσία, στα οποία τονίζεται η έννοια του πολίτη (ασχέτως πολιτιστικών, θρησκευτικών ή άλλων αρχικών χαρακτηριστικών). Πρόκειται για το γνωστό και ως δυτικοευρωπαϊκό μοντέλο, στο οποίο το κράτος προϋπήρχε του έθνους και δημιούργησε το έθνος στη συνέχεια, μέσα από την παιδεία και άλλους νομιμοποιητικούς κρατικούς θεσμούς (π.χ. εθνικός στρατός, εθνι-

κές εορτές κ.λπ.). Οι ρίζες αυτής της τάσης που δίνει έμφαση στον πολίτη και όχι στον εθνοτικά αδελφό έχει τη βάση της στις αντιλήψεις του Διαφωτισμού για την οργάνωση του κράτους και του πολιτεύματος, και θεωρείται πιο φιλελεύθερο και ανεκτικό στις πολιτισμικές διαφορές. Αντίθετα, εκεί που δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί τέτοιο κράτος (κυρίως σε αυτοκρατορίες) ή επιχειρήθηκε αλλά απέτυχε, παρουσιάζονται εθνικισμοί και εθνικές εξεγέρσεις με κριτήρια πολιτισμικά-εθνοτικά, όπως στην περίπτωση των Ελλήνων, των Σέρβων, των Κροατών, των Βουλγάρων, των Ρουμάνων, των Ούγγρων, των Φινλανδών, των Ιρλανδών, των Αρμενίων, των Γεωργιανών ή των Πολωνών. Εκδηλώνονται ως κινήματα (α) για αποσχιστική αυτοδιάθεση ή (β) για ενοποίηση με κριτήρια πολιτισμικά, γλωσσικά, θρησκευτικά και άλλα εθνοτικά διακριτικά στοιχεία, όπως η γερμανική, ιταλική και ρουμανική ενοποίηση. Το σχήμα εδώ είναι της κεντρικής, ανατολικής και νότιας Ευρώπης και παραπέμπει περισσότερο στα πρότυπα του ρομαντισμού περί έθνους ως πολιτισμού, ως «ψυχής». Ο πολιτισμικός εθνικισμός θεωρείται ότι είναι πιο ισοπεδωτικός και λιγότερο ανεκτικός στις πολιτισμικές διαφορές και στην ύπαρξη εθνοτικών ή άλλων μειονοτήτων.

Στην πραγματικότητα όμως η διάκριση αυτή μεταξύ πολιτικού και πολιτισμικού εθνικισμού, που έχει την προέλευση της στο έργο του Kohn,³⁹² δεν είναι και τόσο ευδιάκριτη στα κράτη (π.χ. στην περίπτωση της Γαλλίας, μίας κατεξοχήν περίπτωσης πολιτικού εθνικισμού που όμως δεν ανέχεται την ύπαρξη γηγενών εθνοτικών μειονοτήτων ή μειοψηφιών στο έδαφός της, ούτε καν στην περίπτωση της Κορσικής). Η εθνοτική ανεκτικότητα των κρατών που προέρχονται από πολιτικό εθνικισμό και η μη ανεκτικότητα των κρατών που προέρχονται από πολιτισμικό εθνικισμό, αυτό ισχύει εν μέρει, π.χ. δεν ισχύει στην περίπτωση της Γαλλίας και δεν ίσχυε μέχρι το 1974 για την Ισπανία, και από τις περιπτώσεις πολιτισμικού εθνικισμού ορισμένα κράτη είναι ανεκτικά, όπως η Φινλανδία σε σχέση με του Σουηδούς.

Μία άλλη διπολική διάκριση που γίνεται όσον αφορά τα ήδη ανεξάρτητα κράτη είναι μεταξύ εθνικισμού στον ρόλο του «κακού», ως κάτι το αρνητικό και επιθετικό (επιθετικός εθνικισμός), και «πατριωτισμού» στον ρόλο του «καλού», ως κάτι το θετικό που αναγνωρίζει και σέβεται τις εθνικές ταυτότητες και την εθνική αυτοδιάθεση και άλλων εθνών. Πέρα από την απλοϊκή δημοσιογραφική χρήση του πατριωτισμού κατά αντιδιαστολή με τον εθνικισμό, ο πατριωτισμός διακρίνεται από τον εθνικισμό (δηλαδή από την αγάπη για ένα έθνος, που ενίοτε αποβαίνει υπερβολική ή και επιθετική), γιατί θεωρείται ότι αποτελεί την αφοσίωση και ταύτιση κυρίως σε σχέση με ένα κράτος σε αντιδιαστολή με το έθνος.³⁹³ Ωστόσο, αν ένα κράτος είναι εθνικό κράτος, όπως η Ελλάδα, η Πορτογαλία, η Ιαπωνία, το Ισραήλ, η Γαλλία, η Ιρλανδία ή η Σερβία, τα όρια κράτους και έθνους είναι δυσδιάκριτα αν όχι ανύπαρκτα.

Η διάκριση πατριωτισμού και εθνικισμού είναι πιο σαφής κυρίως σε δύο περιπτώσεις:

(α) Όταν υπάρχει αφοσίωση-ταύτιση με ένα κράτος που η κοινωνία του είναι πολυεθνική, και αυτή η ταύτιση έρχεται σε αντίθεση ή υπερβαίνει τον εθνικισμό των επιμέρους εθνοτικών ομάδων, όπως στην περίπτωση της Ελβετίας, του Βελγίου, της Ισπανίας, της Βρετανίας, του Καναδά, της Τανζανίας ή της Ινδίας.

(β) Όταν μπορεί να διακρίνει κανείς μεταξύ κρατικού εθνικισμού και πανεθνικισμού, όπως στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα (η μικρή Ελλάδα του 1830-1850, σε αντιδιαστολή με την Ελλάδα της Μεγάλης Ιδέας που επικρατούσε από τη δεκαετία του 1850 ως το 1922) ή στον αραβικό κόσμο που υπάρχει εννοιολογική διάκριση μεταξύ της αφοσίωσης σε ένα αραβικό κράτος (*ουατανίγια*), π.χ. με την Αίγυπτο ή τη Συρία, και της ταύτισης με το ευρύτερο αραβικό έθνος (*ούμα*, *καουμίγια*) και με τον αραβικό εθνικισμό.³⁹⁴

Ας σημειωθεί πάντως ότι η συντριπτική πλειονότητα των κρατών σήμερα δεν είναι εθνικά κράτη ή έθνη-κράτη, και ας επιμένουν ότι είναι, όπως π.χ. η Τουρκία ή το Ισραήλ.

Το έθνος, η εθνική συνείδηση και η εθνική ιδεολογία (εθνικισμός) θεμελιώνονται με την καθιέρωση και πλήρη αποδοχή μίας «εθνικής ιστορίας», που με πειστικά επιχειρήματα (πειστικά για τον λαό στον οποίο αναφέρονται αλλά συχνά ακατάληπτα ή παράλογα για τους λοιπούς λαούς) αποδεικνύει την ύπαρξη και συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας. Οι εθνικές ιστορίες προεκτείνουν αναχρονιστικά την ύπαρξη ενός έθνους σε ένα μακρινό και ένδοξο παρελθόν, σε εποχές που δεν υπήρχε η σημερινή έννοια και αίσθηση του έθνους και της εθνικής ταυτότητας. Εθνικοί ιστορικοί, διαπρεπείς και ως επιστήμονες, όπως ο Mikayel Chamchian (1738-1823) στους Αρμένιους, ο Nicolay Karamzin (1766-1826) στους Ρώσους, ο František Palacký (1798-1876) στους Τσέχους, ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος (1815-1891) στους Έλληνες, ο Eoin MacNeil (1867-1945) στους Ιρλανδούς ή ο Nicolae Iorga (1871-1940) στους Ρουμάνους, ερμήνευσαν το παρελθόν του λαού τους ως ενιαίο και συνεχές στον χώρο και στον χρόνο.

Nicolay Karamzin

Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Nicolay_Karamzin_-_media/File:Karamzin_by_Tropinin_%281818,_Tretyakov_gallery%29.jpg

František Palacký

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/František_Palacký_-_media/File:Jan_Vilímek_-_František_Palacký.jpg

*Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος
Κοινό Κτήμα*

https://el.wikipedia.org/wiki/Κωνσταντίνος_Παπαρρηγόπουλος_-_/media/File:Paparrigopoulos.jpg

*Eoin MacNeill
Public Domain.*

https://en.wikipedia.org/wiki/Eoin_MacNeill_-_/media/File:Eoin_MacNeill.jpg

Nicolae Iorga

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nicolae_Iorga.jpg

Η μεγάλη επιτυχία των κατασκευών αυτών οφείλεται στο ότι είναι λογικοφανείς και σπάνια απλές ή χονδροειδείς επινοήσεις, όπως είναι π.χ. ο συλλογικός μύθος των Ρασταφάρι (ότι προέρχονται από την Αιθιοπία και συνδέονται με τους Αιθίοπες αυτοκράτορες, ενώ όλοι οι Αφρικανοί της Καραϊβικής προέρχονται από τη δυτική Αφρική). Η εθνική ιστορία έχει επιλεκτική μνήμη, κρύβει και αποσιωπά τα «δυσάρεστα οικογενειακά μυστικά» της εθνικής πορείας και εμπεριέχει ηθελημένα ή μη ιστορικά λάθη, όπως είχε παρατηρήσει ο Ernest Renan,³⁹⁵ π.χ. ένοπλες συγκρούσεις ή αποτρόπαιες πράξεις, σφαγές εντός του μετέπειτα έθνους. Η στρατευμένη εθνική ιστορία παρουσιάζει και ερμηνεύει ή παρερμηνεύει, με μαεστρία, πραγματικά ιστορικά γεγονότα, αναδεικνύοντας πολιτισμικά επιτεύγματα, ηρωικούς αγώνες και θυσίες.³⁹⁶ Το εγχείρημα αυτό μοιραία καταλήγει στον εθνοκεντρισμό: άκρως θετική αυτοεικόνα, αρνητική για τους κατά καιρούς ιστορικούς αντιπάλους.

Η αρχή των εθνοτήτων ή εθνική αυτοδιάθεση

Η «αρχή των εθνοτήτων» (19^{ος} αιώνας) ή «αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης» (όπως ονομάστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα) είναι η κανονιστική (*normative*) πλευρά του εθνικισμού και των εθνών. Υπαγορεύει ότι κάθε έθνος πρέπει να αντιστοιχεί προς ένα κράτος, να είναι «εθνικό κράτος», δηλαδή «έθνος-κράτος» με τη στενή έννοια του όρου. Τα πρακτικά επακόλουθα της αρχής αυτής είναι ότι, αν θέλουν, τα διηρημένα έθνη μπορούν να ενωθούν, τα ακρωτηριασμένα να επεκταθούν και τα αλύτρωτα να αποκτήσουν ανεξαρτησία. Από την άλλη, μπορεί να αρκεστούν σε κάποια άλλη λύση, όπως η αυτονομία ή η δημιουργία ομόσπονδου κράτους σε μία ομοσπονδία. Παρά τις προσπάθειες των υποστηρικτών της, η αρχή αυτή της *εθνικής* αυτοδιάθεσης δεν επικράτησε στο διεθνές δίκαιο παρά μόνο, όπως θα δούμε, στιγμιαία και πολύ επιλεκτικά την επαύριον του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στη Διάσκεψη των Παρισίων (1918-1920).

Η αρχή των εθνοτήτων ήταν μία αρχή ριζοσπαστική και ανατρεπτική, θέτοντας σε αμφισβήτηση τις περισσότερες εδραιωμένες εξουσίες των κρατών, εσωτερικά με το κάλεσμά της για δημοκρατική πλειοψηφική διακυβέρνηση, και εξωτερικά με το να είναι το όχημα μέσω του οποίου θα γίνονταν δεκτά τα νέα κράτη στον περιορισμένο κύκλο των «πολιτισμένων κρατών» (αυτό μέχρι το 1914). Η εθνική αυτοδιάθεση υπήρξε μία φωνή χειραφέτησης από οποιαδήποτε μορφή ηγεμονίας ενός λαού από έναν άλλο. Επίσης θεωρεί νομιμοποιημένη ακόμη και τη χρήση ένοπλης βίας για τον «ιερό σκοπό» της ανεξαρτησίας, πολύ περισσότερο αν ένας λαός θεωρεί τον εαυτό του καταπιεσμένο και ταπεινωμένο.³⁹⁷

Η αρχή αυτή έχει την προέλευσή της και βρίσκει τις ρίζες της σε ορισμένες βασικές αρχές και έννοιες που είναι συνυφασμένες με την πολιτική φιλοσοφία της νεωτερικότητας: με την ισότητα, την ελευθερία και την αυτονομία του ανθρώπου, με τη δυνατότητα επιλογής για όλους ανεξαιρέτως, με τη λαϊκή κυριαρχία και

τη δημοκρατική διακυβέρνηση. Ως αρχή, η αρχή των εθνοτήτων, όπως και εθνικισμός, είναι αποκύημα τόσο του Διαφωτισμού όσο και του μεγάλου επικριτή του, του ρομαντισμού.³⁹⁸

Στο πολιτικό-συνταγματικό επίπεδο η αρχή αυτή διατυπώνεται για πρώτη φορά στην Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας του 1776 και στο Σχέδιο Συντάγματος που υποβλήθηκε από τον Condorcet στη Γαλλική Εθνοσυνέλευση (1793) κατά το τέταρτο έτος της Γαλλικής Επανάστασης. Στην Αμερικανική Διακήρυξη (1776) η σχετική διατύπωση είναι ασαφής. Κατ' αυτήν, όταν μια μορφή κυβέρνησης καταστρέφει τους σκοπούς μιας διακυβέρνησης, που είναι «η ζωή, η ελευθερία και η αναζήτηση της ευτυχίας» και δεν διαθέτει πια την αποδοχή των κυβερνωμένων, τότε ένας λαός έχει το δικαίωμα να την καταργήσει και να θεσπίσει νέα διακυβέρνηση. Στο γαλλικό πλαίσιο, από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι την εφήμερη Αυτοκρατορία του Ναπολέοντα, η εθνική αυτοδιάθεση δεν εμφανίζεται ως δικαίωμα στην απόσχιση, αλλά ως ανάληψη της υποχρέωσης να μην προσαρτώνται εδάφη ή άλλα κράτη χωρίς τη βούληση της πλειοψηφίας των κατοίκων της εν λόγω περιοχής.³⁹⁹

Κατά τον υπολογισμό του Miroslav Hroch, όταν πρωτοεμφανίστηκε ο εθνικισμός ως επαναστατική αρχή το 1800 περίπου, στον χώρο της Ευρώπης υπήρχαν τουλάχιστον είκοσι μη κυρίαρχες εθνότητες που είχαν αρχίσει να διαμορφώνουν συνείδηση για την ξεχωριστή τους ύπαρξη.⁴⁰⁰

Οι πλέον γνωστές εκδηλώσεις της αρχής των εθνοτήτων, που απασχόλησαν τη διεθνή (ευρωπαϊκή εννοείται) κοινωνία πριν το 1848 είναι η ανεξαρτησία των λατινοαμερικανικών αποικιών από την Ισπανία, η Ελληνική Επανάσταση (ο ελληνικός πόλεμος της ανεξαρτησίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία) και η δημιουργία του Βελγίου. Ωστόσο, από αυτές μόνο η ελληνική περίπτωση ήταν *εθνική*, εν ονόματι ενός έθνους, του ελληνικού. Το 1848, το «Έτος των Επαναστάσεων», είχαμε την συγγερική προσπάθεια για ανεξαρτησία υπό τον Lajos Kossuth (1802-1894), και λίγο μετά την ιταλική ενοποίηση με ένοπλο αγώνα στο όνομα της αρχής των εθνοτήτων (1861), τη γερμανική ενοποίηση (1871) και στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878) τις ανεξαρτησίες της Σερβίας, του Μαυροβουνίου της Ρουμανίας και την αυτονομία της Βουλγαρίας.

Όπως είναι φυσικό, υπήρχε αρχικά μεγάλη αντίσταση στην αρχή αυτή από τις καθιερωμένες εξουσίες, ειδικά από τα ανακτοβούλια. Σταδιακά όμως η αρχή των εθνοτήτων άρχισε να κερδίζει έδαφος. Μετά το 1848 η αρχή των εθνοτήτων, αν και δεν είχε γίνει δεκτή στο υπάρχον διεθνές δίκαιο, είχε ιδιαίτερη απήχηση και λαμβανόταν σοβαρά υπόψη και από τις μεγάλες δυνάμεις στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι έλαβε χώρα σειρά δημοψηφισμάτων υπό διεθνή επίβλεψη για να διαπιστωθεί η βούληση των κατοίκων, όπως στην ιταλική χερσόνησο (1860-1870), στη Βλαχία και Μολδαβία (1857), στα Ιόνια νησιά (1863) και ανεπιτυχώς στο ζήτημα του Σλέσβιγκ-Χόλσταϊν.⁴⁰¹ Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα και στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} ήταν σαφές ότι υπήρξε σημείο αναφοράς και κριτήριο στην εξωτερική πολιτική, τόσο για τις μικρές όσο και για τις μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης (που λόγω ισχύος ήταν περισσότερο σε θέση να την αγνοήσουν), και η απήχηση της άρχισε να αγγίζει και μη ευρωπαϊκούς λαούς, όπως τους Αρμένιους και τους Άραβες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ορισμένες αποικίες, όπως κατά πρώτο λόγο τους κατοίκους των Ινδίων με ηγέτη τον Mahatma Gandhi (1869-1948).

Ας δούμε όμως τη θέση του διεθνούς δικαίου κατά την εποχή εκείνη. Το διεθνές δίκαιο κατά τον 19^ο αιώνα και μέχρι το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου δεν είχε αναγνωρίσει την αρχή σε επίπεδο διεθνών κανόνων ή διακρατικών διακηρύξεων. Οι νομικοί διεθνολόγοι από την πλευρά τους ήταν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι το 1918 στην πλειοψηφία τους διστακτικοί ή αρνητικοί με αυτή τη νέα πολιτική αρχή, σε αντίθεση με θεωρητικούς του κράτους, όπως ο Herder, ο Fichte, ο Mazzini, ο Mill ή ο Renan, οι οποίοι υιοθέτησαν αυτή την αρχή και θεωρούσαν ότι συμβάλλει στην πρόοδο, στη λαϊκή κυριαρχία και στη διεθνή ειρήνη.

Τις τοποθετήσεις των νομικών διεθνολόγων (οι οποίοι ειδικά εκείνη την εποχή, με το περιορισμένο υπάρχον διεθνές δίκαιο, ήταν οι κύριοι εισηγητές των κανόνων και αρχών του διεθνούς δικαίου) θα τις διακρίναμε σε πέντε θέσεις:

1. Πλήρης αδιαφορία και μη αναφορά στο ζήτημα αυτό. Πρόκειται για χαρακτηριστική θέση ειδικά των Βρετανών και Γάλλων νομικών.
2. Απλή αναφορά στη διάκριση μεταξύ κράτους, που είναι το υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, και έθνους, που είναι κάτι άλλο και δεν πρέπει να συγχέεται με το κράτος, όπως φαίνεται στα έργα του διπλωμάτη και νομικού Henry Wheaton στις ΗΠΑ και του Αργεντινίου νομικού και διπλωμάτη Carlos Calvo.⁴⁰²

3. Αναφορά στη λεγόμενη αρχή των εθνοτήτων αλλά μη αποδοχή της στο διεθνές δίκαιο ως αρχής, κυρίως επειδή οδηγεί σε ένοπλες εσωτερικές συγκρούσεις και ακόμη και σε διακρατικούς πολέμους, θέση που υποστήριζαν οι Γάλλοι νομικοί Frantz Despagnet, Théophile Funck-Brentano και Albert Sorel,⁴⁰³ και ο Βρετανός John Westlake.
4. Αποδοχή της ως σημαντικής νέας αρχής του διεθνούς δικαίου που μάλιστα συμβάλλει στη διεθνή ειρήνη. Τη συγκεκριμένη θέση έχουν κυρίως οι Ιταλοί νομικοί, με προεξέχοντα τον Pasquale Stanislao Mancini (1817-1888)⁴⁰⁴ και τον Pasquale Fiore,⁴⁰⁵ τον Αμερικανό Francis Lieber (1798-1872) και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα τον Γερμανοβρετανό Lassa Oppenheim.
5. (5) Η *à la carte* θέση ότι πράγματι έχει γεννηθεί μία νέα αρχή, η αρχή των εθνοτήτων, και στο διεθνές δίκαιο, η οποία όμως δεν ισχύει για όλα τα έθνη, αλλά μόνο για τα προικισμένα «πολιτισμένα» έθνη, αυτά δηλαδή που είναι σε θέση να δημιουργήσουν ένα ευνομούμενο κράτος, στο πλαίσιο του κράτους δικαίου. Τη συγκεκριμένη θέση εκπροσωπούσε κυρίως ο Ελβετός καθηγητής του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης Johann Caspar Bluntschli.⁴⁰⁶ Σημειωτέον ότι σε αυτό το μήκος κύματος κινούνται και φιλελεύθεροι πολιτικοί φιλόσοφοι αυτής της εποχής, όπως ο John Stuart Mill και ο Alexis de Tocqueville (1805-1859).⁴⁰⁷ Μία άλλη εκδοχή της *à la carte* θέσης ήταν η θέση των μαρξιστών ότι δικαιούνταν να δημιουργήσουν κράτη μόνο τα «ιστορικά έθνη», αυτά που είχαν δικό τους κράτος σε παλιότερες εποχές.⁴⁰⁸

Από πλευράς νομικών ο πλέον ένθερμος υποστηρικτής της αρχής των εθνοτήτων είναι ο Mancini. Στην εναρκτήρια ομιλία του ως καθηγητής το 1851 με τίτλο *Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti* (Περί της εθνικότητας ως θεμελίου του διεθνούς δικαίου) υποστήριξε ότι «κάθε έθνος θα πρέπει να συνιστά κράτος και ένα μόνο κράτος» και «κάθε έθνος είναι ελεύθερο να οργανώσει εαυτόν ως ένα ανεξάρτητο κράτος». Μάλιστα, έφτανε στο σημείο να υποστηρίζει ότι, τελικά, οι εθνότητες (τα έθνη) και όχι τα κράτη είναι τα πραγματικά υποκείμενα του διεθνούς δικαίου (θέση που δεν δέχονταν οι άλλοι Ιταλοί νομικοί, αν και αποδέχονταν την αρχή των εθνοτήτων).⁴⁰⁹

Pasquale Mancini
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Pasquale_Stanislaio_Mancini_-_/media/File:Pasquale_Stanislaio_Mancini.jpg

Johann Caspar Bluntschli

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Kaspar_Bluntschli_-_/media/File:Johann_Caspar_Bluntschli_alt.jpg

Στις αρχές του 20^{ού} αιώνα, η αρχή των εθνότητων έχαιρε μεγαλύτερης αποδοχής στον χώρο του διεθνούς δικαίου. Κατά τον Oppenheim, στο κλασικό του σύγγραμμα για το διεθνές δίκαιο του 1905:⁴¹⁰

«[...] η αρχή των εθνότητων διαθέτει τέτοια δύναμη, ώστε είναι άκαρπο να επιχειρήσει κανείς να σταματήσει τη νίκη της. Όταν μία κοινότητα πολλών εκατομμυρίων ατόμων[...] καταστεί τόσο ισχυρή, ώστε να θεωρεί αναγκαίο να αποκτήσει ένα κράτος, στο οποίο να ζει με βάση τα δικά της ιδανικά, και να κτίσει έναν δικό της εθνικό πολιτισμό, σίγουρα θα αποκτήσει αυτό το κράτος αργά ή γρήγορα. Αυτό που οφείλει να κάνει η διεθνής πολιτική είναι να επιβάλει τον κανόνα οι μειονότητες των ατόμων άλλης φυλής να μην τίθενται εκτός νόμου, αλλά να αντιμετωπίζονται με ισότητα όπως η πλειοψηφία».

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ού} αιώνα, η αρχή των εθνότητων μετονομάστηκε σε «αρχή της αυτοδιάθεσης», εννοώντας την εθνική αυτοδιάθεση, από τον γερμανικό όρο *Selbstbestimmungsrecht* (αυτοδιάθεση). Ο όρος αυτός είχε χρησιμοποιηθεί από ριζοσπαστικούς Γερμανούς διανοητές στον ύστερο 19^ο αιώνα, και υιοθετήθηκε ως αρχή που πρέπει να διέπει τα κράτη (για την ακρίβεια, τα μελλοντικά σοσιαλιστικά κράτη) στο 4^ο Διεθνές Συνέδριο της Σοσιαλιστικής Διεθνούς που έλαβε χώρα στο Λονδίνο το 1896.⁴¹¹

Η μεγάλη ώρα για την αρχή αυτή ήρθε λίγο μετά, το 1919-1920, στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, όπου, όπως είχε επισημάνει ο Alfred Cobban, προς στιγμή φάνηκε ότι θα καθίστατο αρχή της διεθνούς έννομης τάξης.⁴¹² Την αυλαία είχε ανοίξει ο πρόεδρος των ΗΠΑ Wilson, ο οποίος στα «14 Σημεία» του (18 Ιανουαρίου 1918), πριν τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου, είχε σταθεί ιδιαίτερα στην αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης, ως τον πυλώνα της νέας, μεταπολεμικής διεθνούς τάξης, κυρίως ως λαϊκή κυριαρχία και εφαρμογή της αρχής της πλειοψηφίας και όχι ως αποαποικιοποίηση (βλ. Κεφάλαιο 1).⁴¹³ Παρεμφερείς θέσεις υποστήριζε και ο Lenin (στο νέο κράτος της Σοβιετικής Ένωσης) στο άλλο άκρο του ιδεολογικού φάσματος, με έμφαση όμως και στην αυτοδιάθεση των αποικιών.⁴¹⁴ Η θέση του Wilson είχε τέτοια απήχηση ως η μελλοντική συνταγή για την ειρήνη, ώστε, όταν συνήλθε το 1919 η Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, να έχει δοθεί η εντύπωση ότι η κύρια αρχή που θα εφαρμοζόταν θα ήταν η αυτοδιάθεση για όλα τα έθνη.⁴¹⁵

Lenin

Public Domain.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lenin_CL.jpg

Κατά τον Wilson, η εφαρμογή της αρχής αυτής θα πραγματοποιούνταν με τρεις τρόπους: (1) ορισμένοι λαοί θα δημιουργούσαν τα δικά τους κράτη, (2) σε περιπτώσεις συνοριακών διενέξεων, το μέλλον τους θα καθοριζόταν στη βάση δημοψηφισμάτων και (3) οι μικρές ομάδες (μειονότητες) που δεν ενέπιπταν στις δύο ανωτέρω περιπτώσεις θα ετίθεντο υπό την προστασία μειονοτικών καθεστώτων υπό την επίβλεψη του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών.⁴¹⁶

Πλην όμως, ειδικά τα δύο πρώτα σημεία ήταν πολύ δύσκολο να βρουν την πρακτική εφαρμογή τους στο ευρωπαϊκό ή και μεσανατολικό σκηνικό των ανάμεικτων πληθυσμών, ακόμη και αν υπήρχε περίσσειμα καλής θέλησης, κάτι που δεν συνέβαινε, όπως αποδείχτηκε στη Διάσκεψη των Παρισίων. Θα χρειαζόταν, μεταξύ άλλων, να λάβουν χώρα μεγάλες μετακινήσεις και ανταλλαγές πληθυσμών σε καιρό ειρήνης, κάτι ανήκουστο.

Τελικά έγινε επίκληση της αρχής σε αρκετές περιστάσεις, αλλά εφαρμόστηκε επιλεκτικά μόνο στην περίπτωση των Πολωνών, των Τσέχων και Σλοβάκων (λόγω και του μεγάλου κύρους που διέθετε τότε ο Τσέχος φιλόσοφος και πολιτικός Tomáš Masaryk), των Ελλήνων (λόγω και του μεγάλου κύρους που διέθετε ο Ελευθέριος Βενιζέλος), των Φινλανδών, των τριών κρατών της Βαλτικής, και εφήμερα (με τη Συνθήκη των Σεβρών) στην περίπτωση των Αρμενίων και των Κούρδων (δημιουργία αυτόνομου κράτους των Κούρδων). Έγιναν και ορισμένα δημοψηφίσματα, και τα καθεστώτα μειονοτικής προστασίας υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών κάλυπταν τις μειονότητες σε δεκαπέντε κράτη (Φινλανδία, Λιθουανία, Λετονία, Εσθονία, Πολωνία, Αυστρία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Αλβανία, Ελλάδα, Τουρκία και Ιράκ). Τα δημοψηφίσματα που έγιναν ήταν επιλεκτικά, και τα μειονοτικά καθεστώτα δεν αφορούσαν τις μειονότητες που διαβιούσαν στις μεγάλες δυνάμεις, όπως η Γαλλία, η Βρετανία ή η Γερμανία.

Η τραγική ειρωνεία είναι ότι στα πρόθυρα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ο Hitler επικαλέστηκε την αρχή της αυτοδιάθεσης, σε σχέση με τους εκτός Γερμανίας Γερμανούς, τις γερμανικές μειονότητες στη Σουδητία της Τσεχοσλοβακίας και στη Σιλεσία της Πολωνίας.

Η αυτοδιάθεση των λαών

Το σημερινό καθεστώς

Στο διεθνές καθεστώς των Ηνωμένων Εθνών ο νέος όρος με τον οποίο η αρχή της αυτοδιάθεσης ενσωματώθηκε, σταδιακά, στη διεθνή έννομη τάξη είναι «αυτοδιάθεση των λαών» και όχι «εθνική αυτοδιάθεση» ή «αρχή των εθνοτήτων».

Η αυτοδιάθεση των λαών αναφέρεται στον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών δύο φορές, στο Άρθρο 1, παράγραφος 2, σε σχέση με τις φιλικές σχέσεις μεταξύ των κρατών, ως διευκρινιστική προσθήκη, και στο Άρθρο 55, πάλι σε σχέση με τις ειρηνικές και φιλικές σχέσεις, με την ιδιόμορφη διατύπωση «του σεβασμού της αρχής της ισότητας των δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των Λαών». Οι αναφορές αυτές στον Χάρτη ήταν ασαφείς και ελλιπείς και γι' αυτό χρειάστηκαν περαιτέρω διευκρινίσεις για να μην αποτελέσουν νεκρό γράμμα.

Η αρχή της αυτοδιάθεσης αποσαφηνίστηκε και καθιερώθηκε και ως νομική αρχή με την περίφημη Αντιαποικιακή Διακήρυξη του ΟΗΕ (1960), με το Σύμφωνο Αστικών [Ατομικών] και Πολιτικών Δικαιωμάτων (1966), όπου η αυτοδιάθεση ορίζεται και ως συλλογικό ανθρώπινο δικαίωμα, καθώς επίσης και με τη Διακήρυξη περί Φιλικών Σχέσεων του ΟΗΕ (1970). Αλλά η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών απέκτησε διαφορετικό περιεχόμενο από την αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης που, όπως είπαμε, δεν είχε κατορθώσει να γίνει νομική αρχή.⁴¹⁷

Η μεταπολεμική αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών δεν αφορά, σε αντίθεση με την πολιτική αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης, «έθνη» αλλά «λαούς». Το προφανές πρόβλημα βέβαια είναι το τι λογίζεται ως λαός (*people*), ερώτηση που μπορεί να οδηγήσει σε αδιέξοδα και πληθώρα ερμηνειών. Κατά τη γνωστή διατύπωση του Sir Ivor Jennings, «Επιφανειακά φαίνεται λογικό: ο λαός ας αποφασίσει. Όμως στην πραγματικότητα καταντά γελοίο γιατί ο λαός δεν μπορεί να αποφασίσει πριν κάποιος αποφασίσει ποιος είναι ο λαός».⁴¹⁸

Κατά την περίοδο 1945-1960, μετά από πολλές συζητήσεις και διχογνωμίες στον ΟΗΕ και μεταξύ νομικών διεθνολόγων, κατέληξε «λαός» να λογίζεται το σύνολο των κατοίκων που διαβιών σε μια αποικία ή σε ένα ήδη ανεξάρτητο κράτος. Το πρακτικό αποτέλεσμα είναι οι δικαιούχοι, αυτοί που μπορούν να ασκήσουν νόμιμα το δικαίωμα αυτό, να είναι τρεις.⁴¹⁹

Πρώτον, τα «μη αυτοκυβερνώμενα εδάφη», δηλαδή οι αποικίες, τα προτεκτοράτα και τα εδάφη υπό κηδεμονία.

Δεύτερον, η πλειοψηφία σε ένα κράτος που δεν νοείται να κυριαρχείται από μία μειοψηφία (θέση που έχει τις ρίζες της στο σκεπτικό του Wilson). Πρόκειται για τη γνωστή και ως «εσωτερική αυτοδιάθεση», η οποία π.χ. επέτρεπε την ανατροπή του καθεστώτος του απαρτχάιντ της Νοτίου Αφρικής ακόμη και με τη χρήση ένοπλης βίας.

Τρίτον, η χώρα (ή πρώην αποικία) που έχει κατακτηθεί και βρίσκεται υπό ξένη κατοχή. Τα κράτη αυτά δεν χάνουν το δικαίωμα τους για ανεξαρτησία, όπως στην περίπτωση του Ανατολικού Τιμόρ, που τελικά επανέκτησε την ανεξαρτησία του μετά από τρεις σχεδόν δεκαετίες ινδονησιακής κατοχής. Άλλωστε, η κατοχή που αποτελεί το αποτέλεσμα επίθεσης (*aggression*) δεν μπορεί να οδηγήσει σε προσάρτηση, όπως φαίνεται με τη Δυτική Όχθη του Ιορδάνη σε σχέση με το Ισραήλ ή με το υπό τουρκική κατοχή βόρειο τμήμα της Κύπρου.

Υπάρχει και η περίπτωση διχοτομημένων εθνών, όπως η Κορέα σήμερα και παλαιότερα τα δύο Βιετνάμ και οι δύο Γερμανίες, που θεωρείται ότι έχουν το δικαίωμα στην επανένωση με βάση και την αρχή της αυτοδιάθεσης. Και χωρίς όμως την αρχή αυτή πάλι θα μπορούσαν να ενωθούν, μια και πρόκειται για ανεξάρτητα κράτη. Πιο προβληματική είναι η περίπτωση του Κοσόβου, το οποίο έχει γίνει αποδεκτό ότι δεν θα ενωθεί με την Αλβανία (όπως η Κύπρος το 1960, που δεν επιτρεπόταν να ενωθεί με την Ελλάδα ή να διχοτομηθεί και να ενωθεί ένα τμήμα με την Ελλάδα και το άλλο με την Τουρκία).

Προκύπτει, δηλαδή, ότι οι μειοψηφίες που θεωρούν ότι αποτελούν έθνος ή τμήμα έθνους που βρίσκεται σε άλλη χώρα δεν έχουν το δικαίωμα μονομερούς αυτοδιάθεσης, με άλλα λόγια απαγορεύεται η απόσχιση (μονομερούς ανεξαρτησία, π.χ. Τουρκική Βόρεια Κύπρος) ή η απόσχιση και ένωση με άλλη κρατική οντότητα (π.χ. η Κριμαία με τη Ρωσία). Μπορεί να επιτύχουν ανεξαρτησία μόνο αν συμφωνήσει το υπόλοιπο κράτος στο οποίο διαβιών, όπως έγινε με την Τσεχοσλοβακία, τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης (και αρχικά με τα τρία βαλτικά κράτη, την Εσθονία, τη Λετονία και τη Λιθουανία, όπως αποδέχτηκε η Σοβιετική Ένωση το 1991) ή με δημοψηφίσματα, όπως συνέβη στην περίπτωση του Μαυροβουνίου το 2006 και του Νοτίου Σουδάν το 2011.

Πέρα από την αρχή της αυτοδιάθεσης καθαυτή, μια σειρά από θεμελιώδεις αρχές του διεθνούς δικαίου συνηγορούν κατά της απόσχισης, όπως η αρχή της εθνικής κυριαρχίας και ανεξαρτησίας, η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας (σημειωτέον ότι συνήθως η αρχή της εδαφικής ακεραιότητας αναφέρεται μετά από κάθε αναφορά στην αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών στα ψηφίσματα του ΟΗΕ), η αρχή του απαραβίαστου των συνόρων, η μη χρήση ή απειλή χρήσης βίας κατά άλλων κρατών και η αρχή της μη επέμβασης.

Η αναγνώριση μίας αποσχιστικής οντότητας δεν είναι επιτρεπτή. Επιπλέον αποτελεί επέμβαση στα εσωτερικά ενός κράτους. Επίσης, δεν είναι επιτρεπτή η στρατιωτική ή άλλη βοήθεια σε αποσχιστικά κινήματα, π.χ. στο Κουρδικό PKK στην Τουρκία, στους Αρμενίους του Ναγκόρνο-Καραμπάχ στο Αζερμπαϊτζάν, στους Οσέτους της Νότιας Οσετίας ή στα ρωσικά αποσχιστικά κινήματα στην Ουκρανία. Η απόσχιση –σε αντίθεση με τη συμφωνημένη διχοτόμηση– δεν δημιουργεί κρατική υπόσταση, γι’ αυτό και η Κατάνγκα (1960-1963), η Μπιάφρα (1967-Ιανουάριος 1970), η Βόρεια Κύπρος (1974 έως σήμερα) ή η Δημοκρατία του Σομάλιλαντ (1991 έως σήμερα) δεν αναγνωρίστηκαν από τη διεθνή κοινωνία ως κράτη.

Η διαχείριση και η επίλυση εθνοτικών συγκρούσεων είναι δυνατή κυρίως με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και με την καθιέρωση ειδικών μειονοτικών δικαιωμάτων για τις μειονότητες (για την ακρίβεια στα άτομα που ανήκουν σε μειονότητες).

Το μεταπολεμικό απαγορευτικό καθεστώς για την αποσχιστική αυτοδιάθεση άντεξε στα 45 χρόνια του Ψυχρού Πολέμου (1945-1989), όπως φαίνεται από το γεγονός ότι αυθαίρετα οριοθετημένα πολυεθνοτικά κράτη κατόρθωσαν να επιβιώσουν με την αρχική εδαφική τους μορφή, παρά τους μακροχρόνιους και αιματηρούς πολέμους που υπέστησαν, όπως με τα πολλά αποσχιστικά κινήματα της Βιρμανίας (σημερινή Μιανμάρ), του Κονγκό (Κατάνγκα κ.ά.), της Νιγηρίας (Μπιάφρα), του Σουδάν (Νότιο Σουδάν), της Αιθιοπίας (Ερυθραία) ή του Ιράκ (Κούρδοι). Σε αυτά τα 45 έτη έλαβε χώρα μόνο μία επιτυχής απόσχιση, το Ανατολικό Πακιστάν που έγινε το κράτος του Μπανγκλαντές, μία πράγματι ειδική περίπτωση: ένα αρχέτυπο «εσωτερικής αποικίας», το οποίο στη συνέχεια υπέστη ανηλεή σφαγή. Όμως και αυτή η γενοκτονία δεν οδήγησε σε αθρόες αναγνωρίσεις του αποσχιστικού κράτους του Μπανγκλαντές ή ανθρωπιστική επέμβαση υπό τον ΟΗΕ. Το κράτος του Μπανγκλαντές προέκυψε μόνο όταν επενέβη στρατιωτικά η Ινδία και έσωσε τους Βεγγάλους, αν και η ινδική εισβολή καταδικάστηκε στον ΟΗΕ.

Το υπάρχον καθεστώς είχε διατηρήσει τη θέση του και τη διατηρεί ακόμη, γιατί, αν δινόταν πλήρης ελευθερία απόσχισης, αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει σε αυτοδιάθεση μέχρι παραλογισμού. Άλλοι βάσιμοι φόβοι, αν δινόταν τέτοιο δικαίωμα, είναι οι εξής:⁴²⁰

- η απειλή για άλλες αποσχίσεις μέσα στην ίδια χώρα, γνωστή και ως «φαινόμενο του ντόμινο» ή «εσωτερική βαλκανιοποίηση», π.χ. αν γίνει ανεξάρτητη η Τσετσενία στη Ρωσία ή το Κασμίρ στην Ινδία, ο κίνδυνος και άλλων τάσεων για απόσχιση στις δύο αυτές χώρες,
- η εμφάνιση διασπαστικών τάσεων στην περιοχή, σε γειτονικές χώρες που εμπνέονται από το παράδειγμα αυτό («εξωτερική βαλκανιοποίηση»), π.χ. Ιρακινό Κουρδιστάν,
- το ζήτημα των εγκαταλελειμμένων ή παγιδευμένων μειονοτήτων, π.χ. Σέρβοι στο Κόσοβο,
- η μη βιωσιμότητα του υπόλοιπου τμήματος της χώρας,
- ο κίνδυνος της δημιουργίας μη βιώσιμων νέων κρατών,
- η βλάβη που επέρχεται στη βούληση της πλειοψηφίας με την αναγνώριση μονομερούς ανεξαρτησίας
- η δυνατότητα μίας μειοψηφίας συνεχώς να εκβιάζει την πλειοψηφία με την απειλή της απόσχισης.

Το ανωτέρω καθεστώς ισχύει και σήμερα, αλλά έχει κλονιστεί μετά από όσα συνέβησαν αμέσως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, συνεπεία της διεθνούς (αρχικά κυρίως δυτικής) αποδοχής της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας και Κροατίας το 1991-1992. Επίσης το 1993 έγινε ανεξάρτητη η Ερυθραία από την Αιθιοπία διά των όπλων. Στο τέλος της δεκαετίας το ΝΑΤΟ επενέβη στρατιωτικά στη Σερβία στα πλαίσια ανθρωπιστικής επέμβασης (βλ. Κεφάλαιο 10), οδηγώντας το Κόσοβο το 2008 στην ανακήρυξη ανεξαρτησίας (η ανεξαρτησία του αναγνωρίζεται σήμερα από 108 κράτη). Επίσης, όπως είπαμε, μετά από δημοψήφισμα έγινε ανεξάρτητο το Μαυροβούνιο (το 2006) και το 2011 το Νότιο Σουδάν (είχε προηγηθεί μακροχρόνιος ένοπλος αγώνας για ανεξαρτησία, το 1960-1972 και το 1983-2005 και στο τέλος διεθνής πίεση για ειρηνική λύση που θα συμπεριλάμβανε και τη δυνατότητα ανεξαρτησίας).

Η κατάσταση μετά τον Ψυχρό Πόλεμο

Με τον τερματισμό του Ψυχρού Πολέμου άνοιξε ένα νέο κεφάλαιο στην επί δύο αιώνες ιστορία του αποσχιστικού εθνικισμού. Οι χωριστικές τάσεις και η απόσχιση, και κατά συνέπεια η υποστήριξη των αποσχιστικών

κινημάτων, φαίνεται να μην είναι πλέον τόσο ανεπίτρεπτες και καταδικαστέες για τη διεθνή κοινωνία όπως ήταν κατά την περίοδο 1945-1989. Μία θετική πλευρά αυτής της εξέλιξης είναι ότι ίσως αυτό οδηγήσει ορισμένα κράτη στο να είναι πιο ανεκτικά και λιγότερο καταπιεστικά έναντι των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, αφού τέτοιες επιλογές μπορούν να έχουν σοβαρές συνέπειες. Μία από τις πιθανές αρνητικές επιπτώσεις είναι ότι οι χωριστικές ομάδες, από την πλευρά τους, μπορεί να είναι υπερβολικές στις αξιώσεις τους και να προσδοκούν ή να έχουν εξασφαλίσει έξωθεν υποστήριξη.

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου το ισχύον καθεστώς τίθεται υπό αμφισβήτηση από πολλούς μελετητές του φαινομένου πολύ περισσότερο από ό,τι πριν το 1990. Ένας βασικός λόγος γι' αυτή την αμφισβήτηση είναι ότι δεν είναι όλα τα κράτη προϊόν ελεύθερα εκφρασμένης αυτοδιάθεσης (τόσο από τις πλειοψηφικές όσο και από τις μειοψηφικές κοινότητες στη χώρα), και πάνω από όλα όχι λίγες κυβερνήσεις καταπιέζουν συστηματικά ευμεγέθεις πολιτισμικές ομάδες κατά τρόπο στυγνό χωρίς διάθεση για διάλογο και πολιτική λύση.

Όπως είχε παρατηρήσει ο Lee C. Buchheit, στο κλασικό του βιβλίο για την απόσχιση, μπορεί άραγε να υποστηριχτεί στα σοβαρά σήμερα ότι μία αυθαίρετα χαραγμένη αποικία έχει δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, ενώ μία εθνοτική ή περιφερειακή ομάδα, η οποία υφίσταται συστηματικές και κατάφωρες διακρίσεις, δεν έχει ρεαλιστική προοπτική αλλαγής;⁴²¹

Με το υπάρχον διεθνές κανονιστικό καθεστώς μία μειοψηφία έχει μόνο δικαίωμα για ειδική προστασία ως μειονότητα με ειδικά μειονοτικά δικαιώματα, ακόμη κι αν αποτελεί το 20% ή περισσότερο του πληθυσμού. Νομικά πρόκειται αποκλειστικά για «εσωτερική υπόθεση» των κρατών, όπως ήταν και τα ανθρώπινα δικαιώματα μέχρι την υιοθέτηση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και τη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το κράτος μπορεί «να κρύβεται» πίσω από την αρχή της κυριαρχίας. Επιπλέον, δεν προβλέπεται διεθνώς (στο υπάρχον διεθνές δίκαιο) εσωτερική αυτοδιοίκηση/αυτονομία ή άλλες μορφές κοινοτικής συμμετοχής στην εξουσία. Προβλήματα δημιουργούνται ακόμη και για μικρότερες ομάδες, γιατί υπάρχουν κράτη που δεν αναγνωρίζουν καν την ύπαρξη συγκεκριμένων μειονοτικών ομάδων (με αντίστοιχα μειονοτικά δικαιώματα) ή δεν τηρούν τα μειονοτικά δικαιώματα που προβλέπονται. Τέλος, το υπάρχον καθεστώς δεν υπήρξε, ούτε και είναι αποτελεσματικός αποτρεπτικός παράγοντας για επίδοξες αποσχίσεις, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι οι αποσχιστικές συγκρούσεις επιμένουν απτόητες και οι εξωτερικοί υποστηρικτές χωριστικών κινημάτων έχουν αυξηθεί μετά το 1990.

Αν γίνει δεκτό ότι το υπάρχον κανονιστικό τοπίο είναι ελλιπές, αναποτελεσματικό και άδικο, ιδίως όταν πρόκειται για ευμεγέθεις και πολιτικοποιημένες μειοψηφίες (άνω του 15% του πληθυσμού), υπάρχουν τουλάχιστον τρεις δυνατές επιλογές στο διεθνές κανονιστικό επίπεδο:⁴²²

Μία πρώτη οδός είναι η διατήρηση αλλά περαιτέρω εδραίωση του μεταπολεμικού απαγορευτικού για την απόσχιση καθεστώτος, με απαραίτητη όμως ενίσχυση των μηχανισμών προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κυρίως της μειονοτικής προστασίας, συμπεριλαμβανομένης και της αυτονομίας ή ομοσπονδοποίησης («εσωτερική μη αποσχιστική αυτοδιάθεση» όπως λέγεται), αν πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις. Το νέο αυτό καθεστώς μειονοτικής προστασίας και δικαιωμάτων εδραιώθηκε κυρίως στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, στο Καταληκτικό Κείμενο της Κοπεγχάγης το 1990, στο πλαίσιο της ΔΑΣΕ (Διάσκεψης για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη), και στο Συμβούλιο της Ευρώπης, με τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (1995). Επίσης το Καταληκτικό Κείμενο της Γενεύης για τις Εθνικές Μειονότητες το 1991 (ΔΑΣΕ) αναφέρεται ενδεικτικά στην αυτόνομη διοίκηση ως μία από 14 δυνατότητες αντιμετώπισης και επίλυσης μειονοτικών ζητημάτων από τα κράτη με δημοκρατικό τρόπο.⁴²³

Μία δεύτερη οδός είναι η μερική αλλαγή του ισχύοντος απαγορευτικού καθεστώτος με κατ' εξαίρεση αυτοδιάθεση (μονομερή ανεξαρτητοποίηση) σε ορισμένες περιπτώσεις ομοσπονδιακών κρατών, ειδικά αν προβλέπεται και από το σύνταγμά τους, όπως παλιότερα προβλεπόταν στα συντάγματα της Σοβιετικής Ένωσης, της Γιουγκοσλαβίας και της Βιρμανίας, και σήμερα προβλέπεται μόνο για την περίπτωση της Αιθιοπίας (και ίσως στο μέλλον σε μία ομοσπονδιακή Ευρώπη).

Η τρίτη οδός είναι η ριζική αναμόρφωση του υπάρχοντος καθεστώτος, με αποδοχή μονομερούς αυτοδιάθεσης, όταν πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, όπως σε περιπτώσεις συστηματικών διακρίσεων και καταπίεσης χωρίς ρεαλιστικές δυνατότητες αλλαγής.

Όσον αφορά τη ριζική αναμόρφωση, οι υποστηρικτές της διακρίνονται: (α) σε αυτούς που θεωρούν απαραίτητη την εκτεταμένη βία και καταπίεση της εν λόγω μειοψηφίας, χωρίς ορατή δυνατότητα αλλαγής στο άμεσο μέλλον από πλευράς καταπιεστικού κράτους (π.χ. Lee Buchheit, Allen Buchanan, Oji Umozurike κ.ά.)⁴²⁴ και (β) σε αυτούς που θεωρούν ότι η βούληση της αυτοδιάθεσης ενός έθνους ή λαού που πλειοψηφεί

σε μία περιοχή αρκεί από μόνη της, χωρίς κατάφορη αδικία ή βία εναντίον του (π.χ. David Miller, Harry Beran κ.ά.), δηλαδή πρακτικά η Σκωτία, το Κεμπέκ ή η Καταλονία μπορούν να επιλέξουν με δημοψήφισμα την ανεξαρτησία τους.⁴²⁵

Καθεμία από τις επιλογές αυτές έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Μάλλον όμως χρειάζεται κάποια έστω μερική βελτίωση από το υπάρχον απαγορευτικό καθεστώς, αφού δεν οδηγεί καν στην πρόληψη αυτών των συγκρούσεων και δεν πείθει διανοητικά και αξιακά. Από την άλλη, δεν νοείται επιστροφή στις ρίζες της αρχής της αυτοδιάθεσης, δηλαδή στην «εθνική αυτοδιάθεση» ή αρχή των εθνотήτων, κάτι που θα οδηγούσε σε χαώδη κατάσταση, σε ένα κουτί της Πανδώρας, με ανεξέλεγκτες και ζοφερές συνέπειες και βέβαια στην ενίσχυση της έλλειψης ανεκτικότητας στις πολιτισμικές διαφορές στα νέα εθνικά ομοιογενή κράτη.

Θα εξετάσουμε τώρα εν συντομία τον αποσχιστικό εθνικισμό, την κύρια σημερινή μορφή εθνικισμού και επιδίωξης αυτοδιάθεσης (απαγορευμένης αποσχιστικής αυτοδιάθεσης) που προέρχεται από μη κράτη.

Ο αποσχιστικός εθνικισμός⁴²⁶

Αντίθετα από ό,τι γενικά πιστεύεται, ο αποσχιστικός εθνικισμός δεν αποτελεί έκφραση μόνο του «εθνοτικού εθνικισμού», δηλαδή της ιδεολογίας και της λαϊκής κινητοποίησης που εμπνέεται από τη συνειδητοποίηση εθνοτικής ταυτότητας ή τη συνείδηση ξεχωριστού έθνους, ούτε εκτρέφεται μονάχα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο πρόδηλης ανισότητας, κατάφωρων διακρίσεων και αδικίας. Για να αναπτυχθεί αποσχιστικός εθνικισμός ως μαζικό κίνημα που εκπροσωπεί την πλειοψηφία ενός λαού, πρέπει να συντρέχουν τρεις θεμελιώδεις προϋποθέσεις:

1. ύπαρξη μιας ευδιάκριτης πολυπληθούς οντότητας η οποία αποτελεί (σχεδόν εξ ορισμού) μία αριθμητική μειοψηφία που σαφώς διακρίνεται από τον υπόλοιπο πληθυσμό μιας χώρας,
2. ανισότητα, διαφορική μεταχείριση, αδικία ή καταπίεση, πραγματική ή όχι, και πάντως αίσθηση συγκριτικής μειονεξίας υπό το κράτος του ισχύοντος καθεστώτος,
3. διαβίωση διαχρονική και ιστορική σε μια περιοχή της χώρας (σχεδόν εξ ορισμού σε παραμεθόρια ή παράκτια περιοχή) κατά τρόπο συμπαγή και στην οποία η εν λόγω ομάδα αποτελεί την αριθμητική πλειοψηφία.

Ορισμένα επιπλέον συμπεράσματα της έρευνας αξίζει να σημειωθούν. Αν ένας πληθυσμός θεωρεί ότι αποτελεί έθνος ή εθνότητα, η ανισότητα και η διαφορική μεταχείριση δεν χρειάζεται να είναι πρόδηλες και συνεχείς, αρκεί μόνο η αίσθηση της συγκριτικής μειονεξίας και όχι της απόλυτης μειονεξίας (με χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα την ελληνική περίπτωση το 1821). Αντίθετα, αν ένας πληθυσμός δεν αποτελεί έθνος ή εθνότητα, αλλά θρησκευτική κοινότητα (π.χ. οι Μόρο στις Φιλιππίνες), φυλετική-πολιτισμική ομάδα (π.χ. Νότιοι Σουδανοί) ή απλώς τους διαβιούντες σε μια περιοχή που αποτελούν ξεχωριστή κοινωνία από την υπόλοιπη χώρα και έχουν ταυτιστεί ιστορικά με την περιοχή αυτή (π.χ. η περίπτωση της Ερυθραίας στην Αιθιοπία), τότε δεν αρκεί η συγκριτική μειονεξία αλλά σαφείς διακρίσεις, ανισότητα και καταπίεση, για να λειτουργήσει τάση για χωριστική κινητοποίηση.

Αυτές καθαυτές οι ανωτέρω τρεις προϋποθέσεις δεν οδηγούν αναγκαστικά στην ανάπτυξη χωριστικής τάσης. Ένα πλέγμα από παράγοντες, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, τη διευκολύνουν. Μπορούν να διακριθούν σε ιστορικούς παράγοντες ή σε πιο πρόσφατους πολιτικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς ή κοινωνιοψυχολογικούς λόγους. Οι πρώτοι περιλαμβάνουν την ιστορική εμπειρία πριν το κράτος γίνει ανεξάρτητο: την ξένη διακυβέρνηση (π.χ. κατάκτηση, υπόδουλος λαός σε αυτοκρατορία), την αποικιοκρατία (και τα εξ αυτής αυθαίρετα σύνορα) και την αποικιακή διακυβέρνηση (εσωτερικές διοικητικές διαιρέσεις της αποικίας, σχέσεις των αποικιοκρατών με τη συγκεκριμένη μετέπειτα αποσχιστική μειονότητα). Στους χρονικά πιο πρόσφατους παράγοντες συμπεριλαμβάνονται η ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός, η μαζική επικοινωνία, που, αντί να επιφέρει μεγαλύτερη «κοινωνική επικοινωνία» μεταξύ πλειοψηφίας και μειοψηφίας, οδηγεί στην παγίωση των εθνοτικών ομάδων και στην αμοιβαία καχυποψία και εχθρότητα, ο αυξανόμενος κρατικός παρεμβατισμός, η αποξένωση που δημιουργεί το απόμακρο γραφειοκρατικό κράτος, η συρρίκνωση της πολιτικής σκηνής που περιορίζει την άνοδο σε νέες ηγετικές ελίτ και ρόλος του διεθνούς περιβάλλοντος, καθώς επίσης και τα πρόσφατα παραδείγματα επιτυχημένων αγώνων ανεξαρτησίας, ειδικά των γειτονικών και τα παραδείγματα βιώσιμων και ευημερυσών μικρών χωρών.

Ο ρόλος της κρατικής πολιτικής είναι αποτελεί επιταχυντικό συντελεστή για την ανάδειξη χωριστικής μειονοτικής ηγεσίας, την τοπική κινητοποίηση και πολιτικοποίηση, την πρόκριση της αποσκίρτησης ως πολιτικής επιλογής της πληθυσμιακής ομάδας. Το κράτος με την πολιτική του (ή με την έλλειψη πολιτικής του, την αδιαφορία του) είναι αυτό που συνήθως έχει την πρωτοβουλία και ενισχύει ή όχι την αυτονομιστική τάση. Όσο απορρίπτει τα εύλογα αιτήματα της ομάδας αυτής και τον αυτοπροσδιορισμό της, τόσο προκαλεί ή ενισχύει τη χωριστική τάση (π.χ. Τουρκία και Κούρδοι). Αντίθετα, η έγκαιρη αποδοχή των λογικών αιτημάτων της πληθυσμιακής ομάδας μπορεί να αποδυναμώσει την τάση αυτή (κάτι που πολλές κυβερνήσεις με τέτοια προβλήματα δεν φαίνεται να κατανοούν). Επίσης, στο μέτρο που το κράτος δίνει ελπίδες για τη βελτίωση της στάθμης της μειονότητας αλλά κατόπιν δεν τις εκπληρώνει, ενισχύεται η συσπείρωση, πολιτικοποίηση και αγωνιστικότητα της αυτονομιστικής ομάδας. Με τα σημερινά δεδομένα τεχνολογικού εκσυγχρονισμού και ευαισθησίας για τα ανθρώπινα και μειονοτικά δικαιώματα, στάσεις «άρνησης» από μέρους του κράτους,⁴²⁷ που για να επιβληθούν καθίσταται απαραίτητη η προσφυγή στον βίαιο καταναγκασμό, είναι όλο και πιο αναποτελεσματικές και έχουν σοβαρές συνέπειες.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Brownlie, I., 'An Essay in the History of the Principle of Self-Determination', C.H. Alexandrowicz (Ed.), *Grotian Society Papers 1968, Studies in the History of the Law of Nations* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1970).
- Buchanan A., *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec* (Boulder: Westview Press, 1991).
- Buchheit, L.C., *Secession: The Legitimacy of Self-Determination* (New Haven: Yale University Press, 1978).
- Cassese, A., *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).
- Cobban, A., *National Self-Determination* (London: Oxford University Press, 1945).
- Connor, W., *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* (Princeton: Princeton University Press, 1994).
- Coppieters, B. & R. Sakwa (Ed.), *Contextualizing Secession: Normative Studies in a Comparative Perspective* (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- Gellner, E., *Εθνη και εθνικισμός* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1992) [αρχική έκδοση *Nations and Nationalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1983)].
- Heraclides, A., *The Self-Determination of Minorities in International Politics* (London: Frank Cass, 1991).
- Hobsbawm, E., *Εθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα* (Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1994) [αρχική έκδοση *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990)].
- Kedourie, E., *Nationalism* (London: Hutchinson, 1970).
- Lehning, R.B., (Ed.), *Theories of Secession* (London: Routledge, 1998).
- Moore, M. (Ed.), *National Self-Determination and Secession* (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- Musgrave, T.D., *Self-Determination and National Minorities* (Oxford: Oxford University Press, 2002).
- Özkırmlı, U., *Θεωρίες του εθνικισμού: μία κριτική προσέγγιση* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2011) [αρχική έκδοση *Theories of Nationalism: A Critical Introduction* (Basingstoke: Palgrave, 2000)].
- Smith, A.D., *Nationalism and Modernism* (London: Routledge, 1998).
- Smith, A.D., *Εθνική ταυτότητα* (Αθήνα: Οδυσσέας, 2000) [αρχική έκδοση *National Identity* (Harmondsworth: Penguin, 1991)].
- Thornberry, P., *International Law and the Rights of Minorities* (Oxford: Clarendon Press, 1991).
- Tomushcat, C. (Ed.), *Modern Law of Self-Determination* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1993).

Κεφάλαιο 9

Τα ανθρώπινα δικαιώματα

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό ξεκινάει με την έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και με την ιστορική προέλευση της ιδέας περί ανθρωπίνων –αρχικά φυσικών– δικαιωμάτων, κατά κύριο λόγο με τον Locke και με τα κανονιστικά κείμενα της Αμερικανικής και Γαλλικής Επανάστασης. Ωστόσο, η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήρθε πολύ αργότερα, από το 1945 και μετά, με τον Χάρτη του ΟΗΕ και κυρίως με την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, με τη Σύμβαση κατά της Γενοκτονίας (και τα δύο το 1948) και τα σύμφωνα και τις διακηρύξεις που ακολούθησαν. Κατόπιν παρουσιάζονται οι «τρεις γενιές» ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα κανονιστικά κείμενα και οι διεθνείς μηχανισμοί προστασίας τους. Στη συνέχεια εξετάζεται η εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (κυρίως των δυτικών κρατών), η οποία έχει δεχτεί επικρίσεις από τη σχολή του ρεαλισμού και από τα μη δυτικά κράτη. Το κεφάλαιο αυτό καταλήγει με μία εκτενή παρουσίαση της επίκαιρης συζήτησης στον χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μεταξύ οικουμενισμού και πολιτισμικού σχετικισμού, με ειδική αναφορά στις γνωστές ως «ασιατικές αξίες» και κυρίως στο ισλάμ σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Έννοια και ιστορική προέλευση

Τα ανθρώπινα δικαιώματα ως οικουμενικά και η προστασία και προαγωγή τους (εσωτερική και διεθνής) αποτελεί μετά το 1945 –και κυρίως από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα– βασικό ζήτημα των διεθνών σχέσεων, του διεθνούς δικαίου και της δραστηριότητας των διεθνών οργανισμών και διεθνικών μη κυβερνητικών οργανώσεων.⁴²⁸ Κατά μία άποψη, τα οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα και η προστασία τους αποτελούν από τη δεκαετία του 1970 και μετά την τελευταία παγκόσμια ουτοπία.⁴²⁹ Τα οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα παρουσιάζουν ένα ανθρωποκεντρικό μοντέλο της διεθνούς κοινωνίας (ειδικά υπό τη δυτική φιλελεύθερή τους εκδοχή), και υπ' αυτή την έννοια ανταγωνίζονται ή συγκρούονται με την κρατική κυριαρχία για το ποιο είναι το κύριο κανονιστικό υπόβαθρο της διεθνούς ζωής και τι έρχεται πρώτο, τα ανθρώπινα δικαιώματα ή τα δικαιώματα των κυρίαρχων κρατών.⁴³⁰ Την αντίθεση αυτή τη βλέπουμε πιο καθαρά στην περίπτωση της γνωστής ως «ανθρωπιστικής επέμβασης» (βλ. Κεφάλαιο 10).

Ιστορικά η έννοια του δικαιώματος και των ατομικών δικαιωμάτων είναι μεταγενέστερη από την έννοια του καθήκοντος και των καθηκόντων των υπηκόων μιας χώρας προς την κοινωνία και το κράτος στα οποία διαβιούν. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι τα δικαιώματα που έχουν όλοι ανεξαιρέτως, από αυτό καθαυτό το γεγονός ότι είναι άνθρωποι, έχουν την ιδιότητα του ανθρώπου, ανήκουν δηλαδή στην κοινότητα αυτή που λέγεται ανθρωπότητα. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι θεμελιώδη, απαραβίαστα και απόλυτα (δεν μπορεί να τα στερηθεί κανένας άνθρωπος), οικουμενικά (τα διαθέτουν όλοι οι άνθρωποι στη Γη), και αδιαίρετα και αλληλένδετα (όλα τα είδη ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ίσα μεταξύ τους).⁴³¹

Πριν από τη νεωτερική εποχή, αλλά ακόμη και μέχρι τον 19^ο αιώνα, δεν υπήρχε γενική παραδοχή ότι όλοι άνθρωποι είναι ίσοι και μετέχουν στην κοινή ανθρωπότητα, αν και υπήρχαν ορισμένες μεμονωμένες φωνές που φαίνεται ότι πίστευαν το αντίθετο, όπως ο Siddhārtha Gautama (563-483 π.Χ., ο γνωστός ως Βούδας), οι στωικοί φιλόσοφοι στον αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό κόσμο και οι Πατέρες του χριστιανισμού. Η ανισότητα επικρατούσε στην πράξη (π.χ. δουλεία, δουλεμπόριο) αλλά και στη θεωρία, παρά την έλευση του χριστιανισμού, του ουμανισμού της Αναγέννησης και ακόμη και του Διαφωτισμού που επεξεργάστηκε τον διαχωρισμό των εξουσιών, τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, τη λαϊκή κυριαρχία και την αυτονομία των ανθρώπων. Ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων θεωρούνταν κατώτερες, όπως οι γυναίκες ή οι θεωρούμενοι ως πολιτιστικά «βάρβαροι», εγγενώς κατώτεροι («φύσει δούλοι» κατά τον Αριστοτέλη, θέση με απόηχο μέχρι και τον 19^ο αιώνα), συνήθως με βάση τη φυλή (ειδικά αν ήταν Μαύροι στη Δύση, με βάση το νέο ρεύμα του ρατσισμού και της ιεραρχίας των φυλών, που άκμασε ειδικά κατά τον 19^ο αιώνα), κατάλληλοι για κατάκτηση, σταδιακή εξαφάνιση ή, στην καλύτερη περίπτωση, «εκπολιτισμό» για όσους κρίνονταν ότι διέθεταν την ικανότητα να «εκπολιτιστούν».⁴³²

Αντίθετα σήμερα, για την ακρίβεια από το 1945 και μετά, έχει υπερισχύσει –αν και όχι απολύτως– η άποψη ότι οι άνθρωποι έχουν τα ίδια και ίσα δικαιώματα, αν και υπάρχουν, όπως θα δούμε, διαφορετικές εκδοχές των δικαιωμάτων αυτών και κατά πόσον είναι κατά βάση ατομικά ή όχι. Εξυπακούεται βέβαια ότι ορι-

σμένοι άνθρωποι έχουν πιο περιορισμένα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως τα παιδιά μέχρι να ενηλικιωθούν, τα άτομα με βαριές ψυχιατρικές παθήσεις ή οι έγκλειστοι σε φυλακές λόγω τέλεσης κακουργήματος.⁴³³

Τα στοιχεία της μετέπειτα έννοιας των ίσων ανθρωπίνων δικαιωμάτων τα βλέπουμε στο θεϊκής προέλευσης φυσικό δίκαιο και στον ανθρωπισμό της Αναγέννησης με την έννοια της ανθρωπότητας και ισότητας μεταξύ όλων των ανθρώπων, ασχέτως πολιτισμού ή φυλής, π.χ. σε ορισμένους Ισπανούς νομικούς και θεολόγους, όπως ο Suarez, ο οποίος τόνιζε ότι η έννοια του δικαιώματος συνίσταται στην ηθική ή νομική κατοχή που έχει ο κάθε άνθρωπος, και κυρίως ο Bartolomé de Las Casas (1484-1566), ο οποίος έκανε λόγο για φυσικά και ίσα δικαιώματα και για την ελευθερία όλων των ανθρώπων, ασχέτως φυλής, θρησκείας ή κουλτούρας.⁴³⁴ Συναφείς θέσεις διακρίνουμε και στον Γάλλο στοχαστή της Αναγέννησης Michel de Montaigne (1533-1592).

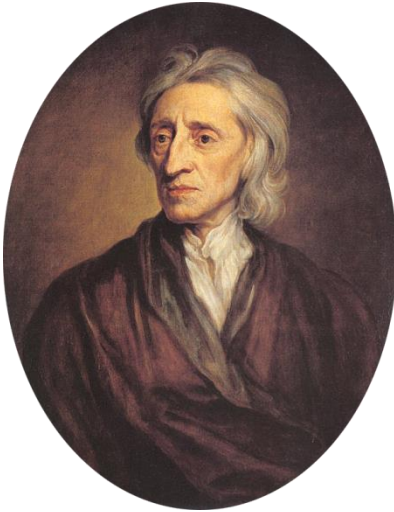

Bartolomé de Las Casas

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Bartolomé_de_las_Casas_-_media/File:Bartolomedelascasas.jpg

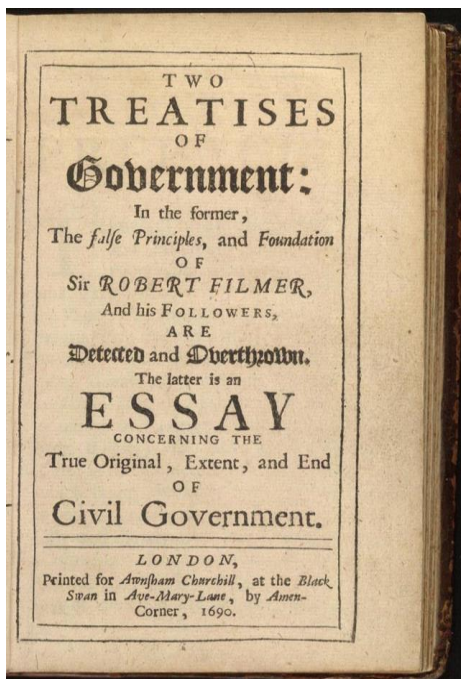
Η ιδέα περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, για την ακρίβεια όχι ως «ανθρωπίνων» αλλά ως «φυσικών δικαιωμάτων», έχει την προέλευσή της κατά κύριο λόγο στον John Locke (1632-1704), ο οποίος στο έργο του *Two Treatises of Government* (*Δύο πραγματείες περί κυβέρνησης*) του 1690, υποστήριξε ότι προϋπάρχουν ορισμένα δικαιώματα στη φυσική κατάσταση πριν οι άνθρωποι εισέλθουν στην κοινωνία τα οποία συνεχίζουν και υπάρχουν και μετά στην οργανωμένη κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι οι άνθρωποι είναι «από τη φύση τους ελεύθεροι, ίσοι και ανεξάρτητοι», έχουν «φυσικά δικαιώματα» στη ζωή, στην ελευθερία και στην ιδιοκτησία, και ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να είναι υποτελής στην αυθαίρετη εξουσία κάποιου άλλου, ούτε καν του κράτους όσον αφορά αυτά τα φυσικά δικαιώματα.⁴³⁵

John Lock

Public Domain.

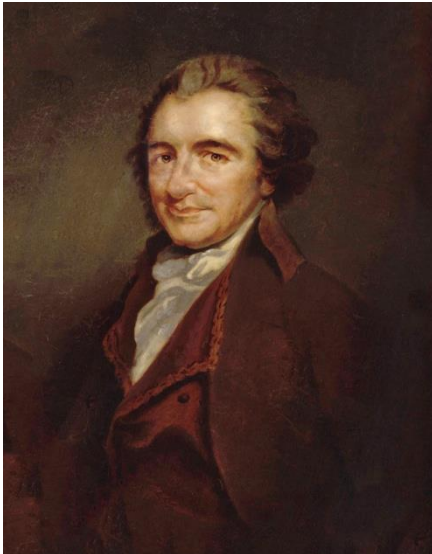
https://en.wikipedia.org/wiki/John_Locke_-_/media/File:JohnLocke.png

Public Domain

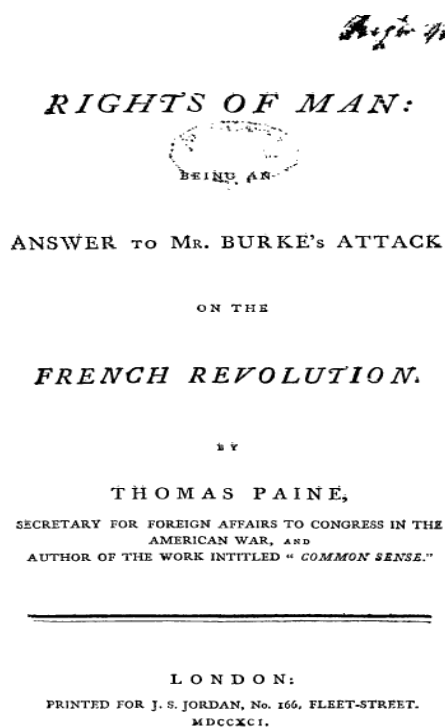
https://en.wikipedia.org/wiki/Two_Treatises_of_Government_-_/media/File:Locke_treatises_of_government_page.jpg

Η ιδέα αυτή του Lock υπάρχει σε μία μορφή, λιγότερο ξεκάθαρη, στους Γάλλους *philosophes* του Διαφωτισμού, ειδικά όσον αφορά τα πολιτικά δικαιώματα και την ελευθερία της έκφρασης, καθώς και στον Kant.⁴³⁶ Κατά τον Kant, εφόσον οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ένα σημείο του κόσμου γίνονται αισθητές σε όλο τον κόσμο, η ιδέα κοσμοπολιτικών αρχών δεν είναι υπερβολική ή φανταστική.⁴³⁷ Ο όρος «δικαιώματα του ανθρώπου» (για την ακρίβεια του άνδρα αλλά με την έννοια του ανθρώπου, αν και στην πράξη κατά βάση του άνδρα, ειδικά τότε όσον αφορούσε τα πολιτικά δικαιώματα) εμφανίζεται στη Γαλλική Επανάσταση και στον Thomas Paine (1737-1809), στο έργο του *Τα δικαιώματα του ανθρώπου* (*The Rights of Man*) του 1791, ο οποίος συμμετείχε τόσο στην Αμερικανική όσο και στη Γαλλική Επανάσταση.

Thomas Paine
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Paine_-_/media/File:Thomas_Paine_rev1.jpg

Public Domain. https://en.wikipedia.org/wiki/Rights_of_Man#/media/File:PaineRightsOfMan.png

Μνεία θα πρέπει να γίνει και στον μαρκήσιο Nicholas de Condorcet (1743-1794), ο οποίος τόνισε την ισότητα ανδρών και γυναικών, την ισότητα μεταξύ όλων των εθνών του κόσμου, την πρόοδο και ελευθερία για όλους τους ανθρώπους της Γης και καταδίκασε τη στυγνή αποικιοκρατική πολιτική των ευρωπαϊκών δυνάμεων στην Αφρική, στην Ασία και στην Αμερική.⁴³⁸

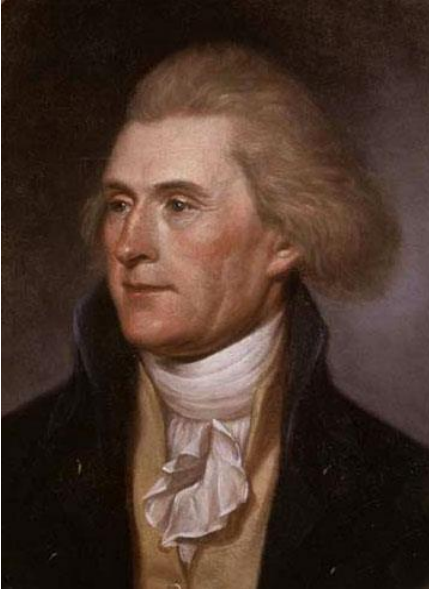
Nicholas de Condorcet
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Marquis_de_Condorcet_-_/media/File:Nicolas_de_Condorcet.PNG

Ας δούμε τώρα τα θεμελιώδη κανονιστικά κείμενα της εποχής εκείνης. Το πρώτο ιστορικά ήταν η Διακήρυξη Δικαιωμάτων της Βιρτζίνια (12 Ιουνίου 1776), έργο κυρίως του George Mason (1725-1792), εμφανώς εμπνευσμένο από τον Lock, που προβλέπει στο πρώτο άρθρο ότι «όλοι οι άνθρωποι είναι από τη φύση τους εξίσου ελεύθεροι και ανεξάρτητοι και έχουν ορισμένα εγγενή δικαιώματα [...] συγκεκριμένα την απόλαυση της ζωής και της ελευθερίας, τη δυνατότητα απόκτησης και κατοχής περιουσίας, και να επιδιώκουν και να αποκτήσουν ευτυχία και ασφάλεια».

Ένα μήνα μετά υιοθετήθηκε η Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (1776), με κύριο εμπνευστή τον Thomas Jefferson (1743-1826), του μετέπειτα 3^{ου} προέδρου των ΗΠΑ), ο οποίος είχε εμπνευστεί από τον Lock και τον Montesquieu. Κατά την Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (4 Ιουλίου 1776): «Υποστηρίζουμε ορισμένες αλήθειες ως αυτονόητες, ότι όλοι οι άνθρωποι δημιουργούνται ίσοι, προικίζονται από τον Δημιουργό με ορισμένα απαραβίαστα δικαιώματα, μεταξύ των οποίων είναι αυτά της Ζωής, της Ελευθερίας και της αναζήτησης της Ευτυχίας». Ακολούθησε το αμερικανικό Bill of Rights (15 Δεκεμβρίου 1789), έργο κυρίως του James Madison (1751-1936) του μετέπειτα 4^{ου} προέδρου των ΗΠΑ, που περιείχε μία πρώτη λίστα ορισμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως τις ελευθερίες της θρησκείας, της έκφρασης, του τύπου, της ασφάλειας του προσώπου, της καταδίκης μόνο μέσω δημόσιας δίκης με ενόρκους κ.ά.

Δύο χρόνια μετά υιοθετήθηκε η γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1791), που ήταν έργο του μαρκήσιου de Lafayette (1757-1834) με τη βοήθεια του Jefferson (ο οποίος ήταν τότε ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στη Γαλλία), και του Honoré Mirabeau (1749-1991).⁴³⁹

Thomas Jefferson, του Charles Willson Peale (1791)

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/University_of_Virginia_-_media/File:T_Jefferson_by_Charles_Willson_Peale_1791_2.jpg

Lafayette

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marquis_de_Lafayette_1.jpg

Η ιστορική αυτή Διακήρυξη (26 Αυγούστου 1789), που αποτελείται από 17 άρθρα, είναι ο πρώτος λεπτομερής κατάλογος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Καταγράφουμε ορισμένα από αυτά:

Άρθρο 1: Οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι, με ίσα δικαιώματα [...].

Άρθρο 2: Σκοπός κάθε πολιτικής ένωσης είναι η διατήρηση των φυσικών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τα δικαιώματα αυτά είναι η ελευθερία, η ιδιοκτησία, η ασφάλεια και η αντίσταση στη βία.

Άρθρο 6: [...] Ο νόμος πρέπει να είναι ο ίδιος για όλους, ανεξάρτητα αν προστατεύει ή τιμωρεί [...].

Άρθρο 10: Κανείς δεν πρέπει να διώκεται για τις πεποιθήσεις του [...].

Άρθρο 11: Η ελεύθερη ανταλλαγή σκέψεων και ιδεών είναι ένα από τα πολυτιμότερα δικαιώματα του ανθρώπου.

Απεικόνιση της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, του [Jean-Jacques-François Le Barbier](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Le_Barbier_Dichiarazione_dei_diritti_dell'uomo.jpg)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Le_Barbier_Dichiarazione_dei_diritti_dell'uomo.jpg

Στο σημείο αυτό απαραίτητη είναι μία παρένθεση. Οι διακηρύξεις αυτές αφορούσαν κατά βάση τους άνδρες και όχι τις γυναίκες, στη περίπτωση των ΗΠΑ στην πράξη δεν αφορούσαν και τους Μαύρους δούλους, παρά τις σχετικές επισημάνσεις του Lafayette προς τον Jefferson και προς τον 1^ο πρόεδρο George Washington (1732-1799), οι οποίοι συνέχιζαν να έχουν δούλους στις φυτείες τους και μετά την Αμερικανική Διακήρυξη. Έτσι, κατά τη Γαλλική Επανάσταση η ακτιβίστρια και θεατρική συγγραφέας Olympe de Gouges (1748-1793) συνέγραψε το 1791, με κάπως ειρωνική διάθεση, τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων της Γυναίκας και του Θηλυκού Πολίτη (η Gouges όπως και ο Condorcet έπεσε θύμα της Γαλλικής Επανάστασης όταν αυτή είχε περιέλθει στη Βασιλεία του Τρόμου, το 1793-1794, υπό τον [Maximilien Robespierre](#)). Το 1792 η Βρετανίδα συγγραφέας Mary Wollstonecraft (1759-1797) συνέγραψε το βιβλίο *A Vindication of the Rights of Women* (*Η δικαίωση των δικαιωμάτων των γυναικών*), στο οποίο υποστηρίζει την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων και τα ίσα δικαιώματα. Επισημάνει ότι η κατωτερότητα των γυναικών δεν οφείλεται σε κάποια εγγενή υστέρηση των γυναικών αλλά στην έλλειψη παιδείας στις γυναίκες, και ότι οι γυναίκες θα έπρεπε να μορφώνονται και αυτές (πράγμα επαναστατικό τότε). Στη συνέχεια ένας από τους πλέον ένθερμους υποστηρικτές της ισότητας ανδρών-γυναικών ήταν ο John Stuart Mill, ο οποίος τάχτηκε υπέρ της μόρφωσης των γυναικών και του δικαιώματος ψήφου και πρότεινε την αντικατάσταση της λέξης «άνδρας» (*man, homme* που υπάρχει σε σχέση με τα δικαιώματα αυτά) με τη λέξη «πρόσωπο» (*person*), δηλαδή «δικαιώματα των προσώπων».⁴⁴⁰

Olympe de Gouges

Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Olympe_de_Gouges_-_/media/File:Marie-Olympe-de-Gouges.jpg

Mary Wollstonecraft, του John Opie (c. 1797)

Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Mary_Wollstonecraft_-_/media/File:Mary_Wollstonecraft_by_John_Opie_%28c._1797%29.jpg

Όσο για τις ιστορικές διακηρύξεις που προαναφέραμε, επηρέασαν την Ελληνική Επανάσταση και τις άλλες εξεγέρσεις από το 1820 και μετά, και κυρίως το 1848, το Έτος των Επαναστάσεων (γνωστό και ως Άνοιξη των Λαών), με εξεγέρσεις για εθνική απελευθέρωση ή αποτίναξη της απολυταρχίας σε όλη την Ευρώπη και πέραν αυτής.

Ωστόσο, από τότε μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ού} αιώνα, η όλη θεώρηση περί φυσικών «δικαιωμάτων του ανθρώπου» (ή του άνδρα) δεν είχε γίνει ευρέως αποδεκτή, με σημαντικές φωνές να εκφράζουν έντονες ενστάσεις στην όλη λογική και φιλοσοφία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι αντιρρήσεις δεν προέρχονταν μόνο από τους υπερσυντηρητικούς και ρατσιστές, αλλά από ήπιους συντηρητικούς όπως ο Edmund Burke και ο David Hume, ιδεαλιστές όπως Hegel, φιλελεύθερους ωφελμιστές όπως Bentham, νομικούς όπως ο John Austin και ο Friedrich Karl von Savigny (1779-1861) και σοσιαλιστές όπως ο Karl Marx (1818-1883).

Ο Bentham, ο οποίος κατά τα άλλα ήταν ένθερμος υποστηρικτής της ελευθερίας, της ισότητας μεταξύ των ανθρώπων (συμπεριλαμβανομένων των γυναικών) και της λαϊκής κυριαρχίας και κοινοβουλευτικής

δημοκρατίας, και μέγας εχθρός της μοναρχίας, της αριστοκρατίας και της αποικιοκρατίας (βλ. Κεφάλαιο 1), θεωρούσε την ιδέα περί φυσικών δικαιωμάτων επικίνδυνη γιατί αποκαθιστούσε τα νομικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα (αυτά που βασιζόνταν στο σύνταγμα και στους νόμους του κράτους). Κατά τον Bentham, «τα δικαιώματα είναι το παιδί του νόμου, από αληθινούς νόμους έρχονται αληθινά δικαιώματα, αλλά από φανταστικούς νόμους, όπως ο νόμος της φύσης, έρχονται φανταστικά δικαιώματα [...]». Τα φυσικά δικαιώματα είναι απλώς ανοησία [...] ρητορική ανοησία, ανοησία πάνω σε ξυλοπόδαρα» (*nonsense upon stilts*).⁴⁴¹ Ο δε Savigny και άλλοι νομικοί της γνωστής ως ιστορικής σχολής υποστήριζαν ότι τα δικαιώματα ήταν συνδεδεμένα με το πολιτιστικό περιβάλλον εκάστου λαού σε μία ιστορική στιγμή. Όσο για τον Marx και τους μαρξιστές, δεν απέρριπταν την ιδέα των δικαιωμάτων, αλλά θεωρούσαν ότι τα δικαιώματα ήταν κυρίως συλλογικού χαρακτήρα και ανήκαν σε ολόκληρες κοινωνίες ή έθνη. Στο σκεπτικό του Marx η συζήτηση περί φυσικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν προϊόν του 18^{ου} αιώνα, στα πλαίσια κατηγοριών που είχε συλλάβει η αστική τάξη και συνδέονταν με τον ατομικισμό, την ιδιοκτησία και την ελευθερία της αγοράς.⁴⁴²

Γενικότερα, η πολιτική, νομική και ηθική θεώρηση περί οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι, όσο περίεργο και να μας φαίνεται σήμερα, προϊόν πολύ μεταγενέστερο, της περιόδου από το 1945 και έπειτα. Το προφανές έναυσμα που πυροδότησε το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν οι πρωτοφανείς ακρότητες του ναζισμού, με φρικτή κατάληξη το Ολοκαύτωμα, το οποίο είχε λάβει χώρα ακριβώς με την πεποίθηση ότι κάποιοι άνθρωποι και ολόκληροι λαοί ήταν εγγενώς κατώτεροι και μάλιστα «υπάνθρωποι» (*untermenschen* κατά τον θεωρητικό του ναζιστικού ρατσισμού Alfred Rosenberg), που για τους ναζί ήταν οι Εβραίοι, οι Ρομά, οι Σλάβοι και οι Μαύροι (με ειδικά τις πρώτες δύο κατηγορίες κατάλληλες για πλήρη εξόντωση, ενώ για τους άλλους βαριά υποχρεωτική εργασία ή εκγερμανισμός). Η απάνθρωπη αυτή συμπεριφορά είχε μάλιστα έρθει από έναν «πολιτισμένο λαό», που όμως το 1933-1945, υπό τον ναζισμό, διέπραξε τα μεγαλύτερα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.⁴⁴³

Έτσι μέχρι το 1945 το ζήτημα της προστασίας και τήρησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν κατά βάση εσωτερικό, αφορούσε την εσωτερική έννομη τάξη των κρατών. Υπήρχαν άρθρα στα συντάγματα κρατών τα οποία αναφέρονταν στα ανθρώπινα δικαιώματα, ειδικά στα κράτη με φιλελεύθερα και δημοκρατικά πολιτεύματα, ξεκινώντας με το βελγικό σύνταγμα του 1830 (επίσης φιλελεύθερα ήταν και τα προσωρινά ελληνικά συντάγματα κατά την Ελληνική Επανάσταση στα οποία ρόλο είχε παίξει ο φιλέλληνας Bentham). Όπως έχει λεχθεί, το διεθνές δίκαιο πριν από το 1945 «δεν εμπόδιζε το φυσικό δικαίωμα κάθε ισότιμου κυρίαρχου [κράτους] να φέρεται με τερατώδη τρόπο στους υπηκόους του».⁴⁴⁴ Ωστόσο η άποψη είναι κάπως υπερβολική, γιατί κατά τον 19^ο αιώνα είχε αρχίσει να αναπτύσσεται το δίκαιο του πολέμου, το οποίο προστάτευε τους αόπλους και τους αιχμαλώτους. Επίσης μετά το Συνέδριο της Βιέννης (1815) η επικρατούσα άποψη στην Ευρώπη και στην Αμερική ήταν ότι υπάρχει «πολιτισμένος τρόπος διεξαγωγής του πολέμου» (*civilized warfare*). Αν ένας πόλεμος (εσωτερικός ή διεθνής) ήταν «απολίτιστος», δηλαδή επέφερε μεγάλες καταστροφές και μαζικούς φόνους αμάχων, τότε ετίθετο θέμα διεθνούς εμπλοκής, ακόμη και «ανθρωπιστικής επέμβασης» όπως λεγόταν ήδη από τότε, για να σταματήσει η αιματοχυσία και άλλες αποτρόπαιες πράξεις που σοκάρizαν την ανθρωπότητα (βλ. Κεφάλαιο 10).⁴⁴⁵

Πριν από το 1945 οι μόνες προβλέψεις για πτυχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που υπήρχαν στο συμβατικό γενικό διεθνές δίκαιο ήταν οι ακόλουθες: η Σύμβαση των Βρυξελλών για την Κατάργηση του Δουλεμπορίου (1890), η Σύμβαση για την Κατάργηση της Δουλείας (1926), η αναγνώριση των δικαιωμάτων των εργαζομένων, στο πλαίσιο του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας στον Μεσοπόλεμο, και το καθεστώς μειονοτικών δικαιωμάτων και προστασίας που ίσχυε για 15 κράτη στο πλαίσιο της Κοινωνία των Εθνών (είχε υιοθετηθεί στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων το 1919-1920 και στη Διάσκεψη της Λοζάνης το 1923) (βλ. για το τελευταίο το Κεφάλαιο 8).⁴⁴⁶ Το κατά τα άλλα γνωστό για τον ιδεαλισμό του Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών (βλ. Κεφάλαιο 12) δεν κάνει κανέναν λόγο για ανθρώπινα δικαιώματα και για την προστασία τους.⁴⁴⁷ Μάλιστα, όταν ο Ιάπωνας αντιπρόσωπος πρότεινε να υπάρξει διάταξη στο Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών για τις μη διακρίσεις με βάση τη φυλή (δηλαδή δέσμευση κατά του ρατσισμού), η πρόταση δεν έγινε αποδεκτή από τις δυτικές αντιπροσωπείες που αποτελούσαν την πλειοψηφία στη Κοινωνία των Εθνών.⁴⁴⁸

Η διεθνοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθιερώθηκε, πρώτον, με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (1945), ο οποίος αναφέρεται ρητά στα ανθρώπινα δικαιώματα ως έναν από τους κύριους σκοπούς της νέας μεταπολεμικής διεθνούς κοινωνίας: «στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιω-

δών ελευθεριών χωρίς διάκριση με βάση τη φυλή, το φύλο, τη γλώσσα ή τη θρησκεία» (Άρθρο 1, παράγραφος 3). Στη συνέχεια έλαβε χώρα η περίφημη Δίκη της Νυρεμβέργης, που εισήγαγε την ιδέα των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και τιμώρησε τους κύριους Γερμανούς ενόχους για τέτοια εγκλήματα. (Είναι άλλο ζήτημα αν η δίκη φαντάζει ως *ex post facto* δικαιοσύνη των νικητών ελλείψει σχετικής διεθνούς νομοθεσίας πριν το 1948, πλην όμως είχε εδραιωθεί ήδη το ανθρωπιστικό δίκαιο και, το κυριότερο, οι πράξεις των ναζί ήταν άλλωστε τερατώδεις.)⁴⁴⁹ Λίγο μετά υιοθετήθηκαν δύο θεμελιώδη κείμενα και τα δύο τον Δεκέμβριο του 1948, με διάφορά μίας μέρας: η Σύμβαση του ΟΗΕ κατά της Γενοκτονίας (9 Δεκεμβρίου) και η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (10 Δεκεμβρίου).⁴⁵⁰ Το 1975, με την Έβδομη Αρχή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι και τις «ανθρώπινες επαφές» στο γνωστό ως Τρίτο Κάνιστρο της Τελικής Πράξης, ο σεβασμός και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατέστη πλέον και βασική παράμετρος της ειρήνης και των φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών, για την ακρίβεια τότε στα Δυτικά και Ανατολικά (ανατολικο-ευρωπαϊκά κράτη).⁴⁵¹

Ο όρος *genocide*, όρος που εισήγαγε ο Πολωνοεβραίος νομικός Raphael Lemkin (1900-1959) το 1944,⁴⁵² έχοντας κατά νου τη μαζική δολοφονία εκατομμυρίων ανθρώπων από το φρικτό καθεστώς των ναζί, αποτελεί συνδυασμό της ελληνικής λέξης *γένος* με τη λατινική λέξη *cide* (σκοτώνω), εξού και η ελληνική απόδοση *γενοκτονία*. Γενοκτονία είναι οι πράξεις που απευθύνονται εναντίον εθνικών, εθνοτικών, φυλετικών ή θρησκευτικών ομάδων, είτε πρόκειται για πολίτες της εν λόγω χώρας είτε όχι, σε καιρό πολέμου ή σε καιρό ειρήνης (Άρθρο 2 της Σύμβασης). Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται ο φόνος, η σοβαρή βλάβη της σωματικής ή διανοητικής ικανότητας, η σκόπιμη υποβολή της ομάδας σε συνθήκες διαβίωσης που μπορούν να επιφέρουν πλήρη ή μερική καταστροφή της, μέτρα που αποβλέπουν στην παρεμπόδιση των γεννήσεων στο πλαίσιο της ομάδας και η αναγκαστική μεταφορά παιδιών από τη μία ομάδα στην άλλη.⁴⁵³

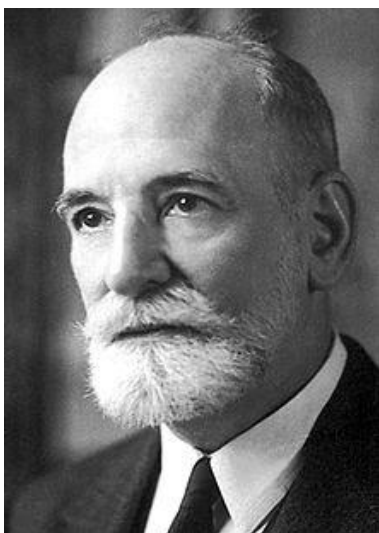
Στιγμιότυπο από την υπογραφή της Σύμβασης κατά της Γενοκτονίας (ο Lemkin όρθιος τελευταίος δεξιά και γενικός γραμματέας του ΟΗΕ Trygve Lie δεύτερος όρθιος από αριστερά)

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lemkin.jpg>

Η γενοκτονία είναι το βαρύτερο έγκλημα κατά της ανθρωπότητας (το υπ' αριθμόν 1 διακρατικό έγκλημα είναι η επίθεση, ο επιθετικός πόλεμος), το οποίο μαζί με τα εγκλήματα πολέμου, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και την εθνοκάθαρση, μπορεί να εκδικαστεί από τα εθνικά δικαστήρια και στις μέρες μας και στο πλαίσιο του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (που ιδρύθηκε το 2002) ή των ειδικών διεθνών ποινικών δικαστηρίων, όπως το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία και το Διεθνές Ποινικό

Δικαστήριο για τη Ρουάντα. Μάλιστα, μπορεί η εκδίκηση να λάβει χώρα από εθνικό δικαστήριο άλλης χώρας και όχι στο έδαφος της χώρας όπου τελέστηκε το εν λόγω έγκλημα, όπως η καταδίκη και εκτέλεση του Adolf Eichmann από ισραηλινό δικαστήριο το 1962 ή σήμερα το δικαστήριο της Σενεγάλης που εκδικάζει τον πρώην δικτάτορα του Τσαντ Hissène Habré για εγκλήματα πολέμου και άλλα μαζικά εγκλήματα.

Η ιστορική Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στο Παρίσι (10 Δεκεμβρίου 1948) με 48 ψήφους υπέρ, 8 (για την ακρίβεια 6) αποχές και 2 απουσίες. Οι αποχές προήλθαν από τη Σοβιετική Ένωση, τη Λευκορωσία και την Ουκρανία (που δεν ήταν ανεξάρτητα κράτη), την Τσεχοσλοβακία, την Πολωνία, τη Γιουγκοσλαβία, τη Νότια Αφρική και τη Σαουδική Αραβία. Οι κύριοι εμπνευστές και συντάκτες της Οικουμενικής Διακήρυξης ήταν η Eleanor Roosevelt (1884-1962), σύζυγος του προέδρου Roosevelt, ως πρόεδρος της επιτροπής σύνταξης της Διακήρυξης στο πλαίσιο της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, ο Λιβανέζος φιλόσοφος και διπλωμάτης Charles Malik (1906-1987) και κυρίως ο Γάλλος νομικός και καθηγητής René Cassin (1887-1976) και ο Καναδός νομικός και καθηγητής John Peters Humphrey (1905-1995), που εκπόνησε το πρώτο σχέδιο της Διακήρυξης.⁴⁵⁴

René Cassin
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/René_Cassin_-_/media/File:René_Cassin_nobel.jpg

John Humphrey
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/John_Peters_Humphrey_-_/media/File:John_Humphrey.jpg

Η Οικουμενική Διακήρυξη είναι ο πρώτος παγκόσμιος κατάλογος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αποτελείται από 30 άρθρα. Επισημαίνουμε ενδεικτικά ορισμένα από αυτά:

ΑΡΘΡΟ 1: Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα [...].

ΑΡΘΡΟ 2: Κάθε άνθρωπος δικαιούται να επικαλείται όλα τα δικαιώματα και όλες τις ελευθερίες [...] χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τις θρησκείες, τις πολιτικές ή οποιοσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση. [...]

ΑΡΘΡΟ 3: Κάθε άτομο έχει δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική του ασφάλεια.

ΑΡΘΡΟ 5: Κανείς δεν επιτρέπεται να υποβάλλεται σε βασανιστήρια ούτε σε ποινή ή μεταχείριση σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική.

ΑΡΘΡΟ 7: Όλοι είναι ίσοι απέναντι στον νόμο και έχουν δικαίωμα σε ίση προστασία του νόμου, χωρίς καμία απολύτως διάκριση. [...]

ΑΡΘΡΟ 18: Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας [...].

ΑΡΘΡΟ 19: Καθένας έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης [...].

ΑΡΘΡΟ 21: Καθένας έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στη διακυβέρνηση της χώρας του, άμεσα ή έμμεσα, με αντιπροσώπους ελεύθερα εκλεγμένους.

Η Eleanor Roosevelt με την ισπανική μετάφραση της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Universal_Declaration_of_Human_Rights_-_media/File:EleanorRooseveltHumanRights.png

Η πεμπτουσία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι «το δικαίωμα στη ζωή και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου».⁴⁵⁵ Η δε παγκοσμιοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στοχεύει στο να ενδυναμώσει τους αδύναμους ανθρώπους έναντι των καταπιεστικών κρατών.⁴⁵⁶

Τα ανθρώπινα δικαιώματα διακρίνονται στα λεγόμενα «αρνητικά δικαιώματα» και στα «θετικά δικαιώματα». Τα πρώτα είναι οι λεγόμενες θεμελιώδεις ελευθερίες ή ατομικά δικαιώματα (*αστικά δικαιώματα* όπως λέγονταν παλιότερα στα ελληνικά) και τα πολιτικά δικαιώματα, τα οποία, για να εφαρμόζονται, να προστατεύονται και να τα απολαμβάνουν οι πολίτες απαιτούν στις περισσότερες περιπτώσεις αποχή (μη παρέμβαση) από πλευράς κράτους (σε ορισμένες όμως περιπτώσεις απαιτείται κρατική παρέμβαση για να εκπληρωθούν, όπως το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη ή το δικαίωμα στο άσυλο). Τα θετικά δικαιώματα είναι τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, τα οποία, για να εφαρμοστούν και προστατευτούν, χρειάζονται κρατική παρέμβαση. Γενικά τα δυτικά κράτη τείνουν να δίνουν προτεραιότητα στα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (με πιο πρόσφατο το δικαίωμα στη δημοκρατική διακυβέρνηση),⁴⁵⁷ ενώ τα πρώην ανατολικά κράτη (τα κομμουνιστικά) και τα κράτη της Ασίας και της Αφρικής στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, με τα μιν να κατηγορούν τα δε στα διεθνή *fora* για παραβιάσεις και μη προαγωγή των ατομικών δικαιωμάτων (οι Δυτικοί) και των κοινωνικών δικαιωμάτων (οι λοιποί).

Δύο άλλες βασικές διακρίσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι μεταξύ ατομικών δικαιωμάτων, δηλαδή αυτών που αναγνωρίζονται υπέρ του ατόμου, σε ατομικό επίπεδο, και αυτών που είναι συλλογικά. Τα ευρύτερα συλλογικά ανθρώπινα δικαιώματα είναι τα δικαιώματα των λαών, και κυρίως η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών (βλ. Κεφάλαιο 8).⁴⁵⁸ Επίσης, μία κατηγορία ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι εν μέρει ατομικά και εν μέρει συλλογικά, τα μειονοτικά δικαιώματα τα οποία είναι (α) τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές, εθνοτικές, θρησκευτικές ή φυλετικές μειονότητες και (β) τα αντίστοιχα δικαιώματά τους ως συλλογικότητας.

Μία άλλη κλασική διάκριση που γίνεται όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι αυτή που καθιέρωσε στη δεκαετία του 1970 ο Τσεχοσλοβάκος νομικός Karel Vasak (1929-2015). Ο Vasak πρότεινε τη διάκριση σε «τρεις γενιές ανθρωπίνων δικαιωμάτων» όπως τις αποκάλεσε: (1) η πρώτη γενιά αφορά τα ατομικά δικαιώματα, γνωστά και ως θεμελιώδεις ελευθερίες, και τα πολιτικά δικαιώματα, (2) η δεύτερη γενιά αφορά τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, και (3) η τρίτη γενιά τα δικαιώματα αλληλεγγύης (*rights of solidarity*).⁴⁵⁹

Ανθρώπινα δικαιώματα, κανονιστικά κείμενα, μηχανισμοί προστασίας

Τα ατομικά δικαιώματα και οι θεμελιώδεις ελευθερίες (το πρώτο τμήμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της πρώτης γενιάς) συμπεριλαμβάνουν τα δικαιώματα στη ζωή, στην ελευθερία και στην ισότητα χωρίς διακρίσεις, τα δικαιώματα σε σχέση με την ασφάλεια του προσώπου, τις ελευθερίες της γνώμης και της έκφρασης και το να λαμβάνει κανείς και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες, την ελευθερία της σκέψης και της θρησκευτικής –ή μη– συνείδησης, την ισότητα απέναντι στον νόμο, το δικαίωμα στον ιδιωτικό βίο, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, το δικαίωμα σε μία δίκαιη δικαστική διαδικασία, στην ελεύθερη κυκλοφορία, εκλογή τόπου διαμονής, εγκατάλειψη μίας χώρας και η επιστροφή σε αυτήν, το δικαίωμα στην ιθαγένεια και τη μη αυθαίρετη στέρηση της, το δικαίωμα των καταδιωκόμενων στο άσυλο, το δικαίωμα στον γάμο και στη δημιουργία οικογένειας, το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι.

Στα πολιτικά δικαιώματα περιλαμβάνονται το δικαίωμα στις ελεύθερες εκλογές και του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, η συμμετοχή στα κοινά, η συμμετοχή όλων των ανθρώπων στη διακυβέρνηση της χώρας τους και το δικαίωμα να γίνεται κάποιος δεκτός, υπό ίσους όρους, στις δημόσιες υπηρεσίες της χώρας του. Πιο πρόσφατα νέα εν δυνάμει δικαιώματα στον χώρο αυτόν είναι η αποτελεσματική συμμετοχή (*effective participation*) στα κοινά και το δικαίωμα στη δημοκρατική διακυβέρνηση,⁴⁶⁰ σε συνδυασμό με την εδραίωση του κράτους δικαίου, κυρίως στην Ευρώπη και Βόρεια Αμερική, όπως καταγράφεται λεπτομερώς στο Κείμενο της Κοπεγχάγης για την Ανθρώπινη Διάσταση της ΔΑΣΕ (1990).⁴⁶¹

Στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα (δικαιώματα δεύτερης γενιάς) συμπεριλαμβάνονται τα δικαιώματα στην κατοικία και στην εξασφάλιση της υγείας (ιατρική περίθαλψη) και ευημερίας, στην τροφή και στον ρουχισμό, στην εργασία και στην επιλογή εργασίας, στην ίση αμοιβή, στην ανάπαυση, στον ελεύθερο χρόνο και στην άδεια διακοπών, το δικαίωμα στην ομαδική συνδικαλιστική δράση, το δικαίωμα στην κοινωνική προστασία και ασφάλιση, το δικαίωμα στην παιδεία (με τουλάχιστον την υποχρεωτική παιδεία να παρέχεται και δωρεάν), το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή της κοινότητας. Επιπλέον, τυγχάνουν ειδικής μέριμνας η μητρότητα, η παιδική ηλικία, η γεροντική ηλικία και η αναπηρία.⁴⁶²

Τα δικαιώματα αλληλεγγύης (δικαιώματα τρίτης γενιάς) συμπεριλαμβάνουν το δικαίωμα στην ανάπτυξη (ατομικό και συλλογικό), τα δικαιώματα στο καθαρό περιβάλλον, στο καθαρό νερό και στον καθαρό

αέρα, το δικαίωμα στην ειρήνη, το δικαίωμα στις φυσικές πηγές της χώρας και το δικαίωμα στην πολιτιστική κληρονομιά.⁴⁶³

Όσον αφορά την ειδική κατηγορία των μειονοτικών ανθρωπίνων δικαιώματα έχουν, όπως είδαμε, μακρότερη ιστορία από τα ανθρώπινα δικαιώματα στο διεθνές δίκαιο, με το καθεστώς μειονοτικής προστασίας και μειονοτικών δικαιωμάτων του Μεσοπολέμου που αφορούσε 15 χώρες. Στη συνέχεια όμως δεν έγινε καμία αναφορά σε μειονότητες ή μειονοτικά δικαιώματα στην Οικουμενική Διακήρυξη μάλλον λόγω της φοβερής κατάχρησης την οποία είχε κάνει ο Hitler σε σχέση με την Τσεχοσλοβακία και την Πολωνία, επικαλούμενος την προστασία των γερμανικής καταγωγής μειονοτήτων στις χώρες αυτές και έτσι καταλαμβάνοντάς τις. Η πρώτη διάταξη για δικαιώματα «προσώπων που ανήκουν σε εθνικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες» βρίσκεται στο Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων (1966), στο άρθρο 27, και είναι πολύ συγκρατημένο στη διατύπωσή του σε σχέση με τα μειονοτικά δικαιώματα (δηλώνει ότι τα κράτη θα αποφεύγουν να θέτουν εμπόδια στην άσκηση των δικαιωμάτων τους στην κουλτούρα, στη θρησκεία και στη γλώσσα). Στη συνέχεια σχετική μνεία γίνεται και στην Τελική Πράξη του Ελσίνκι στο πλαίσιο της σημαντικής 7^{ης} Αρχής για τα ανθρώπινα δικαιώματα που αναφέρεται και «στα δικαιώματα των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες». Κατόπιν τα μειονοτικά δικαιώματα αναφέρονται σε άλλα κείμενα της ΔΑΣΕ και λεπτομερώς στο Κείμενο της Κοπεγχάγης για την Ανθρώπινη Διάσταση της ΔΑΣΕ (1990), στο οποίο υπάρχει ο πρώτος διεθνής κατάλογος μειονοτικών δικαιωμάτων, καθώς και στο Κείμενο της Γενεύης για τις Μειονότητες (ΔΑΣΕ, 1991). Μετά τη ΔΑΣΕ τη σκυτάλη στα μειονοτικά δικαιώματα έλαβε το Συμβούλιο της Ευρώπης, που εκπόνησε τον Ευρωπαϊκό Χάρτη των Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών (1992) και τη Σύμβαση-Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (1994). Ο ΟΗΕ από την πλευρά του υιοθέτησε τη Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές, Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες (1992). Η προστασία και τα δικαιώματα των ιθαγενών λαών εντάσσονταν αρχικά στην προστασία των μειονοτήτων, όπως πιο πρόσφατα υπάρχουν ειδικά δικαιώματα με την Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ιθαγενών Πληθυσμών (2007). Μία άλλη σχετικά πρόσφατη κατηγορία είναι τα δικαιώματα των μεταναστών εργατών.

Οι πηγές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δηλαδή το σύνολο των πολιτικά ή νομικά δεσμευτικών κειμένων ή διατάξεων σε ευρύτερα κείμενα (π.χ. στον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών), δηλαδή το γνωστό ως διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελείται από συστάσεις, διακηρύξεις, κανονιστικά κείμενα (*normative documents*), δεσμευτικά σύμφωνα ή διατάξεις εντός τέτοιων κειμένων, τα οποία αναφέρονται στα ανθρώπινα δικαιώματα και στην προστασία και προαγωγή τους. Τα διεθνή αυτά κείμενα διακρίνονται με δυο τρόπους: (α) σε αυτά που είναι δεσμευτικά από νομική σκοπιά και σε αυτά που είναι δεσμευτικά από πολιτική σκοπιά, αυτό που λέγεται και *soft law* (ήπιο δίκαιο), και (β) στα παγκόσμια κείμενα και στα περιφερειακά κείμενα.⁴⁶⁴

Οι κυριότερες παγκόσμιες διακηρύξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα

- η Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΚτΕ, 1923),
- η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1948),
- η Διακήρυξη για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη (ΟΗΕ, 1986),
- η Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων που ανήκουν σε Εθνικές, Εθνοτικές, Θρησκευτικές και Γλωσσικές Μειονότητες (1992),
- η Διακήρυξη της Βιέννης για το Πρόγραμμα Δράσης της Παγκόσμιας Διάσκεψης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1993),
- η Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ιθαγενών Πληθυσμών (2007).

Τα κυριότερα παγκόσμια σύμφωνα (νομικώς δεσμευτικά) για τα ανθρώπινα δικαιώματα

- η Σύμβαση για την Καταστολή του Δουλεμπορίου και της Δουλείας (ΚτΕ, 1926),
- η Σύμβαση για την Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (ΟΗΕ, 1948),

- η Συμπληρωματική Σύμβαση για την Κατάργηση της Δουλείας και του Δουλεμπορίου (ΟΗΕ, 1956),
- η Σύμβαση για την Κατάργηση Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ΟΗΕ, 1965),
- το Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών [Αστικών] και Πολιτικών Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1966),
- το Διεθνές Σύμφωνο Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1966),
- η Σύμβαση περί Κατάργησης των Κάθε Μορφής Διακρίσεων κατά των Γυναικών (ΟΗΕ, 1979),
- η Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και Άλλων Τρόπων Σκληρής, Απάνθρωπης και Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (ΟΗΕ, 1984),
- η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΟΗΕ, 1989),
- η Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Μεταναστών Εργατών (ΟΗΕ, 1990).

Τα πλέον γνωστά κείμενα σε περιφερειακό επίπεδο (συμβάσεις ή ήπιο δίκαιο)

- Συμβουλίου της Ευρώπης: Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1950), Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (1961), Ευρωπαϊκός Χάρτης των Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών (1992), Σύμβαση-Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (1994).
- Οργανισμός για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη: Τελική Πράξη του Ελσίνκι (1975) (7^η Αρχή περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων), σχετικές διατάξεις στο Τελικό Κείμενο της Βιέννης (1989) και στον Χάρτη των Παρισίων για Μία Νέα Ευρώπη (1990) και, κυρίως, το Κείμενο της Κοπεγχάγης για την Ανθρώπινη Διάσταση της ΔΑΣΕ (1990).
- Αφρικανική Ένωση: Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών (Ιούνιος 1981).
- Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών: Αμερικανική Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Τα περισσότερα σύμφωνα-συμβάσεις του ΟΗΕ προβλέπουν και μηχανισμούς επίβλεψης του κατά πόσο τηρούνται τα εν λόγω ανθρωπίνων δικαιώματα. Σε παγκόσμιο επίπεδο, αυτό του ΟΗΕ, το κύριο όργανο σήμερα είναι το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (με έδρα τη Γενεύη), το οποίο αντικατέστησε την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το 2005 κατά τη Σύνοδο Κορυφής του ΟΗΕ. Με αυτόν τον τρόπο η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αναβαθμίστηκε, μια και το Συμβούλιο, που αριθμεί 47 κράτη-μέλη, είναι όργανο της Γενικής Συνέλευσης (η Επιτροπή ανήκε στο ECOSOC) και συνέρχεται τρεις φορές τον χρόνο (ενώ η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων συνερχόταν μόνο μία φορά το χρόνο στις αρχές κάθε έτους). Άλλο όργανο στο πλαίσιο του ΟΗΕ είναι η Ειδική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Human Rights Committee), που αποτελείται από 18 εμπειρογνώμονες που εκφράζουν απόψεις για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για τα κράτη που έχουν κυρώσει το Προαιρετικό Πρωτόκολλο το συνδεδεμένο με τη Σύμβαση Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων του ΟΗΕ και προβλέπει και ατομική προσφυγή στην εν λόγω επιτροπή. Επίσης υπάρχουν και άλλες επιτροπές με λιγότερη ισχύ στο πλαίσιο των άλλων συμβάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως η Επιτροπή για την Κατάργηση Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (CERD: Committee on the Elimination of Racial Discrimination), η Επιτροπή για την Κατάργηση Κάθε Μορφής Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW: Committee on the Elimination of Discrimination Against Women) και άλλες πέντε επιτροπές στο πλαίσιο του ΟΗΕ.⁴⁶⁵

Σύνοδος του Συμβουλίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στον ΟΗΕ στη Γενεύη (ομιλία του υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ John Kerry τον Μάρτιο του 2015)

Public Domain

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Secretary_Kerry_Concludes_Address_to_Delegates_at_the_UN_Human Rights Council Chamber in Switzerland %2816071591574%29.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Secretary_Kerry_Concludes_Address_to_Delegates_at_the_UN_Human_Rights_Council_Chamber_in_Switzerland_%2816071591574%29.jpg)

Σε περιφερειακό επίπεδο υπάρχει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, με έδρα το Στρασβούργο, στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, στο οποίο προβλέπεται (προαιρετικά, αν το δεχτεί ρητά ένα κράτος) η ατομική προσφυγή ατόμων εναντίον ενός κράτους το οποίο κατηγορείται ότι έχει παραβιάσει τα ανθρώπινα δικαιώματά τους, και έχουν λάβει χώρα πλείστες τέτοιες δίκες, που έχουν δικαιώσει τα άτομα που προσφεύγουν σε αυτό το δικαστήριο. Επίσης, δραστηριότητα για την προαγωγή και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει ο θεσμός του Υπατού Αρμοστή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα που δημιουργήθηκε το 1993 στην Παγκόσμια Διάσκεψη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και επιβλέπει τις δραστηριότητές του το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Όσον αφορά τις μειονότητες και την προστασία τους ειδική δραστηριότητα έχει αναπτύξει ο Υπάτος Αρμοστής για τις Εθνικές Μειονότητες του ΟΑΣΕ, θεσμός που δημιουργήθηκε το 1992 στη Διάσκεψη Ελσίνκι-II της ΔΑΣΕ.

Το κτίριο του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο Στρασβούργο
https://en.wikipedia.org/wiki/File:European_Court_of_Human_Rights.jpg

Εκτός από τη διεθνή (διακρατική) προστασία και προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε παγκόσμιο ή περιφερειακό επίπεδο, και, εξυπακούεται, την εσωτερική (συνταγματική προστασία), μεγάλη δραστηριότητα έχουν αναπτύξει σε αυτά τα ζητήματα, ως παρατηρητήρια αλλά και ως πηγή έμπνευσης για νέους κανόνες ή κανονιστικά κείμενα, για νέα διακρατικά όργανα ή για νέους μηχανισμούς προστασίας, οι διεθνικές ΜΚΟ, όπως η Διεθνής Αμνηστία (Amnesty International), η Διεθνής Ομοσπονδία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το Human Rights Watch, η International Commission of Jurists, το Freedom House, η World Organization Against Torture, το Minority Rights Group International, οι διάφορες Helsinki Committees on Human Rights και παλιότερα η International Helsinki Federation for Human Rights. Επίσης σε θέματα ανθρωπιστικής βοήθειας αναπτύσσουν δραστηριότητα οι ανθρωπιστικές ΜΚΟ, όπως η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού, η Caritas Internationalis (ο ανθρωπιστικός και αναπτυξιακός οργανισμός της Καθολικής Εκκλησίας), οι Γιατροί Χωρίς Σύννορα (Médecins Sans Frontières), η Oxfam κ.ά.⁴⁶⁶

Η εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Εξωτερική πολιτική

Από την εποχή της Ύφεσης κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, κατά τα έτη 1972-1977, τα ανθρώπινα δικαιώματα άρχισαν να αποτελούν μία πτυχή της εξωτερικής πολιτικής των κρατών. Όπως έχει λεχθεί με μία δόση υπερβολής, αποτελούν πλέον «τμήμα της καθημερινής γλώσσας της διπλωματίας».⁴⁶⁷ Η διπλωματία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να οριστεί ως η χρήση της εξωτερικής πολιτικής για την προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και η χρήση ζητημάτων που άπτονται των ανθρωπίνων δικαιωμάτων χάριν άλλων στόχων της εξωτερικής πολιτικής.⁴⁶⁸

Η εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αφορά δύο πεδία: (α) την ενίσχυση της διεθνούς προστασίας και προαγωγής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με διεθνείς θεσμούς, μηχανισμούς και κανόνες (κανονιστικά κείμενα), και (β) την κριτική και διπλωματική ή άλλη πίεση στις χώρες που παραβιάζουν συστηματικά τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Το ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προστασίας τους, ως ένας από τους άξονες της εξωτερικής πολιτικής, αποτελεί υπόθεση κυρίως των δυτικών κρατών. Τα δυτικά κράτη που ασκούν εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δίνουν σχεδόν αποκλειστική έμφαση στα δικαιώματα πρώτης γενιάς, προς μεγάλη δυσφορία των μη δυτικών κρατών.⁴⁶⁹

Η εξωτερική πολιτική των –ή στη βάση των– ανθρωπίνων δικαιωμάτων παρουσιάζει τρία προβλήματα. Πρώτον, η εξωτερική πολιτική σε σχέση με τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε άλλες χώρες σπάνια βρίσκεται σε προτεραιότητα στην εξωτερική τους πολιτική γιατί προέχουν άλλα εθνικά συμφέροντα. Δεύτερον, υπάρχει πρόδηλη επιλεκτικότητα στο ποιες χώρες κατακρίνονται για συγγένες παραβιάσεις, κάτι που φαντάζει σαν υποκρισία, δύο μέτρα και δύο σταθμά (*double standards*), με τις φιλικές χώρες να μην κατακρίνονται, και μόνο τις εχθρικές να υφίστανται τα πυρά της κριτικής και της καταδίκης. Τρίτον, η εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να προκαλέσει τη χειροτέρευση της κατάστασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα που υφίσταται την κριτική, πολύ περισσότερο αν αμαυρώνεται η διεθνής της εικόνα ή λαμβάνονται μέτρα εναντίον των χωρών αυτών, όπως διακοπή οικονομικής ή αναπτυξιακής βοήθειας, μη εισδοχή σε διεθνή οργανισμό ή αποπομπή από διεθνή οργανισμό ή διακοπή των διπλωματικών σχέσεων.⁴⁷⁰

Πέρα από την αντίθεση των κρατών που υφίστανται κριτική ή επέμβαση, υπάρχει και μια άλλη κριτική σε σχέση με την εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που έχει μακρά ιστορία και είναι συνυφασμένη με τη σχολή του ρεαλισμού στις Διεθνείς Σχέσεις. Κατά τη σχολή του ρεαλισμού, τα ανθρώπινα δικαιώματα και άλλα ζητήματα που αφορούν την ηθική ή κανονιστική διάσταση της διεθνούς πολιτικής δεν έχουν θέση στη χάραξη μιας νηφάλιας και αποτελεσματικής εξωτερικής πολιτικής ακόμη και για μεγάλες χώρες ή υπερδυνάμεις. Κατά τον ρεαλισμό, η διεθνής πολιτική συνιστά ένα αυτόνομο πεδίο πολιτικής της ισχύος επέκεινα ηθικών προβληματισμών (βλ. Κεφάλαιο 1). Η επιθυμία για έναν άλλο τύπο διεθνούς πολιτικής, στη βάση αξιών και κανόνων, είναι στην καλύτερη περίπτωση «ουτοπική» και στη χειρότερη υποκριτική ή απλή εκλογίκευση για εσωτερική ή και διεθνή κατανάλωση.⁴⁷¹ Στο αναρχικό και αβέβαιο διεθνές περιβάλλον αναγκαστικά θα έχει κανείς ασαφείς σχέσεις, είτε το θέλει είτε όχι, και με απεχθή καθεστώτα, π.χ. οι ΗΠΑ με δικτατορίες (ειδικά επί Ψυχρού Πολέμου) στη Λατινική Αμερική και με τις δικτατορίες στην Ελλάδα, στην Ισπανία και στην Πορτογαλία, ή η Γαλλία με δικτατορίες στη γαλλόφωνη Αφρική.⁴⁷²

Επίσης, με δεδομένη την πικρή εμπειρία της αποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού, τα κράτη της Αφρικής και της Ασίας έχουν την τάση να βλέπουν τις παρεμβάσεις αυτές ως μία μορφή πολιτισμικού ιμπεριαλισμού,⁴⁷³ ακόμη και αν οι προθέσεις φαίνονται ειλικρινείς (ειδικά αν προέρχονται από μικρά κράτη, όπως τα σκανδιναβικά που δεν είχαν αποικιοκρατικό παρελθόν).

Με αυτά τα δεδομένα, το εύλογο ερώτημα που τίθεται είναι «γιατί να υπάρχει εξωτερική πολιτική ανθρωπίνων δικαιωμάτων;».

Καταρχήν, γιατί, παρά τις ζωνρές αντιρρήσεις των ρεαλιστών, αρκετά κράτη επιδιώκουν και ηθικούς στόχους στη διεθνή τους πολιτική.⁴⁷⁴ Οι κυβερνήσεις που ασκούν εξωτερική πολιτική με άξονα την τήρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε άλλες χώρες, και στο μέτρο που η πολιτική τους αυτή δεν είναι υποκριτική ή προσχηματική (αν και αυτό συμβαίνει σε όχι λίγες περιπτώσεις), κινούνται κυρίως με φιλελεύθερα, ιδεαλιστικά και κοσμοπολιτικά κριτήρια, ή έτσι πάντως πρεσβεύουν οι θεωρητικοί που συνηγορούν υπέρ αυτής της εξωτερικής πολιτικής αρχών. Πέραν του προφανούς, ότι μπορεί να σωθούν άνθρωποι από τυραννία, βανανυσότητες ή βασανιστήρια, η τήρηση και προαγωγή της πρώτης γενιάς ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ο εκδημοκρατισμός συμβάλλουν μεσοπρόθεσμα στην ευημερία, ανάπτυξη και δικαιοσύνη στις χώρες όπου πριν επικρατούσε η καταπίεση, η απολυταρχία, η στρατιωτική διακυβέρνηση ή ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός.⁴⁷⁵

Από την πλευρά των Διεθνών Σχέσεων το σκεπτικό αυτό κινείται στα πλαίσια της θεωρίας της «δημοκρατικής ειρήνης», δηλαδή ότι τα δημοκρατικά κράτη και αυτά που σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα πρώτης γενιάς είναι και πιο φιλειρηνικά ως κράτη, ειδικά σε σχέση με άλλα δημοκρατικά κράτη (βλ. Κεφάλαια 2 και 4). Όπως είχε πει το 1948 ο αρχιστράτηγος και μετέπειτα υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ George Marshall (1880-1959): «Οι κυβερνήσεις που συστηματικά παραγνωρίζουν τα δικαιώματα του δικού τους λαού είναι λιγότερο πιθανό σεβαστούν τα δικαιώματα άλλων εθνών και λαών και είναι πιο πιθανό να επιδιώκουν τους στόχους τους με καταναγκασμό και βία».⁴⁷⁶

Τα δυτικά κράτη ισχυρίζονται ότι η εμμονή τους στον σεβασμό των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων σε άλλες χώρες δεν εκφράζει δυτικό πολιτισμικό ιμπεριαλισμό αλλά απλή εφαρμογή δεσμεύσεων που όλα τα κράτη έχουν αποδεχτεί στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παρά τις κάποιες διαφωνίες τους σε επιμέρους σημεία. Μάλιστα, τα περισσότερα κράτη παραβάτες δεν υποστηρίζουν ότι δεν σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, ότι δολοφονούν αμάχους, βασανίζουν τους πολίτες τους, δεν επιτρέπουν την ελευθερία της έκφρασης και του τύπου ή δεν επιτρέπουν τη λειτουργία δημοκρατικών διαδικασιών, δηλαδή ότι το δικό τους πολιτισμικό περιβάλλον δεν προασπίζεται τα ανθρώπινα δικαιώματα πρώτης γενιάς.

Αντιτάσσουν ότι συλλαμβάνουν ή φονεύουν τρομοκράτες, στυγνούς εγκληματίες και δολοφόνους, στασιαστές κατά του νόμου και της τάξης ή προδότες και εχθρούς της πατρίδας.⁴⁷⁷

Ας δούμε τώρα εν συντομία την εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στις ΗΠΑ, όπου ο συνδυασμός ρεαλισμού και ιδεαλισμού έχει μακρά παράδοση, τα ανθρώπινα δικαιώματα στην εξωτερική πολιτική ήταν κυρίως πρωτοβουλία του προέδρου Jimmy Carter (1977-1981), με πρωταγωνιστή τον ίδιο και τον τότε υπουργό Εξωτερικών Cyrus Vance (1917-2002), η οποία έγινε γνωστή και ως «διπλωματία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων». Τότε οι ΗΠΑ για πρώτη φορά άρχιζαν να αποστασιοποιούνται από τα δικτατορικά και βάνανσα λατινοαμερικανικά καθεστάτα, όπως αυτά της Αργεντινής και της Χιλής. Από τότε χρονολογούνται ειδικά όργανα και επιτροπές στο Κογκρέσο και στο State Department για τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και η συγγραφή, κάθε χρόνο, τόμου για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ανά τον κόσμο, που βασίζονται στις αναφορές των αντιπροσωπειών για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε όλες τις χώρες. Στη βάση των εκθέσεων αυτών μπορεί οι διπλωματικές ή εμπορικές σχέσεις των ΗΠΑ με μία χώρα που συστηματικά παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα να περιοριστούν ή διακοπούν, να σταματήσει η αμερικανική αναπτυξιακή βοήθεια κ.λπ.⁴⁷⁸

Jimmy Carter
Public Domain.

<https://en.wikipedia.org/wiki/File:JimmyCarterPortrait2.jpg>

Πάντως, ειδικότερα όσον αφορά τον Ψυχρό Πόλεμο, η εξωτερική πολιτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ΗΠΑ και άλλων νατοϊκών κρατών είχε και εργαλειακά κίνητρα, κυρίως σε σχέση με τη Σοβιετική Ένωση και το γνωστό ως Ανατολικό μπλοκ, επιδιώκοντας την αποσταθεροποίησή τους με την απονομιμοποίηση των κρατών αυτών, με τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα να λειτουργεί ως δούρειος ίππος, ως δυναμίτης εκ των έσω στα καθεστάτα αυτά με τις διεκδικήσεις που θα προκαλούσαν εκ μέρους τμήματος της διανόησης, π.χ. ο πυρηνικός φυσικός Andrei Sakharov στη Σοβιετική Ένωση ή ο συγγραφέας Václav Havel στην Τσεχοσλοβακία.⁴⁷⁹

Εκτεταμένη δραστηριότητα στον τομέα του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει αναπτύξει η ΕΕ στην Κοινή Εξωτερική Πολιτική της και ατομικά ορισμένα κράτη της ΕΕ μέσω της ΕΕ ή μεμονωμένα, ειδικά η Σουηδία, η Δανία, η Ολλανδία, πιο προσεκτικά η Γαλλία (λόγω γαλλόφωνης Αφρικής), η Γερμανία και η Βρετανία από την εποχή του Ψυχρού Πολέμου, και μεταξύ των άλλων δυτικών χωρών, κυρίως ο Καναδάς, η Αυστραλία και η Νορβηγία.⁴⁸⁰

Στην Αφρική, η χώρα που έχει επιδείξει ενδιαφέρον για τη διεθνή προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι η Νότια Αφρική επί Nelson Mandela (1918-2013). Ο Mandela είχε δηλώσει, όταν ανέλαβε την εξουσία το 1993, ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι κεντρικό ζήτημα των διεθνών σχέσεων και ότι οι κύριες προτεραιότητες της Νότιας Αφρικής ήταν τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα οικονομικά συμφέροντα της χώρας.⁴⁸¹ Ωστόσο στην πράξη η πολιτική της Νότιας Αφρικής δεν κατόρθωσε να εκπληρώσει τους υψηλούς της στόχους σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ωστόσο το ζωντανό παράδειγμα του ίδιου του Mandela ως ηθικής προσωπικότητας με τεράστια παγκόσμια ακτινοβολία αρκούσε να δώσει στη Νότια Α-

φρική της δεκαετίας του 1990 (αμέσως μετά το τραυματικό *απαρτχάιντ*) την εικόνα της χώρας που ενδιαφέρεται για τα ανθρώπινα δικαιώματα διεθνώς, για τις μη διακρίσεις και την επίλυση προβλημάτων του ρατσισμού και των εθνοτικών διαφορών με ειρηνικό τρόπο.

Nelson Mandela

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nelson_Mandela-2008_%28edit%29.jpg

Στρατηγικές απόρριψης της δυτικής κριτικής

Στο σημείο αυτό ας δούμε ποιες είναι οι βασικές τοποθετήσεις των κρατών και των εκπροσώπων τους (διπλωματών, νομικών και άλλων επιστημόνων στην υπηρεσία του κράτους τους) όταν τα κράτη τους κατηγορούνται για συγγένες παραβιάσεις, με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων να λειτουργεί εν μέρει σήμερα και σαν ένα οιονεί νέο «στάνταρντ του πολιτισμένου» (βλ. αρχή Κεφαλαίου 7).⁴⁸² Οι χώρες αυτές έχουν ακολουθήσει κατά βάση την ακόλουθη επιχειρηματολογία-στρατηγική για να αντικρούσουν τους Δυτικούς:

1. Η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ και άλλων δυτικών κρατών, με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι απαράδεκτη. Συνιστά κατάφωρη παραβίαση θεμελιωδών αρχών της διεθνούς κοινωνίας και του διεθνούς δικαίου, συγκεκριμένα της μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα των κρατών, της εθνικής κυριαρχίας, της ανεξαρτησίας και της αυτοδιάθεσης των λαών, στη βάση των οποίων κάθε λαός μπορεί να καθορίσει το πολιτικό του στάτους.
2. Υπάρχει εδώ «κρυφή ατζέντα», ότι δηλαδή η υπόθεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι μία πανούργα δυτική στρατηγική, η οποία στόχο έχει την ανατροπή των κυβερνήσεων που δεν είναι αρεστές στη Δύση ή/και τη δημιουργία μιας αστάθειας στις χώρες αυτές που να εξυπηρετεί τα δυτικά συμφέροντα και να οδηγεί σε εξάρτηση από τη Δύση. Πρόκειται εδώ για τη γνωστή ως «θεωρία συνομοσίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων».⁴⁸³
3. Η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ και άλλων δυτικών κρατών με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι προσχηματική και υποκριτική, τη στιγμή που τα κοινωνικά ανθρώπινα δικαιώματα πλήττονται στις δυτικές χώρες (ανεργία, άστεγοι, λειτουργικά αναλφάβητοι, αυξημένη εγκληματικότητα) και συνιστά πολιτισμικό και ηθικό ιμπεριαλισμό που θυμίζει την αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό του 19^{ου} αιώνα (τότε μάλιστα ως δήθεν «εκπολιτιστική αποστολή»).
4. Τα δικαιώματα σε ατομική βάση, και εν γένει ο ατομικισμός της Δύσης, αντιστρατεύονται την κοινωνία και το κράτος, αντιβαίνουν στις δικές τους αξίες και στον πολιτισμό τους. Οι αξίες τους και ο πολιτισμός τους διαθέτουν μακρόχρονη παράδοση και δεν στηρίζονται σε τέτοια δικαιώματα αλλά σε καθήκοντα των ανθρώπων προς την κοινωνία και το κράτος, και σε αντίστοιχα καθήκοντα προς την κοινωνία και τον λαό από πλευράς των κυβερνώντων. Αυτή δε η όλη φιλοσοφία και πρακτική συμβάλλουν πολύ περισσότερο από ό,τι τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα στην κοινωνική συνοχή, στην αλληλεγγύη και στις ειρηνικές σχέσεις εντός των κρατών αυτών.

5. Έχουν και εκείνοι μεγάλη συμβολή στην υπόθεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά η συμβολή τους βρίσκεται αλλού: στα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, καθώς και στα συλλογικά δικαιώματα, όπως η αυτοδιάθεση των λαών και το δικαίωμα στην ανάπτυξη, και ότι, χωρίς την εξασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων, η εξασφάλιση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων στερείται νοήματος, δηλαδή οι ατομικές ελευθερίες έπονται και μπορούν να εφαρμοστούν, αφού πρώτα εξασφαλιστούν τα κοινωνικά δικαιώματα, όπως το να μη πεινούν οι άνθρωποι, να έχουν εργασία και σύστημα υγείας, το να γίνουν όλοι εγγράμματοι κ.λπ.
6. Ότι ανθρώπινα δικαιώματα, τόσο τα κοινωνικά όσο και τα ατομικά, δεν είναι στην πραγματικότητα δυτική ανακάλυψη και συμβολή, αλλά υπήρχαν και στις δικές τους παραδόσεις και πολιτισμό, και ότι και εκείνοι υπήρξαν υπέρμαχοι της ελευθερίας και της ισότητας. Δηλαδή τα δυτικής προέλευσης ανθρώπινα δικαιώματα είναι απλώς μια εκδοχή αυτής της οπτικής, άλλωστε κανένας λαός δεν είναι αντίθετος προς την αυτονομία και ελευθερία του, ούτε αποδέχεται να ζει κάτω από απολυταρχικά, τυραννικά και βίαια καθεστώτα.

Ας έρθουμε όμως τώρα στο μεγάλο ζήτημα που έχει προκύψει σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, την έντονη συζήτηση μεταξύ οικουμενισμού και πολιτισμικού σχετικισμού (*cultural relativism*).

Η αμφισβήτηση της οικουμενικότητας: Ο πολιτισμικός σχετικισμός

Ο πολιτισμικός σχετικισμός

Η Οικουμενική Διακήρυξη του 1948 είχε υιοθετηθεί σε μια εποχή που τα περισσότερα μελλοντικά κράτη του Τρίτου Κόσμου βρίσκονταν ακόμη υπό την αποικιοκρατία, γι' αυτό η Διακήρυξη απηχούσε τη δυτική άποψη περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με έμφαση στα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Τότε, στον απόηχο των θηριωδιών του ναζισμού, οι αντιρρήσεις που είχαν ακουστεί σε επίσημο διακρατικό επίπεδο ήταν λίγες και σχετικά ήπιες, και είχαν διατυπωθεί κυρίως από τη Σοβιετική Ένωση και τη Σαουδική Αραβία, οι οποίες και απείχαν από την ψηφοφορία. Η Σοβιετική Ένωση υποστήριξε ότι η Διακήρυξη δεν κάλυπτε τη διάσταση της εθνικής κυριαρχίας και ότι δεν υπάρχουν δικαιώματα του ατόμου πέρα από το πλαίσιο το οποίο θέτει η κρατική εξουσία. Η Σαουδική Αραβία είχε κυρίως αντιρρήσεις για την αναφορά στη δυνατότητα αλλαγής θρησκείας, κάτι που το ισλάμ απαγορεύει σε έναν που είναι μουσουλμάνος στο θρήσκευμα (πρέπει δηλαδή να παραμείνει μουσουλμάνος).⁴⁸⁴

Ωστόσο ακριβώς εκείνη την εποχή, και με έναυσμα την επεξεργασία της Οικουμενικής Διακήρυξης, ήρθε η πρώτη ουσιαστική αντίθεση στην οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ειρωνεία είναι ότι δεν ήλθε τότε από στοχαστή, νομικό ή διπλωμάτη του Τρίτου Κόσμου, αλλά από τη Δύση, από την Αμερικανική Ανθρωπολογική Εταιρεία (American Anthropological Association) με ανακοίνωσή της την οποία είχε συγγράψει ο ανθρωπολόγος Melville Herskovits (1895-1963).

Ο Herskovits, μαθητής του Franz Boas (του πατέρα της αμερικανικής ανθρωπολογίας και πολιτισμικός σχετικιστής),⁴⁸⁵ ήταν υπέρμαχος του πολιτισμικού σχετικισμού και ιδρυτής των αφρικανικών και αφροαμερικανικών σπουδών στα πανεπιστήμια των ΗΠΑ. Στην ανακοίνωση κατακρίνεται ο δυτικός εθνοκεντρισμός και η προσπάθεια επιβολής δυτικών αξιών σε μη δυτικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Η ανακοίνωση καλούσε τον νέο μεταπολεμικό κόσμο να επιδείξει σεβασμό στις πολιτισμικές διαφορές γιατί, όπως τόνιζε η ανακοίνωση, οι άνθρωποι διαμορφώνουν την προσωπικότητά τους εντός των πλαισίων που θέτει ο πολιτισμός τους, ως εκ τούτου απαιτείται σεβασμός των πολιτιστικών διαφορών και όχι επιβολή του δυτικού προτύπου.⁴⁸⁶

Στο σημείο αυτό χρήσιμη είναι μία διευκρίνιση. Ο Herskovits δεν φαίνεται να αντιλαμβανόταν ότι ορισμένες πολιτισμικές παραδόσεις μπορεί να συνηγορούν υπέρ απάνθρωπων πρακτικών, όπως π.χ. ο επί αιώνες αντισιμιτισμός στην Ευρώπη. Δηλαδή δεν ήταν συνήγορος ενός ηθικού σχετικισμού, αλλά διατηρούσε την ελπίδα ότι όλες οι κουλτούρες του κόσμου διαθέτουν τις πολιτιστικές αξίες και παραδόσεις για να αντιμετωπίσουν και εξαφανίσουν τις πολιτικές βίαιων και τυραννικών καθεστώτων.⁴⁸⁷

Κατά την Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Βιέννη 14-25 Ιουνίου 1993), η Διακήρυξη της Βιέννης, στην πρώτη της εισαγωγική παράγραφο, αναφέρει ότι «η οικουμενική φύση των δικαιωμάτων και ελευθεριών είναι πέρα από κάθε αμφιβολία [*is beyond question*]». Πλην όμως, οι δια-

φωνίες και αντιπαραθέσεις ως προς την οικουμενικότητα αποτέλεσαν κατά την Διάσκεψη αυτή και έκτοτε θέμα ζωνών συζητήσεων και διχογνωμιών.⁴⁸⁸

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 και μετά η διάσταση απόψεων έγινε πιο προφανής και σε διακρατικό επίπεδο μεταξύ δυτικών κρατών από τη μία και τεσσάρων ομάδων κρατών από την άλλη: (1) τις κομμουνιστικές χώρες με πρωτοστάτη τη Σοβιετική Ένωση, (2) τις αφρικανικές χώρες, (3) τις ασιατικές χώρες και (4) τις ισλαμικές χώρες. Τα κοινά σημεία και των τεσσάρων ομάδων κρατών είναι η προτεραιότητα των δικαιωμάτων δεύτερης και τρίτης γενιάς: Τα συλλογικά δικαιώματα και τα καθήκοντα στην κοινωνία προηγούνται και υπερτερούν των δικαιωμάτων. Επίσης υπάρχει έμφαση στην κοινωνική αλληλεγγύη, στην ανθρωπινή αξιοπρέπεια, στον σεβασμό στην εξουσία (κρατική εξουσία) και προς τους ανωτέρους, και στον σεβασμό στην εθνική κυριαρχία και ανεξαρτησία από πλευράς πολιτών.⁴⁸⁹

Στις τέως κομμουνιστικές χώρες δινόταν έμφαση στη δεύτερη γενιά ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και υπήρχε συγκεκριμένος των δικαιωμάτων με τις υποχρεώσεις προς την κοινωνία και το κράτος (που επίσης στην πράξη εννοούσε βέβαια και το κυβερνών κομμουνιστικό κόμμα).⁴⁹⁰

Στις χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής το συλλογικό υπερτερεί του ατομικού, τα συλλογικά δικαιώματα είναι ανώτερα από τα ατομικά, και υπάρχουν υποχρεώσεις προς την κοινωνία και όχι δικαιώματα υπεράνω της κοινωνίας. Η κυρίαρχη αφρικανική άποψη για τον άνθρωπο συνοψίζεται στο εξής απόφθεγμα: «Υπάρχω επειδή είμαστε όλοι μαζί και επειδή είμαστε όλοι μαζί υπάρχω».⁴⁹¹ Και αντί των δικαιωμάτων υπάρχουν τα τέσσερα R, όπως εμφανίζονται στα αγγλικά: *respect* (σεβασμός), *restraint* (συγκράτηση), *responsibility* (ευθύνη), *reciprocity* (αμοιβαιότητα).⁴⁹² Επίσης, τα κοινωνικά δικαιώματα είναι πιο σημαντικά από τα ατομικά, και χωρίς αυτά τα ατομικά στερούνται νοήματος. Όπως φαίνεται στον Αφρικανικό Χάρτη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών, τα συλλογικά δικαιώματα των λαών είναι ανώτερα από τα ατομικά δικαιώματα, και η λίστα των τριών γενιών ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει έρθει ανάποδα: Πρώτα έρχονται τα συλλογικά δικαιώματα της τρίτης γενιάς, μετά της δεύτερης γενιάς και τελευταία τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα.⁴⁹³

Θα σταθούμε στη νοτιοανατολική Ασία και κυρίως στο ισλάμ, όπου κατεξοχήν διατυπώνεται, με έντονο τρόπο, ο πολιτισμικός σχετικισμός στις μέρες μας.

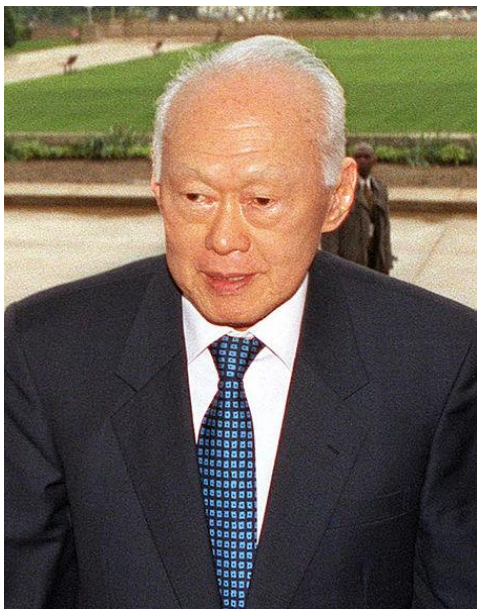
Οι «ασιατικές αξίες»

Η θέση περί «ασιατικών αξιών» προέρχεται από την ανατολική και νοτιοανατολική Ασία, όπου τα δικαιώματα εκλαμβάνονται ως καθήκοντα των ανθρώπων έναντι των άλλων ανθρώπων, της κοινωνίας και του κράτους στο οποίο διαβιούν, όχι ως αυτοφυή ατομικά δικαιώματα. Στόχος είναι η αναζήτηση συναινετικών λύσεων στα προβλήματα που αναφύονται, η κοινωνική αλληλεγγύη και όχι ο ατομικισμός, η κοινωνική τάξη και αρμονία, ο σεβασμός και η συμμόρφωση στην εξουσία, ο σεβασμός προς τους μεγαλύτερους. Το κράτος είναι πατερναλιστικό, με πρωτεύοντα τον ρόλο και την ευθύνη της κυβέρνησης στην ανάπτυξη και ευημερία της χώρας. Οι κυβερνώντες, που εισπράττουν τον σεβασμό και την υπακοή των πολιτών, πρέπει από την πλευρά τους να είναι δίκαιοι, διόλου διεφθαρμένοι και να κόπτονται για τον λαό τους. Σημειωτέον ότι στην κινεζική γλώσσα δεν υπήρχε καν ο όρος «δικαίωμα» μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, και μεταφράστηκε με μία νέα κινεζική λέξη που συνδυάζει τις λέξεις «ισχύς» και «συμφέρον».⁴⁹⁴

Από την άλλη πλευρά, η συζήτηση για τις ασιατικές αξίες αποτελεί υπεραπλούστευση, με δεδομένη την ποικιλομορφία των χωρών της Ανατολικής Ασίας, μεταξύ άλλων και εντός των χωρών αυτών, με έντονες πολιτιστικές και θρησκευτικές διαφορές, όπως τις διαφορετικές παραδόσεις του κομφουκισμού, του ταοϊσμού, του ινδουισμού, των διαφορετικών μορφών του βουδισμού και του ισλάμ (σουνιτικού ισλάμ, σιιτικού ισλάμ και τις διάφορες σιιτικές παραφυάδες). Μεταξύ των κύριων εκφραστών των ασιατικών αξιών είναι Σιγκαπουρέζοι, Μαλαισιανοί και Κινέζοι αξιωματούχοι.

Ο πρωθυπουργός της Σιγκαπούρης επί τρεις δεκαετίες (1959-1990) Lee Kuan Yew (1923-2015), δημιουργός του οικονομικού θαύματος της πόλης-κράτους της Σιγκαπούρης, και μία πολιτική προσωπικότητα με μεγάλο διεθνές κύρος, εξέφραζε τη γνώση ως «σχολή της Σιγκαπούρης» στα θέματα αυτά, με την έμφαση στην κοινωνική αλληλεγγύη, στην πειθαρχία των πολιτών της χώρας και στη μεγάλη εργατικότητα. Κατά τον Lee, οι δυτικές ατομικές ελευθερίες είναι διαβρωτικές της κοινωνικής αλληλεγγύης και του κοινωνικού ιστού. Ο ήπιος αυταρχισμός, όπως αυτός που υπάρχει στη Σιγκαπούρη, στηρίζεται στις ασιατικές αξίες που προάγουν την κοινωνική γαλήνη και έχουν οδηγήσει σε μία εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη. Όπως είχε πει χαρακτηριστικά ο Lee, δεν μπορούμε να επιβάλουμε το δυτικό πρότυπο σε κοινωνίες στις οποίες απλούστατα

«αυτό δεν θα δουλέψει». Κατ' αυτόν, οι δυτικές κοινωνίες έχουν κλονιστεί με την αύξηση της εγκληματικότητας, τη χρήση ναρκωτικών, τη διάλυση της οικογένειας (π.χ. άστεγοι που πεθαίνουν από την πείνα) και τη βίαιη ομαδική συμπεριφορά. Όλα αυτά έχουν συμβεί γιατί, κατά τον Lee, οι Δυτικοί έχουν προ πολλού «εγκαταλείψει την ηθική βάση της κοινωνίας τους». Εντέλει, κατά τον Lee, το θεμέλιο των ασιατικών κοινωνιών είναι η οικογένεια, και ισχύει για τις κοινωνίες αυτές το κινεζικό ρητό: «φρόντισε και καλλιέργησε τον εαυτό σου [...] φρόντισε την οικογένεια σου [...] φρόντισε τη χώρα σου [...] στον ουρανό όλα είναι ειρηνικά».⁴⁹⁵

Lee Kuan Yew
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Lee_Kuan_Yew.jpg

Ο πρωθυπουργός της Μαλαισίας (από το 1981 μέχρι το 2003) Mahathir bin Mohamad, ο οποίος παραμένει ακόμη δραστήριος πολιτικά, είναι από τους πλέον λάβρους υποστηρικτές των ασιατικών αξιών κατ' αντιδιαστολή με τις, κατ' αυτόν, «υλιστικές» δυτικές αξίες. Τονίζει τον θετικό ρόλο της εξουσίας, τη σταθερότητα διά του περιορισμού των ατομικών ελευθεριών και την έμφαση στην κοινότητα και στην κοινωνική αρμονία. Θεωρεί τη Δύση συλλήβδην ως «ηθικά εκφυλισμένη» και τη φιλελεύθερη δημοκρατία σε κρίση λόγω υλιστικής νοοτροπίας, ηδονισμού, εγωισμού, διάλυσης της οικογένειας, αμφισβήτησης της θρησκείας και εγκατάλειψης των πολιτιστικών παραδόσεων και αξιών. Σε αυτό το πλαίσιο κατακρίνει τα δυτικής προέλευσης ανθρώπινα δικαιώματα. Κατά τον Mahathir, η Μαλαισία, ως αναπτυσσόμενη χώρα, δεν έχει ακόμη φτάσει το οικονομικό επίπεδο για να απολαμβάνει τα ανθρώπινα δικαιώματα και, το κυριότερο, στις ασιατικές κοινωνίες οι αξίες της κοινότητας και τα συλλογικά δικαιώματα υπερτερούν και προϋπάρχουν των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Οι κύριες ασιατικές αξίες, κατά τον Mahathir, είναι οι ακόλουθες: (1) μία εύτακτη κοινωνία, (2) η κοινωνική αρμονία, (3) η υπευθυνότητα και λογοδοσία των δημόσιων λειτουργών, (4) το να είναι ανοικτοί σε νέες ιδέες, (5) η ελευθερία της έκφρασης και (6) ο σεβασμός στην εξουσία.⁴⁹⁶

Mahathir bin Mohamad

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mahathir_bin_Mohamad.jpg

Τέτοιες θέσεις έχουν αναπτύξει επίσης αξιωματούχοι της Κίνας, της Ινδονησίας, της Νότιας Κορέας, της Ταϊβάν αλλά ενίοτε και εκπρόσωποι της Ινδίας, η οποία έχει πιο δημοκρατικό πολιτικό πολιτισμό (*political culture*). Σε αυτό το μήκος κύματος αλλά σε πιο ήπιους τόνους και διάθεση για συγκλίσεις με τις δυτικές αξίες κινείται η Διακήρυξη της Μπανγκόκ (1993), την οποία υιοθέτησαν 49 ασιατικά κράτη. Η Διακήρυξη αναφέρεται στην οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επισημαίνεται όμως ότι πρόκειται για μία συνεχή διαδικασία η οποία θα πρέπει να λάβει υπόψη της τα διαφορετικά ιστορικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά δεδομένα που υπάρχουν, στα οποία, στην περίπτωση των ασιατικών αξιών, η έμφαση είναι στο συλλογικό και όχι στο ατομικό, στην οικογένεια και όχι στο μεμονωμένο άτομο, και ότι τα εθνικά συμφέροντα υπερισχύουν των ατομικών δικαιωμάτων.

Στη φαρέτρα των ασιατικών επιχειρημάτων υπάρχει και ένα ακόμη επιχείρημα που χρησιμοποιείται, ότι ο περιορισμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θίγει μόνο μια μικρή μειοψηφία που έχει εθιστεί στις δυτικές αξίες περί ατομικών και πολιτικών ελευθεριών και δεν αγγίζει τον ευρύτερο λαό, που ταυτίζεται πολιτισμικά με τις ασιατικές αξίες. Η όποια κριτική για τον περιορισμό των δυτικής προέλευσης ανθρωπίνων δικαιωμάτων προέρχεται ακριβώς από αυτή τη μικρή δυτικοποιημένη μειονότητα και δεν διαθέτει ευρύτερη απήχηση ή νομιμοποίηση.⁴⁹⁷

Ισλάμ και ανθρώπινα δικαιώματα

Το ισλάμ, όπως άλλωστε και σε όλες τις άλλες θρησκείες, δεν παρουσιάζει ένα δόγμα ή μια φιλοσοφία περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁴⁹⁸ Και όπως έχει υποστηριχτεί, από την οπτική της σύγχρονης δημοκρατικής φιλελεύθερης σκέψης είναι σαφές ότι «το ισλάμ δεν είναι περισσότερο ή λιγότερο δημοκρατικό από τον χριστιανισμό ή τον ιουδαϊσμό». Αν τα συνταγματικά θεμέλια ενός κράτους στηρίζονταν σε μία από τις τρεις αυτές μονοθεϊστικές θρησκείες, το κράτος αυτό θα ήταν μη δημοκρατικό.⁴⁹⁹

Στο Κοράνι τα όποια δικαιώματα δεν είναι δικαιώματα αλλά καθήκοντα των ατόμων ή των κυβερνώντων και όχι αναφαίρετα δικαιώματα. Αν και το Κοράνι επιτάσσει ότι οι μουσουλμάνοι πρέπει π.χ. να φέρονται με σεβασμό και όχι προσβλητικά στους άλλους ανθρώπους, εντούτοις δεν πρόκειται για ανθρώπινα δικαιώματα αλλά για θεϊκές εντολές που καθιερώνουν καθήκοντα και το τι είναι δίκαιο μεταξύ μουσουλμάνων. Τα όποια δικαιώματα –για την ακρίβεια προνόμια– κατά το Κοράνι προέρχονται από τον Θεό, και πρόκειται για δώρα που προσφέρει κυρίως στους ελεύθερους μουσουλμάνους άρρενες. Επίσης δίνεται σημασία στην κοινωνική δικαιοσύνη και στην ισότητα μεταξύ των ανθρώπων.

Στο ισλάμ τα κύρια προβληματικά ζητήματα σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα και την όλη φιλοσοφία τους είναι πέντε: (1) ότι οι γυναίκες είναι υποδεέστερες από τους άνδρες (με τη δικαιολογία ότι είναι διαφορετικές από τους άνδρες με άλλο ρόλο στην κοινωνία, οποίος δεν είναι αμελητέος), κάτι που εκφράζεται και με την πολυγαμία (που όμως απαγορεύεται στις πιο προοδευτικές μουσουλμανικές χώρες), και μειω-

μένη νομική υπόσταση, (2) οι ποινές *hadd*, που είναι σαφώς αντίθετες με τα ανθρώπινα δικαιώματα (μαστίγωμα, ακρωτηριασμός, λιθοβολισμός και άλλες μορφές εκτέλεσης και για μη ειδική εγκλήματα και ακόμη και για την απιστία αν πρόκειται για γυναίκα που απάτησε τον άνδρα της), (3) τα περί αποστασίας, δηλαδή ότι δεν επιτρέπεται στους μουσουλμάνους να αλλάξουν θρησκεία ή να γίνουν άθεοι (και εδώ η ποινή είναι ο θάνατος για τους άνδρες που δεν μετανοούν και η φυλάκιση για τις γυναίκες), (4) οι διακρίσεις σε σχέση με τους μη μουσουλμάνους (τους γνωστούς ως «απίστους»), και (5) οι διακρίσεις σε σχέση με τις θρησκευτικές μειονότητες (ακόμη και σε σχέση με μουσουλμανικές μειονότητες, δηλαδή σε σχέση με όσους δεν είναι σουνίτες μουσουλμάνοι ή δεν είναι σίιτες εκεί που κυριαρχούν οι σίιτες) που δεν θεωρούνται ισότιμοι με τους μουσουλμάνους. Παλαιότερα ένα ακόμη ζήτημα που εύρισκε το ισλάμ εκτός της φιλοσοφίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν ότι επέτρεπε τη δουλεία.⁵⁰⁰

Η συζήτηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα στο ισλάμ –ή άλλως τα ανθρώπινα δικαιώματα και το ισλάμ– έχει μακρά και προβληματική ιστορία και αποτελεί σήμερα κεντρικό θέμα στις διεθνείς σχέσεις της μεταψυχροπολεμικής εποχής, όχι μόνο λόγω του 9/11 (του τρομοκρατικού χτυπήματος της Αλ Κάιντα στη Νέα Υόρκη) και της ανόδου του ισλαμικού φονταμενταλισμού κατά τις τελευταίες δεκαετίες αλλά και λόγω των πολιτισμικών γεωπολιτικών όρων που έχει θέσει ο Samuel Huntington (βλ. Κεφάλαιο 11). Αυτή η θεωρία-κατασκευή έχει αποκτήσει μεγάλη απήχηση στις ΗΠΑ και σε άλλες χώρες της Δύσης, υπό την έννοια ότι το ισλάμ, και γενικά οι κοινωνίες που είναι στην πλειονότητά τους μουσουλμανικές, δεν είναι σε θέση για θρησκευτικούς-πολιτισμικούς λόγους (και λόγους συλλογικής ισλαμικής ταυτότητας) να ενστερνιστούν και να υιοθετήσουν τη λογική και φιλοσοφία της πλουραλιστικής δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁵⁰¹ Αυτό που υποστηρίζεται από αυτούς τους συντηρητικούς δυτικούς αναλυτές, τόσο για το ισλάμ όσο και για τους άλλους «πολιτισμικούς κόσμους», είναι ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα και η δημοκρατία λειτουργούν μόνο στις «προηγμένες» δυτικές κοινωνίες και όχι στις «υπανάπτυκτες» μη δυτικές οι οποίες δεν πρόκειται ποτέ να αλλάξουν.⁵⁰²

Πάντως, στο μέτρο που το ισλάμ βασίζεται αυστηρά στο Κοράνι (το τι είπε ο προφήτης Μωάμεθ) σε συνδυασμό με τη σούννα (*Sunnah*, το τι θεωρείται ότι είπε και έκανε ο προφήτης Μωάμεθ, όπως καταγράφεται από τις πρώτες γενιές μουσουλμάνων) και ειδικά στο ισλαμικό δίκαιο, τη σαρία (*Sharia*), υπάρχουν οι γνωστές αποκλίσεις από τα ανθρώπινα δικαιώματα που αναφέραμε παραπάνω. Το πρόβλημα είναι και ευρύτερο και αφορά το πώς αντιμετωπίζει το ισλάμ και οι σύγχρονοι μουσουλμάνοι τη νεωτερικότητα και ορισμένα από τα κύρια επιτεύγματά της, όπως τη λαϊκή κυριαρχία, τη φιλελεύθερη δημοκρατία και το κοσμικό κράτος.

Στο ισλάμ και στους θεωρητικούς του ισλάμ που έχουν ασχοληθεί με τα ανθρώπινα δικαιώματα υπάρχουν δύο άκρα και διάφορες ενδιάμεσες θέσεις: Στο ένα άκρο είναι η άποψη που υποστηρίζει ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι απολύτως συμβατά με το ισλάμ, και στο άλλο άκρο η άποψη που υποστηρίζει ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα ως προϊόν της δυτικής κουλτούρας εκπροσωπεί αξίες που είναι ξένες και απεχθείς στο ισλάμ. Επίσης, ότι η έμφαση στα δικαιώματα αυτά έχει ως στόχο τον οριενταλισμό και πολιτισμικό ιμπεριαλισμό της Δύσης και επιπλέον να στιγματίζει τις μουσουλμανικές κοινωνίες ως σκληρές, απάνθρωπες και ηθικά υποδεέστερες.⁵⁰³

Στο δεύτερο αυτό άκρο, ο γνωστός ως ισλαμικός φονταμενταλισμός, δηλαδή πρακτικά η εφαρμογή της σαρίας και η ένωση θρησκείας και κράτους, είχε ως προάγγελο τον Αιγύπτιο Rashid Rida (1865-1935), ο οποίος όμως, σε σύγκριση με τους μεταγενέστερους ισλαμιστές, ήταν πολύ πιο ήπιος (π.χ. ήταν υπέρ της ισότητας των γυναικών, της μη θανάτωσης για αποστασία, και της ήπιας εφαρμογής ισλαμικών αρχών από τη σαρία).⁵⁰⁴ Οι πρώτοι εκπρόσωποι του ισλαμικού φονταμενταλισμού ήταν τα μέλη της Αιγυπτιακής Αδελφότητας της Αιγύπτου που ίδρυσε ο Hassan al-Banna (1906-1949) στον Μεσοπόλεμο.⁵⁰⁵ Οι κατεξοχήν σύγχρονοι θεωρητικοί του φονταμενταλιστικού ισλάμ που έχουν απήχηση είναι ο Αιγύπτιος Sayyid Qutb (1906-1966)⁵⁰⁶ και ο Πακιστανός Abdul A'la Mawdudi (1903-1979).⁵⁰⁷ Κατ' αυτούς, το δυτικό μοντέλο και η Δύση γενικότερα διακρίνονται από σαθρότητα, αδικία, στυνγνότητα, επιφανειακότητα, ανηθικότητα, πρόκειται για ένα σχήμα συνεχούς εκμετάλλευσης των αδύναμων από τους ισχυρούς και του πλουσίου.

Από πλευράς πολιτικής, το πρώτο άκρο διαθέτει και μία άλλη οδό στην πράξη, την αποδοχή του δυτικού μοντέλου της διάκρισης θρησκείας-κράτους και της υιοθέτησης του εκκοσμηκευμένου κράτους σε μία μουσουλμανική κοινωνία, κάτι που εισήγαγε πρώτος ο Mustafa Kemal (1881-1938) στην Τουρκία το 1923. Η κατάργηση του Χαλιφάτου το 1923 στην Τουρκία και η εκκοσμίκευση επέφεραν τότε σάλο στον μουσουλμανικό κόσμο, από τις Ινδίες μέχρι τη βόρεια Αφρική. Πολλοί όμως διακεκριμένοι διανοητές του ισλάμ αποδέχτηκαν τότε την επιλογή αυτή του Kemal ως ενδεδειγμένη, όπως στις βρετανικές Ινδίες ο μεγάλος

λος φιλόσοφος και ποιητής Muhammad Iqbal (1877-1938) και στην Αίγυπτο ο Ali Abdel Raziq (1888-1966). Ο Raziq, στο πολύκροτο βιβλίο του 1925 *Το ισλάμ και τα θεμέλια της διακυβέρνησης*, υποστήριξε ότι η θρησκεία (εν προκειμένω το ισλάμ) δεν έχει κανέναν ρόλο στη διακυβέρνηση και ότι το Κοράνι και τα άλλα ισλαμικά κείμενα δεν προτάσσουν έναν τύπο πολιτεύματος ή διακυβέρνησης και πάντως όχι τη θεοκρατική διακυβέρνηση.⁵⁰⁸

Το τουρκικό κοσμικό μοντέλο το ακολούθησαν, εν μέρει ή με άλλο τρόπο, και άλλα κράτη με μουσουλμανική πλειοψηφία, αυταρχικά ή πιο δημοκρατικά, όπως η Αίγυπτος, ο Λίβανος, η Συρία, το Μαρόκο, η Τυνησία, η Ινδονησία, η Μαλαισία και το Μπανγκλαντές. Στα κράτη αυτά το ισλάμ περιορίζεται στην προσωπική-ατομική σφαίρα, και τα ατομικά δικαιώματα είναι αποδεκτά από θέση αρχής, αν και εφαρμόζονται ενίοτε πλημμελώς λόγω αυταρχισμού και έλλειψης δημοκρατικής διακυβέρνησης (π.χ. στην πράξη περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης ή του τύπου ή περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα). Η σαρία εφαρμόζεται πλήρως μόνο στο σιιτικό Ιράν, μετά την εποχή του Σάχη (από το 1979 μέχρι σήμερα), στη Σαουδική Αραβία, στο Πακιστάν, στο Σουδάν και στο Αφγανιστάν, υπό το καθεστώς των Ταλιμπάν (1996-2002).

Όσον αφορά το ισλάμ και τα ανθρώπινα δικαιώματα, θα διακρίναμε τέσσερις βασικές τοποθετήσεις από την πλευρά των μουσουλμάνων διανοητών, δύο άκρως συντηρητικές και δύο φιλελεύθερες: (1) την άποψη ότι το ισλάμ συνάδει πλήρως με τη σημερινή αντίληψη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, (2) ότι στο ισλάμ τα ανθρώπινα δικαιώματα όντως διαφέρουν από τις δυτικές αντιλήψεις, αλλά στο ισλάμ προστατεύονται με τον καλύτερο και πιο ουσιαστικό τρόπο, κοντολογίς ότι ακόμη η σαρία είναι η καλύτερη εγγύηση για τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, (3) ότι υφίσταται αρκετό έδαφος για μία πιο φιλελεύθερη ανάγνωση του Κορανίου, ειδικά αν δεν ληφθούν υπόψη πτυχές του ισλάμ που είναι πλέον ξεπερασμένες και υπηρετούσαν τις ανάγκες άλλων ιστορικών εποχών, και ότι (4) το ισλάμ χρειάζεται μία ριζική ανανέωση για να μπορεί να συνάδει με τα ανθρώπινα δικαιώματα και ότι αυτή η ανανέωση αν και δύσκολη, λόγω των αγκυλώσεων πολλών μουσουλμάνων και διαφόρων χωρίων στο Κοράνι και αλλού, είναι εφικτή και θα συμβάλει στην αποδοχή των οικουμενικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις ισλαμικές κοινωνίες και στον εκδημοκρατισμό των κρατών, κάτι που θα αποβεί προς όφελος των λαών τους.

Όσον αφορά την πρώτη θέση, έχει διατυπωθεί στα σοβαρά η άποψη ότι ιστορικά το ισλάμ (το Κοράνι διά του Μωάμεθ) όχι μόνο δεν αντιτίθεται στα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά τουναντίον είναι το πρώτο κείμενο (εν προκειμένω ιερό κείμενο) που συνέλαβε την ιδέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων παγκοσμίως. Συνεπώς, το ισλάμ αποτελεί την καλύτερη εγγύηση για την προστασία και τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ακόμη και στις μέρες μας.⁵⁰⁹

Ένας από τους πλέον γνωστούς εκφραστές της δήθεν συνάφειας του ισλάμ με τα «δυτικά» ανθρώπινα δικαιώματα είναι ο επιφανής Πακιστανός στοχαστής, Abdul A'la Mawdudi. Ο Mawdudi όμως, όταν μιλάει για δικαιώματα, στην ουσία αναφέρεται σε καθήκοντα και μάλιστα συλλογικά, ότι η εξουσία είναι θεϊκή και όχι λαϊκή και ότι οι γυναίκες δεν είναι ίσες ή ότι απαγορεύεται η δουλεία, αλλά επιτρέπονται να γίνουν δούλοι οι αιχμάλωτοι πολέμου.⁵¹⁰ Φτάνει μάλιστα να υποστηρίξει ότι στην ισλαμική κοινωνία όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι (παρά την υποδεέστερη κατάσταση των γυναικών και των μη μουσουλμάνων) και ότι η ισλαμική κοινότητα υπό τη σαρία αποτελεί την ιδανική δημοκρατία! Πάντως, είναι προφανές ότι αυτά λέγονται για τα δυτικά ακροατήρια. Προς τα μουσουλμανικά ακροατήρια δεν χωράει καμία αμφιβολία ότι τάσσεται κατά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της όλης φιλοσοφίας τους. Ο Mawdudi ήταν υπέρμαχος της δημιουργίας ενός πακιστανικού θεοκρατικού κράτους στη βάση της σαρίας (κάτι που κατάφερε). Ο σκληροπυρηνικός Πακιστανός στοχαστής υποστηρίζει ότι το ισλάμ είναι τέλειο και δεν χρήζει καμίας δικαιολόγησης ειδικά προς τη Δύση, με την οποία οι διαφορές είναι αγεφύρωτες. Κατά τον Mawdudi, στο ισλάμ υπάρχει ενότητα του Θεού με τα δημιουργήματά του (τους ανθρώπους) και η αντιπροσώπευση (αντιβασιλεία: *Khalifah*) του Θεού επί της γης γίνεται σε σχέση με όλη την κοινότητα και όχι ατομικά.⁵¹¹

Η ειρωνεία είναι ότι και άλλοι ισλαμιστές, οπαδοί της εφαρμογής της σαρίας, φτάνουν να υποστηρίξουν ότι το ισλάμ πρώτο εμπνεύστηκε τα ανθρώπινα, ακόμη και την ισότητα ανδρών-γυναικών, και ότι στο ισλάμ και στη σαρία και στη *shura* (τον παραδοσιακό ισλαμικό θεσμό της διαβούλευσης από πλευράς ηγεσίας πριν ληφθεί μία σημαντική απόφαση) βλέπουμε μία εκδοχή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Τέτοιες θέσεις έχουν υποστηρίξει και ορισμένοι από τους πλέον γνωστούς θεωρητικούς του ισλαμικού φονταμενταλισμού, όπως ο Σουδανός Hassan al-Turabi, ένθερμος υποστηρικτής της εφαρμογής της σαρίας,⁵¹² και ο διαπρεπής Αιγύπτιος θεολόγος Muhammad al-Ghazali (1917-1996), ο οποίος έφτασε στο σημείο να δικαιολογήσει, στη βάση του ισλάμ, τη δολοφονία από ισλαμιστές του συγγραφέα και πανεπιστημιακού Farag Foda (1946-1992), ενός αγωνιστή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Αίγυπτο.⁵¹³

Η κατάσταση είναι πιο ειλικρινής με τη δεύτερη τοποθέτηση (ότι το ισλάμ είναι καλύτερο και ηθικά ανώτερο) που έχει εκφράσει, μεταξύ άλλων, ένας συντηρητικός Ιρανός σίιτης ισλαμιστής ονόματι Sultanhussein Tabandeh. Ο Tabandeh στο σύντομο βιβλίο του *A Muslim Commentary on the Universal Declaration of Human Rights* (Ένα μουσουλμανικό σχόλιο στην Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων) υποστηρίζει ότι το ισλαμικό πρότυπο είναι πολύ ανώτερο ηθικά από το πρότυπο των δυτικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα, παραδέχεται ότι όντως υπάρχει ανισότητα για τις γυναίκες στο ισλάμ, αλλά αυτό γίνεται προς όφελος των γυναικών, οι οποίες έτσι προστατεύονται ως μητέρες και ως σύζυγοι. Τα δικαιώματα είναι νοητά μόνο ως καθήκοντα. Στο ισλάμ η ελευθερία υπάρχει στο πολιτικό επίπεδο, όπου οποιοσδήποτε (για την ακρίβεια οποιοσδήποτε άνδρας μουσουλμάνος) μπορεί να συμμετέχει στα κοινά (δημόσια διοίκηση, κυβέρνηση) αλλά όχι στο θρησκευτικό επίπεδο (π.χ. απαγορεύεται η αποστασία, το να πάψει κανείς να είναι μουσουλμάνος).⁵¹⁴

Η τρίτη, και ακόμη περισσότερο η τέταρτη θέση, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Βήματα προς την κατεύθυνση του συγκεκριμένου του ισλάμ με τη δυτική νεωτερικότητα, τον εκσυγχρονισμό και τον φιλελευθερισμό, είχαν κάνει σημαντικοί διανοητές από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, παλιότερα ο Iqbal και Αιγύπτιοι πρωτοπόροι, όπως ο Muhammad Abduh (1849-1905), ο Qasim Amin (1863-1908), ο κατεχούχης πρώιμος υπερασπιστής των δικαιωμάτων των γυναικών στις μουσουλμανικές χώρες, ο Ahmad Lutfi al-Sayyid (1872-1963), ο Ahmad Amin (1886-1954) και ο μεγάλος συγγραφέας Taha Husayn (1889-1976).⁵¹⁵ Από τους πιο πρόσφατους αξίζει να αναφέρουμε Αιγύπτιους διανοητές, όπως ο δημοσιογράφος Mustafa Amin (1914-1997), οι φιλόσοφοι Fouad Zakariyya (1927-2010) και Hassan Hanafi, ο συγγραφέας Farag Foda και ο πρέσβης Husayn Ahmad Amin, επίσης τον Τυνήσιο ιστορικό Mohamed Talbi, τον Μαροκινό φιλόσοφο Mohammed Abed Al Jabri (1935-2010), τους Σύριους θεωρητικούς Aziz Al-Azmeh και Bassam Tibi, και τον Πέρση φιλόσοφο Abd al-Karim Soroush.⁵¹⁶ Ειδικά μνεία θα πρέπει να γίνει και στον Σουδανό μεταρρυθμιστή του ισλάμ Mahmoud Mohammed Taha (1909-1985), ο οποίος πλήρωσε με τη ζωή του για τις ιδέες του, όπως στην ευρωπαϊκή Αναγέννηση οι μεταρρυθμιστές του χριστιανισμού (εκτελέστηκε από το καθεστώς Numeiri, κατόπιν μηχανορραφιών του al-Turabi).⁵¹⁷

Όσον αφορά την τρίτη θέση (ότι υφίσταται αρκετό έδαφος για μία πιο φιλελεύθερη ανάγνωση του Κορανίου), ο ιρακινής καταγωγής Majid Khadduri (1909-2007) του Πανεπιστημίου Johns Hopkins έχει υποστηρίξει ότι ναι μεν στο παραδοσιακό αρχικό ισλάμ του προφήτη Μωάμεθ υπάρχουν πολλά στοιχεία που δεν συνάδουν με τη φιλοσοφία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (σκλάβοι, γυναίκες, αποστασία, θανατικές ποινές κ.λπ.), πλην όμως τα περί ισότητας και αδελφότητας των ανθρώπων που υπάρχουν στο ισλάμ δεν ήταν ψευδεπίγραφα, απλώς ο Μωάμεθ υιοθέτησε μία εξελικτική σταδιακή διαδικασία εφαρμογής. Ο τελικός στόχος όμως είναι η ισότητα ανδρών-γυναικών, η κατάργηση της δουλείας και όχι η θανατική ποινή για την αποστασία (τάση που προέκυψε από τις μουσουλμανικές κατακτήσεις και δεν υπάρχει στο Κοράνι) ή άλλες παραβάσεις.⁵¹⁸

Η πακιστανικής καταγωγής Αμερικανίδα θεολόγος και φεμινίστρια Riffat Hassan, της οποίας η αρχική πηγή έμπνευσης ήταν ο Iqbal, υποστηρίζει ότι το Κοράνι αποτελεί τη Magna Carta των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ότι μεγάλο μέρος του, το οποίο καταγράφει, με αναφορές στο δικαίωμα στη ζωή, στον σεβασμό και στο δικαίωμα στη δικαιοσύνη, αποσκοπεί στο να ελευθερώσει τον άνθρωπο από την παράδοση, την απολυταρχία, τον ρατσισμό, τον σεξισμό και τη δουλεία. Όσο για την ανισότητα των γυναικών σε μουσουλμανικές κοινωνίες, καθώς και άλλα ζητήματα που φαίνονται να αντιβαίνουν προς τα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι προϊόντα συγκεκριμένων ιστορικών πολιτιστικών συνθηκών και όχι το ουσιαστικό μήνυμα του Κορανίου.⁵¹⁹

Πιο αξιοπρόσεκτη είναι η τέταρτη θέση. Ορισμένοι σημαντικοί σύγχρονοι μουσουλμάνοι στοχαστές, έχοντας επίγνωση της διάστασης που υπάρχει μεταξύ Κορανίου-σαρίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων και φιλελευθερισμού, προσπαθούν να μεταλλάξουν το ισλάμ και να το καταστήσουν συμβατό με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Θα σταθούμε σε τρεις από αυτούς.

Ο Τανζανός ινδικής καταγωγής Abdulaziz Sachedina του Πανεπιστημίου George Mason (συγγραφέας, μεταξύ άλλων, των βιβλίων *The Islamic Roots of Democratic Pluralism* το 2000 και *Islam and the Challenge of Human Rights* το 2009) διακρίνει μεταξύ δύο παραδόσεων ερμηνείας του Κορανίου, την παράδοση *Mutazilite*, η οποία είναι πιο φιλελεύθερη, προσδίδοντας στον άνθρωπο ελεύθερη βούληση και ορθολογική κρίση, και την παράδοση *Asharite*, που είναι πιο συντηρητική και θεωρεί τα πάντα έργο του Θεού, με τον άνθρωπο να έχει περιορισμένη βούληση. Η δεύτερη αυτή παράδοση που επικράτησε, χωρίς όμως να εξαφανιστεί τελείως η άλλη παράδοση, βρίσκεται πιο μακριά από τη λογική των ατομικών ελευθεριών. Ο

Sachedina δεν προσπαθεί να κρύψει τις διαφορές ισλάμ και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά θεωρεί ότι μία προσεκτική μελέτη του Κορανίου και των ασαφειών που υπάρχουν σε αυτό δύναται να οδηγήσει στον εντοπισμό ορισμένων ιδεών, όπως η ισότητα και η ιδέα του φυσικού δικαίου, υπενθυμίζοντας ότι η αρχική ιδέα περί φυσικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις ΗΠΑ αναφέρεται στα δικαιώματα αυτά ως θεόσταλτα (όπως είναι τα καθήκοντα στο ισλάμ).⁵²⁰

Ο Ινδός μουσουλμάνος ειρηνιστής Asghar Ali Engineer (1939-2013), εκ των θεωρητικών της γνώσης ως θεολογίας της απελευθέρωσης στο ισλάμ (*Islamic liberation theology*), έχει εγκύψει στην προσπάθεια συμβιβασμού του ισλάμ με τα ανθρώπινα δικαιώματα, και ειδικά με την ισότητα ανδρών-γυναικών. Προς τον σκοπό αυτόν προτείνει μία ριζική μεταρρύθμιση του ισλαμικού δίκαιου, και αποδίδει τις διάφορες πλευρές του Κορανίου οι οποίες δεν συμβιβάζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα σε λόγους ιστορικούς, συγκυριακούς και κοινωνικούς της εποχής του Μωάμεθ που δεν ταιριάζουν με τις σημερινές συνθήκες. Αυτό που τελικά υποστηρίζει ο Engineer είναι μία συνολική νέα ανάγνωση του Κορανίου μέσα στο πλαίσιο του φιλελεύθερου πνεύματος, κάτι που θα έδινε νέα πνοή στο ισλάμ, εννοείται σε ένα φιλελεύθερο σύγχρονο ισλάμ και όχι σε αυτό που έχει επικρατήσει μέχρι σήμερα στις περισσότερες μουσουλμανικές κοινωνίες.⁵²¹

Ο σουδανικής καταγωγής Abdullahi Ahmed An-Na'im του [Emory University School of Law](#) (συγγραφέας, μεταξύ άλλων, του βιβλίου *Towards an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights, and International Law* το 1990), ακολουθώντας τη θεώρηση για το ισλάμ του Taha, διακρίνει το Κοράνι σε δύο μέρη: στο πρώτο που γράφτηκε στη Μέκκα (το Κοράνι της Μέκκας), που αφορά γενικές ηθικές και θρησκευτικές αρχές, και στο δεύτερο που γράφτηκε στη Μεδίνα (το Κοράνι της Μεδίνας), που είναι πιο πρακτικό και νομικίστικο, και αφορούσε και ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με την τότε ιστορική και κοινωνική συγκυρία στην Αραβική χερσόνησο του 7^{ου} αιώνα. Ο An-Na'im (όπως και ο Taha) θεωρεί το Κοράνι της Μέκκας το μόνο έγκυρο και διαχρονικό, το οποίο ευαγγελίζεται την ισότητα, τη δικαιοσύνη για όλους, τη θρησκευτική ελευθερία (και όχι την εκτέλεση για αποστασία ή για εγκατάλειψη της ισλαμικής θρησκείας), την ισότητα ανδρών-γυναικών, την απαγόρευση της δουλείας και άλλες διαχρονικές αξίες. Ο An-Na'im, όπως και ο Taha, κατακρίνει τη σαρία, η οποία στηρίζεται στο Κοράνι της Μεδίνας. Δεν θεωρεί τη σαρία θεϊκό νόμο όπως παρουσιάζεται στο συντηρητικό μη ανανεωτικό σημερινό ισλάμ αλλά απλώς τις γνώμες των νομικών κατά τους πρώτους τρεις αιώνες που στόχο είχαν να αντιμετωπίσουν τα τότε δεδομένα, τα οποία κάθε άλλο παρά διαχρονικά είναι. Πρόκειται για μία παντελώς ξεπερασμένη νομική διάσταση του ισλάμ.⁵²²

Ο An-Na'im αποδέχεται ότι τόσο το δεύτερο Κοράνι και ακόμη περισσότερο η σαρία αντιβαίνουν σε αρκετά ατομικά δικαιώματα (και επισημαίνει κραυγαλέες περιπτώσεις, όπως η μη ισότητα των γυναικών, η ανισότητα για τις μη μουσουλμανικές μειονότητες, η αποστασία και η δουλεία). Όλα αυτά θα πρέπει να εγκαταλειφθούν πάραυτα από τους σημερινούς μουσουλμάνους, αν θέλουν να λέγονται σύγχρονοι άνθρωποι και, κατ' αυτόν, πραγματικοί πιστοί στην ουσία του μηνύματος του ισλάμ. Κατά τον An-Na'im, το παραδοσιακό ισλάμ και η σαρία είναι ξεπερασμένες και εσφαλμένες στα εξής κύρια σημεία: Η εφαρμογή της σαρίας προσιδιάζει σε φονταμενταλιστικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα. Αντίθετα το πρώτο Κοράνι μπορεί να συνδυαστεί με τα σημερινά οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα πρώτης γενιάς, γιατί, κατά τον An-Na'im, ο κοινός τους τόπος και η στόχευσή τους είναι η αυθεντικότητα του κάθε ανθρώπου και η πραγμάτωση της ατομικότητας και της πρωτοτυπίας του. Ένα άλλο σημείο το οποίο θεωρεί κοινό είναι η έννοια της αμοιβαιότητας, που, κατά τη γνώμη του, βρίσκεται σε όλες τις μεγάλες πολιτιστικές παραδόσεις, που υponοεί ισότητα μεταξύ όλων σε μία κοινωνία και στις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών ομάδων και κοινωνιών.⁵²³

Οικουμενισμός ή πολιτισμικός σχετικισμός;

Υπήρχαν, όπως είπαμε, δύο τάσεις σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα διεθνώς, ο οικουμενισμός και ο πολιτιστικός σχετικισμός. Στους οικουμενιστές όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα συγκαταλέγονται ο Kant και σύγχρονοι πολιτικοί φιλόσοφοι οπαδοί του κοσμοπολιτισμού, όπως ο Γερμανός Jürgen Habermas και οι Αμερικανοί John Rawls και Charles Beitz. Προς τον σχετικισμό τείνουν ο Hegel και σύγχρονοι πολιτικοί φιλόσοφοι οπαδοί του κοινοτισμού, όπως ο Καναδός Charles Taylor, οι Αμερικανοί Michael Sandel και Michael Walzer, και ο Σκοτσέζος Alasdair MacIntyre. Από τους κοινοτιστές πιο απόλυτος είναι ο MacIntyre, ο οποίος θεωρεί ότι «δεν υπάρχουν τέτοια [ανθρώπινα] δικαιώματα, και η πίστη σε αυτά είναι όπως η πίστη σε μάγισσες και μονόκερους».⁵²⁴ Στο ίδιο μήκος κύματος με τον κοινοτισμό κινούνται οι μεταμοντέρνοι αναλυτές, μέσα στη γενικότερη κριτική τους για το εγχείρημα του Διαφωτισμού, καθώς και οι μετααποικιοκρατικοί αναλυτές, ξεκινώντας από τον Edward Said (1935-2003), με την κριτική τους στον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό της Δύσης.⁵²⁵

Στα δύο άκρα βρίσκονται ο ακραιφνής ή ριζοσπαστικός οικουμενισμός και ο ακραιφνής ή ριζοσπαστικός πολιτισμικός σχετικισμός,⁵²⁶ λίγο πολύ με τις ακόλουθες θέσεις:

Ακραιφνής οικουμενισμός: Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι κατά κύριο λόγο ατομικά και απαραβίαστα και ισχύουν για όλους τους ανθρώπους με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, ασχέτως της κοινωνίας, του συγκεκριμένου πολιτισμού/κουλτούρας και των ηθών της κοινωνίας και τους κράτους στο οποίο διαβιούν. Η προέλευση αυτής της σύλληψης είναι όντως ευρωπαϊκή, αλλά στη συνέχεια τα ανθρώπινα δικαιώματα και η προστασία τους έγιναν οικειοθελώς παγκόσμια, γιατί εξυπηρετούν τον άνθρωπο και τον προστατεύουν από τα τυραννικά και βάνανυσα καθεστώτα. Η επίκληση του πολιτιστικού σχετικισμού είναι προσχηματική. Αποτελεί στρατηγική που ακολουθούν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα για να δικαιολογήσουν, εκλογικεύσουν και συνεχίσουν την καταπάτηση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, για να μην επιτρέψουν π.χ. την ελευθερία της έκφρασης, του τύπου ή τη δημοκρατική διακυβέρνηση, παρουσιάζοντάς τα ως δήθεν ακατάλληλα και αναποτελεσματικά στα δικά τους πολιτιστικά περιβάλλοντα. Στην πραγματικότητα αντιστέκονται στην υιοθέτηση των θεμελιωδών ελευθεριών και πολιτικών δικαιωμάτων, γιατί αντιλαμβάνονται ότι η αποδοχή τους και ο σεβασμός τους θα οδηγήσει, αργά ή γρήγορα, στην ανατροπή της απολυταρχικής τους εξουσίας.

Ακραιφνής πολιτισμικός σχετικισμός: Ο λόγος περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ιστορικά προσδιορισμένος, αποτελεί μια ιστορική κατασκευή που έχει την προέλευσή της σε πολιτιστικά και ιστορικά γεγονότα που είναι συνδεδεμένα με τον Διαφωτισμό και την ιδεαλιστική και φιλελεύθερη ευρωπαϊκή πολιτική οπτική των πραγμάτων. Επίσης, δεν υπάρχει οικουμενική σύλληψη της ανθρωπίνης φύσης που από αυτήν να απορρέουν και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Εφόσον δεν υπάρχει οικουμενική κουλτούρα, δεν μπορεί να υπάρχουν και οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα. Ιστορικά διαφορετικές κοινωνίες έχουν διαφορετικές απόψεις και θέσεις περί δικαιωμάτων ή δεν διαθέτουν την έννοια του ατομικού δικαιώματος. Τα ατομικά ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι οικουμενικά αλλά ιδιότυπες δυτικές αξίες που μασκαρεύονται σε οικουμενικές έννοιες και αξίες, επιχειρώντας να επιβάλουν δυτικές αξίες σε όλους τους άλλους.⁵²⁷

Κατά τον οικουμενισμό, τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι προφανή και εγγενή στη φύση του ανθρώπου ως ανθρώπου και υπεράνω των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων και διαφορών, και τα ανθρώπινα δικαιώματα πρώτης γενιάς είναι ιεραρχικά ανώτερα από τα λοιπά δικαιώματα και δείγμα ανώτερου πολιτισμού, υψηλότερης ηθικής και προόδου της ανθρωπότητας από τον Διαφωτισμό και μετά. Επίσης, τονίζεται ότι η γλώσσα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι κατά τις τελευταίες δεκαετίες αναγνωρίσιμη παντού, την επικαλούνται απανταχού της γης, από τους Μάγια της Κεντρικής Αμερικής μέχρι τους πολιτικά διωκόμενους στη Μιανμάρ ή τους ιθαγενείς πληθυσμούς στην Αυστραλία.⁵²⁸

Κατά τον πολιτισμικό σχετικισμό, υπάρχουν στην ανθρωπότητα διάφορες πολιτισμικές αξίες και ηθικά συστήματα που είναι εφάμιλλα μεταξύ τους και κανένα δεν υπερτερεί του άλλου, αν και καθένα υπερτερεί και έχει προτεραιότητα στο περιβάλλον του.

Μεταξύ των δύο αυτών θέσεων υπάρχουν διάφορες μορφές ήπιου οικουμενισμού, ήπιου πολιτισμικού σχετικισμού ή και προσπάθειες ανεύρεσης μίας χρυσής τομής μεταξύ των δύο που να μην εγκαταλείπει βασικές πτυχές του οικουμενισμού αλλά να δίνει και τη δέουσα βαρύτητα σε πιο αποδεκτές μορφές πολιτισμικού σχετικισμού.⁵²⁹ Ας δούμε μερικές από αυτές.

Από πλευράς ήπιου οικουμενισμού θα σταθούμε στον Ινδό οικονομολόγο και πολιτικό φιλόσοφο Amartya Sen. Ο Sen, ασκώντας κριτική στον απόλυτο σχετικισμό τύπου Lee Kwan Yew, τονίζει ότι η έρευνα δεν αναδεικνύει καμία σύγκρουση μεταξύ πολιτικών ελευθεριών και οικονομικής απόδοσης.⁵³⁰ Και πιο συγκεκριμένα, περιπτώσεις λιμών συμβαίνουν αποκλειστικά σε χώρες με αυταρχικά καθεστώτα και όχι σε χώρες με φιλελεύθερα δημοκρατικά καθεστώτα, με μόνη ιστορική εξαίρεση την περίπτωση της ιρλανδικής πείνας της δεκαετίας του 1840, με την Ιρλανδία όμως στην πράξη αποικία της Βρετανίας.⁵³¹ Κατά τον Sen, το τελικό ερώτημα που τίθεται είναι αν και κατά πόσο οι ασιατικές χώρες είναι αθεράπευτα σκεπτικιστικές όσον αφορά τις ελευθερίες και προτιμούν αντί των ελευθεριών αυτών την τάξη και την πειθαρχία. Ο Sen έχει τις αμφιβολίες του αν μη τι άλλο επειδή αρκετές ιστορικές εμπειρίες της Ασίας και ειδικά της Ινδίας επιδεικνύουν σεβασμό στον άνθρωπο ως άτομο και στην πολιτισμική ετερότητα εντός των κοινωνιών τους.⁵³²

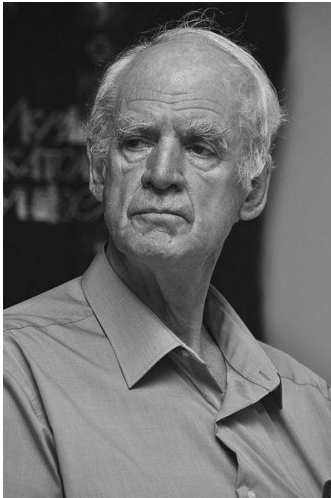
Amartya Sen

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amartya_Sen_20071128_cologne_cropped.jpg

Ο Ιάπωνας νομικός διεθνολόγος Onuma Yasuaki, γνωστός για τη διαπολιτισμική οπτική του διεθνούς δικαίου, επισημαίνει ότι τα ημιαπολυταρχικά καθεστάτα, όπως αυτά της Ασίας, δεν επιβλήθηκαν εκ των άνω, όπως τα κομμουνιστικά, και είναι αποδεκτά (δηλαδή νομιμοποιημένα) από την πλειοψηφία των κατοίκων τους. Έχουν αναπτυχθεί και παρουσιάζουν κοινωνική σταθερότητα και χωρίς την αυστηρή τήρηση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων.⁵³³ Κατόπιν αυτού, ο Onuma προτείνει μία διαπολιτισμική οπτική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αντλώντας από τη συμβολή πλειόνων πολιτισμών με κοινό παρονομαστή την «προαγωγή της πνευματικής και υλικής ευημερίας της ανθρωπότητας».⁵³⁴

Ο οπαδός του κοινοτισμού διεθνολόγος Jack Donnelly, ο οποίος αντιλαμβάνεται ότι οι μη δυτικοί πολιτισμοί και ειδικά το ισλάμ και οι ασιατικές αξίες σαφώς διαφέρουν από τη λογική των ατομικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, προτείνει την «ανθρώπινη αξιοπρέπεια» ως τον κοινό παρονομαστή και ως κάτι που θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό από όλες τις παραδόσεις, και χωρίς άλλο στο ισλάμ και στην Ασία, αφού αμφότερα διακρίνονται για την έμφασή τους στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου.⁵³⁵

Ο κοινοτιστής Charles Taylor, από την πλευρά του, θεωρεί τον κοινό παρονομαστή του Onuma πολύ ευρύ και του Donnelly πολύ στενό. Πιστεύει ότι, για να υπάρξει συναίνεση όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα, θα πρέπει να αφήσουμε κατά μέρος το συνολικό πακέτο των κλασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων δυτικού τύπου και να δούμε σε ποια σημεία μπορεί να υπάρξει συμφωνία, και ας στηρίζεται σε διαφορετικά ηθικά και φιλοσοφικά θεμέλια, όπως αυτά που βασίζονται στον κομφουκισμό ή στις διάφορες εκφάνσεις του βουδισμού. Και ο Taylor προτείνει την ανεύρεση μίας λύσης που να ξεκινάει από τα σημεία εκείνα στα οποία όλοι φαίνεται να συμφωνούν, π.χ. όλες οι κουλτούρες καταδικάζουν τη γενοκτονία, τις δολοφονίες, τη δουλεία, τις εξαφανίσεις ή τον πυροβολισμό αθώων διαδηλωτών. Μπορεί η βαθύτερη φιλοσοφική-ηθική βάση για τις καταδίκες αυτές να είναι διαφορετική, αλλά ίσως μπορεί να βρεθεί μία κοινή συνισταμένη στα πλαίσια της νομικής κουλτούρας (*legal culture*) η οποία τείνει προς τον οικουμενισμό και την κοινή αποδοχή.⁵³⁶

Charles Taylor

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Charles_Taylor.jpg

Η Αμερικανίδα ανθρωπολόγος Alison Dundes Renteln προσπαθεί να βρει μία μέση οδό μεταξύ της επιβολής του δυτικού προτύπου ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του ακραίου πολιτισμικού σχετικισμού που αποβαίνει ηθικός σχετικισμός (το τι είναι ηθικά καλό ή κακό να είναι σχετικά και μη συγκρίσιμα). Κατ' αυτήν το ζητούμενο είναι να βρεθούν οικουμενικές σταθερές (*cross-cultural universals*) πέρα από τη γλώσσα των δικαιωμάτων, στην κοινή αίσθηση ηθικής, δικαιοσύνης και αξιοπρέπειας που υπάρχει σε όλες τις κοινωνίες.⁵³⁷

Ο An'-Na'im, επίσης, προσπαθεί να χαράξει μία μέση οδό, και υποστηρίζει ότι δεν θα πρέπει να δεχτούμε τον ισχυρισμό του ακραίου πολιτισμικού σχετικισμού ότι δεν υφίστανται οικουμενικές προδιαγραφές για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Πρέπει να νομιμοποιήσουμε τα οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα με το να τα ριζώσουμε στις πολιτισμικές παραδόσεις διαφόρων πολιτισμών, με μία καινοτόμο επανερμηνεία των παραδοσιακών αυτών αρχών.⁵³⁸ Το ζητούμενο είναι οι αξίες-ανθρώπινα δικαιώματα που είναι αποδεκτές παντού. Ο ελάχιστος κοινός παρονομαστής είναι «[...] τα δικαιώματα της ζωής, της ελευθερίας, της αξιοπρέπειας για κάθε άνθρωπο ή ομάδα ανθρώπων σε κάθε πολιτισμικό περιβάλλον», με κάθε πολιτισμό να έχει την επιλογή του πώς θα προστατεύσει τα δικαιώματα αυτά στο πολιτισμικό του περιβάλλον, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι επιτρέπονται οι παραβιάσεις αυτών των θεμελιωδών δικαιωμάτων.⁵³⁹ Το αντίθετο, η κοινωνικοποίηση που στόχο έχει την αποδοχή μόνο των αξιών του «δικού μας» πολιτισμικού περιβάλλοντος οδηγεί στον εθνοκεντρισμό και στη μη επιείκεια και εχθρότητα προς τους άλλους εντός μίας χώρας, το οποίο είναι το ακριβώς αντίθετο από την όλη φιλοσοφία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που στηρίζεται στην επιείκεια.⁵⁴⁰

Μία βασική κριτική του οικουμενισμού στον πολιτισμικό σχετικισμό είναι ότι αποτελεί ουσιοκρατική αντίληψη των πολιτισμών και δεν διακρίνει τις διαφορές που υπάρχουν εντός κάθε πολιτισμού. Επίσης τονίζεται ότι οι διαφορές μεταξύ πολιτισμών δεν είναι τόσο αγεφύρωτες, αλλιώς υπάρχει ο κίνδυνος ηθικής ισοδυναμίας μεταξύ καλών και κακών αξιών, π.χ. μεταξύ της ισότητας και της μη ισότητας για τις γυναίκες. Η ανταπάντηση των οπαδών του πολιτισμικού σχετικισμού είναι ότι η κριτική του οικουμενισμού αποτελεί επίθεση στις αξίες των άλλων, χωρίς να γίνεται καμία προσπάθεια κατανόησης των συγκυριών μέσα στις οποίες εδραιώθηκαν διαφορετικές αλλά εξίσου σημαντικές αξίες, οι οποίες εξακολουθούν να έχουν τη λειτουργία τους και είναι ευρέως αποδεκτές στις συγκεκριμένες κοινωνίες.⁵⁴¹

Καταλήγοντας, η εγκατάλειψη ή ο περιορισμός της οικουμενικότητας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δημιουργεί προβλήματα, γιατί δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα κράτη (οι κυβερνήσεις και οι κρατικές υπηρεσίες) είναι οι κατεξοχήν υπεύθυνα για στυγνές παραβιάσεις, και επωφελούνται από τον πολιτισμικό σχετικισμό, τον οποίο άλλωστε επικαλούνται. Επίσης, αν τα κράτη είναι οι τελικοί κριτές και εγγυητές της τήρησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα δικαιώματα αυτά θα κινδυνεύσουν. Επιπλέον, ο πολιτιστικός σχετικισμός εισάγει, ενδεχομένως και άθελά του, την *raison d'état* και την εθνική κυριαρχία α la Hobbes, με θύτη το ανίσχυρο άτομο, με κατάφωρες παραβιάσεις των ατομικών και πολιτικών του δικαιωμάτων. Τέλος, υπάρχει και ο κίνδυνος διολίσθησης προς τον ηθικό σχετικισμό ή ηθικό μηδενισμό, ειδικά αν ακολουθήσουμε τον ακραιφνή πολιτισμικό σχετικισμό, ο οποίος υπονοεί ότι δεν υφίσταντο αντικειμενικά κριτήρια για να κρίνει κανείς και

να καταδικάζει τις στυγνές πράξεις των κρατών (παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων) έναντι των πολιτών τους.⁵⁴²

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Baehr, P.R., *The Role of Human Rights in Foreign Policy* (New York: St. Martin's Press, 1994).
- Donnelly, J., *International Human Rights* (Boulder: Westview Press, 1993)
- Donnelly, J., *Universal Human Rights in Theory and Practice* (Ithaca: Cornell University Press, 2003, 2^η έκδοση).
- Falk, R., H. Elver & L. Hajjar (Ed.), *Human Rights: Critical Concepts in Political Science*, 5 τόμοι (London: Routledge, 2008).
- Forsythe, D.P. (Ed.), *Human Rights in International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).
- Ignatieff, M., *Human Rights as Politics and Ideology* (Princeton: Princeton University press, 2003).
- Ishay, M.R., *Η ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου: από την αρχαιότητα έως την εποχή της παγκοσμιοποίησης* (Αθήνα: Σαββάλας, 2008) [αρχική έκδοση *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era* (Berkeley: University of California Press, 2004)].
- Mayer, E., *Islam and Human Rights: Tradition and Politics* (Boulder: Westview Press, 1991).
- Müllerson, R., *Human Rights Diplomacy* (London: Routledge, 1997).
- Pogge, T., *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms* (Cambridge: Polity Press, 2008).
- Shue, H., *Basic Rights: Subsistence, Affluence and US Foreign Policy* (Princeton: Princeton University Press, 1996).
- Tomuschat, C., *Human Rights: Between Idealism and Realism* (Oxford: Oxford University Press, 2003).
- Vasak, K., 'Le droit international des droits de l'homme', *Recueil des Cours de l'Académie de droit international*, 140 (1974).
- Vincent, R.J., *Human Rights and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).
- Wilson, R.A. (Ed.), *Human Rights, Culture and Context: Anthropological Perspectives* (London: Pluto Press, 1997).
- Ρούκουνας, Ε., *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1995).

Κεφάλαιο 10

Επέμβαση και ανθρωπιστική επέμβαση

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αρχίζει με την έννοια της επέμβασης και με την αρχή της μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα των κρατών, καταλήγοντας με τις πιθανές περιπτώσεις που ίσως νομιμοποιείται κατ' εξαίρεση επέμβαση με τη χρήση ένοπλης βίας. Στη συνέχεια εξετάζεται λεπτομερώς η διαφιλονικούμενη έννοια-θεώρηση της γνωστής ως «ανθρωπιστικής επέμβασης», η οποία θέτει διλήμματα για τη διεθνή κοινωνία, με αποφασισμένους αντιπάλους (κυρίως συντηρητικούς και αριστερούς αναλυτές) και το ίδιο αποφασισμένους υποστηρικτές (κυρίως φιλελεύθερους). Αντίθετα από την ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι η ανθρωπιστική επέμβαση αποτελεί ένα από τα φαινόμενα του τέλους του Ψυχρού Πολέμου, έχει πολύ πιο μακρά ιστορία. Ξεκινάει τον 19^ο αιώνα, αρχίζοντας από την επέμβαση υπέρ του αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία (λόγω των οθωμανικών σφαγών). Το κεφάλαιο συνεχίζεται με τη σύγχρονη εποχή, με τις ανθρωπιστικές επεμβάσεις κατά τον Ψυχρό Πόλεμο και κατά τη μεταψυχροπολεμική εποχή, και καταλήγει με τον σημερινό προβληματισμό και τα διάφορα κριτήρια που προτείνονται για κατ' εξαίρεση ανθρωπιστική επέμβαση.

Επέμβαση και μη επέμβαση

Ο κλασικός νομικός ορισμός της έννοιας «επέμβαση» είναι ότι συνίσταται στην καταναγκαστική παρέμβαση (*coercive* ή *dictatorial interference*) ενός κράτους σε ένα άλλο κράτος.⁵⁴³ Η επέμβαση δεν επιτρέπεται με βάση την αρχή της μη επέμβασης, που καθιερώθηκε στο διεθνές δίκαιο στο πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα, αρχικά από τον Christian Wolff και τον Emer de Vattel. Η δυνατότητα επέμβασης αποτελεί από το 1700 μέχρι σήμερα την εξαίρεση, δηλαδή ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις που μπορεί να παραμεριστεί η αρχή της μη επέμβασης.⁵⁴⁴ Στις Διεθνείς Σχέσεις η επέμβαση ορίζεται ως η εξωτερική παρέμβαση η οποία στοχεύει κατά κύριο λόγο στην αλλαγή της δομής εξουσίας σε μία άλλη χώρα.⁵⁴⁵

Στη σημερινή εποχή το Άρθρο 2, παράγραφος 7, του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών επαναβεβαιώνει την αρχή της μη επέμβασης στην «εσωτερική δικαιοδοσία των κρατών». Η αρχή της μη επέμβασης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αρχή της κυριαρχίας και ανεξαρτησίας, όπως εδραιώθηκε σταδιακά από το 1648 και έπειτα, και σήμερα και με την αρχή της μη χρήσης ένοπλης βίας, που αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της σύγχρονης διεθνούς κοινωνίας. Μία σειρά από ψηφίσματα του ΟΗΕ έχουν ενισχύσει την αρχή της μη επέμβασης, όπως η Διακήρυξη του 1965 για τη Μη Αποδοχή της Επέμβασης στα Εσωτερικά των Κρατών και η Διακήρυξη του 1970 για τις Φιλικές Σχέσεις. Επίσης, η αρχή της μη επέμβασης συμπεριλήφθηκε και στις 10 Αρχές του Ελσίνκι (Τελική Πράξη του Ελσίνκι του 1975) που διέπουν τις διακρατικές σχέσεις.

Η επέμβαση είναι μία από τις πιο πολυσυζητημένες έννοιες στο διεθνές δίκαιο και στις Διεθνείς Σχέσεις. Παρόλο που η επέμβαση συζητείται επιστημονικά από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα, εντούτοις παραμένει κάπως ασαφής.⁵⁴⁶

Η ασάφεια των όρου οφείλεται καταρχήν στο γεγονός ότι, ειδικά στη σημερινή παγκόσμια κοινωνία και παγκοσμιοποίηση, η διάκριση του τι είναι αποκλειστικά εσωτερικό και τι όχι, τι ανήκει στη σφαίρα της εσωτερικής δικαιοδοσίας και τι στη διεθνή σφαίρα είναι δυσδιάκριτα, καθώς η διεθνής σφαίρα υπεισέρχεται όλο και περισσότερο στην εσωτερική σφαίρα. Επίσης, λόγω των νέων τεχνολογιών, υπάρχουν πολλοί τρόποι καταλυτικής επέμβασης σε ένα κράτος από άλλα, χωρίς η επέμβαση αυτή να εμπίπτει στην κλασική ορολογία της μη επιτρεπτής επέμβασης, δηλαδή της καταναγκαστικής επέμβασης. Με άλλα λόγια, μπορεί να υπάρξει ανατροπή του καθεστώτος μίας χώρας, όπως π.χ. στην περίπτωση της Χιλής του πρόεδρου Allende από τις ΗΠΑ (1973), χωρίς να φαίνεται ότι υπάρχει σαφής απειλή της κυριαρχίας, εδαφικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας (αυτοδιάθεσης) μιας χώρας ή να υπάρχει καταλυτική επέμβαση και αποσταθεροποίηση μίας χώρα μέσω του διαδικτύου. Δηλαδή, η κατεξοχήν αρωγός της μη επέμβασης, η αρχή της μη χρήσης βίας (Άρθρο 2, παράγραφος 4 του Χάρτη), σαφώς δεν αρκεί για να κατοχυρώσει τη μη επέμβαση και την εθνική κυριαρχία και ανεξαρτησία των κρατών.

Παρά την ασάφεια του όρου επέμβαση, το βέβαιο είναι ότι η κριτική ενός κράτους για τη μη τήρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν λογίζεται πλέον ως απαράδεκτη επέμβαση στα εσωτερικά των κρατών (βλ. Κεφάλαιο 9), όπως πιστοποιείται ειδικά από το 1975 και μετά, με τις ζωνερές συζητήσεις που γίνονται μεταξύ αντιπροσώπων των κρατών στα πλαίσια του ΟΗΕ, του ΟΑΣΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η επέμβαση

που κατεξοχήν εξακολουθεί να απαγορεύεται είναι η «στρατιωτική επέμβαση», δηλαδή η «επίθεση» και χρήση ένοπλης βίας, καθώς επίσης η υλική υποστήριξη σε ανατρεπτικά κινήματα, σε επαναστάτες, τρομοκράτες κ.λπ. Κανονικά, η μόνη στρατιωτική επέμβαση που επιτρέπεται είναι αυτή που ισχύει και για τη χρήση ένοπλης βίας, δηλαδή μόνο κατόπιν της σύμφωνης γνώμης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ ή κατόπιν αιτήματος ενός κράτους που ζητάει στρατιωτική ή άλλη έμπρακτη βοήθεια από άλλα κράτη.

Υπάρχουν όμως δύο αμφιλεγόμενες περιπτώσεις που ενδέχεται να στοιχειοθετούν κατ' εξαίρεση επέμβαση ίσως και χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ: (1) οι εσωτερικοί (εμφύλιοι ή αποσχιστικοί) πόλεμοι και (2) η γενοκτονία και τα άλλα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Μία πρώτη βασική επισήμανση σε σχέση με τους εμφύλιους πολέμους και την εσωτερική ένοπλη βία είναι ότι το διεθνές δίκαιο στέκεται ουδέτερο απέναντι σε αυτές τις καταστάσεις. Δεν τις επικροτεί αλλά ούτε και τις καταδικάζει. Ο στόχος της διεθνούς κοινωνίας στη βάση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών είναι η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας μεταξύ των κρατών και όχι τόσο εντός των κρατών.⁵⁴⁷

Η διεθνής έννομη τάξη δεν τηρεί ίσες αποστάσεις και ουδέτερη στάση έναντι των δύο πλευρών σε μια εσωτερική ένοπλη σύγκρουση. Η μη επέμβαση είναι κατά βάση μη επέμβαση υπέρ των επαναστατών, υπάρχει απαγόρευση της παροχής στρατιωτικής και άλλης βοήθειας σε επαναστατικά ή αποσχιστικά κινήματα. Ένα κράτος που απειλείται εσωτερικά μπορεί να ζητήσει ξένη βοήθεια, και η βοήθεια, αν δοθεί, δεν λογίζεται ως απαράδεκτη επέμβαση, αλλά είναι νόμιμη. Τα μόνα επαναστατικά κινήματα που νομιμοποιούνται να λάβουν βοήθεια, στρατιωτική και άλλη, είναι τα ανταποικιακά κινήματα αυτοδιάθεσης (με πιο πρόσφατες περιπτώσεις το Ανατολικό Τιμόρ και τη Δυτική Σαχάρα) και τα κινήματα που αγωνίζονται εναντίον στυγνών μορφών ρατσισμού που προέρχονται από μία μειοψηφία σε βάρος της πλειοψηφίας, όπως π.χ. στη Νότια Ροδεσία (1965-1979) και στη Νότια Αφρική με το απαρτχάιντ (1948-1994). Ειδικά τα αποσχιστικά κινήματα βρίσκονται κανονιστικά σε ιδιαίτερα δυσμενή θέση στη σύγχρονη εποχή, γιατί, από τη μία, ως μειοψηφίες δεν έχουν το δικαίωμα μονομερούς αυτοδιάθεσης (απόσχισης) (βλ. Κεφάλαιο 8) και, από την άλλη, τα ίδια τα κινήματα ή τα κράτη που τα βοηθούν παραβαίνουν βασικές αρχές του σύγχρονου διεθνούς δικαίου και του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, όπως την αρχή της μη χρήσης ή απειλής χρήσης βίας και την αρχή της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών. Σημειωτέον ότι στις περισσότερες αναφορές στην αυτοδιάθεση των λαών σε κανονιστικά κείμενα, από το 1960 και έπειτα, διευκρινίζεται ότι η εφαρμογή της αρχής αυτής δεν συνεπάγεται απειλή για την εδαφική ακεραιότητα των κρατών (βλ. Κεφάλαιο 8).⁵⁴⁸

Επειδή το καθεστώς αυτό κρίθηκε άδικο και μεροληπτικό, ειδικά αν ένα κίνημα φαίνεται να έχει το δίκαιο με το μέρος του, έχουν γίνει διάφορες προσπάθειες από νομικούς και άλλους αναλυτές να εδραιωθεί ένα πιο ισομερές καθεστώς για τους εσωτερικούς πολέμους.

Μία λύση που έχει συζητηθεί είναι η αυστηρή εφαρμογή της μη επέμβασης και προς τα δύο μέρη, δηλαδή να μην επιτρέπεται ούτε η βοήθεια στο κράτος που τη ζητάει. Μία άλλη λύση είναι ότι, αν δοθεί στρατιωτική ή άλλη απτή βοήθεια στο κράτος, τότε να επιτρέπεται η αντίστοιχη και ανάλογη βοήθεια και στο επαναστατικό ή αποσχιστικό κίνημα. Μία συναφής λύση είναι το γνωστό ως καθεστώς του «εμπολέμου» που ίσχυσε στην περίπτωση της Ελληνικής Επανάστασης στη δεκαετία του 1820.⁵⁴⁹

Στη βάση του καθεστώτος του «εμπολέμου» του 19^{ου} αιώνα (που τυπικά ισχύει ακόμη, αν και δεν εφαρμόζεται στην πράξη), ένα άλλο κράτος δύναται να αναγνωρίσει ένα κίνημα ως εμπόλεμο και σε αυτή τη βάση, αν το θέλει, να νομιμοποιείται να το βοηθήσει διπλωματικά, ηθικά, οικονομικά και στρατιωτικά. Για να κριθεί όμως κάποιο κίνημα ως υποψήφιο για αυτό το καθεστώς, απαραίτητο ήταν να πληροί ορισμένες προϋποθέσεις, όπως να υπάρχει εκτεταμένη ένοπλη βία σε μία χώρα ή να έχουν οι επαναστατικές δυνάμεις υπό τον έλεγχο τους μεγάλο τμήμα της χώρας.⁵⁵⁰

Όμως το καθεστώς αυτό του εμπολέμου δεν έχει εφαρμοστεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων εκατό ετών, ακόμη και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες καλύπτονταν τα παραπάνω κριτήρια, όπως στον ισπανικό, κινεζικό ή στον ελληνικό εμφύλιο. Υπό τις συνθήκες αυτές, ένας όλο και αυξανόμενος αριθμός μελετητών έχουν αρχίσει να διερευνούν κατά πόσο θα έπρεπε να επανέλθει ανανεωμένο το σύστημα του εμπολέμου, και πάντως να επιτρέπεται σε ορισμένες σαφείς περιπτώσεις η βοήθεια στους επαναστάτες. Μεταξύ των περιπτώσεων που είχαν συζητηθεί από τους μελετητές κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ήταν οι εξής:

1. Εάν το εν λόγω κράτος είναι υπερβολικά βίαιο, με αποτέλεσμα η μειοψηφία να βρίσκεται στο έλεος του δυνάστη της, οπότε σε αυτή την περίπτωση η εν λόγω μειοψηφία αποκτά το δικαίωμα

στη μονομερή αυτοδιάθεση (απόσχιση), όπως έχει υποστηρίξει ο Lee Buchheit⁵⁵¹ και άλλοι (βλ. Κεφάλαιο 7).

2. Αν πρόκειται για περίπτωση ρατσιστικής βίας ή, στην ουσία, αποικιοκρατικής βίας, όπως έχει υποστηρίξει Richard Falk⁵⁵² και άλλοι, και έχει αποδεχτεί και ο ΟΗΕ με ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης.
3. Να επιτρέπεται έμπρακτη βοήθεια στο επαναστατικό κίνημα σε βάρος ενός κράτους γιατί το εν λόγω κράτος, με τη στάση του, έχει απολέσει κάθε επίφαση νομιμοποίησης, θέση που έχει υποστηρίξει ο John Burton,⁵⁵³ να πρόκειται δηλαδή για ό,τι σήμερα λέγεται «αποτυχημένο κράτος» (*failed state*), κράτος παρίας (*pariah state*) ή κράτος εγκληματίας (*rogue* ή *criminal state*).
4. Αν το κράτος που βρίσκεται σε εσωτερικό πόλεμο δεν προβλέπεται να γίνει πιο δίκαιο και φιλελεύθερο και αν είναι σαφές ότι η υποστήριξη στους επαναστάτες θα συμβάλει στη δικαιοσύνη και σε ένα πιο δίκαιο αποτέλεσμα, όπως έχει υποστηρίξει ο Charles Beitz.⁵⁵⁴
5. Αν ένα κράτος έχει προβεί σε τόσο εκτεταμένες και συστηματικές βιαιότητες κατά των πολιτών, ώστε να σοκάρουν την ανθρωπότητα, όπως έχει υποστηρίξει ο Tom Farer,⁵⁵⁵ ο Michael Walzer⁵⁵⁶ και άλλοι.

Το δίλημμα που προκύπτει είναι τι νομιμοποιείται να πράξει η οργανωμένη διεθνής κοινωνία στην περίπτωση ενός αιματηρού εσωτερικού πολέμου (εμφύλιου, αποσχιστικού ή άλλου) όταν μια κυρίαρχη κυβέρνηση δεν δείχνει καμία απολύτως διάθεση να επιλύσει τη διαφορά με ειρηνικό τρόπο, πάρα τη διεθνή κατακραυγή, ή στην περίπτωση που ένα κράτος προβαίνει σε φοβερά εγκλήματα σε βάρος μίας μερίδας του λαού του (όπως το καθεστώς των Κόκκινων Χμερ του Pol Pot στην Καμπότζη, το καθεστώς του Idi Amin στην Ουγκάντα, το Πακιστάν σε βάρος του Ανατολικού Πακιστάν το 1971 ή η γενοκτονία στη Ρουάντα το 1991);

Ερχόμαστε έτσι στη μεγάλη συζήτηση που έχει λάβει χώρα κατά τα τελευταία εικοσιπέντε χρόνια σε σχέση με το κατά πόσο θα πρέπει να θεσπιστεί ή όχι η «ανθρωπιστική επέμβαση», σε κατ' εξαίρεση περιπτώσεις εμφύλιων πολέμων ή βίας που να πλησιάζει τα όρια της γενοκτονίας, όταν δεν μπορεί να εξασφαλιστεί σχετική απόφαση για χρήση ένοπλης βίας από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ.

Η ανθρωπιστική επέμβαση

Εισαγωγή

Ανθρωπιστική επέμβαση ορίζεται σήμερα ως η χρήση ένοπλης βίας από ένα ή περισσότερα κράτη ή από διεθνή οργανισμό, με ή χωρίς εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, με στόχο: (α) τον τερματισμό ενός εσωτερικού πολέμου που έχει προκαλέσει εκτεταμένες αιματοχυσίες ή (β) τον τερματισμό εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, εγκλημάτων πολέμου, εθνοκάθαρσης ή γενοκτονίας.

Η επέμβαση αυτή δεν διαθέτει την έγκριση του κράτους όπου θα λάβει χώρα η επέμβαση και αφορά «ξένους», όχι υπηκόους του κράτους ή των κρατών που επεμβαίνουν στρατιωτικά (δηλαδή όχι όπως η επέμβαση οκτώ κρατών το 1900 στην Κίνα εναντίον της Εξέγερσης Μπόξερ που είχε ως θύματα υπηκόους τους). Ωστόσο, από πλευράς διεθνούς δικαίου και ΟΗΕ, μέχρι και σήμερα ισχύει η αρχή ότι οποιαδήποτε επέμβαση (ανθρωπιστική ή όχι) θα πρέπει πρώτα να έχει την έγκριση-εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, που είναι το μόνο διεθνές όργανο που μπορεί να επιτρέψει τη χρήση ένοπλης βίας, η οποία κατά τα άλλα απαγορεύεται πλην της περίπτωσης της νόμιμης άμυνας. Όμως, ενόψει της αδυναμίας του Συμβουλίου Ασφαλείας να αποφασίσει σε ορισμένες περιπτώσεις, τίθεται ως ζήτημα το ενδεχόμενο επέμβασης άλλου διεθνούς οργανισμού ή συνασπισμού κρατών ή ακόμη και ενός κράτους για ανθρωπιστικούς λόγους.

Η έννοια της ανθρωπιστικής επέμβασης έχει τις ρίζες της στην ιδέα του δίκαιου πολέμου, ειδικά στη χριστιανική εκδοχή του και στα έργα των διεθνολόγων νομικών του φυσικού δικαίου του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, που ήταν και οι πατέρες του διεθνούς δικαίου (βλ. Κεφάλαιο 7). Στο πλαίσιο του δίκαιου πολέμου κατά τον 16^ο αιώνα και στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, αν ένα κράτος φερόταν με βάνανσο ή τυραννικό τρόπο στον λαό του, μπορούσε ένα άλλο κράτος να επέμβει και να σώσει τον λαό αυτόν, ειδικά αν ζητούσε ξένη βοήθεια.⁵⁵⁷

Η ανθρωπιστική επέμβαση θέτει τεράστιο δίλημμα για τη διεθνή κοινωνία. Από τη μία πλευρά είναι, βέβαια, η ιερότητα της ανθρώπινης ζωής, το υπ' αριθμόν ένα ανθρώπινο δικαίωμα, που πρέπει οπωσδήποτε να προστατεύεται και να γίνεται σεβαστό, δηλαδή εν προκειμένω να σώζονται άνθρωποι από αποτρόπαιες

κυβερνήσεις που τους σφαγιάζουν, και από την άλλη οι βασικές αρχές της διεθνούς κοινωνίας και του διεθνούς δικαίου, δηλαδή οι αρχές της κυριαρχίας, ανεξαρτησίας και μη επέμβασης στα εσωτερικά των κρατών. Υπάρχει από τη μία η ανάγκη να γίνει κάτι το δραστικό και αποτελεσματικό όταν υφίσταται ανθρωπιστική κατάσταση ανάγκης (ανελέητες σφαγές αμάχων, εκτελέσεις αιχμαλώτων, πυρπολήσεις, καταστροφές κ.λπ.), όταν το Συμβούλιο Ασφαλείας αδυνατεί να επέμβει (λόγω ενός ή περισσότερων αρνησικυριών), και από την άλλη ο φόβος της κατάχρησης από την πλευρά των κρατών που επεμβαίνουν, ειδικά αν πρόκειται για ισχυρά κράτη ή υπερδυνάμεις, δηλαδή το να επέμβουν, όχι για λόγους ανθρωπιστικούς ή κυρίως ανθρωπιστικούς αλλά προσχηματικά για λόγους οικονομικού, γεωπολιτικού ή άλλου στενού εθνικού συμφέροντος.

Σε γενικές γραμμές, οι φιλελεύθεροι διανοητές και φιλελεύθεροι άνθρωποι της δράσης τάσσονται υπέρ της επέμβασης προκειμένου να σωθούν ανθρώπινες ζωές ακόμη και όταν δεν υπάρχει εξουσιοδότηση από πλευράς ΟΗΕ. Οι συντηρητικοί, πάλι, θεωρούν ότι η επέμβαση δικαιολογείται μόνο όταν θίγονται ζωτικά συμφέροντα μιας χώρας και ότι αυτή καθαυτή η έννοια της ανθρωπιστικής επέμβασης είναι σχήμα οξύμωρο. Οι περισσότεροι ριζοσπάστες ή μαρξιστές, που θεωρούν δεδομένη την υποκρισία και την ιμπεριαλιστική τάση των μεγάλων δυνάμεων (ειδικά των δυτικών δυνάμεων), απορρίπτουν την ιδέα ή είναι ιδιαιτέρως αυστηροί στην τήρηση της διεθνούς νομιμότητας, υπό την έννοια ότι οποιαδήποτε χρήση κρατικής ένοπλης βίας επιτρέπεται μόνο σε περίπτωση αυτοάμυνας ή με έγκριση του Συμβουλίου Ασφαλείας.

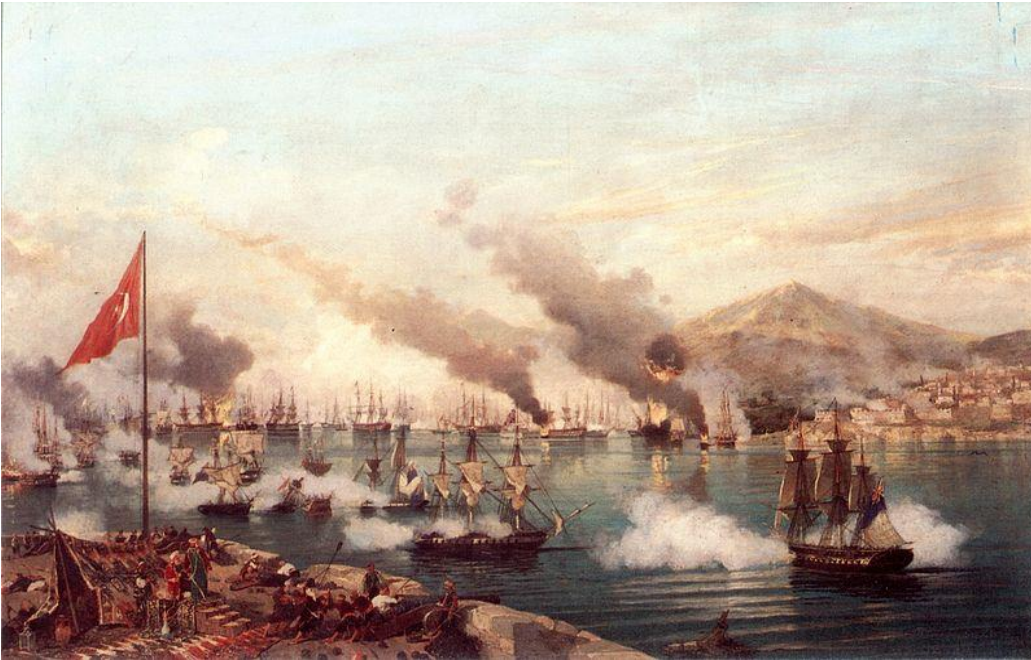
Στη σύγχρονη εποχή (1945 και μετά), η κατεξοχήν περίοδος της ανθρωπιστικής επέμβασης ήταν η πρώτη δεκαετία της μεταψυχροπολεμικής εποχής. Γι' αυτό πολλοί συνήγαγαν το συμπέρασμα ότι πριν από το 1990 –και παρά την εδραίωση του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη Σύμβαση κατά της Γενοκτονίας του 1948 (βλ. Κεφάλαιο 9)– η ανθρωπιστική επέμβαση ήταν καταδικαστέα και εκτός εποχής και πρωτοεμφανίστηκε για πρώτη φορά μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Η ανθρωπιστική επέμβαση κατά τον 19^ο αιώνα

Στην πραγματικότητα η ιδέα της ανθρωπιστικής επέμβασης δεν είναι κάτι το καινούριο και δεν αναφερόμαστε στις ρίζες της έννοιας που συμβάδιζαν με την ιδέα περί δίκαιου πολέμου στους νομικούς του φυσικού δικαίου του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Η ανθρωπιστική επέμβαση, υπό την έννοια της χρήσης ένοπλης βίας για ανθρωπιστικούς λόγους, εμφανίστηκε σε τουλάχιστον τρεις περιπτώσεις, από το 1821 μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, και σε μία τέταρτη πιο αμφιλεγόμενη περίπτωση. Επίσης εμφανίστηκε και σε άλλες περιπτώσεις μη χρήσης ένοπλης βίας σε μία εποχή που οι κριτικές στις συγγενές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (πριν την έλευση του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλ. Κεφάλαιο 9) θεωρούνταν επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα άλλων κρατών.⁵⁵⁸

Πιο συγκεκριμένα, ανθρωπιστικές επεμβάσεις εμφανίζονται στην περίπτωση του ελληνικού αγώνα για ανεξαρτησία (Ελληνική Επανάσταση, 1821-1830), με τη Ναυμαχία του Ναβαρίνου (1827), το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα και τη ρωσική χερσαία επίθεση κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1828-1829). Επίσης, το 1860-1861 οι πέντε Μεγάλες Δυνάμεις επενέβησαν, με πρωτοστάτη τη Γαλλία, για να σταματήσει ο εμφύλιος του Λιβάνου, με κύρια θύματα τους Μαρωνίτες και θύτες τους Δρούζους, με τις οθωμανικές τοπικές αρχές να κλίνουν υπέρ των Δρούζων (αποστολή γαλλικής στρατιωτικής δύναμης σε ρόλο ειρηνευτικής δύναμης με τη συνεργασία όμως των Οθωμανών). Μία τρίτη ανθρωπιστική επέμβαση θεωρείται η διπλωματική δραστηριότητα των έξι Μεγάλων Δυνάμεων σε σχέση με τη Βαλκανική Κρίση του 1876-1878, με κομβικό σημείο τις σφαγές των Βουλγάρων από τους Οθωμανούς το 1876. Στο τέλος επενέβη στρατιωτικά η Ρωσία (με τις λοιπές Μεγάλες Δυνάμεις, πλην της Βρετανίας, να τηρούν ευμενή ουδετερότητα), με κατάληξη το Συνέδριο του Βερολίνου (1878), με το οποίο το ανθρωπιστικό ενδιαφέρον για τους χριστιανικούς πληθυσμούς αναγνωρίστηκε όσο ποτέ άλλοτε.⁵⁵⁹

Αρκετοί μελετητές, ειδικά Αμερικανοί, έχουν την τάση να θεωρούν ανθρωπιστική επέμβαση τον Ισπανο-Αμερικανικό Πόλεμο του 1898, ο οποίος να μεν είχε ανθρωπιστικά κίνητρα, αλλά στο τέλος φάνηκε περισσότερο σαν ιμπεριαλιστική περιπέτεια, με τις ΗΠΑ να μη φεύγουν αμέσως από την Κούβα και να καταλαμβάνουν από τους Ισπανούς το Πουέρτο Ρίκο, αλλά ακόμη και τις Φιλιππίνες και άλλα νησιά στον Ειρηνικό Ωκεανό.⁵⁶⁰

Η Ναυμαχία του Ναβαρίνου, του Ambroise Louis Garneray (1827)

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Ambroise_Louis_Garneray_-_/media/File:Naval_Battle_of_Navarino_by_Garneray.jpg

Η Ναυμαχία του Ναβαρίνου, του Ivan Aivazovsky (1848)

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Aivazovsky_-_/media/File:Russians_at_navarino.jpg

Η αποβίβαση στη Βυρηντό του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος υπό τον στρατηγό [Beaufort d'Hautpoul](#) (16 Αυγούστου 1860), από τον Jean-Adolphe Beaucé

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:French_expeditionary_corps_landing_in_Beyrouth_16_August_1860.jpg

Η μάχη πλησίον του Τελίς το 1877 (Ρωσο-Οθωμανικός Πόλεμος, 1877-1878), του Viktor Mazurovsky
Public Domain

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Viktor_Mazurovsky_-_/media/File:Fight_near_Telish_1877.jpg

Ως αποτέλεσμα των επεμβάσεων αυτών και της κυρίαρχης τότε οπτικής των πραγμάτων, η πλειοψηφία των διεθνολόγων νομικών, από τη δεκαετία του 1830 έως τη δεκαετία του 1930, για την ακρίβεια σχεδόν τα δύο τρίτα εξ αυτών, τάχτηκαν υπέρ της ανθρωπιστικής επέμβασης με όρους νομικούς (ότι αποτελούσε νομικό καθήκον η αρωγή αυτή), ηθικούς ή πολιτικούς. Οι νομικοί αυτοί, οι οποίοι είχαν επίγνωση ότι οι ένοπλες αυτές επεμβάσεις παρέβαιναν τη θεμελιώδη αρχή περί κυριαρχίας και ανεξαρτησίας, θεωρούσαν ότι μπορούσαν να πραγματοποιηθούν σε εξαιρετικές μόνο περιπτώσεις ειδεχθών πράξεων κατά της ανθρωπότητας και κατά προτίμηση με τη σύμφωνη γνώμη της πενταμερούς (μετέπειτα εξαμερούς) Ευρωπαϊκής Συμφωνίας ή με την αποδοχή από το σύνολο των «πολιτισμένων κρατών». Έχει μάλιστα υποστηριχτεί ότι ίσως η

αρχή της ανθρωπιστικής επέμβασης είχε γίνει μέρος του εθνικού διεθνούς δικαίου από το 1860 μέχρι τον Μεσοπόλεμο.⁵⁶¹

Σε αντίθεση με τους νομικούς, οι πολιτικοί φιλόσοφοι της εποχής εκείνης ασχολήθηκαν ελάχιστα με την επέμβαση, ανθρωπιστική ή μη. Η κύρια εξαίρεση είναι ο John Stuart Mill, ο οποίος τάσσεται κατά της επέμβασης, με κύριο επιχείρημα ότι κάθε καταπιεσμένος λαός θα πρέπει να κερδίσει μόνος του την ελευθερία του, χωρίς ξένη βοήθεια. Έτσι, θα εκτιμήσει τη νεοαποκτηθείσα ελευθερία του και θα φερθεί με ωριμότητα και φιλελεύθερο πνεύμα στη διακυβέρνηση της χώρας. Δέχεται την κατ' εξαίρεση επέμβαση κυρίως σε τρεις περιπτώσεις: (α) όταν πολιτισμένα κράτη επεμβαίνουν κατά απολίτιστων για να τους εκπολιτίσουν, (β) όταν έχει ήδη εκδηλωθεί επέμβαση υπέρ του δυνάστη σε έναν εμφύλιο ή απελευθερωτικό πόλεμο (π.χ. η ρωσική στρατιωτική επέμβαση υπέρ των Αυστριακών στην ουγγρική εξέγερση για ανεξαρτησία) και (γ) αν ένας απελευθερωτικός πόλεμος έχει διαρκέσει πολύ, με πολλά αθώα θύματα και καταστροφές. Στην τελευταία περίπτωση, η επέμβαση επιτρέπεται για να σταματήσει η αιματοχυσία και αποτρόπαιες πράξεις και να επέλθει ειρήνη και ο Mill αναφέρθηκε, μεταξύ άλλων, στην ελληνική περίπτωση το 1827-1830.⁵⁶²

Συνολικά, από το 1648 μέχρι σήμερα, μπορεί κανείς να διακρίνει τέσσερις περιόδους σε σχέση με την ανθρωπιστική επέμβαση:

A. 17^{ος}-18^{ος} αιώνας: διπλωματικές επεμβάσεις (και όχι στρατιωτικές επεμβάσεις) από ευρωπαϊκά κράτη σε περιπτώσεις θρησκευτικών διωγμών στην Ευρώπη και αλλού,

B. 1827-1914: στρατιωτικές ή διπλωματικές επεμβάσεις με κριτήρια ανθρωπιστικά, κυρίως κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,

Γ. 1945-1989: απόρριψη της ανθρωπιστικής επέμβασης στον ΟΗΕ,

Δ. 1990-σήμερα: η ανθρωπιστική επέμβαση και πάλι στο προσκήνιο, ξεκινώντας από τις πολλές επεμβάσεις της δεκαετίας του 1990 και μετά το 1999 με τη νέα έννοια-αρχή της «Ευθύνης Προστασίας» (Responsibility to Protect, βλ. παρακάτω).

Η ανθρωπιστική επέμβαση κατά τον Ψυχρό Πόλεμο

Κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου (1947-1989), ελάχιστες επεμβάσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν ανθρωπιστικού χαρακτήρα. Κυρίως τρεις θεωρούνται μάλλον ή εν μέρει ανθρωπιστικές από τους μελετητές που ασχολούνται με τις ανθρωπιστικές επεμβάσεις.⁵⁶³

1. Η στρατιωτική επέμβαση της Ινδίας εναντίον του Πακιστάν στο Ανατολικό Πακιστάν που οδήγησε στον τρίτο Ινδο-Πακιστανικό Πόλεμο, με τον οποίο σώθηκαν οι Βεγγαλέζοι (τα θύματα των οποίων από τον στρατό του Πακιστάν έφτασαν σχεδόν το ένα εκατομμύριο και πολλά εκατομμύρια πρόσφυγες στην Ινδία) και έτσι δημιουργήθηκε το νέο κράτος του Μπανγκλαντές (1971).⁵⁶⁴
2. Η στρατιωτική επέμβαση του Βιετνάμ εναντίον της Καμπότζης (1978-1979), η οποία υπέφερε από το αποτρόπαιο καθεστώς των Κόκκινων Χμερ υπό τον Pol Pot (ενάμισι με δύο εκατομμύρια αθώοι νεκροί).⁵⁶⁵
3. Η στρατιωτική επέμβαση της Τανζανίας στην Ουγκάντα του αιμοσταγούς Idi Amin (1978-1979).⁵⁶⁶

Περίεργως όμως κανένα από τα τρία αυτά κράτη (με μερική εξαίρεση την Ινδία το 1971) δεν επικαλέστηκε ανθρωπιστικούς λόγους για την επέμβαση αλλά λόγους νόμιμης άμυνας, προφανώς επειδή κατά την εποχή εκείνη, η έννοια της ανθρωπιστικής (ένοπλης) επέμβασης δεν έχαιρε αποδοχής (υποστηριζόταν μόνο από μία μειοψηφία νομικών διεθνολόγων). Μάλιστα, οι επεμβάσεις της Ινδίας και του Βιετνάμ κατακρίθηκαν έντονα στο πλαίσιο του ΟΗΕ από την πλειονότητα των κρατών.⁵⁶⁷

Η ανθρωπιστική επέμβαση κατά τη μεταψυχροπολεμική εποχή

Όπως είπαμε, η κατεξοχήν περίοδος της ανθρωπιστικής επέμβασης υπήρξε η πρώτη δεκαετία της μεταψυχροπολεμικής εποχής.

Κατά τη δεκαετία 1990-1999 έλαβαν χώρα οι εξής ανθρωπιστικές επεμβάσεις: υπέρ των Κούρδων στο βόρειο Ιράκ (1991) με οριακή εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, στη Σομαλία (1992) με σαφή εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας, του αφρικανικού περιφερειακού διεθνούς οργανισμού ECOWAS (του Οικονομικού Οργανισμού των Κρατών της Δυτικής Αφρικής) στη Λιβερία (1990-1992) χωρίς εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας, η ανθρωπιστική επέμβαση του ΝΑΤΟ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (1992-1995) και η πολυσυζητημένη επέμβαση του ΝΑΤΟ στη Σερβία και στο Κόσοβο υπέρ των Κοσοβάρων Αλβανών, κατά το πρώτο μισό του 1999 χωρίς εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας. Επίσης το 1999 έλαβε χώρα ανθρωπιστική επέμβαση ειρηνευτικών δυνάμεων στο Ανατολικό Τιμόρ με πρωτοστάτη την Αυστραλία κατόπιν σχετικής εξουσιοδότησης από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ. Στη δεκαετία του 1990 δεν πραγματοποιήθηκε ανθρωπιστική επέμβαση (με ή χωρίς εξουσιοδότηση) σε μία περίπτωση που κατεξοχήν χρειαζόταν για να σωθούν εκατοντάδες χιλιάδες αθώοι, στη γενοκτονία στη Ρουάντα (1994), με σχεδόν ένα εκατομμύριο νεκρούς (η ανθρωπιστική επέμβαση έλαβε χώρα όταν ήταν πολύ αργά).⁵⁶⁸

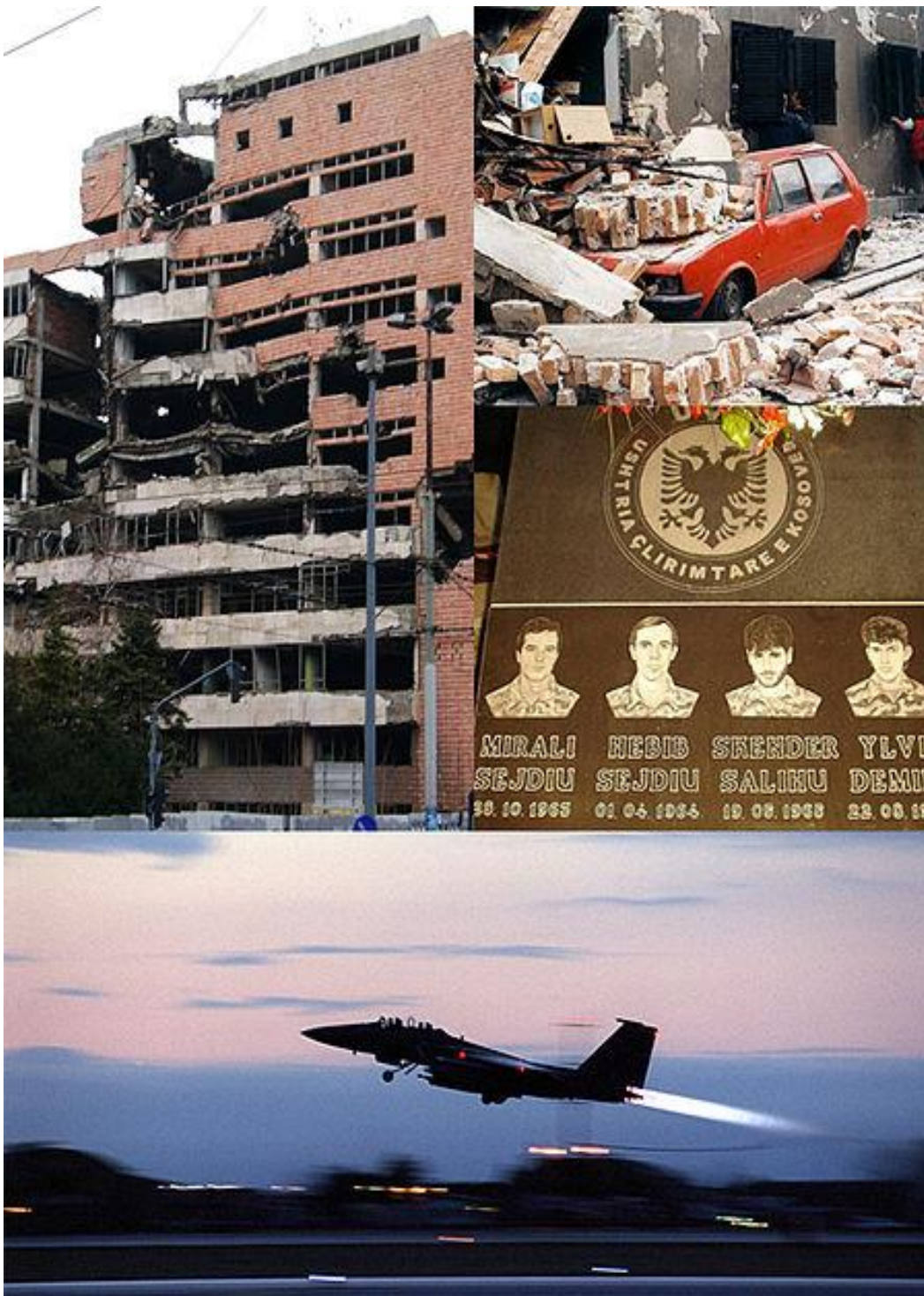

Φωτογραφικό στιγμιότυπο από την ανθρωπιστική επέμβαση του ΟΗΕ στη Σομαλία
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Port-au-Prince_airfield_seizure.jpg

Φωτογραφικό στιγμιότυπο από την επέμβαση του NATO στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (1995)
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Luxembourg_Army#/media/File:Nato_awacs.jp

Φωτογραφικά στιγμιότυπα από την επέμβαση του NATO στη Σερβία/Κόσοβο
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kosovo_War_header.jpg

Φωτογραφία από τη γενοκτονία στη Ρουάντα (1994)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bodies_of_Rwandan_refugees_DF-ST-02-03035.jpg

Εκτός από τη Ρουάντα, την επόμενη δεκαετία δεν πραγματοποιήθηκε επέμβαση σε άλλες περιπτώσεις σφαγών, με προεξέχουσα την περίπτωση του Νταρφούρ στο δυτικό Σουδάν, παρά το λουτρό αίματος (με διακόσιες χιλιάδες νεκρούς) για το οποίο υπεύθυνη ήταν η σουδανική κυβέρνηση και ο στρατός (2009-2010), ή στην περίπτωση του εμφύλιου πολέμου στη Συρία (2011-σήμερα). Ωστόσο πραγματοποιήθηκε ανθρωπιστική επέμβαση υπέρ των εξεγερθέντων στη Λιβύη (2011), με πρωταγωνιστή το ΝΑΤΟ (και κυρίως τη Γαλλία, τη Βρετανία και τις ΗΠΑ), κατόπιν έγκρισης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ (με δύο αποχές από πλευράς μονίμων μελών), καθώς και στην Κεντρική Αφρικανική Δημοκρατία (2013-2014), από τη Γαλλία και αφρικανικά κράτη, με την έγκριση του ΟΗΕ.

Η συζήτηση σήμερα

Σήμερα, παρά τη μείωση της κυριαρχίας των κρατών στην πράξη, η εθνική κυριαρχία και η μη επέμβαση (ως απαγόρευση της φυσικής βίαιης επέμβασης) εξακολουθούν να θεωρούνται σημαντικές αρχές-πυλώνες της διεθνούς κοινωνίας. Από την άλλη, θεωρείται εξίσου σημαντικός, όπως είπαμε, ο σεβασμός και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (βλ. Κεφάλαιο 9). Τα κράτη ή ακριβέστερα τα κράτη που σέβονται τον εαυτό τους, είναι προστάτες των πολιτών τους, όχι δήμιοι, θύτες ή βασανιστές τους. Τι γίνεται όμως όταν ένα κράτος συμπεριφέρεται σαν μαζικός εγκληματίας έναντι των ίδιων των πολιτών του, εκλαμβάνοντας την εθνική κυριαρχία ως «άδεια για να σκοτώνει», όπως ο Idi Amin, ο Pol Pot, ο Slobodan Milošević, ο Saddam Hussein ή ο Bashar al-Assad;

Η ευφορία από την έλευση της νέας πιο δημοκρατικής εποχής στην Ευρώπη το 1990, με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οδήγησε ορισμένους στο να υποστηρίζουν το «δικαίωμα», ή ακόμη και την «υποχρέωση» των κρατών, να επεμβαίνουν εάν ένας λαός υποφέρει και καταδιώκεται μέσα στην ίδια του τη χώρα. Αν και λίγοι αναλυτές υποστηρίζουν αυτή τη θέση, φαίνεται ότι η έννοια της κυριαρχίας έχει υποστεί σοβαρές ρωγμές σε αυτά τα ζητήματα λόγω του καθεστώτος της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (βλ. Κεφάλαιο 9).⁵⁶⁹ Έτσι, από το 1990 και μετά, ακόμη και υποστηρικτές της αρχής της μη επέμβασης δεν επιμένουν ότι ποτέ, σε καμία απολύτως περίπτωση, δεν δικαιολογείται ηθικά ή νομικά η επέμβαση. Θεωρούν όμως απαραίτητη την ύπαρξη σχετικής απόφασης από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ.

Τι θα γίνει όμως αν δεν μπορεί να εξασφαλιστεί μία τέτοια απόφαση; Μήπως τότε δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για επέμβαση χωρίς διεθνή κύρωση; Το ερώτημα που τίθεται είναι εάν νομιμοποιείται η χρήση ένοπλης βίας, υπό τον όρο να μην απειλείται η εδαφική ακεραιότητα ή ανεξαρτησία μίας χώρας, χωρίς από-

φαση ή εξουσιοδότηση από τον ΟΗΕ, εάν ο αποκλειστικός στόχος της επέμβασης είναι η προστασία των πολιτών μιας χώρας από συστηματικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ειδικά σε περιπτώσεις μαζικών φόνων αμάχων.

Από το 1990 και μετά έχει αρχίσει μια εκτεταμένη συζήτηση στις Διεθνείς Σχέσεις (ειδικά στις κανονιστικές Διεθνείς Σχέσεις), στην πολιτική φιλοσοφία και στο διεθνές δίκαιο (έχουν γραφτεί άνω των εκατό βιβλίων για το θέμα αυτό), καθώς και στο πλαίσιο του ΟΗΕ και άλλων διεθνών οργανισμών, καθώς και διεθνικών μη κυβερνητικών οργανώσεων και ερευνητικών ινστιτούτων, για τη στοιχειοθέτηση κριτηρίων για ανθρωπιστική επέμβαση. Τα κύρια κριτήρια που συζητιούνται σήμερα είναι τα ακόλουθα:⁵⁷⁰

- Οι παραβιάσεις να είναι συστηματικές και μαζικές στα όρια της στυγνής καταπίεσης και της γενοκτονίας.
- Να κινδυνεύει η διεθνής ειρήνη και ασφάλεια στην εν λόγω περιοχή.
- Να έχουν σαφώς εξαντληθεί όλα τα μέσα για ειρηνική επίλυση.
- Να μην υπάρχει άλλο διαθέσιμο αποτελεσματικό μέσο για την εδραίωση της ειρήνης.
- Να υπάρχουν βάσιμες ελπίδες ότι η επέμβαση θα είναι επιτυχής και θα φέρει το ζητούμενο αποτέλεσμα.
- Να μην κινδυνεύουν με την επέμβαση να απειληθούν άλλες εξίσου σημαντικές αξίες εκεί ή σε γειτονικές περιοχές.
- Να έχει εξασφαλιστεί για τη συγκεκριμένη περίπτωση διεθνής νομιμοποίηση για την επέμβαση, δηλαδή να θεωρείται πλέον δικαιολογημένη πράξη, αναγκαίο κακό.
- Η επέμβαση να μην είναι ιδιοτελής (ή, πιο ρεαλιστικά, όχι κατά βάση ιδιοτελής).
- Σαφείς ενδείξεις δυνατότητας απεμπλοκής των στρατιωτικών δυνάμεων μετά την επέμβαση.

Προφανώς είναι δύσκολο να ισχύουν ταυτόχρονα όλες οι παραπάνω προϋποθέσεις. Θα υπάρχει, σχεδόν πάντοτε, διχογνωμία αν αυτές ισχύουν ή όχι, καθώς σε τελευταία ανάλυση πρόκειται για υποκειμενικές εκτιμήσεις όσο δεν υπάρχει έγκυρη διεθνής τοποθέτηση από τον ΟΗΕ. Και άραγε είναι ποτέ δυνατό να εμπλακεί μία χώρα, ειδικά όταν πρόκειται για μεγάλη δύναμη μόνο με κριτήρια αλτρουισμού, να υποστεί το κόστος ενός πολέμου μόνο για αρχές; Άλλωστε, μία από τις μεγαλύτερες θυσίες για ένα κράτος είναι να διακινδυνεύσει να έχει θύματα για χάρη κάποιου άλλου ξένου λαού χωρίς απτά οφέλη. Και μπορεί άραγε να έχει εσωτερική νομιμοποίηση μία τέτοια ενέργεια επέμβασης σε άλλη χώρα, όταν δεν διακυβεύονται εθνικά συμφέροντα (ασφάλεια, στρατηγική επικράτηση του αντιπάλου, πετρέλαια κ.λπ.); Από την άλλη μπορεί να υπάρχει έντονη πίεση από την κοινή γνώμη μιας χώρας προς την κυβέρνηση για άμεση επέμβαση για να σωθούν ζωές.

Η επέμβαση υπέρ των Κοσοβάρων και κατά της Σερβίας, χωρίς την εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας, δημιούργησε μία πολύ μεγάλη συζήτηση.⁵⁷¹ Πολλοί φοβήθηκαν τότε ότι είχαν ανοίξει τον ασκό του Αιόλου και θα είχαμε ανεξέλεγκτες επεμβάσεις εκ μέρους των μεγάλων κρατών σε βάρος μικρότερων κρατών με πρόσχημα ανθρωπιστικό, όμως κάτι τέτοιο δεν συνέβη.

Συνεπεία της περίπτωσης του Κοσόβου, άρχισε να κυκλοφορεί μία νέα ιδέα που προσπαθούσε να επανεκτιμήσει την κατάσταση, θέτοντας το όλο ζήτημα σε άλλη βάση, εντός μιας νέας αρχής, της αρχής της «Ευθύνης Προστασίας» (Responsibility to Protect, R2P ή RtoP, όπως είναι γνωστή εν συντομία). Η ιδέα αυτή είχε πρωτοεμφανιστεί στο πλαίσιο της Αφρικής στα μέσα της δεκαετίας του 1990 (στον απόηχο της γενοκτονίας στη Ρουάντα), ως «η κυριαρχία ως ευθύνη» των κρατών (*sovereignty as responsibility*).⁵⁷² Στη συνέχεια, την πρωτοβουλία ανέλαβε μια ανεξάρτητη επιτροπή από προσωπικότητες, γνωστή ως International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), η οποία, έχοντας κατά κύριο λόγο υπόψη την περίπτωση του Κοσόβου, υπέβαλε στον ΟΗΕ έκθεση με τίτλο Responsibility to Protect το 2001.⁵⁷³

Η αρχή της Ευθύνης Προστασίας υιοθετήθηκε από τον ΟΗΕ, στο Καταληκτικό Κείμενο της Παγκόσμιας Διάσκεψης Κορυφής (15 Σεπτεμβρίου 2005). Το σκεπτικό της νέας αρχής είναι ότι πρωτίστως υπεύθυνα για την προστασία των πολιτών τους είναι τα κράτη (οι κυβερνήσεις) και ότι η κυριαρχία δεν είναι απόλυτη εξουσία αλλά αποδεκτή, αν ένα κράτος τηρεί ορισμένους στοιχειώδεις κανόνες συμπεριφοράς έναντι των πολιτών του. Αν τα κράτη δεν φανούν ικανά να προστατεύσουν τους πολίτες τους, τότε προσφέρεται διεθνής

βοήθεια. Αν όμως οι κυβερνήσεις προκάλεσαν την ανθρωπιστική κρίση, τότε το Συμβούλιο Ασφαλείας καλείται να παρέμβει, εν ανάγκη και με τη χρήση ένοπλης βίας. Το Συμβούλιο Ασφαλείας πρέπει να παρέμβει, ειδικά αν έχουν διαπραχθεί ένα ή περισσότερα από τα εξής τέσσερα μεγάλα εγκλήματα που καταγράφονται από την παράγραφο 138 του Καταληκτικού Κειμένου της Διάσκεψης Κορυφής: (α) γενοκτονία, (β) εγκλήματα πολέμου, (γ) εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας ή (δ) εθνοκάθαρση.⁵⁷⁴

Η πρώτη εφαρμογή της αρχής αυτής θεωρείται η επέμβαση στον εμφύλιο πόλεμο της Λιβύης.⁵⁷⁵

Με βάση το Καταληκτικό Κείμενο και την έκθεση της ICISS, συνάγονται έξι κριτήρια για ανθρωπιστική επέμβαση, σε περίπτωση που το Συμβούλιο Ασφαλείας δεν είναι σε θέση να πάρει απόφαση (τα δύο πρώτα κριτήρια υιοθετήθηκαν από τη Σύνοδο Κορυφής του ΟΗΕ, τα υπόλοιπα τέσσερα βρίσκονται στην έκθεση του ICISS): (1) τα ανωτέρω τέσσερα εγκλήματα, (2) το εν λόγω κράτος αδυνατεί να προστατεύσει τους πολίτες τους ή το ίδιο είναι υπεύθυνο για τα εγκλήματα, (3) σωστή πρόθεση (δηλαδή ανθρωπιστικά κίνητρα όχι σχετιζόμενα με ιδιοτελή συμφέροντα), (4) να πρόκειται για ύστατη λύση (δηλαδή να έχουν εξαντληθεί και να μην τελεσφορούν τα ειρηνικά ή άλλα μέσα πίεσης), (5) να υπάρχει αναλογικότητα μέσων σε σύγκριση με την πρόκληση και (6) να υπάρχουν σοβαρές προοπτικές επιτυχίας του ένοπλου εγχειρήματος.

Το ζήτημα της ανθρωπιστικής ή μη επέμβασης παραμένει ένα από τα πλέον δύσκολα ζητήματα του διεθνούς δικαίου, των Διεθνών Σχέσεων και του υποκλάδου της διεθνούς ηθικής ή των κανονιστικών διεθνών σχέσεων. Το βέβαιο είναι ότι θα συνεχίζει να απασχολεί για πολύ καιρό τη διεθνή κοινωνία και τις διεθνείς σπουδές.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Bass, G.J., *Freedom's Battle: The Origins of Humanitarian Intervention* (New York: Vintage Books, 2008).
- Bull, H. (Ed.), *Intervention in World Politics* (Oxford: Clarendon Press, 1984).
- Chesterman, S., *Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2001).
- Falk, R.A., 'Janus Tormented: The International law of Internal War', J.N. Rosenau (Ed.), *International Aspects of Civil Strife* (Princeton: Princeton University Press, 1972).
- Heraclides, A. & A. Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent* (Manchester: Manchester University Press, 2015).
- Heraclides, A. & A. Dialla, *Historizing Humanitarian Intervention: The Long Nineteenth Century* (Athens: Panteion University, 2015).
- Hoffmann, S. et al. (Ed.), *The Ethics and Politics of Humanitarian Intervention* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1996).
- Holzgrefe, J.L. & R.O. Keohane (Ed.), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal, and Political Dilemmas* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
- Lang, A.F. (Ed.), *Just Intervention* (Washington: Georgetown University Press, 2003).
- Nardin, T. & M.S. Williams (Ed.), *Humanitarian Intervention* (New York: New York University Press, 2006).
- Pattison, J., *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene?* (Oxford: Oxford University Press, 2010).
- Ramsbotham, O. & T. Woodhouse, *Humanitarian Intervention: A Reconceptualization* (Cambridge: Polity Press, 1996).
- Rodogno, D., *Against Massacre: Humanitarian Intervention in the Ottoman Empire, 1815-1914. The Emergence of a European Concept and International Practice* (Princeton: Princeton University Press, 2012).
- Schnabel, A. & R. Thakur (Ed.) *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship* (Tokyo: United Nations University Press, 2000).
- B. Simms & D.J.B. Trim (Ed.), *Humanitarian Intervention: A History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Tesón, F.R., *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality* (New York: Transnational Publishers, 1997) [1988].
- Vincent, R.J., *Nonintervention and International Order* (Princeton: Princeton University Press, 1974), 236.
- Walzer, M., *Just and Unjust Wars* (New York: Basic Books, 1977).
- Welsh, J. (Ed.), *Humanitarian Intervention and International Relations* (New York: Oxford University Press, 2004).
- Wheeler, N.J., *Saving Strangers. Humanitarian Intervention in International Society* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Κεφάλαιο 11

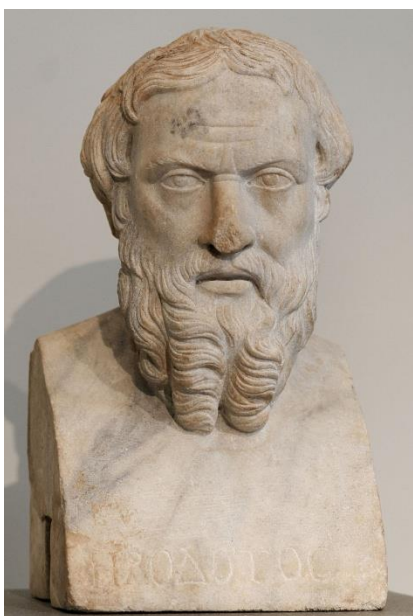
Γεωπολιτική

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό ξεκινάει με την έννοια της γεωπολιτικής και με τις αρχικές επιφυλάξεις για τον νέο αυτόν κλάδο. Στη συνέχεια εξετάζεται η πορεία της γεωπολιτικής, η οποία διακρίνεται σε τέσσερις φάσεις: (1) 1890-1945, κλασική γεωπολιτική, που αποτελούνταν από τη γερμανική Geopolitik και την αγγλοσαξονική σχολή (geopolitics) της διαπάλης μεταξύ θαλάσσιων και χερσαίων μεγάλων κρατών, (2) 1960-1975, η εποχή που αποτελεί μέρος της «πολιτικής της ισχύος», (3) 1975-1989, η περίοδος δύο διαφορετικών γεωπολιτικών κλάδων, της γεωστρατηγικής (geostategy), κυρίως στις ΗΠΑ, και της γαλλικής géopolitique, που δίνει έμφαση στην περιβαλλοντική διάσταση και (4) 1990-σήμερα, η μεταδιπολική εποχή των πλειόνων τάσεων, με κύρια καινούρια τάση την κριτική γεωπολιτική (critical geopolitics), που ασκεί δριμεία κριτική στην κλασική γεωπολιτική και στις σημερινές εκφάνσεις της (όπως η γεωοικονομία, ο γεωπολιτισμός και άλλες μεγαλειώδεις «πανοραμικές» τάσεις), θεωρώντας τις κοινωνικές κατασκευές, στρατευμένους κλάδους υπέρ του ηγεμονισμού ορισμένων μεγάλων δυνάμεων.

Εισαγωγή

Η γεωγραφική διάσταση της πολιτικής (γεωγραφική θέση, φυσικά σύνορα, έξοδος σε ανοικτή θάλασσα, φυσικοί πόροι, μέγεθος, κλίμα, υπέδαφος κ.λπ.) είναι ζήτημα που έχει απασχολήσει τη διανόηση από την ελληνική αρχαιότητα, με κύριους εκπροσώπους τον Ηρόδοτο (484-424 π.Χ.) και τον Αριστοτέλη, μέχρι και τον Διαφωτισμό, με κύριους εκπροσώπους τον Montesquieu, στο έργο του *Πνεύμα των Νόμων* (1748) και τον Γάλλο φιλελεύθερο οικονομολόγο, φιλόσοφο του Διαφωτισμού και πολιτικό Turgot (1727-1781) με το έργο του *Géographie politique* (1752).⁵⁷⁶

Ηρόδοτος

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Herodotus#/media/File:Herodotos_Met_91.8.jpg

Turgot

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Anne_Robert_Jacques_Turgot_-_/media/File:Turgot_oval_painting.jpg

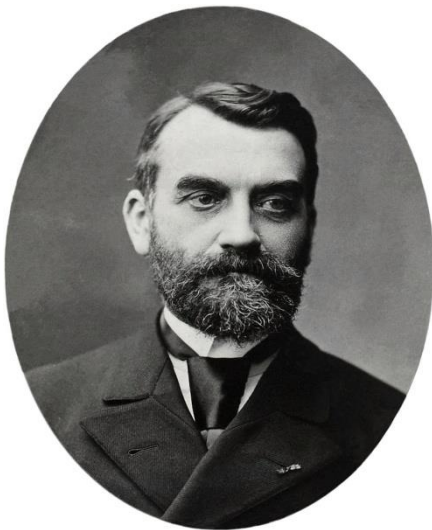
Από την πολιτική γεωγραφία προέκυψε η «γεωπολιτική», όρος που οφείλεται στον Σουηδό πολιτικό επιστήμονα Rudolf Kjellen (1864-1922). Η γεωπολιτική, η έρευνα της διεθνούς συμπεριφοράς των κρατών και της διεθνούς πολιτικής «από τη χωρική ή γεωγραφική τους διάσταση»⁵⁷⁷ ή αλλιώς «η μελέτη της επιρροής των γεωγραφικών παραγόντων στην πολιτική δράση»,⁵⁷⁸ βρίσκεται τις τελευταίες δεκαετίες και πάλι στο επίκεντρο της συζήτησης. Ωστόσο πρόκειται για διαφιλονικούμενη οπτική. Για ορισμένους είναι βασικό εργαλείο για την ανάλυση, κατανόηση και πρόβλεψη της διεθνούς πολιτικής (και ειδικότερα της εξωτερικής πολιτικής των μεγάλων κρατών), για άλλους δεν είναι καν προσέγγιση με επιστημονικά εχέγγυα αλλά επινόηση με στόχο την κυριαρχία ορισμένων μεγάλων κρατών.⁵⁷⁹ Για ορισμένους τίθεται με όρους ντετερμινιστικούς, που χωράνε ελάχιστη ή καμία απόκλιση, για άλλους (τους περισσότερους σήμερα) θέτει ορισμένες βασικές παραμέτρους (π.χ. μια ναυτική χώρα δεν μπορεί να είναι χώρα χωρίς θάλασσα), αλλά υπάρχουν περιθώρια για διαφορετικές πολιτικές και αποκλίσεις με βάση άλλα κριτήρια, πολιτικά, πολιτισμικά, εθνικά, οικονομικά κ.ά.

Στα 120 και πλέον έτη από την πρώτη εμφάνιση της γεωπολιτικής έχει να παρουσιάσει διάφορες εκδοχές, ορισμένες από τις οποίες είναι ασύμβατες μεταξύ τους, σαν να πρόκειται για εντελώς διαφορετικές υποεπιστήμες, π.χ. η αμερικανική γεωστρατηγική σχολή και η γαλλική γεωπολιτική του περιβάλλοντος. Η γεωπολιτική, με τα πλείονα πρόσωπά της, έχει περάσει από διάφορες φάσεις από το 1890 μέχρι σήμερα:

1. 1890-1945: Πρόκειται για τη γνωστή ως κλασική γεωπολιτική, που αποτελούνταν από τη γερμανική *Geopolitik*, που εμπνεύστηκε από τη βιολογία, και την αγγλοσαξονική σχολή (*geopolitics*) της διαπάλης μεταξύ θαλάσσιων και χερσαίων μεγάλων κρατών.
2. 1960-1975: Είναι η εποχή που αποτελεί μέρος της σκληρής εκδοχής του ρεαλισμού, της «πολιτικής της ισχύος» (της *Realpolitik*), κυρίως στις ΗΠΑ και εν μέρει στη Βρετανία.
3. 1975-1989: Αναφύονται δύο εντελώς διαφορετικοί γεωπολιτικοί κλάδοι, η γεωστρατηγική (*geostrategy*) και «υψηλή στρατηγική» (*grand strategy*), κυρίως στις ΗΠΑ και εν μέρει στη Βρετανία, και η νέα γεωπολιτική, η γαλλική *géopolitique*, που δίνει έμφαση στην περιβαλλοντική διάσταση.
4. 1990-σήμερα: Πρόκειται για τη μεταδιπολική εποχή των πλειόνων τάσεων, με διάφορες μεγαλειώδεις «πανοραμικές» εκδοχές, με κύρια νέα τάση την κριτική γεωπολιτική (*critical geopolitics*), αρχικά στις ΗΠΑ.

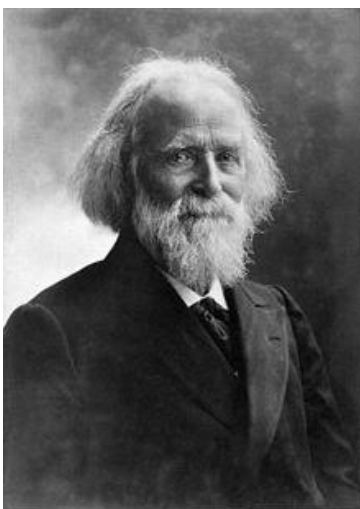
Η γεωπολιτική συνδυάζει τη γεωγραφία με τη διεθνή πολιτική και την πολιτική επιστήμη. Από τότε όμως που ξεκίνησε την πορεία της υπήρχαν αμφιβολίες ως προς τα επιστημονικά της εχέγγυα. Οι παραδοσια-

κοί γεωγράφοι εκλάμβαναν τη γεωπολιτική στην καλύτερη περίπτωση ως συνώνυμη της πολιτικής γεωγραφίας, στη χειρότερη ως ψευδοεπιστήμη. Η κυρίαρχη άποψη σ' αυτά τα θέματα κινούνταν στα πλαίσια του γνωστού ως περιβαλλοντικού-γεωγραφικού «δυνητισμού» (*possibilism*) του μεγάλου Γάλλου πολιτικού γεωγράφου Paul Vidal de la Blanche (1845-1918), που υποστήριζε ότι οι γεωγραφικοί παράγοντες θέτουν πλαίσια και περιορισμούς στις ανθρώπινες κοινωνίες, προσφέροντας διαφορετικές δυνατότητες δράσης, χωρίς όμως να υφίσταται ντετερμινισμός. Οι περισσότεροι κοινωνιολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες, από την άλλη, δεν δέχονταν ότι οι γεωγραφικές συνιστώσες μπορεί να είναι απολύτως καθοριστικές στη διεθνή πολιτική. Επίσης, από νωρίς είχε επισημανθεί η στράτευση της αρχικής γεωπολιτικής οπτικής στην υπηρεσία του επεκτατισμού και ιμπεριαλισμού ορισμένων Μεγάλων Δυνάμεων, κάτι μη αποδεκτό για επιστημονική ενατένιση. Αυτό το είχαν τονίσει ήδη πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σημαντικοί γεωγράφοι και αναρχικοί, όπως ο Γάλλος Élisée Reclus (1830-1905) και ο Ρώσος Piotr Kropotkin (1842-1921), οι οποίοι μάλιστα αναδείκνυαν την περιβαλλοντική διάσταση της πολιτικής γεωγραφίας. Στον Μεσοπόλεμο ανάλογη κριτική άσκησε ο Albert Demangeon (1872-1940), ο πλέον διακεκριμένος Γάλλος πολιτικός γεωγράφος της εποχής εκείνης.⁵⁸⁰

Paul Vidal de la Blanche
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Vidal_de_la_Blache_-_/media/File:Vidal_de_la_Blache,_Paul,_BNF_Gallica.jpg

Élisée Reclus
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Élisée_Reclus_-_/media/File:Élisée_Reclus,_by_Nadar,_retouched.jpg

Παρά τις αντιρρήσεις, η γεωπολιτική κέρδισε έδαφος μέσα στο πνεύμα του *fin de siècle* (το τέλος του 19^{ου} αιώνα), μιας εποχής αμφιβολιών, απαισιοδοξίας και κυνισμού που επικράτησε στην Ευρώπη στο πέρασμα από τον 19^ο στον 20^ο αιώνα. Έγινε της μόδας κατά την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής μεγάλων κρατών που αναζητούσαν εύληπτες συνταγές με όρους *Realpolitik*. Αυτός άλλωστε ήταν και ο σκοπός της ίδιας της αρχικής «κλασικής γεωπολιτικής», που φιλοδοξούσε, κατά την έκφραση ενός εκ των ιδρυτών της, να λειτουργήσει σαν ένα «φτερωτό αγγελάκι» που θα ψιθυρίζει σοφές υποδείξεις στο αυτί των πολιτικών και διπλωματών όταν εκείνοι θα λάμβαναν τις μεγάλες αποφάσεις στη διεθνή πολιτική. Το βέβαιο είναι ότι από την αρχή η γεωπολιτική ήταν καταφανώς εθνοκεντρική (όπως και η συγγενής της παραδοσιακή στρατηγική, βλ. Κεφάλαιο 4), κυρίως η οπτική ενός κράτους ισχυρού, προκειμένου να διατηρήσει ή να μεγιστοποιήσει την ισχύ του στο διεθνές στερέωμα. Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή, από τότε που ξεκίνησε την πορεία της η γεωπολιτική.

Η κλασική γεωπολιτική (1890-1940)

Η γερμανική σχολή

Ο πρώτος που διατύπωσε μια ολοκληρωμένη γεωπολιτική θεώρηση είναι ο Γερμανός γεωγράφος Friedrich Ratzel (1844-1904),⁵⁸¹ ιδρυτής της γερμανικής σχολής της γεωπολιτικής, γνωστής μετά ως *Geopolitik*. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο Ratzel, επηρεασμένος από τις θεωρίες της εξέλιξης των ειδών του Charles Darwin (1809-1882), από τον κοινωνικό δαρβινισμό και από τις θέσεις του ζωολόγου Ernst Haeckel (1834-1919) (ένος από τους κύριους υποστηρικτές του επιστημονικού ρατσισμού, που πρόσβευε ότι οι «ανθρώπινες φυλές» είναι εντελώς ξεχωριστές και ιεραρχικά δομημένες), παρομοίασε τα κράτη με «ζωντανούς οργανισμούς», που, όπως τα ζώα στη δαρβινική θεωρία (ο Ratzel είχε σπουδάσει ζωολογία και βιολογία) αναδύονται συνεχώς σε έναν ανελέητο αγώνα επιβίωσης σε έναν χώρο [*Raum*]). Στα έργα του, και κατά κύριο λόγο στο ογκώδες βιβλίο του *Πολιτική Γεωγραφία* του 1896, υποστήριξε ότι τα κράτη που αγωνίζονται για την επιβίωσή τους δεν μπορούν να περιοριστούν σε έναν χώρο περιορισμένο και δεδομένο. Σε αντίθεση με τα αποτυχημένα κράτη, τα επιτυχημένα κράτη που διαθέτουν υψηλό «πολιτισμό» (*Kultur* στα γερμανικά) διακρίνονται για τις συνεχείς επεκτάσεις σε βάρος άλλων χωρών που τις καταλαμβάνουν και θέτουν σε αυτές τη βαρύνουσα πολιτισμική σφραγίδα τους. Η μη επέκταση οδηγεί σε αποδυνάμωση, μαρασμό και ίσως εξαφάνιση. Το κύριο στοιχείο ενός μεγάλου κράτους ήταν, κατά τον Ratzel, η ισχύς (*Macht*). Με βάση την ισχύ ένα ισχυρό κράτος επιτυγχάνει να κυριαρχήσει στην περιοχή του. Κατά τον Ratzel, κάθε μεγάλο κράτος με αυξανόμενο πληθυσμό και ζωτικότητα έχει ανάγκη από όλο και ευρύτερο «ζωτικό χώρο» (*Lebensraum*) για να θρέψει τον λαό του και να αναπτύξει τον πολιτισμό του. Απαραίτητο στοιχείο για τη δυνατότητα επέκτασης είναι η ύπαρξη μιας μάζας δυναμικού αγροτικού πληθυσμού που αποτελείται από ανεξάρτητους γεωργούς (και όχι δουλοπάροικους). Χώρες που, όπως η Γερμανία, αν και μεγάλες και ισχυρές, δεν έχουν στη διάθεσή τους μεγάλο φυσικό χώρο, όπως αντίθετα διαθέτει η Κίνα, η Ρωσία ή οι ΗΠΑ, θα πρέπει να τον αποκτήσουν με επέκταση των συνόρων τους, με αποικίες, με εγκατάσταση εποίκων και με τη δημιουργία μεγάλου ικανότατου και καλά εξοπλισμένου στρατού, καθώς και ισχυρού εμπορικού και πολεμικού ναυτικού (το τελευταίο σημείο το δανείστηκε κυρίως από τον Mahan, βλ. γι' αυτόν παρακάτω).⁵⁸²

Friedrich Ratzel

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Ratzel_-_media/File:Friedrich_Ratzel.jpeg

Η διάδοση και συστηματοποίηση των ιδεών του Ratzel οφείλεται στον Σουηδό Rudolf Kjellen (καθηγητή Πολιτικής Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο της Ουψάλα), ο οποίος ήταν πιο απόλυτος στις απόψεις του περί γεωπολιτικής.⁵⁸³ Ο γερμανόφιλος Kjellen, ανησυχώντας για την έλευση ενός καταστροφικού ευρωπαϊκού πολέμου και για την τύχη της μικρής χώρας του, υποστήριξε την επικράτηση ενός μεγάλου κράτους, μιας ειρηνόφιλης Γερμανίας στην Κεντρική Ευρώπη, που θα λειτουργούσε ως προστάτης των μικρών χωρών, όπως της Σουηδίας. Επίσης υποστήριξε ότι η Γερμανία, για να αναπτυχθεί, χρειαζόταν να έχει υπό τον έλεγχό της εκτός από την κεντρική Ευρώπη και άλλες περιοχές, όπως η νοτιοανατολική Ευρώπη, η Εγγύς Ανατολή και η Αφρική. Ο Kjellen, εμπνεόμενος από τον Ratzel, θεωρούσε ότι η γεωπολιτική στηριζόταν σε τέσσερις πυλώνες:⁵⁸⁴

- στο *Reich* (κράτος) ως εδαφική έννοια που έχει ανάγκη ζωτικού χώρου (*Lebensraum*),
- στον λαό (*Volk*) ως την πληθυσμιακή-φυλετική διάσταση του κράτους,
- στην ανάγκη για οικονομική αυτάρκεια μπροστά στις αλλαγές και στους κινδύνους της διεθνούς αγοράς,
- στην κοινωνία (*Gesellschaft*) που ήταν η κοινωνική διάσταση της οργάνωσης ενός έθνους και συνέβαλε στην πολιτιστική της αίγλη.

Τα έργα του Kjellen, που συστηματοποιούσαν και παρουσίαζαν τις θεωρίες του Ratzel με πιο απόλυτο και ντετερμινιστικό τρόπο, εκδόθηκαν στα γερμανικά το 1917 λίγο πριν την ήττα της Γερμανίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και είχαν ιδιαίτερη επιρροή στη ναζιστική Γερμανία του Μεσοπολέμου.⁵⁸⁵

Rudolf Kjellen
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Kjellén_-_/_media/File:Rudolfk.jpg

Ο τρίτος σημαντικός εκπρόσωπος της γερμανικής σχολής είναι ο Karl Haushofer (1869-1946). Ο καθηγητής Haushofer, στρατηγός κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ιδρυτής στη συνέχεια της σχολής της Γεωπολιτικής του Πανεπιστημίου του Μονάχου, εμπνεύστηκε από τις ιδέες του Ratzel, του Kjellen και του Mackinder (βλ. παρακάτω για τον τελευταίο) και παρουσίασε με «μία ισχυρή δόση γερμανικού σοβινισμού», τη «νομιοποιητική βάση για τον γερμανικό επεκτατισμό».⁵⁸⁶

Ο Haushofer θεωρούσε ότι τα κράτη αποτελούν ζωντανούς οργανισμούς άρρηκτα συνδεδεμένους με μία γη, έναν λαό και έναν στρατό που αγωνίζονται για το καλό της πατρίδας και για την επιβίωσή της. Υποστήριζε ότι τα σύνορα των κρατών αποτελούν «ζώνες μάχης» και όχι νομικά καθιερωμένες οριοθετήσεις μεταξύ των κρατών (δηλαδή ήταν εναντίον βασικών αρχών του εξελισσόμενου διεθνούς δικαίου, όπως η εδαφική ακεραιότητα και η κυριαρχία-ανεξαρτησία). Τα όρια μεταξύ των χωρών είναι κινητά, αλλάζουν ανάλογα με τη δύναμή τους ως ζωντανών οργανισμών. Αυτό είναι ο κατευθυντήριος κανόνας για τα ισχυρά κράτη, αν θέλουν να παραμείνουν ισχυρά κράτη και μεγάλες δυνάμεις. Η Γερμανία και η Ιαπωνία, λόγω υπερπληθυσμού, πάσχουν από «έλλειψη χώρου», είχαν ανάγκη από ζωτικό χώρο (*Lebensraum*, στο οποίο έδινε και μία ψυχολογική διάσταση), γι' αυτό ήταν ζωτικό γι' αυτές να φέρουν υπό την κατοχή τους περισσότερα εδάφη και να διευρύνουν τη σφαίρα επιρροής τους σε γειτονικά κράτη ή σε άλλες περιοχές ή ηπείρους. Στη Γερμανία, η ψυχή αυτής της προσπάθειας για ζωτικό χώρο ήταν, κατά τον Haushofer (όπως και στον Ratzel), οι αγρότες, αυτός ο αγνός, παραδοσιακός «ρομαντικός εθνικός» πληθυσμός, έτοιμος να αγωνιστεί για την πατρίδα και να χύσει χωρίς ενδοιασμούς το αίμα του για τη δόξα της.⁵⁸⁷

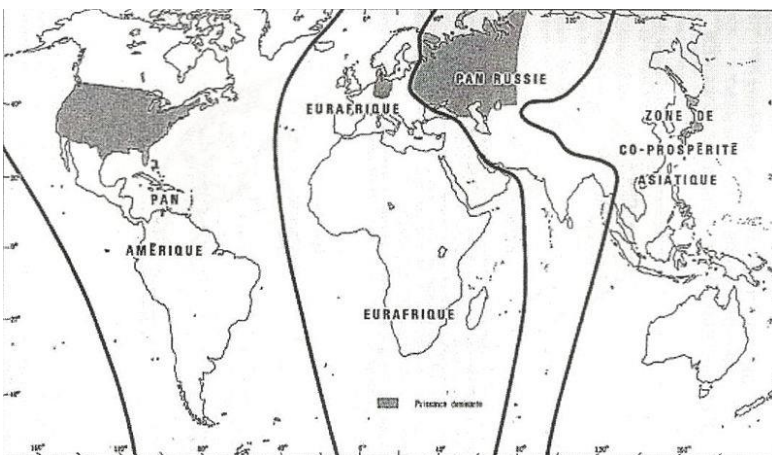
Ο Haushofer πίστευε ότι ο μεγάλος εχθρός της Γερμανίας δεν ήταν τόσο η Ρωσία-Σοβιετική Ένωση («ο κλέφτης της στέπας» όπως την ονόμαζε) όσο οι «κλέφτες των θαλασσών» (ή «λύκοι των θαλασσών»), η Βρετανία και οι ΗΠΑ, με τον κοσμοπολιτισμό και την πλουτοκρατία τους και την προσπάθειά τους για τη διάδοση της ελευθερίας του εμπορίου και της δημοκρατίας. Ο Haushofer, που δεν είχε επηρεαστεί μόνο από τον Ratzel και τον Kjellen αλλά και από τον Mackinder,⁵⁸⁸ με τη θεωρία του περί της τελικής επικράτησης της Κεντρικής Γης (βλ. παρακάτω), συμβούλευε το ναζιστικό καθεστώς⁵⁸⁹ η Γερμανία να συμμαχήσει με τη Σοβιετική Ένωση, προκειμένου οι δύο αυτές μεγάλες δυνάμεις να εξασφαλίσουν την κυριαρχία στην Ευρασία. Η πρόσκαιρη συμμαχία Γερμανίας και Σοβιετικής Ένωσης (το Σύμφωνο Ribbentrop-Molotov της 23^{ης} Αυγούστου 1939) ήταν μία μεγάλη ικανοποίηση για τον Γερμανό γεωγράφο που όμως διάρκεσε λιγότερο από δύο χρόνια, καθώς ο Hitler αποφάσισε την επίθεση κατά της Ρωσίας, την Επιχείρηση Barbarossa που ξεκίνησε την 21^η Ιουνίου του 1941. Γενικά, ο Haushofer ήταν της άποψης ότι ο Hitler και οι άλλοι ναζί παρερμήνευσαν τις θεωρίες του και ότι αυτές είχαν λίγη επιρροή στο ναζιστικό καθεστώς (ο ίδιος πάντως δεν ήταν μέλος του Ναζιστικού Κόμματος και κατά καιρούς είχε τεθεί υπό κράτηση και είχε μείνει έγκλειστος ακόμη και στο στρατόπεδο Νταχάου).⁵⁹⁰

Karl Haushofer
Public Domain

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karl_Haushofer.jpg

Γενικότερα ο Haushofer ήταν οπαδός του Ευρασιατισμού, υπό την έννοια της επικράτησης στην Ευρασία μίας ηγεμονίας υπό τη Γερμανία και τη Ρωσία ως συμμάχους που θα ανταγωνίζονταν την αγγλοαμερικανική ισχύ. Η πρόβλεψή του ήταν ότι τα μικρά κράτη ήταν ανασταλτικοί παράγοντες και δεν θα επιβίωναν, καθώς θα επικρατούσαν παγκοσμίως τέσσερις «παν-περιφέρειες»: η Ευρω-Αφρική, όπου μία ενωμένη Ευρώπη υπό τη Γερμανία θα ήλεγχε τις δύο ηπείρους και τη Μέση Ανατολή, η παν-Αμερική υπό τις ΗΠΑ, η παν-Ασία υπό την Ιαπωνία σε συνδυασμό με την Κίνα, και η Σοβιετική Ένωση με ίσως μερικές μικρές προσθήκες στην Ασία. Στο πλαίσιο της ανάγκης για επεκτατισμό, με τα σύνορα ως ζώνες μάχης, η σχολή του Μονάχου ανέπτυξε και την «αμυντική γεωπολιτική» ή «γεωστρατηγική», ως τη στρατιωτική επιστήμη, η οποία, εκκινώντας από το *Περί Πόλεμου* του Clausewitz, είχε ως μέλημα τη συλλογή στοιχείων για το αποτελεσματικότερο μαζικό «κεραυνοβόλο πλήγμα» κατά του αντιπάλου.⁵⁹¹

Οι παν-περιφέρειες κατά Haushofer

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Панрегионална_доктрина-Хаусхофер.jpg

Η αγγλοσαξονική σχολή

Ο πρώτος γεωπολιτικός μελετητής στον αγγλοσαξονικό χώρο θεωρείται ο πλοίαρχος των ΗΠΑ Alfred Mahan (1840-1914), πρόεδρος του Naval War College, ο οποίος είναι πατέρας της μετέπειτα γνωστής ως γεωστρατηγικής. Υπήρξε ο πρώτος που υιοθέτησε τη διάκριση μεταξύ χερσαίων και θαλάσσιων μεγάλων δυνάμεων.

Ο Mahan είχε ως πρότυπο για τη χώρα του τη Βρετανία, και κατέγραψε το 1890 στο βιβλίο *Η επιρροή της ναυτικής δύναμης στην ιστορία 1600-1783* τον θαυμασμό του για την παγκόσμια επικράτησή της ως θαλάσσιας δύναμης, με τον έλεγχο που ασκούσε μέσω του ισχυρού ναυτικού της και των σταθμών της ανά τον κόσμο (αποικίες, ναυτικές βάσεις, θαλάσσιος έλεγχος κομβικών σημείων του διεθνούς εμπορίου και της ναυσιπλοΐας κ.λπ.).

Για τον Mahan, μια πραγματική Μεγάλη Δύναμη θα έπρεπε να είναι θαλάσσια δύναμη, μια δύναμη που να ελέγχει τις θάλασσες, που να διαθέτει έναν μεγάλο εμπορικό στόλο και κυρίως ένα ισχυρό πολεμικό ναυτικό που να έχει συνεχή διεθνή παρουσία σε όλη την υδρόγειο και να ελέγχει όλα τα κομβικά θαλάσσια σημεία παγκοσμίως. Για να μπορεί μία χώρα να γίνει μεγάλη θαλάσσια δύναμη, θα πρέπει να διαθέτει μεγάλη ακτογραμμή, καλά λιμάνια και να βρίσκεται και να ελέγχει κυρίως την περιοχή βόρεια της Διώρυγας του Σουέζ και της Διώρυγας του Παναμά.⁵⁹² Καταγράφοντας τα κατ' αυτόν πλεονεκτήματα των θαλάσσιων δυνάμεων έναντι των χερσαίων, προέτρεπε τις ΗΠΑ (μέσω και του φίλου του Theodore Roosevelt) να εγκαταλείψουν τον απομονωτισμό τους και να επεκταθούν με αποικίες, να αποκτήσουν πανίσχυρο πολεμικό ναυτικό και να καταστούν μία από τις μεγάλες δυνάμεις. Όσον αφορούσε τη στρατιωτική πτυχή της γεωστρατηγικής, ο Mahan επηρεάστηκε κυρίως από το έργο του Ελβετού Antoine-Henri Jomini (1779-1869), στρατηγού αρχικά του Ναπολέοντα και στη συνέχεια του τσάρου Αλεξάνδρου Α', του κύριου ανταγωνιστή του Clausewitz στη θεωρία της στρατιωτικής στρατηγικής. Το έργο του Mahan είχε γίνει γνωστό στην Ευρώπη, τόσο στη Βρετανία όσο και στη Γερμανία, και πιο συγκεκριμένα στον μεγαλομανή κάιζερ Γουλιέλμο Β' (ο οποίος στη συνέχεια επιδίωξε η Γερμανία να γίνει μεγάλη ναυτική δύναμη όπως η Βρετανία).⁵⁹³

Alfred Mahan
Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Thayer_Mahan_-_media/File:Alfred_Thayer_Mahan.jpeg

Ο κύριος θεμελιωτής της αγγλοσαξονικής σχολής της γεωπολιτικής είναι ο Βρετανός γεωγράφος Halford Mackinder (1861-1947), αν και ποτέ του δεν χρησιμοποίησε τον όρο «γεωπολιτική» τον οποίο μάλιστα αποστρεφόταν.⁵⁹⁴ Ο Mackinder, σε αντίθεση με τον Mahan, δεν ήταν αισιόδοξος για το μέλλον των ναυτικών δυνάμεων. Ο Βρετανός γεωγράφος ήταν ένας χαρακτηριστικός «αυτοκρατορικός Βρετανός» ο οποίος όριζε τη νέα διεθνή εποχή, από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, ως «μετακολομβιανή». Οι ανακαλύψεις είχαν τελειώσει με το τέλος της «κολομβιανής εποχής», με όλη τη Γη κατακτημένη και γνωστή από το ένα της άκρο έως το άλλο (με τελευταία εξαίρεση τις δύο αρκτικές περιοχές). Στη νέα εποχή, σε αντίθεση με την «κολομβιανή» των ανακαλύψεων (15^{ος}-μέσα 19^{ου} αιώνα), κατά την οποία είχαν επικρατήσει οι ναυτικές δυνάμεις (Πορτογαλία, Ισπανία, Ολλανδία και κυρίως Αγγλία-Βρετανία), η κυριαρχία θα επέστρεφε στην «Κεντρική Γη», όπως στην εποχή των μεγάλων μετακινήσεων κατά τον 3^ο και 4^ο αιώνα μ.Χ., αρχικά των γερμανικών λαών, κατά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, και στη συνέχεια των σλαβικών και μογγολικών. Αυτή η επικράτηση των χερσαίων δυνάμεων θα επερχόταν με τη συνδρομή της νέας τεχνολογίας, και κυρίως με την έλευση του σιδηροδρόμου, που έμελλε να αλλάξει τη σχέση μεταξύ χερσαίων και ναυτικών δυνάμεων σε βάρος των δευτέρων.⁵⁹⁵

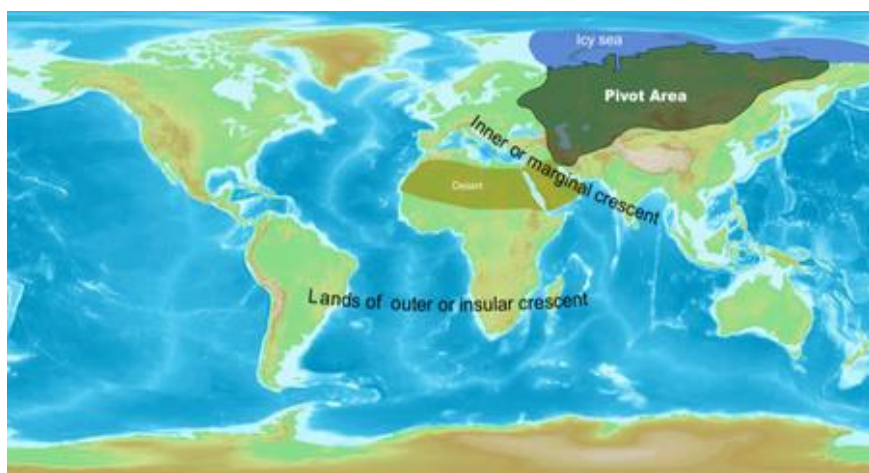
Κατά τον Βρετανό γεωγράφο, η «Κεντρική Γη» (*Heartland*) –ή «Μοχλός» (*Pivot*) όπως την είχε ονομάσει αρχικά– ήταν το κεντρικό τμήμα της Ευρασίας το οποίο ήταν απροσπéλαστο και απρόσιτο σε επιθέσεις από τις ναυτικές δυνάμεις. Αυτό θα ήταν το απόρθητο κάστρο της μεγάλης χερσαίας δύναμης. Ο Mackinder, σε μία περίφημη ομιλία του στη Royal Geographical Society στο Λονδίνο (1904), τοποθετήθηκε αποφθεγματικά: «Όποιος κυβερνάει την Ανατολική Ευρώπη έχει το πρόσταγμα [commands] στην Κεντρική Γη. Όποιος κυβερνάει την Κεντρική Γη έχει το πρόσταγμα στην Παγκόσμια Νήσο [την Ευρασία], Όποιος κυριαρχεί στην Παγκόσμια Νήσο έχει το πρόσταγμα σε ολόκληρο τον Κόσμο». ⁵⁹⁶ Κατά τον Βρετανό γεωγράφο, η ισχυροποίηση της Κεντρικής Γης θα απέβαινε σε βάρος της «εσωτερικής» και «εξωτερικής ημισελήνου», δηλαδή των περιοχών που βρέχονταν από ανοικτές θάλασσες, γι' αυτό συνιστούσε περαιτέρω ενδυνάμωση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και συνεχή επαγρύπνηση μπροστά στον γερμανικό και ρωσικό κίνδυνο πλήρους ελέγχου της Κεντρικής Γης. ⁵⁹⁷

Halford Mackinder

Public Domain.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portrait_of_Sir_Halford_John_Mackinder.jpg

Η Κεντρική Γη και Εσωτερική και Εξωτερική Ημισέληνος κατά Mackinder

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pivot_area.png

Μια άλλη προσωπικότητα που επηρέασε ειδικά την αμερικανική γεωπολιτική σκέψη ήταν ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας Nicholas Spykman (1893-1943), ο οποίος επηρεάστηκε από τον Mahan και κυρίως από τον Mackinder, ασκώντας όμως κριτική στον δεύτερο. Κατά τον Spykman, ο Mackinder είχε υπερεκτιμήσει τις δυνατότητες της Κεντρικής Γης, και υποστήριξε ότι η γεωγραφική απομόνωση δεν ήταν παράγο-

ντας ισχύος αλλά μάλλον παράγοντας αδυναμίας. Επίσης δεν θεωρούσε δεδομένη την αντίθεση μεταξύ ναυτικών και χερσαίων δυνάμεων. Καίριο ρόλο για τον Spykman έπαιζαν τα «περιφερειακά εδάφη» ή «Στεφάνη» (*Rimland*), όπως τα ονόμασε, η περιοχή που βρισκόταν γύρω από την Κεντρική Γη (η εσωτερική ημισέληνος του Mackinder), η οποία μπορούσε να εμποδίσει τη μεγάλη χερσαία δύναμη της Κεντρικής Γης να αποκτήσει πρόσβαση και έξοδο στη θάλασσα. Κατά τον Spykman, όποιος «ελέγχει τη Στεφάνη κυβερνά την Ευρασία» και όποιος «κυβερνάει την Ευρασία ελέγχει τις τύχες του κόσμου». Οι ΗΠΑ θα πρέπει να ελέγχουν τη Στεφάνη και να είναι σε θέση να ελέγχουν ως ναυτική δύναμη και δυνητικά ως παγκόσμια δύναμη όλη την υδρόγειο. Με τη θεωρία του ο Spykman έθεσε τις βάσεις για τη μετέπειτα πολιτική της «ανάσχεσης» της «σοβιετικής απειλής» που ανέπτυξε ο Kennan (βλ. Κεφάλαιο 1).⁵⁹⁸

Η σύγχρονη γεωπολιτική

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η γεωπολιτική εξαφανίστηκε ως λέξη και ως ευυπόληπτη επιστημονική συζήτηση για περίπου ένα τέταρτο του αιώνα ένεκα της ταύτισής της στη Δύση με τον Hitler και τον ναζισμό. Όπως σημείωνε ο Γάλλος φιλόσοφος, κοινωνιολόγος και ρεαλιστής διεθνολόγος Raymond Aron (1905-1983), ο οποίος άσκησε μεγάλη επιρροή στη ρεαλιστική σχολή στη Δύση και ειδικά στις ΗΠΑ, η γερμανική σχολή δεν ήταν στην ουσία παρά μία ιδεολογία, μία «βιολογική-γεωγραφική ιδεολογία» που με επιστημονικοφανή επικάλυψη εξυπηρετούσε συγκεκριμένες ανάγκες και επιδιώξεις της Γερμανίας. Ο επεκτατισμός «καθίστατο αναπόφευκτος και νόμιμος, εφόσον επρόκειτο περί ζητήματος ζωής και θανάτου».⁵⁹⁹

Raymond Aron

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Raymond_Aron_%281966%29.jpg

Ωστόσο η λογική της γεωπολιτικής δεν είχε εξαφανιστεί, ειδικά η λογική της αγγλοσαξονικής σχολής. Αυτό που εξαφανίστηκε, τουλάχιστον στη σοβαρή επιστημονική συζήτηση, είναι η γερμανική σχολή, ειδικά ως προς τις δαρβινικές βιολογικές της θεμελιώσεις και στην ανάγκη συνεχούς εδαφικού επεκτατισμού (επιβίωσε μόνο σε ορισμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής στις πρώτες δεκαετίες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και ίχνη της βλέπουμε ακόμη και σήμερα στις απόψεις ορισμένων διανοητών στην Ελλάδα και στην Τουρκία, όπως ο πολιτικός φιλόσοφος Παναγιώτης Κονδύλης (1943-1998) και ο διεθνολόγος Ahmed Davutoğlu (στη συνέχεια υπουργός Εξωτερικών και πρωθυπουργός της Τουρκίας).

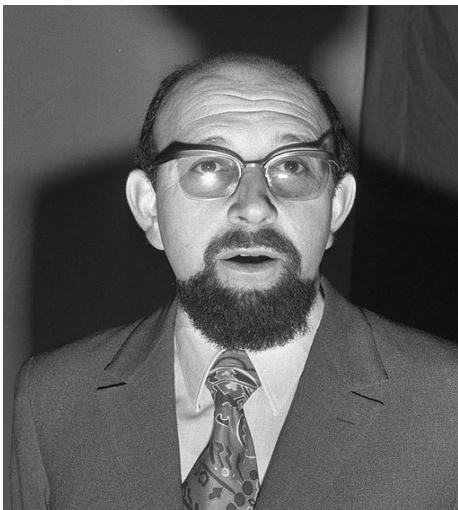
Αρχικά υπήρχε μία ενσωμάτωση πτυχών της γεωπολιτικής στη διεθνή πολιτική, ειδικά σε δύο πεδία, στην ανάλυση εξωτερικής πολιτικής και στις στρατηγικές σπουδές. Η ανάλυση εξωτερικής πολιτικής, στα τέλη της δεκαετίας του 1960, εξέλαβε τη γεωπολιτική διάσταση ως μέρος του «επιχειρησιακού περιβάλλοντος» (εξωτερικοί συντελεστές) μέσα στο οποίο δρα, θέλοντας και μη, ένα κράτος στην εξωτερική πολιτική του (βλ. Κεφάλαιο 3.Α). Η διάσταση αυτή ωστόσο δεν σημαίνει ότι τα κράτη εγκλωβίζονται από τα γεωπολιτικά δεδομένα κατά τρόπο ντετερμινιστικό χωρίς καμία επιλογή.⁶⁰⁰

Οι στρατηγικές σπουδές (βλ. Κεφάλαιο 4) που βρίσκονταν στον πρώιμο Ψυχρό Πόλεμο (1947-1971) σε μεγάλο άνοδο στη Δύση ήταν ο προνομιακός χώρος για τη διατήρηση της γεωπολιτικής οπτικής. Η γεωπο-

λιτική αυτή στη Δύση ήταν σχεδόν ταυτόσημη με τη σχολή του ρεαλισμού, ξεκινώντας από τη στρατηγική της ανάλυσης του Spykman και του Kennan. Επίσης ακόμη πλανιόταν –και για ορισμένους ακόμη πλανάται– το φάντασμα-μπαμπούλας που είχε επινοήσει ο Mackinder το 1904, το ποιος θα έχει το πρόσταγμα στην Ανατολική Ευρώπη και στην Ευρασία, που μεταφραζόταν στον φόβο και στην αίσθηση απειλής της Δύσης, και κατ' επέκταση στην ανάγκη υπεράσπισής της, από τον κίνδυνο επικράτησης μιας μεγάλης δύναμης στην Κεντρική Γη και μετά στην Ευρασία, με τη Σοβιετική Ένωση να έχει διαδεχτεί τη ναζιστική Γερμανία ως ο υποψήφιος γι' αυτόν τον ρόλο.⁶⁰¹

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και μετά, κεντρικό ρόλο στην επιστροφή της γεωπολιτικής έπαιξε ο ρεαλιστής θεωρητικός των Διεθνών Σχέσεων Henry Kissinger, ο οποίος τη χρησιμοποίησε στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει την υπεροχή των ΗΠΑ στο διπολικό διεθνές σύστημα του Ψυχρού Πολέμου.⁶⁰²

Αλλά στη δεκαετία του 1970, η γεωπολιτική (η κλασική και η αμερικανική γεωστρατηγική) υπέστη την πρώτη συνολική της αμφισβήτηση από μια εξίσου στρατευμένη, αλλά εντελώς διαφορετική, σύλληψη της γεωπολιτικής, με ιδρυτή και κεντρική μορφή τον Γάλλο γεωγράφο Yves Lacoste στο Παρίσι με το περιοδικό *Hérodote*. Η «νέα γεωπολιτική», ξεκίνησε την πορεία της με μία καταγιστική κριτική της γεωπολιτικής ως ψευδοεπιστήμης. Ο Lacoste, στο βιβλίο του με τον χαρακτηριστικό τίτλο *La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*, υποστηρίζει ότι η παραδοσιακή γεωπολιτική βρίσκεται στην υπηρεσία του πολέμου, της επιθετικότητας και της επιβολής των ισχυρών κρατών παγκοσμίως. Ο Lacoste και οι συνεργάτες του στο *Hérodote* εδραίωσαν μία νέα αντιεξουσιαστική γεωπολιτική, παίρνοντας το νήμα από τον Vidal de la Blanche και κυρίως από τον Reclus, ο οποίος, όπως είπαμε, είχε επισημάνει την περιβαλλοντική διάσταση της πολιτικής γεωγραφίας. Σε αντίθεση με την κλασική γεωπολιτική, η γαλλική σχολή, γνωστή ως *géopolitique*, δεν είναι κρατοκεντρική αλλά παγκόσμια στη θεώρηση της, με έμφαση στα περιβαλλοντικά προβλήματα του πλανήτη. Η ανθρωπότητα εκλαμβάνεται σαν ένα ενιαίο σύνολο και όχι ως κυρίαρχος της φύσης ικανός να τη μεταμορφώσει κατά το δοκούν, αλλά ως συμμετοχος σε μία περιβαλλοντική ολότητα στην οποία η φύση πρέπει να αντιμετωπίζεται με φροντίδα, κατανόηση και σεβασμό. Επίσης τονίζει τη γεωγραφική διάσταση στον υπανάπτυκτο κόσμο στη μετααποικιακή εποχή.⁶⁰³

Yves Lacoste

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Yves_Lacoste.jpg

Ας επιστρέψουμε όμως και πάλι στην πιο καθιερωμένη γεωπολιτική του αγγλοσαξονικού χώρου, γνωστή πλέον και ως γεωστρατηγική και «υψηλή στρατηγική» (*grand strategy*) κατά την περίοδο του «Δεύτερου Ψυχρού Πόλεμου» (1977-1989), που διαδέχτηκε την Ύφεση της περιόδου 1973-1978 (που είχε οδηγήσει στην Τελική Πράξη του Ελσίνκι το 1975). Κύριοι εκπρόσωποι της γεωστρατηγικής είναι ιέρακες ρεαλιστές διεθνολόγοι, όπως ο Βρετανοαμερικανός Colin Gray, οι Αμερικανοί Edward Luttwak και Zbigniew Brzezinski και βέβαια ο Kissinger.⁶⁰⁴

Το 1990, με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, υπήρχε μεγάλη αγωνία για το μέλλον, μετά την αρχική ευφορία περί του «Τέλους της Ιστορίας» (Francis Fukuyama), δηλαδή του τέλους της σύγκρουσης μεταξύ διαφορετικών ιδεολογιών και την επικράτηση του φιλελευθέρου μοντέλου και των ΗΠΑ ως μοναδικής ηγε-

μονικής υπερδύναμης.⁶⁰⁵ Έτσι αναπτύχθηκαν, ειδικά στις ΗΠΑ, μορφές πολιτικής γεωγραφίας και γεωπολιτικής στον χώρο της μελέτης της διεθνούς πολιτικής που, όπως η κλασική γεωπολιτική, τείνουν στην πανοραμική και διχοτομική παρουσίαση του διεθνούς χώρου με όρους μεγαλειώδεις και πανοραμικούς, όπως η κλασική αγγλοσαξονική γεωπολιτική. Στόχος των αναλύσεων αυτών που εμφανίζονται ως «μεγάλες θεωρίες» είναι «να συμβουλέψουν» τη Δύση και κατά κύριο λόγο την ηγέτιδα της Δύσης, τις ΗΠΑ, τι πρέπει να πράξει για να συνεχίσει να έχει το πάνω χέρι στην αβέβαιη και ρευστή σημερινή εποχή.⁶⁰⁶

Στη μεταψυχροπολεμική εποχή δίνεται έμφαση στη διαφορά μεταξύ διεθνούς τάξης στην «ευνομούμενη δημοκρατική Δύση» από τη μια και της «αναρχίας» από την άλλη, η γνωστή ως διάκριση «Κόσμου-Χάους».⁶⁰⁷ Ο Luttwak υποστηρίζει ότι η «γεωοικονομία» παίρνει πλέον τη θέση της γεωπολιτικής (ή θα είναι η κύρια γεωπολιτική του σήμερα και του αύριο), με την κατ' αυτόν σύγκρουση στο οικονομικό πεδίο παγκοσμίως μεταξύ ΗΠΑ και Ιαπωνίας,⁶⁰⁸ ή κατ' άλλους ΗΠΑ-Κίνας. Ο Kissinger υποστηρίζει ότι στη μεταψυχροπολεμική εποχή υπάρχουν τέσσερις διαφορετικοί κόσμοι: ο πρώτος κόσμος είναι η Δύση, ο κόσμος της ειρήνης και της ευημερίας, ο δεύτερος ο κόσμος είναι ο κόσμος του ανταγωνισμού Ρωσίας-Κίνας-Ιαπωνίας-Ινδίας, ο τρίτος κόσμος αφορά τη Μέση Ανατολή, με τις ανυπέρβλητες θρησκευτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις (όπως η Ευρώπη των αρχών του 17^{ου} αιώνα) και ο τέταρτος είναι ο κόσμος της Αφρικής της φτώχειας, των εμφύλιων συγκρούσεων και του AIDS.⁶⁰⁹ Ο Brzezinski παρουσιάζει την παγκόσμια «σκακιέρα» που αποτελείται από την Ευρασία (λίγο πολύ στο σκεπτικό του Mackinder) και παρουσιάζει διάφορες στρατηγικές με τις οποίες οι ΗΠΑ θα κατορθώσουν να έχουν εκεί τον έλεγχο και την πρωτοκαθεδρία.⁶¹⁰ Ωστόσο τη μεγαλύτερη επιρροή και διάδοση είχε ο «γεωπολιτισμός» που πρότεινε ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας Samuel Huntington, ο οποίος μέχρι τότε δεν είχε ασχοληθεί με διεθνή θέματα.⁶¹¹

Henry Kissinger

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Henry_Kissinger_Shankbone_Metropolitan_Opera_2009.jpg

Zbigniew Brzezinski

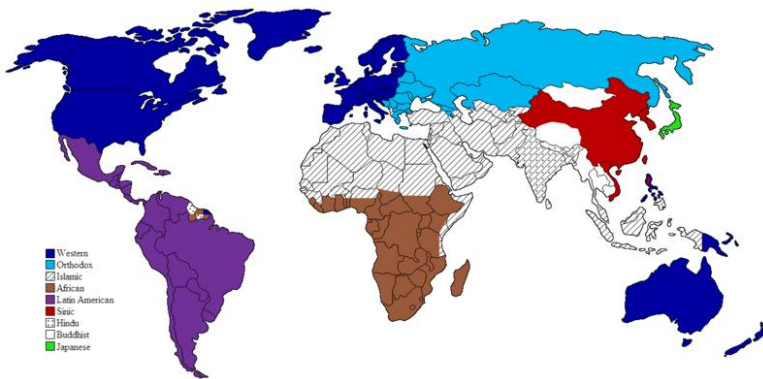
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bzhezinsky.jpg>

Κατά τον Huntington, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έχει φέρει στο προσκήνιο μία νέα παγκόσμια σύγκρουση, που χαρακτηρίζεται από ένα ανεξίτηλο «πολιτισμικό ρήγμα» (*fault-line*) μεταξύ της Δύσης και άλλων οκτώ «πολιτισμών» (βλ. παρακάτω Χάρτη), που ονόμασε «σύγκρουση πολιτισμών» (*clash of civilizations*). Οι άλλοι «πολιτισμοί» (που ορίζονται από τον συντηρητικό Αμερικανό πολιτικό επιστήμονα με κριτήριο τη θρησκεία) δεν είναι πολιτισμικά σε θέση να ενστερνιστούν τις δυτικές αρχές της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του κράτους δικαίου, της ανοχής και της εκκοσμίκευσης. Συνεπώς, η Δύση δεν έχει άλλη επιλογή από τη σύγκρουση ή την απομόνωση από τους άλλους κόσμους. Ο Huntington πάντως είναι κατά της μετωπικής σύγκρουσης και υπέρ της αποστασιοποίησης από τους άλλους πολιτισμικούς κόσμους.⁶¹²

Samuel Huntington

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Samuel P. Huntington %282004 World Economic Forum%29.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Samuel_P._Huntington_%282004_World_Economic_Forum%29.jpg)

Ο χάρτης της σύγκρουσης πολιτισμών κατά Huntington

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Clash_of_Civilizations_map.png

Στις σημερινές πολύ πιο επεξεργασμένες διεθνείς σπουδές οι κατασκευές αυτές πείθουν κυρίως το ευρύτερο κοινό και ορισμένους που λαμβάνουν αποφάσεις και πολύ λιγότερο την επιστημονική κοινότητα ιδιαίτερα σε σχέση με το τι συνέβαινε παλιότερα. Ειδικότερα όσον αφορά το σχήμα του Huntington, η θέση του διαθέτει μόνο μία επιφανειακή αληθοφάνεια. Δεν ευσταθεί, όπως έχουν δείξει ειδικοί από διάφορους επιστημονικούς κλάδους. Δεν υπάρχουν αγεφύρωτα ρήγματα και διαφορές μεταξύ «πολιτισμών», όρος που άλλωστε δεν πείθει όπως τον παρουσιάζει ο Huntington. Το βέβαιο είναι ότι δεν υπάρχουν μεγαλύτερες ή περισσότερες συγκρούσεις μεταξύ ομάδων που ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμικο-θρησκευτικούς κόσμους. Το εγχείρημα του Αμερικανού πολιτικού επιστήμονα έχει προφανώς ως αποδέκτη το νεοσυντηρητικό ρεύμα των ΗΠΑ που κινείται με μανιχαϊστικούς όρους, μεταξύ «ημών» (της Δύσης υπό τις ΗΠΑ) και «όλων των άλλων» οι οποίοι είναι διαφορετικοί.

Στη συνέχεια, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και μετά, έκανε ιδιαίτερα αισθητή την παρουσία του ένα νέο πιο εκλεπτυσμένο ρεύμα στη γεωπολιτική, η κριτική γεωπολιτική (*critical geopolitics*), αρχικά στη Βόρεια Αμερική (ΗΠΑ και Καναδάς) και στη συνέχεια στην Ιρλανδία, τη Βρετανία και στα σκανδιναβικά κράτη και αλλού, η οποία κινήθηκε στα αχνάρια της κριτικής σκέψης και του μεταμοντερνισμού (βλ. Κεφάλαια 1 και 2). Κύριοι εκπρόσωποί της κριτικής γεωπολιτικής είναι ο John A. Agnew, ο Simon Dalby, ο Geároid Ó Tuathail, ο Klaus Dodds, ο Paul Routledge, η Joanne Sharp κ.ά. Η κριτική γεωπολιτική δεν ορίζει τη γεωπολιτική ως την επιρροή της γεωγραφικής και χωρικής διάστασης στη διεθνή πολιτική αλλά ως την έρευνα «της πολιτικής της εγγραφής του πλανητικού χώρου» και της «γεωγραφικής φαντασίας», δηλαδή των γεωγραφικών υποθέσεων και αντιλήψεων οι οποίες αποτελούν νοητικές κατασκευές (επινοήσεις) που επηρεάζουν τη λήψη αποφάσεων στη διεθνή πολιτική. Αποδομείται η κλασική γεωπολιτική, η σύγχρονη γεωστρατηγική, η γεωοικονομία και ο γεωπολιτισμός, ως καθαρές ασκήσεις ισχύος και εξουσίας (ως «γεω-ισχύς») και κάθε άλλο παρά αθώα επιστημονική συμβολή. Θεωρείται ενεργός και σκόπιμη πολιτική πράξη «εγγραφής» του παγκόσμιου χώρου, ως λόγος με στόχο την ηγεμονία των μεγάλων δυνάμεων και κυρίως ως ο ηγεμονικός λόγος των ΗΠΑ.⁶¹³

Η κριτική γεωπολιτική οικοδομείται στη βάση τριών βασικών ιδεών: (1) ότι υπάρχει μία πολιτική – μία, θα λέγαμε, πολιτική σκοπιμότητα, μία πολιτική ατζέντα – πίσω από όλες τις μορφές γεωγραφικής γνώσης, ειδικά στην παραδοσιακή γεωπολιτική από τον Ratzel και τον Mackinder μέχρι τους σύγχρονους ρεαλιστές συντηρητικούς αναλυτές, (2) ότι υπάρχουν συγκεκριμένες γεωγραφικές υποθέσεις πάνω στις οποίες δομούνται όλες οι πολιτικές πρακτικές και πρωτοβουλίες στη διεθνή σκηνή, και (3) προκειμένου να αποκαλυφθούν οι δύο παραπάνω ιδέες, απαραίτητη είναι μια αμφισβήτηση αυτών που εκλαμβάνονται «ως δεδομένα, ως σταθερά και μόνιμα».⁶¹⁴

Η κριτική γεωπολιτική εντοπίζει τους κυρίαρχους γεωπολιτικούς μύθους και τις γεωπολιτικές αφηγήσεις που ταυτίζονται με θεμελιώδη θέματα των κρατών και των εθνοτικών ομάδων, όπως η ασφάλεια, το εδαφος/εδαφικότητα και η εθνική ή πολιτισμική ταυτότητα. Διαπιστώνεται έτσι ότι οι γεωπολιτικές αναλύσεις, από το 1900 και μετά, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διεθνή πολιτική των ισχυρών κρατών όχι επειδή οι θέσεις της γεωπολιτικής ήταν επιστημονικά ορθές –άλλωστε λίγο πολύ όλες διαψεύστηκαν και ας χρησιμοποιήθηκαν συνειδητά στη λήψη αποφάσεων στην εξωτερική τους πολιτική– αλλά επειδή αποτέλεσαν πειστικούς μύθους για αυτούς που άσκησαν εξωτερική πολιτική από τον Κάιζερ Γουλιέλμο Β΄ και τον Hitler έως τις ΗΠΑ κατά τον Ψυχρό Πόλεμο ή σήμερα στη μεταψυχροπολεμική εποχή ή εποχή μετά το 9/11. Στη σημερινή μετα-

διπολική εποχή, οι μανιχαϊστικές γεωπολιτικές κατασκευές-μύθοι του Ψυχρού Πολέμου (Ανατολή-Δύση ως «καλός-κακός», «Φίλος-Εχθρός») επανέρχονται σήμερα με τη διάκριση μεταξύ Κέντρου/Κόσμου από τη μία και Χάους από την άλλη: η Δύση από τη μια και η Ρωσία, η ορθοδοξία, η Κίνα (ή ακόμη και η Ιαπωνία) και κατά κύριο λόγο το ισλάμ από την άλλη. Στο πλαίσιο αυτό η κριτική γεωπολιτική έχει εύστοχα καυτηριάσει τις νέες δήθεν πιο εκσυγχρονισμένες μεγαλόστομες «αφηγήσεις-κατασκευές» περί γεωοικονομίας ή σύγκρουσης πολιτισμών μεταξύ «καλής Δύσης» και των «πολιτισμικά Άλλων». Όπως επισημαίνεται, αυτού του είδους η γεωπολιτική, όπως και η κλασική, όχι μόνο δεν μπορεί να εδραιωθεί ως σοβαρή επιστημονική ενασχόληση, αλλά είναι άκρως αντιδραστική, γιατί η ατζέντα της είναι η κατασκευή συνόρων και απειλής από τον Άλλο, προκειμένου αυτός να αποκλειστεί και να δικαιολογείται η ισχυροποίηση με στρατιωτικά κριτήρια, με στρατιωτικοποίηση, εξοπλισμούς, ισχυρό στρατό κατά των υποτιθέμενων εξωτερικών απειλών αλλά και των εσωτερικών εχθρών που δήθεν αποτελούν πέμπτη φάλαγγα του εχθρού, με αποτέλεσμα την κυριαρχία της «ασφάλειας» (*securitization*) στην πολιτική (βλ. τέλος Κεφαλαίου 4). Όπως καταλήγουν οι θεωρητικοί της κριτικής γεωπολιτικής, αυτές οι μορφές γεωπολιτικής δεν είναι τίποτε άλλο από στρατευμένες φαντασιώσεις, όπως ήταν επί Ratzel, Mackinder και Haushofer.⁶¹⁵

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Agnew, J., *Geopolitics: Re-visioning World Politics* (London: Routledge, 1998).
- Brzezinski, Z., *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives* (New York: Basic Books, 1997).
- Dalby, S., 'Geopolitical Discourse: The Soviet Union as Other', *Alternatives*, 13 (1988).
- Gottmann, J., 'The Background of Geopolitics', *Military Affairs*, 6, 4 (1942).
- Gray, C., *The Geopolitics of Superpower* (Lexington: University Press of Kentucky, 1988).
- Huntington, S. κ.ά., *The Clash of Civilizations? The Debate* (New York: Foreign Affairs, 1996).
- Kissinger, H., *Does America Need a Foreign Policy? Towards a Diplomacy for the 21st Century* (New York: Simon & Shuster, 2001).
- Lacoste, Y., *La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre* (Paris: Maspero, 1976).
- Luttwak, E., *The Endangered American Dream* (New York: Simon and Schuster, 1993).
- Ó Tuathail, G., 'Problematizing Geopolitics: Survey, Statesmanship and Strategy', *Transactions of the Institute of British Geographers*, 19 (1994).
- Ó Tuathail, G., *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space* (Routledge, 1996).
- O' Loughlin, J. & H. Heske, 'From "Geopolitik" to "Géopolitique": Converting a Discipline for War to a Discipline for Peace', N. Kliot & S. Waterman (Ed.), *The Political Geography of Conflict and Peace* (London: Belhaven Press, 1991).
- Parker, G., *Γεωπολιτική: παρελθόν, παρόν και μέλλον* (Αθήνα: Ποές, 2002) [αρχική αγγλική έκδοση *Geopolitics: Past, Present and Future* (London: Pinter, 1998)].
- Tunander, O., P. Baev & V.I. Einegel (Ed.), *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity* (London: Sage, 1997).
- Χουλιάρας, Α., *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής* (Αθήνα: Ποές, 2004).

Κεφάλαιο 12

Διεθνής οργάνωση, παγκόσμια διακυβέρνηση

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό ξεκινάει από την παρουσίαση δέκα ιδεών που κυκλοφορούσαν έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα που μπορεί να θεωρηθούν ως προάγγελοι της ιδέας της διεθνούς οργάνωσης και της παγκόσμιας διακυβέρνησης (*world governance*). Στη συνέχεια εξετάζονται οι διεθνείς (διακυβερνητικοί) οργανισμοί και παρουσιάζονται οι δύο οικουμενικοί διεθνείς οργανισμοί γενικού χαρακτήρα στην ιστορία της ανθρωπότητας, η Κοινωνία των Εθνών και τα Ηνωμένα Έθνη (ΟΗΕ). Το κεφάλαιο αυτό κλείνει με την παγκόσμια διακυβέρνηση.

Η ιδέα διεθνών θεσμών και μηχανισμών

Η ιδέα των διεθνών θεσμών και των μηχανισμών στους οποίους θα συμμετέχουν κράτη και λαοί προκειμένου να συνεργαστούν καλύτερα μεταξύ τους και να περιορίσουν τον πόλεμο και τις συγκρούσεις βρίσκει τις ρίζες της στην αρχαιότητα, ειδικά στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Κατά βάση όμως η ιδέα διεθνών θεσμών και οργανώσεων παρουσιάζεται από την ύστερη Αναγέννηση, και οι διεθνείς (διακρατικοί) οργανισμοί κάνουν την εμφάνισή τους μετά το Συνέδριο της Βιέννης (1815).

Μπορεί κανείς να εντοπίσει τουλάχιστον δέκα ιδέες που κυκλοφορούσαν έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα που μπορεί να θεωρηθούν ως προάγγελοι της ιδέας της διεθνούς οργάνωσης και της παγκόσμιας διακυβέρνησης (*world governance*) όπως λέγεται σήμερα, μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.⁶¹⁶

Μία ιδέα ήταν η δημιουργία ενός παγκόσμιου κράτους λίγο πολύ στο πρότυπο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η οποία νόμιζε ότι ήταν παγκόσμια (όπως νόμιζε και η Κίνα για τον εαυτό της μέχρι τον 16^ο αιώνα, καθώς και η εφήμερη αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου). Ο μέγας ποιητής Dante Alighieri στο έργο του *De Monarchia* (1321) οραματίστηκε τη δημιουργία μίας παγκόσμιας χριστιανικής αυτοκρατορίας (*imperium mundi*). Ωστόσο η ιδέα αυτή ήταν ανέφικτη, και υπήρχε και ο φόβος ηγεμονισμού από ένα κράτος-αυτοκρατορία, ενώ επιπλέον αφορούσε μόνο τους χριστιανούς. Ωστόσο η ιδέα ενός παγκοσμίου κράτους παραμένει ως ιδέα μέχρι σήμερα και ως φαίνεται ουτοπική.⁶¹⁷

Dante Alighieri
Public Domain

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Scuola_italiana_-_Ritratto_di_Dante_Alighieri.jpg

Μία δεύτερη ιδέα ήταν του νομικού και φιλόσοφου Christian Wolff για τη δημιουργία μιας παγκόσμιας νομικής τάξης και συνάμα ενός πλασματικού ή οιονεί παγκοσμίου κράτους εντός του οποίου θα τηρούνταν οι κανόνες μεταξύ των διαφορετικών πολιτικών οντοτήτων.⁶¹⁸

Μία τρίτη ιδέα ήταν η υιοθέτηση μιας πολυμερούς συμφωνίας με την οποία να αποκηρύσσεται ο πόλεμος, να μειώνονται οι εξοπλισμοί και τα κράτη να δεσμεύονται να λύνουν τις διαφορές τους με ειρηνικό

τρόπο. Την ιδέα αυτή τη βλέπουμε στα σχέδια περί διαρκούς ειρήνης του Castel de Saint-Pierre, του Kant και του Bentham (βλ. Κεφάλαιο 1).⁶¹⁹

Μία τέταρτη ιδέα ήταν η ειρηνική επίλυση των διαφορών με τη δημιουργία διεθνούς δικαστικού οργάνου, εφήμερου ή πιο μόνιμου, στο οποίο θα προσφεύγουν τα κράτη που έχουν διαφορές μεταξύ τους, αποφεύγοντας έτσι τη βίαιη αντιπαράθεση. Παραδείγματα επίλυσης διαφορών μεταξύ κρατών διαμέσου του θεσμού των εφήμερων (ad hoc) διαιτητικών δικαστηρίων (δηλαδή αυτών που συνέρχονται, επιλύουν την υπόθεση και μετά διαλύονται) υπήρχαν στην ελληνική αρχαιότητα (μεταξύ πόλεων-κρατών), καθώς επίσης και στον δυτικό Μεσαίωνα. Στη συνέχεια όμως ο θεσμός αυτός εγκαταλείφθηκε, αλλά η ιδέα δεν εξαφανίστηκε. Τη βλέπουμε στον Έρασμο, στον Gentili και στον Γάλλο στοχαστή Emeric Crucé (1590-1648). Ο Crucé στο έργο του *Nouveau Cynée*⁶²⁰ (1623) θεωρούσε ότι ο πόλεμος θα μπορούσε να ξεπεραστεί μέσω του διεθνούς εμπορίου και να εδραιωθεί μια «γενική ειρήνη». Πρότεινε τη δημιουργία μίας «γενικής συνέλευσης» σε μία μικρή ουδέτερη χώρα, όπου τα κράτη θα έστελναν τους πρέσβεις τους προκειμένου να αποφανθούν για μία διένεξη και να την επιλύσουν ειρηνικά. Επίσης η Συνθήκη της Βεσφαλίας (1648) αναφέρεται στην ειρηνική επίλυση των διαφορών και με δικαστικά μέσα. Η ιδέα του διεθνούς δικαστηρίου συνέχιζε να κεντρίζει του στοχαστές και τη βλέπουμε σε πολιτικούς φιλοσόφους του Διαφωτισμού, όπως ο Rousseau και ο Bentham.⁶²¹

Τα διεθνή διαιτητικά δικαστήρια για την ειρηνική επίλυση διαφορών έλαβαν σάρκα και οστά στον 19^ο αιώνα, ειδικά στη Λατινική Αμερική, με τη λειτουργία ad hoc διαιτητικών δικαστηρίων, και κατά τον 20^ο αιώνα με τη δημιουργία του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Διαιτησίας το 1907 και του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης (που ιδρύθηκε το 1922, ως Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης, και το 1945, ως Διεθνές Δικαστήριο Δικαιοσύνης) και άλλα ειδικά διεθνή δικαστήρια από το 1950 και μετά στα πλαίσια διεθνών οργανισμών ή πολυμερών συμβάσεων.

Μία πέμπτη ιδέα ήταν η δημιουργία μίας συνομοσπονδίας ανεξάρτητων κρατών (η συνομοσπονδία, σε αντίθεση με την ομοσπονδία, είναι ένωση ανεξάρτητων κρατών που διατηρούν την ανεξαρτησία τους) στην Ευρώπη ή αλλού, η οποία θα διαθέτει ορισμένα κοινά όργανα που θα διευκολύνουν την εδραίωση ομαλών σχέσεων και συνεργασίας μεταξύ των ανεξάρτητων κρατών-μελών της συνομοσπονδίας. Τα πρότυπα για αυτή την ιδέα ήταν η Ελβετική Συνομοσπονδία, που δημιουργήθηκε στον ύστερο 13^ο αιώνα, και διάφορα σχήματα που εμφανίστηκαν στις σχέσεις μεταξύ των πολλών μικρών γερμανικών κρατών πριν από την ενοποίηση της Γερμανίας, καθώς και οι ΗΠΑ στις πρώτες δεκαετίες τους, οι οποίες έμοιαζαν πιο πολύ με συνομοσπονδία παρά με ομοσπονδιακό κράτος.

Το πρώτο σχέδιο περί συνομοσπονδίας εμφανίστηκε το 1462, εννέα χρόνια μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, από τον βασιλιά της Βοημίας Yiri [Γεώργιο] Podiebrad (1420-1471), ο οποίος στο έργο του *Tractatus pacis toti Christianitati fiendae* (Συνθήκη για την εδραίωση της ειρήνης στη Χριστιανοσύνη) πρότεινε μία συμμαχία και συνομοσπονδία των χριστιανικών κρατών της Ευρώπης. Μάλιστα, έλαβαν χώρα διακρατικές συνομιλίες προς αυτόν τον σκοπό επί τρία χρόνια (1462-1464). Πιο λεπτομερής ήταν ο Βρετανός William Penn, ο οποίος στο έργο του *Towards a Present and Future Peace in Europe* (1693) πρότεινε τη δημιουργία μίας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας, με ευρωπαϊκό συμβούλιο και βουλή («Κοινοβούλιο» ή «Οίκο των Κρατών της Ευρώπης») και άλλους θεσμούς, καθώς και τρόπο λήψης αποφάσεων που θυμίζουν τα σημερινά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο επίσης Βρετανός John Bellers (1654-1725) στο έργο του *Some Reasons for a European State* (1710) υποστήριξε τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού κράτους το οποίο θα αποτελούνταν αποκλειστικά από καντόνια και επαρχίες, περίπου εκατό τον αριθμό. Την ίδια εποχή, ο Castel de Saint-Pierre, στο έργο του *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe* (1713), πρότεινε τη δημιουργία μίας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας με γερουσία που να επιλύει τις διαφορές μεταξύ των κρατών με ειρηνικό τρόπο, καθώς επίσης και διαφόρους άλλους θεσμούς που θα ασχολούνται με το διεθνές εμπόριο, τη δημιουργία κοινού νομίσματος και την καθιέρωση ενιαίων μέτρων και σταθμών. Ανάλογη θέση είχε εκφράσει για την Ευρώπη και ο Edmund Burke. Η ιδέα μίας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας, στην οποία όλα τα κράτη θα είχαν δημοκρατική διακυβέρνηση, ήταν κεντρική και στον Kant, στη σύλληψή του για τη «διαρκή ειρήνη» (βλέπε Κεφάλαιο 1).⁶²²

Yiri Podiebrad

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/George_of_Poděbrady#/media/File:Georg_of_Podebrady.jpg

William Penn

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/William_Penn#/media/File:William_Penn.png

Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Charles-Irénée_Castel_de_Saint-Pierre_-_/media/File:Castel_de_saintpierre.jpg

Μία άλλη ιδέα ήταν αυτή των διακρατικών πολυμερών διασκέψεων για την αποσόβηση συγκρούσεων και την επίλυση των μεγάλων διεθνών προβλημάτων, ιδέα που βλέπουμε στον Grotius και στον Penn, και τον 19^ο αιώνα στον Αμερικάνο ειρηνιστή William Ladd (1778-1841), πρώτο πρόεδρο της American Peace Society.⁶²³ Η ιδέα αυτή μπορεί να διαχωριστεί σε δύο, σε μία ιδέα, την έκτη στη λίστα μας, που συνίσταται σε περιοδικές διασκέψεις των Μεγάλων Δυνάμεων ή κυρίως των Μεγάλων Δυνάμεων, που λειτουργούν σαν ένα διευθυντήριο (μία «λέσχη των Μεγάλων Δυνάμεων»), και σε μία άλλη ιδέα, την έβδομη κατά σειρά που είναι πιο πλουραλιστική, με τη διεξαγωγή πολυμερών διασκέψεων στις οποίες συμμετέχουν μεγάλα και μικρά κράτη σε μία προσπάθεια αντιμετώπισης και επίλυσης διεθνών διενέξεων και άλλων διεθνών προβλημάτων.

Την έκτη ιδέα τη βλέπουμε να εφαρμόζεται κατά τον 19^ο αιώνα στις περιοδικές διασκέψεις των Μεγάλων Δυνάμεων (ή κυρίως των Μεγάλων Δυνάμεων) για να αντιμετωπίσουν διεθνή (κυρίως ευρωπαϊκά) προβλήματα, είτε μετά από πολέμους είτε για να επιλύσουν διενέξεις, εξεγέρσεις, ένοπλες συγκρούσεις ή ζητήματα που απαιτούσαν ανθρωπιστική παρέμβαση, τα «συνέδρια» όπως λέγονταν κατά τον 19^ο αιώνα οι διασκέψεις σε επίπεδο κορυφής των πέντε Μεγάλων Δυνάμεων. Κατά την περίοδο 1817-1824 στα πλαίσια του γνωστού ως «συστήματος των Συνεδρίων» (Congress system), έλαβαν χώρα πέντε τέτοια συνέδρια. Στη συνέχεια, στο πλαίσιο πλέον της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας (Concert of Europe) έλαβαν χώρα διάφορες συναντήσεις ή συνέδρια, όπως το Συνέδριο των Παρισίων (1856), το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) και η Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης για τη Βαλκανική Κρίση (Δεκέμβριος 1876-Ιανουάριος 1877). Από το 1815 έως το 1900 έχει υπολογιστεί ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις βρέθηκαν σε τέτοιες διασκέψεις 49 χρόνια ως αυτοδιορισμένοι υπεύθυνοι για τη διεθνή τάξη και την εφαρμογή της ισορροπίας ισχύος. Στο σύστημα αυτό καλούνταν μόνο περιστασιακά οι εκπρόσωποι των άλλων κρατών για να εκθέσουν τις απόψεις τους.

Την έβδομη ιδέα, τις πολυμερείς διασκέψεις που δεν περιορίζονται στις συνομιλίες με τις Μεγάλες Δυνάμεις τις βλέπουμε μετά το τέλος πολυμερούς πολέμου, όπως οι πολυμερείς διαπραγματεύσεις στις πόλεις Μούνστερ και Όσναμπρουκ της Βεσφαλίας (1646-1648) ή το Συνέδριο της Βιέννης (1814-1815), ή όχι σε σχέση με το τέλος ενός πολέμου, όπως η Διάσκεψη του Βερολίνου για το Βελγικό Κονγκό και τη Δυτική Αφρική (1884-1885) με τη συμμετοχή 13 κρατών, και οι δύο Διασκέψεις της Χάγης για τον Αφοπλισμό, το 1899 και το 1907. Η 1^η Διάσκεψη της Χάγης για τον Αφοπλισμό έγινε μετά από πρόταση του τσάρου Νικολάου Β' (1868-1918) της Ρωσίας και ήταν η πρώτη εν δυνάμει παγκόσμια διάσκεψη. Ο Νικόλαος είχε προσκαλέσει να συμμετάσχουν 59 ανεξάρτητα κράτη (δηλαδή όλα τα τότε θεωρούμενα ως ανεξάρτητα κράτη πλην των έξι κρατών της Αφρικής), αλλά από τη Λατινική Αμερική αποφάσισαν να συμμετάσχουν μόνο η Βραζιλία και το Μεξικό. Ο τελικός αριθμός των αντιπροσωπειών που έλαβαν μέρος ήταν 26, με τη συμμετοχή των ΗΠΑ και του Καναδά, και από την Ασία τη συμμετοχή της Κίνας, της Ιαπωνίας, του Σιάμ (Ταϊλάνδη) και της Περσίας (Ιράν) (η Κορέα προσπάθησε να συμμετάσχει, αλλά δεν έγινε δεκτή στη Διάσκεψη). Η 2^η Διάσκεψη για τον Αφοπλισμό ήταν πρωτοβουλία του προέδρου των ΗΠΑ Theodore Roosevelt (1858-1919). Στη διάσκεψη αυτή συμμετείχαν όλα τα κράτη που συμμετείχαν στην πρώτη διάσκεψη και επιπλέον 17 χώρες

από τη Λατινική Αμερική. Τα κύρια επιτεύγματα των δύο αυτών διασκέψεων αφορούσαν τους κανόνες και τα έθιμα του πολέμου (τρεις συμβάσεις και τρεις διακηρύξεις στην 1^η Διάσκεψη και δέκα συμβάσεις στη 2^η Διάσκεψη), τη δημιουργία του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Διαιτησίας και την απαγόρευση χρήσης δηλητηριωδών αερίων, ορισμένου τύπου σφαιρών (όπως οι γνωστές ως σφαίρες ντουμ-ντουμ, οι οποίες διασπώνται μέσα στο ανθρώπινο σώμα).

Την έβδομη ιδέα τη βλέπουμε σήμερα στις περιοδικές διασκέψεις όπου η επόμενη σύνοδος αποφασίζεται συνήθως στο τέλος της προηγούμενης, π.χ. στην περίπτωση της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ, 1975-1992) χωρίς να υπάρχει διεθνής οργανισμός, ή στις καταστατικές διασκέψεις που δημιουργούν διεθνείς οργανισμούς. Υπάρχουν βέβαια και πλείστες διασκέψεις για ειδικά θέματα στα πλαίσια διεθνών οργανισμών με στόχο την κατάληξη σε κείμενο πολιτικά δεσμευτικό ή διεθνή σύμβαση, όπως οι τρεις διασκέψεις του ΟΗΕ για το Δίκαιο της θάλασσας, με τρίτη και πλέον επιτυχή την UNCLOS-III (3rd United Nations Conference on the Law of the Sea, 1973-1982), η Διάσκεψη του ΟΗΕ στη Βιέννη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1993) ή η Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής του ΟΗΕ (2005).

Μία όγδοη ιδέα διεθνούς οργάνωσης είναι να θεσπιστούν διακρατικοί (διακυβερνητικοί: *intergovernmental*) οργανισμοί, οικουμενικοί ή περιφερειακοί, για διάφορα πρακτικά και λειτουργικά θέματα, κάτι που ξεκίνησε με την Central Commission for Navigation on the Rhine (Κεντρική Επιτροπή για την Πλοήγηση του ποταμού Ρήνου), τον πρώτο διεθνή οργανισμό που θεσπίστηκε στο Συνέδριο της Βιέννης (1815), που είναι και ο παλαιότερος διακρατικός οργανισμός που ακόμη υφίσταται, με πέντε κράτη-μέλη, την Ολλανδία, το Βέλγιο, τη Γερμανία τη Γαλλία και την Ελβετία.

Κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ο αριθμός των λειτουργικών διεθνών (διακυβερνητικών) οργανισμών αυξήθηκε στους 30 έως τα τέλη του αιώνα και σε 49 στα πρόθυρα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Στον 19^ο αιώνα υπήρχαν τρία είδη διεθνών (διακυβερνητικών) λειτουργικών οργανισμών: (1) οι επιτροπές για διεθνείς ποταμούς, όπως η Επιτροπή για τον Ρήνο που προαναφέραμε, καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τον ποταμό Δούναβη, η οποία δημιουργήθηκε στο Συνέδριο των Παρισίων το 1856, (2) οργανώσεις με κράτη-μέλη ευρωπαϊκά κράτη που κάλυπταν θέματα οικονομικά, υγείας, επιδημιών ή άλλα που δεν ήταν διατεθειμένα να καλύψουν άλλα κράτη στα εδάφη τους (όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Κίνα), και (3) λειτουργικοί οργανισμοί με οικουμενικό χαρακτήρα, με πρώτη παγκοσμίως τη Διεθνή Τηλεγραφική Ένωση που ιδρύθηκε το 1865, δεύτερη την Παγκόσμια Ταχυδρομική Ένωση (UPU: Universal Postal Union) που ιδρύθηκε το 1874, και τρίτη τη Γενική Διάσκεψη Μέτρων και Σταθμών (CGPM: Conférence Générale des Poids et Mesures) και δύο άλλων σχετικών διεθνών οργανισμών που ασχολούνται με τέτοια θέματα, οι οποίοι ιδρύθηκαν το 1875. Η Διεθνή Τηλεγραφική Ένωση μετονομάστηκε, για ευνόητους λόγους, σε Διεθνή Ένωση Τηλεπικοινωνιών (ITU: International Telecommunication Union) το 1934.⁶²⁴

Μία ένατη ιδέα ήταν η δημιουργία ενός οικουμενικού γενικού πολιτικού διεθνούς (διακυβερνητικού) οργανισμού, ιδέα που περιέργως εμφανίστηκε αργά, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου κυρίως στις ΗΠΑ, στη Βρετανία και στη Γαλλία. Ο πρώτος οικουμενικός γενικό πολιτικός διεθνής οργανισμός στην ιστορία της ανθρωπότητας είναι η Κοινωνία των Εθνών, η οποία δημιουργήθηκε το 1919 (βλ. παρακάτω «Κοινωνία των Εθνών»).

Το 1950 οι διεθνείς οργανισμοί είχαν φθάσει τους 130, το 1985 τους 369⁶²⁵ ή κατά έναν άλλο υπολογισμό τους 378, με μέσο όρο κρατών-μελών τα 40 μέλη. Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου υπήρξε μικρή μείωση των διεθνών οργανισμών λόγω της κατάρρευσης των οργανισμών του Σοβιετικού Μπλοκ.⁶²⁶

Τέλος μία δέκατη ιδέα διεθνούς οργάνωσης είναι η παράλληλη δημιουργία διεθνών –για την ακρίβεια διεθνικών (*transnational*)– μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ), με πρώτη τη Διεθνή Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού και άλλες μη κυβερνητικές διεθνικές οργανώσεις για την προαγωγή διεθνών ζητημάτων, όπως οι ειρηνιστικές οργανώσεις του 19^{ου} αιώνα. Σήμερα οι διεθνικές ΜΚΟ είναι χιλιάδες και επιτελούν σημαντικό έργο σε διάφορους τομείς, συμπληρώνοντας και ενίοτε υποκαθιστώντας το έργο των ΔΚΟ ή εμφανιζόμενες ως διεθνείς ομάδες πίεσης προς τα κράτη και τους διεθνείς οργανισμούς.

Οι διεθνικές ΜΚΟ είναι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, δεν έχουν πολιτική ατζέντα που να αφορά μία χώρα και, εξυπακούεται, δεν είναι επαναστατικές ή τρομοκρατικές οργανώσεις. Ο ΟΗΕ, και συγκεκριμένα το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο (το ECOSOC) του ΟΗΕ, έχει θέσει μία σειρά από προϋποθέσεις για να αναγνωρίζεται μία ΜΚΟ ως ΜΚΟ: μη κερδοσκοπικός χαρακτήρας, μη συμμετοχή κυβερνήσεων, μη χρήση ή αποδοχή της χρήσης βίας, να μην είναι πολιτικό κόμμα ή επαναστατική οργάνωση και να κινείται σαφώς στα πλαίσια των αρχών και κανόνων που τίθενται από τον ΟΗΕ και από το διεθνές δίκαιο (π.χ. δεν αναγνωρίζεται ως ΜΚΟ μία διεθνική ρατσιστική οργάνωση ή μία διεθνική θρησκευτικά φονταμενταλιστική

και τρομοκρατική οργάνωση, όπως η Αλ Κάιντα). Υπάρχουν πολλά είδη ΜΚΟ, π.χ. ΜΚΟ που ασχολούνται με τα ανθρώπινα δικαιώματα, με την ανθρωπιστική βοήθεια, με τη μελέτη, πρόληψη ή επίλυση συγκρούσεων, με το περιβάλλον, με τη διαφάνεια, με τους φυσικούς πόρους, με τα φράγματα κ.λπ. Το σύνολο των διεθνικών ΜΚΟ και της δραστηριότητάς τους συνιστά τη διεθνή κοινωνία πολιτών (*international civil society*).⁶²⁷

Υπάρχει ωστόσο και μία κατηγορία διεθνών οργανισμών που είναι υβριδικοί, δηλαδή μεικτού χαρακτήρα, που δεν είναι ούτε ΔΚΟ ούτε ΜΚΟ, στις οποίες συμμετέχουν τόσο ιδιώτες ή εταιρείες (ακόμη και κερδοσκοπικές) όσο και κυβερνήσεις. Τέτοιες οργανώσεις είναι η Διεθνής Ομοσπονδία Ερυθρών Σταυρών και Ερυθρών Ημισελήνων ([International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies](#)), η Διεθνής Ένωση Αερομεταφορών (IATA: International Air Transport Association), η Διεθνή Ένωση Προστασίας της Φύσης (IUCN: *International Union for Conservation of Nature*) και το Διεθνές Συμβούλιο Επιστημονικών Ενώσεων.⁶²⁸

Η διεθνής οργάνωση: Οι διεθνείς οργανισμοί

ΔΚΟ: Ορισμός και αυτονομία

Διεθνής οργανισμός ή διεθνής κυβερνητικός οργανισμός ή διακυβερνητικός οργανισμός (ΔΚΟ) – *intergovernmental organization* (IGO)– είναι ένας διακρατικός θεσμός, προϊόν επίσημης πολυμερούς συμφωνίας τριών ή περισσότερων κρατών ο οποίος στοχεύει στην επίτευξη ορισμένων στόχων που απαιτούν διεθνή συνεργασία, συντονισμό και ένα πλαίσιο αρχών, κανόνων και μηχανισμών.⁶²⁹

Οι κύριοι γενικοί σκοποί των διεθνών (διακυβερνητικών) οργανισμών, που αποτελούν και την αιτία ύπαρξης των διεθνών αυτών θεσμών, είναι η μείωση των εντάσεων μεταξύ των κρατών, η ειρηνική διευθέτηση των διενέξεων, η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών και η εδραίωση αρχών και κανόνων στο πεδίο με το οποίο ασχολείται ο εν λόγω οργανισμός.⁶³⁰

Η συμμετοχή σε διεθνείς (διακυβερνητικούς) οργανισμούς είναι εκούσια. Στηρίζεται στη σαφή έκφραση της βούλησης των κρατών, και συνήθως υπάρχει διαδικασία εισδοχής ενός νέου μέλους βάσει κριτηρίων. Οι διεθνείς οργανισμοί είναι διεθνείς νομικές προσωπικότητες (υποκείμενα και μέλη του διεθνούς δικαίου) και με την πάροδο των ετών έχουν αποκτήσει όλο και μεγαλύτερη αυτονομία.

Όσον αφορά τους διεθνείς οργανισμούς από πλευράς θεωριών των Διεθνών Σχέσεων, υπάρχουν κατά βάση δύο βασικές απόψεις. Κατά τους ρεαλιστές, και εδώ λειτουργεί η πολιτική της ισχύος, υπό την έννοια ότι στους οργανισμούς αυτούς και στα όργανα τους αντανακλάται η εκάστοτε πολιτική της ισχύος και η κατανομή της ισχύος που υπάρχει στο διεθνές σύστημα σε μία συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Οι διεθνείς οργανισμοί είναι λίγο πολύ πόνια στα χέρια των πιο ισχυρών κρατών. Δεν διαθέτουν ξεχωριστή βούληση ως πραγματικά ανεξάρτητοι διεθνείς δρώντες και ως εμφανίζονται ως ανεξάρτητοι νομικά ή τυπικά. Αντίθετα, οι φιλελεύθεροι διεθνολόγοι θεωρούν ότι οι διεθνείς οργανισμοί αντανακλούν τα συλλογικά συμφέροντα των κρατών-μελών τους, και στους ΔΚΟ τα αδύναμα κράτη έχουν αρκετή επιρροή (και πάντως περισσότερη από ό,τι χωρίς τους διεθνείς οργανισμούς). Επίσης στους διεθνείς οργανισμούς βλέπουμε να ισχύει στην πράξη μία «περίπλοκη αλληλεξάρτηση» (κατά Keohane και Nye), με τους διεθνούς οργανισμούς ανεξάρτητους διεθνείς δρώντες που λειτουργούν σαν ουδέτεροι διαιτητές στα διεθνή ζητήματα και κατορθώνουν σε όχι λίγες περιπτώσεις να ελέγξουν, με γνώμονα το κοινό συμφέρον της πλειονότητας των κρατών, και να μετριάσουν την πολιτική της ισχύος που ασκούν τα μεγάλα κράτη. Η δεύτερη αυτή οπτική είναι, όσο περνάει ο καιρός, πιο πειστική στις περισσότερες των περιπτώσεων, με κύρια εξαίρεση, θα λέγαμε, τους αμυντικούς διεθνείς οργανισμούς στους οποίους συμμετέχει μία υπερδύναμη ή μεγάλες δυνάμεις μαζί με μικρά κράτη.⁶³¹

Πράγματι οι διεθνείς οργανισμοί δεν αποτελούν απλώς το άθροισμα των θελήσεων των κρατών-μελών τους, δεν εκπροσωπούν και δεν εκφράζουν τη θέληση ενός κράτους ή των μεγάλων κρατών ή υπερδυνάμεων. Ορισμένα όργανα των ΔΚΟ είναι όχι μόνο τυπικά ανεξάρτητα (με βάση την εντολή που έχουν λάβει από το καταστατικό τους) αλλά και στην πράξη ανεξάρτητα.

Η ανεξαρτησία αυτή εμφανίζεται τυπικά και στην πράξη κυρίως σε τέσσερα επίπεδα. Πρώτον, στο πλαίσιο του κεντρικού συντονιστικού θεσμού του Γενικού Γραμματέα ενός διεθνούς οργανισμού, με πρώτα χαρακτηριστικά παραδείγματα τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ, τον Υπατο Αρμοστή για τους Πρόσφυγες και τους Γενικούς Γραμματείς άλλων διεθνών οργανισμών. Δεύτερον, την αυτονομία τη βλέπουμε σε άλλα βασικά όργανα διεθνών οργανισμών, όπως η Επιτροπή (*Commission*) της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο Υπατος Αρμοστής για τις Εθνικές Μειονότητες του ΟΑΣΕ και οι δικαστές διεθνών δικαστηρίων. Τρίτον, είναι οι διά-

φορες επιτροπές που έχουν δημιουργηθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για συγκεκριμένες θεματικές, όπως π.χ. η Επιτροπή για τη Θέση των Γυναικών (ΟΗΕ), η Επιτροπή για την Κατάργηση Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (ΟΗΕ) και πολλές άλλες για σωρεία πιο τεχνικών ζητημάτων. Τέταρτον, η αρχή της ανεξαρτησίας (και όχι της προαγωγής των συμφερόντων της χώρας καταγωγής) ισχύει και για τους διεθνείς λειτουργούς που στελεχώνουν τους διεθνείς οργανισμούς και τα όργανά τους. Αξίζει να τονιστεί ότι το τεκμήριο της ανεξαρτησίας είναι και το μέτρο με βάση το οποίο κρίνεται θετικά ή αρνητικά και αξιολογείται το έργο και η απόδοση των εν λόγω οργάνων και των ίδιων των διεθνών λειτουργών. Ο μη ανεξάρτητος διεθνής λειτουργός (λειτουργός «στο τσεπάκι» μίας μεγάλης χώρας) εκτίθεται και θεωρείται αποτυχημένος στο έργο του όπως π.χ. ένας δημοσιογράφος (μία εφημερίδα ή ένα κανάλι της τηλεόρασης) που δεν ασκεί ανεξάρτητη δημοσιογραφία αλλά είναι φερέφωνο άλλων.

Κατηγορίες διεθνών οργανισμών, λήψη αποφάσεων

Οι ΔΚΟ διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες με βάση τον αριθμό των κρατών που συμμετέχουν και τους σκοπούς τους: (1) παγκοσμίου εύρους με γενικούς σκοπούς, (2) παγκοσμίου εύρους με ειδικευμένους σκοπούς, (3) περιορισμένου εύρους με γενικούς σκοπούς και (4) περιορισμένου εύρους με ειδικευμένους σκοπούς.⁶³²

Μια άλλη διάκριση που γίνεται είναι στο πλαίσιο των παγκοσμίου εύρους διεθνών οργανισμών είναι μεταξύ οικουμενικών και παγκόσμιων οργανισμών. Στους οικουμενικούς μπορεί να ανήκουν όλα τα κράτη, παρεκτός αν κάποιο κράτος δεν θέλει να συμμετάσχει (όπως η Ελβετία, η οποία από το 1945 μέχρι το 2002 δεν συμμετείχε στον ΟΗΕ). Οι παγκόσμιοι οργανισμοί είναι γεωγραφικά παγκόσμιοι και όχι γεωγραφικά περιφερειακοί, πλην όμως στους οργανισμούς αυτούς μπορεί να συμμετέχουν μόνο τα κράτη που διαθέτουν κάποια συγκεκριμένη ιδιότητα, ανάλογα με το αντικείμενο και τον σκοπό του συγκεκριμένου οργανισμού (π.χ. ισλαμικές χώρες ή χώρες που εξάγουν πετρέλαιο). Οι περιορισμένου εύρους λέγονται περιφερειακοί διεθνείς οργανισμούς (*regional international organizations*).

Οι οικουμενικοί διεθνείς οργανισμοί διακρίνονται σε γενικούς ή πολιτικούς, όπως η Κοινωνία των Εθνών και ο ΟΗΕ, και σε ειδικούς ή λειτουργικούς οργανισμούς. Οι οικουμενικοί ειδικοί ή λειτουργικοί διακρίνονται σε (α) οργανισμούς της οικογένειας του ΟΗΕ, όπως ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για τη Μόρφωση, την Επιστήμη και τον Πολιτισμό (UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), (β) σε συνεργαζόμενους με τον ΟΗΕ οργανισμούς, όπως ο Διεθνής Οργανισμός Ατομικής Ενέργειας ή (γ) άλλους ανεξάρτητους ειδικούς οργανισμούς όπως είναι το Διεθνές Συμβούλιο Σίτου.

Ειδικευμένοι Οργανισμοί της οικογένειας του ΟΗΕ

- Οργανισμός Τροφίμων και Γεωργίας των Ηνωμένων Εθνών (FAO),
- Διεθνής Οργανισμός Πολιτικής Αεροπορίας (ICAO),
- Διεθνές Ταμείο για την Αγροτική Ανάπτυξη (IFAD),
- Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO),
- Διεθνής Ναυτιλιακός Οργανισμός (IMO),
- Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (IMF),
- Διεθνής Ένωση Τηλεπικοινωνιών (ITU),
- Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO),
- Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιομηχανική Ανάπτυξη (UNIDO),
- Παγκόσμια Ταχυδρομική Ένωση (UPU),
- Όμιλος Παγκόσμιας Τράπεζας (WBG):
  - ο Διεθνής Τράπεζα για την Ανασυγκρότηση και την Ανάπτυξη (IBRD),
  - ο Διεθνής Εταιρεία Ανάπτυξης (IDA),
  - ο Διεθνής Εταιρεία Χρηματοδότησης (IFC),
  - ο Πολυμερής Οργανισμός Εγγύησης Επενδύσεων (MIGA),
  - ο Διεθνές Κέντρο Διευθέτησης Επενδυτικών Διαφορών (ICSID).

- Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (WHO),
- Παγκόσμιος Οργανισμός Διανοητικής Ιδιοκτησίας (WIPO),
- Παγκόσμιος Μετεωρολογικός Οργανισμός (WMO),
- Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNWTO),
- Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR).

Συνδεδεμένοι με τον ΟΗΕ διεθνείς οργανισμοί

- Διεθνής Οργάνωση Ατομικής Ενέργειας (ΙΑΕΑ),
- Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (WTO).

Οι παγκόσμιοι διεθνείς οργανισμοί διακρίνονται σε ιδεολογικούς-πολιτισμικούς, όπως ο Οργανισμός Ισλαμικής Συνεργασίας και σε οικονομικούς, όπως ο Οργανισμός Πετρελαιοεξαγωγικών Χωρών (ΟΡΕΚ).

Οι περιφερειακοί οργανισμοί διακρίνονται: (α) σε γενικούς ή πολιτικούς, όπως η Αφρικανική Ένωση (πρώην Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας), (β) σε αμυντικούς, όπως η Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση, (γ) σε πολιτισμικούς, όπως ο Αραβικός Σύνδεσμος, (δ) σε οικονομικούς, όπως ο Σύνδεσμος των Εθνών της Νοτιοανατολικής Ασίας (ASEAN) ή ο ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης) στην Ευρώπη, και (ε) σε υπερεθνικούς, με μοναδικό παράδειγμα την Ευρωπαϊκή Ένωση. Υπάρχει και το ΝΑΤΟ και ο ΟΑΣΕ (Οργανισμός για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη), που είναι κάπως ευρύτεροι από τους περιφερειακούς οργανισμούς, μια και σε αυτούς συμμετέχουν κράτη από δύο ηπείρους (Ευρώπη και Β. Αμερική).

Από πλευράς διάρθρωσης και οργάνωσης οι διεθνείς οργανισμοί διακρίνονται σε κλασικούς γραφειοκρατικούς οργανισμούς, όπως είναι οι περισσότεροι που αναφέραμε παραπάνω, και σε μη γραφειοκρατικούς ήπιους (*soft*) οργανισμούς που διαθέτουν στοιχειώδη οργάνωση και υπαλληλία, όπως η Οργάνωση Ισλαμικής Συνεργασίας, η Κοινοπολιτεία των Εθνών και ο ΟΑΣΕ.

Οι αποφάσεις των διεθνών οργανισμών μπορεί να είναι, πάντοτε στη βάση του καταστατικού του εκάστοτε διεθνούς οργανισμού ή της εντολής (*mandate*) του κάθε οργάνου ή μηχανισμού: (α) νομικά δεσμευτικές, (β) πολιτικά και ηθικά δεσμευτικές ή (γ) να εκφράζουν ευχή και να είναι προαιρετικές. Οι αποφάσεις λαμβάνονται με απλή πλειοψηφία, αυξημένη πλειοψηφία, ομοφωνία ή συναίνεση (η συναίνεση είναι μη άρνηση από καμία αντιπροσωπεία που συμμετέχει).

Οι οικουμενικοί γενικοί διεθνείς οργανισμοί

Η Κοινωνία των Εθνών⁶³³

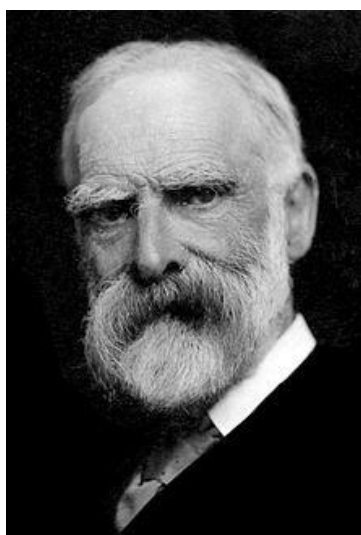
Η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) (League of Nations, Société des Nations) ήταν καρπός της σχολής του φιλελευθερισμού-διεθνισμού ή ιδεαλισμού όπως λεγόταν τότε, που θεωρούσε την αντιμετώπιση και μείωση του πολέμου δυνατή, αν γίνονταν πιο σεβαστοί και ισχυροί οι διεθνείς κανόνες –και κατά πρώτο λόγο το διεθνές δίκαιο– και αν δημιουργούνταν και άλλοι διεθνείς οργανισμοί.

Η δημιουργία της ΚτΕ ήταν ένα εξαιρετικό διεθνές γεγονός για δύο τουλάχιστον λόγους. Πρώτον, δεν υπήρχε προηγούμενο, ήταν η πρώτη περίπτωση ΔΚΟ γενικού πολιτικού χαρακτήρα που ήταν και οικουμενικός, δηλαδή σε αυτόν μπορούσαν να συμμετέχουν όλα τα ανεξάρτητα κράτη. Όλα τα προηγούμενα διεθνή σχήματα ήταν περιορισμένης εμβέλειας, τόσο γεωγραφικά όσο και θεματικά (όσον αφορούσε τους λίγους οικουμενικούς οργανισμούς). Δεύτερον, η διεθνής πολιτική και η διπλωματία μέχρι τότε κάθε άλλο παρά κινούνταν προς τη δημιουργία ενός τέτοιου οργανισμού. Αντιθέτως, έδιναν έμφαση στην κυριαρχία των κρατών, στον επιθετικό πόλεμο ως κυρίαρχο δικαίωμα, στον κεντρικό ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων και στον περιορισμένο ρόλο της διεθνούς συνεργασίας μόνο για επιμέρους πρακτικά ζητήματα που οδηγούσαν σε διεθνείς συμφωνίες ή διεθνείς θεσμούς. Η ΚτΕ ήταν μία νέα αρχή και μία τομή και, παρά το γεγονός ότι τελικά δεν κατόρθωσε να αποτρέψει τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν το εφελτήριο για το τι έμελλε να ακολουθήσει μετά τον καταστροφικότερο πόλεμο που γνώρισε ποτέ η ανθρωπότητα, δηλαδή τη δημιουργία του ΟΗΕ, άλ-

λων οικουμενικών οργανισμών, δραστήριων περιφερειακών πολιτικών οργανισμών και της έννοιας και λειτουργίας της γνωστής στις μέρες μας ως παγκόσμιας διακυβέρνησης.⁶³⁴

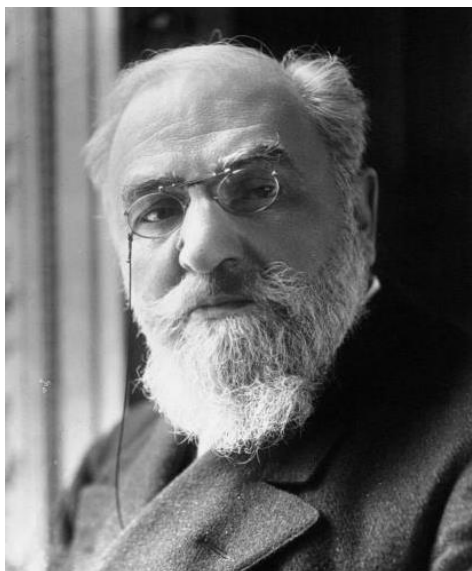
Η ιδέα ενός οικουμενικού γενικού πολιτικού οργανισμού εμφανίστηκε διαρκούντος του Μεγάλου Πολέμου (όπως ήταν τότε γνωστός ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) κυρίως στη Βρετανία, στις ΗΠΑ και στη Γαλλία. Στις ΗΠΑ είχε δημιουργηθεί το 1915 στη Φιλαδέλφεια η League to Enforce Peace, με ηγετική μορφή αυτού κινήματος τον τέως πρόεδρο των ΗΠΑ William Howard Taft (1857-1930). Ο πρόεδρος Wilson, ο οποίος αρχικά ήταν διστακτικός, επηρεάστηκε από τις θέσεις της οργάνωσης, και σε ομιλία του στη Γερουσία έκανε λόγο για την ανάγκη δημιουργίας μίας League for Peace, όπως την είπε, που να διαθέτει συλλογική ισχύ. Στη συνέχεια, στα 14 Σημεία του, στην ανακοίνωση του προς το Κογκρέσο (Ιανουάριος 1918), αναφέρθηκε στην ανάγκη δημιουργίας ενός «γενικού συνδέσμου εθνών» (*general association of nations*).

Στη Βρετανία ο αγγλικός όρος *league of nations* οφείλεται στον πολιτικό επιστήμονα [Goldsworthy Lowes Dickinson](#) (1862-1932), ο οποίος το 1914, στο ξεκίνημα του Μεγάλου Πολέμου, το 1914, μαζί με τον James Bryce (1838-1922), φιλελεύθερο πολιτικό, διπλωμάτη και ιστορικό, ίδρυσαν μια ομάδα ειρηνιστών, γνωστή αρχικά ως Bryce Group και μετά ως [League of Nations Union](#). Επίσης, ιδιαίτερα δραστήριος για τη μεταπολεμική εδραίωση της ειρήνης και τη δημιουργία ενός αποτελεσματικού οικουμενικού οργανισμού ήταν ο Βρετανός υφυπουργός Εξωτερικών Robert Cecil (1864-1958), ο οποίος έπεισε τον Βρετανό υπουργό Εξωτερικών και πρώην πρωθυπουργό Arthur Balfour (1848-1930) να αναθέσει σε μία επίσημη επιτροπή που αποτελούνταν από ιστορικούς, διπλωμάτες και νομικούς, υπό την προεδρία του ανώτατου δικαστή Walter Phillimore (1845-1929), να επεξεργαστεί ένα σχέδιο για μία *league of nations*. Κάτι αντίστοιχο έγινε και στη Γαλλία, με τη δημιουργία υπουργικής επιτροπής υπό την προεδρία του τέως πρωθυπουργού Léon Bourgeois (1851-1925), ο οποίος πρώτος είχε αναφερθεί σε μία *κοινωνία των εθνών* το 1909, στο βιβλίο του *Pour la société des nations*.⁶³⁵

James Bryce
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/James_Bryce,_1st_Viscount_Bryce_-_/media/File:1st_Viscount_Bryce_1902b.jpg

Léon Bourgeois
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Léon_Bourgeois_-_/media/File:Léon_Bourgeois_1917.jpg

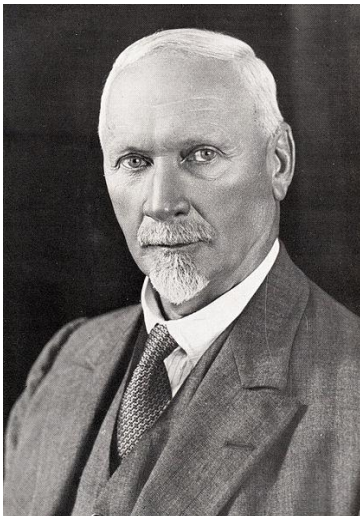
Το πρώτο αμερικανικό σχέδιο για μία Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) ήταν του Edward M. House, του στενότερου συνεργάτη του Αμερικανού Προέδρου, ο οποίος τον είχε βοηθήσει και στην εκπόνηση των περίφημων 14 Σημείων. Την παραμονή της Διάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων, ευρεία επιρροή είχε και το σχέδιο που παρουσίασε με τη μορφή ενός μικρού βιβλίου ο πρωθυπουργός της Νότιας Αφρικής στρατηγός Jan Smuts, με τίτλο *The League of Nations: A Practical Suggestion*. Στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων ο Wilson ήταν ο κύριος εισηγητής για τη δημιουργία ενός τέτοιου διεθνούς οργανισμού ως του πρώτου οικουμενικού γενικού πολιτικού διακυβερνητικού οργανισμού με κύριο μέλημα τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια.

Τα αρχικά βρετανικά και αμερικανικά σχέδια για τη νέα οικουμενική οργάνωση –ειδικά τα σχέδια του House και του Phillimore– έδιναν κυρίως έμφαση στον ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων ως ρυθμιστών, δηλαδή σε ένα είδος πιο θεσμοποιημένης Ευρωπαϊκής Συμφωνίας (Concert of Europe) όπως αυτή του 19^{ου} αιώνα, με τα άλλα κράτη σε δευτερεύοντα, κυρίως διακοσμητικό ρόλο. Σε αυτή όμως την εκδοχή της μελλοντικής ΚτΕ αντιτάχτηκε ο Wilson και οι μεσαίες και μικρές χώρες όταν τα πρώτα σχέδια του διεθνούς οργανισμού παρουσιάστηκαν στη Διάσκεψη των Παρισίων. Πάντως, στην τελική ευθεία, οι κύριοι αρχιτέκτονες του Συμφώνου της ΚτΕ ήταν ο Smuts και ο Cecil, αλλά το τελικό έργο ήταν του μέλους της βρετανικής αντιπροσωπείας στη Διάσκεψη των Βερσαλλιών Cecil Hurst (1870-1963) (μελλοντικού διεθνούς δικαστή και προέδρου του ΔΔΔΔ) και του μέλους της αντιπροσωπείας των ΗΠΑ, νομικού David Hunter Miller (1875-1961). Το Σύμφωνο της ΚτΕ ενσωματώθηκε στην ευρύτερη Συνθήκη των Βερσαλλιών.⁶³⁶

Robert Cecil
Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Cecil,_1st_Viscount_Cecil_of_Chelwood_-_media/File:Robert_Cecil,_1st_Viscount_Cecil_of_Chelwood_cph.3b29913.jpg

Jan Smuts
Public Domain

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Genl_JC_Smuts.jpg

Η ΚτΕ ιδρύθηκε τη 10^η Ιανουαρίου του 1920 με έδρα τη Γενεύη. Ο κύριος σκοπός του πρώτου οικονομικού γενικού οργανισμού ήταν η προαγωγή της ειρήνης και η αποτροπή ένοπλων διακρατικών συγκρούσεων. Οι δύο βασικές αρχές του συστήματος της ΚτΕ για τη διατήρηση της ειρήνης ήταν ότι (α) τα κράτη-μέλη της είχαν συμφωνήσει να σέβονται την εδαφική ακεραιότητα και την ανεξαρτησία όλων των κρατών και (β) ότι ο πόλεμος ή η απειλή πολέμου ήταν μέλημα της ΚτΕ και όλων των κρατών-μελών της.⁶³⁷

Η ΚτΕ είχε τρία όργανα: (1) τη Συνέλευση (με έξι θεματικές επιτροπές) στην οποία συμμετείχαν όλα τα κράτη-μέλη, (2) το Συμβούλιο (που έφτασε τα 15 μέλη στη δεκαετία του 1930) με μόνιμα μέλη τη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, τη Γερμανία και την Ιαπωνία και, όταν οι τρεις τελευταίες χώρες αποχώρησαν, τη Σοβιετική Ένωση και (3) τη Μόνιμη Γραμματεία υπό τον Γενικό Γραμματέα. Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας και το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης (ΔΔΔΔ) ήταν συνδεδεμένα με την ΚτΕ. Το Σύμφωνο της ΚτΕ έδινε πολύ περισσότερη εξουσία στο Συμβούλιο και περιορισμένη στη Συνέλευση, η οποία μάλιστα προβλεπόταν να συνέρχεται κάθε τρία ή τέσσερα έτη. Στην πράξη όμως η Συνέλευση κατόρθωσε να ισχυροποιηθεί και να συνέρχεται κάθε χρόνο.

Το Palais des Nations, η έδρα της ΚτΕ στη Γενεύη (σήμερα η δεύτερη έδρα του ΟΗΕ)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palais_des_nations.jpg

Το Συμβούλιο της ΚτΕ σε σύνοδο
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bruce_presiding_over_the_League_of_Nations_Council.png

Η Συνέλευση της ΚτΕ σε σύνοδο

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_102-02454_Genf_Schlussitzung_des_V%C3%B6lkerbundrates.jpg

Η ΚτΕ υπήρξε ο πρώτος μόνιμος οικουμενικός πολιτικός οργανισμός. Όμως ούτε μόνιμος υπήρξε, μια και χάθηκε μέσα στα συντρίμια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου το οποίο δεν μπόρεσε να αποτρέψει (αν και τυπικά διαλύθηκε όχι το 1939 ή το 1940 αλλά το 1946), αλλά ούτε και πραγματικά οικουμενικός ήταν. Τα ιδρυτικά του μέλη ήταν 42 (συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας) και ο συνολικός αριθμός των κρατών που συμμετείχαν ήταν 64, αν και πολλά κράτη αποχώρησαν, ακόμη και μικρά όπως η Παραγουάη, σαφώς ένδειξη ότι δεν θεωρούσαν σημαντική και απαραίτητη τη συμμετοχή τους. Ο μεγαλύτερος αριθμός κρατών-μελών ήταν το 1934-1935 όπου συμμετείχαν 58 κράτη-μέλη. Βέβαια, μεγάλα τμήματα της ανθρωπότητας δεν είχαν καν την επιλογή να συμμετάσχουν ή όχι, υποδουλωμένα καθώς ήταν στην αποικιοκρατία, η οποία δεν είχε αποτιναχτεί παρά τις δηλώσεις του προέδρου Wilson (στα 14 Σημεία) περί αυτοδιάθεσης των λαών.

Ένα άλλο βασικό πρωταρχικό μειονέκτημα της ΚτΕ ήταν η συμμετοχή των ΗΠΑ. Η Γερουσία των ΗΠΑ δεν δέχτηκε να κυρώσει τη Συνθήκη των Βερσαλλιών λόγω του άρθρου 10 του Συμφώνου της ΚτΕ που προέβλεπε αρωγή σε χώρα που υφίστατο επίθεση. Η στάση αυτή που κατακρίθηκε τότε διεθνώς ήταν αποτέλεσμα της ανόδου, κατά την εποχή εκείνη, του γνωστού ρεύματος του απομονωτισμού που κατά καιρούς συνεπαίρνει τις ΗΠΑ. Έτσι, οι ΗΠΑ δεν έγιναν ποτέ μέλος της ΚτΕ, απουσία που έγινε ιδιαίτερα αισθητή. Εκτός από τις ΗΠΑ, η Σοβιετική Ένωση έγινε αποδεκτή μόλις το 1934 (και αποπέμφθηκε το 1939 λόγω της επίθεσής της κατά της Φινλανδίας), η Γερμανία, που έγινε μέλος το 1926, αποχώρησε το 1933, εκφράζοντας την περιφρόνησή της, και επίσης άλλες δεκαέξι χώρες αποχώρησαν, μεταξύ των οποίων η Βραζιλία το 1928, η Ιαπωνία το 1933 και η Ιταλία το 1937. Πάντως από όλες τις ανεξάρτητες χώρες του Μεσοπολέμου που ήταν 64 μόνο μία, οι ΗΠΑ, δεν συμμετείχαν ποτέ στην ΚτΕ.

Το Σύμφωνο προέβλεπε ακόμη και επιβολή της ειρήνης με οικονομική και πολιτική απομόνωση του κράτους-παραβάτη, ακόμη και διά των όπλων, με από κοινού χρήση ένοπλης βίας από ξηρά, θάλασσα και αέρα εναντίον του κράτους που παραβίαζε τις υποχρεώσεις με βάση το Σύμφωνο της ΚτΕ και κατά κύριο λόγο αν απειλούσε την εδαφική ακεραιότητα ενός άλλου κράτους ή είχε ξεκινήσει έναν επιθετικό πόλεμο. Πλην όμως, οι προβλέψεις αυτές υποσκάπτονταν γιατί η ΚτΕ δεν λάμβανε αποφάσεις υποχρεωτικού χαρακτήρα αλλά μόνο αποφάσεις που είχαν τον χαρακτήρα συστάσεων (και όχι δεσμευτικών αποφάσεων). Επίσης, για να υιοθετηθεί μία σύσταση, έπρεπε να προκύψει ομοφωνία στην ψηφοφορία (όλα τα μέλη του Συμβουλίου να συμφωνούν, μόνιμα και μη μόνιμα, εκτός από τα διαδικαστικά ζητήματα και την ένταξη ή αποπομπή κράτους μέλους που μπορούσε να γίνει με πλειοψηφία του Συμβουλίου). Στις έξι επιτροπές της Συνέλευσης υιοθετού-

νταν συστάσεις με πλειοψηφία, αλλά η τελική τους υιοθέτηση απαιτούσε ομοφωνία από την ολομέλεια της Συνέλευσης. Δηλαδή, για να υπάρξει αποτελεσματική πίεση σε κράτη-παραβάτες, θα έπρεπε όλα τα άλλα κράτη (πλην, εννοείται, του κράτους-παραβάτη) να συμφωνούν στην υιοθέτηση των συγκεκριμένων μέτρων, κάτι που ήταν σχεδόν αδύνατον να επιτευχθεί.⁶³⁸

Ωστόσο, η ΚτΕ έχει να επιδείξει και επιτεύγματα στο ενεργητικό της που είναι άξια μνείας. Καταρχήν, όπως είπαμε, αποτέλεσε σταθμό ως η πρώτη προσπάθεια οργάνωσης της διεθνούς κοινωνίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Από τα επιμέρους επιτεύγματά της ήταν οι αποφάσεις του ΔΔΔΔ (που ήταν συνδεδεμένο με την ΚτΕ) που επιλύσαν διαφορές και προήγαγαν το διεθνές δίκαιο, η δραστηριότητα που αφορούσε θέματα εκτός της ειρήνης και της ασφάλειας, όπως ζητήματα εργασίας, οικονομίας, κατάργηση της δουλείας, καθώς και η υιοθέτηση του καθεστώτος της κηδεμονίας, με το οποίο αποφεύχθηκε να γίνουν αποικίες οι πρώην αποικίες της Γερμανίας και τα ασιατικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ειδικότερα, η σημερινή δομή στον χώρο της διεθνούς κοινωνικής συνεργασίας (ΟΗΕ και ειδικευμένοι οργανισμοί) βρίσκεται τη βάση της στα στέρεα θεμέλια που δημιουργήθηκαν από την ΚτΕ. Επίσης, κατά την πρώτη δεκαετία της ζωής της (τη δεκαετία του 1920) η ΚτΕ κατόρθωσε να αποσοβήσει ή να προλάβει εντάσεις και εστίες ένοπλων συγκρούσεων μεταξύ μικρότερων χωρών-μελών της, όπως στην περίπτωση των νήσων Άαλαντ μεταξύ Σουηδίας και Φινλανδίας το 1920 (που ήταν και η πρώτη της επιτυχία), μεταξύ Αλβανίας και Γιουγκοσλαβίας το 1921, μεταξύ Πολωνίας και Λιθουανίας το 1923, το 1923 μεταξύ Ιταλίας και Ελλάδας (με την Ιταλία να καταλαμβάνει την Κέρκυρα) και το 1925 μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, με τον ελληνικό στρατό να εισβάλει στη νότια Βουλγαρία. Κατά μια εκτίμηση, η ΚτΕ κατόρθωσε να αντιμετωπίσει επιτυχώς και να επιλύσει περισσότερο από τις μισές διακρατικές διενέξεις του Μεσοπολέμου.⁶³⁹

Όμως στη δεύτερή της δεκαετία η ΚτΕ στάθηκε ανήμπορη να παρέμβει αποφασιστικά ακόμη και σε συγκρούσεις μεταξύ μικρών κρατών, όπως η Βολιβία και η Παραγουάη, οι οποίες πολέμησαν μεταξύ τους επί τρία χρόνια (1932-1935) για μία διένεξη που αφορούσε μια ακατοίκητη έρημο. Επίσης, η ΚτΕ ήταν απύσχα στον πολυετή και πολύνεκρο εμφύλιο πόλεμο της Ισπανίας (1936-1939). Βέβαια, πολύ πιο δραματικές ήταν οι συνέπειες από την αδυναμία της να αντιμετωπίσει τις μεγάλες προκλήσεις στην ειρήνη και στη διεθνή τάξη που προέρχονταν από τρεις Μεγάλες Δυνάμεις.

Οι μεγάλες αυτές προκλήσεις που ουσιαστικά καταρράκωναν το διεθνές δίκαιο και την όλη ιδέα της οργανωμένης διεθνούς κοινωνίας ήταν κατά σειρά, μέχρι το τελειωτικό χτύπημα που οδήγησε στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δηλαδή τη Γερμανική και Σοβιετική επίθεση κατά της Πολωνίας τον Σεπτέμβριο του 1939, οι εξής: το 1931, όταν η Ιαπωνία κατέλαβε χωρίς ουσιαστικό λόγο τη Μαντζουρία, την πολυπληθέστερη κινεζική επαρχία (συγκεκριμένα ο ιαπωνικός στρατός κατέλαβε τη Μαντζουρία κατά παράβαση των εντολών της ιαπωνικής κυβέρνησης)· το 1935, όταν η Ιταλία του Mussolini πάλι χωρίς λόγο κατέλαβε την Αβησσυνία (Αιθιοπία)· το 1936, όταν η χιτλερική Γερμανία κατέλαβε την περιοχή του Ρήνου· το 1937, όταν η Ιαπωνία κατέλαβε και άλλα τμήματα της Κίνας και το Πεκίνο· το 1938, όταν η Γερμανία προσάρτησε την Αυστρία, παρουσιάζοντάς την ως δήθεν «ένωση» (Anschluss), αφού πρώτα φρόντισε να δολοφονήσει τον Καγκελάριο της Αυστρίας και στη συνέχεια προσάρτησε την τσεχοσλοβακική περιοχή της Σουδητίας (γεγονός που οι Μεγάλες Δυνάμεις αναγκάστηκαν να δεχτούν με τη Συμφωνία του Μονάχου το 1938)· η ρωσική εισβολή στη Φινλανδία (σε αυτή την περίπτωση η Σοβιετική Ένωση αποπέμφθηκε από την ΚτΕ) και τέλος η Ιταλία που προσάρτησε την Αλβανία την άνοιξη του 1939. Πάντως, η πιο εντυπωσιακή για την εποχή της κινητοποίησης της ΚτΕ έλαβε χώρα στην περίπτωση της Ιταλίας το 1935, με τη λήψη οικονομικών κυρώσεων που έπληξαν την Ιταλία οικονομικά, όπως εμπάργκο σε τρόφιμα, χάλυβα και καύσιμα και απαγόρευση πωλήσεως όπλων. Στη συνέχεια, όμως, το 1936 τα μέτρα εγκαταλείφθηκαν, κυρίως μπροστά στον φόβο δημιουργίας άξονα μεταξύ Mussolini και Hitler.⁶⁴⁰

Καταλήγοντας, η γνωστή συμβατική θέση ότι η ΚτΕ υπήρξε αποτυχία, μια και δεν κατόρθωσε να εξασφαλίσει την ειρήνη και να αποτρέψει ένα νέο ακόμη πιο τρομερό αιματοκύλισμα, είναι κάπως υπερβολική και μάλλον άδικη για τρεις λόγους. Πρώτον, ήταν το καινοφανές του όλου εγχειρήματος της δημιουργίας ενός οικουμενικού πολιτικού οργανισμού χωρίς ιστορικό προηγούμενο. Δεύτερον, το διεθνές δίκαιο, αν και ενισχυμένο, δεν είχε ακόμη την ισχύ και εμβέλεια που έχει σήμερα. Τρίτον και κυριότερο, ο οργανισμός αυτός είχε να αντιμετωπίσει, και μάλιστα ταυτόχρονα, τα τρία πλέον επιθετικά κράτη που είχε γνωρίσει η ανθρωπότητα κατά τη νεωτερική εποχή. Η Ιαπωνική Αυτοκρατορία (όπως λεγόταν τότε), η φασιστική Ιταλία και η ναζιστική Γερμανία (το Τρίτο Ράιχ) θεωρούσαν ότι είχαν το απόλυτο και κυρίαρχο δικαίωμα προσφυγής στον επιθετικό πόλεμο και στον επεκτατισμό. Παρά τα οργανωτικά μειονεκτήματα της ΚτΕ, κυρίως ως προς τη μη λήψη υποχρεωτικών αποφάσεων με πλειοψηφία, η κύρια αιτία της αποτυχίας ήταν η έλλειψη βούλησης από την πλευρά των κρατών, και κυρίως των κυβερνήσεων των μεγάλων κρατών, να σταματήσουν την

επιθετικότητα των τριών αναθεωρητικών κρατών. Κοντολογίς, η ΚτΕ απέτυχε έχοντας ως κριτήριο τις ελπίδες που γέννησε και τους φιλόδοξους στόχους που είχε θέσει. Από την άλλη, αν τη συγκρίνουμε με το τι υπήρχε διεθνώς μέχρι τότε, αποτέλεσε σταθμό στη διεθνή κοινωνία και επανάσταση στην εξέλιξη των διεθνών οργανισμών και σε αυτό που αργότερα ονομάστηκε διεθνής ή παγκόσμια διακυβέρνηση.⁶⁴¹

Τα Ηνωμένα Έθνη⁶⁴²

Η επεξεργασία σχεδίων για έναν μελλοντικό, πολύ πιο αποτελεσματικό οικουμενικό πολιτικό οργανισμό έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Σε αυτή την προσπάθεια πρωτεύοντα ρόλο έπαιξαν διάφορες ιδιωτικές οργανώσεις στις ΗΠΑ (ο συνολικός αριθμός έφτασε τις 100 οργανώσεις) και προσωπικότητες από τον πανεπιστημιακό χώρο που ασχολούνταν με τα διεθνή ζητήματα. Με τις οργανώσεις αυτές είχε επαφή και ανταλλάσσει απόψεις το State Department. Μεταξύ των οργανώσεων αυτών αξίζει να αναφέρουμε την Commission to Study the Organization of Peace, την Commission for a Just and Durable Peace (στην οποία πρωταγωνιστούσε ο μελλοντικός υπουργός Εξωτερικών John Foster Dulles) και στην οργάνωση Americans United for World Organization. Το 1944 μία ομάδα από διακεκριμένους ειδικούς, υπό τον διεθνή δικαστή Manley Hudson, παρουσίασε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο για τον μελλοντικό διεθνή οργανισμό με τον τίτλο *Design for a Charter of the General International Organization*.⁶⁴³

Ο όρος «Ηνωμένα Έθνη» αναφέρθηκε για πρώτη φορά από τον πρόεδρο των ΗΠΑ Franklin Roosevelt (1882-1945), εννοώντας τις συμμαχικές χώρες, και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε διεθνές κείμενο τον Ιανουάριο του 1942, στη «Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών», έργο των ΗΠΑ και της Βρετανίας, που υπέγραψαν 26 κράτη (εδώ «ηνωμένα έθνη» ήταν τα κράτη που συνασπίστηκαν εναντίον των δυνάμεων του Άξονα Γερμανίας-Ιταλίας- Ιαπωνίας).

Franklin Roosevelt

Public Domain.

https://en.wikipedia.org/wiki/Franklin_D._Roosevelt_-_/media/File:FDR_in_1933.jpg

Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών συντάχτηκε στη Διάσκεψη του Αγίου Φραγκίσκου (Απρίλιος-Ιούνιος 1945) από τις αντιπροσωπείες 51 κρατών. Υπογράφηκε στις 26 Ιουνίου του 1945 και κυρώθηκε και τέθηκε σε ισχύ στις 24 Οκτωβρίου του ίδιου έτους. Είχαν προηγηθεί οι διαβουλεύσεις που είχαν λάβει χώρα στην Ουάσιγκτον, στην περιοχή Dumbarton Oaks, μεταξύ των αντιπροσώπων των ΗΠΑ, της Σοβιετικής Ένωσης, της Βρετανίας και της Κίνας (Αύγουστος-Οκτώβριος 1944) και στη Γιάλτα σε ανώτατο επίπεδο μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης, ΗΠΑ και Βρετανίας (Stalin, Roosevelt, Churchill) τον Φεβρουάριο του 1945. Το πρώτο κράτος που επικύρωσε τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών ήταν οι ΗΠΑ και επίσης προσέφεραν τη Νέα Υόρκη ως έδρα του ΟΗΕ, βλέπουμε δηλαδή μια εντελώς διαφορετική στάση από αυτή που είχε τηρήσει με την ΚτΕ.⁶⁴⁴

Η Διάσκεψη της Γιάλτας, με τους Churchill, Roosevelt και Stalin (4-11 Φεβρουαρίου 1945)

Public Domain

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Yalta_Conference_1945_Churchill,_Stalin,_Roosevelt.jpg

Τα Ηνωμένα Έθνη ή Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), ο διάδοχος οργανισμός της ΚτΕ, η δεύτερη προσπάθεια δημιουργίας ενός οικουμενικού/παγκόσμιου πολιτικού οργανισμού με στόχο την ειρήνη, ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1945 με την υιοθέτηση του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Ο ΟΗΕ δεν ήταν ευρωκρατούμενος όπως ήταν η ΚτΕ. Μπορεί να μη συμμετείχαν ακόμη οι μη ανεξάρτητες αποικίες της Αφρικής και Ασίας, αλλά από τα 51 ιδρυτικά κράτη μόνο εννέα ήταν ευρωπαϊκά (μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα). Σήμερα (2015) ο αριθμός των κρατών-μελών έχει σχεδόν τετραπλασιαστεί, με τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ να έχουν φθάσει τα 193.

Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών αποτελεί πολυμερή διεθνή συνθήκη και αποτελείται από 111 άρθρα (με την προσθήκη του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου). Ο Χάρτης αποτελεί, θα λέγαμε, το σύνταγμα της νέας παγκόσμιας διεθνούς κοινωνίας που προέκυψε μετά το 1945.

Η διεθνής ειρήνη και ασφάλεια είναι ο πρωταρχικός στόχος και ο κύριος λόγος ύπαρξης του ΟΗΕ. Οι σκοποί του ΟΗΕ είναι πέντε με βάση το Άρθρο 1 του Χάρτη:

- Η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας,
- η ανάπτυξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών, με βάση την ισότητα των δικαιωμάτων και την αυτοδιάθεση των λαών,
- η διεθνής συνεργασία,
- η επίλυση των διεθνών οικονομικών, κοινωνικών, εκπολιτιστικών και ανθρωπιστικών προβλημάτων,
- ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους, χωρίς διακρίσεις φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας.

Στο Άρθρο 2 του Χάρτη διατυπώνονται οι κύριες αρχές των Ηνωμένων Εθνών που εφεξής θα διέπουν τις σχέσεις μεταξύ των κρατών που αποτέλεσαν και τη βάση της σύγχρονης μεταπολεμικής διεθνούς κοινωνίας:

(1^{ον}) η αρχή της κυρίαρχης ισότητας όλων των κρατών-μελών (παράγραφος 1),

(2^{ον}) η τήρηση, με καλή πίστη, των υποχρεώσεων που αναλαμβάνουν με τον παρόντα Χάρτη (παράγραφος 2),

(3^{ον}) ο διακανονισμός των διεθνών διαφορών με ειρηνικά μέσα, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην τίθεται σε κίνδυνο η διεθνής ειρήνη, η ασφάλεια και η δικαιοσύνη (παράγραφος 3),

(4^{ον}) η αποχή από την απειλή ή χρήση βίας στις σχέσεις μεταξύ των κρατών-μελών, βίας που απειλεί την εδαφική ακεραιότητα ή την πολιτική ανεξαρτησία οποιουδήποτε κράτους (παράγραφος 4),

(5^{ον}) η μη επέμβαση στα ζητήματα που ανήκουν στην εσωτερική δικαιοδοσία των κρατών (παράγραφος 7).

Η έδρα του ΟΗΕ στη Νέα Υόρκη

Creative Commons

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_United_Nations_Secretariat_Building.jpg

Ο ΟΗΕ έχει έξι κύρια όργανα, τη Γενική Συνέλευση (ΓΣ), το Συμβούλιο Ασφαλείας (ΣΑ), το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο, το Συμβούλιο Κηδεμονίας, τη Γραμματεία και το Διεθνές Δικαστήριο. Με τα Ηνωμένα Έθνη συνδέονται οι εξειδικευμένοι διεθνείς οργανισμοί των Ηνωμένων Εθνών και οι συνεργαζόμενοι με τον ΟΗΕ οργανισμοί.

Στα αρχικά σχέδια των τριών Μεγάλων Δυνάμεων, δινόταν κυρίως έμφαση στο ΣΑ και στον ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων (όπως είχε συμβεί παλιότερα και με το Συμβούλιο της ΚτΕ σε σύγκριση με τη ΓΣ).

Στον Άγιο Φραγκίσκο όμως οι μεσαίες και μικρές χώρες κατόρθωσαν να ενισχύσουν τον ρόλο της ΓΣ ως του διεθνούς βήματος και του οργάνου εκείνου που μπορεί να ασχοληθεί με όλα τα ζητήματα που αναφύονται διεθνώς. Ωστόσο, οι μικρές χώρες δεν κατόρθωσαν να καταργήσουν ή να μειώσουν τη σημασία του βέτο των πέντε μόνιμων μελών του ΣΑ (βλ. παρακάτω).⁶⁴⁵

Στη ΓΣ συμμετέχουν όλα τα κράτη-μέλη. Η ΓΣ δεν λαμβάνει αποφάσεις υποχρεωτικές αλλά συστάσεις (*recommendations*). Πλην όμως, πολλές από τις αποφάσεις διαθέτουν, όπως είπαμε, τόσο κύρος –ειδικά οι διακηρύξεις (βλ. Κεφάλαιο 7)–, ώστε να θεωρούνται ότι δεσμεύουν τα κράτη, πολιτικά αλλά ακόμη και νομικά, και αποτελούν συμβολή στη διεθνή έννομη τάξη και πιο συγκεκριμένα στην εδραίωση και διαμόρφωση νέων κανόνων του διεθνούς δικαίου.

Στις αρμοδιότητες της ΓΣ είναι να εξετάζει και να προβαίνει σε συστάσεις σε σχέση με τα ακόλουθα θέματα: για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, τη διεθνή συνεργασία, τον αφοπλισμό, την τήρηση και προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την κωδικοποίηση του διεθνούς δικαίου, την ειρηνική διευθέτηση διενέξεων που αναφύονται και για όλα τα άλλα ζητήματα που εμπίπτουν στις πολλές αρμοδιότητες των Ηνωμένων Εθνών. Επίσης, εγκρίνει τον προϋπολογισμό του ΟΗΕ και κατανέμει τις εισφορές μεταξύ των κρατών-μελών. Δεν συζητάει και δεν μπορεί να προβεί σε συστάσεις για θέματα ειρήνης και ασφάλειας αν η συγκεκριμένη περίπτωση συζητείται, κατά την περίοδο εκείνη, στο ΣΑ. Ωστόσο, με βάση το ψήφισμα της ΓΣ «Ενωμένοι για την Ειρήνη» (*United for Peace*) του 1950, μπορεί να επιλαμβάνεται και θεμάτων απειλής της ειρήνης και ασφάλειας και να αναλαμβάνει δράση, σε περίπτωση που το ΣΑ αδυνατεί να καταλήξει σε ψήφισμα υποχρεωτικού χαρακτήρα (απόφαση του ΣΑ). Στα καθήκοντα της ΓΣ περιλαμβάνονται και η αποδοχή νέων κρατών-μελών, η εκλογή των μη μόνιμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας και των μελών του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου. Επίσης εκλέγει, μαζί με το ΣΑ, τους δικαστές του Διεθνούς Δικαστηρίου.

Η ΓΣ συνέρχεται κάθε χρόνο, από τα μέσα Σεπτεμβρίου (την τρίτη Τρίτη κάθε Σεπτεμβρίου) έως τα τέλη Δεκεμβρίου και ενίοτε οι εργασίες συνεχίζονται και τον Ιανουάριο. Επίσης έχουν λάβει αρκετές φορές χώρα και έκτακτες σύνοδοι της ΓΣ. Η ΓΣ συνέρχεται σε ολομέλεια στην αρχή και στο τέλος εκάστης τακτικής συνόδου. Το υπόλοιπο διάστημα συνέρχονται ταυτόχρονα σε επτά επιτροπές ανάλογα με τη θεματική που συζητείται. Οι επτά επιτροπές στην οποία συμμετέχουν όλα τα κράτη-μέλη είναι οι εξής:

- η Πρώτη Επιτροπή ή Επιτροπή Αφοπλισμού και Διεθνούς Ασφάλειας,
- η Ειδική Πολιτική Επιτροπή (για να καλύψει θέματα συναφή με την Πρώτη Επιτροπή τα οποία εκείνη αδυνατεί να καλύψει, λόγω φόρτου εργασίας),
- η Δεύτερη Επιτροπή ή Οικονομική και Χρηματοδοτική Επιτροπή,
- η Τρίτη Επιτροπή ή Επιτροπή Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών και Πολιτιστικών Ζητημάτων,
- η Τέταρτη Επιτροπή ή Ειδική Πολιτική και Αποαποικιοκρατική Επιτροπή,
- η Πέμπτη Επιτροπή ή Επιτροπή για Ζητήματα Διοικητικά και Προϋπολογισμού,
- η Έκτη Επιτροπή ή Νομική Επιτροπή.

Η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ σε σύνοδο

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Laura_Bush_at_the_United_Nations_General_Assembly.jpg

Στη ΓΣ ανήκει πληθώρα άλλων οργάνων (άνω των πενήντα), με κυριότερα την Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου (*International Law Commission*), με σημαντικό έργο στην εξέλιξη και κωδικοποίηση του διεθνούς δικαίου, την Ειδική Επιτροπή για τις Ειρηνευτικές Επιχειρήσεις και το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (το τελευταίο ιδρύθηκε το 2006 σε αντικατάσταση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που βρισκόταν υπό το ECOSOC).

Η ΓΣ έχει εδραιωθεί ως η κύρια και πλέον έγκυρη έκφραση της παγκόσμια κοινής γνώμης. Στην πορεία της κατόρθωσε να αναπτύξει σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της διεθνούς τάξης και στη διαδικασία ειρηνικής επίλυσης και πρόληψης συγκρούσεων, σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι προβλεπόταν από τις αρμοδιότητές του με βάση τον Χάρτη.⁶⁴⁶

Το ΣΑ αποτελείται από 15 μέλη (αρχικά τα μέλη ήταν 11), εκ των οποίων τα πέντε είναι μόνιμα. Τα πέντε μόνιμα μέλη είναι οι ΗΠΑ, η Σοβιετική Ένωση και σήμερα η Ρωσική Ομοσπονδία, η Κίνα (αρχικά η Δημοκρατία της Κίνας [Ταϊβάν] και από το 1971 η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας), η Βρετανία και η Γαλλία. Οι αποφάσεις του ΣΑ είναι υποχρεωτικές και λαμβάνονται με πλειοψηφία των 9 από τα 15 μέλη, που όμως απαραίτητως πρέπει να συμπεριλαμβάνει τη σύμφωνη γνώμη και των πέντε μόνιμων μελών όταν πρόκειται για ουσιαστικά και όχι διαδικαστικά ζητήματα (Άρθρο 27 του Χάρτη). Δηλαδή τα πέντε μόνιμα μέλη έχουν δικαίωμα αρνησικυρίας (βέτο) αν και η λέξη αυτή δεν αναφέρεται στον Χάρτη. Χωρίς τη συγκατάθεση και των πέντε δεν λαμβάνεται καμία ουσιαστική απόφαση. Ωστόσο, με τον χρόνο καθιερώθηκε η αποχή (*abstention*) ή η απουσία (*absence*) ενός ή περισσότερων από τα πέντε μόνιμα μέλη, η οποία δεν θεωρείται ισοδύναμη με το βέτο. Κατά έναν πρόσφατο υπολογισμό το βέτο έχει χρησιμοποιηθεί από την Κίνα (Δημοκρατία της Κίνας και μετά Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας) 6 φορές, από τη Γαλλία 18 φορές, από τη Βρετανία 30 φορές, από τις ΗΠΑ 89 φορές και από τη Σοβιετική Ένωση/Ρωσία 124 φορές, τις 120 επί Σοβιετικής Ένωσης.⁶⁴⁷

Το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ σε σύνοδο (Σύνοδος Κορυφής, 2005)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:UNSC_Summit_2005.jpg

Το πρωταρχικό μέλημα του ΣΑ είναι η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζει κάθε διαφορά που φρονεί ότι μπορεί να οδηγήσει σε διεθνή σύγκρουση, προτείνει μεθόδους επίλυσης ή θέτει το πλαίσιο για την επίλυση. Όταν διαπιστώνει απειλή της ειρήνης ή επίθεση από ένα κράτος, μπορεί να προβεί σε μία σειρά από πρωτοβουλίες για την πρόληψη ή τον τερματισμό μιας επίθεσης. Αν όμως τα μη βίαια αυτά μέτρα δεν τελεσφορήσουν, «δύνανται να αναλάβει από αέρος, θαλάσσης ή ξηράς την αναγκαία δράση για την αποκατάσταση της ειρήνης και ασφάλειας» (Κεφάλαιο 7, άρθρο 42 του Χάρτη).⁶⁴⁸

Ένα από τα βασικά προβλήματα του ΣΑ είναι βέβαια το βέτο, που δεν έχει επιτρέψει –ειδικά κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου (1948-1989)– τη λήψη απόφασης σε ένοπλες συγκρούσεις και άλλες απειλές στη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Ένα άλλο πρόβλημα είναι ότι η έμφαση δινόταν, ειδικά μέχρι το 1990, σε θέματα που αφορούσαν διακρατικές σχέσεις και πολύ σπάνια βίαιες εσωτερικές συγκρούσεις ή συγκρούσεις εντός του Ανατολικού ή του Δυτικού Μπλοκ. Παρά τις προφανείς αυτές αδυναμίες, το ΣΑ αποτελεί σαφή βελτίωση από το Συμβούλιο της ΚτΕ. Επίσης, το γεγονός ότι πρόκειται για τις Μεγάλες Δυνάμεις που νίκησαν στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είναι επίσης αναχρονιστικό, αφού δεν συμμετέχουν ως μόνιμα μέλη του ΣΑ, ακόμη και σήμερα, άλλα μεγάλα και ισχυρά κράτη. Γι' αυτό και τις τελευταίες δεκαετίες γίνεται συζήτηση για τη συμμετοχή ως μόνιμων μελών και άλλων σημαντικών μεγάλων κρατών, αν και, από ό,τι φαίνεται, χωρίς να διαθέτουν το δικαίωμα του βέτο, για να μην οδηγηθεί σε παράλυση το ΣΑ από την αδυναμία να καταλήξει σε απόφαση. Τα κράτη αυτά είναι κυρίως τα εξής: η Γερμανία, η Ιαπωνία, η Ινδία, η Βραζιλία και η Ινδονησία και ίσως η Νιγηρία.

Το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο (ECOSOC: Economic and Social Council) ήταν υποβαθμισμένο στα αρχικά σχέδια των μεγάλων δυνάμεων και τελούσε υπό τη Γενική Συνέλευση. Ωστόσο, στον Άγιο Φραγκίσκο αποφασίστηκε να γίνει ανεξάρτητο όργανο του ΟΗΕ, αν και στην ουσία τελεί υπό τη ΓΣ, μια και οι συστάσεις της υιοθετούνται οριστικά όταν γίνουν αποδεκτές από τη ΓΣ. Από το 1973 τα μέλη του είναι 54 εκλεγόμενα ανά τριετία από τη ΓΣ, με βάση τη γεωγραφική κατανομή των κρατών. Το ECOSOC καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεμάτων κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα και η τήρησή τους, η θέση των γυναικών, η διεθνής δράση κατά των ναρκωτικών, το πρόβλημα της αύξησης του πληθυσμού, η βιομηχανική ανάπτυξη και το εμπόριο. Αποφασίζει την εκπόνηση μελετών από ειδικούς, συντάσσει εκθέσεις, συγκαλεί διεθνείς διασκέψεις στα θέματα που το αφορούν, συντονίζει τις δραστηριότητες

των ειδικευμένων λειτουργικών οργανισμών του ΟΗΕ και προβαίνει σε σειρά συστάσεων, τις οποίες στη συνέχεια μπορεί να υιοθετήσει ή να συμπληρώσει η ΓΣ με δικές της συστάσεις.

Υπό το ECOSOC βρίσκεται ένας μεγάλος αριθμός επιτροπών, κατά κύριο λόγο οι εννέα λειτουργικές επιτροπές, όπως η σημαντική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1946-2006, την οποία διαδέχτηκε το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το οποίο ανήκει στη ΓΣ), η Επιτροπή για την Κατάσταση των Γυναικών, η Επιτροπή για τον Πληθυσμό και την Ανάπτυξη, η Επιτροπή για την Πρόληψη του Εγκλήματος και την Ποινική Δικαιοσύνη, πέντε περιφερειακές οικονομικές επιτροπές, μία ανά ήπειρο, και διάφορες άλλες επιτροπές και ειδικά σώματα.

Ο ΟΗΕ καθιέρωσε τον θεσμό των κηδεμονιών –τη διάδοχη έννοια της «εντολής» της ΚτΕ–, προκειμένου «τα κηδεμονευόμενα εδάφη» στη συνέχεια να καταστούν ανεξάρτητα κράτη. Αρχικά υπήρχαν έντεκα κηδεμονευόμενα εδάφη. Σήμερα υπάρχει μόνο ένα, οι νήσοι Παλάου στον Ειρηνικό Ωκεανό υπό αμερικανική διοίκηση. Η εξέλιξη αυτή έχει οδηγήσει το Συμβούλιο Κηδεμονίας σε αχρηστία.

Η πολυπληθής Γραμματεία του ΟΗΕ είναι μαζί με το Διεθνές Δικαστήριο το πλέον ανεξάρτητο από τα κράτη όργανο του ΟΗΕ. Της Γραμματείας προΐσταται ο Γενικός Γραμματέας (ΓΓ). Ο ΓΓ προτείνεται από το ΣΑ, με τη σύμφωνη γνώμη των πέντε μόνιμων μελών, και στη συνέχεια διορίζεται επίσημα από τη ΓΣ. Ο ΓΓ είναι ο παγκόσμιος συνομιλητής, διαμεσολαβητής και ο κύριος εκπρόσωπος της διεθνούς κοινωνίας, διαθέτει μεγάλο κύρος, ελευθερία χειρισμών και πρωτοβουλιών σε όλο το φάσμα των θεμάτων που επιλαμβάνεται ο ΟΗΕ.

Οι γενικοί γραμματείς που χρημάτισαν μέχρι σήμερα είναι οι ακόλουθοι: ο Trygve Lie από τη Νορβηγία (1946-1953), ο Dag Hammarskjold από τη Σουηδία (1953-ως τον Σεπτέμβριο του 1961, όταν σκοτώθηκε, κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του, σε αεροπορικό δυστύχημα στη Ndola της Νότιας Ροδεσίας), ο U Thant από τη Βιρμανία (1961-1971), ο Kurt Waldheim από την Αυστρία (1971-1981), ο Javier Perez de Cuellar από το Περού (1981-1992), ο Boutros Boutros-Ghali από την Αίγυπτο (1992-1996), ο Koffi Annan από την Γκάνα (1997-2006) και ο Ban-Ki moon από τη Νότια Κορέα (2007-σήμερα). Οι γενικοί γραμματείς που άφησαν το στίγμα τους στον ΟΗΕ και στη διεθνή κοινωνία θεωρούνται ο Lie, ο οποίος έστησε τον όλο θεσμό, ο Hammarskjold, που είχε ιδιαίτερη προσφορά στην προληπτική διπλωματία και στον ρόλο των ειρηνευτικών δυνάμεων, ο de Cuellar με τις διάφορες προσπάθειες μεσολάβησης σε διεθνείς διενέξεις, όπως στο Κυπριακό, ο Boutros-Ghali για το όραμα της αναθεώρησης της λειτουργίας του Οργανισμού μπροστά στις νέες προκλήσεις της μεταψυχροπολεμικής εποχής, και ο Annan με την έμφασή του στην υιοθέτηση νέων αρχών που αφορούν την επίλυση εσωτερικών συγκρούσεων και την αποτελεσματική αντιμετώπιση της γενοκτονίας και άλλων εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας. Οι προτεραιότητες του σημερινού γενικού γραμματέα Ban-Ki moon είναι οι κλιματολογικές αλλαγές, οι πανδημίες, η οικονομική αναστάτωση και πίεση για νερό, τροφή και ενέργεια. Σε γενικές γραμμές ο ρόλος των Γενικών Γραμματέων έχει ενισχυθεί. Είναι πολύ πιο σημαντικός από ό,τι προβλεπόταν στον Χάρτη και δεν συγκρίνεται με τον καθαρά διεκπεραιωτικό ρόλο του Γενικού Γραμματέα της ΚτΕ.⁶⁴⁹

Dag Hammarskjöld

Public Domain.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dag_Hammarskj%C3%B6ld_1961.jpg

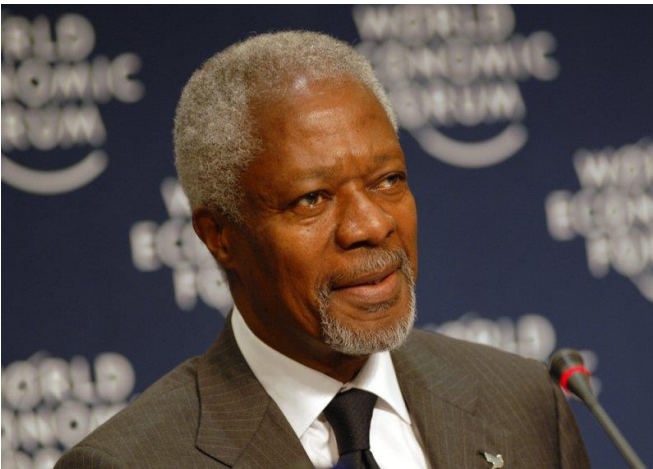
Javier Pérez de Cuéllar

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Javier_P%C3%A9rez_de_Cu%C3%A9llar_%281982%29.jpg

Boutros Boutros-Ghali

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Boutros_Boutros-Ghali_in_Davos.JPG

Kofi Annan

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kofi_Annan_at_World_Economic_Forum_on_Africa_2007.jpg

Ban-Ki moon

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ban_Ki-moon_April_2015.jpg

Στα Ηνωμένα Έθνη ανήκει τυπικά ως κύριο όργανο και το Διεθνές Δικαστήριο (ΔΔ), που όμως είναι ανεξάρτητο. Το Διεθνές Δικαστήριο εδρεύει στη Χάγη, όπως και το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης. Το Δικαστήριο αποτελείται από 15 δικαστές που εκλέγονται από τη ΓΣ για εννέα χρόνια και είναι διαπρεπείς νομικοί διεθνολόγοι που εκπροσωπούν τις κύριες νομικές παραδόσεις ανά τον κόσμο. Ενώπιον του ΔΔ έρχονται υποθέσεις κατόπιν προσφυγής δύο ή περισσότερων κρατών-μελών των Ηνωμένων Εθνών ή κρατών που έχουν γίνει κράτη-μέρη του Καταστατικού του Δικαστηρίου, όπως η Ελβετία μέχρι το 2002, όταν δεν ήταν μέλος των Ηνωμένων Εθνών. Επίσης ένα ή περισσότερα κράτη-μέλη, το ΣΑ ή η ΓΣ μπορεί να ζητήσει γνωμοδότηση από το ΔΔ για οποιοδήποτε θέμα που έχει νομικές πτυχές. Οι γνωμοδοτήσεις αυτές, σε αντίθεση με τις αποφάσεις του ΔΔ, δεν είναι υποχρεωτικές, όμως διαθέτουν μεγάλο κύρος.

Γενικότερα, ο ΟΗΕ ιδρύθηκε έχοντας υπόψη τα λάθη και τις αδυναμίες της ΚτΕ. Έτσι απέφυγε να είναι ένας κατά βάση ευρωπαϊκός ή δυτικός θεσμός. Επιπλέον, φρόντισε, με το ΣΑ και τα πέντε μόνιμα μέλη του να μη στηρίζεται στην ομοφωνία για να παίρνει αποφάσεις. Οι δε αποφάσεις του ΣΑ είναι, όπως είπαμε, υποχρεωτικές, κάτι που βέβαια δεν συνέβαινε με την ΚτΕ που μόνο συστάσεις μπορούσε να κάνει και μάλιστα με ομοφωνία.

Ο Χάρτης του ΟΗΕ, παρά το γεγονός ότι γράφτηκε υπό την επήρεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του Μεσοπολέμου, ακόμη διατηρεί την αίγλη του και είναι πειστικό κείμενο – αν μη τι άλλο επειδή σε ορισμένα σημεία έχει ασάφειες και δίνει έτσι τη δυνατότητα για δημιουργικές ερμηνείες.

Ο ΟΗΕ ανέλαβε πρωτοβουλίες σε μεγάλο αριθμό διακρατικών και άλλων ένοπλων συγκρούσεων με περιορισμένη όμως αποτελεσματικότητα μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, λόγω της άσκησης του βέτο, που δεν επέτρεψε εμπλοκή σε πολλές περιπτώσεις ενώ αυτή χρειαζόταν. Το αποτέλεσμα είναι να εμφανίζεται ελλειψής σε σχέση με τις σημερινές μεταψυχροπολεμικές διεθνείς προκλήσεις για την ειρήνη και ασφάλεια, οι οποίες προέρχονται κυρίως από εσωτερικές ή διεθνικές συγκρούσεις. Από το 1945 μέχρι σήμερα, κατόρθωσε να επέμβει στρατιωτικά ή να εξουσιοδοτήσει επέμβαση κυρίως σε τρεις περιπτώσεις εσωτερικής σύγκρουσης με σκοπό την καταστολή της ένοπλης βίας: στην περίπτωση του Κονγκό-Λεοπολντβίλ το 1960-1962, στη Σομαλία το 1992 και στη Λιβύη το 2011. Όμως, στις άνω των εκατό εσωτερικών ένοπλων συγκρούσεων από το 1945 μέχρι σήμερα, δεν κατόρθωσε να επέμβει καίρια (εδώ βέβαια υπάρχει και η γνωστή αρχή της μη επέμβασης στα εσωτερικά των κρατών που επικαλούνται τα κράτη για να μην επέμβει ο ΟΗΕ). Πάντως, καταδίκασε τέτοια γεγονότα, συνέστησε εκεχειρία ή απομάκρυνση ξένων στρατευμάτων, μεσολάβησε ή απέστειλε ειρηνευτικές δυνάμεις που έπαιξαν σημαντικό ρόλο, όπως στο Κασμίρ (1948-σήμερα), στην Κύπρο (1964-σήμερα) και το 1999 στο Ανατολικό Τιμόρ. Στη συντριπτική πλειοψηφία των εθνικών ή άλλων εσωτερικών συγκρούσεων δεν μπόρεσε να κάνει τίποτα, ειδικά κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, ενώ εκατομμύρια άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους (π.χ. Μπιάφρα, Νότιο Σουδάν, Ανατολικό Πακιστάν, Ερυθραία, Κουρδικό στο Ιράκ και στην Τουρκία, Ταμίλ στη Σρι Λάνκα, Ρουάντα, Νταρφούρ στο Σουδάν).

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ο ρόλος του ΟΗΕ ενισχύθηκε και στα θέματα διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται προσπάθεια να βρεθεί μία νέα πιο εκσυγχρονισμένη προσέγγιση, μία επαναδιοργάνωση του ΟΗΕ, με επιπλέον όργανα, μηχανισμούς και πιο κατάλληλους δεσμευτικούς κανόνες προσαρμοσμένους στον 21^ο αιώνα. Στο τέλος του Ψυχρού πολέμου ο γενικός γραμματέας Boutros-Ghali είχε επισημάνει τέσσερα σημεία ως βασικά για τη μελλοντική ειρήνη και ασφάλεια και για τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα του ΟΗΕ: (α) την ανάπτυξη της προληπτικής διπλωματίας (*preventive diplomacy*), (β) την αποκατάσταση της ειρήνης (*peacemaking*), (γ) τη διατήρηση της ειρήνης (*peace-keeping*) και (δ) την εδραίωση της ειρήνης μετά από μία ένοπλη σύγκρουση (*post-conflict-peace building*).

Αναμφίβολα, πιο σημαντική και αισθητή υπήρξε η προσφορά του ΟΗΕ στους άλλους τομείς της δραστηριότητάς του εκτός της ειρήνης και της ασφάλειας, όπου μαζί με τους οργανισμούς του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών (βλ. παραπάνω πίνακα των οργανισμών αυτών) συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση του σύγχρονου μεταπολεμικού παγκόσμιου συστήματος, καλύπτοντας ένα ευρύτατο φάσμα θεμάτων που χρειάζονται πολυμερή παρέμβαση.

Η παγκόσμια διακυβέρνηση

Η έννοια και λειτουργία της παγκόσμιας διακυβέρνησης είναι, όπως και η έννοια και η λειτουργία της παγκοσμιοποίησης, έννοια των τελευταίων δεκαετιών και εμφανίστηκε για να συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση, ανάλυση και αντιμετώπιση της σύγχρονης μεταδιπολικής-μεταψυχροπολεμικής παγκόσμιας κοινωνίας. Όπως και η παγκοσμιοποίηση είναι εννοιολογικά ασαφής, πανταχού παρούσα, και κινδυνεύει έτσι να παραμένει ακατανόητη και ακατάλληλη για επιστημονική χρήση. Επιπλέον, όπως και η παγκοσμιοποίηση, έχει υποστεί δριμύεια κριτική ως έννοια και θεωρία που υποδηλώνει χειραγώγηση από τους ισχυρούς της γης, από τα ισχυρά κράτη και τις πολιτικές και οικονομικές ηγεσίες και συμφέροντα που στόχο έχουν να ηγεμονεύσουν παγκοσμίως. Το βέβαιο πάντως είναι ότι, ενώ πριν 20 μόλις χρόνια η έννοια ήταν άγνωστη, σήμερα έχει σχεδόν πλήρως αντικαταστήσει την παλιότερη έννοια «διεθνής οργάνωση».⁶⁵⁰

Ο όρος «παγκόσμια διακυβέρνηση» καθιερώθηκε από την Commission on Global Governance, μία οργάνωση με συμπρόεδρους τον Σουηδό πρωθυπουργό Ingvar Carlsson και τον τέως γενικό γραμματέα της Κοινοπολιτείας, Shridath Ramphal, η οποία εξέδωσε έναν τόμο με τίτλο *Our Global Neighborhood* το 1995.⁶⁵¹ Η πρόταση του τόμου ήταν η ενίσχυση του ρόλου του ΟΗΕ και των άλλων διεθνών θεσμών, και τόνισε ότι δεν συνιστά πρόταση για παγκόσμια κυβέρνηση ούτε πρόταση για παγκόσμια ομοσπονδία. Η παγκόσμια διακυβέρνηση ορίζεται κάπως χαλαρά από την Commission ως «το σύνολο των τρόπων με τους οποίους άτομα και θεσμοί, δημόσιοι και ιδιωτικοί, διαχειρίζονται τα κοινά τους [διεθνή] ζητήματα. Αποτελεί μία συνεχή διαδικασία μέσα από την οποία συγκρουόμενα ή διαφορετικά συμφέροντα μπορούν να συμβιβαστούν και να οδηγήσουν σε συνεργατική δράση. Περιλαμβάνει επίσημους θεσμούς και καθεστώτα εξουσιοδοτημένα να επιβάλουν συμμόρφωση, καθώς και άτυπα σχήματα και ανθρώπους ή θεσμούς [...]».

Από θεωρητικής πλευράς το όλο σκεπτικό μιας παγκόσμιας διακυβέρνησης είχε αναπτυχθεί το 1992, στο βιβλίο των James Rosenau και Ernest-Otto Czempiel με τίτλο *Governance without Government*, η οποία παγκόσμια κυβέρνηση, αν και όχι πραγματική, θα προσπαθούσε, με αποτελεσματικό αλλά και πλουραλιστικό τρόπο, να αντιμετωπίσει τα διεθνή και παγκόσμια προβλήματα.⁶⁵²

Στη συνέχεια, καθώς ο όρος «παγκόσμια διακυβέρνηση» απέκτησε δική του δυναμική, άρχισε να παρουσιάζεται με πολλούς τρόπους, σε τέτοιο μάλιστα σημείο ώστε, όπως έχει λεχθεί, να σημαίνει «κυριολεκτικά τα πάντα»,⁶⁵³ να είναι πανταχού παρών και να γίνεται χρήση και κατάχρηση του όρου συνεχώς, τόσο από αυτούς που λαμβάνουν τις διεθνείς αποφάσεις όσο και από διεθνολόγους.⁶⁵⁴ Μέχρι σήμερα έχει γίνει χρήση του όρου με τουλάχιστον εννέα νοήματα: (1) ως έκφραση του συνόλου των διεθνών καθεστώτων, (2) ως το σύνολο της διεθνούς κοινωνίας, (3) ως ηγεμονική σταθερότητα από την πλευρά μίας υπερδύναμης (κυρίως των ΗΠΑ), (4) ως η όλη δυναμική της παγκοσμιοποίησης, (5) ως το σύνολο των κύριων επιδιώξεων του ΟΗΕ, σε συνδυασμό με την Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, (6) ως συνώνυμη με την παγκόσμια αλλαγή ή την παγκόσμια τάξη, (7) ως εκ νέου δόμηση της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας, (8) ως η εν δυνάμει παγκόσμια κυβέρνηση και (9) ως η παγκόσμια κοινωνία πολιτών.⁶⁵⁵

Απαραίτητος είναι, λοιπόν, ένας εύχρηστος ορισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης που θα αποφεύγει την πληθώρα χρήσεων, την υπερβολική στενότητα της έννοιας και επίσης, ει δυνατόν, θα αποφεύγει τόσο την άκρως θετική όσο και την άκρως αρνητική λειτουργία της ως παγκόσμιας διακυβέρνησης.

Η παγκόσμια διακυβέρνηση είναι οι διεθνείς δραστηριότητες και οι διεθνείς κανόνες και μηχανισμοί που αφορούν την αντιμετώπιση διεθνών ή παγκοσμίων προβλημάτων σε όλα τα επίπεδα του σημερινού κόσμου. Είναι «το σύνολο των συλλογικών δράσεων για τη δημιουργία διεθνών θεσμών και κανόνων για τη διαχείριση των αιτιών και των συνεπειών δύσκολων υπερεθνικών, διεθνικών και εθνικών προβλημάτων». ⁶⁵⁶ Πρόκειται για ένα ευρύ φάσμα συμφωνιών και μηχανισμών που συμβάλλουν στην επίλυση διεθνών προβλημάτων μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Αποτελεί μια δυναμική και περίπλοκη διαδικασία της διαμόρφωσης της πολιτικής σε παγκόσμιο επίπεδο, η οποία σαφώς διαφέρει από τη διεθνή αναρχία, την παγκόσμια ηγεμονία ή την παγκόσμια κυβέρνηση. ⁶⁵⁷

Για πολλούς νεορεαλιστές όπως ο Robert Gilpin, η παγκόσμια διακυβέρνηση μπορεί να επιτευχθεί κυρίως με την επικράτηση ενός καλοπροαίρετου ηγεμόνα (*hegemon*), εννοώντας φυσικά τις ΗΠΑ. ⁶⁵⁸

Για τους αντιπάλους της παγκόσμιας διακυβέρνησης και γενικότερα της παγκοσμιοποίησης, όπως ο James H. Mittleman, η Cynthia Hewitt de Alcántara, ο Pierre de Senarclens, ο Nayan Chanda και ο Craig N. Murphy, η διακυβέρνηση αυτή γίνεται όλο και πιο καταπιεστική και εδραιώνει ένα καπιταλιστικό νεοφιλελεύθερο σύστημα παγκόσμιας χειραγώγησης και εκμετάλλευσης. Πιο συγκεκριμένα, η πολιτική ισχύς ορισμένων μεγάλων δυνάμεων και διεθνών οικονομικών οργανισμών, σε συνδυασμό με την απουσία ισχύος και αποτελεσματικότητας εκ μέρους των άλλων που απλώς διαμαρτύρονται, έχει οδηγήσει σε αυτή την απaráδεκτη κατάσταση. ⁶⁵⁹

Οι φιλελεύθεροι διεθνολόγοι πάλι έχουν την τάση να θεωρούν ότι η διαχείριση των παγκόσμιων προβλημάτων, κυρίως μέσω των διεθνών οργανισμών, των οποίων οι ενέργειες και διαδικασίες διαθέτουν διαφάνεια και επιτρέπουν τη συμμετοχή και πρωτοβουλίες σε όλα τα κράτη και τις διεθνικές ΜΚΟ, εξασφαλίζουν με τον καλύτερο δυνατό και ευρύτερα αποδεκτό τρόπο την εδραίωση μιας πλουραλιστικής και φιλελεύθερης παγκόσμιας κοινωνίας η οποία δεν χειραγωγείται από έναν ή λίγα ηγεμονικά κράτη ή θεσμούς. Η τάση αυτή που εκπροσωπείται από τους James Rosenau, Joseph Nye, Ernest-Otto Czempiel, Andrew F. Cooper, Rorden Wilkinson, Thomas Weiss, Steve Hughes και άλλους στοχεύει και στην ανάδυση ενός νέου τρόπου σκέψης, πέρα από την παραδοσιακή οπτική της διεθνούς πολιτικής και των διεθνών σχέσεων που εμπλέκει μια πληθώρα διεθνών δρώντων, κρατικών και μη, και ερευνά και ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» και όχι μόνο ζητήματα ειρήνης και ασφάλειας. ⁶⁶⁰

Ωστόσο άλλοι φιλελεύθεροι, όπως ο Richard Falk, ασκούν κριτική σε ορισμένες αρνητικές πτυχές της παγκόσμιας διακυβέρνησης και γενικότερα της «αρπακτικής παγκοσμιοποίησης» (*predatory globalization*), όπως την αποκαλεί ο Falk, κυρίως μέσα από την οικονομική παγκοσμιοποίηση. Το ζητούμενο, κατά αυτόν, είναι η αρπακτική οικονομική παγκοσμιοποίηση να ανατραπεί από μία παγκοσμιοποίηση από κάτω, με τον ακτιβισμό των πολιτών πέρα από τα σύνορα. ⁶⁶¹ Στο πλαίσιο αυτό κινείται και η γνωστή ως μεταρρυθμιστική προσέγγιση που κινείται μεταξύ φιλελευθερισμού και αναστοχαστικών αναλύσεων που επιχειρούν να μεταρρυθμίσουν το υπάρχον σύστημα (και όχι να το ανατρέψουν) με μεγαλύτερη δημοκρατικότητα, λογοδοσία και νομιμοποίηση στο πλαίσιο της θεωρίας και της θέσης που είναι γνωστή ως κοσμοπολιτική δημοκρατία. ⁶⁶²

Καταλήγοντας, θα αναφερθούμε επίσης λακωνικά και στην έννοια της *παγκοσμιοποίησης*, αν και δεν θα την καλύψουμε μια και αφορά, σε μεγάλο βαθμό, την οικονομική παγκοσμιοποίηση, η οποία δεν αποτελεί, όπως είπαμε, αντικείμενο αυτού του τόμου (βλ. αρχή Κεφαλαίου 1).

Ο όρος «παγκοσμιοποίηση» είναι περίπλοκος και δύσκολα μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, επίσης είναι και όρος αμφιλεγόμενος. Κατά τον Andrew Heywood στο πρόσφατο εισαγωγικό του βιβλίο για την παγκόσμια πολιτική, η παγκοσμιοποίηση υποδηλώνει μία διαδικασία, μία διεθνή πολιτική, μία στρατηγική, μία δυσχερή κατάσταση ή και μία ιδεολογία. Κατά τον Heywood, παγκοσμιοποίηση είναι «η ύπαρξη ενός πολύπλοκου δικτύου διασύνδεσης, με βάση το οποίο η ζωή μας διαμορφώνεται ολοένα και περισσότερο από γεγονότα που συμβαίνουν, και αποφάσεις που λαμβάνονται, μακριά από εμάς», με τις γεωγραφικές αποστάσεις και τα εθνικά σύνορα να έχουν χάσει τη σημασία τους. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι το τοπικό και εθνικό υποτάσσεται στο παγκόσμιο, αλλά υπάρχει μία συνεχής αλληλεπίδραση τοπικών-εθνικών και παγκόσμιων δεδομένων. ⁶⁶³

Σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση υπάρχουν κατά βάση τέσσερις τάσεις μεταξύ των αναλυτών: οι υπέρμαχοί της, οι σκεπτικιστές, οι πολέμιοι κριτικοί αναλυτές και αυτοί που προσπαθούν να ακολουθήσουν μία μέση οδό, εντοπίζοντας τα μειονεκτήματά της, όπως στον χώρο της παγκόσμιας οικονομίας και με τον κίνδυνο του ηγεμονισμού, και αναδεικνύοντας τις θετικές πτυχές της παγκοσμιοποίησης, όπως την τεράστια πληροφόρηση που υπάρχει και την ενίσχυση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων λόγω της παγκο-

σμιοποίησης, παράγοντες που έχουν οδηγήσει τα τυραννικά καθεστώτα σε πολύ πιο δύσκολη θέση από ό,τι σε άλλες εποχές.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Armstrong, D., L. Lloyd & J. Richmond, *From Versailles to Maastricht: International Organisation in the Twentieth Century* (Basingstoke: Macmillan, 1996).
- Bourantonis, B. & J. Wiener (Ed.), *The United Nations in the New World Order* (London: Macmillan, 1995).
- Hoffmann, M.J. & A.D. Ba (Ed.) *Contending Perspectives on Global Governance: Coherence, Contestation and World Order* (London: Routledge, 2005).
- Jordan, R.S., *International Organizations: A Comparative Approach to the Management of Cooperation* (Westport: Praeger, 2001).
- Leroy Bennett, A., *International Organizations: Principles and Issues* (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1991) [1977].
- J. Mittleman (Ed.), *Globalization: Critical Reflections* (Boulder: Lynne Reinner, 1997).
- Roberts, A. & B. Kingsbury (Ed.), *United Nations, Divided World: The UN's Role in International Politics* (Oxford: Oxford University Press, 1993).
- Rosenau, J. N. & E.-O. Czempiel (Ed.), *Governance without Government: Order and Change in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- Smouts, M.-C., *Les organizations internationales* (Paris: Armand Colin, 1995), 11-14.
- Stern, G., *The Structure of International Society* (London: Pinter, 1995).
- Taylor, P., *International Organization in the Modern World: The Regional and the Global Process* (London: Pinter, 1995) [1993].
- Taylor, P. & A.J.R. Groom (Ed.), *International Organization: A Conceptual Approach* (London: Frances Pinter, 1978).
- Taylor, P. & A.J.R. Groom (Ed.), *The United Nations at the Millennium* (London: Continuum, 2000).
- Väyrynen, R. (Ed.), *Globalization and Global Governance* (New York: Rowman and Littlefield, 1999).
- Wilkinson, R. (Ed.), *The Global Governance Reader* (London: Routledge, 2005).
- Κουλουμπής, Θ., *Διεθνείς Σχέσεις: εξουσία και δικαιοσύνη* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1995).
- Φραγκονικολόπουλος, Χ.Α., *Ο παγκόσμιος ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων: Δυναμική και αδυναμίες στην παγκόσμια διακυβέρνηση* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2007).
- Φραγκονικολόπουλος, Χ.Α. & Φ. Προέδρου, *Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης: μία εισαγωγή στην κοσμοπολιτική δημοκρατία* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2010).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ T. Nardin, 'Ethical Traditions in International Affairs', T. Nardin & D.R. Mapel (Ed.), *Traditions of International Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992). M. Cohen, 'Moral Skepticism and International Relations', C.R. Beitz κ.ά. (Ed.), *International Ethics* (Princeton: Princeton University Press, 1985).

² C.R. Beitz, *Political Theory and International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1979), 13-14. Cohen, ό.π., 3-50; D. Little, 'Morality and National Security', *Morality and Foreign Policy: Realpolitik Revisited* (Washington: United States Institute of Peace, 1991), 1-19. C.R. Beitz, 'Bounded Morality: Justice and the State in World Politics', *International Organization*, 33, 3 (1979), 406-7.

³ S. Forde, 'Classical Realism', T. Nardin & D.R. Mapel (Ed.), *Traditions of International Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 69-70. R. Jackson & G. Sørensen, *Θεωρία και μεθοδολογία των διεθνών σχέσεων: η σύγχρονη συζήτηση* (Αθήνα: Gutenberg, 2006) [αρχική έκδοση, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (Oxford : Oxford University Press, 2003)], 115.

⁴ Forde, ό.π., 69-75. Jackson & Sørensen, ό.π., 114-16. P.R. Viotti & M.V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism* (New York: Macmillan, 1993), 37-9. J.A. Vasquez, *Classics of International Relations* (Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996), 1. 'The Melian Dialogue', στο Vasquez, ό.π., 9-14.

⁵ Forde, ό.π., 73-4.

⁶ Jackson & Sørensen, ό.π., 116-17.

⁷ Στο ίδιο, 116-18. Forde, ό.π., 64-9. Viotti & Kauppi, ό.π., 39-40. Vasquez, ό.π., 1. 'From the Prince', στο Vasquez, ό.π., 15-19. F. Parkinson, *The Philosophy of International Relations* (Beverly Hills: Sage, 1977), 30-2.

⁸ Jackson & G. Sørensen, ό.π., 118-19.

⁹ Στο ίδιο, 118-22. Forde, ό.π., 75-6. D.R. Mapel, 'The Contractarian Tradition and International Ethics', Nardin and Mapel (Ed.), ό.π., 186-9. Parkinson, ό.π., 37-40. Viotti & Kauppi, ό.π., 40-1.

¹⁰ Jackson & G. Sørensen, ό.π., 121-2.

¹¹ Parkinson, ό.π., 37-40. Forde, ό.π., 77.

¹² R. Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society* (New York: Charles Scribner's Sons, 1932), 91, 97. R. Niebuhr, *Christianity and Power Politics* (New York: Charles Scribner's Sons, 1940), 33-47. Βλέπε επίσης για τον Niebuhr και το έργο του, J. Donnelly, 'Twentieth Century Realism', Nardin & Mapel (Ed.), ό.π., 92-3, 104-5.

¹³ E.H. Carr, *The Twenty Years Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations* (London: Macmillan, 1939). Βλέπε επίσης για τον Carr και το έργο τα εξής: Donnelly, ό.π., 104-5. Parkinson, ό.π., 159-61. Viotti & Kauppi, ό.π., 42-3. M. Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations* (London: Routledge, 1999), 7-11.

¹⁴ Carr, ό.π., 89.

¹⁵ H.J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Alfred A. Knopf, 1948), 3-4, 10-14, 27-35. Βλέπε επίσης για τον Morgenthau και το έργο του τα εξής: Griffiths, ό.π., 36-40. Jackson & G. Sørensen, ό.π., 122-7. J. Donnelly, *Realism and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 15-16, 44-9, 186-8.

¹⁶ H.J. Morgenthau, *Politics in the Twentieth Century* [Abridged Edition] (Chicago: University of Chicago Press, 1971).

¹⁷ Στο ίδιο, 16. Jackson & Sørensen, ό.π., 126-7. Τα σημεία αυτά προέρχονται από το Morgenthau, ό.π., 4-17.

¹⁸ Griffiths, ό.π., 22.

¹⁹ G. Kennan, *American Diplomacy 1900-1950* (Chicago: University of Chicago Press, 1951), 95-103. Βλέπε επίσης για τον Kennan τα εξής: Griffiths, ό.π., 21-4. Little, ό.π., 1-3, 9-12, Donnelly, 'Twentieth Century Realism', ό.π., 27-8, 41.

- ²⁰ Beitz, *Political Theory and International Relations*, ό.π.. Beitz, 'Bounded Morality', ό.π.. M. Hoffman, 'Normative International Theory', A.J.R. Groom & M. Light (Ed.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* (London: Pinter, 1994). C. Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches* (New York: Harvester Wheatsheaf, 1992).
- ²¹ M.W. Doyle, 'Liberalism and World Politics', *American Political Science Review*, 80, 4 (1986), 1157.
- ²² Brown, ό.π., 28-41; Hoffman, ό.π., 29.
- ²³ Για το σημείο αυτό βλέπε B. Orend, 'Kant's Ethics of War and Peace', *Journal of Military Ethics*, 3, 2 (2004), 161-97; A. Pagden, *The Enlightenment and Why it Still Matters* (New York: Random House, 2013), 348-9. L.W. Beck, 'Kant and the Right of Revolution', *Journal of the History of Ideas*, 32, 3 (1971), 411-22.
- ²⁴ Doyle, ό.π., 1151-2, 1157-61. M.J. Smith, 'Liberalism and International Reform', Nardin & Mapel (Ed.), ό.π., 201-4. Parkinson, ό.π., 64-70. T. Dunne, 'Liberalism', J. Baylis & S. Smith (Ed.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2^η έκδοση 2001), 165-6.
- ²⁵ I. Kant, 'Toward Perpetual Peace', I. Kant, *Practical Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). H.L. Williams, 'Back from the USSR: Kant, Kaliningrad and World Peace', *International Relations*, 20, 1 (2006), 27-48.
- ²⁶ Brown, ό.π., 31-7; F.R. Tesón, 'The Kantian Theory of International Law', *Columbia Law Review*, 92, 1 (1992), 54, 60-2, 67-70.
- ²⁷ S. Conway, 'Bentham on Peace and War', *Utilitas*, 1, 1 (1989), 88-98. A. Ellis, 'Utilitarianism and International Ethics', Nardin & Mapel (Ed.), ό.π., 159-65.
- ²⁸ M.W. Janis, 'Jeremy Bentham and the Fashioning of "International Law"', B. Parekh (Ed.), *Jeremy Bentham: Critical Assessments, Volume III, Law and Politics* (London: Routledge, 1993), 404-17.
- ²⁹ Conway, ό.π., 88-98. Ellis, ό.π., 160-5. Βλέπε επίσης Parkinson, ό.π., 95-7. Dunne, ό.π., 166.
- ³⁰ Parkinson, ό.π., 95, 97, 145; W. Olson & A.J.R. Groom, *International Relations Then and Now* (London: Routledge, 1991), 30. Smith, ό.π., 205-6; S. Burchill, 'Liberal Internationalism', S. Burchill & A. Linklater (Ed.), *Theories of International Relations* (Basingstoke: Macmillan, 1995), 36, 39; Dunne, ό.π., 166-7.
- ³¹ Olson & Groom, ό.π. 30.
- ³² F.H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963), 96-7.
- ³³ C. Holbraad, *The Concert of Europe: A Study in German and British International Theory 1815-1914* (London: Longman, 1970), 155; Smith, ό.π., 205-6.
- ³⁴ R.J. Vincent, *Nonintervention and International Order* (Princeton: Princeton University Press, 1974), 46.
- ³⁵ Στο ίδιο, 47.
- ³⁶ Holbraad, ό.π., 156.
- ³⁷ Vincent, ό.π., 53.
- ³⁸ Στο ίδιο, 53.
- ³⁹ Parkinson, ό.π., 97. Brown, ό.π., 605.
- ⁴⁰ C. Navari, 'The Great Illusion Revisited: The Intellectual Theory of Norman Angell', *Review of International Studies*, 15 (1989), 341-58. J.D.B. Miller, *Norman Angell and the Futility of War* (London: Macmillan, 1986). Griffiths, ό.π., 53-7. Jackson & Sørensen, ό.π., 69-70.
- ⁴¹ Βλέπε προηγούμενη σημείωση.
- ⁴² W. Wilson, 'The World Must Be Made Safe for Democracy. The Fourteen Points', Vasquez, ό.π., 35-40. Griffiths, ό.π., 95-9. Jackson & Sørensen, ό.π., 67-9.
- ⁴³ Βλέπε προηγούμενη σημείωση. Ειδικά για τη θέση του Wilson σε σχέση με την αρχή της αυτοδιάθεσης βλέπε A. Cobban, *The Nation State and National Self-Determination* (New York: Thomas Y. Crowell Company, 1970), 57-8, 62-66. D. Heater, *National Self-Determination: Woodrow Wilson and his Legacy* (Basingstoke: Macmillan, 1994), 15-77.
- ⁴⁴ D. Mitrany, *A Working Peace System* (Chicago: Quadrangle, 1966) [1943]. Για τον λειτουργισμό και τον Mitrany βλέπε επίσης: Griffiths, ό.π., 191-3. A.J.R. Groom & P. Taylor (Ed.), *Functionalism: Theory and Practice in International Relations* (London: University of London Press, 1975). P. Taylor, 'Functionalism: The Approach of David Mitrany', A.J.R. Groom & P. Taylor (Ed.), *Frameworks for International Cooperation* (London: Pinter Publishers, 1990), 125-38.
- ⁴⁵ T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago: University of Chicago Press, 1962). T. Kuhn, 'Logic of Discovery or Psychology of Research?', I. Lakatos & A. Musgrave (Ed.), *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970).

- ⁴⁶ K.W. Deutsch, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control* (New York: The Free Press, 1966) [1963], 3-4.
- ⁴⁷ M. Banks, 'The Inter-Paradigm Debate', M. Light & A.J.R. Groom (Ed.) *International Relations: A Handbook of Current Theory* (London: Frances Pinter, 1985), 7-26. M. Banks, 'The Evolution of International Relations Theory', M. Banks (Ed.), *Conflict in World Society: A New Perspective in International Relations* (Brighton: Wheatsheaf, 1984), 3-21. K.J. Holsti, *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory* (Βοστώνη: Allen & Unwin, 1987). S. Smith, 'Paradigm Dominance in International Relations', H. C. Dyer & L. Mangasarian (Ed.), *The Study of International Relations: The State of the Art* (Houndmills: Macmillan, 1989), 3-27. Olson & Groom, ό.π., 56-311. Jackson & Sørensen, ό.π., 73-107.
- ⁴⁸ Parkinson, ό.π., 155-61. Banks, 'The Evolution of International Relations Theory', ό.π., 7-9. Olson & Groom, ό.π., 56-103.
- ⁴⁹ A. Lijphart, 'The Structure of the Theoretical Revolution in International Relations', *International Studies Quarterly*, 18, 1 (1974), 41-74.
- ⁵⁰ M.A. Kaplan, *System and Process in International Politics* (New York: Wiley, 1957). K. Knorr & J.N. Rosenau (Ed.), *Contending Approaches to International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1969). J.N. Rosenau (Ed.), *International Politics and Foreign Policy* (New York: The Free Press, 1969).
- ⁵¹ H. Bull, 'International Relations Theory: The Case for a Classical Approach', *World Politics*, 18, 3 (1966), 361-77.
- ⁵² J.A. Vasquez, *The Power of Power Politics: A Critique* (London: Frances Pinter, 1983).
- ⁵³ D. Easton, 'The New Revolution in Political Science', *American Political Science Review*, 58, 4 (1969), 1051-2, 1057-9.
- ⁵⁴ J.W. Burton, *International Relations: A General Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1965). J.W. Burton, *World Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972).
- ⁵⁵ Βλέπε προηγούμενη σημείωση.
- ⁵⁶ Banks, 'The Inter-Paradigm Debate', ό.π., 7-26. Holsti, ό.π.. Viotti & Kauppi, ό.π.
- ⁵⁷ Smith, 'Paradigm Dominance in International Relations', ό.π., 20.
- ⁵⁸ S. Smith, 'Positivism and Beyond', S. Smith, K. Booth & M. Zalewski (Ed.), *International Theory: Positivism and Beyond* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 11-44. R.W. Cox, 'Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory', R.O. Keohane (Ed.), *Neorealism and its Critics* (New York: Columbia University Press, 1986), 204-54. R.K. Ashley, 'The Poverty of Neorealism', στο ίδιο, 255-300. M. Hoffmann, 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', *Millennium: Journal of International Studies*, 16, 2 (1987). J. Lapid, 'The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positive Era', *International Studies Quarterly*, 33, 3 (1989). R. Ashley, 'The Achievements of Post-Structuralism', Smith, Booth & Zalewski (Ed.), ό.π., 240-53. M. Neufeld, 'Reflexivity and International Relations', *Millennium: Journal of International Studies*, 22, 1 (1993). R. Devetak, 'Critical Theory' και 'Postmodernism', Burchill & Linklater (Ed.), ό.π., 145-209.
- ⁵⁹ Smith, 'Positivism and Beyond', ό.π., 11-44.
- ⁶⁰ Στο ίδιο, 15. Για τις θέσεις του Popper, βλέπε K.R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (London: Hutchinson, 1959). K.R. Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach* (Oxford: Clarendon Press, 1972). K.R. Popper, 'Normal Science and its Dangers', Lakatos & Musgrave (Ed.), ό.π., 51-8.
- ⁶¹ S. Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', Baylis & Smith (Ed.), ό.π., 226-42. Hoffman, ό.π., 231-4. Neufeld, ό.π. 55-7.
- ⁶² K. Waltz, 'Reflections on Theory of International Politics: A Response to my Critics', Keohane (Ed.), ό.π., 322-45. R.G. Gilpin, 'The Richness of the Tradition of Political Realism', στο ίδιο, 301-321. K.J. Holsti, 'Mirror, Mirror on the Wall Which are the Fairest Theories of All?', *International Studies Quarterly*, 33, 3 (1989). K.J. Holsti, 'International Relations at the End of the Millennium', *Review of International Studies*, 19, 4 (1993).
- M. Nicholson, 'The Continued Significance of Positivism?', Smith, Booth & Zalewski (Ed.), ό.π., 128-45. J.A. Vasquez, 'The Post-Positivist Debate: Reconstructing Scientific Enquiry and International Relations Theory after Enlightenment's Fall', K. Booth & S. Smith (Ed.), *International Relations Theory Today* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 217-40.
- ⁶³ K.J. Holsti, *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory* (Boston: Allen & Unwin, 1987), 1-40. R.G. Gilpin, 'The Richness of the Tradition of Political Realism', R.O. Keohane (Ed.),

Neorealism and its Critics (New York: Columbia University Press, 1986), 304-8. R.O. Keohane, 'Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond', στο ίδιο, 164-5. M. Smith, R. Little & M. Shackleton, 'Introduction', M. Smith, R. Little & M. Shackleton (Ed.), *Perspectives in World Politics* (London: Croom Helm, 1981), 14-15. J.A. Vasquez, *The Power of Power Politics: A Critique* (London: Frances Pinter, 1983), 18-37. J. Dougherty & R.L. Pfaltzgraff Jr., *Ανταγωνιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μία συνολική αποτίμηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992) [αρχική έκδοση *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey* (New York: Harper & Row, 1990)], τόμος Α, 115-83. P.R. Viotti, & M.V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism* (New York: Macmillan, 1993), 5-7, 35-7, 44-5. F.W. Wayman & P.F. Diehl, 'Realism Reconsidered: The Realpolitik Framework and its Basic Propositions', F.W. Wayman & P.F. Diehl (Ed.), *Reconstructing Realpolitik* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1994), 3-26. S. Burchill, 'Realism and Neorealism', S. Burchill & A. Linklater (Ed.), *Theories of International Relations* (Basingstoke: Macmillan, 1995), 67-92. T. Dunne & B.C. Schmidt, 'Realism', J. Baylis & S. Smith (Ed.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2^η έκδοση, 2001), 141-61. T. Dunne & B.C. Schmidt, «Ρεαλισμός», J. Baylis, S. Smith & P. Owens (Ed.), *Παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013) [από 5^η έκδοση, *The Globalization of World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2011)], 115-35.

⁶⁴ A. Wolfers, *Discord and Collaboration: Essays on International Politics* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962).

⁶⁵ H. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Alfred A. Knopf, 1948), 8-31.

⁶⁶ G. Schwarzenberger, *Power Politics* (London: Jonathan Cape, 1941), 181.

⁶⁷ G.T. Allison, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* (Boston: Little, Brown & Co, 1971), 3-4, 13-16.

⁶⁸ H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977).

⁶⁹ K.N. Waltz, *Theory of International Politics* (New York: McGraw-Hill, 1979).

⁷⁰ Στο ίδιο. Για τον νεορεαλισμό του Waltz βλ. επίσης τα εξής: M. Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations* (London: Routledge, 1999), 46-50. H. Mouritzen, 'Kenneth Waltz: A Critical Rationalist between International Politics and Foreign Policy', I.B. Neumann & O. Wæver (Ed.), *The Future of International Relations: Masters in the Making* (London: Routledge, 1997), 66-89. S. Burchill, ό.π., 83-90. R. Jackson & G. Sørensen, *Θεωρία και μεθοδολογία των διεθνών σχέσεων: η σύγχρονη συζήτηση* (Αθήνα: Gutenberg) [αρχική έκδοση, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (Oxford: Oxford University Press, 2003)], 87-90, 133-9.

⁷¹ Βλέπε δύο προηγούμενες σημειώσεις.

⁷² R. Gilpin, *War and Change in World Politics* (New York: Cambridge University Press, 1981). R. Gilpin, *The Political Economy of International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1987). Για τον Gilpin βλ. Griffiths, ό.π., 11-16.

⁷³ J. Griego, 'Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism', D.A. Baldwin (Ed.), *Neorealism and Neoliberalism: the Contemporary Debate* (New York: Columbia University Press, 1993), 116-42.

⁷⁴ J. Mearsheimer, 'Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War', S. Lynn-Jones (Ed.), *The Cold War and after: Prospects for Peace* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1993), 141-92. J. Mearsheimer, 'Structural Realism', T. Dunn, M. Kurki & S. Smith (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (Oxford: Oxford University Press, 3^η έκδοση, 2013), 77-93. Jackson & Sørensen, ό.π., 140-3.

⁷⁵ Στο ίδιο, 122-62. Dunne & Schmidt, 'Realism', ό.π., 147-9. Dunne & Schmidt, «Ρεαλισμός», ό.π., 120-35.

⁷⁶ J.W. Burton, *World Society* (Cambridge: Cambridge University press, 1972). J.N. Rosenau, *The Study of Global Interdependence* (London: Frances Pinter, 1980). R.O. Keohane & J.S. Nye (Ed.), *Transnational Relations and World Politics* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971). R.O. Keohane & J.S. Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little, Brown & Co, 1977). R.W. Mansbach, Y.H. Ferguson & D.E. Lampert, *The Web of World Politics: Non-State Actors in the Global System* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1976). R.W. Mansbach & J.A. Vasquez, *In Search of Theory: A New Paradigm for Global Politics* (New York: Columbia University Press, 1981). Viotti & Kauppi, ό.π., 7-8, 228-50. W. Olson & A.J.R. Groom, *International Relations Then and Now* (London: Routledge, 1991), 183-221. T. Dunne, 'Liberalism', Baylis &

Smith (Ed.), ό.π., 162-81. T. Dunne, «Φιλελευθερισμός», Baylis, Smith & Owens (Ed.), ό.π., 136-55. Jackson & Sørensen, ό.π., 163-209.

⁷⁷ Burton, ό.π., 35-51.

⁷⁸ M.W. Doyle, 'Liberalism and World Politics Revisited', C.W. Kegley (Ed.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (New York: St. Martin's press, 1995), 83-106. M.W. Doyle, 'Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs', M.E. Brown κ.ά. (Ed.), *Debating the Democratic Peace* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1996), 58-81. B. Russett, *Grasping the Democratic Peace* (Princeton: Princeton University Press, 1993). B. Russett & J. Oneal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence and International Organizations* (New York: Norton Series in World Politics, 2011).

⁷⁹ Dunne, 'Liberalism', ό.π., 176. S.L. Lamy, 'Contemporary Mainstream Approaches: Neo-Realism and Neo-Liberalism', Baylis & Smith (Ed.), ό.π., 189-90.

⁸⁰ Baldwin (Ed.), ό.π.. C.W. Kegley, Jr. (Ed.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (New York: St. Martin's Press, 1995). Dunne, 'Liberalism', ό.π., 176-7. Lamy, ό.π., 182-199. S.L. Lamy, «Σύγχρονες δεσπόζουσες προσεγγίσεις: νεορεαλισμός και νεοφιλελευθερισμός», Baylis, Smith & Owens (Ed.), ό.π., 156-79.

⁸¹ Dunne, 'Liberalism', ό.π., 173-5.

⁸² I. Wallerstein, *The Modern World System* (San Diego: Academic Press, 1974). J. Galtung, *The True Worlds: A Transnational Perspective* (New York: The Free Press, 1980). S. Amin, G. Arrighi, A.G. Frank & I. Wallerstein, *Dynamics of Global Crisis* (London: Macmillan, 1982). R. Jenkins, *Exploitation: The World Power Structure and the Inequality of Nations* (London: Paladin, 1971).

⁸³ S. Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', Baylis & Smith (Ed.), ό.π., 228-42. Βλ. για λίγο διαφορετική ταξινόμηση Burchill & Linklater (Ed.), ό.π.

⁸⁴ Βλ. J. Baylis, S. Smith & P. Owens, «Εισαγωγή», Baylis, Smith & Owens (Ed.), ό.π., 8-9. L. Hansen, «Μεταδομισμός», Baylis, Smith & Owens (Ed.), ό.π., 233-52. C. Sylvester, «Μετα-αποικιοκρατία», Baylis, Smith & Owens (Ed.), ό.π., 256-74. S.M. Grevogui, 'Postcolonialism', Dunn, Kurki & Smith (Ed.), ό.π., 247-65.

⁸⁵ S. Smith, 'Positivism and Beyond', S. Smith, K. Booth & M. Zalewski (Ed.), *International Theory: Positivism and Beyond* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 11-44. R.W. Cox, 'Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory', Keohane (Ed.), ό.π., 204-54. R.K. Ashley, 'The Poverty of Neorealism', στο ίδιο, 255-300. M. Hoffmann, 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', *Millennium: Journal of International Studies*, 16, 2 (1987). J. Lapid, 'The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positive Era', *International Studies Quarterly*, 33, 3 (1989). R. Ashley, 'The Achievements of Post-Structuralism', Smith, Booth & Zalewski (Ed.), ό.π., 240-53. M. Neufeld, 'Reflexivity and International Relations', *Millennium: Journal of International Studies*, 22, 1 (1993). R. Devetak, 'Critical Theory' και 'Postmodernism', Burchill & Linklater (Ed.), ό.π., 145-209.

⁸⁶ M. Hoffman, 'Normative International Theory', A.J.R. Groom & M. Light (Ed.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* (London: Pinter, 1994), 29-30. C. Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches* (New York: Harvester Wheatsheaf, 1992), 12.

⁸⁷ Βλ. M. Wight, *International Theory: The Three Traditions*, Ed. G. Wight & B. Porter (New York: Holmes and Meier, 1994).

⁸⁸ Κατά τον Jack Donnelly, βλ. J. Donnelly, 'State Sovereignty and International Intervention: The Case of Human Rights', G.M. Lyons & M. Mastanduno (Ed.), *Beyond Westphalia: State Sovereignty and International Intervention* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995), 120-1.

⁸⁹ Hoffmann, 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', ό.π., 232-36. S.C. Roach, 'Critical Theory', Dunne, Kurki & Smith (Ed.), ό.π., 172-80.

⁹⁰ Βλ. Hoffmann, 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', ό.π. 242-3. Griffiths, ό.π., 109-13. D.J. Dunn, 'Articulating an Alternative: The Contribution of John Burton', *Review of International Studies*, 21 (1995), 197-208.

⁹¹ R. Devetak, 'Critical Theory', Burchill & Linklater (Ed.), ό.π., 149-60. Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', ό.π., 233-6.

⁹² Βασισμένο στην περίληψη των θέσεων του Cox, στο Hoffmann, 'Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate', ό.π., 237-8. Βλ. επίσης Cox, ό.π., 204-54.

⁹³ Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', ό.π., 238-42. R. Devetak, 'Postmodernism', ό.π., 179-209. P. Dews, *The Logics of Disintegration: Post-Structuralist Thought and the*

Claims of Critical Theory (London: Verso, 1987). R.B.J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993). D.T. Campbell, *Writing Security: Unites States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992). J. Der Derrian & M.J. Shapiro (Ed.), *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics* (New York: Lexington Book, 1989). R. Ashley, 'The Achievements of Post-Structuralism', ό.π., 240-53. D. Campbell, 'Poststructuralism', Dunne, Kurki & Smith (Ed.), ό.π., 223-46.

⁹⁴ A. Wendt, 'Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, 46, 2 (1992), 391-425. A. Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999). F. Kratochwil, *Rules, Norms and Decisions* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989). N. Onuf, *A World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations* (Columbia: University of Southern California Press, 1989). Βλ. επίσης M. Wind, 'Nicholas G. Onuf: The Rules of Anarchy', Neumann & Wæver (Ed.), ό.π., 236-68. E. Ringmar, 'Alexander Wendt: A Social Scientist Struggling with History', Neumann & Wæver (Ed.), ό.π., 269-89. Griffith, ό.π., 199-204. K.M. Fierke, 'Constructivism', Dunne, Kurki & Smith (Ed.), ό.π., 187-204.

⁹⁵ Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', ό.π., 244-6. Jackson & Sørensen, 370-5. A. Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική έκδοση *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], 143-4.

⁹⁶ Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', ό.π., 245. Griffith, ό.π., 201.

⁹⁷ A. Wendt, 'Collective Identity Formation and the International State', *American Political Science Review*, 88 (1994), 385.

⁹⁸ Smith, 'Reflectivist and Constructivist Approaches to International Theory', ό.π., 242-3.

⁹⁹ A. Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική έκδοση *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], 231.

¹⁰⁰ H. Morgenthau, *In Defence of National Interest: A Critical Examination of American Foreign Policy* (New York: Knopf, 1951).

¹⁰¹ J.N. Rosenau, 'The National Interest', J.N. Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy* (New York: The Free Press, 1971), 239-49. J. Frankel, *National Interest* (London: Pall Mall, 1970).

¹⁰² G. Evans & J. Newnham, *The Dictionary of World Politics* (New York: Harvester Wheatsheaf, 1990), 123, 258-9. F.S. Northedge, 'The Nature of Foreign Policy', F.S. Northedge (Ed.), *The Foreign Policy of the Powers* (London: Faber and Faber, 1974), 11-19. P.A. Reynolds, *Introduction to International Relations* (London: Longmans, 1971), 31-50. Heywood, ό.π., 229-31, 233.

¹⁰³ Στο ίδιο, 231.

¹⁰⁴ C. Hill & M. Light, 'Foreign Policy Analysis', A.J.R. Groom & C.R. Mitchell (Ed.), *International Relations Theory: A Bibliography* (London: Frances Pinter, 1978), 153.

¹⁰⁵ H. & M. Sprout, *The Ecological Perspective in Human Affairs* (Princeton: Princeton University Press, 1965). R.C. Snyder κ.ά., *Foreign Policy Decision-Making* (New York: The Free Press, 1962). H.C. Kelman (Ed.), *International Behavior: A Social-Psychological Analysis* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1965).

¹⁰⁶ J.N. Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy*, ό.π. G.T. Allison, *The Essence of Decision* (Boston: Little, Brown and Co, 1971). R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976).

¹⁰⁷ C. Hill & M. Light, 'Foreign Policy Analysis', M. Light & A.J.R. Groom (Ed.), *International Relations: A Handbook of Current Theory* (London: Frances Pinter, 1985), 156.

¹⁰⁸ Allison, ό.π., 3-4, 13-16.

¹⁰⁹ Heywood, ό.π., 232.

¹¹⁰ Hill & Light, 'Foreign Policy Analysis', Groom & Mitchell (Ed.), ό.π., 154-5.

¹¹¹ G. Modelski, *A Theory of Foreign Policy* (New York: Praeger, 1962), ό.π.

¹¹² Heywood, ό.π., 229-30,

¹¹³ S. Smith, 'Theories of Foreign Policy: An Historical Overview', *Review of International Studies*, 12 (1986), 16-17.

¹¹⁴ Heywood, ό.π., 233.

¹¹⁵ H. & M. Sprout, ό.π., 118-28.

¹¹⁶ Snyder κ.ά., ό.π., 60-85.

¹¹⁷ Allison, ό.π., 67-96.

¹¹⁸ Rosenau, 'Foreign Policy as an Issue Area', *The Scientific of Foreign Policy*, ό.π., 404-34.

- ¹¹⁹ D. Braybrooke & C. Lindblom, *A Strategy of Decision: Policy Evaluation as a Political Process* (New York: Collier Macmillan 1963). C. Lindblom, *The Policy-Making Process* (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1968).
- ¹²⁰ C. Lindblom, 'The Science of "Muddling Through"', *Public Administration Review*, 19, 2 (1959), 79-89.
- ¹²¹ Allison, ό.π., 162-9. G.T. Allison & M.H. Halperin, 'Bureaucratic Politics: A Paradigm and Some Policy Implications', R. Tanter & R.H. Ullmann (Ed.), *Theory and Policy in International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1972), 40-79.
- ¹²² J.D. Steinbruner, *The Cybernetic Theory of Decision* (Princeton: Princeton University Press, 1974).
- ¹²³ I. Janis, *Victims of Groupthink* (Boston: Houghton Mifflin, 1972).
- ¹²⁴ O. Holsti, 'Individual Differences in "Definition of the Situation"', *Journal of Conflict Resolution* (1970), 304-10. O. Holsti, 'Foreign Policy Formation Viewed Cognitively', R. Axelrod (Ed.), *Structure of Decision: The Cognitive Maps of Political Elites* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 18-54.
- ¹²⁵ J.D. Frank, *Sanity and Survival: Psychological Aspects of War and Peace* (New York: Random House, 1967). Kelman (Ed.), ό.π.. J. de Rivera, *The Psychological Dimension of Foreign Policy* (Columbus: Charles E. Merrill, 1968). Jervis, ό.π.
- ¹²⁶ C.F. Hermann (Ed.), *International Crises: Insights from Behavioral Research* (New York: The Free Press, 1972).
- ¹²⁷ O.R. Young, *The Intermediaries: Third Parties in International Crises* (Princeton: Princeton University Press, 1967).
- ¹²⁸ T.C. Schelling, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1963).
- ¹²⁹ O.R. Holsti, *Crisis, Escalation, War* (Montreal: McGill University Press, 1972).
- ¹³⁰ Jervis, ό.π.. Axelrod (Ed.), ό.π.
- ¹³¹ K.E. Boulding, *The Image: Knowledge of Life and Society* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1956).
- ¹³² W. Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990). W.E. Connolly, *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox* (Ithaca: Cornell University press, 1991). A. Wendt, 'Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, 46, 2 (1992), 420-1. I. Prizel, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998). J. Welds, *Constructing National Identity: The United States and the Cuban Missile Crisis* (Minneapolis: Minnesota University Press, 1999). P.J. Katzenstein (Ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1996).
- ¹³³ R.K. Merton, 'The Self-Fulfilling Prophecy', E.P. Hollander & R.G. Hunt (Ed.), *Classic Contributions to Social Psychology* (New York: Oxford University Press, 1972) [1948]. K.E. Boulding, 'National Images and International Systems', *Journal of Conflict Resolution*, 3, 2 (1959). 1967. K.E. Boulding, 'The Learning and Reality-testing Process in the International System', J.C. Farrell & A.P. Smith (Ed.), *Image and Reality in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1967). O.Holsti, 'Cognitive Dynamics and Images of the Enemy', Farrell & Smith (Ed.), ό.π. Kelman, ό.π. Jervis, ό.π. Janis, ό.π. Axelrod, ό.π. Βλέπε επίσης για ελληνική περίπτωση A. Heraclides, 'Socialization to Conflict: A Case Study of the National Historical In-group-Outgroup Images in the Educational System of Greece', *The Greek Review of Social Research*, 38 (1980), 16-42.
- ¹³⁴ W.A. Scott. 'Rationality and Non-Rationality in International Attitudes', *Journal of Conflict Resolution*, 2, 1 (1958), 8. Kelman, ό.π. M. Rokeach, *Beliefs, Attitudes and Values* (San Francisco: Jossey-Bass, 1975), 112-15.
- ¹³⁵ R.A. Le Vine & D.T. Campbell, *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior* (New York: Wiley & Sons, 1972).
- ¹³⁶ L. Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford: Stanford University Press, 1957). 1957. R.P. Abelson. 'Modes of Resolution of Belief Dilemmas', *Journal of Conflict Resolution*, 3, 4 (1959). R.P. Abelson & M.J. Rosenberg. 'Symbolic Psycho-Logic: A Model of Attitudinal Cognition', *Behavioral Science*, 3 (1958). E. Aronson. 'Dissonance Theory: Progress and Problems', R.P. Abelson, κ.ά. (Ed.), *Theories of Cognitive Dissonance: A Sourcebook* (Chicago: Rand McNally, 1968). Holsti, 'Cognitive Dynamics and Images of the Enemy', ό.π. D.T. Campbell, 'Stereotypes and the Perception of Group Differences', E.P. Hollander & R.G. Hunt (Ed.), *Current Perspectives on Social Psychology* (New York: Oxford University Press, 1976).

- ¹³⁷ Βλέπε τέσσερις προηγούμενες σημειώσεις και επίσης D. Katz, 'Nationalism and Strategies of International Conflict Resolution', Kelman (Ed.), ό.π. J.G. Rubin, D.G. Pruitt & S.H. Kim, *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement* (New York: McGraw Hill, 1994).
- ¹³⁸ Προσαρμοσμένο από τη λίστα στο K.R. Spillmann & K. Spillmann, 'On Enemy Images and Conflict Escalation', *International Social Science Journal*, 127 (1991), 57-8.
- ¹³⁹ U. Bronfenbrenner, 'The Mirror Image in Soviet-American Relations', *Journal of Social Issues*, 17 (1960). R. White, 'Images in the Context of International Conflict: Soviet Perceptions of the US and the USSR', Kelman (Ed.), ό.π., 254-70.
- ¹⁴⁰ Βλέπε για σχετική βιβλιογραφία Heraclides, ό.π., 34-5.
- ¹⁴¹ E. Frenkel-Brunswick, 'Intolerance of Ambiguity as an Emotional and Perceptual Variable', J.S. Bruner & D. Krech (Ed.), *Perception and Personality* (Durham: Duke University Press, 1950). J.S. Bruner & L. Postman, 'On the Perception of Incongruity', στο Bruner & D. Krech (Ed.), ό.π.
- ¹⁴² K.W. Deutsch, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control* (New York: The Free Press, 1966), [1963], 14.
- ¹⁴³ Boulding, 'The Learning and Reality-Testing Process in the International System', ό.π., 9.
- ¹⁴⁴ Στο ίδιο, 9.
- ¹⁴⁵ Prizel, ό.π. Bloom, ό.π. Connolly, ό.π. G. Dijkning, *National Identity and Geopolitical Visions: Maps of Pride and Pain* (London: Routledge, 1996).
- ¹⁴⁶ Βλέπε προηγούμενη σημείωση.
- ¹⁴⁷ F. Barth (Ed.), *Ethnic Groups and Boundaries* (Boston: Little, Brown & Co, 1970). H. Tajfel, 'Social Categorization, Social Identity and Social Comparison', H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between Social Groups* (London: Academic Press, 1978), 61-76; J. Turner and R. Brown, 'Social Status, Cognitive Alternatives and Intergroup Relations', στο ίδιο, 203-7; H. Tajfel, 'The Social Psychology of Minorities', Minority Rights Group, Report 38 (1978). T.H. Erikson, *Ethnicity and Nationalism* (London: Pluto Press, 1993). I.R. Newmann, 'Self and Other in International Relations', *European Journal of International Relations*, 2, 2 (1996).
- ¹⁴⁸ L. Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992). Newmann, ό.π., 148.
- ¹⁴⁹ Tajfel, 'The Social Psychology of Minorities', ό.π.
- ¹⁵⁰ J.K. Fairbank & E.O. Reischauer, *China: Tradition and Transformation* (Boston: Houghton Mifflin, 1973), 195, 258, 271. J. K. Fairbank, 'Introduction: The Old Order', *The Cambridge History of China, Volume 10, Late Ch'ing 1800-1911, Part I*, J.K. Fairbank (Ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 2-6, 12. Y.P. Hao & E. Wang, 'Changing Chinese Views of Western Relations, 1840-95', *The Cambridge History of China, Volume 11, Late Ch'ing 1800-1911, Part II*, J.K. Fairbank & K.-C. Liu (Ed.), ό.π., 143-4.
- ¹⁵¹ I.C.Y. Hsü, *China's Entrance into the Family of Nations: The Diplomatic Phase, 1858-1880* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960). G.W. Gong, 'China's Entry into International Society', H. Bull & A. Watson (Ed.), *The Expansion of International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984), 172-6. R. Svarverud, *International Law as World Order in Late Imperial China: Translation, Reception and Discourse, 1847-1911* (Leiden: Brill, 2007).
- ¹⁵² R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-76* (Princeton: Princeton University Press, 1963). N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (London: Hurst and Company, 1998) [1964], 144-200. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London: Oxford University Press, 1968) [1961], 105-28. G. Lewis, *Modern Turkey* (London: Ernest Benn Limited, 1974), 44-5. E.J. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (London: I.B. Tauris, 1993), 52-69. M.Ş. Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2008), 72-102.
- ¹⁵³ H. Suganami, 'Japan's Entry into International Society', Bull & Watson (Ed.), ό.π., 185-91. R.P. Anand, 'Family of "Civilized" States and Japan: A Story of Humiliation, Assimilation, Defiance and Confrontation', *Journal of the History of International Law*, 5 (2003), 12-16; Susumu Y. 'Civilization and International Law in Japan during the Meiji Era (1868-1912)', *Hitotsubashi Journal of Law and Politics*, 24 (1996). D. Howland, 'Japan's Civilized War: International Law as Diplomacy in the Sino-Japanese War (1894-1895)', *Journal of the History of International Law*, 9 (2007).
- ¹⁵⁴ Βλέπε K. Kaneko, 'Les institutions judiciaires du Japon', *Revue de droit international et de législation comparée*, 25 (1893), 338-9, 356.
- ¹⁵⁵ T. Todorov, *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine* (Paris: Seuil, 1989), 15.
- ¹⁵⁶ Ε. Ρούκουνας, *Στοιχεία ιστορίας της εξωτερικής πολιτικής* (Αθήνα: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1989), 11-15. Θ. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία από τη Βεσφαλία στη Βιέννη* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1990), 11-21. Ι. Στεφανίδης, *Ο τελευταίος ευρωπαϊκός αιώνας: διπλωματία και πολιτική των δυνάμεων* (Αθήνα: Αργύρης Παπαζήσης, 1997), 3-13.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, 3, 13.

¹⁵⁸ G. Evans & J. Newnham, *The Dictionary of World Politics* (New York: Harvester Wheatsheaf, 1990), 88. B. White, 'Diplomacy', J. Baylis & S. Smith (Ed.), *The Globalization of International Politics: An Introduction to International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 318.

¹⁵⁹ C.M. Constantinou, *On the Way to Diplomacy* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), 77.

¹⁶⁰ Στο H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977), 163.

¹⁶¹ Στο ίδιο, 163.

¹⁶² H. Nicolson, *Diplomacy* (Oxford: Oxford University Press, 1950), 15, 20, 24.

¹⁶³ A. Watson, *Diplomacy: The Dialogue between States* (London: Mathuen, 1982), 11.

¹⁶⁴ K. Hamilton & R. Langhorne, *The Practice of Diplomacy: its Evolution, Theory and Administration* (London: Routledge, 2002) [1995], 7-35.

¹⁶⁵ Β. Θεοδωρόπουλος, *Εξωτερική πολιτική, διπλωματία, διπλωμάτες* (Αθήνα: Φυτράκης, 1990), 59.

¹⁶⁶ Hamilton & Langhorne, ό.π., 8-14.

¹⁶⁷ White, ό.π., 319.

¹⁶⁸ Hamilton & Langhorne, ό.π., 29-35.

¹⁶⁹ Στο ίδιο, 89-135. G.R. Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010).

¹⁷⁰ Οι ιεραρχία στους διπλωμάτες είναι η ακόλουθη, από τον χαμηλότερο στον ανώτερο βαθμό: Ακόλουθος Πρεσβείας (*attaché d' ambassade*), Γραμματέας Πρεσβείας Γ' (*third secretary*) ή Υποπρόξενος, αν υπηρετεί στο εξωτερικό ως ο Υποπρόξενος σε υποπροξενείο, Γραμματέας Πρεσβείας Β' (*second secretary*) ή Πρόξενος (*consul*), αν υπηρετεί στο εξωτερικό ως ο Πρόξενος σε προξενείο, Γραμματέας Πρεσβείας Α' (*first secretary*) ή Πρόξενος (*consul*), αν υπηρετεί στο εξωτερικό ως ο Πρόξενος σε προξενείο, Σύμβουλος Πρεσβείας Β' ή Α' (*counselor*) ή Γενικός Πρόξενος, αν υπηρετεί ως Γενικός Πρόξενος σε γενικό προξενείο, Πρεσβευτής Β' ή Πληρεξούσιος Υπουργός Β' (*minister-counselor*), Πρεσβευτής Α' ή Πληρεξούσιος Υπουργός Α' (*minister plenipotentiary*) και Πρέσβης (*ambassador*).

¹⁷¹ J. Mayal, 'Introduction', P. Sharp & G. Wiseman (Ed.), *The Diplomatic Corps as an Institution of International Society* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007), 1; Hamilton & R. Langhorne, ό.π., 89-135; White, ό.π., 320; Berridge, ό.π., 7.

¹⁷² Bull, ό.π., 170-83.

¹⁷³ Στο ίδιο, 170.

¹⁷⁴ D. Haammarskjold, *Markings* (London: Faber and Faber, 1964), 101.

¹⁷⁵ J. Kaufmann, *Conference Diplomacy: An Introduction* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1988).

¹⁷⁶ Κατά τον 19^ο αιώνα οι διασκέψεις κορυφής (δηλαδή με τη συμμετοχή αρχηγών κρατών ή κυβερνήσεων) ονομάζονταν «συνέδρια», όπως λέγονται σήμερα οι μεγάλες επιστημονικές συναθροίσεις.

¹⁷⁷ Ο διπλωματικός σάκος είναι ένα μεγάλο δερμάτινο δέμα κλεισμένο ερμητικά με βουλοκέρι, που δεν επιτρέπεται να το ανοίξει κανείς (καμία αρχή άλλου κράτους) μέχρι να φτάσει στο προορισμό του, στο Υπουργείο Εξωτερικών από την πρεσβεία (ή μόνιμη αντιπροσωπεία) ή αντιθέτως από το Υπουργείο Εξωτερικών μέχρι την πρεσβεία (ή μόνιμη αντιπροσωπεία).

¹⁷⁸ Α. Ηρακλείδης, *Η εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας: μία εισαγωγή* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2014), 91-7.

¹⁷⁹ H. Nicolson, *The Congress of Vienna: A Study in Allied Unity, 1812-1822* (London: Mathuen & Co, 1946), 274. R.W. Seton-Watson, *Britain in Europe 1789-1914: A Survey of Foreign Policy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1945), 67, 71, 95. W. Hinde, *George Canning* (London: Collins, 1973), 323, 331-2, 335-7.

¹⁸⁰ Στεφανίδης, ό.π., 18.

¹⁸¹ Η φράση αυτή αποδίδεται σε δύο Αμερικανούς, σε έναν πλοίαρχο και σε έναν πολιτικό, όμως, όπως θα δούμε, το νόημα της φράσης αυτής ολοκληρωμένης είναι κάπως διαφορετικό και όχι απλή εκδήλωση ακραίου πατριωτισμού ή εθνικισμού. Ο πλοίαρχος ήταν ο Stephen Decatur (1779-1820), ένας αξιωματικός του πολεμικού ναυτικού των ΗΠΑ με πολλές νίκες στο ενεργητικό του ο οποίος σκοτώθηκε στη μάχη, ο οποίος σε μία πρόποσή του σε ένα δείπνο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αναφώνησε: 'Our Country! In her intercourse with foreign nations may she always be in the right; but right or wrong, our country!' Ο γερμανικής καταγωγής πολιτικός Carl Schurz (1829-1906), που ως φοιτητής είχε συμμετάσχει στην πρωσική εξέγερση του 1848, είχε χρηματίσει πρεσβευτής στη Μαδρίτη, υποστράτηγος στον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο,

υπουργός Εσωτερικών και γεροϋσιαστής, είχε πει το 1872 το εξής: 'My country, right or wrong; if right, to be kept right; and if wrong, to be set right'.

¹⁸² J.W. Burton, *Systems, States, Diplomacy and Rules* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968), 147-215.

¹⁸³ Power in international relations, Wikipedia.

¹⁸⁴ H.D. Laswell & A. Kaplan, *Power and Society* (New Haven: Yale University Press, 1950), 76.

¹⁸⁵ J.S. Nye Jr., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (New York: Basic Books, 1990). J.S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: Public Affairs, 2004) [ελληνική έκδοση 'Ηπια ισχύς. Το μέσο επιτυχίας στην Παγκόσμια πολιτική (Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2005). J.S. Nye Jr., *Ηγεσίες που πρωτοπορούν* (Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2009) [αρχική έκδοση *The Powers to Lead* (Oxford: Oxford University Press, 2008)], 71-112.

¹⁸⁶ C.A. Crocker, F.O. Hampson & P. Aall, [*Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*](#) (Washington: United States Institute of Peace Press, 2007), 13.

¹⁸⁷ G. Evans & J. Newnham, *A Dictionary of World Politics* (New York: Harvester Wheatsheaf, 1990), 30.

¹⁸⁸ Για ανασκευή της θέσης αυτής σε σχέση με τον Θουκυδίδη, βλέπε R.N. Lebow, 'Play it Again Pericles: Agents, Structure and the Peloponnesian War', *European Journal of International Relations*, 2, 2 (1996), 231-58.

¹⁸⁹ G. Schwarzenberger, *Power Politics* (London: Jonathan Cape, 1941), 118.

¹⁹⁰ Evans & Newnham, ό.π., 31.

¹⁹¹ Στο H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977), 101.

¹⁹² R.J. Vincent, *Nonintervention and International Order* (Princeton: Princeton University Press, 1974), 30.

¹⁹³ Schwarzenberger, ό.π., 120.

¹⁹⁴ Bull, ό.π., 117-26. M.A. Kaplan, *System and Process in International Politics* (New York: Wiley, 1957). R. Rosecrance, 'Bipolarity, Multipolarity and the Future', *Journal of Conflict Resolution*, 25, 1 (1966).

¹⁹⁵ M. Wight, *Power Politics* (London: Royal Institute of International Affairs, 1946), 43-8.

¹⁹⁶ I.L. Claude, *Power and International Relations* (New York: Random House, 1962).

¹⁹⁷ Στο ίδιο, 25, 31.

¹⁹⁸ Bull, ό.π., 106-12.

¹⁹⁹ Evans & Newnham, ό.π., 31.

²⁰⁰ P. Schroeder, 'Historical Reality vs Neo-Realist Theory', *International Security*, 19, 1 (1994).

²⁰¹ K.N. Waltz, *Theory of International Politics* (New York: McGraw-Hill, 1979), 168.

²⁰² A.F.K. Organski, *World Politics* (New York: Knopf, 1958). J.A. Vasquez, *The War Puzzle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 185-6.

²⁰³ Organski, ό.π., 292-3. R.J. Leng, 'When Will they Ever Learn? Coercive Bargaining in Recurring Crisis' *Journal of Conflict Resolution*, 27 (1983). M.P. Sullivan, *Power in Contemporary International Politics* (Columbia: University of Southern California Press, 1990), 129. S.A. Bremer, 'Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1916-1965', J.A. Vasquez (Ed.), *Classics of International Relations* (Upper Saddle River: Prentice-Hall, 1996) [1992] 235-6. Vasquez, *The War Puzzle*, ό.π., 185-6.

²⁰⁴ E.N. Luttwak, 'The Traditional Approaches to Peace', W. Scott Thomson, κ.ά. (Ed.), *Approaches to Peace: An Intellectual Map* (Washington: United States Institute of Peace, 1991), 3, 5.

²⁰⁵ Vasquez, *The War Puzzle*, ό.π., 182.

²⁰⁶ Bremer, ό.π., 238.

²⁰⁷ Στο J. Dougherty & R.L. Pfaltzgraff Jr., *Ανταγωνιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μία συνολική αποτίμηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992) [αρχική έκδοση *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey* (New York: Harper & Row, 1990)], τόμος Β, 48.

²⁰⁸ Στο ίδιο, 48.

²⁰⁹ Vasquez, *The War Puzzle*, ό.π., 183-4. Bremer, ό.π., 238, 244-5. Luttwak, ό.π., 5.

²¹⁰ Vasquez, *The War Puzzle*, ό.π., 155, 173-7. Bremer, ό.π., 244-5.

²¹¹ J.D. Frank, *Sanity and Survival in the Nuclear Age: Psychological Aspects of War and Peace* (New York: Random House, 1967).

²¹² A.J.R. Groom, 'Strategy', M. Light & A.J.R. Groom (Ed.), *International Relations: A Handbook of Current Theory* (London: Frances Pinter, 1985), 141.

²¹³ J.A. Vasquez, *The Power of Power Politics: A Critique* (London: Frances Pinter, 1983), 216.

- ²¹⁴ R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976), 66. R. Jervis, 'Cooperation under the Security Dilemma', *World Politics*, 30, 2 (1978), 167-214. A. Collins, 'The Security Dilemma', M.J. Davis (Ed.), *Security Issues in the Post-Cold War World* (Cheltenham: Edward Elgar, 1996), 181-95. J. Baylis, 'International Security in the Post-Cold War Era', J. Baylis & S. Smith (Ed.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 197.
- ²¹⁵ R. Jervis, 'Deterrence Theory Revisited', *World Politics*, 31, 2 (1979), 289.
- ²¹⁶ T.C. Schelling, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1963). T.C. Schelling, *Arms and Influence* (New Haven: Yale University Press, 1966). J.C. Garnett (Ed.), *Theories of Peace and Security* (London: Macmillan, 1970). G. Snyder, *Deterrence and Defense* (Princeton: Princeton University Press, 1961). B. Russett, 'The Calculus of Deterrence', *Journal of Conflict Resolution*, 7 (1963). A.L. George & R. Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy* (New York: Columbia University Press, 1974). Jervis, 'Deterrence Theory Revisited', ό.π.
- ²¹⁷ D.A. Baldwin, 'The Power of Positive Sanctions', *World Politics*, 24 (1971), 28. Groom, ό.π., 143. Evans & Newnham, ό.π., 86.
- ²¹⁸ Snyder, ό.π., 4-5.
- ²¹⁹ H.A. Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy* (New York: Harper and Row, 1957), 12.
- ²²⁰ George & Smoke, ό.π., 504-5. Jervis, 'Deterrence Theory Revisited', ό.π. Schelling, *The Strategy of Conflict*, ό.π. Schelling, *Arms and Influence*, ό.π.
- ²²¹ Jervis, 'Deterrence Theory Revisited', ό.π. Russett, ό.π.
- ²²² Βλ. D.T. Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992).
- ²²³ K. Booth, *Strategy and Ethnocentrism* (London: Croom Helm, 1979). K. Booth, 'New Challenges and Old-Mind Sets: Ten Rules for Empirical Realists', C.G. Jacobson (Ed.), *The Uncertain Course: New Weapon Strategies and Mind-Sets* (Oxford: Oxford University Press, 1987).
- ²²⁴ Στο ίδιο, 43-4.
- ²²⁵ B. Buzan, 'New Patterns of Global Security in Jervis, 'Deterrence Theory Revisited', ό.π. the Twenty-First Century', *International Affairs*, 67, 3 (1991). B. Buzan, 'Security, the State, the "New World Order" and Beyond', R.D. Lipschutz (Ed.), *On Security* (New York: Columbia University Press, 1995). Baylis, ό.π., 199.
- ²²⁶ B. Buzan, O. Wæver & J. de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Boulder: Lynne Rienner, 1998).
- ²²⁷ Buzan, 'New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century', ό.π.
- ²²⁸ B. Buzan, *People, States and Fear* (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1991). Buzan 'Security, the State, the "New World Order" and Beyond', ό.π. Buzan, Wæver & de Wilde, ό.π. 1998. O. Wæver, 'Securitization and Desecuritization', Lipschutz (Ed.), ό.π.
- ²²⁹ R.O. Keohane & J. Nye, *Power and Interdependence* (Boston: Little, Brown & Co, 1977).
- ²³⁰ S.D. Krasner (Ed.), *International Regimes* (Ithaca: Cornell University Press, 1983).
- ²³¹ P.J. Katzenstein, 'Introduction: Alternative Perspectives on National Security', P.J. Katzenstein (Ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1996), 19. Keohane & Nye, ό.π.
- ²³² M.W. Doyle, 'Liberalism and World Politics Revisited', C.W. Kegley (Ed.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge* (New York: St. Martin's Press, 1995), 83-106. M.W. Doyle, 'Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs', M.E. Brown, κ.ά. (Ed.), *Debating the Democratic Peace* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1996), 58-81. B. Russett, *Grasping the Democratic Peace* (Princeton: Princeton University Press, 1993). B. Russett & J. Oneal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence and International Organizations* (New York: Norton Series in World Politics, 2011).
- ²³³ J.E. Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War* (New York: Basic Books, 1989). K.J. Holsti, *The State, War, and the State of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
- ²³⁴ K.W. Deutsch κ.ά. *Political Community and the North Atlantic Area* (Princeton: Princeton University Press, 1957).
- ²³⁵ E. Adler & M. Barnett (Ed.), *Security Communities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).
- ²³⁶ R.Falk, *The Promise of World Order* (Brighton: Wheatsheaf, 1987).
- ²³⁷ Baylis, ό.π.

- ²³⁸ D.J. Dunn, 'Peace Research versus Strategic Studies', K. Booth (Ed.), *New Thinking about Strategy and International Security* (New York: Harper Collins, 1991), 63-8.
- A.J.R. Groom, 'Paradigms in Conflict: The Strategist, the Conflict Researcher and the Peace Researcher', *Review of International Studies*, 14, 2 (1988).
- ²³⁹ G. Allison & G. Traverton (Ed.), *Rethinking America's Security* (New York: W.W. Norton, 1992). J.A. Tickner, 'Re-Visioning Security', K. Booth & S. Steve (Ed.), *International Relations Theory Today* (Cambridge: Polity Press, 1995), 184-5. P. Bilgin, K. Booth & R.W. Jones, 'Security Studies: The Next Stage?', *Nacao e Defesa*, 84, 2 (1998), 135-6.
- ²⁴⁰ S.M. Walt, *The Origins of Alliances* (Ithaca: Cornell University Press, 1987).
- ²⁴¹ Campbell, ό.π. R.D. Lipschutz, 'On Security', Lipschutz (Ed.), ό.π., 1-2, 8-12. Tickner, ό.π., 188-9. R.W. Jones, 'Travel Without Maps: Thinking About Security after the Cold War', M.J. Davis (Ed.), *Security Issues in the Post-Cold War World* (Chatenham: Edward Elgar, 1996), 202-3. Katzenstein, ό.π., 1-32. R.L. Jepperson, A. Wendt & P.J. Katzenstein, 'Norms, Identity, and Culture in National Security', Katzenstein (Ed.), ό.π., 33-75. I.R. Neumann, 'Self and Other in International Relations', *European Journal of International Relations*, 2, 2 (1996). K. Krause, 'Critical Theory and Security Studies', *Cooperation and Conflict*, 33, 3 (1998), 306-10. C. Reus-Smith, 'Realist and Resistance Utopias: Community, Security and Political Action in the New Europe', *Millennium: Journal of International Studies*, 21, 1 (1992), 14-22. J. Weldes, *Constructing National Interests: The United States and the Cuban Missile Crisis* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999).
- ²⁴² Reus-Smith, ό.π., 14-22. Jones, ό.π., 202-3. Krause, ό.π., 309-10.
- ²⁴³ R.B.J. Walker, 'Security, Sovereignty and the Challenge of World Politics', *Alternatives*, 15, 1 (1990). R.B.J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).
- ²⁴⁴ Jones, ό.π., 203.
- ²⁴⁵ Campbell, ό.π.
- ²⁴⁶ Wæver, 'Securitization and Desecuritization', ό.π., 46-86. Tickner, ό.π., 186. Walker 1990, 'Security, Sovereignty and the Challenge of World Politics', ό.π., 3-27. K. Booth, 'Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice', *International Affairs*, 67, 3 (1991), 313-26.
- ²⁴⁷ Walker, *Inside/Outside*, ό.π.
- ²⁴⁸ Lipschutz, ό.π., 2.
- ²⁴⁹ A. Wendt, 'Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, 46, 2 (1992).
- ²⁵⁰ Vasquez, *The War Puzzle*, ό.π. R.K. Ashley, 'The Poverty of Neorealism', R.O. Keohame (Ed.), *Neorealism and its Critics* (New York: Columbia University Press, 1986). Bilgin, Booth & Jones, ό.π., 136.
- ²⁵¹ Baylis, ό.π., 205-6. Lipschutz, ό.π., 14-19. Jones, ό.π., 1996.
- ²⁵² A. Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική έκδοση *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], 409-24.
- ²⁵³ M. Kaldor, *New Wars and Old War: Organized Violence in Global Society* (Cambridge: Polity Press, 2006). Heywood, ό.π., 409, 420, 423-4.
- ²⁵⁴ M. Howard, *The Causes of War and Other Essays* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983), 7-22.
- ²⁵⁵ J. Dougherty & R.L. Pfaltzgraff Jr., *Ανταγωνιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μία συνολική αποτίμηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992) [αρχική έκδοση *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey* (New York: Harper & Row, 1990)], τόμος A, 249-386, τόμος B, 45. S. Brown, *The Causes and Prevention of War* (New York: St. Martin's Press, 1994), 7-64. K.J. Holsti, *The State, War, and the State of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). Θ. Κουλουμπής, *Διεθνείς Σχέσεις: εξουσία και δικαιοσύνη* (Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 1995), 252-87.
- ²⁵⁶ J.A. Vasquez, *The War Puzzle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 123-52.
- ²⁵⁷ R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976). I.L. Janis, *Victims of Groupthink* (Boston: Houghton Mifflin, 1972).
- ²⁵⁸ K.W. Waltz, *Man, the State and War: A Theoretical Analysis* (New York: Columbia University Press, 1959), 60-2. K.W. Waltz, *Theory of International Politics* (New York: McGraw-Hill, 1979), 203-5. J. Mearsheimer, 'Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War', S. Lynn-Jones (Ed.), *The Cold War and After: Prospects for Peace* (Cambridge, Ma.: MIT Press, 1993), 141-93.

- ²⁵⁹ Dougherty & Pfaltzgraff, ό.π., 353-86.
- ²⁶⁰ J. Dollard, L.W. Doob, κ.ά., *Frustration and Aggression* (New Haven: Yale University Press, 1939). J.P. Scott, *Aggression* (Chicago: University of Chicago Press, 1958). L. Berkowitz, *Aggression: A Social-Psychological Analysis* (New York: McGraw Hill, 1962). J.D. Frank, *Sanity and Survival in the Nuclear Age: Psychological Aspects of War and Peace* (New York: Random House, 1967). E. Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973). A. Bandura, *Aggression: A Social Learning Analysis* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1973). R. Ardrey, *The Territorial Imperative* (New York: Atheneum, 1966). K. Lorenz, *On Aggression* (New York: Bantam, 1967). A. Montagu, *The Nature of Human Aggression* (New York: Oxford University Press, 1976). A. Montagu (Ed.), *Man and Aggression* (New York: Oxford University Press, 1968). A. Storr, *Human Aggression* (New York: Atheneum, 1971).
- ²⁶¹ F. Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York: Grove Press, 1965).
- ²⁶² A.C. Arendt & R.J. Beck, *International Law and the Use of Force* (London: Routledge, 1993), 11-34.
- ²⁶³ Στο ίδιο, 11-15.
- ²⁶⁴ C. Christopher, *The Ethics of War and Peace* (Saddle River: Prentice Hall, 2004), 9-10.
- ²⁶⁵ M.R. Ishay, Η ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου: από την αρχαιότητα έως την εποχή της παγκοσμιοποίησης (Αθήνα: Σαββάλας, 2008) [αρχική έκδοση *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era* (Berkeley: University of California Press, 2004)], 85-6.
- ²⁶⁶ Christopher, *The Ethics of War and Peace*, 10. Arend & Beck, ό.π., 12-13.
- ²⁶⁷ Στο ίδιο, 13.
- ²⁶⁸ J. Eppstein, *The Catholic Tradition of the Law of Nations* (London: Burns, Oates & Washbourne, 1935), 38-53.
- ²⁶⁹ Στο ίδιο, 69-80. J. von Elbe, 'The Evolution of the Concept of the Just War in International Law', *American Journal of International Law*, 33, 4 (1939), 667-9. J.M. Mattox, *Saint Augustine and the Theory of Just War* (London: Continuum, 2006), 1-4, 45-85. Christopher, ό.π., 40-2.
- ²⁷⁰ Στο ίδιο, 49-52. Eppstein, ό.π., 83-8. A. Nussbaum, 'Just War – A Legal Concept?', *Michigan Law Review*, 42, 3 (1943), 456-7.
- ²⁷¹ R. Tuck, *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 73-5. Von Elbe, ό.π., 674-5. Christopher, ό.π., 53-6, 58.
- ²⁷² W.G. Grewe, *The Epochs of International Law* (Berlin: Walter de Gruyter, 2000), 211-14. Von Elbe, ό.π., 676-7.
- ²⁷³ Στο ίδιο, 678-9. C. Edwards, 'The Law of War in the Thought of Hugo Grotius', *Journal of Public Law*, 19 (1970), 377-80, 390-7. Christopher, ό.π., 82-8. Arend & Beck, ό.π., 15.
- ²⁷⁴ Στο ίδιο, 24.
- ²⁷⁵ Στο ίδιο, 14, 16-17.
- ²⁷⁶ Στο ίδιο, 19-22.
- ²⁷⁷ Στο ίδιο, 22-4.
- ²⁷⁸ G. Schwarzenberger, *International Law and Totalitarian Lawlessness* (London: Jonathan Cape, 1943), 13-29.
- ²⁷⁹ *Encyclopedia of Public International Law*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law (Amsterdam: Elsevier, 1995-2000), τόμος 4, 1053.
- ²⁸⁰ Η απόδοση εδαφίων από τον Χάρτη στη δημοτική από την καθαρεύουσα είναι του συγγραφέα.
- ²⁸¹ Arend & Beck, ό.π., 29-68.
- ²⁸² Στο ίδιο, 71-9.
- ²⁸³ Στο ίδιο, 138-73.
- ²⁸⁵ Το υποκεφάλαιο «Τρεις διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις» στηρίζεται κυρίως στο A.J.R. Groom, 'Paradigms in Conflict: The Strategist, the Conflict Researcher and the Peace Researcher', *Review of International Studies*, 14, 2 (1988).
- ²⁸⁶ J.W. Burton, *Conflict and Communication* (London: Macmillan, 1969). J.W. Burton, 'Resolution of Conflict', *International Studies Quarterly*, 16, 1 (1972). J.W. Burton, *Deviance, Terrorism and War* (London: Martin Robertson, 1979).
- ²⁸⁷ Βλ. A. Heraclides, 'Conflict Resolution, Ethnonationalism and the Middle East Impasse', *Journal of Peace Research*, 26, 2 (1989), 199-200. A. Heraclides, 'Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society: Towards Normative Paradigm Shift', *Nations and Nationalism*, 3, 4 (1997), 494-500.

²⁸⁸ Βλ. βιβλιογραφία σε σημείωση 2.

²⁸⁹ M. Deutsch, 'Subjective Features of Conflict Resolution', R. Väyrynen (Ed.), *New Directions in Conflict Theory: Conflict Resolution and Conflict Transformation* (London: Sage, 1991), 31.

²⁹⁰ Το υποκεφάλαιο «Γιατί δεν τερματίζεται μία σύγκρουση;» βασίζεται κυρίως στο A. Heraclides, 'The Ending of Unending Conflicts: Separatist Wars', *Millennium: Journal of International Studies*, 26, 3 (1997). Βλέπε επίσης για τα εμπόδια στην επίτευξη εκκευρίας J.D.D. Smith, *Stopping Wars: Defining the Obstacles to Cease-fire* (Boulder: Westview Press, 1995).

²⁹¹ D.L. Horowitz, 'Ethnic Conflict Management for Policymakers', J.V. Montville (Ed.), *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies* (Lexington: Lexington Books, 1990), 114-16. Deutsch, ό.π., 30, 38-9.

²⁹² P. Wallensteen, 'Incompatibility, Militarization and Conflict Resolution', C.F. Alger & J. Balacz (Ed.), *Conflict and Crisis of International Order* (Budapest: Centre for Peace Coordination of the Hungarian Academy of Sciences, 1985), 230-2.

²⁹³ J.A. Vasquez, *The War Puzzle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 123-52.

²⁹⁴ B. Wedge, 'Psychology of the Self in Social Conflict', E.A. Azar & J.W. Burton (Ed.), *International Conflict Resolution* (Brighton: Wheatsheaf, 1986), 57-60.

²⁹⁵ K.J. Holsti, *The State, War, and the State of War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 41-60.

²⁹⁶ R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976). Deutsch, 26-33. D.G. Pruitt, 'The Psychology of Social Conflict and its Relevance to International Conflict', J.A. Vasquez, κ.ά. (Ed.), *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995), 106-8. Wedge, ό.π., 56-7.

²⁹⁷ V.D. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies* (Northvale: Jason Aronson, 1988).

²⁹⁸ J.V. Montville, 'The Healing Function in Political Conflict Resolution', D.J.D. Sandole & H. van den Merwe (Ed.), *Conflict Resolution Theory and Practice: Integration and Application* (Manchester: Manchester University Press, 1993), 113.

²⁹⁹ Στο ίδιο. J. Rothman, *From Confrontation to Cooperation: Resolving Ethnic and Regional Conflict* (London: Sage, 1992), 14-15.

³⁰⁰ M. Deutsch, *The Resolution of Conflict* (New Haven: Yale University Press, 1973), 357. J.Z. Rubin, D.G. Pruitt & Sung Hee Kim, *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement* (New York: McGraw-Hill, 1994), 111-16.

³⁰¹ Heraclides, 'The Ending of Unending Conflicts', ό.π., 696.

³⁰² Volkan, ό.π.

³⁰³ C.R. Mitchell, 'Asymmetry and Strategies of Regional Conflict Resolution', I.W. Zartman & V.A. Kremenyuk (Ed.), *Cooperative Security: Reducing Third World Wars* (Syracuse: Syracuse University Press, 1995), 27.

³⁰⁴ Για την ελληνοτουρκική περίπτωση βλέπε H. Millas, 'National perception of the 'Other' and the persistence of some Images', M. Aydın & K. Ifantis (Ed.), *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean* (London: Routledge, 2004), 53-66. A. Heraclides, "'What Will Become of Us Without Barbarians?': The Enduring Greek-Turkish Rivalry as an Identity-Based Conflict', *Southeast European and Black Sea Studies*, 12, 1 (2012), 115-134.

³⁰⁵ C.R. Mitchell, 'Evaluating Conflict', *Journal of Peace Research*, 17, 1 (1981), 61-75.

³⁰⁶ J. Galtung, *Peace Research, Education, Action: Essays in Peace Research* (Copenhagen: Christian Ejlers, 1975), τόμος 1, 79-80. Mitchell, 'Asymmetry and Strategies of Conflict Resolution', ό.π., 61-75.

³⁰⁷ B. Walter, 'The Critical Barrier to Civil War Settlement', *International Organization*, 51, 3 (1997), 335-64.

³⁰⁸ H. Miall, *The Peacemakers: Peaceful Settlement of Disputes since 1945* (London: Macmillan, 1992), 1; R. Licklider, 'The Consequences of Negotiated Settlements in Civil War, 1945-1993', *American Political Science Review*, 89, 3 (1995), 681. S.J. Stedman, *Peacemaking in Civil War* (Boulder: Lynne Rienner, 1991), 9. I.W. Zartman, 'Dynamics and Constraints in Negotiations in Internal Conflicts', I.W. Zartman (Ed.), *Elusive Peace: Negotiating an End to Civil Wars* (Washington: Brookings Institution, 1995), 3. C. King, 'Ending Civil Wars', *Adelphi Paper*, No 308 (International Institute of Strategic Studies, 1997), 12.

³⁰⁹ Βλ. Heraclides, 'The Ending of Unending Conflicts', 680-6.

³¹⁰ Holsti, ό.π., 196. Zartman, ό.π., 18. King, ό.π., 35.

³¹¹ Zartman, ό.π., 18. I.W. Zartman, *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa* (Oxford: Oxford University Press, 1989).

- ³¹² R.A. Haas, *Conflicts Unending: The United States and Regional Disputes* (New Haven: Yale University Press, 1990), 27, 138-9. L. Kriesberg, 'Applications and Misapplications of Conflict Resolution Ideas in International Conflicts', Vasquez, κ.ά. (Ed.), ό.π., 91-2. F.A. Beer & T.F. Mayere, 'Why Wars End: Some Hypotheses', *Review of International Studies*, 12, 2 (1986), 96-9. C.R. Mitchell, 'A Willingness to Talk', Working Paper No 4, Center for Conflict Analysis and Resolution, George Mason University (1990), 11.
- ³¹³ Vayrynen (Ed.), ό.π.
- ³¹⁴ F.G. Iklé, *Every War Must End* (New York: Columbia University Press, 1971).
- ³¹⁵ W.D. Davidson & J.V. Montville, 'Foreign Policy According to Freud', *Foreign Policy*, 45 (1981), 153. J.V. Montville, 'Track Two Diplomacy: The Work of Healing History', *Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations* (2006), 15.
- ³¹⁶ Burton, *Conflict and Communication*, ό.π. Burton, 'Resolution of Conflict', ό.π. Burton, *Deviance, Terrorism and War*, ό.π.
- ³¹⁷ H.C. Kelman, 'The Problem-Solving Workshop: A Social-Psychological Contribution to the Resolution of International Conflicts', *Journal of Peace Research*, 13, 2 (1976). H.C. Kelman, 'Creating the Conditions for Israeli-Palestinian Negotiations', *Journal of Conflict Resolution*, 26, 1 (1982).
- ³¹⁸ D. Lieberfeld, 'Promoting Tractability in South Africa and Israel/Palestine: The Role of Semi-Official Meetings', *American Behavioral Scientist*, 50 (2007). A. Schiff, 'Quasi Track-One Diplomacy: An Analysis of the Geneva Process in the Israeli-Palestinian Conflict', *International Studies Perspectives*, 11 (2010). H.J.S. Kraft, 'Track Three Diplomacy and Human Rights in Southeast Asia: The Asia Pacific Coalition for East Timor', *Global Networks*, 2, 1 (2002).
- ³¹⁹ R.B. Bilder, 'Adjudication: International Arbitral Tribunals and Courts', I.W. Zartman & L. Rasmussen (Ed.), *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques* (Washington: United States Institute of Peace, 1997), 173-9. Burton, *Conflict and Communication*, ό.π., 151-2. C.R. Merrills, *International Dispute Settlement* (London: Sweet & Maxwell, 1984), 70-116. M.D. Donelan & F.S. Northedge, *International Disputes: The Political Aspects* (London: Europa Publications, 1972).
- ³²⁰ Burton, *Conflict and Communication*, ό.π., 151-2.
- ³²¹ C.R. Mitchell, *The Structure of International Conflict* (London: Macmillan, 1981), 197-206. Merrills, ό.π., 11-18.
- ³²² Rothman, ό.π., 23.
- ³²³ Στο ίδιο, 31-2.
- ³²⁴ Mitchell, *The Structure of International Conflict*, ό.π., 218-23.
- ³²⁵ Burton, *Conflict and Communication*, ό.π. Burton, 'Resolution of Conflict', ό.π. Burton, *Deviance, Terrorism and War*, ό.π.
- ³²⁶ M.H. Ross, *The Culture of Conflict: Interpretations and Interests in Comparative Perspective* (New Haven: Yale University Press, 1993), 195-200. R. Väyrynen, 'Towards a Theory of Ethnic Conflict and Their Resolution', Occasional paper No 6, Joan B. Kroak Institute for International Peace Studies (1994), 20-1.
- ³²⁷ Rothman, ό.π., 32.
- ³²⁸ Azar & Burton (Ed.), ό.π. Vasquez, κ.ά. (Ed.), ό.π. C.R. Mitchell, *Peacemaking and the Consultant's Role* (London: Gower, 1981). Kelman, 'The Problem-Solving Workshop', ό.π. M. Banks (Ed.), *Conflict in World Society: A New Perspective in International Relations* (Brighton: Wheatsheaf, 1984). R.J. Fisher, 'Third Party Consultation as a Method of Intergroup Conflict Resolution: A Review of Studies', *Journal of Conflict Resolution*, 27, 2 (1993). R.J. Fisher, *Interactive Conflict Resolution* (Syracuse: Syracuse University Press, 1997). R. Fisher κ.ά., *Beyond Machiavelli: Tools for Coping with Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University press, 1994). Sandole & van der Merwe (Ed.), ό.π. D. Druckman (Ed.), *Negotiations: Social-Psychological Perspectives* (Beverly Hills: Sage, 1977). R.J. Fisher, *The Social Psychology of Inter-group and International Conflict Resolution* (New York: Springer Verlag, 1989). H. Miall, O. Ramsbothan, & T. Woodhouse, *Contemporary Conflict Resolution* (Cambridge: Polity Press, 1999). H.W. Jeong, *Peace and Conflict Studies: An Introduction* (Vermont: Ashgate, 2000).
- ³²⁹ Το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο δεν έχει σχέση με το διεθνές δίκαιο, και ας φαίνεται να μοιάζει ονομαστικά. Πρόκειται για τους διαδικαστικούς κανόνες που ορίζουν ποιο δίκαιο ισχύει σε μία περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ των έννομων τάξεων δύο ή περισσότερων κρατών, προκειμένου μία από τις έννομες τάξεις (οι νόμοι της, τα δικαστήριά της κ.λπ.) να θεωρηθεί αρμόδια για να επιληφθεί του θέματος π.χ. σε θέματα διαζυγίων ή κληρονομίας σε σχέση με άτομα με διαφορετική υπηκοότητα, ποιας χώρας οι νόμοι θα ισχύσουν.

- ³³⁰ M.W. Janis, 'Jeremy Bentham and the Fashioning of "International Law"', B. Parekh (Ed.), *Jeremy Bentham: Critical Assessments, Volume III Law and Politics* (London: Routledge, 1993), 404-17. Ο όρος *έθνος* στη διπλωματική ιστορία, στο διεθνές δίκαιο και στις διεθνείς σχέσεις αλλά και στην καθημερινή γλώσσα των πολιτικών και διπλωματών είναι συνώνυμη με τη λέξη «κράτος», έτσι π.χ. έχουμε τις λέξεις *διεθνές δίκαιο*, *διεθνείς σχέσεις*, *Κοινωνία των Εθνών* ή *Ηνωμένα Έθνη*, που σε όλες τις περιπτώσεις σημαίνει κράτος και όχι έθνος, που εννοιολογικά είναι κάτι το διαφορετικό.
- ³³¹ L. Oppenheim, *Oppenheim's International Law* (London: Longmans, Green & Co, 4^η έκδοση 1937, Ed. H. Lauterpacht) [1905], 4-5. Βλέπε παρεμφερή ορισμό από τον James L. Brierly στο J.L. Brierly, *The Law of Nations* (Oxford: Clarendon Press, 1936, 2^η έκδοση), 1.
- ³³² G. Scelle, *Precis de droit des gens* (Paris, 1932).
- ³³³ M. Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).
- ³³⁴ G.W. Gong, *The Standard of 'Civilization' in International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984). Koskenniemi, ό.π.
- ³³⁵ Αυτό ισχύει, και ας είναι ορισμένα κράτη στυγνές δικτατορίες ή «αποτυχημένα κράτη» (*failed states*) ή «μη νομιμοποιημένα κράτη» (*illegitimate states*), που είναι ως επί το πλείστον τα κράτη που προβαίνουν σε στυγνές και συστηματικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (π.χ. Νότια Αφρική επί απαρτχάιντ, Αργεντινή και Χιλή παλιότερα, Σερβία επί Milošević, Ιράκ επί Saddam Hussein), ή αυτά που βρίσκονται σε κατάσταση πλήρους αναρχίας (όπως η Σομαλία) ή, τέλος τα «γενοκτόνα κράτη» (*genocidal states*), όπως το Πακιστάν το 1971, η Καμπότζη το 1975-1979 και η Ρουάντα το 1994.
- ³³⁶ A. Nussbaum, *A Concise History of the Law of Nations* (New York: Macmillan, 1947). H. Legohérel, *Histoire du droit international public* (Paris: Presses Universitaires de France, 1996). W.G. Grewe, *The Epochs of International Law* (Berlin: Walter de Gruyter, 2000).
- ³³⁷ Βλ. προηγούμενη σημείωση.
- ³³⁸ Βλ. σημείωση 8.
- ³³⁹ Βλ. σημείωση 8 και επίσης R. Wallace, *International Law* (London: Sweet & Maxwell, 2002), 27-8.
- ³⁴⁰ G.W. Keeton, *National Sovereignty and International Order* (London: Peace Book Company, 1939), 39. H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977), 129.
- ³⁴¹ F. Parkinson, *The Philosophy of International Relations* (Beverly Hills: Sage, 1977), 74-81, 97-8, 130-2.
- ³⁴² J. Austin, *Lectures in Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law* (London: John Murray, 5^η έκδοση, 1885), 182, 184.
- ³⁴³ Α. Ηρακλείδης, *Διεθνής κοινωνία: ιστορία, δίκαιο, θεσμοί, διαχείριση ένοπλης βίας* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005), 112-16.
- ³⁴⁴ C. van Vollenhoven, *The Law of Peace* (London: Macmillan, 1936), 192, 200. Brierly, ό.π., 20-7. Keeton, ό.π., 42-4.
- ³⁴⁵ H. Krabbe, *L'idée modern de l'état*, *Recueil des cours de l'Académie de droit international*, 7 (1926), 574-9. N. Politis, 'Le problème des limitations de la souveraineté et la théorie de l'abus des droits', *Recueil des cours de l'Académie de droit international*, 6 (1925). N. Politis, *New Aspects of International Law* (Washington: Carnegie Endowment of International Peace, 1928), 15. C. de Visscher, 'La codification de droit international', *Recueil des cours de l'Académie de droit international*, 6 (1925), 339-43. A. Verdross, 'Le fondement de droit international', *Recueil des cours de l'Académie de droit international*, 8, 278-85.
- ³⁴⁶ Verdross, ό.π., 266. C.H. Triepel, 'Droit interne et droit international', *Recueil des cours de l'Académie de droit international*, 1 (1923), 77-118. Keeton, ό.π., 144.
- ³⁴⁷ Scelle, ό.π., 371.
- ³⁴⁸ P. Jessup, *A Modern Law of Nations* (New York: Macmillan, 1948), 12-13.
- ³⁴⁹ Γ.Κ. Τενεκίδης, *Δημόσιο διεθνές δίκαιο* (Αθήνα: Αργύρης Παπαζήσης, 1963), τόμος Α, 35-50.
- ³⁵⁰ Παρατίθεται στο A. Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική έκδοση *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], 556.
- ³⁵¹ Πρόκειται για προσαρμογή και προσθήκες στη λίστα που προτείνει ο Andrew Heywood, στο Heywood, ό.π., 556-9.
- ³⁵² Στο ίδιο, 561.

- ³⁵³ Triepel, ό.π. Κ. Ιωάννου, Κ. Οικονομίδης, Χ. Ροζάκης & Α. Φατούρος, *Δημόσιο διεθνές δίκαιο* (Αθήνα: Σάκκουλας, 1990), 26-31. *Encyclopedia of Public International Law*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law (Amsterdam: Elsevier, 1995), τόμος 2, 1184-5.
- ³⁵⁴ Μέχρι το 1945 τα άτομα δεν μπορούσαν να είναι υποκείμενα του διεθνούς δικαίου, αλλά μόνο, στην καλύτερη περίπτωση, «αντικείμενα του», διαμέσου της προστασίας που τους παρέχει το κράτος του οποίου ήταν υπήκοοι. Κατά την πλασματική θεωρία του Vattel, το κράτος υπέχει διεθνή ευθύνη έναντι του κράτους του ατόμου που ζημιώθηκε και όχι έναντι του ίδιου του ατόμου. Το κράτος λοιπόν μπορεί να προσφύγει κατά άλλου κράτους που έθιξε υπήκοο του, όπως φάνηκε στο Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης στην υπόθεση Μαυρομμάτη το 1934.
- ³⁵⁵ H. Kelsen, 'Les rapports du système entre le droit interne e le droit international public', *Recueil des cours de l'Académie de droit international*, 7 (1926). Ιωάννου, κ.ά., 32.
- ³⁵⁶ Fitzmaurice σε Wallace, ό.π., 35-6.
- ³⁵⁷ Για το αναγκαστικό διεθνές δίκαιο βλ. τη μονογραφία του Γ. Ζωτιάδη, *Το αναγκαστικό διεθνές δίκαιο* (Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 1968).
- ³⁵⁸ *Encyclopedia of Public International Law*, τόμος 3, ό.π., 66.
- ³⁵⁹ Στο ίδιο, τόμος 3, 66.
- ³⁶⁰ Στο ίδιο, τόμος 2, 1169-78.
- ³⁶¹ Στο ίδιο, τόμος 2, 1165.
- ³⁶² Στο ίδιο, τόμος 4, 927. A.D. McNair, *The Law of Treaties* (Oxford: Clarendon Press, 1938). I. Brownlie, *Principles of Public International Law* (Oxford: Clarendon Press, 1973), 11-15, 674.
- ³⁶³ McNair, ό.π., 3-6.
- ³⁶⁴ Τενεκίδης, ό.π., τόμος, 374. Brownlie, ό.π., 4-11. *Encyclopedia of Public International Law*, τόμος 1, 898-903.
- ³⁶⁵ Στο ίδιο, τόμος 2, 109.
- ³⁶⁶ Τενεκίδης, τόμος Α, 396.
- ³⁶⁷ Στο ίδιο, 396.
- ³⁶⁸ R. Higgins, *The Development of International Law Through the Political Organs of the United Nations* (Oxford: Clarendon Press, 1963).
- ³⁶⁹ Brownlie, ό.π., 673-4. Higgins, ό.π.
- ³⁷⁰ R. Higgins, *Problems and Process: International Law and How to Use it* (Oxford: Clarendon Press, 1994), 1-16. T.M. Franck, *The Power of Legitimacy Among Nations* (Oxford: Oxford University Press, 1990).
- ³⁷¹ E. Gellner, *Έθνη και εθνικισμός* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1992) [αρχική έκδοση *Nations and Nationalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1983)], 13.
- ³⁷² N. Chazan, *Irredentism and International Politics* (Boulder: Lynne Rienne, 1991).
- ³⁷³ W. Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* (Princeton: Princeton University Press, 1994).
- ³⁷⁴ R. Emerson, *From Empire to Nation: The Rise to Self-Assertion of Asian and African Peoples* (Boston: Beacon Press, 1960), 95-6.
- ³⁷⁵ A.P. Sereni, *The Italian Conception of International Law* (New York: Columbia University Press, 1943), 161-2. V. Pecora (Ed.), *Nations and Identities: Classic Readings* (Oxford: Blackwell, 2001), 57-72.
- ³⁷⁶ C.J.H. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* (New York: Macmillan, 1948), 28-33, 128-132. E. Kedourie, *Nationalism* (London: Hutchinson, 1970), 21-38. D. Heater, *The Theory of Nationhood: A Platonic Symposium* (New York: St. Martin's Press, 1998). O. Dahbour & M.R. Ishay, 'Introduction', O. Dahbour & M.R. Ishay (Ed.), *The Nationalism Reader* (New York: Humanity Books, 1999), 1-9. Pecora (Ed.), ό.π., 50-81, 87-92, 100-4, 114-27, 142-8, 156-76. U. Özkurmlı, *Θεωρίες του εθνικισμού: μία κριτική προσέγγιση* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2011) [αρχική έκδοση *Theories of Nationalism: A Critical Introduction* (Basingstoke: Palgrave, 2000)], 37-63 (12-36 στην αγγλική έκδοση). J. Summers, *Peoples and International Law: How Nationalism and Self-Determination Shape a Contemporary Law of Nations* (Leiden: Martinus Nijhoff, 2007), 93-17. Ειδικά για τον Bentham βλέπε E.L. Kayser, *The Grand Social Enterprise: A Study of Jeremy Bentham in his Relation to Liberal Nationalism* (New York: Columbia University Press, 1932). Για τον Mazzini βλέπε S. Recchia & N. Urbinati (Ed.), *A Cosmopolitanism of Nations. Giuseppe Mazzini's Writing on Democracy, Nation Building and International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 2009). Για τον Mill βλέπε G. Varouxakis, *Mill on Nationality* (London:

- Routledge, 2002). S. Grader, 'John Stuart Mill's Theory of Nationality: A Liberal Dilemma in the Field of International Relations', *Millennium: Journal of International Studies*, 14:2 (1985), 207-16.
- ³⁷⁷ J. Hutchinson & A.D. Smith, 'Introduction', J. Hutchinson & A.D. Smith (Ed.), *Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 1994), 5.
- ³⁷⁸ Hayes, ό.π.
- ³⁷⁹ H. Kohn, *Nationalism, its Meaning and History* (New York: Van Nostrand, 1955).
- ³⁸⁰ A. Cobban, *National Self-Determination* (London: Oxford University Press, 1945).
- ³⁸¹ E.H. Carr, *Nationalism and After* (London: Macmillan, 1945).
- ³⁸² L.L. Snyder, *The Meaning of Nationalism* (Westport: Greenwood, 1954).
- ³⁸³ K.W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality* (Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1953).
- ³⁸⁴ Kedourie, ό.π. Gellner, ό.π. B. Anderson, Φαντασιακές κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού (Αθήνα: Νεφέλη, 1997) [αρχική έκδοση *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983)] A.D. Smith, *The Ethnic Origin of Nations* (Oxford: Blackwell, 1986). E. Hobsbawm, Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα (Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1994) [αρχική έκδοση *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990)].
- ³⁸⁵ A.D. Smith, *Nationalism and Modernism* (London: Routledge, 1998). A.D. Smith, *Myths and Memories of the Nation* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 3-19. Βλ. επίσης Özkırmlı, ό.π.
- ³⁸⁶ P. van den Berghe, 'Race and Ethnicity: A Sociobiological Perspective', *Ethnic and Racial Studies*, 1, 4 (1978), 401-11.
- ³⁸⁷ C. Geertz, 'The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civic Politics in the New States', C. Geertz (Ed.), *Old States and New Societies* (New York: Free Press, 1963).
- ³⁸⁸ Connor, ό.π. W. Connor, 'Nation-Building or Nation-Destroying?', *World Politics*, 14, 3 (1972), 329-55. W. Connor, 'A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a ...', *Ethnic and Racial Studies*, 1, 4 (1978), 377-400.
- ³⁸⁹ A. Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997). L. Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- ³⁹⁰ Gellner, ό.π. Anderson, ό.π. Hobsbawm, ό.π. M. Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966* (London: Routledge and Kegan Paul, 1975). T. Nairn, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism* (London: New Left Books, 1977). J. Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1982).
- ³⁹¹ Smith, *The Ethnic Origin of Nations*, ό.π. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, ό.π.. A.D. Smith, *Εθνική ταυτότητα* (Αθήνα: Οδυσσέας, 2000) [αρχική έκδοση *National Identity* (Harmondsworth: Penguin, 1991)]. J. Armstrong, *Nations before Nationalism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982). J. Hutchinson, *Modern Nationalism* (London: Fontana Press, 1994).
- ³⁹² Kohn, ό.π.
- ³⁹³ M. Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism* (Oxford: Clarendon Press, 1995).
- ³⁹⁴ Για την ιδιότυπη αραβική περίπτωση βλέπε S.G. Haim (Ed.), *Arab Nationalism: An Anthology* (Berkeley: University of California Press, 1976). B. Tibbi, *Arab Nationalism: A Critical Inquiry* (London: Macmillan, 1971).
- ³⁹⁵ E. Renan, 'Qu'est-ce qu'une nation?', E. Renan, *Discours et conférences* (Paris: Calmann-Levy, 1904) [1878], 285.
- ³⁹⁶ Gellner, ό.π. Anderson, ό.π. Hobsbawm, ό.π.
- ³⁹⁷ A. Cassese, *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 1, 3-7. L.C. Buchheit, *Secession: The Legitimacy of Self-Determination* (New Haven: Yale University Press, 1978). A.R. Sureda, *The Evolution of the Right of Self-Determination* (Leiden: A. Sijthoff, 1973). U.O. Umzurike, *Self-Determination in International Law* (Hamden: Archon Books, 1972). M. Pomerance, *Self-Determination in Law and Practice* (Χάγη: Martinus Nijhoff, 1982). A. Heraclides, *The Self-Determination of Minorities in International Politics* (London: Frank Cass, 1991). Cassese, ό.π.
- ³⁹⁸ Kedourie, ό.π. I. Brownlie, 'An Essay in the History of the Principle of Self-Determination', C.H. Alexandrowicz (Ed.), *Grotian Society Papers 1968, Studies in the History of the Law of Nations* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1970), 90-9.

- ³⁹⁹ Cassese, ό.π., 11-13. Brownlie, ό.π., 92.
- ⁴⁰⁰ M. Hroch, 'National Self-Determination from a Historical Perspective', S. Periwal (Ed.), *Notions of Nationalism* (Budapest: Central University Press, 1995), 66.
- ⁴⁰¹ Cobban, ό.π. A. Cobban, *The Nation State and National Self-Determination* (New York: Thomas Y. Crowell, 1969). Summers, ό.π., 118-19. Βλ. επίσης τη μονογραφία της S. Wambaugh, *A Monograph on Plebiscites, with a Collection of Official Documents* (Oxford: Oxford University Press, 1920).
- ⁴⁰² H. Wheaton, *Elements of International Law* (Oxford: Clarendon Press, 1936, ανατύπωση της έκδοσης του 1866), 26-7. C. Calvo, *Dictionnaire de droit international public et privé* (Paris: G. Pedone Lauriel, 1885), τόμος 2, 2.
- ⁴⁰³ F. Despagne, *Cours de droit international public* (Paris: L. Larose, 1894), 112-14. T. Funck-Brentano & A. Sorel, *Précis de droit des gens* (Paris: E. Plon, 1877), 15-16.
- ⁴⁰⁴ Στο Sereni, ό.π., 161, 163-4. Βλ. επίσης Brownlie, ό.π., 93. Cassese, ό.π., 13.
- ⁴⁰⁵ P. Fiore, *International Law Codified and its Legal Sanction or the Legal Organization of the Society of States* (μετάφραση από την 5^η ιταλική έκδοση) (New York: Baker, Voorhis and Company, 1918), 33, 41, 117-19.
- ⁴⁰⁶ C. Bluntschili, *The Theory of the State* (Freeport: Books for Libraries Press, 1895), 90-108.
- ⁴⁰⁷ Ειδικά για τις απόψεις του Mill στο θέμα αυτό, βλέπε Varouxakis, ό.π.. Grader, ό.π., 207-16. K.E. Miller, 'John Stuart Mill's Theory of International Relations', *Journal of the History of Ideas*, 22:4 (1961), 496-7. J. Pitts, *A Turn to Empire: The Rise of Imperial Liberalism in Britain and France* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 126-52. Για τις απόψεις του Tocqueville βλέπε Pitts, ό.π., 189-203.
- ⁴⁰⁸ C.C. Herod, *The Nation in the History of Marxian Thought* (Leiden: Martinus Nijhoff, 1976).
- ⁴⁰⁹ Sereni, ό.π., 163-4.
- ⁴¹⁰ L. Oppenheim, *International Law: A Treatise* (London: Longmans, Green and Co, 5th έκδοση, Ed. H. Lauterpacht, 1937) [1905], τόμος I, 81.
- ⁴¹¹ G. Murray, 'Self-Determination of Nationalities', *Journal of the British Institute of International Affairs*, 1, 1 (1922), 6, 8-9. Umozurike, ό.π., 3.
- ⁴¹² Cobban, *The Nation State and National Self-Determination*, ό.π., 57.
- ⁴¹³ A. Cobban, *The Nation State and National Self-Determination*, ό.π., 57-8, 62-66. D. Heater, *National Self-Determination: Woodrow Wilson and his Legacy* (Basingstoke: Macmillan, 1994), 15-77. M. Pomerance, 'The United States and Self-Determination: Perspectives on the Wilsonian Conception', *American Journal of International Law*, 70, 1 (1976), 1-8.
- ⁴¹⁴ H. Carrère D'Encausse, 'Unité prolétarienne et diversité nationale: Lénine et la théorie de l'autodétermination', *Revue française de science politique*, 21, 2 (1971), 221-55. W. Connor, *The National Question in Marxist-Leninist theory and Strategy* (Princeton: Princeton University Press, 1984), 28-86.
- ⁴¹⁵ Cobban, *The Nation State and National Self-Determination*, ό.π., 57.
- ⁴¹⁶ A. Whealan, 'Wilsonian Self-Determination and the Versailles Settlement', *International and Comparative Law Quarterly*, 43, 1 (1994), 100-1.
- ⁴¹⁷ Heraclides, ό.π., 21-4.
- ⁴¹⁸ Sir Ivor Jennings, *The Approach to Self-Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1956), 56.
- ⁴¹⁹ Umozurike, ό.π. Pomerance, ό.π. 1982. P. Thornberry, *International Law and the Rights of Minorities* (Oxford: Clarendon Press, 1991). Cassese, ό.π. T.D. Musgrave, *Self-Determination and National Minorities* (Oxford: Oxford University Press, 2002). H. Hannum, *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990).
- ⁴²⁰ Buchheit, ό.π., 27-31.
- ⁴²¹ Στο ίδιο, 17, 213.
- ⁴²² Heraclides, 'Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society: Towards Normative Paradigm Shift', *Nations and Nationalism*, 3, 4 (1997).
- ⁴²³ A. Heraclides, *Security and Co-operation in Europe: The Human dimension, 1972-1992* (London: Frank Cass, 1993), 130-3, 150-6.
- ⁴²⁴ Αυτή τη θέση ακολουθεί και ο γράφων, βλ. A. Heraclides, 'Secession, Self-Determination and Non-Intervention: In Quest of a Normative Symbiosis', *Journal of International Affairs*, 45, 2 (1992), 'Secessionist Conflagration: What is to be Done?', *Security Dialogue*, 25, 3 (1994), 'Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society', ό.π.

- ⁴²⁵ Buchheit, ό.π.. A. Buchanan. *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec* (Boulder: Westview Press, 1991). C. Tomushcat (Ed.), *Modern Law of Self-Determination* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1993). Heraclides, 'Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society', ό.π.. P.B. Lehnig (Ed.), *Theories of Secession* (London: Routledge, 1998). M. Moore (Ed.), *National Self-Determination and Secession* (Oxford: Oxford University Press, 1998). B. Coppeters & R. Sakwa (Ed.), *Contextualizing Secession: Normative Studies in a Comparative Perspective* (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- ⁴²⁶ Το υποκεφάλαιο αυτό αποτελεί περίληψη του τελευταίου μέρους του κεφαλαίου με τίτλο «Η αιτιολογία της απόσχισης» στο Heraclides, *The Self-Determination of Minorities in International Politics*, ό.π., 13-20.
- ⁴²⁷ Για τη διάκριση σε λύσεις άρνησης και λύσεις αποδοχής σε εθνοτικές συγκρούσεις βλέπε A.Heraclides, 'Conflict Resolution, Ethnonationalism and the Middle East Impasse', *Journal of Peace Research*, 26, 2 (1989), 199-200. A. Heraclides, 'Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society', ό.π., 494-500.
- ⁴²⁸ R.J. Vincent, *Human Rights and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 7. J. Donnelly, *International Human Rights* (Boulder: Westview Press, 1993). 2. C. Tomuschat, *Human Rights: Between Idealism and Realism* (Oxford: Oxford University Press, 2003). M. Ignatieff, *Human Rights as Politics and Ideology* (Princeton: Princeton University press, 2003), 5. D.P. Forsythe, *Human Rights in International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006). Ε. Ρούκουνας, *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1995).
- ⁴²⁹ S. Moyn, *The Last Utopia: Human Rights in History* (Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2010).
- ⁴³⁰ A. Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική έκδοση *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], 505.
- ⁴³¹ Vincent, ό.π., 9, 13. J. Donnelly, «Ανθρώπινα Δικαιώματα», J. Baylis, S. Smith & P. Owens (Ed.), *Παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013), από 5^η έκδοση *The Globalization of World Politics*, 684. Ρούκουνας, ό.π. Heywood, ό.π., 507.
- ⁴³² P. Keal, *European Conquest and the Rights of Indigenous Peoples: The Moral Backwardness of International Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003). P. Brantlinger, *Dark Vanishings: Discourse on the Extinction of Primitive Races, 1800-1930* (Ithaca: Cornell University Press, 2003). M. Hawkins, *Social Darwinism in European and American Thought* (Oxford: Cambridge University Press, 1997). T. Todorov, *On Human Diversity: Nationalism, Racism, and Exoticism in French Thought* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993) [French edition 1989]. R.J. Vincent, 'Race and International Relations', *International Affairs*, 58:4 (1982), 659-62.
- ⁴³³ Vincent, *Human Rights and International Relations*, ό.π., 7-9.
- ⁴³⁴ R.J. Vincent, 'The Idea of Rights in International Ethics', T. Nardin & D.R. Mapel (Ed.), *Traditions of International Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 251, 253. L. Hanke, *All Mankind is One: A Study of the Disputation Between Bartolomé de Las Casas and Juan Ginés de Sepúlveda* (DeKalb: North Illinois University Press, 1974), 67-112. T. Todorov, *The Conquest of America: The Question of the Other* (New York: Harper Perennial, 1992) [Γαλλική έκδοση 1982], 151-7, 186-90.
- ⁴³⁵ Tomuschat, ό.π., 10-11. B.H. Weston, 'Human Rights', R. Falk, H. Elver & L. Hajjar (Ed.), *Human Rights: Critical Concepts in Political Science* (London: Routledge, 2008), τόμος 1, 21.
- ⁴³⁶ A. Pagden, *The Enlightenment and why it still Matters* (New York: Random House, 2013).
- ⁴³⁷ R.A. Wilson, 'Human Rights, Culture and Context: An Introduction', R.A. Wilson (Ed.), *Human Rights, Culture and Context* (London: Pluto Press, 1997), 11.
- ⁴³⁸ Pagden, ό.π., 5-7.
- ⁴³⁹ Weston, ό.π., 21.
- ⁴⁴⁰ Βλέπε Women's Rights, Wikipedia.
- ⁴⁴¹ J. Waldron (Ed.), 'Nonsense upon Stilts': *Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man* (London: Mathuen, 1987), 10, 28-76. Weston, ό.π., 22.
- ⁴⁴² J. Waldron (Ed.), ό.π. Weston, ό.π., 22-3. Wilson, ό.π., 4, 6.
- ⁴⁴³ J. Donnelly, 'The Social Construction of International Human Rights', Falk, Elver & Hajjar (Ed.), ό.π., τόμος 1, 76-8. Weston, ό.π., 23. Moyn, ό.π., 44-55.
- ⁴⁴⁴ T.J. Farer, 'The United Nations and Human Rights: More than a Whimper Less than a Roar', *Human Rights Quarterly*, 9:4 (1986), 550.

- ⁴⁴⁵ Βλέπε A. Heraclides & A. Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent* (Manchester: Manchester University Press, 2015). A. Heraclides, 'Humanitarian Intervention in International Law 1830-1939: The Debate', *Journal of the History of International Law*, 16 (2014), 54-8.
- ⁴⁴⁶ Donnelly, *International Human Rights*, ό.π., 5-6.
- ⁴⁴⁷ Donnelly, 'The Social Construction of International Human Rights', ό.π., 78.
- ⁴⁴⁸ Onuma Y., 'Toward an Intercivilizational Approach to Human Rights', R. Falk, H. Elver & L. Hajjar (Ed.), τόμος 1, ό.π., 333.
- ⁴⁴⁹ Donnelly, 'The Social Construction of International Human Rights', ό.π., 77.
- ⁴⁵⁰ Στο ίδιο, 79.
- ⁴⁵¹ A. Heraclides, *Security and Co-operation in Europe: The Human Dimension 1972-1992* (London: Frank Cass, 1993), 38.
- ⁴⁵² R. Lemkin, 'Genocide as a Crime under International Law', *American Journal of International Law*, 41, 1 (1947), 145-51.
- ⁴⁵³ J.L. Kunz, 'The United Nations Convention on Genocide', *American Journal of International Law*, 43, 4 (1949), 738-46. Ρούκουνας, ό.π., 269-70.
- ⁴⁵⁴ M.R. Ishay, *Η ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου: από την αρχαιότητα έως την εποχή της παγκοσμιοποίησης* (Αθήνα: Σαββάλας, 2008) [αρχική έκδοση *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era* (Berkeley: University of California Press, 2004)], 51-3, 312-30. Βλέπε επίσης J.P. Humphrey, 'Memoirs of John P. Humphrey, the First Director of the United Nations Division of Human Rights', *Human Rights Quarterly*, 5:4 (1983), 387-439. R. Cassin, *La Déclaration Universelle et la mise en oeuvre des droits de l'homme* (Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1951).
- ⁴⁵⁵ Ρούκουνας, ό.π. 23.
- ⁴⁵⁶ Ignatieff, ό.π., 7.
- ⁴⁵⁷ Donnelly, *International Human Rights* ό.π., 26-8. Ρούκουνας, ό.π., 16-18.
- ⁴⁵⁸ Στο ίδιο, 13-14.
- ⁴⁵⁹ K. Vasak, 'Le droit international des droits de l'homme', *Recueil des Cours de l'Académie de droit international*, 140 (1974).
- ⁴⁶⁰ T.M. Franck, 'The Emerging Right to Democratic Governance', *American Journal of International Law*, 86 (1992), 46-91.
- ⁴⁶¹ T. Meron, 'Democracy and the Rule of Law', *World Affairs*, 153, 1 (1990). T. Buergenthal, 'Copenhagen: A Democratic Manifesto', *World Affairs*, 153, 1 (1990). Heraclides, *Security and Co-operation in Europe*, ό.π., 129-30.
- ⁴⁶² Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1948) και Διεθνές Σύμφωνο Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (ΟΗΕ, 1966)
- ⁴⁶³ Vasak, ό.π.. Ρούκουνας, ό.π. 19-20. P.R. Baehr, *Human Rights: Universality in Practice* (Basingstoke: Macmillan, 1999), 6.
- ⁴⁶⁴ Ρούκουνας, ό.π. Tomuschat, ό.π.
- ⁴⁶⁵ Ρούκουνας, ό.π. Tomuschat, ό.π. A. Heraclides, *Helsinki-II and its Aftermath: The making of the CSCE into an International Organisation* (London: Pinter Publishers, 1993), 100-5.
- ⁴⁶⁶ Donnelly, «Ανθρώπινα Δικαιώματα», 693-4. Heywood, ό.π., 518.
- ⁴⁶⁷ Vincent, 'The Idea of Rights in International Ethics', ό.π., 250.
- ⁴⁶⁸ R. Müllerson, *Human Rights Diplomacy* (London: Routledge, 1997), 2.
- ⁴⁶⁹ Onuma, ό.π., 335.
- ⁴⁷⁰ Müllerson, ό.π., 2-3.
- ⁴⁷¹ M. Cohen, 'Moral Skepticism and International Relations', C. Beitz κ.ά. (Ed.), *International Ethics* (Princeton: Princeton University Press, 1985), 11.
- ⁴⁷² C.R. Beitz, *Political Theory and International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1979), 20-2. R.G. Gilpin, 'The Richness of the Tradition of Political Realism', R.O. Keohane (ed.), *Neorealism and its Critics* (New York: Columbia University Press, 1986), 305. Cohen, ό.π., 4. Donnelly, *International Human Rights*, ό.π., 32-4.
- ⁴⁷³ Onuma, ό.π., 329.
- ⁴⁷⁴ Donnelly, 'The Social Construction of International Human Rights', ό.π., 76.

- ⁴⁷⁵ P.R. Baehr, *The Role of Human Rights in Foreign Policy* (New York: St. Martin's Press, 1994), 14-34. D.P. Forsythe (Ed.), *Human Rights and Comparative Foreign Policy* (Tokyo: United Nations University Press, 2000).
- ⁴⁷⁶ Στο Müllerson, ό.π., 21.
- ⁴⁷⁷ Baehr, *The Role of Human Rights in Foreign Policy*, ό.π., 18-19.
- ⁴⁷⁸ Donnelly, *International Human Rights*, ό.π., 99-124. Donnelly, 'The Social Construction of International Human Rights', ό.π., 81-2. Baehr, *The Role of Human Rights in Foreign Policy*, ό.π., 83-93.
- ⁴⁷⁹ Heraclides, *Security and Co-operation in Europe*, ό.π., 40, 43, 46, 52, 69, 84.
- ⁴⁸⁰ Βλέπε για λεπτομέρειες Baehr, *The Role of Human Rights in Foreign Policy*, ό.π., 105-24, 143-55. Επίσης Heraclides, *Security and Co-operation in Europe*, ό.π.
- ⁴⁸¹ T. Maluwa, 'Human Rights and Foreign Policy in Post-Apartheid South Africa', Forsythe (Ed.), ό.π., 254-5.
- ⁴⁸² Βλέπε για την άποψη αυτή J. Donnelly, 'Human Rights: A New Standard of Civilization?', *International Affairs*, 74, 1 (1998), 1-23.
- ⁴⁸³ Όπως την είχε αποκαλέσει ο Karl Popper. Βλέπε Tesón, ό.π., 896.
- ⁴⁸⁴ Baehr, *The Role of Human Rights in Foreign Policy*, ό.π., 16-17.
- ⁴⁸⁵ Ο Boas ως ανθρωπολόγος ήταν πολιτισμικά σχετικιστής, αλλά δεν ήταν αυτός που επινόησε τον όρο «πολιτισμικός σχετικισμός». Ο όρος μάλλον οφείλεται στον Αφροαμερικάνο φιλόσοφο και τεχνοκρίτη Alain LeRoy Locke, που με αυτόν τον τρόπο περιέγραψε το επιστημονικό έργο ενός άλλου μαθητή του Boas, του ανθρωπολόγου Robert Lowie, ειδικού στον πολιτισμό των Ινδιάνων της Βόρειας Αμερικής. Μία άλλη πολύ γνωστή μαθήτρια του Boas που ακολούθησε με συνέπεια τον πολιτισμικό σχετικισμό είναι η Ruth Benedict.
- ⁴⁸⁶ Wilson, ό.π., 1-2, 5.
- ⁴⁸⁷ Μάλιστα σε μεταγενέστερη μελέτη του ο Herskovitz έθεσε τέσσερις αρχές για την παγκόσμια ειρήνη με τις οποίες προσπαθεί να συνδυάσει τις πολιτισμικές με τις παγκόσμιες ανθρώπινες αξίες. Βλέπε M. Herskovits, *Cultural Relativism, Perspectives in Cultural Pluralism* (New York: Random House, 1972), 95-6.
- ⁴⁸⁸ Tomuschat, ό.π., 67-8. P. van Ness, 'Introduction', P. van Ness (Ed.), *Debating Human Rights: Critical Essays from the United States and Asia* (London: Routledge, 1999), 8.
- ⁴⁸⁹ Vincent, *Human Rights and International Relations*, 39-44. Vincent, 'The Idea of Rights in International Ethics', 263-5. Baehr, *Human Rights: Universality in Practice*, 12-18. Tomuschat, ό.π., 69-70, 73-8. J. Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights', *American Political Science Review*, 76, 2 (1982), 306-15. Müllerson, ό.π., 73-88.
- ⁴⁹⁰ Vincent, *Human Rights and International Relations*, 39-40. Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity', 309-10.
- ⁴⁹¹ S. Tharvoor, 'Are Human Rights Universal?', *World Policy Journal*, 16, 4 (1999/2000), 1.
- ⁴⁹² Στο ίδιο, 2.
- ⁴⁹³ Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity', 307-8, 313-13.
- ⁴⁹⁴ Vincent, *Human Rights and International Relations*, 41-2. Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity', 308-9. Tomuschat, ό.π., 69, 76-7. Tharvoor, ό.π., 2.
- ⁴⁹⁵ F. Zakaria, 'Culture is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew', *Foreign Affairs* (1994), 109-26. Ignatieff, ό.π., 62-3. P. Morris, 'Dignity, Difference and Divergence: Religious and Cultural Alternatives to the Universal Declaration of Human Rights', *Human Rights Research Journal*, 1 (2003), 12-13. C. Taylor, 'A World Consensus on Human Rights', R. Falk, H. Elver & L. Hajjar (Ed.), ό.π., τόμος 1, 142. A. Sen, 'Human Rights and Asian Values', R. Falk, H. Elver & L. Hajjar (Ed.), ό.π., τόμος 1, ό.π., 386.
- ⁴⁹⁶ V. Verma, 'Debating Rights in Malaysia: Contradictions and Challenges', *Journal of Contemporary Asia*, 32, 1 (2002), 109, 117. L.S. Bell, A.J. Nathan & I. Peleg, 'Introduction: Culture and Human Rights', L.S. Bell, A.J. Nathan & I. Peleg (Ed.), *Negotiating Culture and Human Rights* (New York: Columbia University Press, 2001), 7-8. Morris, ό.π., 12.
- ⁴⁹⁷ Tharvoor, ό.π., 2.
- ⁴⁹⁸ F. Halliday, *Islam and the Myth of Confrontation* (London: I.B. Tauris, 1996), 149.
- ⁴⁹⁹ L. Binder, 'Exceptionalism and Authenticity: The Question of Islam and Democracy', *Arab Studies Journal* 6,1 (1998), 44.
- ⁵⁰⁰ Vincent, *Human Rights and International Relations*, 43. Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity', 306-7. Tomuschat, ό.π., 73-5. J.P. Piscatori, 'Human Rights in Islamic Political Culture', K.W. Thompson (Ed.), *The Moral Imperatives of Human Rights: A World Survey* (Washington: University Press of America, 1980). A.E. Mayer, *Islam and*

Human Rights: Tradition and Politics (Boulder: Westview Press, 3^η έκδοση, 1999) [1991]. K. Dalacoura, *Islam, Liberalism and Human Rights* (London: I.B. Tauris, 2003) [1998], 45.

⁵⁰¹ B. Tibi, 'Islamic Law/Shar'ia, Human Rights, Universal Morality and International Relations', *Human Rights Quarterly*, 16 (1994), 281-2. Ο Hedley Bull από την πλευρά του, είχε μιλήσει πριν από τον Huntington για την «εξέγερση εναντίον της Δύσης». Βλέπε στο ίδιο, 282, 288.

⁵⁰² F.R. Tesón, 'International Human Rights and Cultural Relativism', *Virginia Journal of International Law*, 25, 4 (1985), 895.

⁵⁰³ A.E. Mayer, *Islam and Human Rights: Tradition and Politics* (Boulder: Westview Press, 3^η έκδοση, 1999) [1991], 2.

⁵⁰⁴ A. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983, 222-44. H. Enayat, *Modern Islamic Political Thought* (London: Macmillan, 1982), 69-83. D. Hopwood, 'Introduction: The Culture of Modernity in Islam and the Middle East', J. Cooper, R. Nettler & M. Mahmoud (Ed.), *Islam and Modernity: Muslim Intellectuals Respond* (London: I.B. Tauris, 2000), 24.

⁵⁰⁵ I. M. Huseini, *The Muslim Brethren: The Greatest of Modern Islamic Movements* (Βυρηττός: Khayat's College Book Cooperative, 1956). Enayat, ό.π., 84-7.

⁵⁰⁶ Hopwood, ό.π., 7-8. J.J.G. Jansen, *The Dual Nature of Islamic Fundamentalism* (London: Hurst and Company, 1997), 49-53. A. M. March, 'Taking People as they Are: Islam as a "Realists Utopia" in the Political Theory of Sayyid Qutb', *American Political Science Review*, 104, 1 (2010), 189-207. J. Calvert, *Sayyid Qutb and the Origins of Radical Islamism* (London: Hurst and Company, 2010).

⁵⁰⁷ Enayat, ό.π., 101-10. M. Ruthven, *Islam in the World* (Harmondsworth: Penguin Books, 1984), 326-34.

⁵⁰⁸ Hourani, ό.π., 184-89. Enayat, ό.π., 43, 47, 52-66. J.P. Piscatori, *Islam in a World of Nation-States* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 12. A. Tamimi, 'The Origins of Arab Secularism', A. Tamimi & J.L. Esposito (Ed.), *Islam and Secularism in the Middle East* (London: Hurst and Company, 2000), 25.

⁵⁰⁹ Μάλιστα, οι υποστηρικτές της θέσης αυτής φτάνουν στο σημείο να μεταφράζουν την αραβική έννοια *haqq* (καθήκοντα, υποχρεώσεις, που υπάρχει στο Κοράνι) με τον δυτικό όρο «δικαιώματα». Βλέπε Dalacoura, ό.π., 49, 55.

⁵¹⁰ Mayer, ό.π., 20, 57, 103-6, 142-6, 163-5. Dalacoura, ό.π., 50-3.

⁵¹¹ Enayat, ό.π., 101-10. Ruthven, ό.π., 326-34.

⁵¹² Dalacoura, ό.π., 56-7.

⁵¹³ Enayat, ό.π., 87-93. Tibi, ό.π., 289 υποσημ. 49, 291 υποσημ. 56.

⁵¹⁴ Mayer, ό.π., 20, 102-3, 137-9, 158-60. Dalacoura, ό.π., 53-4.

⁵¹⁵ Hourani, ό.π., 136-84, 324-40.

⁵¹⁶ A. Filali-Ansari, 'Can Modern Rationality Shape a New Religiosity? Mohamed Abed Jabri and the Paradox of Islam and Modernity', Cooper, Nettler & Mahmoud (Ed.), ό.π., 156-71. J. Cooper, 'The Limits of the Sacred. The Epistemology of Abd al-Karim Soroush', Cooper, Nettler & Mahmoud (Ed.), ό.π., 38-55.

⁵¹⁷ M. Mahmoud, 'Mahmud Muhammad Taha's Second Message of Islam and his Modernist Project', Cooper, Nettler & Mahmoud (Ed.), ό.π., 105-27. Mayer, ό.π., 169-71.

⁵¹⁸ Dalacoura, ό.π., 58-9.

⁵¹⁹ R. Hassan, 'Religious Human Rights and the Qur'an', *Emory International Law Review*, 10 (1996), 85-96.

⁵²⁰ Dalacoura, ό.π., 59-60. A. Sachedina, *The Islamic Roots of Democratic Pluralism* (Oxford: Oxford University Press, 2000). *Islam and the Challenge of Human Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2009).

⁵²¹ Dalacoura, ό.π., 60.

⁵²² A. An-Na'im, 'Religious Minorities under Islamic Law and the Limits of Cultural Relativism', *Human Rights Quarterly*, 9 (1987), 9-11, 15-16. A. An-Na'im, 'Human Rights in the Muslim World: Socio-Political Conditions and Scriptural Imperatives. A Preliminary Inquiry', *Harvard Human Rights Journal*, 3 (1990), 20-46. A. An-Na'im, 'State Responsibility under International Human Rights Law to Change Religion and Customary Law', R. Cook (Ed.), *Human Rights of Women: National and International Perspectives* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994), 184-8.

⁵²³ Βλέπε προηγούμενη σημείωση και κυρίως A.A. An-Na'im, *Towards an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights, and International Law* (Syracuse: Syracuse University Press, 1990).

⁵²⁴ A. MacIntyre, *After Virtue: A Study in Moral Theory* (London: Duckworth, 1981), 67.

⁵²⁵ Heywood, ό.π., 524-6. Donnelly, «Ανθρώπινα Δικαιώματα», ό.π., 698-9.

⁵²⁶ Donnelly, *International Human Rights*, ό.π., 35-6.

⁵²⁷ Wilson, ό.π., 4-5. Bell, Nathan & Peleg, ό.π., 5.

⁵²⁸ Στο ίδιο, 5. Wilson, ό.π., 9.

- ⁵²⁹ Βλ. Donnelly, *International Human Rights*, ό.π., 36-8. Müllerson, ό.π., 73-88. Van Ness (Ed.), ό.π.
- ⁵³⁰ Sen, ό.π., 386.
- ⁵³¹ Στο ίδιο, 386-7, 400 σημ.6.
- ⁵³² Στο ίδιο, 389.
- ⁵³³ Onuma, ό.π., 329-30.
- ⁵³⁴ Στο ίδιο, 343.
- ⁵³⁵ Donnelly, 'Human Rights and Human Dignity', ό.π.
- ⁵³⁶ Taylor, ό.π., 142.
- ⁵³⁷ A. Dundes Renteln, 'Relativism and the Search for Human Rights', *American Anthropologist*, 90 (1988), 56-72.
- ⁵³⁸ An-Na'im, 'Religious Minorities under Islamic Law and the Limits of Cultural Relativism', ό.π., 3.
- ⁵³⁹ Στο ίδιο, 5.
- ⁵⁴⁰ Στο ίδιο, 4-5.
- ⁵⁴¹ Βλέπε Bell, Nathan & Peleg, ό.π., 10.
- ⁵⁴² Βλέπε M. Hoffman, 'Normative International Theory: Approaches and Issues', A.J. R. Groom & M. Light (Ed.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* (London: Pinter Publishers, 1994), 32-3. Tesón, ό.π., 886-94. Dundes Renteln, ό.π., 261-65.
- ⁵⁴³ L. Oppenheim, *International Law: A Treatise* (5th ed., Editor H. Lauterpacht) (London: Longmans, Green and Co., 1937) [1905], τόμος 1, 249. H. Bull, 'Introduction', H. Bull (Ed.), *Intervention in World Politics* (Oxford: Clarendon Press, 1984), 1-3.
- ⁵⁴⁴ P.H. Winfield, 'The History of Intervention in International Law', *British Year Book of International Law*, 3 (1922-1923), 139. C.G. Fenwick, 'Intervention: Individual and Collective', *American Journal of International Law*, 39, 4 (1945), 645-51. R. Higgins, 'Intervention and International Law', H. Bull (Ed.), ό.π., 29-44. *Encyclopedia of Public International Law*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law (Amsterdam: Elsevier, 1992-2000), τόμος 1 (1992), 1090-95, τόμος 2 (1995), 1436-9, τόμος 3 (1997), 619-22.
- ⁵⁴⁵ J.N. Rosenau, 'The Concept of Intervention', *Journal of International Affairs*, 22, 2 (1968), 165-76. R. Little, *Intervention: External Involvement in Civil Wars* (London: Martin Robertson, 1975), 1-14. Βλέπε επίσης γενικότερα R. J. Vincent, *Nonintervention and International Order* (Princeton: Princeton University Press, 1974).
- ⁵⁴⁶ Winfield, ό.π., 130-49. Rosenau, ό.π., 165-76; R. Little, 'Revisiting Intervention: A Survey of Recent Developments', *Review of International Studies*, 13 (1987), 49-60. J. Macmillan, 'Intervention and the Ordering of the Modern World', *Review of International Studies*, 39 (2013), 1039-56; C. Reus-Smit, 'The Concept of Intervention', *Review of International Studies*, 39 (2013), 1057-76.
- ⁵⁴⁷ Vincent, ό.π., 236. T.J. Farer, 'The Regulation of Foreign Intervention in Civil Armed Conflict', *Recueil des Cours de l'Académie de droit international* (1974), 335-75.
- ⁵⁴⁸ R.A. Falk, 'Janus Tormented: The International Law of Internal War', J.N. Rosenau (Ed.), *International Aspects of Civil Strife* (Princeton: Princeton University Press, 1972), 194-248. R. Higgins, 'Internal War and International Law', C.E. Black & R.A. Falk (Ed.), *The Future of the International Legal Order* (Princeton: Princeton University Press, 1972), 81-121. Farer, ό.π., 356-75. *Encyclopedia of Public International Law*, ό.π., τόμος 1 (1992), 597-601.
- ⁵⁴⁹ L.C. Buchheit, *Secession: The Legitimacy of Self-Determination* (New Haven: Yale University Press, 1978), 40. M. Walzer, *Just and Unjust Wars* (New York: Basic Books, 1977), 91-5. *Encyclopedia of Public International Law*, ό.π., τόμος 1 (1992), 598-600.
- ⁵⁵⁰ H. Lauterpacht, *Recognition and International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 1947), 176-7. Falk, ό.π., 194-209. Higgins, 'Internal War and International Law', ό.π., 86-7. Farer, ό.π., 318-30.
- ⁵⁵¹ Buchheit, ό.π., 40-45.
- ⁵⁵² Falk, ό.π., 243-4.
- ⁵⁵³ J.W. Burton, 'The Relevance of Behavioral Theories of the International System', J.N. Moore (Ed.), *Law and Civil War in the Modern World* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1974), 99-100.
- ⁵⁵⁴ C.R. Beitz, *Political Theory and International Relations* (Princeton: Princeton University Press, 1979), 92.
- ⁵⁵⁵ Farer, ό.π., 356-7.
- ⁵⁵⁶ Walzer, ό.π., 101-8.

- ⁵⁵⁷ H. Lauterpacht, 'The Grotian Tradition in International Law', *British Year Book of International Law*, 23 (1946), 46. M. Meron, 'Common Rights of Mankind in Gentili, Grotius and Suarez', *American Journal of International Law*, 85:1 (1991), 110-16. A. Heraclides & A. Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent* (Manchester: Manchester University Press, 2015), 15-22.
- ⁵⁵⁸ Βλέπε περιπτώσεις τέτοιων παρεμβάσεων σε A. Heraclides & A. Dialla, *Historizing Humanitarian Intervention: The Long Nineteenth Century* (Athens: Panteion University, 2015), 57-63.
- ⁵⁵⁹ G.J. Bass, *Freedom's Battle: The Origins of Humanitarian Intervention* (New York: Vintage Books, 2008). Heraclides & A. Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, ό.π., 101-224. A. Heraclides, 'Humanitarian Intervention in the 19th Century: The Heyday of a Controversial Concept', *Global Society: Journal of Interdisciplinary International Relations*, 26, 2 (2012), 215-40.
- ⁵⁶⁰ Βλέπε Heraclides & Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, ό.π., 197-22. Heraclides & Dialla, *Historizing Humanitarian Intervention*, ό.π., 231-86.
- ⁵⁶¹ A. Heraclides, 'Humanitarian Intervention in International Law 1830-1939: The Debate', *Journal of the History of International Law*, 16 (2014), 26-62. Heraclides & Dialla, *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century*, ό.π., 57-80.
- ⁵⁶² J.S. Mill, 'A Few Words on Non-Intervention', J.S. Mill, *Dissertations and Discussions. Political, Philosophical and Historical*, τόμος 3 (London: Longmans, Green, Reader and Dyer, 1867), 153-78.
- ⁵⁶³ N. Wheeler, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society* (Oxford: Oxford University Press, 2000). S. Chesterman, *Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2001).
- ⁵⁶⁴ J. Salzberg, 'UN Prevention of Human Rights Violations: The Bangladesh Case', *International Organization*, 27, 1 (1973), 115-27; A. Heraclides, *The Self-Determination of Minorities of International Politics* (London: Frank Cass, 1991), 155-8. Wheeler, ό.π., 55-77; Chesterman, ό.π., 71-4.
- ⁵⁶⁵ M. Leifer, 'Vietnam's Intervention in Kampuchea: The Rights of States versus the Rights of People', I. Forbes & M. Hoffman (Ed.), *Political Theory, International Relations, and the Ethics of Intervention* (Basingstoke: Macmillan, 1993), 145-56; Wheeler, ό.π., 78-100.
- ⁵⁶⁶ F. Hassan, 'Realpolitik in International Law: After Tanzanian-Ugandan Conflict "Humanitarian Intervention" Reexamined', *Willamette Law Review*, 17 (1981), 865-82. Wheeler, *Saving Strangers*, 111-30.
- ⁵⁶⁷ Wheeler, ό.π., 65-77, 89-110, 122-36. Chesterman, ό.π., 71-4, 77-80.
- ⁵⁶⁸ J. Mayall (Ed.), *The New Interventionism, 1991-1994: United Nations Experience in Cambodia, former Yugoslavia and Somalia* (Cambridge: Cambridge University, 1996). O. Ramsbotham & T. Woodhouse, *Humanitarian Intervention: A Reconceptualization* (Cambridge: Polity Press, 1996). S. Hoffmann, κ.ά (Ed.), *The Ethics and Politics of Humanitarian Intervention* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1996). Wheeler, ό.π., Chesterman, ό.π. M. Berdal & S. Economides (Ed.), *United Nations Interventionism, 1991-2004* (Cambridge: Cambridge University, 2007).
- ⁵⁶⁹ G.M. Lyons & M. Mastanduno (Ed.), *Beyond Westphalia? State Sovereignty and International Intervention* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995). T.J. Biersteker & C. Weber (Ed.), *State Sovereignty as Social Construct* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). Βλ. επίσης αφιέρωμα 'Rethinking Nationalism and Sovereignty', *Journal of International Affairs*, 45, 2 (1992).
- ⁵⁷⁰ F.R. Tesón, *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality* (New York: Transnational Publishers, 1997) [1988]. Ramsbotham & Woodhouse, ό.π. Hoffmann, κ.ά, ό.π. Wheeler, ό.π. Chesterman, ό.π. J.L. Holzgrefe & R.O. Keohane (Ed.), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal, and Political Dilemmas* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003). A.F. Lang (Ed.), *Just Intervention* (Washington: Georgetown University Press, 2003). J. Welsh (Ed.), *Humanitarian Intervention and International Relations* (New York: Oxford University Press, 2004). T. Nardin & M.S. Williams (Ed.), *Humanitarian Intervention* (New York: New York University Press, 2006). T.G. Weiss, *Humanitarian Intervention: Ideas in Action* (Cambridge: Polity Press, 2007).
- ⁵⁷¹ Βλ.π.χ. R.A. Falk, 'Kosovo, World Order, and the Future of International Law', *American Journal of International Law*, 93, 4 (1999), 847-57. B. Simma, 'NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects', *European Journal of International Law*, 10 (1999), 1-22. A. Cassese, 'Ex injuria jus oritur: Are We Moving towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?', *European Journal of International Law*, 10 (1999), 23-30. L. Henkin, 'Kosovo and the Law of "Humanitarian Intervention"', *American Journal of International Law*, 93, 4 (1999), 824-8. A. Schnabel & R. Thakur (Ed.) *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and Inter-*

national Citizenship (Tokyo: United Nations University Press, 2000). Independent International Commission on Kosovo, *Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

⁵⁷² F.M. Deng κ.ά., *Sovereignty as Responsibility: Conflict Management in Africa* (Washington: The Brookings Institution, 1996).

⁵⁷³ G. Evans & M. Sahnoun, 'The Responsibility to Protect', *Foreign Affairs*, 1, 6 (2002), 99-100. R. Thakur, 'Outlook: Intervention, Sovereignty and the Responsibility to Protect: Experiences from ICISS', *Security Dialogue*, 33, 3 (2002), 327-8. International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), *Responsibility to Protect* (Ottawa: International Development Research Centre, 2001), 16-18.

⁵⁷⁴ Βλέπε προηγούμενη σημείωση και τα εξής: T.G. Weiss, 'R2P after 9/11 and the World Summit', *Wisconsin International Law Journal*, 24, 3 (2006), 741-60; A.J. Bellamy, 'Whither the Responsibility to Protect? Humanitarian Intervention and the 2005 World Summit', *Ethics and International Affairs*, 20, 2 (2006), 143-69; C. Stahn, 'Responsibility to Protect: Political Rhetoric or Emerging Legal Norm?', *American Journal of International Law*, 101,1 (2007), 99-120; J. Pattison, *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene?* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

⁵⁷⁵ T.G. Weiss, 'RtoP Alive and Well after Libya', *Ethics and International Affairs*, 25, 3 (2011), 287-92. A.J. Bellamy, 'Libya and the Responsibility to Protect: The Exception and the Norm', *Ethics and International Affairs*, 25, 3 (2011), 263-69. J.M. Welsh, 'Civilian Protection in Libya: Putting Coercion and Controversy Back into RtoP', *Ethics and International Affairs*, 25, 3 (2011), 255-62.).

⁵⁷⁶ J. Gottmann, 'The Background of Geopolitics', *Military Affairs*, 6,4 (1942), 198-200.

⁵⁷⁷ G. Parker, *Γεωπολιτική: παρελθόν, παρόν και μέλλον* (Αθήνα: Ροές, 2002) [αρχική αγγλική έκδοση *Geopolitics: Past, Present and Future* (London: Pinter, 1998)], 35.

⁵⁷⁸ Gottmann, ό.π., 197.

⁵⁷⁹ Α. Χουλιάρας, «Εισαγωγικό σημείωμα», στο Parker, ό.π., 11.

⁵⁸⁰ Parker, *Geopolitics*, ό.π., 3-4, 22-3, 46-51. Επίσης J. O'Loughlin & H. Heske, 'From "Geopolitik" to "Géopolitique": Converting a Discipline for War to a Discipline for Peace', N. Kliot & S. Waterman (Ed.), *The Political Geography of Conflict and Peace* (London: Belhaven Press, 1991), 35-42.

⁵⁸¹ Α. Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής* (Αθήνα: Ροές, 2004), 11.

⁵⁸² Parker, 10-13, 16-24. G. Ó Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space* (London: Routledge, 1996), 36-8. Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ό.π., 11-12.

⁵⁸³ Στο ίδιο, 12.

⁵⁸⁴ Parker, ό.π., 17-19. Ó Tuathail, 43-5. *Wikipedia* Rudolf Kjellén.

⁵⁸⁵ Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ό.π., 12.

⁵⁸⁶ Glassner στο ίδιο, 17.

⁵⁸⁷ Parker 30-3, 35-7, 112-13, 121-23. Ó Tuathail, ό.π., 45-50. O'Loughlin & Heske, ό.π., 41-2. Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ό.π., 17-19. Βλέπε επίσης Karl Haushofer, *Wikipedia*.

⁵⁸⁸ Βλέπε B.W. Blouet, 'Halford Mackinder and the Pivotal Heartland', B.W. Blouet (Ed.), *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West* (London: Frank Cass, 2005), 3.

⁵⁸⁹ Ο Haushofer είχε φοιτητή στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου, τον μετέπειτα υπαρχηγό του Hitler Rudolf Hess. Όταν ο Hitler και ο Hess ήταν έγκλειστοι στη φυλακή μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα της Μπυραρίας, ο Hess σύστησε τον Haushofer στον Hitler, και ο Γερμανός γεωπολιτικός του έκανε μαθήματα γεωπολιτικής στη φυλακή, γι' αυτό και το βιβλίο του μελλοντικού δικτάτορα, *Ο Αγών μου*, περιέχει πολλές αναφορές στον ζωτικό χώρο και σε άλλα ζητήματα που θίγει η γερμανική σχολή της γεωπολιτικής.

⁵⁹⁰ Βλέπε σημειώσεις 12 και 13.

⁵⁹¹ Βλέπε σημείωση 12.

⁵⁹² A.T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783* (Boston: Little, Brown and Company, 1890).

⁵⁹³ Ó Tuathail, ό.π., 38-43. Parker, ό.π., 97-8, 114-15. Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ό.π., 13-14. Alfred Mahan, *Wikipedia*.

⁵⁹⁴ Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ό.π., 27.

⁵⁹⁵ Parker, ό.π., 20-1. Ó Tuathail, ό.π., 26-35, 75-7. Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ό.π., 14-16.

⁵⁹⁶ Blouet, ό.π., 1.

⁵⁹⁷ Βλέπε σημειώσεις 20 και 21, επίσης Halford Mackinder, *Wikipedia*.

- ⁵⁹⁸ Ó Tuathail, ό.π., 50-5. Χουλιάρας, ό.π., 21-2. Βλέπε επίσης Nicholas Spykman, σε *Wikipedia*.
- ⁵⁹⁹ R. Aron, *Πόλεμος και ειρήνη μεταξύ των εθνών* (Αθήνα: Γενικό Επιτελείο Στρατού, 1966) [αρχική γαλλική έκδοση *Paix et guerre entre les nations* (Paris: Calmann-Lévy, 1962)], 283-4.
- ⁶⁰⁰ H. & M. Sprout, 'Environmental Factors in the Study of International Politics', *Journal of Conflict Resolution*, 1 (1957), 309-28.
- ⁶⁰¹ Blouet, ό.π., 1-15. C.S. Gray, 'In Defence of the Heartland: Sir Halford Mackinder and his Critics a Hundred Years on', Blouet (Ed.), ό.π., 17-35.
- ⁶⁰² J. Dougherty & R.L. Pfaltzgraff Jr., Ανταγωνιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων: μία συνολική αποτίμηση (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992) [αρχική έκδοση *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey* (New York: Harper & Row, 1990)], 90, 118-69. G. Ó Tuathail, ό.π., 17. G. Ó Tuathail, 'Problematizing Geopolitics: Survey, Statesmanship and Strategy', *Transactions of the Institute of British Geographers*, 19 (1994).
- ⁶⁰³ Y. Lacoste, *La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre* (Paris: Maspero, 1976). Βλέπε επίσης Parker, ό.π., 51-3. Ó Tuathail, ό.π., 160-8.
- ⁶⁰⁴ C. Gray, *The Geopolitics of Superpower* (Lexington: University Press of Kentucky, 1988). E. Luttwak, *The Grand Strategy of the Soviet Union* (New York: St Martin's Press, 1983). Z. Brzezinski, *Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S. - Soviet Contest* (New York: The Atlantic Monthly Press, 1986). Για κριτική των απόψεων αυτών βλέπε S. Dalby, 'Geopolitical Discourse: The Soviet Union as Other', *Alternatives*, 13 (1988), 415-42. Ó Tuathail, *Critical Geopolitics*, 178-80.
- ⁶⁰⁵ F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992)
- ⁶⁰⁶ Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ό.π., 31-84, βλέπε ειδικά εύστοχη κριτική στο ίδιο, 52-3.
- ⁶⁰⁷ Z. Brzezinski, *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century* (New York: Macmillan, 1993). Για κριτική της άποψης αυτής βλέπε O. Tunander, 'Post-Cold War Europe: A Synthesis of a Bipolar Friend-Foe Structure and a Hierarchic Cosmos-Chaos Structure?', O. Tunander, P. Baev & V.I. Einengel (Ed.), *Geopolitics in Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity* (London: Sage, 1997).
- ⁶⁰⁸ E. Luttwak, *The Endangered American Dream* (New York: Simon & Schuster, 1993).
- ⁶⁰⁹ H. Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy? Towards a Diplomacy for the 21st Century* (New York: Simon & Shuster, 2001).
- ⁶¹⁰ Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives* (New York: Basic Books, 1997).
- ⁶¹¹ Χουλιάρας, ό.π., 31-84.
- ⁶¹² S. Huntington, 'The Clash of Civilizations?', S. Huntington κ.ά., *The Clash of Civilizations? The Debate* (New York: Foreign Affairs, 1996). S. Huntington, 'If not Civilization, What?', στο ίδιο.
- ⁶¹³ Dalby, ό.π. J. Agnew, *Geopolitics: Re-visioning World Politics* (London: Routledge, 1998). Ó Tuathail, ό.π. Ó Tuathail & S. Dalby (Ed.), *Rethinking Geopolitics* (London: Routledge, 1998). Χουλιάρας, ό.π., 89-115.
- ⁶¹⁴ Χουλιάρας, *Γεωγραφικοί μύθοι της διεθνούς πολιτικής*, ό.π., 90.
- ⁶¹⁶ Οι δέκα αυτές ιδέες στηρίζονται και επεκτείνουν τις ιδέες που καταγράφονται στα εξής έργα: F. Parkinson, *The Philosophy of International Relations* (Beverly Hills: Sage, 1977), 45-8, 62. K. Goldmann, *The Logic of Internationalization* (London: Routledge, 1994), 6-9. G. Stern, *The Structure of International Society* (London: Pinter, 1995). Α. Ηρακλείδης, *Η εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας: μία εισαγωγή* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2014), 129-34.
- ⁶¹⁷ Stern, ό.π., 197.
- ⁶¹⁸ A. Nussbaum, *The Concise History of the Law of Nations* (New York: Macmillan, 1947), 150-1. H. Legohérel, *Histoire du droit international public* (Paris: Presses Universitaires de France, 1996), 69. W.G. Grewe, *The Epochs of International Law* (Berlin: Walter de Gruyter, 2000), 358.
- ⁶¹⁹ Parkinson, ό.π., 47-8, 61-4. I. Kant, 'Toward Perpetual Peace', I. Kant, *Practical Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). H.L. Williams, 'Back from the USSR: Kant, Kaliningrad and World Peace', *International Relations*, 20, 1 (2006), 27-48. S. Conway, 'Bentham on Peace and War', *Utilitas*, 1, 1 (1989), 88-98.
- ⁶²⁰ *Cynée* ήταν η γαλλική απόδοση του Κινέα, του ειρηνιστή διπλωμάτη του βασιλιά Πύρρου, που εστάλη στη Ρώμη για να επέλθει ειρήνη μεταξύ του κράτους του Πύρρου και των Ρωμαίων.

- ⁶²¹ Goldmann, ό.π., 6-7. Parkinson, ό.π., 197-8. Stern, ό.π., 197-8.
- ⁶²² Parkinson, ό.π., 45-8, 61-4. Stern, ό.π., 197-8. Williams, ό.π., 27-48. Conway, ό.π., 88-98. R.J. Vincent, 'Edmund Burke and the Theory of International Relations', *Review of International Studies*, 10 (1984).
- ⁶²³ Goldmann, ό.π., 6-8.
- ⁶²⁴ A.J.R. Groom, 'The Advent of International Institutions', P. Taylor & A.J.R. Groom (Ed.), *International Organization: A Conceptual Approach* (London: Frances Pinter, 1978), 22-4. D. Armstrong, L. Lloyd & J. Richmond, *From Versailles to Maastricht: International Organisation in the Twentieth Century* (Basingstoke: Macmillan, 1996), 9-13.
- ⁶²⁵ R.S. Jordan, *International Organizations: A Comparative Approach to the Management of Cooperation* (Westport: Praeger, 2001), 17-19.
- ⁶²⁶ A. Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2013) [αρχική έκδοση *Global Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)], 702.
- ⁶²⁷ Χ.Α. Φραγκονικολόπουλος, *Ο παγκόσμιος ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων: Δυναμική και αδυναμίες στην παγκόσμια διακυβέρνηση* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2007). P. Willets, «Διεθνικοί δρώντες και διεθνείς οργανισμοί στην παγκόσμια πολιτική», J. Baylis, S. Smith & P. Owens (Ed.), *Παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις* (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013) [από 5^η έκδοση, *The Globalization of World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2011)], 466-8.
- ⁶²⁸ Στο ίδιο, 469.
- ⁶²⁹ Groom, ό.π., 26. P. Taylor, *International Organization in the Modern World: The Regional and the Global Process* (London: Pinter, 1995) [1993]. M.-C. Smouts, *Les organisations internationales* (Paris: Armand Colin, 1995), 11-14. Jordan, ό.π. Θ. Κουλουμπής, *Διεθνείς Σχέσεις: εξουσία και δικαιοσύνη* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1995), 353.
- ⁶³⁰ Στο ίδιο, 354.
- ⁶³¹ Heywood, ό.π., 704.
- ⁶³² Στο ίδιο, 356. Taylor, ό.π., 22. Smouts, ό.π.
- ⁶³³ Για την ΚτΕ βλ. R.Y. Hedges, *International Organization* (London: Sir Isaac Pitman & Sons, 1935), 47-56, 95-106. F.S. Northedge, *The League of Nations: Its Life and Times* (Leicester: Leicester University Press, 1986). A. Leroy Bennett, *International Organizations: Principles and Issues* (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1991) [1977], 22-39. Stern, ό.π., 199-204. Smouts, ό.π., 63-70. Κουλουμπής, ό.π., 368-9. *Encyclopedia of Public International Law*, τόμος 3 (1997), 184-5.
- ⁶³⁴ Armstrong, Lloyd & Richmond, ό.π., 7. Northedge, ό.π.
- ⁶³⁵ Leroy Bennett, ό.π., 23-4. Armstrong, Lloyd & Richmond, ό.π., 13-18.
- ⁶³⁶ Leroy Bennett, ό.π., 23-4. Armstrong, Lloyd & Richmond, ό.π., 13-18. Northedge, ό.π.
- ⁶³⁷ Leroy Bennett, ό.π., 26.
- ⁶³⁸ Στο ίδιο, 27-9.
- ⁶³⁹ Northedge, ό.π. Armstrong, Lloyd & Richmond, ό.π., 38-9. Leroy Bennett, ό.π., 32-3.
- ⁶⁴⁰ Armstrong, Lloyd & Richmond, ό.π., 34-7. Leroy Bennett, ό.π., 39-48. Northedge, ό.π.
- ⁶⁴¹ Armstrong, Lloyd & Richmond, ό.π., 37-9. Leroy Bennett, ό.π., 60-1.
- ⁶⁴² Για τον ΟΗΕ βλ. E. Luard, *A History of the UN* (London: Macmillan, 1993), δύο τόμοι. Κουλουμπής, ό.π., 371-95. Leroy Bennett, ό.π., 40-95. A. Roberts & B. Kingsbury (Ed.), *United Nations, Divided World: The UN's Role in International Politics* (Oxford: Oxford University Press, 1993). M. Bertrand, *The United Nations: Past, Present and Future* (Den Haag: Kluwer, 1997). P. Taylor, 'The United Nations and International Order', J. Baylis & S. Smith (Ed.), *The Globalization of International Politics: An Introduction to International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 332-52. P. Taylor & A.J.R. Groom (Ed.), *The United Nations at the Millennium* (London: Continuum, 2000). D. Bourantonis & J. Wiener (Ed.), *The United Nations in the New World Order* (London: Macmillan, 1995). Smouts, ό.π., 71-96. *Encyclopedia of Public International Law*, τόμος 4 (2000), 1951-57.
- ⁶⁴³ Leroy Bennett, ό.π., 41-2.
- ⁶⁴⁴ Στο ίδιο, 41-3, 50-1.
- ⁶⁴⁵ Στο ίδιο, 50, 59.
- ⁶⁴⁶ Armstrong, Lloyd & Richmond, ό.π., 97-100. Leroy Bennett, ό.π., 59.
- ⁶⁴⁷ UN Security Council, Wipipedia.
- ⁶⁴⁸ Leroy Bennett, ό.π., 63-6.
- ⁶⁴⁹ Στο ίδιο, 69-70.

- ⁶⁵⁰ T.G. Weiss & R. Wilkinson, 'Rethinking Global Governance? Complexity, Authority, Power, Change?', *International Studies Quarterly*, 58 (2014), 208.
- ⁶⁵¹ Commission on Global Governance, *Our Global Neighborhood* (Oxford: Oxford University Press, 1995).
- ⁶⁵² J. N. Rosenau & E.-O. Czempiel (Ed.), *Governance without Government: Order and Change in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- ⁶⁵³ L. Finkelstein, 'What is Global Governance?', *Global Governance*, 1, 3 (1995), 368.
- ⁶⁵⁴ Weiss & Wilkinson, 207.
- ⁶⁵⁵ M.J. Hoffmann & A.D. Ba, 'Introduction: Coherence and Contestation', M.J. Hoffmann & A.D. Ba (Ed.) *Contending Perspectives on Global Governance: Coherence, Contestation and World Order* (London: Routledge, 2005).
- ⁶⁵⁶ R. Väyrynen (Ed.), *Globalization and Global Governance* (New York: Rowman and Littlefield, 1999), 25.
- ⁶⁵⁷ Heywood, ό.π., 736-7. Βλέπε επίσης, M. Karns & K. Mingst, *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2009).
- ⁶⁵⁸ R. Gilpin, *War and Change in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981); R. Gilpin, 'A Realist Perspective on International Governance', D. Held & A. McGrew (Ed.), *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance* (Cambridge: Polity Press, 2002).
- ⁶⁵⁹ J. Mittleman (Ed.), *Globalization: Critical Reflections* (Boulder: Lynne Rienner, 1997). J. Mittleman, *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance* (Princeton: Princeton University Press, 2000). J. Whitman, *Limits of Global Governance* (Oxford: Routledge, 2005). C.H. de Alcántara, 'Uses and Abuses of the Concept of Governance', *International Social Science Journal*, 155 (1998), 105-13. P. de Senarclens, 'Governance and the Crisis in the International Mechanism of Regulation', *International Social Science Journal*, 155 (1998), 91-104. G.N. Murphy, 'Global Governance: Poorly Done and Poorly Understood', *International Affairs*, 76, 4 (2000), 789-803. G.N. Murphy, 'Global Governance over the Long Haul', *International Studies Quarterly*, 58 (2014), 216-18.
- ⁶⁶⁰ Rosenau & Czempiel (Ed.), *Governance without Government: Order and Change in World Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992). J.S. Nye & J.D. Donahue (Ed.), *Governance in a Globalizing World* (Washington: Bookings Institution Press, 2000). A. Cooper, J. English & R. Thakur (Ed.), *Enhancing Global Governance: Towards a New Diplomacy* (Oxford: Oxford University Press, 2002). R. Wilkinson & S. Hughes (Ed.), *Global Governance: Critical Perspectives* (London: Routledge, 2002). R. Wilkinson (Ed.), *The Global Governance Reader* (London: Routledge, 2005). Weiss & Wilkinson, ό.π., 207-15.
- ⁶⁶¹ R. Falk, *Predatory Globalization: A Critique* (London: Polity Press, 1999).
- ⁶⁶² X.A. Φραγκονικολόπουλος & Φ. Προέδρου, *Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης: μία εισαγωγή στην κοσμοπολιτική δημοκρατία* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2010).
- ⁶⁶³ Heywood, ό.π., 46-7. Βλέπε επίσης J.S. Nye & J.D. Donahue (Ed.), ό.π.